

TURKIY ADABIYOT
DURDONALARI

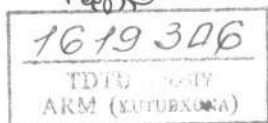
O'RXON KAMOL SUOT DARVISH

43

O'RXON KAMOL SUOT DARVISH

"O'ZBEKISTON"
TOSHKENT — 2022

Tahrir hay'ati:

Xayriddin Sulton – hay'at raisi,
Ibrohim G'afurov, Sirojiddin Sayyid, Asadjon Xodjayev,
Behzod Yo'ldoshev, Minhojiddin Mirzo, Muhammad Ali,
Ahmadjon Meliboyev, Kengesboy Karimov, Isajon Sulton

Ishchi guruh:

Ikrom Bo'riboev, G'ofur Eshmurodov, G'ayrat Bozorov,
G'ayrat Majid, Boboxon Muhammad Sharif, Rustam Musurmon,
Risolat Haydarova, Umid Hayitov

To'plovchi va nashrga tayyorlovchi

Maftuna Muhammadaminova

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2019-yil 15-oktabr kuni Ozarbayjon poytaxti Boku shahrida bo'lib o'tgan Turkiy davlatlar hamkorlik kengashining yettinchi sammitida tashkilotga a'zo davlatlar adabiyotining eng sara namunalaridan iborat "Turkiy adabiyot durdonalari" deb nomlangan 100 jildlik kitoblar turkumini har bir mamlakatning ona tilida nashr etish g'oyasini ilgari surgan edi.

Ushbu ezgu tashabbus asosida birinchi bo'lib O'zbekistonda mana shu muhtasham adabiy majmua yaratildi.

Mazkur keng ko'lamli, zalvorli badiiy silsilaga umumturkiy adabiyotning eng yetuk namunalari, O'zbekiston, Turkiya, Qozog'iston, Qirg'iziston, Ozarbayjon, Turkmaniston va Vengriya davlatlarining atoqli shoir, adib va mutafakkirlarining asarlari kiritildi.

Turkiy tilli davlatlar orasida ilk bor ro'yobga chiqarilgan ushbu yirik loyiha ona yurtimizda madaniyat va san'atga ko'rsatilayotgan ulkan g'amxo'rlikning, xalqimizning qardosh xalqlar va ularning so'z san'atiga nisbatan yuksak hurmat-ehtromining ramzidir.

O'RXON KAMOL

O'RXON KAMOL

(1914–1970)

Jumhuriyat davri turk adabiyotining mashhur namoyandalari-dan bo'lgan O'rxon Kamolning asl nomi Mahmat Rashiddir. U Adana viloyatining Jeyran qishlog'ida, advokat Abduqodir Kamolning oilasida dunyoga keldi. 30-yillari oppozitsiyadagi siyosiy partiya tuzmoqchi bo'lgan Abduqodir Kamol siyosiy faoliyati uchun o'lim jazosiga hukm qilinadi. Shuning uchun u oilasini olib Suriyaga ketadi. O'smir O'rxon Kamolning 2 yili Suriya va La'nda o'tadi. 1932-yil Adanaga kelib paxta fabrikasida ishchi, tikuvchi, kotib bo'lib ishlaydi. Yoshligidanoq og'ir mehnatni tatib ko'rgan, ishi yurishmay xo'jayinlardan ko'p kamsitishlar ko'rgan O'rxon Kamol yaxshiroq ish topish umidida 1933-yil Istanbulga keladi. Istanbulda ko'mirchilik, novvoylik qiladi, mehnatkashlar-ning hayoti bilan yanada chuqurroq tanishadi. Oddiy ishchi qizga uylanadi.

Ijodini she'rlar yozish bilan boshlagan O'rxon Kamolning ilk she'rlari "Yetti kun" jurnalida 1939-yil Rashid Kamol imzosi bilan, "Yangi ovoz" jurnalida O'rxon Rashid taxallusi bilan e'lon qilingan.

Bo'lajak adib 1940-yildan hikoyalar yoza boshlagan va O'rxon Kamol taxallusini tanlagan. Qizg'in ijodiy ishga berilgan yozuvchi 1940–57-yillar orasida 16 ta kitobini nashr qildiradi. "Non qay-g'usi" — 1949, "Sarxushlar" — 1951, "Jomashirchining qizi" — 1952, "72-sonli kamera" — 1953, "Ish tashlash" — 1954, "Orqa yo'l" — 1956, "Vavilon minorasi" — 1957 (hikoyalar to'plami), "Ota uyi" — 1949, "Ovora yillar" — 1950, "Murtazo" — 1952, "Jamila" — 1952, "Barakali tuproqlar" — 1954, "Bo'lgan voqea" — 1955, "Xonimning qo'rg'oni" — 1955, "To'fonli ke-cha" — 1955 romanlari bunga misoldir. 1960-yili nashr etilgan "El qizi" romani yozuvchini yanada mashhur qildi. O'rxon Kamol-ning adabiy qahramonlari asosan oddiy insonlar edi. Ishsiz daydi,

mahbus, qamoqxona kuzatuvchisi, kotib, oshpaz, to‘quvchi, harf teruvchi va boshqalar. Bu obrazlarni yaratishda yozuvchi hayotda o‘zi ko‘rgan, bilgan voqealardan ustalik bilan foydalanadi. O‘. Kamol o‘zi guvoh bo‘lgan hodisalarni adabiy material qilib olishi haqida shunday yozgandi: “Otamning uyida, qulay sharoitda yashab, o‘qib diplom olganimda ham, ehtimol hikoyalar, romanlar yozardim, ammo mavzu tamomila boshqacha bo‘lardi”. Yozuvchi har xil kasbdagi, yoshdagi insonlar haqida yozarkan, uning uchun hech bir yomon odam yo‘q. Insonlarning ma‘lum bir toifaga ajralib qolishi turmush tarzidan, jamiyatdagi shart-sharoitlardan kelib chiqadi. Jamiyatdagi, ya‘ni o‘sha davr muhitida bo‘lgan illatlar tuzatilsa insonlar ham tuzaladi degan g‘oya adib asarlarining qat-qatiga singib ketgan. Insonlar hamisha non qayg‘usida kura-shadilar, yaxshi yashash uchun imkon qidiradilar, lekin imkon topish hammaning ham qo‘lidan kelavermaydi. “Telefon” hikoyasining bosh qahramoni Ismoil afandi oldiga ish bilan kelgan sodda odamlarni aldab, manfaat ko‘rishni istaydi.

U noto‘g‘ri ish qilayotganini bilsa ham bunga majbur. Chunki uning qizi maktabga borolmaydi, daftar olishga puli yo‘q. Sovuq qish kunlari yozgi oyoq kiyimda yuradi. Och bolalariga ovqat, kasal bolasiga dori-darmon topishi kerak. Yozuvchi hikoyada e‘tiborni ko‘proq muhitga, Ismoil afandini muttahamlik qilishga majburlayotgan sharoitga qaratadi va shunday sharoit tufayli Ismoil afandiga o‘xshaganlar “qalbida alam bilan” tilyog‘lamalik, qalloblik qilishlarining asosiy sabablarini ochib bermoqchi bo‘ladi.

O‘rxon Kamol realist yozuvchi sifatida hayotni haqqoniy aks ettirishga intiladi. Shuning uchunmi o‘z fikrlarini isbotlash uchun voqealarga bir tomonlama yondashish hollari yozuvchi asarlarida uchrab turadi. Adib qahramonlarini turmush mashaqqatlaridan ezilgan, aftodahol tarzda tasvirlaganda ham, inson qalbini unutmaydi. Uning ichki dunyosiga nazar solishga, inson qalbidagi go‘zallikni ifodalashga imkon topadi. “Ko‘zi ojiz Solih” hikoyasida, tasodifan pul topib olgan Solih, o‘zining muhtojligiga, ko‘zi ojizligiga qaramasdan topgan pulini o‘ziga o‘xshagan bechoralar bilan bo‘lishadi. Buning uchun inson qanchalar oliyjanob va oliyhimmat bo‘lmog‘i kerak. O‘. Kamol hikoyalarida yozuvchining o‘z qah-

ramonlariga bo'lgan mehri shundoq sezilib turadi. "Men bu g'urbatdagi ishchilarni sevamanmi? Ularga achinamanmi — deb yoza-di. — Yo'qsa bularning ibtidoiyligiga, johilligiga, tahqirlanganligiga jahl qilamanmi? Men o'zimni o'ylaganim zamon ularga jonim achishadi...

Chunki men ularni o'z o'g'lim, o'z avlodimdek ko'raman. Ularning qiynalishini, ezilishini istamayman". Yozuvchi shaxsi-dagi bu gumanizm insonparvarlik asarlaridagi bolalar obrazini chizishda yanada yaqqolroq o'z aksini topadi. O'. Kamol ijodi-da "ko'cha bolalari" ruhiyatini berish, ularning ichki dunyosi, chirkin muhitning teskarisi ekanligini ifodalash o'ziga xosdir. Voyaga yetmagan bolalarning og'ir mehnati yosh qizaloqlarning majburan "yomon yo'lga" kirib ketishi adibni larzaga soladi. U o'z asarlarida bolalarni mana shunday holga tushirgan kimsalarga nafratini yashirmaydi. "Tush" hikoyasining qahramoni Salim o'n ikki soatlab ishlaydi, hatto ustasi uni kechki vaqt ishlashga ham majbur qiladi. Salim bo'ysunishi kerak, bo'lmasa ishdan haydalib, olayotgan arzimagan qurushlaridan (pul birligi) ayriladi. Salimdek bolalar maktabga borishdan mahrum, chunki non topishi kerak. Yashash uchun kurash ularni bolaligidan erta ayirgan.

Ular yosh bo'lsa ham, hayotga kattalardek boqadi, ko'zlarida mung. "Baliq" hikoyasida, dengiz bo'yida yashagan ota tushlikka bolalariga baliq olib bersa bu bolalari uchun favqulodda voqealigini o'qigan kitobxon, bu go'daklarning ahvoli naqadar ayanchli ekanligini his qilmay iloji yo'q. Yozuvchi ijodida turk bolalari hayoti qalamga olingan hikoyalarni alohida bir turkum deyish mumkin.

1952-yili O'. Kamol "Jamila" romanini nashr qildiradi. Roman voqealari 1934-yillardagi tekstil fabrikasi ishchilari hayotidan olingan. Romanning bosh qahramoni to'quvchi Jamila. U yoshligidanoq akasi Sadri bilan fabrikada ishlab keladi. Fabrika idorasida kotib bo'lib ishlovchi Najotiy bilan bir-biriga ko'ngil berishgan.

Ammo oraga Xalil boyvachcha "qora botir" bo'lib tushadi. Birqancha to'siqlarni yengib o'tib ikki yosh turmush qurishadi. Romanda Jamila va Najotiy munosabatlari orqali fabrikadagi

ishchilar hayotining og'irligi, yangilik bilan eskilik o'rtasidagi kurash ko'rsatilgan. Fabrikaning xo'jayini yosh No'monbey Yevropa ta'limini olgan, iloji boricha o'z kapitalini ko'paytirish, fabrikaga qo'shgan puli uchun ko'proq foiz olish istagidagi inson. Fabrikaga ish yurituvchi sifatida Italiyadan injener Orlandoni olib kelgan. Konservator Qodir og'a bilan yangilik tarafdori No'monbey o'rtasidagi kurashning azobini oddiy ishchilar tortadi. Shuning uchun Jamilaning otasi Malik fabrikani yomon ko'radi, aniqrog'i bolalarining taqdiridan qo'rqadi. Fabrikada ko'plab ishchilar kasallikka chalinib o'lib ketadilar. Keksa Malikning do'sti usta Izzatga aytganlari bu jihatdan xarakterli. "Sen fabrikadan nima topding? Shuncha yil ishlading, nima bo'ldi? Qariganingda ko'chaga uloqtirdilar. Xotining silga chalingan. O'g'ling poyezd tagida qoldi. Buning hammasiga fabrika sabab".

Yozuvchi texnika taraqqiyotiga, zavod, fabrikalar qurilishiga qarshi emas, u yerda ishchilar uchun qulay sharoit yaratilmaganiga, ularning og'ir mehnatdan ezilishiga qarshidir.

1952-yil e'lon qilingan "Murtazo" romanda o'sha davr muhiti satirik tarzda yoritilib, insonning bir qolipga tushib, robotga o'xshab qolishi Murtazo misolida juda yaxshi ko'rsatilgan.

O'rxon Kamolning "Firibgar" romanida jamiyatdagi illatlar bosh qahramon Quدرات Yonartog' kechmishlari misolida satirik ruhda yoritiladi. Firibgarlikni kasb qilib olgan Quدرات Yonartog' va uning hamtovoqlari aldov, qo'rqitish yo'li bilan kun ko'rishga odatlangan. Qayerda bir kamchilik topish mumkin bo'lsa, o'zlarini taftishchi qilib ko'rsatuvchi guruh firibgarlik yo'li bilan boylik orttirishga urinadilar.

Romanda XX asrning elliginchi yillaridagi Turkiyadagi ijtimoiy va siyosiy muhit o'z aksini topgan. Sodda kishilarni aldab, ayrimlarini do'q, po'pisa bilan qo'rqitib maqsadiga yetadigan muttahaamlarning adabiy portretini yaratgan yozuvchi, kitobxonni illatlarning tub sababini anglashga undaydi. "Yolg'on kuchga aylanishi mumkin, ammo haqiqatga aylanolmaydi" hikmatiga asoslangan roman tili shiraligi, personajlar nutqining jozibadorligi bilan ajralib turadi. "Firibgar" romani o'zbek tiliga Boboxon Muhammad Sharif tomonidan mahorat bilan o'girilgan. Yozuv-

chining badiiy mahoratini ko'rsatgan romanlardan biri deyishimiz mumkin.

O'. Kamol romanlarida muhim bir umuminsoniy muammoni ko'tarib chiqadi, ya'ni inson tug'ilganida ma'lum bir illatlari bilan tug'iladimi yoki odamdagi kamchiliklar u tushib qolgan sharoit tufayli yuzaga keladimi? Yozuvchi inson xarakteridagi kamchiliklar, asosan, muhit tufayli o'sha jamiyat tuzilishidan kelib chiqadi degan fikrda. Hayotda past-balandni ko'p ko'rgan adib asarlari-da, asosan, o'zi bilgan, his qilgan voqealarni yoritadi. "Men juda yaxshi bilgan narsani yozish tarafdoriman. Ko'rmaganim, qalb sezgisi bilan sezmaganimni yozmayman. Adana fabrikalarida uzoq vaqt kichik ma'mur, kotib bo'lib ishlaganim, bu orada O'rta Ana-do'li qishloqlaridagi hayot bilan tanishganim, vatandoshlarimning hayotini bilishimga asos bo'ldi".

Yozuvchining xarakter ochishdagi asosiy ijodiy yo'li, uslubi personajlar dunyosini ularning o'z so'zlari, xarakterlari orqali namoyon qilishdir.

Yozuvchi asarlarida voqealar shunday beriladiki, qahramon bevosita o'sha sharoit, muhit ichida bo'ladi. O'rxon Kamol hikoyalarida qahramonlar dialogini — suhbatini shuning uchunmi ko'proq uchratamiz. Bu dialoglarda O'. Kamol personaj nutqiga alohida e'tibor beradi. Har bir so'zni shunday qo'llashga harakat qiladiki, gapirayotgan odamning dunyoqarashi, qiziqish doirasi, kasbini uning so'zlaridan bilib olish mumkin.

O'ttizdan ortiq kitoblari nashr qildirgan adib asarlarini mavzu jihatidan uch guruhga ajratish mumkin:

1. Avtobiografik ruhdagi asarlar. Masalan: "Ota uyi", "Ovora yillar".

2. Chuqurova dehqonlari va paxta tozalovchi ishchilar hayotidan olib yozilgan asarlar. Masalan: "Xonimning mulki", "Qonli tuproqlar".

3. Istanbulda yashovchi bechorahol insonlar hayotidan olib yozilgan asarlar. Masalan: "Ko'chalarning bolasi", "G'urbat qushlari".

O'. Kamol ikki marotaba (1958, 1969) Said Foiq nomidagi yilning eng yaxshi hikoyalariga beriladigan mukofotni, 1969-yil

Turk Til Qurumi, 1967-yil Anqara San'atsevarlar jurnalining mukofotlari sohibi bo'lgan. Yozuvchi ijodi haqida ilmiy kitoblar yozilgan. Fikrat O'tyam "Do'stim O'. Kamol va maktublari" (1975), Hikmat Oltinning "Hikoyanavis O'rxon Kamol" (1983) asarlari fikrimiz dalilidir.

O'rxon Kamolning "Ustasi farang" hikoyalar to'plami 1972-yil Ahmad Quronbekov tarjimasida, "El qizi" romani 1972-yil Miraziz A'zam tarjimasida, "Firibgar" romani 2021-yili Boboxon Muhammad Sharif tarjimasida o'zbek tilida nashr qilingan.

Adhambek Alimbekov,
filologiya fanlari nomzodi, professor

FIRIBGAR

Roman

I

Vokzalda tumonat odam.

Xaloyiq necha kunlar bo'ldiki, Istanbuldan keladigan ekspress va pochta poyezdlarini ko'rish uchun vokzalga kelar, "Mamlakatni boplab laqillatgan kalondimog'ni" jandarmilar orasida, kishanlangan holda ko'rishni istayotgan edi. Koshkiydi faqat ko'rsalar, O'zlari bilan olib kelgan chirik pomidor, tuxum, kartoshka, shag'al toshlari bilan uni qoyilmaqom qilib bo'yab-bejab qo'yishmoqchi edi: "Dayus, shunda ham o'zini taftishchilar taftishchisi qilib ko'rsatarmikan?"

Gazetalarning yozishiga qaraganda, Istanbulning Bo'g'ozida¹ yangi ochilgan bir otelning oshxonasida og'aynilari bilan otvolib, kayfi taraq bo'lib o'tirgan vaqtida qo'lga tushibdi. Battar bo'lsin. Endi qamoqqa tushsa, kunini ko'radi!

"Harif" birinchi bo'lib "tushirgan" sohil mahallasining sharobfurushi kulrang shimining dumbasidagi yamoqni qashirkan:

— Lekin, — dedi, — hozir o'zi yo'q, Alloh bor, u biram haybatli odam edi, lekin maqtanishini ko'rib, ichimga shubha oralagandi, Xudo haqqi. Bu harifni soxtakorga o'xshatmagan bo'lsam, badnom bo'lay!

Shundoqqina yonginasida qo'lida tuxum ushlab turgan qotma ofitsiantiga o'girildi:

— Shunday emasmi?

Qotma, daroz ofitsiant esnab yuborishiga sal qoldi, o'zini qo'lga oldi.

— Xuddi shunday, — dedi. — Hatto, menga...

Xo'jayini uning so'zini bo'ldi:

— Senga ko'z qisib qo'ymaganmidim?

¹ Bo'g'oz — Istanbul bo'g'ozini ko'zda tutilmoqda (bu va keyingi izohlar tarjimonga oid).

— Qisganding, lekin men senga¹...

— Ko'z qisgandim. Lekin, hay mayliga... Choychaqasini...

Birdan o'ziga keldi. "Choychaqasini qaytib berdim" deyishdan voz kechdi. Hali oldinda nima bo'ladi, buni kim biladi? Kattalarimizning ishiga aql bovar qilmaydi. Qarabsanki, bir tuxumni o'n kishiga tashitadi, boshqa kuni esa, o'n kishini bir tuxumning ichiga tiqishga harakat qiladi. Ha, "Taftishchilar taftishchisi", balki, birozdan keyin kelib qolar, poyezddan tushar. Tushdi deguncha qo'llaridagi tuxum, pomidor, kartoshka va shag'al toshlarni ustiga yog'dirishadi, lekin sharobfurush bu ishdan nari turgani yaxshi. Mayli, oldin bir otib ko'rishsin-chi. Necha kundan buyon tinmay yolg'on to'qiyotgan manavi foytunchi Kal Mistiq otsin. "Qanda-ay? Aytmaganmidim? Bu harifga bir qaradim, tavba, ko'zi o'ynab turibdi, farishtasi yo'q! Darhol Xavfsizlik boshqarmasiga chopdim, beyim, shundog' shundog', dedim. Sabr qil Mistiq afandi, dedi, damingni chiqarma. Ko'p o'tmay vallohi a'lam..."

Sharobfurush yana hanuz to'xtovsiz sayrayotgan Kal Mistiqqa qaradi. Naq tulkinining o'zi. Bozordagi tujjorlarning gapiga qaraganda, o'sha harifni foytunidan tushirmagan, qahvaxonalarga, katta-yu kichik mayxonalarga yoki mehmonxonalarga, yoxud banklarga olib borgan va olib kelgan o'shaning o'zi edi. Qayerga olib boradigan bo'lsa, foytunini taraqlatib haydar, otlarning jilovini zavq-shavq bilan tortar, foytundan sakrab tushar, oldinga yugurib chiqar ekan: "Mendan eshitdim demang, beyafandi, Anqaradan shahrimizni taftish qilishga kelyapti. Chuv tushib qolako'rmang aslo!" der, undan keyin esa, o'zi u odamni eshik oldida ta'zim bilan kutib olarkan. Shunday bo'laturib necha kundan beri dumi uzun sichqon kabi u yerdan bu yerga, u yoqdan bu yoqqa chopgani chopgan, harifni vagondan tushayotganida tuxum, pomidor, kartoshka yoki shag'al tosh bilan "siylash"lariga erishish uchun jon kuydirib yuribdi.

Ha, ha, qo'lidagini u otmasdan otmaydi! Ammo, Xudo biladi, yuqoridagilarning hech qanday tayini yo'q. Harqalay, nima bo'lsa bo'lsin, qo'rqinchli tush ko'rgandan ko'ra, uyg'oq bo'lgan oqilo-

¹ Turklar yaqinlari, hatto, ota-onalari bilan "sen" sirab so'zlashadilar.

na ish. Qolaversa, soxt-sumbati joyida bo'lgan biriga rol o'ynash topshirilgan topshirilmagani necha kunlargina emas, haftalar, oylardan buyon ichini itday tatalayotgan edi. Agar: "Qani ko'raylik, xalqimizning o'z boshidagilarga sadoqati qanchalik ekan?" deya millatni sinamoqni istayotgan bo'lishsa-chi? Bu harifga avvaliga o'shanaqa vazifa berishadi, pulni o'marishadi, keyin bo'lsa, shunchaki nomiga qo'lga olishadi, gazetalarda rasmiy-pasmiy xabar berishadi, jandarmlar yetovida jinoyat qilgan shahriga yo'llashadi, so'ngra esa...

Ichini yangi bir qo'rquv tataladi!

Ha, undan so'ng toshbo'ron qildirishadi, keyin esa tosh otganlarni bitta-bittadan tutib keltirib, onasini uchqo'rg'ondan ko'rsatishmaydimi?!

Yonidagi ofitsiantiga hayajon aralash yuzlangan bo'lsa-da, o'z vaqtida o'zini qo'lga oldi. O'zini tutolmay og'ziga kelganini valdirasa, bu muttaham balki qo'ynidan ilonday sirg'alib chiqib: "Mendan eshitdim demang, bizning patron dediki..." deya yozib bergan bo'lardi.

O'ng tomonida turgan ofitsiantga g'ijini qaradi. Hovuchidagi tuxumga tikilib turibdi. Buning tikilishiga qarang, aslida poyezd bugun kelgan taqdirda ham ichidan "Taftishchilar taftishchisi chiqmasin" deya duo qilayotir. Chiqsa, uni toshbo'ron qilishadi. Keyin bo'lsa, politsiyachilar tosh otganlarni ushlab, qoraqo'lga¹ olib ketishsa...

A'zoyi badani yana qaltirab ketdi.

Ish kimlik guvohnomasiga borib taqalsa, ko'rishadiki, o'ttiz yoshdan o'tgan bo'lsa-da, haligacha armiya xizmatini o'tash u yoqda tursin, hatto chaqiruvga ham bormagan; ayniqsa, nomusga tajovuz qilgani ma'lum bo'lib qolsa bormi...

Xo'jayinining g'ijini qaraganiga e'tibor ham qilmadi. O'sha harif kelgan taqdirda ham qo'lidagi tuxumni, balki, otmagan bo'lardi: "Patron qayerdan ham bilardi? Buncha xaloyiqning ichida mening otib otmaganimga e'tibor qilib o'tirarmidi? O'sha harif laqillatgan bo'lsa laqillatgandir. Halol bo'lsin. Meni laqillatgani yo'q-ku. Itvachchalar... Lak-lak pul topishadi. Yaxshilik bilan

¹ Qoraqo'l — politsiya idorasi.

so'rasang, berishmaydi. Majburlab olib bo'lmasa. Eee... yo'lini topib, cho'ntakni qappaytiribdimi, qandini ursin. Menga chikora?"

Xo'jayiniga qaradi. Xo'jayin ayni shu lahzada qo'lidagi pomidorni uzatdi:

- Mana buni ushlab tur, borib to'kib kelay!
- Poyezd vokzalga kirishiga oz qoldi, xo'jayin...
- Kirs qiyomat qo'parmidi?
- Qo'pmaydi-ku, ammo...
- Ammo?

Ovozini pasaytirib dedi:

- Oxirida bir ishkal chiqishidan qo'rqayotirman.
- Ko'pam shishiraverma!

Chiqdi ketdi. Ofitsiant dumbasi kattakon pomidorni eslatadigan, mallarang yamoqli kulrang shim kiyib olgan xo'jayini vokzal hojatxonasi tomonga ketarkan, orqasidan biroz qarab turdi. Chap qo'lida tuxum, o'ng qo'lida xo'jayini ushlatgan pomidor. Demak, xo'jayin ham poyezddan tushadigan odamni toshbo'ron qilishdan qo'rqayotir. Kap-katta xo'jayin bo'lsa? Armiyada xizmat qilgan, buning ustiga birovning nomus-pomusiga tajovuz qilishdan ham tap tortmaydi. Xo'sh? Unda o'ziga nima bo'lyapti? Bunaqa ishlar-ga kalla qotirmaslikdan yaxshisi yo'q!

Birdaniga cho'chib tushdi. Kal Mistiq to'ppa-to'g'ri u tomon-ga ildam yurib kelayotgandi. Ayb ustida qo'lga tushganday, qo'lidagini orqasiga yashirdi. Mistiq, zotan, halidan beri xo'jayin bilan ofitsiantning shubhali ko'rinishidan tashvishlanib turgandi. Boz ustiga xo'jayinidan olgan bir narsani orqasiga yashirib turibdi. Bu nima ekan o'zi?

- Orqangga yashirganing nima?
- Hech narsa, — dedi.
- Qanaqasiga hech narsa?
- Shunaqasiga hech narsa.

Foytunchi Kal Mistiq ilonning yog'ini yalagan odam. Mustaf o Kamol Posho Izmirda yunonlarni dengizga uloqtirganidan¹ beri bu

¹ 1919–1923-yillarda Turkiya vatanparvar kuchlari general Mustaf o Kamol Posho rahbarligida chet el bosqinchilariga (g'arbda grek, janubda fransuz, sharqi-shimolda arman qo'shinlariga) qarshi Ozodlik urushi olib borgan. Grek

shaharda foytunchilik qiladi. Bunaqa, och qolgan kanaga o'xshagan qanchadan-qancha ofitsiantlarni ko'rgan. Faqat ofitsiantlarni-mi? Beylar, beyafandilar, posholar, to'g'rilar, o'g'rilar, soxtakorlar, muttahamlar!

Ofitsiantga qoraqo'ldagi komissarga o'xshab qo'rqinchli ovoz-da baqirdi:

— Hech narsani senga ko'rsatib qo'yaman! Qani ko'rsat, nima ekan u?

Ofitsiant darrov hamma gapni tushundi:

— Pomidor, — dedi.

— Bu qo'lingdagi-chi?

— Tuxum.

— Xo'jayining pomidorini nega senga berdi? O'zi qayoqqa gum bo'ldi?

— Xala joyga.

— Xo'sh, nega pomidorni orqangga yashirding?

Oldida turgan politsiya komissari emas, foytunchi Kal Mistiq ekani birdan kallasiga urdi. Kal Mistiqning nimasidan qo'rqadi? Bir kuni peshin ovqatidan keyin xo'jayinining peshtaxtaga suyanib mudraganini, uyqu aralash bir narsalar deb alahlaganini esladi: "Bu sulloh, balki, rahbarlarimizning odamidir. Tosh otib aybdor bo'lib chiqsak nima bo'ladi? Yoki tepamizdagilar bizni sinayotganmikan? Nimamga ham kerak? Bola-chaqali odam bo'lsam!".

— Xo'sh, pomidorni nega orqangga yashirding?

Ishlatib bir burdagina non beradigan xo'jayinining sirini yashirishning nima keragi bor? Hammasini aytib berdi. Xo'jayini bir tush ko'ribdi, tushida shunaqa shunaqa deb alahlabdi. Sal oldin

armiyasi 1919-yil 15-mayda Izmirni bosib olgan edi. Keyinchalik greklar Onado'li ichidagi Afyo'n, Eskishehir, Kutahya shaharlarini ham ishg'ol qiladi, hatto, Anqaraga 50 kilometrgacha yaqinlashadi. Mustaf o Posho g'oyat qiyin shart-sharoitlarda muntazam Turk armiyasini shakllantirishga, butlashga, jangovarlik ruhini ko'tarishga erishadi. Yosh Turk armiyasi bir necha janglarda qahramonona jang qilib, dushmani yengdi, vatanni tamoman ozod qildi. 1922-yil 9-sentabrda yunonlar Izmirdan quvib chiqarildi. Tor-mor etilgan grek qo'shinlari 18-sentabrga kelib Onado'lini, oktyabr boshida bo'lsa, Trakiyani butunlay tark etishga majbur bo'ldilar.

qo‘liga pomidorni tutqazib, tahoratxonaga ketishi ham poyezddan tushadigan odamga pomidor otishdan qochgani uchun edi.

Foytunchi Kal Mistiqning esi joyiga keldi. Haqiqatan ham tepamizdagilar tuzoq qurmagan deb aytish mumkinmi? Ularning ne hiylalar chiqarishi mumkinligiga aql bovar qilmaydi-ku. Tepadagilarning millatni sinashi uchun “Taftishchilar taftishchisi” juda zo‘r rol o‘ynab berishi mumkin edi.

Uzoqlardan poyezdning uzun gudogi eshitildi.

Foytunchi Kal Mistiq xuddi kech qolganday, xaloyiq tomonga chopdi.

— Og‘aynilar, — dedi. — Qo‘lingizdagini tashlab yuboringlar!

Xaloyiq hayron bo‘ldi. Nega? Nechun tashlab yuborishlari kerak? Necha kundan buyon bu ishga tayyorlangan edilar-ku? Harif qo‘llari kishanlangan holda jandarmlar qurshovida vagon-dan tushayotganida “tuf!” deya toshbo‘ron qilmaydilarmi?

E’tiroz ovozlari eshitila boshladi:

— Nega?

— Nechun tashlashimiz kerak?

— Bu ish uchun bizni necha kunlardan beri o‘zing tayyorlamadingmi?

— Yoki qo‘rqdingmi?

Kal Mistiq ovozini pasaytirib:

— Qo‘rqqanim yo‘q va qo‘rqmayman ham, — dedi. — Lekin bu yerda bir gap bor...

— Xaloyiq battar hayratlandi.

— Nima gapmish?

— Aqlingiz yetmaydi...

— Yetmasa, ayt, bilaylik.

Hamma gapni butun tafsiloti bilan tushuntirishga kirishdi. Boyagina olgan xabariga ko‘ra, “Taftishchilar taftishchisi” Istanbul Bo‘g‘ozidagi bir otelda og‘aynilari bilan kayf qilib o‘tirganida qo‘lga tushgani shunchaki bir hiyla ekan. Maqsad — nazardan qolgan, mansabdan tushgan, fuqarolik ishiga o‘tgan yoki xato qilgan boyaqish kattalarimizga nisbatan xalqimizning hurmat-e’tiborini o‘rganmoq! Hatto, eshitishiga qaraganda, bu

kishini toshbo'ron qilganlarni politsiyachilar tutib, olib ketishmoqchi ekan!

Poyezdning chinqirig'i yanada yaqinroqdan eshitildi.

Ko'zlari moshday ochildi. Rasvo bo'lgan bo'lisharkan. Tepamizdagilarning nayrangini bilib bo'larmidi? Og'rimagan boshlarini bekordan bekorga og'ritmaganlari ko'p a'lo ish. Birovning tashvishi kimga kerak?

Poyezd holdan toygan hayvonday hansirab, pishillab vokzalga kirganida qo'llardagi tuxumu, pomidor, shag'al toshlar sekingina bir chekkaga tashlangan, ko'zlar vagonlarga mehr bilan qarab turar edi. Shu Kal Mistiqqa ofarin, baraka topsin. Ko'p yasha harif. Shuncha yildan beri foytunkashlik qilib yegan non-tuzini oqladi. Har holda shaharga kelgan kattalardan birining odamidan eshitgan chiqar. Bee, qayerdan eshitsa eshitgandir, nima farqi bor, faqir fuqaroni qutqardi-ku!

Poyezd keldi, to'xtadi. Tushganlar, chiqqanlar orasida birdaniga u ko'rindi. Qo'llari kishanband, yelkalari keng, boshida ayvoni qayrilgan shlapa, sariq tuflisi yurganda g'arch, g'arch qiladi...

Kal Mistiq u tomonga yugurishdan oldin kepkasini chiqardi. Xaloyiqning ham kallasi ishlab ketib, darrov shunday qildi. Poyezddan tushgan odam peshonalari yerga tekkuday ta'zim bilan kutib olindi.

Kal Mistiq:

— Xush kelibsiz, beyafandi, — dedi.

“Taftishchilar taftishchisi” birdaniga foytunchi Kal Mistiqqa e'tibor qildi, uni tanidi. Lekin ism-pisimini unutmadi. Nima qipti, hechqisi yo'q. Sigara chekmagani uchun xumori yozilmagandi, buni bir lahzaga unutmadi va:

— Xush ko'rdik... — dedi.

Jandarmlar darhol yaqinlashib, Kal Mistiqni uzoqlashtirmoqchi bo'lishdi, lekin u:

— Nima qipti? — dedi. — Nima bo'lyapti? Men ham sizlardan hisoblanaman, arslonim!

So'ng shivirladi:

— Xato qilmaydigan faqat Allohdir. Alloh hech kimni quruq tuhmatga giriftor qilmasin. Bugun unga bersa, ertaga senga, in-

diniga menga beradi. Odam bo'lgan kishi kim edim demasligi, kim bo'laman deyishi darkor...

Xaloyiqning o'rtasidan yorib o'tib, oldinga yugurgiladi, vokzaldan chiqdi, foytunining yoniga keldi. Ular ham bir to'da bo'lib orqasidan chiqdilar. Jandarmalar Kal Mistiqning foytunchi ekanini anglagandilar. O'sha tomonga yurdilar. Zotan, Kal Mistiq ham foytunga sakrab chiqqan, baqirayotgan edi:

— Hamshahrim, jandarma, jandarma, og'aynilar... marhamat qiling!

“Taftishchilar taftishchisi” biroz oldinda, ikki jandarm yarim qadam orqada o'ng va chap tomonida yurib, foytunga yaqin kelishdi. Xaloyiq bo'lsa, yanada orqaroqda ularni katta qiziqish bilan kuzatar, Kal Mistiq o'rtaga tashlagan so'nggi fikrga suyanagan holda, harifning zukko taftishchi ekaniga ishonishning, yanada to'g'rirog'i, u yashirgan taqdirda ham buni bilib olganlarining zavqini surar, bir-birini tirsaklari bilan turtgancha kulishardi: “Tepamizdagilar shoxida yursa, biz bargida yuramiz. Bizni tuzoqqa ilintirmoqchi bo'lishdi-ya, chuchvarani xom sanabsizlar. Bizni Allohning o'zi qo'llaydi ha! Karamingga qurbon bo'lay Alloh bu muttahamlarning basharasini yirtib tashladi-ya!”.

“Taftishchilar taftishchisi” foytunga chiqdi deguncha, hazratlarining og'irligidan foytun bir tomonga og'ib ketayozdi, yaxshiyamki, ikki jandarm darhol foytunning bu yoniga oyoq bosib, muvozanatni saqladilar. So'ngra ular ham foytunga chiqdilar. Chiqdilar-u, lekin ikki yoniga o'tirmadilar. U orqada yolg'iz o'zi o'tirdi, ikkita jandarm ro'parasidagi torgina o'rindiqqa sig'ishga urindi.

Kal Mistiqning qamchisini otlarning yollari ustida mag'rur sharaqlatarkan, do'st-u dushmanga qarata oliftalarcha bir na'ra tortdi:

— Chu-u-u, arslonlarim!..

Xaloyiqning ko'z o'ngida foytun shaloq g'ildiraklarini taraqlatgancha shahar tomonga yo'l oldi.

Kal Mistiq oyoqlarini chalishtirib, so'l tomonga, foytunga o'girilib olgandi. Cho'ntagidan sigaret qutisini chiqarib uzatdi:

— Beyafandi, marhamat qilsinlar!

Dunyodagi hech qanday hadya “Taftishchilar taftishchisi”ni shu ondagi qadar quvontirmagan bo‘lardi. Necha soatdan buyon sigareta chekmagan edi. Sigareta bo‘lmagani uchun xumori tutib o‘lib qolayozdi. O‘lay deb tursa-da, kishanli qo‘llarini uzatib sigaretani ololmas, olmoqchi bo‘lsa, jandarmlar nima qilishi mumkinligini bilolmasdi. Istanbuldan beri uni zararsiz, baloga uchragan deb hisoblab, kishanlarini bo‘shatishgan, nonini u bilan baham ko‘rishgandi, ammo “jinoyat qilgan shahriga” yaqinlashdi deguncha o‘zgarib, bilaklariga yana kishan urishgandi.

Kishanband qo‘llari bilan sigareta ololmasligini tushungan Kal Mistiq bu gal qutini jandarmlarga uzatarkan:

— Hamshaharlarim, arslonlarim...— dedi. — Bu zot bor-ku, bu zot?

“Taftishchilar taftishchisi”ning yuz-ko‘ziga boqdi. Miyig‘ida kulishiga qaraganda, u jandarmlarni nazar-pisand qilmayotganday edi. Natija oxir-oqibat o‘zining foydasiga hal bo‘lishiga yuz foyiz ishonganga, sabr bilan kutayotganga o‘xshardi.

— Endi bu gaplarni qo‘y, — dedi. — Qanday zot ekanim keyinroq ma‘lum bo‘ladi. Bu og‘aynilarimiz buyruq qullari. Modomiki, meni prokuraturaga topshirish amrini olgan ekanlar, qanday zot-potligim ularni qiziqitirmaydi!

Jandarmlar mamnun bo‘lishdi, lekin uzatilgan qutidan sigareta olmadilar.

Kal Mistiq darhol bir sigareta tutatib, quyuqqina tutunni uflarkan:

— Undaymas, gap bunda emas, — dedi. — Og‘aynilarga asosiy vazifangizni aytmadingizmi?

Buzmadi:

— Nima keragi bor?

— Azizim, nima keragi bor, deb bo‘larkanmi?

Jandarmlarga yuqoridan boqib dedi:

— Sizlarga Istanbulda ehtiyot qilish to‘g‘risida shipshitmadilarmi?

— Nimani shipshitishlari kerak edi?

— Beyafandini ehtiyot qiling, davlat, millat nomidan topshiriqni bajaryapti, falon-pismadon kabi...

O'ng tomondagi jandarma rosa tashvishlanib:

— Yo'o', — dedi.

“Taftishchilar taftishchisi” ayni vaqtida gapga qo'shildi:

— Azizim, endi bu gaplarni qo'ysang-chi!

Shunday demaganida Kal Mistiq gapni cho'zgan, “beyafandining” Istanbulda nima maqsadda tutilgani va jandarmlar qurshovida bu yerga yuborilishi sababini sanab to'kib tashlagan bo'lardi.

To'kmadi. Gugurt chiqib, sigaretasini yangidan tutatdi. Chunki o'chib qolgandi.

Keyin bo'lsa, jim o'tirmaslik uchun shunchaki so'z boshladi:

— Mustafo Kamol Posho Izmirda yunonlarni dengizga uloqtirgan yildan buyon bu shaharda foytunchiman. Har bir ekspress, har bir pochta poyezdidan tushadigan mijozlarni ko'zdan kechiraman. Qanchadan qancha kalondimog' amaldorlarni ko'z qarashidanoq bilib olganman...

Kulimsirab “Taftishchilar taftishchisi”ga qaradi:

— Yolg'onmi? Sizni ham birinchi ko'rishdayoq bilmadimmi?

“Taftishchilar taftishchisi” sirining fosh etilishini istamagan bir tarzda ayyorona tirjayib, jandarmlarning ichiga butunlay xavotir tushirib:

— Azizim Mistiq, — dedi. — Qo'y endi bu gaplarni...

— Qo'ya olmayman, bey. Nega desangiz, sizning qanday odam ekaningizni og'aynilar bilib qo'ysin deyman-da. Johil xalq unutadi, lekin Kal Mistiq unutmaydi. Men ko'pni ko'rganman.

Jandarmlar taslim bo'ldi. O'ngdagi:

— Aybga buyurmaysiz, beyafandi, — dedi.

Chapdagi uning so'zini bo'lib dedi:

— Aybga buyurmang va bizni kechiring!

“Taftishchilar taftishchisi” bir nutq irod qilish vaqti yetganini angladi:

— Bolalarim, — dedi, — Istanbuldan beri menga ko'rsatgan ehtiromingiz uchun juda minnatdorman. Ishoningki, ichimda sizlarga juda dahshatli minnatdorlik tuyg'usi jo'sh urmoqda. Lekin, ha, ishning lekini bor. Qo'llarimdagi kishanlarni nega buyruqsiz yechdingiz?

Jandarmlar seskanib tushishdi.

— Nega? Javob bering!

Chapdagi jandarm:

— Siz...siz...— deya duduqlandi.

O'ngdagi:

— Zotingiz, — deya tuzatdi. — Zotingizga ishondik. Qochmasligingizga ishondik...

— Shunday bo'lganda ham, boshliqlaringiz meni sizga topshirarkan, maxsus, maxfiy ko'rsatma bermaganlari uchun aybdor bo'ldingiz. Shunday emasmi?

Jandarmlar boshlarini xam qildilar. Haqiqatan ham bu odamni ularga topshirgan boshliqlari kishanni yechish to'g'risida hech qanday maxsus ko'rsatma bermagan edilar. Agar bu kishi, izvoshchi aytganiday, davlatning yashirin xodimi bo'lsa, kishanni bo'shatish masalasini ham, albatta, bayonnoma yozib yuqoridagilarga bildiradi, boshliqlari ham lozim bo'lgan jazoni berishadi.

Ikkovi ikki tomondan yolvora boshladi.

— Bilmadik, beyafandi...

— Zotingizning katta amaldor ekanini...

Chapdagi jandarmning so'zini shartta kesdi:

— Qanaqa amaldor? Qanaqa katta amaldor? Men oddiy bir fuqaroman. Har qanday oddiy vatandoshga Asosiy Qonun bergan huquqqa asoslanib...

Shu yerda birdan jim qoldi. Kal Mistiq ham xuddi shu onda shubhali tarzda "O'ho', o'ho'o'..." degandi. Bu gap "Sen bu gaplarni yotoq do'ppimga aytarsan" degani edi. Jandarmlarning ichiga bir lahza oralagan "Bizday fuqaro emish. Bekorlarni aytibdi" degan ishonch yemirilib, o'rnida "Maxsus topshiriq olgan xodim" degan ishonch paydo bo'lgan edi.

Kal Mistiq:

— Bular yot emas, beyim, — dedi. — O'sha vaqtdagi taftishingizdan keyin Voliyni ishdan bo'shatdilar. Lekin u sulloh qimorbozlikka mukkasidan ketgan edi-da o'ziam...

Javob bermadi. Olaygan ko'zlarini unga tikkan jandamlarga ham qaramadi. Qaramadi, lekin ko'zlari olayib qaraganlarini, undan cho'chiyotganlarini bilib turardi. Sigaretasi yo'qligi, onasini

“ta’viya xotini” yonida tashlab kelganining alam-palami bosilgan, har doimgiday “Taftishchilar taftishchisi” qiyofasiga kirgan edi.

Ikki jandarm darrov o‘zaro pichirlashib olishgach:

— Beyafandi, — dedi chapdagi, — kichiklar ayb etar, kattalar kechirar!

Endi bir vaqtlardagi “Taftishchilar taftishchisi” roliga yanada kirishib so‘radi:

— Ya’ni nima demoqchisan?

— Vazifamizni siiste’mol qilib, kishanlaringizni yechgan edik-ku?..

— Xo‘sh?

— Bizni kechiring...Mening iste’foga chiqishimga uch oy qoldi...

— Menga esa besh oy, — dedi chapdagi.

— Bola-chaqamiz bizni kutib o‘tiribdi!

— Men bo‘ydoqman. Keksa otam ishlaydigan ahvolda emas .

— Iste’foga chiqishimizni to‘rt ko‘z bilan kutishyapti, Xudo ursin.

— ...

Kal Mistiq oraga kirdi:

— Beyafandiga yaxshi qaranglar. U kishidagi yurak, u kishidagi vijdon hech kimda yo‘q. U kishining dardi — mamlakatning katta amaldorlari, ko‘proq voliylari. Beva-bechoraga dushmanliklari yo‘q. U kishi haqiqiy kiborlardan. Ustingizdan yozib bermaydilar. Shunday emasmi?

Kal Mistiqni yuz o‘girib, jandamlarga teshvoray deb qaradi:

— Bundan keyin otangiz bo‘ladimi, ukangiz bo‘ladimi, olgan buyrug‘ingizga har bir harfiga qadar rioya qiling. Maqbulmi?

O‘ngdagi jandarm:

— Rioya qilamiz, beyim, — dedi.

Chapdagi dedi:

— Sog‘ bo‘ling!

— Sizlar ham sog‘ bo‘linglar. Sizlar shu vatanning umidi, el osoyishtaligining posbonisizlar. Mas’uliyatingiz juda katta. Vatan siz, sizlar tufayli osoyishta bo‘ladi. Buni bir lahzaga bo‘lsin yod-

dan chiqarmang va hamkasblaringizga ham tillaringiz qavarguncha tushuntiring, xo‘pmi?

Har ikkala jandarmning kayfiyati chog‘ bo‘ldi. Hayajon aralash “Taftishchilar taftishchisi”ning kishanband qo‘llaridan o‘pmoqchi bo‘ldilar. U bo‘lsa, qo‘lini tortib oldi, o‘ptirmadi. Maqsadi jandarlardan ko‘ra, izvoshchi Kal Mistiqni o‘tgan safardagiday yana qo‘lga olish edi.

Holbuki, bunga ko‘pdan erishgandi.

— Chuu, arslonlarim!

II

Boquvsiz otlar tortgan, boltlari yeyilib yaroqsiz holga kelgan foytunlar, ho‘kiz, novvoslar, ko‘pfoq otlarning tezaklari ifloslantirgan asfalt ko‘chalar, o‘zaro kesishadigan tor ko‘chalar, ora-sira yap-yangi ko‘p qavatli uylar ko‘rinib qolsa-da, asosan g‘ishtin, taxta devorlari qorayib ketgan uylar, qora chachvonlari ostidan erkaklarga hadiksirab boqqan hurkak xotinlar, qorni tarvuzday bolalar, bozorida har qanday ajnabiy bir ko‘rishdayoq tanib olinadigan, ko‘cha chiroqlarini chang bosgan bu Onado‘li viloyat markazi necha kunlardan buyon quloqlarini ding qilib, “Taftishchilar taftishchisi”ning kelishini bekorga kutgan ekan.

Kutilgan kishi ham yetib keldi. Keldi, ammo u na tuxum, na pomidor, na kartoshka, na shag‘al tosh bilan “siylandi”, loaqal “tuf” ham deyishmadi.

Nega, nimaga shunday bo‘ldi?

Izvoshchi Kal Mistiqning bo‘yin tomirlarini shishira-shishira tushuntirishiga qaraganda, “Harif hanuz davlat topshirig‘ini bajarayotgan, vatandoshlarning davlatga, hukumatga munosabatini tekshirayotgan” ekan. Hazilmi, buni davlat deb qo‘yibdi. O‘rni kelsa, bir tuxumni qirq kishiga tashitadi, xohlasa qirq kishini bir tuxumning ichiga tiqadi. Bu harifni vatandoshlarning tomir urishini bilish uchun yuborgan. Kattakon mamlakatni viloyatma viloyat, tumanma tuman, hatto, qishloqma qishloq aylanadi, aylanar ekan birdaniga bosqin qiladi, pora berganlar va olganlarni qora ro‘yxatga tirkaydi, viloyat, tuman yoki qishloqlarda davlat va hukumat

vakillari va xalqning ahvolini o'rganadi. Birinchi marta kelganda maqtanishlari, lof urishlari, o'ng-u so'ldan pora olishining sababi ham shu bo'lgan. So'ngra hech kimga bildirmay birdaniga g'oyib bo'lishi, endi bo'lsa yana paydo bo'lishi... bularning hammasining ma'lum bir sababi borligi aniq. Yo'g'asam, shunaqa salobatli bir zot Anqarada kerilib yurish o'rniga nega mamlakatni viloyatma viloyat, tumanma tuman, qishloqma qishloq kezaishi kerak?!

Kal Mistiq avvaliga sharobfurushga uchradi. Mallarang yamoqli kulrang shimi ichidagi dumbasi kattakon pomidorni eslatadigan sharobfurushni qo'rquv bosgan edi. Peshin uyqusida alahlaganini, buni ofitsiant eshitib, Kal Mistiqqa shipshiganini u qayerdan ham bilsin?

Peshvoz chiqdi.

— Marhamat Mistiq afandi, xush kelibsan!

— Xush ko'rdik, — dedi Mistiq.

Sharobxona ostonasidan ichkariga hatladi. Oqshom yaqinlashgan, quyosh botib borar, lekin havo hanuz issiq edi. Tekiniga bir nechta shishani dumalatsa hecham yomon bo'lmasdi-da.

O'ngga qaradi, chapga qaradi.

— Ofitsianting qayerda?

— Shaharga tushuvdi. Biron narsa kerakmi?

Cho'ntagidan bir liralik tanga chiqarib, peshtaxtaga tashladi:

— Kallam joyida emas...Qani bir bardaq¹ sharob ber-chi...

Sharobfurushning pul olish olmasligini sinash uchun peshtaxtaga bir liralik tangani tashlagan edi. Sharobfurush tangani olsa, bir bardaq bilan kifoyalanadi, so'ng juftakni rostlaydi. Olmasa...

Bu orada sharobfurush peshtaxta ustidagi bir liralikni kaftining orqasi bilan itarib qo'ygandi:

— Bu yerda sening puling o'tmaydi!

Nozlandi:

— Yo'o'... ana bo'lmadi!

Qip-qizil sharobni uning oldiga qo'ygan sharobfurush so'radi:

— Nega?

— Do'stlik boshqa, savdo boshqa, arslonim!

¹ **Bardaq** — stakan.

Sharobfurushning maqsadi butunlay boshqacha edi. U ham boshqalar singari prokuraturada ko'rsatma bergan, lekin "Harif"ga mullajiring uzatganini aytmagandi. Shaharda tez yoyilgan mish-mishlarga qaraganda, bu kishi chindan ham davlatning xufya xodimi bo'lsa va sharobfurushdan olgan oltmish yetti yarim lira pora prokuraturada saqlanayotganini aytsa, unda ishlar rasvo! "Pora bergan ham, olgan ham jinoyatchi" degan moddaga asoslanib, onasini uchqo'rg'ondan ko'rsatishadi.

Kal Mistiqning "Do'stlik boshqa, savdo boshqa, arslonim!" degan so'zini o'ylab ham o'tirmadi. Sekingina bir liralik kumush tangani olib, izvoshchining cho'ntagiga soldi.

— Harifning o'shanaqa odam ekani rostmi?

Mistiqlik bardaqni bir ko'tarishda quritib, bo'sh bardaqni pesh-taxta ustiga qo'ygan edi.

— Qanaqa odam?

Sharobfurush pichoqda to'rtga bo'lingan va kir likopchaga solingan qaynatilgan tuxumni uning oldiga surarkan:

— Qanaqa bo'lardi? — dedi va ko'z qisib qo'yarkan: — Rostdan ham "Taftishchilar taftishchisi" ekanmi?

Qaynatilgan tuxumning bir bo'lagini tuzga botirib, og'ziga otdi. Darrov "unday" yoki "bunday" deyish ish bermagan bo'lardi. Bu yerga rosa otib, kayf qilish uchun kelgan. "Aslo gumonsirab o'tirma. Davlat fuqarolarini sinash uchun yuborgan", falon-pismadon desa, ishning ahamiyati yo'qqa chiqishi, balki sharobfurush ustma-ust to'ldirishi mumkin bo'lgan sharobdan mahrum bo'lishi turgan gap!

Miyig'ida iljaydi, bo'sh bardaqni qo'lining orqasi bilan itarib qo'ydi:

— Rostdan ham Taftishchilar taftishchisi ekanini kimdan eshitding?

Sharobfurush bardaqni to'ldirib:

— Hammaning og'zida shu gap, — dedi.

— E-e-e, kim biladi deysan? O't yonmasa, tutun chiqarmidi?

Birdaniga kallasida chaqin chaqdi:

— Men buni tushimda ko'rdim, — dedi.

Sharobfurush hayajonlaniʼb ketdi. U ham bir kuni peshingi ovqatdan soʻng peshtaxtaga suyangancha oyoq usti mudraganida bu ishga aloqador tush koʻrgan edi.

— Qanday tush koʻrding?

Kal Mistiq ikkinchi qadahni ham otib, tuxum boʻlagini ogʻziga tashlaganidan soʻng dedi:

— Peshingi ovqatdan keyin otxonaga kirib, oxurga suyangan-cha oyoqusti mudragan vaqtimda koʻrdim. Oʻsha vaqtda...

Sharobfurushning hayajoni kuchaydi:

— Voy onasini...

— Oppoq soqolli bir pir keldi, Mistiq, harifga qarshi boʻlganlarga qoʻshilma. Senga yaxshi boʻlmaydi, dedi.

Sharobfurush battar hayajonlandi, uchinchi bardaqni ham toʻldirdi.

— Keyin?

— Keyini sening sogʻliging uchun-da! Oʻsha sersoqol pirdan soʻradim. Dediki: Davlat, hukumatning aqliga aql bovar qilmaydi. U kishi chindan ham Taftishchilar taftishchisi. Davlat, hukumat nomidan millatni sinovdan oʻtkazyapti!

Uchinchi qadahni ham yoʻq qilib, qaynatilgan tuxumning uchinchi boʻlagini ogʻziga otdi. Koʻzlari tashqarida, kallasida boʻlsa, bu yerdan keyin qayerga borsa maqbul boʻlishi edi. “Harif”ni jandarma idorasiga olib borgan, ikki jandarm bilan ostona oldida qoldirib qaytgandi. Alloh koʻngillariga solib, jandarmalar boshliqlariga ahvolni tushuntirsalar qanchalik yaxshi boʻlardi! Sharobfurushdan tekin sharob ichmoq uchun bu nayrangni topgan, bu pandavaqini boplab tushirgan edi. Nima qipti, bu ishda chindanam hissasi bor-ku! Bu kalla, bu quloqlar, bu gʻarchillagan sariq poyabzalida sollana-sollana yuradigan, deputat, hatto vazirday koʻrinadigan bir kishi oddiygina muttaha boʻlib chiqishi mumkin emas-ku! Muttaha qiyofasiga kirib, millatning tomir urishini tekshirib yuribdi, lekin oxir-oqibat tayoq baribir beva-bechoraning boshida sinadi-da!

Sharobfurushga boqdi. Oʻyga botibdi. Prokuraturada koʻrsatma berganida oʻsha harifga oltmish yetti yarim lira tiqishtirganini aytmagani boisidan boshiga ish tusharmikan, ajabo?

Kal Mistiq eski bir qo'shiqning:

— Ketdim o'yga, qalqib ketmoqdaman yana! — degan birgina misrasini xirgoyi qila boshladi. Sharobfurush sergak tortdi.

— O'yga botdim, o'yga botdim, — deya u tortdi.

Kal Mistiq:

— Nega? — dedi.

Siqilgan tarzda bardaqni to'rtinchi marta to'ldirib, oldiga surdi.

— Xudo haqqi, bilmayman...

Xuddi shu pallada sharobxonaning oldida bir ot qo'shilgan arava to'xtadi. Ofitsiant yerga sakrab tushdi. Aravaga sharob bidonlari, mavsum sabzavotlari, tuxum, qotgan non ortilgan edi.

Ofitsiant ichkariga kirarkan:

— Usta! — dedi va peshtaxta oldida turgan Kal Mistiqni ko'rgach: — Pardon Mistiq aka... Usta, sharob, meva-chevalarni olib keldim. Ko'maklashvoring, tushiraylik!

Aravakash bidonlardan birini yelkasiga ortganicha sharobxonaga kirayotgan edi.

— Mana bu yoqqa olib kir, — degan sharobfurush omborga ishora qildi.

Kal Mistiq fursatdan foydalanib, beshinchi bardaqni o'zi to'ldirdi, yangi tuxum likopchasini oldiga tortdi. Sharobfurush, ofitsiant va aravakash mayda-chuydalarni olib kiraman deguncha u beshinchi bardaqni otishga, ikkinchi tuxumni sog'lom tishlari orasiga tashlashga ulgurdi.

Ishlar bitib, sharobfurush yoniga kelgan vaqtda bardaq bo'sh turganini ko'rdi va oltinchisini to'ldirdi.

Kal Mistiq besh bardaq sharobni, buning ustiga tez-tez ichgani uchun bo'ladigani bo'lgandi. Oltinchisini biroz dam olib otmasa, foytunini hayday olmas, haydagan taqdirda ham kirgan joyida "ali emas, vali" devorishi hech gap emasdi.

Bir sigareta tutatdi.

Ofitsiant xo'jayiniga tushuntira ketdi:

— Harifning qamalganiga shaharda hech kim ishonmayapti!

Xo'jayin:

— Xo'sh?

— Bu bir o‘yin, deyishyapti... O‘yin ekani turgan gap. Deputat, vazir kelbatli bir kishi katta shaharlar turganida bu yerga kelib tujjorlarni aylantirishi mumkinmi, axir?!

Sharobchi Kal Mistiqqa qaradi. Kal Mistiq g‘iq etmadi. Ol-tinchi bardaqni astagina simirib, uchinchi tuxumning yarmini og‘ziga otganidan keyin:

— Endi menga ruxsat, — dedi.

Bu boyvachchalarcha turish yoki “Ko‘p narsa bilib, jim turish-ni afzal ko‘rgan” kishining nash‘u namosi edi. Istagan tomoniga ketishi mumkin. Xohlagan tomonga opketmaydilarimi? Sharobini ichgan, qursog‘ini tuxumlarga to‘ldirib olgan. Bu yog‘i safsata sotish.

Vokzaldan shahar tomonga uzangan asfalt ko‘cha bo‘yida qoldirgan foytuniga sakrab chiqdi, tizginlarni ushlab qamchisini otlarning sag‘risi ustida sharaqlatdi.

— Chu-u arslonlarim!

Olti bardaq sharob kallasini aylantirgani uchun asfalt ko‘cha-dan yashinday uchib o‘tganini sezgani ham yo‘q. Bozorgacha mana shunday o‘qday uchib bordi. Bir necha yo‘l kesishgan chorrahaga yetganida hushyor tortib, tizginlarni tortdi, foytunni sekinlashtirdi. Yodiga yana xotini tushdi. Oshxonachidan olgan beshyuzlikni Taftishchilar taftishchisiga bermay, urib qolgan, lekin xotiniga oldirib qo‘ygandi. Xotini pulni o‘ziga emas, uy-ro‘zg‘or-ga sarflagan bo‘lsa-da, necha yillardan beri beshyuzlik u yoqda tursin, yuzlik, elliktalik, hatto uchta o‘ntalikni ko‘rmagan bu uyning tirikchiligi amal-taqal o‘tib turgan edi-ku! Beshyuztalik kirishi bilan hammayoq guliston bo‘lgani yo‘q-ku!

Otel oldida foytunni to‘xtatib, tushdi. Otelga endigina kiraman deb turganida otelning qoqsuyak, daroz egasi eshikdan chiqib qol-sa bo‘ladimi?! Yer-u ko‘kdan izlab topmagan Mistiqni shundoq-qina oldida ko‘rib, hayajon aralash yugurib keldi.

— Mistiq!

Olti bardaq sharob Mistiqni mardlantirib yuborgandi. Yoniga yugurib kelgan hayajonli kishining oldida qaddini g‘oz qildi, mas-tona tikildi:

— Marhamat qiling!

Otelchi aylantirib o‘tirmay, gapning indallosiga o‘tib qo‘yaqoldi:

— Eshitganim rostmi?

— Nimani eshitding?

— Xumparning qamalgani, bu yerga jo‘natilgani kabi falonpismadon gaplar o‘yinmi?

Izvoshchi Mistiq o‘sha, nimanidir sezdiradigan tarzda tirjaydi:

— Kimdan eshitding?

— Mamlakat butunlay alg‘ov-dalg‘ov bo‘lib ketdi. Nima qilamiz?

Mistiq hamma gapni tushungan bo‘lsa ham yana dedi:

— Nimani nima qilasiz?

— Pora berganimni tergovchiga aytmaganimni-da. Yana ikkinchi xotin masalasini. Xotin da‘vo qilmaganida, tergovchini yelkamning chuquri ko‘rardi. Menga biror zarari tegarmikan, nima deysan?

Izvoshchi Mistiq hech narsani tushunmagan bo‘lsa-da:

— Tegmaydi, — dedi.

Botayotgan quyoshning kuchsiz qizg‘ish nurlari ostida ko‘zlari yaltiragan otelchi suyunib ketdi.

— Tegmaydimi?

— Tegmaydi.

— Ishonching komilmi?

— Otim Mistiq ekanini bilganim kabi, yana...

Ishona olmayotgandi:

— Demak, tegmaydi.

Kal Mistiqning joni xalqumiga keldi:

— Tegmaydi dedimmi, tegmaydi. Mening ham bir bilganim bor.

Orqasiga o‘girildi, gandiraklagancha foytun tomonga yurdi. Uning “mening ham bir bilganim bor” so‘zidan ma‘no chiqargan otelchi uning orqasidan ketdi. Kal Mistiq to‘xtadi, otelchiga o‘girildi:

— Harifni vokzaldan jandarma idorasiga olib borgan men bo‘lsam. So‘ngra...

“Harifning ahvoli haqida menga xabar keldi” demoqchi edi, lekin voz kechdi. To‘g‘rirog‘ini aytganda, ishontirolmayman, deb o‘yladi.

Otelchi bo‘lsa, “So‘ngra”ning davomini eshitishga qiziqayotgan edi. Foytun o‘rindig‘iga chiqmoqchi bo‘layotgan izvoshchini qo‘lidan ushlab to‘xtatdi:

— Ishing bormi?

Ishi bo‘lmasa-da, yolg‘onladi:

— O‘ho‘o‘... hatto, kech ham qoldim. Tumonat mijozlarim kutib yotibdi!

Otelchi cho‘ntagidan qat-qat pul chiqarib, qo‘liga tutqazdi:

— Qo‘y ularni. Biron joyga borib, bir-ikki qadah otaylik...

Darrov “bo‘pti!” demadi. Qo‘lida pul, to‘xtadi, o‘yladi, rejalashtirib ko‘rdi. Oxiri bir uh tortib, otelchiga qaradi. Bu qarashi bilan go‘yo “Yaxshi, lekin, birodar, meni to‘rt ko‘z bo‘lib kutayotgan mijozlarimni nima qilay?” demoqchi bo‘ldi. Otelchi tushundi va foytunga sakrab chiqdi.

— Bugun men uchun mijozlaringni yig‘ishtirib qo‘y, so‘tak! — dedi.

Mistiqlik haydovchi o‘rindig‘iga istamaygina chiqdi, otlarning tizginlarini istamaygina oldi, qamchisini istamaygina shaqillatdi, lekin “Chu-u arslonlarim!” demadi.

Chorak soatdan keyin shaharning eng katta qovoqxonasida o‘tirishardi. Qovoqxona egasi yana shirakayf, balki oqshomdan beri sarxush bo‘lgani uchun “hiq, hiq” etardi. Foytunchi Kal Mistiqni ko‘rdi deguncha bir lahzaga o‘ziga keldi. Yonlariga bordi, stol chekkasiga tayanib:

— Sening odaming, — dedi, — qanaqa odam o‘zi?

Kal Mistiq o‘zini tushunmaganga soldi:

— Qaysi odamim?

— O‘sha-da, azizim, hiq, anqovsirayapsan, shundaymi, hiq. Istanbulda Bo‘g‘ozichida qo‘lga tushib...

Kuldi.

— Kimdan eshitding?

— O‘ho‘-o‘-o‘, hiq. Mamlakat butunlay alg‘ov-dalg‘ov bo‘lib ketdi-ku.

Har doimgiday valaqlashni emas, jim qolishni maqbul topgan Kal Mistiqning bu tutumi ko‘p narsani biladigan, lekin bilganlarini to‘kib solishdan qochgan kishini eslatgani uchun otelchining ham, qovoqxona egasining ham ichi rosa qizib ketayotgan edi. Chunki necha kunlardan beri odamlarni tuxum, pomidor, kartoshka, shag‘al tosh olib, vokzalga chiqishga undagan bu kishi so‘ngi daqiqada xaloyiqni fikridan qaytargan, boz ustiga “Harif”ni foytunida vokzaldan jandarma idorasiga olib borib qo‘ygan edi. Sababi ne? Oldiniga nega unday qildi, keyin nega bunday bo‘ldi? Harholda bir sababi bor, lekin qanday?

Qovoqxonadagi kechki mijozlarning g‘ala-g‘ovuri birdaniga tindi, hammaning ko‘zi Mistiq o‘tirgan stolga qaragan edi. Qovoqxona egasining ofitsiantlarga: “Qani, dasturxon tuzanglar!” deyishiga fursat ham qoldirmasdan ro‘paradagi stolda o‘tirganlar qichqirib qolishdi:

— Mistiq afandi, Mistiq bey!

Bu tur chaqiruvni yoqtirmadi. Uni kalaka qilishayotganmi-kan yo?

— Afandini beyga yopishtirdik, bo‘ldik beyafandi... Arvoh urgurlar!

O‘ng-u so‘ldan qahqaha ko‘tarilgan bo‘lsa-da, ovoz berganlar g‘oyat jiddiy edilar. Hatto, sochlariga oq tushgan bankchi stollarining yoniga kelib:

— Yanglish tushunma, — dedi. — Hasan og‘a hammangizni taklif qilyaptilar!

Kal Mistiq stolning bo‘sh burchagida og‘ir vaznda kura-shadigan pahlavonday haybatli bo‘lib o‘tirgan barzangi yosh yigitga boqdi. O‘tirgan joyidan qo‘li bilan ishora qilayotgan edi. Agar kayfdan boshi g‘uvillamayotganida hamma tishlari oltin bo‘lgan og‘aning taklifini jon deb qabul qilgan bo‘lardi. Lekin kayfi taraq edi-da. Qolaversa, biladiki, bu taklif “Taf-tishchilar taftishchisi”ning aslida kimligini bilmoq uchun edi. Aslo shoshmasligi darkor. Harifning tomir urishni bilish uchun kelganiga amin, ammo shunday bo‘lsa-da, ters gapirib ishni buzmagani maqbul.

— Nima deysiz, og‘aynilar? Boraylikmi?

Na otelchi, na qovoqxona egasi “Yo‘q” deya olmasdi. Sochlariga oq oralagan bankchiga ergashib, Hasan Og‘a kabi shalvorli og‘alar o‘tirgan stol tomonga bordilar. Hasan Og‘adan boshqa og‘alar oyoqqa qalqib, hurmat bajo keltirdilar, o‘rindiqlar taklif qildilar. Bir stol kifoya emasdi. Bosh ofitsiant boshchiligidagi ofitsiantlar ikki stolni birlashtirdilar, chorak soat ichida yangi gazaklar, yangi raqilar bilan bezatdilar. Kal Mistiq ichidan o‘zini o‘zi so‘ka ketdi.

Ahmoq bo‘lib sharobfurushni chuv tushirishning nima keragi bor edi? Ustma-ust tuxum yutishga balo bormidi? Shunchalik ham omadsiz bo‘ladimi?! Onasi uni tuqqandan ko‘ra, koshki, bir qop sovun tug‘saydi!

Xayolga cho‘mib ketgandi. Bexosdan Hasan Og‘a qadah ko‘tarib qoldi:

— Qani, xush kepsiz, ko‘raylik!

Barcha qadahiga yopishdi. Hasan Og‘a qadahini birinchi bo‘lib Kal Mistiqning qadahiga urishtirdi. Sabr qilinayotgan, Kal Mistiqdan “U masala” haqida bironta savol so‘ralmayotgan edi. U ham savol berishsin deb o‘lib turgani yo‘q.

— Tutashtirsang-chi, Mistiq!

Uzatilgan oliy nav sigaretani oldi, o‘ng-u so‘ldan uzatilgan otashdan tutashtirdi, so‘ngra uning sharafiga ko‘tarilgan qadahlariga qadahini urishtirib, icha boshladi.

— Mistiq afandi, issiq gazak buyursang-chi!

— ...

— Mistiq afandi, hech narsa yemayapsan-ku?

— ...

— Ofitsiant bolam, Mistiq afandiga qaragin...

— ...

Sifatsiz sharob ustiga ichilgan a‘lo navli raqi qornini alg‘ovdalg‘ov qila boshladi. Unga a‘lo navli raqi oldin ichgan sharobi bilan jang qilayotganday, tuxum–puxumlarni oshqozonidan surib chiqarayotganday tuyula boshladi. Lekin nima bo‘lsa bo‘laversin, foydalanib qolishi kerak, “bu tullak”ning rizqi mo‘l, tamom vasalom. Oldingi kelishlarida Mistiq mullajiring to‘larmidi, to‘lardi. Bu gal bo‘lsa, pul-muldan hanuz og‘iz ochishmadi, Alloh unga

rizq eshigini ochgan, “ol qulim” degandi. Nima bo‘lsa bo‘lsin, o‘zini qo‘lga olishi, sir boy bermasligi kerak.

Birdan oshxona eshigiga ko‘zi tushdi: kim o‘zi bular? “Taftishchilar taftishchisi”ni olib kelgan jandarmarmi? Oshxonining ichkari va tashqariga ochib yopiladigan eshik qanotlari orasida jandarmlar lip etib ko‘ringan, so‘ngra g‘oyib bo‘lgan edilar. O‘rnidan sakrab turib, tahlikali tarzda gandaraklaganicha chopdi. Stol atrofidagilar nima bo‘lganini anglay olmadilar. U bo‘lsa, bir amallab eshikni topib, tashqariga chiqdi. Ikki nafar jandarm hali shu yerda edilar. Kal Mistiqni ko‘rdi deguncha, kulimsiradilar.

Mistiq:

— Baxayr? — dedi.

— Yaxshilik, — dedilar.

— Bir ko‘rinib, bir g‘oyib bo‘ldingizlar. Nega kirmadingizlar?

Qoraparang jandarm dedi:

— Qorin to‘ydiraylik degandik, lekin...

Narigisi uning so‘zini oxiriga yetkazdi:

— Ko‘rdik, bizga to‘g‘ri kelmas ekan...

— Nega?

— Katta oshxona. Bir soatdan keyin ketadigan pochta poyezdiga ulgurishimiz kerak. Qolaversa, bu yerning ovqatlari qimmat bo‘lsa kerak...

Narigi jandarm ilova qildi:

— Ham qimmat, ham qo‘mondonlar kelib qolishi mumkin-da...

Bu gaplar muhim emasdi. O‘zi uchun muhim bo‘lgan narsani so‘radi:

— Beyafandini nima qildingiz?

Jandarmlar “beyafandi” xuddi oldida turgandek yoki birdaniga kelib qolganday, o‘zlarini tartibga keltirib, hurmat bilan:

— Topshirdik, — deyishdi.

Mistiq yana so‘radi:

— Taftishchilar taftishchisi ekanini shipshitdingizmi?

Qoraparang jandarm:

— Nima keragi bor? — dedi.

— Nega?

Narigisi:

— O'nboshi bilar ekan. Hatto, beyafandi bu kecha leytenantning krovatida tunaydi!

— Nega?

— O'nboshi bizdan bir soat keyin, leytenant undan ham keyinroq keldi. O'nboshi leytenantning qulog'iga nimalarnidir pichirladi, leytenant bo'lsa...

— Haa, — dedi. — Beyafandining hol-ahvolini so'radi.

— Nega prokuraturaga topshirmadilar?

— Kech bo'lgan emish, rasmiylashtirishga vaqt qolmaganmish, ertaga...

Kal Mistiq keragini bilib olgandi. Shunchaki dedi:

— Ovqatlarning qimmatligi muhim emas. Muhimi — qo'mondonlaringizning kelib qolishida... Bo'lmasa, mehmonim bo'ling degan bo'lardim...

Ikkovi ham birdaniga:

— Sog' bo'l, — deyishdi. — Zotan vaqtimiz yo'q...

Kal Mistiq biroz oldin o'tirgan stol yoniga og'zi qulog'iga yetib qaytdi, birga mingni qo'shib, lof ura kedi:

— Bu kishi chindan ham Taftishchilar taftishchisi ekan, og'aynilar. Tashqarida jandarmilar bilan gaplashdim. Harifni jandarma idorasiga topshirishibdi, boshqa nima ham qilishardi? Qo'mondonlar masalani tom bilisharkan. Tashlab qo'yishmabdi!

Shundan keyin sayray ketdi:

— Jandamlarning boshlig'i yugurib kelibdi, xush kelibsiz beyafandi, debdi. Leytenantni urishib beribdi. Bechora leytenantning nima gunohi bor? U kishining o'shanday-o'shanday odam ekanini qayerdan ham bilsin? Boshliq tezda uydan krovat, to'shak, ko'rpa, oshxonadan taom, shirinlik olib kelinglar, debdi. Hozir o'sha yerda ekan. Bilib bo'lmaydi, balki qo'mondon bilan qiyo-falarini o'zgartirib, bu yerga kelib qolishlari ham mumkin.

Stol atrofida o'tirganlar bilmoqchi bo'lganlarini bilib olishgandi. Demak, Istanbulda, Bo'g'ozdagi oshxonada og'aynilari bilan kayf surib o'tirganida ushlangani, jinoyat qilgan shaharga yuborilgani, hamma-hammasi shunchaki cho'pchak ekan-da? Haa, buni davlat deb qo'yibdi, nimalarga qodir emas u? O'z odamini

“Josus” nomi ostida ming xil tusga kiritib, dushman mamlakatiga yuboradi-ku, axir! Turli qiyofaga kirib, dushman mamlakatida xufyona kezib yurgan bu odamlar ignaning teshigidan o‘tishmaydimi, qulfli temir sandiqlarni ochib, kerakli hujjatlarni o‘g‘irlab berib yuborishmaydimi? Ular yot yurtlarda dushmanlarni o‘rganib, tegishli odamlarga xabar yuborayotgan bir vaqtda, bu ham, yanada to‘g‘rirog‘i, bunga o‘xshaganlar ham kattakon Turkiyada yanada boshqacharoq topshiriqlarni bajarish uchun ming tusga kirsane ajab?! Bunga davlat deb qo‘yibdi, davlat! Qo‘li uzun, ko‘p uzun!..

Hasan Og‘a, kim biladi, nechanchi marta qadah ko‘tardi:

— Qani og‘aynilar, sizlar uchun ichaylik!

Stol atrofida o‘tirganlarning hammasi qadah ko‘tarib, bitta-bit-tadan urishtirishdi:

— Bor bo‘ling!

— Yeganingiz bol bo‘lsin!

— Dushmaningiz yo‘q bo‘lsin!

— Sevganingiz yor bo‘lsin!

— ...

III

Kal Mistiqqa ikki jandarm tomonidan yetkazilgan xabar-da yolg‘on yo‘q, faqat yanglish bor edi. Garchi ular o‘nboshiga “beyafandi” haqida ichida borini to‘kib solgan, o‘nboshi ham o‘sha kuni baqqol, qassob, ko‘katchi kabi sotuvchilardan eshitgan mish-mishlar sababli “Bilaman, bilaman” deya jandarmlardan qutulgan bo‘lsa-da, lekin keyinchalik leytenantning qulog‘iga hech narsa shipshimagan edi. Yosh leytenant keyingi kunlarda baladiya¹ boshqonining kenja qiziga oshiq-u beqaror bo‘lib qolgandi. Quv qiz yoqtirib qolgan leytenantini o‘ziga toza rom qilib olish uchun ayyorlik bilan qochib yurar, bu haqda qo‘shnisi bo‘lgan o‘nboshining xotiniga so‘zlab berardi. O‘nboshi ham xotinidan eshitgan gaplarni leytenantga shipshigandi: “Juda sevaman, lekin moyilligimni bildirib qo‘yishdan qo‘rqaman. Chunki opam erkak-

¹ Baladiya — tuman.

larning makkor ekanini aytgan. Qochsang quvarmish, quvsang qocharmish. Shuning uchun maqsadim ishni nikoh uyida bitirish!”

Leytenantning tentaklarcha nash’u namosining sababi shu bo’lsa-da, “Taftishchilar taftishchisi” e’tiborini tortmay qolmadi. Ko’rinishi binoyidek, kallasi ishlaydigan odam-ku. Jandarmlar olib kelgan kattakon sariq xatjild ichidagi hujjatlardan biron narsa tushunish qiyin edi, so’rashga esa tili bormadi. Unga bu nimaga ham kerak? Bu vazifaga tayinlanganiga uch oycha bo’lib qolgandi. Mamlakatning turli joylaridan vaqt-bevaqt keltiriladigan turli jinoyatchilarni qo’lidagi hujjatlarga ko’ra, yo Prokuraturaga topshirar, yoki boshqa viloyatlarga jo’natish uchun jandarm qo’shib berar edi. Keyingi o’n besh kun ichida Baladiya raisining kenja qizidan boshqa narsani o’ylamaydigan bo’lib qolgan. Endigina o’ttiz yoshga kirgan bo’lsa-da, butun umri mobaynida bunday ishqa hech giriftor bo’lmagandi. Hali-veri uylanish niyati yo’q edi. Holbuki, keksa, bod kasalidan shikoyat qilguvchi onasidan boshqa hech kimi yo’q edi. Bodini unutgan vaqtlarda kampir farzandining qismatini o’ylar, o’lib qolsa, o’g’li arosatda qolishini o’ylab, tashvishlanardi. Keyingi kunlarda kampir bechoraning yuragi taskin topganday bo’ldi. Bir kuni oqshom pallasi o’g’li uyga g’oyat shodu xurram kirib kelgan, qo’lida bir shisha raqi ham bor edi. Tahoratli, besh vaqt namozini kanda qilmaydigan onasi oldida goho qittay-qittay olarkan, onasidan ruxsat ustiga ruxsat olishni esidan chiqarmasdi. O’sha kuni ham xuddi shunday qildi, onasi-ning bo’ynidan quchib, burushgan yonoqlaridan o’pdi, keyin onajonisi seva-seva tayyorlagan achchiq-chuchuk, oq pishloq, tushlikdan qolgan qorniyoriqu¹ jig’ildonga urdi, yarimtalikni gumdon qildi. Ichgach, vaqti xush bo’lardi. Bu onasiga yoqardi. Ona-o’g’il dasturxon ustida undan-bundan gaplashar ekan, bir vaqt o’g’il vaqlab qo’ydi. Baladiya boshqonining kenja qizi haqida so’z ochdi. Birdaniga onaning boshi osmonga yetdi. Demak, o’g’li bir qizni yoqtirib qolgan? Yoqtirsa, nima bo’pti? Darhol turadi-da, sovchilikka boradi, unashtiradi, bir necha oydan keyin esa to’y bo’ladi, poloponi ham yolg’izlikdan qutuladi qo’yadi.

¹ **Qorniyoriq** — baqlajonni yorib, ichiga qiyma solib pishiriladigan turkcha taom.

Leytenant o'sha kechasi o'nboshidan eshitganlaridan jo'shib ketib, ertasiga prokuraturaga topshiriladigan nigohlari g'alati, pahlavon kelbatli bu kishini xonasiga taklif qildi. Bugun navbatchilik qilmaydi, uyiga ketishi kerak edi. Uyda onasiga xushxabarni aytadi: "Yaxshi, onajon, boraqoling. Men hozirgacha onajonimning qaysi istagini yerda qoldirdim?" deya bo'ynidan quchoqlab o'pib qo'ygan bo'lardi. Ha, o'pib qo'yadi, lekin ko'rinishi binoyidek, kallasi ishlaydiganga o'xshaydigan, nigohlari g'alati bu kishi e'tiborini qattiq tortib qolgandi. Bu "savlatli" kishining amaldor tusiga kirib, firibgarlikdek katta jinoyat qilganini barcha kabi u ham bilardi. Aslida olganida, undaymi, bundaymi, unga zarracha qizig'i yo'q. Ertagacha shu yerda o'tiradi, ertasiga prokuraturaga topshiriladi. Aybdormi, aybdor emasmi, unga nima? U tomonini sud hal qiladi. Lekin shunday bo'lsa-da, chiqib ketolmadi, bu odam aybsiz bo'lsa kerak, degan fikr ustun chiqqandi.

Qanday bo'lganini ko'pam anglamaydi, lekin gap aylanib onalarga borib taqaldi. Taftishchilar taftishchisi va leytenantning o'z onalarini yaxshi ko'rishlari ular orasida do'stlik tug'ilishiga sabab bo'ldi. Demak, bu "savlatli" zot yoki harifning onasi ham xuddi o'zining onasi singari o'g'lini qattiq yaxshi ko'rarkan-da? — deb o'yladi leytenant. — Demak, barcha onalar o'g'illari ustida o'lib qolisharkan-da?

Leytenantning qo'l soati yarim kechadan chorak soat o'tganini ko'rsatgan vaqtda "Taftishchilar taftishchisi" so'radi:

— Beyafandi, uylanganmisiz?

Yosh leytenant sal kulimsiradi. Uylanmagan. Uylanmagan, lekin o'nboshidan eshitgan xabariga qaraganda, qiz ishni nikoh saroyida bitirishni xohlayapti, demak u kuyovlikka nomzod hisoblanadi.

— Yo'q, — dedi. — Afsuski...

— Demak, bo'ydoqsiz? Qanday baxtli ekansiz, qanday baxtli!

Yosh leytenant hayratdan o'ziga kelib, "Nega?" deb so'ramasidan oldin unisi tamoman boshqa savol berdi:

— Bilmayman, xon bo'lib yurganingizni bilasizmi?

Hech narsani tushunmagan leytenant:

— Bu qanaqasiga? — dedi.

— Haligi, bo'ydoqlik — xonlik, deyishadi-ku!

Shundan keyin tushuntira ketdi: Uning dardi bedavo, g'oyat qoqsuyak, o'taketgan darajada badburush, nihotda badfe'l xotini bor. Onasini hech chiqishtirmaydi, badbezor qiladi, og'ziga kelganini vaysayveradi. Onasini, shu bechora gulday onajonini yuz-xotir qilgani uchun bu ajdarho xotinga g'iq etib sas chiqarmagan, bu esa teskari natija bergan, xotin butunlay quturib ketgandi.

"Taftishchilar taftishchisi"ning odamni mahliyo qilib qo'yadigan shirali tilda so'zlashlari yosh leytenantni o'ziga ipsiz bog'lab qo'ydi. Turib ketishi kerak bo'lsa-da, negadir o'rnidan qimirlay olmay qoldi.

Sigareta qutisini, kim biladi, nechanchi marta uzatarkan:

— Meni cho'chitib qo'ydingiz, — dedi.

— Nega?

— Shu kunlarda men ham olaxurjunni bo'ynimga tashlash niyatida yurgan edim-da...

— Hech qo'rqmang, aziz do'stim, faqat birinchi kechadanoq xotiningizning jilovini qo'lingizga oling, mahkam ushlang. Ya'ni xotinga no'xtani siz uring, uning sizni jilovlashiga yo'l bermang! Jannatmakon ajdodimiz go'shangaga kirganida kelinning ko'z o'ngida bekordan bekorga mushukning butini ayirib tashlamagan-ku! Biz bo'lsak, ha bizlar, aziz do'stim, xotinlarimizning mushuklarning butini ayirib tashlashini kutib o'tiramiz. Ayir-dilar ham. Undan keyin esa hayalassala... O'q yoydan chiqmasin, chiqdimi, keyin xohlasangiz filning butini ayirib tashlang, foydasi yo'q!

Yosh leytenant bu kishi to'g'ri aytyaptimi yoki yo'qmi, buni o'ylayotgani ham yo'q edi. Go'zal va ta'sirchan so'zlayotir. U barcha ayollar bir xil bo'lmaydi, degan fikrda edi. Masalan, hozirda u tentaklarcha sevadigan Baladiya boshqonining kenja qizi. Leytenantga qolsa, u qanotsiz farishtaning xuddi o'zi. Ertaga uylariga kelin bo'lib tushsa, olam ularniki, uylari baxt-saodatga to'lib-toshadi. Chunki bu qizning turish-turmushi uning yaxshi kelin bo'lishini ochiq-oydin ko'rsatib turibdi. Onasini qaynona deb bilmaydi, aksincha, xuddi o'z onasidek boshining ustida ko'tarib yuradi.

“Taftishchilar taftishchisi” kuldi. Shu pallada yosh oshiqning ichidan nelar o‘tayotganini ozmi-ko‘pmi bilgani uchun:

— Shu bilan birga, — dedi, — jasoringizni so‘ndirmoqchi emasman. Ilk vaqtlari, ya‘ni asal oylari, yanada to‘g‘rirog‘i, asal oylaridan oldingi haftalar, kunlarda, agar odam g‘irt oshiq bo‘lsa, hech shubhasiz, xotinini farishta deb o‘ylaydi. Eng xavfli davr mana shu davrdir. Unutmang, yosh do‘stim, biz erkaklar mana shunday, ertakday totli kunlarimizda no‘xtaga kiramiz, mana shunaqa shirakayf kunlarda xotinlarga qul bo‘lganimizni bilmay qolamiz!

Uzoqlardan yaqinlashib kelayotgan foytunning taraqlagan ovozigina biroz quloq solib turdilar. Shovqin qamchilangan ot-larning taqalaridan, shalog‘i chiqqan foytunning yeyilib ketgan gupchaklaridan chiqayotgan edi. “Taftishchilar taftishchisi” bu shaqir-shuqurni taniganday bo‘ldi. Birdaniga Kal Mistiqni eslab: “Haqiqatan ham u bo‘lsa-ya? — deb o‘yladi. — Mayli kelsin, biron narsaga ehtiyojim bor-yo‘qligini so‘rasin? Juda soz!”

Haqiqatan ham foytun shundoqqina derazaning ostida to‘xtadi. Ayni gaplarni o‘ylamagan bo‘lsa-da, bir foytunning deraza oldida to‘xtagani leytenantni qiziqtirib qo‘ydi. Oriq otlar, u yer bu yerida bo‘yoqlari ko‘chib ketgan shaloq foytunni tanidi. “Mistiq, tinchlikmi?” deb so‘rashga ulgurmasdanoq Mistiq aravadan sakrab tushgan, jandarma idorasiga kirib ham ulgurgandi. Bu kalla bilan u jandarma idorasi u yoqda tursin, Prezident idorasiga ham kirishi mumkin edi. Uni darrov navbatchilar qarshiladilar. Uning ko‘zlari na navbatchini, na o‘nboshini, na chovush, na bosh chovush, na leytenantni ko‘rardi...

- Taqiqlangan, nari tur!
- Boshliqni ko‘rmoqchiman, nari tur!
- Boshliqni ko‘rmoqchimisan? Nega?
- Sizga aytilmaydi, qarang, aybdor bo‘lib chiqasiz, Xudo haqqi, aybdor bo‘lasanlar!

Xuddi shu onda yosh leytenantni ko‘rib qoldi, uning yoniga chopdi:

— Mening leytenantim!

O‘rinlimi, o‘rinsizmi, vaqtidami, bevaqtmı “Mustafo Kamol Posho Izmirda yunonlarni dengizga uloqtirgan kundan beri bu yer-

da foytunchiman!” deya havolanadigan Kal Mistiqni, barcha kabi, yosh leytenant ham tanir edi.

— Nima gap? — dedi. — Senga ne kerak?

Kal Mistiq uning qo‘llariga yopishib olgan, o‘paman deb o‘lib tirilayotgan edi. Har nafas olib chiqarganida atrofga mastlardan keladigan ko‘ngilni aynitadigan sarimsoq aralash badbo‘y hid burqsiyotgan edi.

— Beyafandini prokuraturaga topshirmabsiz, shundaymi?

— Shundaymi yoki yo‘qmi, sening nima ishing bor?

— Meningmi? Yo Xudo, leytenantim, u kishining kimligini bilasizmi?

Jahli chiqdi:

— Azizim, senga nima kerakligini ayt. Istaging nima o‘zi?

Bazo‘r oyoqda turib, chayqala-chayqala, kallasida g‘ujg‘on o‘ynagan xayollarini kayf aralash shishira ketdi: oldiniga Voliy bilan uchrashibdi, so‘ngra Xavfsizlik boshqarmasiga kiribdi. Ertaga prokuraturaga topshiriladigan odamning kimligini yaxshi bilib olishlari kerak-da. Bundan oldin ham bu yerga kelgan, yurtda qancha katta amaldor bo‘lsa, hammasini tekshirgan, hatto Voliyni ishdan bo‘shattirgan. Nima uchun? Chunki oldingi Voliy shaharning og‘asi bormi, beyi, tujjori, doktori bormi, hammasini poker o‘ynashga majburlar, yutqizsa bermas, yutsa hariflarni ship-shiydam qilardi. Shaharni bu balodan “Taftishchilar taftishchisi” qutqargan edi. Taftishchilar taftishchisining Istanbulda, Bo‘g‘ozdagi bir otelda qo‘lga olinib, jinoyat joyiga, ya‘ni bu yerga jo‘natilishi shunchaki bir safsata. Bilmaydimi, Anqara agar xohlasa, bir tuxumni qirq kishiga tashitadi, xohlasa, qirq kishini bir tuxumning ichiga tiqadi.

Yosh leytenant so‘zni qisqa qildi:

— Sen o‘zingga ne kerakligini ayt...

— Beyafandining biron narsaga ehtiyoji bormikan devdim.

— Masalan, nimaga?

— Sigareta, gugurt... Qorni ochmi, to‘qmi?

— Hech narsaga ehtiyoji yo‘q. Xotirjam bo‘laver. Uni ertaga prokuratura tekshiradi va agar turmaga jo‘natsa, keragini o‘sha yerdan bilib olasan. Qani endi, marsh!

Kal Mistiq Milliy Ozodlik urushida askar bo'lgan vaqtlari esiga tushib, g'oz turdi, yana Qutulish urushida qilganidek jiddiy chest berdi. Shartta o'girildi, muvozanatini yo'qotishiga oz qoldi, so'ng shaxdam qadam tashlab chiqdi ketdi.

“Taftishchilar taftishchisi” Kal Mistiq kelganini anglagan, ammo bu dovdirning yonini olishning unga nima keragi bor?

Leytenant kulimsiragancha ichkariga kirdi:

— Mistiq, — dedi. — Izvoshchi Kal Mistiq! Tanisangiz kerak?

— Ha, albatta. Bir tentak-da...

Shundan keyin tushuntira ketdi:

— O'tgan kelishimda foytuniga chiqqan edim. Meni shaharni tekshirish uchun Anqaradan maxsus idoradan yuborilgan taftishchi deb o'ylagan edi. Hech unutmayman, hatto, “Tashrif Anqaradanmi?” deya so'ragandi jiddiy tusda.

Leytenant yana sigareta qutisini uzatib, chaqmog'ini chaqdi.

— Afandim, bular, ya'ni o'zlarini katta oladigan izvoshchi, shofyor toifasidan bo'lgan ba'zi kimsalar nishonga to'g'ri uradilar. O'tgan safargi kelishingizda men bu yerda emasdim. Ayti-shadiki...

Birdan kallasiga urdi. “Nima deyishgandi?” deb so'rashi mumkin edi. Ammo so'ramadi. So'rashning hojati yo'q edi, nima deyishini bilar, to'g'rirog'i taxmin qilardi. Leytenantning jim qolganidan foydalanib, nimalar deyishganini sanay ketdi:

— Aytishadi, afandim. Biroz g'alati tuyulishi mumkin, lekin mamlakatimiz g'aroyib. Yanada to'g'rirog'i — mamlakatimizning odamlari... Hammasining buti ayri, boshi yumaloq, es-hushi joyidaday, lekin katta odamlardan so'zlagan birini uchratsalar bormi, darrov bichib-to'qishadi: yo deputat, yoki hatto vazir! Milla-timizning, ya'ni beva-bechoralarning darrov ishonadigan fe'li-huyi bor. Saylovda manfaatlari uchun kurashadiganlarga emas, aldoqchilarga ovoz berishadi, keyin bo'lsa, to'rt yil, rosa to'rt yil norozi bo'lib to'ng'illab yurishadi!

Yosh leytenantning bu kishining o'zi aytganiday, “o'zini amaldor qilib ko'rsatadigan bir firibgar” emasligiga ishonishiga sal qolib turardi.

— Gapingiz rost, — dedi.

— Esli-hushli kishilarga nisbatan millatimizning yuragida g'alati bir hadik bor. Beyafandi qo'rquvi! Saltanatning ust toifalarida ham shunday qo'rquv borligini ko'rishingiz mumkin. Bu qo'rquv qo'rqqanlariga nisbatan ham nafrat, ham balogardon tarzidagi soxta sevgining yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Saylovchiga yoki xaloyiqqa nutq irod qiladigan qorindor kishini qo'rqib, lekin kin-u nafrat bilan olqishlashadi. Olqish ishonish nishonasi bo'lishi lozim, shunday emasmi? Yo'q. Chunki hozirgina olqishlagan kishisini ko'p o'tmay qahvaxona-pahvaxonalarda onasidan olib so'kishadi. Buni ko'p ko'rganmiz!

Yosh leytenant shu pallada Baladiya raisining kenja qizi haqida o'ylagisi kelardi. Foytunchi Kal Mistiq tufayli ochilgan siyosiy masalalarning unga nima keragi bor?

— Demak, — dedi, — xon bo'lib yurganimni bilmas ekanman-da?

— Siyosiy bahslardan siqilasiz shekilli?

— Yo'-o'q, ammo bilmasam...

Bilagidagi soatiga qaradi. O'n birni ko'rsatayotgandi. Onajoni, balki, ovqatini ham yemasdan, uni kutayotgan bo'lsa kerak.

O'rnidan turdi:

— Ruxsatingiz bilan!

Qo'lini siqib, chiqdi. Navbatchilarga, kim biladi, nechanchi marta kerakli topshiriqlarni bergach, chiqib ketdi.

"Taftishchilar taftishchisi" o'zini aybdor deb bilayotgan edi. Nega endi bunaqa qizg'in munozaraga kirishib ketdi, gapni siyosatga taqadi? Cho'ntak bo'm-bo'sh bo'lsa? Qornini to'yg'azdilar, sigareta bilan siylashdi, ammo erta tonggacha sigaretasiz xumordan o'lib bo'ladi-ku!

Ostidagi buklama krovatda esnagancha kerishuvdi, "savlatli" kishining og'irligi ostida shosha-pisha tayyorlangan krovatning sinib ketishiga sal qoldi; yoki unga shunday tuyuldi va kerishishni yarim qoldirdi.

Shu bir necha kun ichida boshidan qanday g'alati hodisalar o'tkazmadi!

"Ahmoqona ishning mevasini yedim-da!" deya ming'illadi. Istanbulda qolgan "qabih sheriklari"ni kulib esladi. Eng ko'p

eslagani Tuya bo'ldi! It, hol-ahvol ham so'rab o'tirmay "Yakan nima bo'ldi?" deb so'ragandi. "Ta'viya"ga oldirib qo'yganini bildi deguncha, joni xalqumiga keldi: "Lattachaynar, oyoq-qo'ling but, lekin bir ishni eplay olmaysan. Ne odamlarni ko'rdim, ammo sendek landavurini ko'radim!"

Yaxshilab ezg'ilangan sigaretadan bir tortdi-da, qoldig'ini uloqtirdi. Pulni "Ta'viya"ga oldirib qo'ygani uchun avvaliga Idris va boshqalarning, lekin eng ko'p Tuyaning mazasi qochdi. Rangi bo'zarib ketdi: "Xo'sh, endi uyning ijara haqini qanday to'laymiz? Baqqol, qassob, rezavorchilardan qarzlarmizni-chi? Idris bu yerning ijara haqini qanday to'laydi endi? Choyxonachining haqini-chi?"

Nima bo'lsa bo'lsin, bu tashvishlardan qutuldi tamom vassalom. Saharmardondan tur, qahvaxonaga yugur, soatlarcha gazetalarning tit-pitini chiqar, qayerda noqonuniy yoki qing'ir ish sodir bo'lgan bo'lsa, oyog'ingni qo'lingga ol, sulloh sheriklaring bilan taksiga o'tir, ayni "Taftish hay'ati" qiyofasiga kir-u, noqonuniy yoki qing'ir ish bo'lgan yerga yugur. Sheriklardan qaysidir biri soliqchi rolini o'ynasin, boshqasi esa "Beyafandi, beyafandi" deya girdikapalak bo'lgancha, oldinda chopib borib, hurmat bajo keltirgan bo'lib, eshikni ochsin, marhamat qiling, deb ta'zim qilib tursin. Taftish qilgandek ko'rinsin. Korxona egasining yuziga ham qaramay, soliqchiga "Yoz! Besh yuzni yoz!" desin-u, shartta chiqsin. Soliqchi uch yuzmi, ikki yuzmi, qanchaga ko'ndira olsa, shunchaga jarima yozsin, qo'liga qora chaqaga ham arzimaydigan bir kvitansiyanı tutqazsin, kvitansiyaga egasi ham tushunmaydigan yozuvda "Falon gazetaga obuna haqi" yoxud "Reklama uchun" olindi, deb yozsin. Korxona egasi buning nima ekanini ham tushunmay, jarima kvitansiyasi deb tushunsin va oson qutulganiga sevensin...

Ovoz chiqarib:

— Firib berish yaxshi edi, ammo topganingni to'rt-besh kishi bilan baham ko'rish... yoshlik qilgan-da, yoshlik!

Uh tortdi:

— Faqat Onado'lida yuraverganimda, Istanbulga kelib bu mol-larni uchratmaganimda boshimga bu falokat tushmasdi!

O'ziga o'zi javob berdi:

— Tushmasdi? Tushardi... Mana, tushdi ham-ku! Endi bu kul-fatdan qutulish yo'lini top!

Ko'z qisdi:

— Qanday?

Yelkasini qisdi:

— Qanday bo'lishini hozir qayerdan ham bilay? To'xta, ko'raylik, tongotsin-chi. Prokuror qamoqqa tiqsa...Nega qamoq bo'larkan?.. Ish bizning foydamizga bo'ladi. Aks holda jandarmilar kuzatuvida jinoyat joyiga yo'llarmidilar?

Ikkilandi:

— Jinoyatmi? Qanaqa jinoyat?

Bu yerga birinchi marta kelishida ilk taftish qilgani sharobfurush, keyin daroz bo'yi otashkurakni eslatadigan otelchi, otelchi-ning uyi, nikohli xotini, o'ynashi Semaga berish uchun u xotindan olingan bilakuzuklar, pul xayolidan o'tdi.

Ha, shu Sema. Da'vogar o'shamikan? U bo'lsa, yoki da'vogar faqat uning o'zi bo'lsa... U bo'lishi mumkin emas; u holda jandarmilar kuzatuvida bu yerga yuborilmagan bo'lardi. U holda kim?

Ostida buklama krovat, lekin chalqancha yotgani uchun o'ylab bo'lmaydi. U yoq bu yoqqa yurib o'ylashi kerak edi. Yurib o'ylansa, balki qamalishining asl sababini topgan bo'lardi.

Shipda, naq ustida yonayotgan kir-chir lampochkaga qaradi. Bu lampochka ertalabgacha yonarmikan? Har holda shunday bo'lsa kerak. O'nboshi, chovush, leytenantning uni odam deb bilib, izzat-hurmat qilganlarining hech ahamiyati yo'q. Chunki u tutqun. Ayblanuvchi ekanining ham hech ahamiyati yo'q. Hatto, prokuror ertaga qamamagan taqdirda ham ish chatoq. Eshikdagi navbatchilarga buni anglatish mumkin emas-ku. Hech bo'lmaganida xona ichida u burchakdan bu burchakka borib-kelishni, bu orada o'ylab olishni juda xohlayotgan edi. Qani endi ertaga prokuror qamash uchun yetarli dalil topa olmay, chiqarib yuborsa. Nima qilgan bo'lardi? Darhol onasiga shoshilinch telegramma yo'llaydi: "Aybdor emasligim aniqlandi, darhol poyezdga chiqib, yetib keling!"

To'satdan burnining qanshari sirqirab ketdi. Yillar, necha yillar oldin "xashaki" hisoblansa-da, tuman Nufus bo'limida kotib bo'lib ishlagan vaqtlarini esladi: kattami kichikmi Nufus bo'limi mudiri turganida "Ustasi farang" uning yoniga "Xo'sh, Qudratbey" deya kelar, nima qilib bo'lsa-da, uni topar, ko'pincha, hatto, eng ahamiyatsiz ishlari haqida maslahatlashib, fikr olish uchun uni tumanning eng katta qovoqxonasida kutardi. Kutishga kutardi, lekin mo'jizaning yarmi Qudrat Yonartog'ga oid bo'lsa, qolgan yarmi munshiy Idrisga taalluqli edi!

Biroz oldin Istanbuldagi ishxonasida o'ylagan Idrisni hozir necha yillar oldingi, o'sha afsonaga aylangan qasabasida yana esladi deguncha, yuragi gurs-gurs ura boshladi. Onasiga yuboradigan telegrammaga bir satr qo'shsamikan ajabo? "Narigilarga bildirmay, Idrisni ham olib keling!" deb yozsamikan?

Haqiqatan ham ertaga prokuror qamamay, ozod etib yuborsa-yu, Qudrat Yonartog' onasiga Idris bilan birga tez yetib kelishlari haqida telegramma jo'natsa! Onasi ko'pni ko'rgan ayol. Cho'ntagini bir silkisa yoki u yerdagi do'st-u yoronlardan bir narsalar undirib kelsa, Idris bilan birga o'sha qadim yillarning, tumanidagi oltin chog'larning kayfini sursalar!

Oh, qani endi bittagina sigaretasi bo'lsaydi...

Idris o'sha yillardagiday yana munshiylik qilsa, o'zi bo'lsa, Nufus bo'limiga, kadastr idorasiga kichik xodim bo'lib ishga joylashsa, "Ustasi farang" yana mudir emas, uning yoniga chopsa, kechalari tuman qovoqxonasida ziyofat ustiga ziyofat bersaydi!

Ro'paradagi devorda osig'lik libos osqichga tikilgancha, ichidan totli suhbatga tolib ketdi. Go'yo ikkiga bo'lingandek, o'zi bilan o'zi so'zlasha boshladi:

- Oh-ho, qanday ajoyib kunlar edi
- Qanday kunlar edi, qanday kunlar!
- Hamma qallobliklarni Idris kashf qilardi, shunday emasmi?
- Nimasini aytasan? O'sha totli saryog'lar, asallar...
- Yangi tuxum, qaymoqlar...
- E-e-e, stol tagidan uzatilgan pullarni aytmaysanmi?
- Idris bir chaqaga ham xiyonat qilmasdi...

— Opkelib senga berardi!
— Men ham yog‘-qaymoqning ko‘pini unga berardim-ku...
— Yo‘q, bermasliging kerak edi!
— Bermasa bo‘lmasdi. Yarmini berardim, azizim... Onam qanday xursand bo‘lardi!

— ...

Vaqt kelib shaharchada shunday bir “Qudratbey”ga aylandiki... Aylandi, lekin bu mudirining nazaridan qochmadi. Jahli chiqdi, jahli chiqishi ham gapmi, joni xalqumiga kelgani butun vajo-hatidan ko‘rinib tursa-da, g‘iq etolmaydi, deb o‘ylagandi. Nima ham deya olardi: “kotibimni mendan ko‘proq hurmat qilishadi, shunga kuyib ketyapman...” deydimi?

“Qudratbey” haqida tarqalgan mish-mishlar:

— U ariza yozsa bormi, teshib tashlaydi!
— To‘g‘ri. Qalamining o‘zi yo‘rg‘alab ketadi. Og‘irligi qadar oltin bersang ham oz!

— Anavi Idris bor-ku, Idris?
— Munshiy Idrismi?
— Idris ham undan qolishmaydi.
— Yo‘q, azizim. Qudratbey qayda-yu, Munshiy Idris qayer-da!

— ...

— ...

Qancha mish-mish chiqqan bo‘lsa chiqsin, shaharlik, faqat shaharlik emas, qasabaga qarashli tumonat qishloqlarning ahli-Munshiy Idrisni undan, qaymaqom-u¹ qasabaning siyoh yalaydigan arboblardan ham bilimdon, qalami o‘tkir deb bilsa, bilsin, mayliga, lekin u o‘zining darajasini hammadan yaxshi bilar edi. Yana shuni ham g‘oyat yaxshi biladiki, Idris bo‘lmasa, bir odim ota olmagan, har qanday ishga oid bitta arizani ham to‘g‘ri yozolmagan bo‘lardi.

Oh, qani endi bir sigareta, shu onda bir quti sigaretasi bo‘lganida edi!

Zotan hech qanday iddaosi ham yo‘q edi. Shu lahzada bu shaharchaning unga ko‘rsatgan samimiyati uni bag‘riga olib, o‘tmish

¹ **Qaymaqom** — tuman boshlig‘i.

yillarni bir go'zal ertakday eslatgan edi. Ko'pincha oqshom pallasi o'z puliga ichish uchun kabobchilar yoki qovoqxonalarning qaysi biriga kirmasin, yerga tekkuncha egilib qarshi olinar, to'rga taklif qilinardi, undan keyin esa, turli gazaklar, anvoyi nozu ne'matlarining oqib kelishini ko'rsangiz.

— Men ichkariga kirdimmi, oshxona egasi irg'ib o'rnidan turardi. Hisob-kitob uchun qo'limni cho'ntagimga yuborganimni eslay olmayman...

Ichidagi bu ovozga yana o'zi javob berdi:

— Shunday bo'lsa-da, qadrini bilmading. Onado'li shaharchalarini unutib, Istanbulga jo'navording!

— To'g'ri, jo'nadim. Ha, to'g'ri...Lekin Istanbuldan nima yomonlik ko'rdim? Ustozim Idris yonimda, Tuya, anavilar... Ozmuncha bosqinlar, taftishlar uyushtirdik, ozmuncha pul topdikmi?

— Shundayku-ya, lekin har gal yuragining po'killaganiga nima deylik? Mana endi qo'lga tushding, birozdan keyin qamoqqa ravona bo'lasan...

Xullas, uzoq umri mobaynida bu "hunar" bobida yagona yaqini u bo'lsa kerak. (Unga shunday tuyulayotgan edi). Ha, ilintiradilar, ha, qo'lga tushiradilar, ha ko'p o'tmay, ha birozdan so'ng qo'lga kishan urishadi. Mana shu qo'rquv vujudini qamrab olgandi. Buni qarangki, eng oxirida Bo'g'ozdagi otel taftishida qo'rqqani boshiga keldi. Nima bo'layotganini bilmay ham qoldi, qo'lga tushdi qo'ydi, bu tomonlarga ham shartta jo'nativorishdi!

Bularni o'ylashni xohlamasdi. O'ylamaslikni qanchalik istamasin, bu o'ylar g'ayrixtiyoriy ravishda kallasiga kelaverdi, mazasini qochiraverdi. Bo'g'ozning shohona joyidagi otel u qadar katta emasdi, lekin juda zarif, shirin edi. Yangi ochilgan, eshik oldida turadigan darbonlar hali yo'q edi. Sokin quyosh nurlari, Bo'g'ozning moviy suvi otelning ochiq ayvonida o'tirganlarga huzur baxsh etardi. Juda yaxshi eslaydi: to'qilgan o'rindiqqa yaslanib, Bo'g'ozning moviy suviga boqqan vaqtida naqadar rohat-farog'at ichida qolgandi.

"Otel mudiri degan o'sha sulloh tufayli barcha ishlari teskari ketdi. Ammo kim edi u? Meni qayerdan tanidi? Shubha uyg'otadigan zarracha ish qilmagandi-ku!.. Uni buni bir yoqqa qo'yaylik,

lekin shu bizning Tuya qoyilmaqom edi-da! Marhamat qiling, marhamat, beyafandi, deyishlari bilan xuddi hojiblarg'a o'xshab ketardi...tullak..."

— Sen, — dedi ichidagi ovoz, — O'zing sulloh emasmisan?

— Men ham beyafandi roliga kirdim qo'ydim. Yaxshi, lekin tug'ma beyafandi bo'lib yaratilgan bo'lsam, beyafandilik menga yarashsa, ayb mendami?

— Na senda, na unda, na boshqasida. Bu yerda boshqa gap bo'lsa kerak. Aks holda o'sha so'tak yaxshigina tushgandi. Bo'zarib ketgandi. Meni ko'rdi deguncha...

— Masalan, qanaqa gap?

— Bilsam, bilolsam edi. Faqat shunga ishonchim komilki, u yerda meni taniydigan, Onado'li yoki Istanbulning turli joylarida qilgan qallobliklarimizni bilgan biri bo'lsa kerak. Biz uni ko'rma-gan bo'lishimiz mumkin, u bizni ko'rgan va, albatta, bir tirqishga yashiringan.

— Istanbulda taniydiganlar bo'lishi mumkin emas. Istanbulda hech qanday hunar ko'rsatmagan edik-ku!

Birdan kallasiga yashinday urildi: Shu Sema bo'lmasin, otel-ni qayerigadir yashirinib olgan bo'lsa kerak? Juda ham bo'lishi mumkin-da! U anavinaqa xotinlardan. Birini avrab otelga olib kelgan, qaysidir xonada deraza yoki nafis to'rparda orqasidan ular-ni ko'rgan, tanigan... Hammasidan ham uni, ya'ni Quدرات Yonartog'ni. Yanada to'g'rirog'i, "Taftishchilar taftishchisi"ni ko'rgan va politsiyaga telefon qilgan bo'lsa...

Shu taxmin ma'qul bo'ldi:

— Bo'lishi mumkin, — dedi. — Judayam bo'lishi mumkin.

Qo'lini siltab, xayollaridan qutulganday bo'ldi. Bo'lari bo'l-gan, bo'yoq xumi singan. Endi hamma gap mana shu xavfdan eson-omon chiqishda, onajoniga shoshilinch telegramma jo'natib, Idris bilan birga kelishini ta'minlashda!

Achchiq alam ichida onasini esladi. Onajoni uning har narsasi! Bu dunyoga uni bog'lab turgan, balki, eng kuchli rishta ham onasi edi. O'lib qolsa, Quدرات Yonartog' uchun yashashning hech qan-day qizig'i qolmaydi!

Onasini eslab yana uh tortdi.

“Taftishchilar taftishchisi” uchun hamma narsa yo‘q bo‘ldi. Yoniga onasi kelib o‘tirganday, yoshli ko‘zlari bilan boqqanday, xuddi “Qo‘zim, Quدراتim, qattiq kasalman. O‘lishdan qo‘rqayotirman. O‘lishdan emas, seni yer yuzida yakka-yolg‘iz qoldirishdan! Jonim uzilsa, holing ne kechadi?” deyayotganday edi.

Ko‘zlaridan yosh tirqirab chiqib, ostidagi buklama krovatning chang bosgan taxtasiga tushdi. Chindan ham onasi, onajoni o‘lib qolsa, nima qiladi?

Bu haqda g‘ayriixtiyoriy ravishda uzoq o‘yladi. Qo‘lsiz-qanotsiz qolgan, ehtimol, turli qiyofalarga kirib, odamlarni laqillatish qobiliyatini ham yo‘qotgan bo‘lardi.

Qanday o‘tganini va qancha davom etganini bilolmagan uyqusida onasi bilan yuzma-yuz bo‘ldi. Necha yillar oldingi Istanbulning chorbog‘li dahasi. Kichik bola emish. Onasining kattakon ko‘kraklari ustiga bosh qo‘yib yotganmish. Ayol o‘g‘lining katta, yum-yumaloq, nihoyatda kelishgan boshini silarmish, “Quدراتim, katta bo‘lasan, ulg‘ayasan, ko‘ksi orden, medallarga to‘la posho bo‘lasan. Onajoningni saroylarda bo‘lmasa ham mayliga, katta ko‘shklarda yashatasan, shunday emasmi?” dermish.

Keyin so‘lqim-so‘lqim uzumlar osilgan toklar orasida bor kuchi bilan yugura ketibdi. Bexosdan bir sariq ilon paydo bo‘libdi. Dod-voy solganicha orqaga qochibdi, biroq ilon ayri tillarini chiqarib, vishillagancha orqasidan quvaveribdi, quvaveribdi.

Qora ter bosib uyg‘onib ketganida yotgan xonasining yonma-yon joylashgan ikki derazasi tongning ilk nurlari ostida yorishgan edi. Esnadi, yana bir marta esnadi.

Oh, qani endi hozir sigaretsi bo‘lsaydi!

IV

Uzoq vaqt sigaretasiz qolishi turgan gap. Puli yo‘q. Ko‘p o‘tmay Prokuraturaga olib ketishadi, ehtimol, ehtimol emas, aniq, kishanband holda qamoqqa jo‘natishadi. Bunga ishonchi komil. Chunki uni qo‘lga olish to‘g‘risidagi qaror ko‘p oldin chiqarilgan, ko‘ringan joyida ushlanishi lozimligi har tomonga bildirilgan edi, tutishdi.

Oh, bir quti sigareta!

Tushida onasini ko'rgani yaxshi, lekin bu ilonni qanday ta'bir-lash kerak? Bir dushmani bormikan, uning ketiga tushganmikan? Bu dushman kim o'zi? Har holda uni sotgan kishi. Bu Sema bo'lib chiqmasin tag'in?

Karavotidan tushib, yuz-qo'lini yuvsa, keyin xona ichida u yoqdan bu yoqqa borib-kelsa qanday yaxshi bo'lardi. Yopiq tur-gan eshikka qaradi, devorlarga ko'z yugurtirdi, derazaga... Tash-qarida tong qorong'isi asta-sekin yo'qolayotgan, atrof borgan sari yorishib borayotgan edi. Yuz-qo'lini yuvish uchun tashqariga chi-qishi kerak, ammo shu eshik oldida kutayotgan navbatchi soqchi-ga nima deyishi kerak? Birdaniga hojatga borishi kerakligi yodiga tushdi deguncha, peshob qistay boshladi. Borgan sari kuchayishi, yotolmaydigan, o'tirolmaydigan darajaga borib qolishi mumkin. Yaxshisi, bir sinab ko'rishi darkor!

Karavotdan yerga tushdi, sariq charm poyabzalini paypoqsiz, yalang oyoqlariga kiyarkan, soqchining "Shu yerdaman!" degan-day yo'talgan ovozi eshik orqasidan eshitildi. Hech qanday ahami-yati yo'q. Eshik tomonga yo'naldi, kafti bilan eshikni urdi:

— Hamshahrim!

Tashqaridan zardali bo'lmasa-da, jiddiy sas eshitildi:

— Nima gap?

— Xala joyga bormoqchiman, eshikni och!

Soqchi navbatchilikni qabul qilarkan, shunaqa topshiriqni ham olgan bo'lsa kerakki:

— Taqiqlangan! — dedi.

"Taftishchilar taftishchisi" hojatxonaga borish nima uchun taqiqlanganini tushuna olmadi. Bu hojatxona-ku! Axir, peshob qistab turibdi-ku! Birdaniga kattasi ham qistab qolsa nima bo'ladi?

— Hojatxonaga borish ham taqiqlanar ekanmi, bo'tam?

Soqchi askar edi, "Taqiqlangan!" dedimi, taqiqlangan, ta-mom vassalom. Askar "taqiqlangan" dedimi, oqayotgan suv ham to'xtashi, uchayotgan qushlar ham uchmasligi lozim. To'xtamasa, bo'ysunmasa, askar to'xtatadi, bo'ysundiradi!

— Bo'tam.

Bu soʻzdan askar ichkaridagi kishining otasi, togʻasi, balki amakisiga tengdosh ekanini angladi. Tengdosh boʻlsa bordir, ammo ichkaridagi kishi yot, unga desa otasi, togʻasi, amakisi boʻlmaydimi, baribir. Taqiq taqiqdir va askarning taqiqiga butun dunyo rioya qilmogʻi lozim. Qolaversa, u navbatda turibdi. Agar navbatchi boʻlmaganida, xususan, oddiy fuqaro boʻlgan vaqtlarida kim ekanligidan qatʼiy nazar, nonini baham koʻrgan, birga sigareta tutatgan, yuki boʻlsa, tekinga tashigan, yerini chopib bergan, keksa boʻlsa, necha kilometr joyga opichlab olib borgan boʻlardi. Navbatchilikda boʻlsa, ish tamoman boshqacha. Vazifa — or-nomus ishiga aylanadi. Ichkaridagi kishini saqla, deyishgandi. Navbatchiligi sahar paytiga toʻgʻri kelishini, mahbusning hojatga borgisi kelishini u qayerdan bilsin?

— Hojatxonaga borish ham taqiqlanar ekanmi, hamshahrim?

Lekin u bu soʻziga javob ololmadi. “Taftishchilar taftishchisi”ning peshobi borgan sari qistay boshladi. Eh, Xudo ursin sizlarni! Kechasi bilan “Taftishchilar taftishchisi”ga munosib boʻlgandi, endi aqli joyiga kelib, odobsizga aylana boshladimi?

Yana kafti bilan eshikni ura boshladi.

— Hamshahrim, och eshikni!

— Ocholmayman, taqiqlangan!

— Oʻnboshinimi, chovushnimi chaqir!

— Navbat joyini tashlab ketishim mumkin emas...

Jahli chiqdi:

— Boʻtam, men senday oddiy askar emas, zobit boʻlganman. Burch nima ekanini sendan kam bilmayman. Shu eshikni och, hech boʻlmasa, tanishib olaylik!

Askar gapni choʻzmoqchi emasdi. Yana:

— Taqiqlangan! — dedi va eshik oldida u yoqdan bu yoqqa borib kela boshladi.

“Taftishchilar taftishchisi” Istanbulda yoki Onadoʻli shahar va qasabalarida hammaga oʻtkazgan gapini askarga oʻtkaza olmadi. Ho-oy, axir u askar-ku, istasang “askarjon” de, “arslonim” degin; istasang, hatto, mingboshi, polkovnik, general boʻl, befoyda. “Taqiqlangan” dedimi, taqiqlangan, tamom vassalom!

Qudrat Yonartog‘ askarni ko‘ndira olmaganidan keyin, oyoq tirashdan voz kechib, krovatiga o‘tirdi. G‘alati, lekin peshob qilish istagi susaygandi. E‘tibor bermadi, yana sigareta yo‘qligini o‘ylay boshladi. Chekish xumori tutganda suyuqlik onasi ham esidan chiqardi. Oh, qaniydi shu jinni-g‘inni foytunchi tapir-tupur etib kelib qolsa, bir necha quti sigaret olib kelsa, soqchi-poqchi deganining ko‘zini shamg‘alat qilib, sigaretalarni bersa...

— Be-e, qayerda? Navbatchi hech uxlaydimi? Bu mumkinmi? Uxlamagan bo‘lardi, ammo mana tong ham otib bo‘ldi. Nari borsa yarim soat ichida soqchilarni almashtirayotgan paytda navbatchi chovush yoki o‘nboshiga ovoz beradi, hojatxonaga ham boradi. Soqchi bo‘lgan taqdirda ham bitta sigareta olishning uddasidan chiqadi. E-e-e, u Qudrat Yonartog‘-ku, “Taftishchilar taftishchisi”-ku! Avvalo Istanbul, so‘ngra Onado‘lining ko‘pgina korxonalarida ashulasini aytirgan!

Paypoqlarini kiydi, soqolini paypasladi. Soqoli ancha o‘shib qolibdi. Hechqisi yo‘q, lekin bu soqol bilan g‘arch-g‘arch etadigan sariq charm tuflisi, silindrsimon shlapasi, ustida oq chiziqlari bo‘lgan mallarang kastumining ta‘siri yo‘qolgan bo‘lardi.

“Sen ham odam bo‘lding-u, — deya so‘zlandi. — Soqolim o‘ssa o‘savermaydimi? Hatto, o‘sgani yanada yaxshiroq, o‘zimni nohaqlik qurboni bo‘lgan siyosatchi qilib ko‘rsataman”.

Bu fikrdan kallasi birdan quyoshday yorishib ketdi. Haqiqatan ham xuddi shunaqa “Adolatsizlik qurboni bo‘lgan siyosatchi” qiyofasiga kirmog‘i kerak, yaqinda tatbiq etilgan “Demokratiya davri”dagi muxolif partiya tarafdorlarini laqillatishi darkor. Qamoqxonalardagi har bir mahkum hokimiyatdagilarga ozmi ko‘pmi muxolif. Bu qoida tusiga kirgan. Qo‘li qon qotil bo‘ladimi, besh kishini o‘ldirganmi, farqi yo‘q. Hokimiyatdagilar tomonidan qamoqqa tiqilgan; shuning o‘zi yetarli. Hokimiyatdagilar nohaq. Boz ustiga mamlakatdagi hokimiyatga qanday tish qayralayotganini g‘oyat yaxshi bilardi. Yangi tashkil etilgan muxolif partiyalarning bosh rahbarlariga unchalik bo‘lmasa-da, tuman, qasaba rahbarlari, xodimlariga tish qayralayotgan, fursat bo‘ldi deguncha ular turmaga tiqilayotgan edi.

Oh, qani endi hozir sigaretasi bo'lganida edi!

Muxolif partiyalarning kattami-kichikmi tarafdorlari anavi 930-yildagi Erkin firqa¹ mojarosini unutib, yana vaysashga kirishgan edilar. Qovoqxonalarda, mayxonalarda kayflari taraq bo'ldimi, eski kasali qo'zib qolar, necha yillardan beri ichini to'ldirib-toshirib yuborgan dardlarini baqirib-chaqirib to'ka boshlar edilar. Tortishuvlar qizigandan qizirdi. Ko'pincha politsiya uchastkasida nihoyasiga yetadigan munozaralarda ayb muxolif partiya tarafdorlariga yuklanar, bir yo'lini topib, muxoliflarni qamoqqa tiqishardi.

Nari borsa bir yoki ikki soat ichida olib borib tiqishadigan qamoqxonada uni mana shunaqa odamlar kutayotgan edi. U ham, ular singari, hokimiyatning adolatsizligi qurboni bo'lib chiqishi mumkin emasmi? Bemalol bo'lishi mumkin. Ustiga ustak Usmoniylar saltanatiga xizmat qilgan bir poshoning avlodi bo'lsa. Hokimiyatdagilarning adolatsizligi qurboni bo'lish uchun faqat mana shuning o'zi yetib ortadi-ku!

¹ **Erkin firqa (Jumhuriyat Sarbast Firqasi)** — Mustafo Kamol Ota-turkning Turkiyada demokratiyani qaror toptirish, ko'p partiyali siyosiy hayotga o'tish orzusini amalga oshirish uchun uning topshirig'iga ko'ra yaqin do'sti, Turkiyaning Fransiya'dagi sobiq Buyuk elchisi, davrining ilmiy, liberal arboblardan biri bo'lgan Ali Fathi O'qyor tomonidan 1930-yil 12-avgustda barpo qilingan. Partiya a'zolari orasida turli toifaga mansub kishilar, jumladan Otaturkning yaqin do'stlari, hukmron Jumhuriyat Xalq Firqasi (Partiyasi) qarorlaridan norozi bo'lgan taniqli arboblar, burjuaziya vakillari, ziyolilar bo'lgan. 1929–1930-yillardagi Jahon iqtisodiy bo'hroni Turkiyada iqtisodiy krizisni yanada kuchaytirib, qashshoqlar sonining ortishiga olib kelgan. Jamiyatni demokratlashtirish va kambag'allikdan qutulish orzusidagi keng xalq ommasi muxolif partiyani qo'llab-quvvatladi. Respublika tuzumi va dunyoviy davlat prinsipiga qarshi bo'lgan reaksiya kuchlar bo'lsa, muxolif partiya tuzilganidan foydalanib, xalifalik va saltanatni tiklash harakatiga tushdilar. 1930-yil sentabr oyi oxirida Turkiya Jumhuriyati tarixida birinchi marta ko'p partiyali saylov bo'lib o'tdi. Bu saylovning muhim xususiyati — ayollarga saylash va saylanish huquqi berilganidir. Saylovga tayyorgarlik jarayonida JXF va JSF tarafdorlari orasida keskin qarama-qarshiliklar, to'qnashuvlar, ba'zi shaharlarda, xususan, Izmirda ommaviy tartibsizliklar ro'y berdi, qurbonlar ham bo'ldi. JSF saylov natijasida hech kutilmaganda jami 502 baladiyadan 31 tasida g'olib keldi. Fathibey parlamentning 6 va 15-noyabrda majlislarida JXF ni saylov natijalarini soxtalashtirish, bosim o'tkazishda aybladi. Mamlakatda siyosiy vaziyat taranglashdi va oxir-oqibat partiya 1930-yil 17-noyabrda tarqatib yuborildi.

Hayajonlanib ketdi.

Rahmatli bobolaridan, posho bobolaridan qolganlarni “inqilob nomi” bilan musodara qilganlar endi hech so‘nmagan kinini bu, bir burda nonga, bir choponga muhtoj qolgan nevaradan olish-yapti. Ha, shunday, uni bot-bot “Partiyaga kir!” deya zo‘rladilar. Lekin kirmadi. Ajdodining valine‘mati bo‘lgan Usmoni Oliyni balchiqqa bulg‘aganlarning partiyasiga kirishi mumkinmi, axir?! Kirmagan, takliflarini irkit lungiday basharalariga otgan bo‘lib chiqsa-chi? Hammasini shunga bog‘lasa-chi? Kerak bo‘lsa: “Usmoni Oliyni yo‘q qildilar, yo‘qolsin din, dedilar, xalqning butun hurriyatini oyoqosti qildilar. Qachonlardan beri davom etayotgan bu nohaqliklarga ko‘z yumish mumkinmi, azizim? Ko‘z yummadim. Ajdodimning mozori ustida ho‘ngrab, haq dinimizni o‘yladim. Qahhor ismli Janobi Alloh ursin ularni. Bundan keyin millat qayerda bo‘lsa, men o‘sha yerdaman” deydi.

Kattakon, go‘shtdor kaftini mamnuniyat bilan ishqalab, o‘rnidan turdi, deraza yoniga bordi va tashqarini kuzata boshladi. Tashqariga boqsa-da, ko‘rayotgan bo‘lsa-da, ko‘rganlarining farqiga bormayotgandi. Teshikkulcha sotuvchilari, masjidga borayotgan yoki qaytayotgan namozxonlar o‘tib qaytayotgan edi. Cho‘ntagida puli bo‘lsaydi, tishladi deguncha qisirlaydigan ikki dona teshikkulcha, yana burunning qoniday choy olsa qanday yaxshi bo‘lardi, hatto, pishloqning keragi ham bo‘lmasdi. Lekin, navbatchi!

Nafrat bilan:

“Taqiqlangan!” — dedi o‘ziga o‘zi.

Birdaniga turgan-bitganini yomon deb bilgan o‘sha hokimiyat askar bo‘lganida unga navbatchilik ham qildirmagani esiga tushdi. Onasining g‘ayrati, tanish-bilishlarning ko‘magi tufayli katta viloyatlardan birida oldiniga rota, so‘ngra batalon, keyinchalik polkda mirza sifatida harbiy xizmatni o‘tagan edi. “Navbatchilik, soqchilik” nima ekanini faqat yangigina askar bo‘lgan vaqtlari rota darslarida shunchaki bir eshitgan, amalda ko‘rmagani uchun unutib yuborgandi.

Tashqarida soqchi almashtirilayotgan edi. Buni navbatchilik joyiga shaxdam qadam tashlab kelgan bo‘linma askarlarining etiklaridan chiqqan ovozdan sezdi. Keyin qat’iy ovoz eshitildi:

— Rostlan!

Ha, ha, navbatchilarni almashtirishyapti. Eshik tomonga chopdi. Biroz kutdi, so‘ngra ayni vaqtida kaftining ichi bilan qattiq taqillatdi. Eshik ochildi. Navbatchi chovush¹ ekan!

— Chovushim, hojatxonaga borishim kerak.

Chovush ro‘parasidagi salobatli kishiga sovuqqina qaradi, so‘ngra nigohi yumshadi. Bo‘ynida galstuk, egnida beylar, beyafandilar kiyadigan ust-bosh, oyoqlarida sariq charm poyabzal. Soqoli biroz o‘sganini aytmasa... lekin bu salobatini zarracha kamaytirmagan, aksincha, uni yanada yoshi ulug‘roq va izzat-hurmatga loyiq odam qilib ko‘rsatar edi.

— Navbatchi!

Navbatchi askar yugurib keldi:

— Xizmatga hozirman, chovushim!

— Beyafandini hojatxonaga olib bor, olib kel!

— Bosh ustiga, chovushim!

Hojatxona shu qavatning ustida, to‘rda edi. Jo‘mraklardan birini ochib, yuz–qo‘lini yaxshilab sovunlab yuvganidan so‘ng kichik hojatini chiqardi. Bo‘shanib olishi kerak edi, haligina rosa qistagan “benomus peshob”dan qutulib rohat qildi. Esiga tushdi deguncha go‘yo peshobini chiqarmay turgan biri jo‘mrakni ochib yuborgandi.

Ancha kirlangan dastro‘moli bilan yuz–qo‘lini artarkan, navbatchi soqchidan ehtiyotkorona so‘radi:

— Sigaretang bormidi, bo‘tam?

Soqchi qutidan bitta sigareta uzatdi, gugurt chaqdi. Ketma–ket tortib, og‘zi to‘la tutunni puflab chiqardi, xumori biroz yozilgach:

— Kecha oldirishni unutibman, ertalabgacha sigaretasiz qoldim, — dedi.

— Xohlasangiz, borib olib kelay.

Yakani bo‘lganida kamida besh-olti quti oldirgan bo‘lardi, lekin puli yo‘q edi.

¹ Chovush — serjant.

Bildirmadi:

— Ko‘p yasha. Prokuraturaga ketayotganimda yo‘lda olarman.

Ularning suhbatiga diqqat bilan quloq solib turgan yangi soqchining oldidan o‘tib, kamerasiga kirdi. Soqchi eshikni yopdi, tashqaridan qulfladi. Nima bo‘lganida ham shu askarning sigareta-si xumorini yozgan, kallasining yaxshiroq ishlashini ta‘minlagan edi. Endi u “Din va millat” yo‘lida boshi baloga qolgan “vatan fidoyisi”ga aylangandi. Shu “vatan fidoyisi” degan so‘zni bolaligi-da ko‘p eshitgandi. Bu so‘zning Nomiq Kamol¹ uchun aytilganidan xabari bor edi. Ammo Nomiq Kamol “millat fidoyisi” sifati-da u kabi “Usmoni Oliy”ga tarafdor bo‘lmaganidan bexabar edi!

— Sen ham odam bo‘lding-u...— deb o‘yladi. — Hammasi befoyd!

Rulga qaraydi. Kemasini qayoqqa bursa, shu yoqqa yuradi, shu “foniylar dunyoda” jonini peshona teri to‘kish azobidan qutqaradi.

“Oldidagilar dinchimi? Men ulardan ko‘proq dинchi bo‘laman. Podshohchimi? Ulardan ko‘proq podshohchi bo‘laman. Muxolifat partiyasidanmi? Unda men ham muxolif bo‘laman. Hukmron partiyadagilar, ayniqsa, amaldor toifasi meni bir chetga tortib, bularning sababini so‘radilarmi? Otam, bobom o‘ldi, lekin yolg‘onni o‘zlari bilan narigi dunyoga olib ketmadilar-ku! Maxsus shu tusga kirdim, kallalarida nimalar borligini bilay dedim-da...”

Kal Mistiqning foytuni taraqlaganicha deraza oldiga kelib to‘xtamaganida hali ancha o‘ylagan bo‘lardi. Bunaqa siyosatga jonim qurbon bo‘lsin. Kim uni aylantirib otsa otavermaydimi, baribir, har gal yerga mushukday oyog‘i bilan tushadi.

Qo‘l siltab xayollaridan qutuldi. Shu ondagi siyosati foytunchi Kal Mistiqning nega kelganini bilib olish va shunga ko‘ra harakat qilishdir. Bu odam unga tobora yoqib borayotgan edi. O‘ziga bunchalar yaqin olmasa u? Lekin uni besh qo‘lday biladi. Undan qandaydir manfaatdor, albatta. Aks holda o‘tgan safar, bu safar ham o‘zini bunaqa yaqin olarmidi?

“O‘tgan safargisini tushunaman, lekin bu gal nega bunday qildi ekan? Buning ustiga og‘ir ayblar qo‘yilgan tutqun bo‘lsam!”

¹ **Nomiq Kamol** — XIX asrning ikkinchi yarmida turk adabiyoti va siyosiy hayotida katta rol o‘ynagan buyuk shoir va arbob.

Sababini bilolmadi. Bilolmagach yana: “Sen ham odam bo‘l-ding-u! — deganday qo‘l siltadi. — Ko‘raylik-chi, balki sigareta olib kelgandir!”

Deraza yoniga bordi. Ayni vaqtida borgan ekan. Mistiq foy-tundan tushgan, u o‘tirgan kameraning derazasiga alanglayotgan edi. Uni ko‘rdi deguncha, salom berib, qo‘lidagi uch quti “Yenija” sigaretasini ko‘rsatdi. “Taftishchilar taftishchisi” juda quvonib ket-di. Nonushta uchun yeguliklar keltirishgan taqdirda ham bunchalik suyunmagan bo‘lardi. “Navbatchiga olib bor, menga berishlarini ayt” deganday ishora qildi. Birozdan keyin eshigi oldida dahanaki jang boshlanib ketdi. Kal Mistiq “ali” desa, soqchi “vali” derdi. Mashmasha davom etayotgan paytda navbatchi soqchi kelib qoldi, shekilli. Sigaretalarni u olib qo‘yanini angladi. Navbatchi soqchi bilan ham bir-ikki og‘iz g‘ijillashishdi. Oxiri komandirni kutishga qaror qildilar.

Quyosh chiqqan, atrof ancha yorug‘ bo‘lib qolgandi.

Ko‘p o‘tmay kelgan leytenant uch quti sigareta bilan gugur-tini berdi, nonushta qilgan-qilmaganini so‘radi. Bir-ikki tarang qilsa-da, leytenant navbatchi soqchiga pul tutqazib, choy, pishloq va non yoki teshikkulcha olib kelishni buyurdi. Keyin do‘stona ohangda:

— Xo‘sh, qalaysiz, ko‘raylik-chi? — dedi. — Joyingiz ma‘qul bo‘ldimi?

“Taftishchilar taftishchisi” o‘ssa o‘ziga yanada yarashadigan soqolini silab, jilmaydi:

— Juda yaxshi bo‘ldi, lekin...

Leytenant qiziqsindi:

— Lekin?

— Shikoyat qilganday bo‘lmasin, ammo kechasi hojatxonaga borishimga ruxsat berishmadi. Juda yomon bo‘ldi. E, bu yog‘i ma‘lum-ku, askarlik! Qolaversa, bu hazil ish emas. Har holda, ayb o‘zimda. Navbatchilarni almashtirayotganida chovushdan iltimos qilishim kerak edi. Buning ustiga sigaretam tugab qoldi... O‘zingiz o‘ylang, eng yomoni shu bo‘ldi. Qistab qolsa, odam degani o‘tiri-shi, turishi, yurishi, bir amallashi mumkin. Sigareta bo‘lmasa-chi, o‘h, ish pachava!

— Gapingiz to‘g‘ri. Kecha bu yerdan ketganimdan so‘ng allamahalda prokurorga duch kelib qoldim. Mehmondorchilikdan qaytayotgan ekan. Oyoq ustida siz haqingizda biroz gaplashdik...

“Taftishchilar taftishchisi” hayajonlanib ketdi:

— Men haqdami?

— Ha. Siz haqingizda surishtirdim. Turli mish-mishlar aylanib yuribdi, dedi. Undan oldingi Prokuror davrida bir chaquv bo‘yicha sirtidan qamashga qaror qilingan. Qo‘lga olinishingizning sababi shu...

— Sizning-cha, qamoqqa tashlarmikanlar?

— Bilmayman. Biz birozdan keyin sizni Adliyaga jo‘natamiz. U yog‘i ma‘lum, prokuror hal qiladi...

— To‘g‘ri.

— Bu sizning masalangizning mohiyati nima o‘zi? Chaquvmi? Birdaniga kallasiga yashin tushganday bo‘ldi:

— Bunga hech shubhalanmang, — dedi. — Bir mutaassib to‘nkaning marhamati bu.

— Shunday bo‘lsa kerak deb o‘ylagandim. Nima ish bilan shug‘ullanasiz?

— Afandim, Chag‘alo‘g‘lidagi¹ katta binolarning birida idoram bor edi. Ikkita gazeta chiqarardim. Balki ko‘zingiz tushgandir. Biri “Savdogar ovozi”, ikkinchisi “Ish va ishchi xabarleri”!

Yosh leytenant ko‘rmagandi, ammo sir boy bermadi:

— Yaxshi, — dedi. — Xo‘sh?

— Afandim, bizning savdogarlarimizning ko‘pi g‘irt mutaassib. E‘tibor qilgan bo‘lsangiz kerak. Demokratiya degan moda chiqqanidan buyon muxolif partiyalarni to‘ldirib-toshirganlar ham tujjor va savdogar toifasidir. Bu safga, hatto, quruvchilarni ham qo‘shishingiz mumkin. To‘qqiz yuz o‘ttizlardagi Erkin Firqa mojarosini unutishgan shekilli. Qubilay qotillari yana g‘imirlab qoldi...

Yosh leytenantni tovladim, deb o‘yladi yoki unga shunday tuyuldi. Safsata so‘qishda davom etdi:

¹ Chag‘alo‘g‘li — Istanbul mahallalaridan biri.

— Maqsadlari ne o‘zi? Aniq! Imkon topsalar qulagan, tuproqqa qorishgan Usmoni Oliyni oyoqqa turg‘azib, millatning boshiga balo qilmoqchilar!

Birdan jim bo‘ldi. Ro‘parasidagining siyosiy maslagini bilmas edi. Leytenant, Armiya itoatida, ammo shunday bo‘lsa-da, ko‘pam valdiramagani, vaqtida to‘xtagani ma‘kul.

— Men haqda fisqu fasod qo‘zg‘agan zot ana shundaylardan biri edi. Gap nimada ekanini bilasizmi? Xalq manfaati yo‘lida, xalq tarafdori bo‘lib gazetamning tahrir hay‘ati bilan birga bu xildagi muassasalar nazdida oniy bosqinlar uyushtirishdan olgan ilhom bilan ularni gazetamda fosh qilayotgan edim. Yolg‘on gap yozgan bo‘lsam, sudga ber! Yo‘q, sudlashishga yuraklari dov bermaydi. Adolat quyoshi ko‘zlarini qamashtiradi. Modomiki, yolg‘on gap yozgan bo‘lsam, da‘vo qo‘zg‘a, nohaqligimni isbotla, shunday emasmi, afandim?

— Demak, sabab shu ekan-da? Prokuror ham chaquv degandi...

— Kim tuhmat qilganini bilsam, sababini ham bor bo‘yicha ochib bergan bo‘lardim. Xullas, masala endi sudda aniq bo‘ladi, shekilli...

Choy va teshikkulchalarni olib kelishdi. Pishloq bilan yedilar. So‘ngra qisqacha vidolashib, Kal Mistiqning foytunida Adliyaga yuborildi. Uni jandarlardan qabul qilib olgan Prokuror bu shaharga ishga tayinlanganidan beri turli hikoyalarini eshitaverib, qiziqib qolgan kishisini oldida ko‘rdi, lekin hecham hayron bo‘lmadi. Demak, shu kishi ekan-da? Aytishlariga qaraganda, o‘zini katta amaldordek tutar, ro‘parasidagi odamni sehrlab qo‘yar emish. Lekin ishning bu tomonining unga qizig‘i yo‘q. Sirdan qamoqqa olish qarori berilgan bir kishining taqdirini faqat tergov, keyin bo‘lsa, ishni ko‘radigan sud belgilab beradi. Ko‘rinishidan haybatli kishi. Yana aytishlariga qaraganda, u Anqaradan ataylab yuborilganmish, ammo bu shunchaki safsata. Unday bo‘lganida tegishli idoradan unga, yanada to‘g‘rirog‘i, ishxonasiga kerakli ma‘lumot yo‘llangan bo‘lardi.

Prokuror ko‘pam cho‘zib o‘tirmadi, hujjatni rasmiylashtirib, turmaga olib borishlari uchun jandarmga topshirdi.

“Taftishchilar taftishchisi” Adliyaning birinchi qavatidagi jan-darma nazoratxonasiga savlat to‘kib kirdi. Bu yerda bugun ishlari ko‘riladigan tutqunlar borligini yaxshi bilardi. Oxir-oqibat boradigan turma ostonasi shu yerdan boshlangani uchun, eng avvalo, bu tutqunlar orasida hurmat qozonishi kerak edi.

— Alloh qutqarsin, — dedi.

Yonboshlab yotgan, devor tagida cho‘nqaygan yoki skameykada o‘tirganlar “Alloh qutqarsin!” degan odamga boqdilar. Boqdi deguncha g‘ayriixtiyoriy ravishda sakrab turdilar. Kim edi u? Prokuror muovini, prokuror emas, bosh prokuormidi ajabo? Sal o‘sgan soqoli bo‘lmaganida “Jinoyat ishlari bo‘yicha bosh sudyaman” desa, hammasi darhol ishongan bo‘lardilar.

— Sog‘ bo‘ling!

— Omon bo‘ling, bey!

— ...

Skameykada o‘tirganlar unga joy bo‘shatdilar, ammo u kim edi o‘zi? Qanday odam? Bu yerda unga nima bor?

U:

— Bezovta bo‘lmang, — dedi. — Taqdir, qismat, peshonaga yozilgani, nima desangiz deng. Hamma gap falokatdan kerakli saboq chiqarish, saboq olishda!

Cho‘ntagidan ertalab Kal Mistiq olib kelgan “Yenija”¹ qutisini chiqarib, tarqatdi. Quti bo‘shadi. Uzatilgan qo‘llar bo‘sh qolganini ko‘rgach, yangi quti chiqardi:

— Tashvishlanmang, og‘aynilar. Musulmonning moli o‘rtada...

Barcha bir-biriga savolomuz qarar, bu kishi kimligini bilishga qiziqar edi.

Kimlardir chaqmoqchi bo‘lib gugurt, chaqmoq chiqarmoqchi bo‘lgan edi, o‘zi darrov gugurt chaqib, kameradagilarning sigaretasini tutatdi, o‘zinikini eng oxirida yoqdi.

— Marhamat beyafandi, to‘rga o‘ting!

O‘tirganlar orasida o‘rnidan turib, joy bo‘shatgan yigit tomonga yurdi, o‘tirmasdan oldin:

¹ “Yenije” — (“Yangicha” degani) sigareta turi.

— Sen hali ko‘p yosh ekansan, yigit, — dedi. — Mening yoshimga yetganingda senga joy beradiganlar ko‘p bo‘lsin iloyim!

Ikki nafar o‘g‘ri, bir cho‘ntakkesar, bir qotil, yana bir shamolga qarshi tupurgan, ya‘ni yuqoridagilarni so‘kib, haqorat qilgani uchun qamalgan ikkita o‘smir atrofini o‘rab oldi. U tevaragini o‘ragan odamlarning qiziqsinib qarayotganidan mamnun, savlat to‘kishga urinar, savlat to‘kish bilan “Juda muhim kishi” taassuro-tini uyg‘otishga harakat qilardi. Haqiqatan ham darhol kameradagi besh nafar katta, ikkita kichik yoshdagi mahkumlarning hurmatini qozondi. Hurmatini qozonishga qozondi, biroq bu kishi kim o‘zi? Qanday odam? Tutqunmi?

Bunga juda o‘rnida, qoyilmaqom qilib, atrofidaqilarning kutganiday javob berish uchun payt poylayotgan edi. Bu lahzani kutib o‘tirishning ham keragi yo‘q, uni o‘zi yaratardi. Shunday ham qildi:

— E-e-e, — dedi atrofidaqilarga, — siz ham menga Alloh qutqarsin, demaysizlarmi?!

Shundagina uning kim ekani ma‘lum bo‘ldi. Ha, o‘zimizga o‘xshagan biri. Demak, bu kishi ham ular kabi qandaydir jinoyat qilib, turmaga tushgan. Oldin o‘smirlar, so‘ngra o‘g‘rilar, oxirida cho‘ntakkesarlar o‘zlarini chetga olishdi. Faqat daroz, ko‘rinishidan qishloqiga o‘xshagan bir kishi yonida qoldi. Ro‘parasida turgan edi, yoniga o‘tdi.

— Demak, siz ham bizga o‘xshab shamolga qarshi tupurdin-gizmi, bey?

So‘zlash tarziga qaraganda qishloqdan, ammo boqishi samimi-y, qirq yoshlardagi bu kishining sochlarining yarmi oqarib ketgandi.

“Taftishchilar taftishchisi” egnidagi choponning materialidan, barmoqlaridagi kattakon uzuklardan, chekadigan sigaretasidan bu harifning zamindor yoki katta meros olgan boy odam ekanini ang-ladi.

Kuldi:

— Shamolga qarshi tupurganimni qanday bildingiz, ham-shahrim?

U kishi ham kuldi:

— Sulukatingga boqdim va, harholda, bu kishi odam o'ldirib qamoqqa tushmagan bo'lsa kerak, dedim o'zimcha. Qolaversa... O'g'ri, cho'ntakkesar qabilidagi jinoyatchiga aslo o'xshamaysan. Xo'o'sh? Boshqa nima qoldi?

— Sen shamolga qarshi tupurdingmi?

— Qanday desangiz, shunday.

— Bu qanday bo'ldi?

U, zotan, boshdan kechirganlarni aytib berish uchun bahona izlayotgan edi. O'rindiqqa cho'kdilar.

— Men aslida bu yerlik emasman, bu yerga qarashli yaqin qishloqdanman. Biroz yerimiz, dehqonchilik-pehqonchiligimiz bor. Qasabamizda biroz obro'-e'tiborimiz ham bor. Nima bo'ldi desang, shu yangi partiyaga tarafdor bo'lgan va partiyaga kirgan edim. Sadag'ang ketay, shu aybmi?

Hammasini tushunib yetdi.

— Qanaqasiga? — dedi. — Qanaqasiga ayb bo'lishi mumkin? Demokratiya deb qo'yibdi buni. Sen ham, men ham xohlaganimizni qilishimiz mumkin.

U xursand bo'lib ketdi:

— Og'zingga asal. Ham Demirqirosiyo¹ chiqarishadi, ham-da... Millatga o'yin qilishyaptimi, deyman-da. Hukmron partiyadagilar nimani xohlasa, shuni qilayotir. Men ham bilganimni qilishim kerak emasmi? Menga Erkin Firqani esingdan chiqarma, deyishdi. Men ham u davr davr edi, endi hushingizni yig'ishtirib oling, dedim. E-e-e, bu raqi qurg'ur shishaning ichida tinch turadi-da! Oralarida sochiga oq oralagan biri bor, eng ashaddiy-si o'sha. Firqangizning oyog'ini osmondan keltiramiz, desa bo'ladimi? Men ham b...q yebsizlar, dedim. Iye, hali sen bizga, bizning partiyamizga b...q yediradigan bo'lib qoldingmi, dedilar. Ish aylanib-o'rgilib politsiya mahkamasiga borib taqaldi. Mening guvoh-puvohim yo'q. Ular bo'lsa, ko'pchilik. Bayonnoma yoza boshladilar, lekin komissar ham ularning tarafdori, bu ma'lum-ku. Hokimiyat qo'llarida. U qildilar, bu qildilar, xullas, bayonnomanani menga qarshi qilib yozdirdilar. Mening jahlim chapaqayiga chiqib ketdi-ku...

¹ **Demirqirosiyo** — “Demokratiya” so'zining buzib aytilishi.

Shu orada bir ayolning hayajonli ovozi quloqqa chalindi:

— Pochcha!

Ovoz orqa tomondagi panjara ortidan kelgan edi. U:

— Bizning boldizimiz, — dedi.

Panjara tomonga chopdi.

Taftishchilar taftishchisi zamindor ketgan tomonga shunchaki bir nazar tashladi. Nazar tashladi-yu, yuragi po‘killab ketdi. Bu qanday shahlo, qopqora, ichidan otash purkagan ko‘zlar! Birozdan keyin yana o‘girildi, qaradi. Qiz ham unga qarab turgandi. Judayam ketvorgan emas, lekin bir qultum suv bilan ichsa bo‘ladigan qiz, ko‘zlaridagi otash insonni yondiraman deydi. Nigohlaridan aqlgina emas, odamni maftun etuvchi, dalilarcha g‘alati joziba yog‘iladi. Xuddi oldida turgan kishining kimligini so‘ramoqchidek.

Shunday ham bo‘ldi, pochchasidan:

— Anavi kishi kim? — deb so‘radi.

Pochcha qaynsinglisini ko‘z ostiga olib yurgan ekan. Rashk qilib:

— Bir beyafandi, — deya gapni boshqa yoqqa burmoqchi bo‘ldi.

Lekin qiz ham anoyi emas ekan:

— Qanaqa beyafandi? — deb so‘radi.

— Senga nima, hoy qiz?

— Aybi nima ekan?

— Nima, jigaringdan urdimi yo?

— Xudo saqlasin... Aybi nima dedim!

— Bilmayman, onajonim, qayerdan bilay? Yaqindagina olib kelishdi!

— Odam degani so‘ramaydimi?

— So‘ramadim, lekin harholda menga o‘xshab shamolga qarshi tupurganlardan bo‘lsa kerak.

— A-a-a? Qaysi partiyadan ekan?

— Buni ham bilmayman. Sen endi aytadiganlarimga yaxshilab quloq sol: advokatga uchrash, pul so‘rasa, ber. Pochcham boshqa guvoh topolmabdi de... Eshityapsanmi?

Qiz ko‘zini “Taftishchilar taftishchisi” dan uzmay:

— Eshityapman, — dedi.

— Pul so‘rasa ber, keyin uyga borib, opangdan olasan.

— U bizning partiyamizga kirsin, ayting!

— Aytaymi? Nima dey?

— Boldizim bizning partiyaga kirsin deyapti deng!

Pochcha miriqib kuldi:

— Tentak...

— Ayting, unutmang lekin!

— Aytaman, aytaman...Qani, endi sen boraqol, aytganlarim esingdan chiqmasin: advokat pul so‘rasa, ber!

Qaynsingil “Taftishchilar taftishchisi”ga qaray-qaray ketdi.

Pochcha yana qaytib, taxta o‘rindiqqa o‘tirdi.

— Bizning boldizimiz, — dedi, — juda aqlli, gapga chechan, so‘ylaganda og‘zidan bol tomadi. Qaysi partiya a‘zosi ekaningni so‘radi...

“Taftishchilar taftishchisi” yutindi. Bir vaqtlari xuddi shu qizday boqadigan, jilmayadigan, odamning joniday bo‘lgan yangi Sema bo‘lib chiqmasin u?

— Nima deb javob berding?

— Bilmayman, dedim. Bizning partiyadan bo‘lmasa, ayting yozilsin dedi. U uncha-muncha kishini yoqtirmaydi. Shu yerning o‘zida jigaridan urib qoldingmi deyman?

Tosh bog‘lagan tishlarini ko‘rsatib, ayyorona tirjaydi, lekin samimiy kuldi. Taftishchilar taftishchisi esa qizning bunaqa darrov sevib qolganini bilmaganga oldi. Ayollarni rom qilishini juda yaxshi bilardi. Biroq endigina oyoq qo‘ygan shu jandarma nazorat-xonasida birinchi marta ko‘rib turgan shu qizga qarmoq tashlashi kerakmidi?

Pochcha bo‘lsa, xuddi qaynsingisini unga tiqishtirmoqchiday g‘ayrat qilishga, so‘rasa-so‘ramasa-da, bor-yo‘g‘ini to‘kib solishga kirishdi:

— Bechoraning bir eri bor edi, sulukati sizday bo‘lmasa-da, sizni eslatardi. Mototsikl jinnisi edi. Bir kuni bu yerga keldi. Bozorda katta qovoqxona bor, bilmadim balki, bilarsiz? Xulas, o‘sha yerda ot, yana ot, oxiri g‘irt mast bo‘lib, allamahal-

da mayxonadan chiqadi, mototsikliga o'tiradi. Shahar ichidan yildirimday o'tganini ko'rganlar: "Evoh, buni ajal quvib ketyapti" deydilar.

Taftishchilar taftishchisi birdan qiziqib qoldi:

— Keyin?

— Keyini sog'liging, seni balo-qazodan asrasin... Bizning qasabaga yo'l tog'dan o'tadi. Bir jarliklar borki, minoraday keladi. Xullas, g'irt mast holda, burilishga kelganida...

Uf tortdi. "Yeniya" qutisini chiqarib, uzatdi. Tutatdilar. Mototsikli bilan jarga qulagan odamning o'limiga azbaroyi hurmat yuzasidan biroz sukut saqladilar.

— So'ngra? — deya so'radi negadir Taftishchilar taftishchisi.

— So'ngra, beyimga aytayki, bizning boldizimiz daliga aylandi, Alloh ko'rsatmasin, g'irt jipni bo'lib qoldi. Yemadi, ichmadi, sarg'ayib so'ldi, shunchalar ozib ketdiki, ko'rgan odam bu mo-zordan chiqqan bo'lsa kerak, deb o'ylardi. Shunchalik ozib, cho'p bo'lib ketdi. E-e-e-y, ajali yetmagan o'lmas ekan. Vaqt o'tgach, aytimchilik aytib yig'laydigan bo'ldi. Tanho o'tirib, yig'layverdi, yig'layverdi. Bilgan odamlar, qo'ying, to'yib yig'lasin, deyishdi. Yig'lasa, ichidagi zahar tashqariga chiqib ketarmish. Zahri chiqmasa, qo'rqinglar, deyishdi. Necha oylab o'zi bilan o'zi bo'ldi, aytimchilik aytdi, yig'ladi. Qasabamizda Zarifa degan otinoyi bor, yaxshi otinoyi. U yoniga oldi. Dam solaverib, dam solaverib, juvonni o'ziga keltirdi. U endi Zarifa otinoyidan ayrilmaydigan bo'ldi. Eshitdikki, uning tariqatiga kiribdi. Eh, shu xotin zotiga tariqat yarashadi-da! Din, imon, Allohning Kitobi ahlidan bo'laqolsin, ovunsin, dedik. Ovundi ham. Oxir-oqibat Demir-qirosiyo, partiya-martiyalar... Otinoyi Zarifa opa bilan partiya-mizning ayollar bo'limiga a'zo bo'ldilar. Hozir o'sha yerda. Lekin bir gapiradi, bir gapiradiki...

Peshinga yaqin sudlanganlar va yangi olib kelingan tutqunlarni kishanlab, jandarmilar kuzatuvida qamoqxonaga jo'natishayotganida "Taftishchilar taftishchisi" bilan Kamol Og'aga maxsus taksi keldi. Zamindor Kamol Og'a garchi shamolga qarshi tuflagan bo'lsa-da, Adliyaga doimo taksida kelib ketardi.

Taksi qamoqxonada darvozasi oldida to'xtadi.

Miltiqli ikkita jandarm xuddi kech qolganday taksidan shosha-pisha tusharkan, Kamol Og'a taksi pulini to'lamoqchi bo'ldi. Taftishchilar taftishchisi go'yo puli borday, shimining orqa cho'ntagiga qo'l yubordi:

— Iltimos, ruxsat bering, men to'lay!

Kamol Og'a:

— To'xtang, — deya qo'lini itardi. — Siz mehmonsiz. Men har hafta juda bo'lmaganda bir necha bor taksida borib-kelaman... Qo'ying!

To'rt ming besh yuz tanob yerini har yili yarimchi, chorakorlarga berib, etak-etak pul topadigan bunaqa boy kishining yonida taksi pulini to'lash u yoqda tursin, hamyoniga qo'l uzatishning o'zi ham haqorat hisoblanishi mumkin edi, ammo u shunchaki duch kelgan, hamma qatori odam emas-da, soxti-sumbati joyida, beylar, beyafandilarning beyafandisi-ku! Shuning uchun haqoratga yo'ymadi.

— Qani, marhamat...

— Marhamat, tushing.

— Yo'q, iltimos, siz oldin tushing...

Taftishchilar taftishchisi noiloj oldin tushdi. Kamol Og'a undan keyin tushdi. So'ngra jandarm bilan birga qamoqxonaga kirdilar. Ichkari eshik oldidagi soqchi oldinda kelayotgan Taftishchilar taftishchisini qamoqxonalar taftishchisi, jinoyat ishlari sudyasi, bosh prokuror yoki deputat-peputat deb o'yladi shekilli, o'rnidan irg'ib turdi. Lekin bu qanaqasi bo'ldi? Bu kishi katta amaldor kabi nopisandlik bilan qarab, kattaog'izlik qilish o'rniga bir chekkada turaverdi. Jandarlardan biri egilib, qulog'iga bu savlatli zot ham tutqun ekanini aytgach, darbon beixtiyor kuldi:

— Demak, sizni ham tintuv qilamizmi?

Taftishchilar taftishchisi:

— Qoida qanday bo'lsa, shunday! — dedi.

Qo'llarini tepaga ko'tardi. Darbon oldin Kamol Og'ani shunchaki, yo'lga tintidi. Uni ham shunchaki, nomiga paypasladi xolos. Keyin:

— Aybingiz nima? — deb so‘radi.

Taftishchilar taftishchisi qisqa qildi:

— Tuhmat!

— Uh, Xudo saqlasin...

Oftob tig‘ida ari uyasi singari g‘uvillayotgan qamoqxona hovlisidan o‘tib, tik zinapoyadan idoraga chiqdilar. Zinapoyaning pillapoyalari bosdi deguncha g‘ijir-g‘ijir qilardi. Bu unga oldingi safar kelganida tushgan viloyatning “qulay deb turgan” mehmonxonasini eslatdi.

— Afandim, — dedi Kamol Og‘aga, — biz odam bo‘lmaymiz. Mana, shu zinapoyaning ahvoliga qarang. Sharmandalikdan ingrab yotibdi.

Kamol Og‘a bosh chayqadi:

— Davr-u davrondan shikoyat qilyapti, beyim.

— Nega?

— Nega bo‘lardi? Bir vaqtlar Sulton Hamidning, bilmayman, qaysi poshosi bu yerda voliy bo‘lganida ikki kunlik dunyoda maza qilay deb bu binoni hafsala bilan qurdirgan, deyishadi kattalari-miz. Eh, dunyo... Birov topadi, birov yeydi...

Zang bosgan mixlari o‘ynab qolgan taxta poli bosdi deguncha, baayni, zinapoya singari g‘ijirlagan dahlizdan o‘tdilar. O‘ngdagi bir xonaga kirishdi. Qamoqxona kotibi shu yerda o‘tirardi. Daroz, qoqsuyak, chillashir bir kimsa. Qovog‘ini solgan-cha, daftarga muk tushib o‘tiribdi. Xonaga kirganlarga atayin qayrilib qaragani ham yo‘q.

Birozdan keyin yana bosh ko‘tarmay:

— Sizlarga nima kerak? — deb so‘radi.

Javobini kutib o‘tirmay, daftaridan boshini ko‘tardi. Boshini ko‘tardi-yu, shu zahoti irg‘ib turdi. Taftishchilar taftishchisini tanigan edi. O‘tgan gal viloyatga kelganida ko‘rgan, soxt-sumbatiga qoyil qolgan, Istanbulda, Bo‘g‘ozdagi bir otelda qo‘lga olinganini, jinoyat joyiga jo‘natilishini o‘qigan zahoti boshidan sovuq suv quyilganday bo‘lgandi.

Bunday odam qanaqasiga tutqun qilinishi mumkin? Ha-a, shaharda bu kishini maxsus tutqun qilib, qamoqxonaga ataylab tiqishgan, degan gaplar tarqalgani bejiz emas! Kotib bunga zarra-

cha shubha qilmayotgan edi. Bo'yi-basti, soxt-sumbati "buyuk odam" ekanini shundoq aytib turibdi-ku!

Qattiq hayajonga tushib, o'rindiq taklif qildi:

— Marhamat qiling, beyafandi, marhamat o'tiring!

Taftishchilar taftishchisi o'tib o'tirishdan oldin buyuk zamindor Kamol Og'aga qaradi. U turganda darrov o'tirib olish yaxshi bo'lmasdi. Boldizdan umidvor bo'lmaganida parvo ham qilmagan bo'lardi. Ammo boldiz xonim birdaniga unda umid paydo qilgan, borlig'ini qamrab olgandi. Eri o'lgan ekan. Harqalay eridan ancha-muncha yer qolgan bo'lsa kerak. To'le to'rini to'qishga kirishgandi; peshonasiga hech kutmagan, o'ylamagan bir narsalar yozilganmikan?

Qamoqxona kotibi bo'lsa "Beyafandi"ning buyuk zamindor Kamol Og'aga qanday ma'noda qaraganini anglagan edi. Yugurdi, qarshi tomonda turgan taxta o'rindiqlari olib kelib, Kamol Og'ani taklif qildi.

— Marhamat, og'ajon, o'tiring!

O'tirdilar.

— Choy? Qahva?

Kamol Og'a ayni hunarini ishlatishi mumkin bo'lgan yerga tushgandi. Halidan beri jandarmalar kuzatuvida kelgani uchun o'ng'aysizlanayotgan, behalovat bo'layotgan edi. Bo'lar ish bo'ladi, o'tdi ketdi:

— Eh, charchoq chiqaradigan bir qahva yomon bo'lmasdi, — dedi.

Qamoqxona kotibi hajondan titrayotgandi:

— Afandim, qahvaning qanaqasi bo'lsin?

— O'rtachaga yaqin, shakari kamroq bo'lsin!

— Sizniki shakarsizmi?

Kamol Og'a kuldi:

— Qancha zamondan beri o'zim ham bilolmadim...

Kotib xonadan uchib chiqdi. Qahva buyurmoqchi edi. Kamol Og'a Taftishchilar taftishchisiga qattiq tikilib qoldi. Halol bo'lsin. Xo'jayinlik unga juda yarashar ekan o'ziyam. O'zini tutolmadi:

— Seni qamoqqa tiqqanlarning jazosini Allohning o'zi bersin! — dedi.

“Yeniya” qutisini chiqargan Taftishchilar taftishchisi dedi:

— Abdulhamid buyuk Nomiq Kamolni turmaga tashlagan edi...

Kamol Og‘a bir so‘z ham demay, dardnok tarzda bosh chayqadi. Ha. Nomiq Kamol degan kishining nomini eshitgan, ammo bu Nomiq Kamol kim, qanday odam, podshoh tomonidan nega turmaga tashlagan, to‘g‘risini aytganda, bularni bilmasdi. Uni podshoh, ya‘ni davlat turmaga tiqqan. Mana buni ham, o‘zini ham ayni “Davlat” qamoqqa tashladi-ku! Demak, ular ham qandaydir darajada Nomiq Kamol edi.

— Bu dunyo Sulton Hamidga qolgani yo‘q, bularga ham qolmaydi!

— Qoladimi, qolmaydimi, baribir, hozir muhimi — boldiz!

— To‘g‘ri, — deya ming‘illadi.

Kamol Og‘a jo‘shib ketdi:

— Vaqti keladi, biznikilar hokimiyatni egallaydi, qamoqdagilarning hammasini ozod qilamiz. Bizning yangi viloyat boshqonini¹ bir eshitsaydingiz... U ham zotingiz toifasidan. Lekin, tabiiyki, siz boshqachasiz. Sizning boshqacha ekanligingiz shundan ham ma‘lumki, bizning boldiz duch kelgan erkakka ko‘ngil bermaydi.

O‘zini bu masalaga e‘tibor bermaganga soldi. Bunaqa ishlarda shoshilish yaramaydi. Shoshgan qiz erga yolchimaydi, deyishadi-ku! Ammo lekin u qizning ko‘zlari bor-ku, oh u ko‘zlar! O‘ynayotgan ikki qora ko‘z jodulaydi, joningni olaman deydi-ya! Buning ustiga ulardan aql yog‘iladi. Birdaniga o‘zining “ta‘viya xotini” esiga tushdi, yuzi burushdi. Bir qo‘lansa hid hidlagandek ijjrg‘anib, qovoq-tumshug‘i osilib ketdi.

Qamoqxona kotibi qahvalarni sariq patnusga solib olib keldi. Xuddi ofitsiantlardek har birining oldiga finjonini qo‘ydi, sigareta qutisini chiqardi, lekin uzatishga tortindi:

— Mening “Birinci”mni² nazarga ilarmikansiz, bilmadim?

— Mana bunisidan chekaylik! — dedi Kamol Og‘a.

¹ **Boshqon** — boshliq, rais. (Davlat boshqoni — Prezident)

² **“Birinci”** — sigareta turi.

Taftishchilar taftishchisi bu gal o'zini urintirmadi. Buyuk zamindorning fe'l-atvorini bilib olgandi. Bunaqalar o'zlari yoqtirgan, e'tibor bergan kishilarni mehmon qilishdan o'zgacha huzur qilishadi. Hatto, xotinlarga xos g'alati tuyg'u — buyruq olishdan, ozorlanishdan ham zavqlanishadi.

Kamol Og'aning qutisidan bitta "Yeniya" oldi, chaqqan chaqmog'idan tutatdi. Xuddi juda muhim masalalar haqida o'ylayotganday horg'in ko'rinar, qahvasini qultumlar, maza qilib sigareta tortar, ularga boqmas edi. Qahvalarni ichib bo'lishgach, kotib:

— Zoti oliylarining ismlari? — deb so'radi.

Taftishchilar taftishchisi qoidaga ko'ra qamoqxona daftariga ismi qayd etilishi kerakligini tushungandi:

— Ismim...hujjatda yozilgan, ammo haligi... Qudrat. Qudrat Yonartog'!

Buyuk zamindor beyafandining ismi, yanada ko'proq familiyasiga besh ketgandi. Bu savlat, bu soxt-sumbatning ismi mana shunday bo'lishi kerak edi-da! Qaniydi uni ishontirib, qishlog'iga olib borsa, partiyasiga kiritisa, tabiiyki, bu orada boldiz bilan... Juvonning eridan qolgan uch ming tanob yeri bor. Turmush qursalar. Keyin er-xotin partiya ishiga kirishib ketsa, saylanib, katta odam bo'lib ketsa... Parlamentga kirsqa qanday soz bo'lardi!

"Beyafandi" haqida o'ylab ketdi. Kotibning savollariga salmoqdor qilib javoblar berayotir, bu qiltiriq kotibni ezib tashlayotir. Kotib bo'lsa, ezilishdan mamnun, kattakon daftarga qitir-qitir qilib yozarkan, nozlanayotganga o'xshardi. Ishqilib, Alloh yo'l ochib, ilk muhokamadayoq ozod qilib yubormasalar bo'ldi. Ozod qilmasalar, bir necha oy qamoqda yotsa, bu odamni qo'lga olgan bo'lardi. Qaynsinglisining ofatijon juvon ekanini endi yanada yaxshi tushunib yetgandi. O'lib ketgan erini ham mana shunaqa, bo'z otini minib qasaba bozoridan o'tib ketayotganida ko'rib, oshiq bo'lib qolgan. Unga mana shu odamgina malham bo'la oladi. Lekin bir kechasi dala hovlida, xotini tug'ib yotgan kunlarning birida astagina qaynsinglisining yotog'iga kirgan, u yer bu yerini silayotganida juvon uyg'onib ketgan, "Baqiraman!" degandi. Ha, baqirsa, nima bo'пти? Baqirmadi. Baqirmagach, tinch qo'ydi, ke-

yinchalik ham qo‘l tegizmadi. Oralarida bo‘lib o‘tgani shu, tamom vassalom.

— To‘shagingiz bormi, afandim?

Taftishchilar taftishchisi:

— Yo‘-o‘-q, — dedi.

Kamol Og‘a:

— Ko‘rpa-to‘shak, yeydigan, ichadigan...xullas, hammasi bor, shukur!

— Tabiiyki, sizning kamerangizda qolsalar kerak?

— Albatta, albatta...

— Nimadir kerak bo‘lsa, bandangiz amirlariga hozirdir!

“Astag‘furulloh”, falon-pismadon deyishni lozim topmadi.

Tom teskarisiga:

— Biron narsa kerak bo‘lsa, xabar beraman! — dedi.

Bu kotibni juda quvontirib yubordi. Shaharda nomi tildan tilga o‘tib mashhur bo‘lib ketgan, davlat tomonidan “Taftishchilar taftishchisi” sifatida maxfiyona yuborilgan bir kishi bilan yuzma-yuz o‘tirish nasib qildi. Oqshom pallasi Adliya, Kadastr, Nufus boshqarmalarida ishlaydigan og‘aynilarini mayxonadan topadi, ular hayrat ichida nomini eslagan o‘sha kishi bilan yuzma-yuz o‘tirib suhbatlashganini, unga qahva olib kelganini aytadi, balki, ularning hasadini kuchaytiradi. Qamoqxona mudiri ta‘tilga ketgan. Ta‘tildan qaytishiga bir hafta bor. O‘shangacha bu kishi bilan apoq-chapoq bo‘lib oladi, e‘tiborini qozonadi, agar viloyatni taftish qilish uchun Anqaradan yuborilgan bo‘lsa, vaqti kelganida kotibning boshqa, yanada muhimroq lavozimga ko‘tarilishiga yordam bergan bo‘lardi.

Taftishchilar taftishchisi zerikib ketganday, birdan oyoqqa qalqdi:

— Ishim bitdi shekilli...

— Bitdi afandim, — deya oldinga tushdi kotib. — Kameraga boraylik, istirohat qiling...

Qamoqxonaning shovqin-suronli hovlisidan o‘tisharkan, “Taftish hay‘ati”ning o‘zginasiga aylangan edilar. Kotib qo‘llarini qovushtirib, imkoni boricha hurmat ko‘rsatgan holda Taftishchilar taftishchisining oldida, chap tomonda ketib borardi. Zamindor

Kamol Og'a esa orqaroqda o'ng tomonda. Ularning bunday holini ko'rgan mahbuslar oralarini ochishar, yo'l berishar, bir-biridan qosh-ko'zlari bilan kim ekanini so'rashardi. Hech kim hech narsani bilmasdi. Kotibning bunaqa hurmat bilan yonma-yon yurishiga qaraganda bu "harif" kattalardan ham kattakon. Lekin kattakonlarning qanaqasi? Sudyami? Qamoqxonalarning umumiy taftishchisi? Yoki...

Pul o'zlashtirish aybi bilan o'n yilga kesilgan istanbullik bir qallob zamindor Kamol Og'aning qo'lidan ushlab, uning kim ekanini so'radi.

Kamol Og'a "Hozir shuning vaqtimi?" deganday zarda bilan qo'lini siltab tortib oldi. Bularning hammasini ko'rib turganlar isror etishdan voz kechdilar. Kotib:

— Mana kamerangiz, beyafandi, — deya vayrona taxta zinapoya orqali chiqiladigan "Baobro' zotlar kamerasi"ga ishora qildi. So'ngra undan oldin yugurib, zinapoyadan bir hamlada chiqdi, kamera oldida turdi, ichkariga ovoz berdi:

— Ho-oy, nima bo'layotir? Bu yer kamerami, molxonami?

Ikki nafar mahbus urishayotgandi. Kotibning ovozi eshitib, es-hushini to'pladilar va aybdorlarcha bosh egib, ayrildilar. Bu orada Bosh nozir bilan ikkita nazoratchi yugurib kelishdi. Bosh nozir tushlikdan so'ngra bosib kelgan lohaslikdan qutulish uchun xonasida uxlayotgandi. Nazoratchilar "qandaydir kattakon" kelganini aytib, uni uyg'otgandilar. O'rta bo'yli, badjahl odam edi. O'zi turganida kotibning tutqunlarni koyib berganidan jahli chiqqandi.

— Nima gap Hikmat afandi? — dedi kotibga. — Qarasam, yana kamera tomonlarga kelibsiz?

Bundan oldin ham kotibning kameraga kelish-kelmasligi ustida ancha g'ijillashgandilar. Kotibning joyi kotibiyatda. Bosh nozirniki qamoqxonaning har joyida. Kotib degani kameralarga aslo yo'l masligi, mahbuslarga baqirib-chaqirmasligi darkor. Kameralarning xo'jayini Bosh nozir!

Asabiylashgan kotibni naq dumidan ushlab, manavi tuppa-tuzuk zotning ko'zi oldida popugini pasaytirib qo'yish fursati kelib qoldi.

— Itday urishib yotishibdi, — dedi kotib.

— Itdaymi? — deb so‘radi bosh nozir. — Odamlar odamday urishadi, itlar bo‘lsa, itday. Odamlarga it demang. Boring ishingizning boshiga!

Kotib yomon qo‘lga tushgan, savlatli zotning ko‘zi oldida obro‘si ancha tushgandi.

— Meni haydayapsizmi?

Bosh nozirning ko‘zi bir lahzaga “Taftishchilar taftishchisi”-ning ko‘ziga to‘qnash keldi. Bu kishining xayrixohlik bilan qarab turganini ko‘rdi deguncha g‘ururlandi. Demak, vazifasini bajar-gan, temirni qizig‘ida bosgan edi. Bu kishi kim, nima, qanday ekanini shu lahzada o‘ylab ham o‘tirmadi. Hamma gap dumidan ushlangan kotibning burnini yerga ishqab qo‘yishda!

— Seni quvish emas, tepib chiqarishim lozim aslida. Ammo, hay mayliga...

O‘q yoydan chiqqan edi. Kotib ham zahrini to‘kib tashladi:

— Barakalla! Qarasam, men bilan mahbuslar bilan gaplash-ganday gaplashyapsanmi?

Qo‘llarini orqasiga qilib, ustiga yurdi:

— Ko‘p valaqlama, bor ishingning boshiga, qaytib qamoqxona ichiga kirma, marsh!

— Men hozir mudirbeynig vazifasini bajaryapman.

— Bu vakolatni senga kim berdi?

— Bor, ijro prokuroridan so‘ra!

— Hojati yo‘q!

Orqasiga o‘girildi. Asabiylashgan kotibning qo‘l-oyog‘i g‘a-zabdan titray boshladi. Shu onda yonida to‘pponchasi bo‘lsa, shartta otib tashlagan bo‘lardi. To‘pponchasi yonida bo‘lma-gani uchun qo‘l-oyog‘i titrayotgandi. Bir musht solsa yoki, hech bo‘lmasa, bir tarsaki tortib yuborsamikan? Lekin yuragi dov ber-madi. Bosh nozir nihoyatda kuchli odam edi. Ish musht tushirishga yoki shapaloq tortishga borib yetadigan bo‘lsa, yengilishini kotib bilardi. Xullas, ishning pachavasi chiqdi.

— Bo‘pti, — deya jahl bilan o‘girildi, — bo‘pti, hali ko‘ri-shamiz!

Bosh nozir javob bermadi. Kotib bo'lsa, to'rt-besh qadam uzoqlashganidan keyin to'xtadi, g'azab bilan:

— Menga qara, — dedi, — bundan keyin sen ham idoraga qadamingni bosmaysan!

Bosh nozirning qoraparang yuzi bo'zarib ketdi:

— Men bu qamoqxonada istagan joyimga hech kimdan so'ramay kirib chiqaman, ammo sen kirolmaysan. Men bosh nozirman, sen bo'lsang, bir kotibsan!

— Meni kamsitishga o'tdingmi endi?

— Yo'q, ogohlantirib qo'yyapman.

— Ogohlantirishingni pishirib ye!

— Bo'lmasa bilib qo'y: qamoqxona ichiga kira olmaysan. Vazifang nimadan iborat ekanini haligacha bilmaysan!

Kotib yana mot bo'lgandi. Yana davom ettirsa, tamoman rasvo bo'lishini tushundi. G'azabdan ko'kargancha ketib qoldi.

Asablari joyida bo'lgan bosh nozir "Taftishchilar taftishchisi"ga yuzlandi:

— Hali yosh, g'o'r, johil...— dedi. — Qamoqxonaga buklama pichoq, qoradori, nashani mana shu opkirmagan bo'lsa, meni Xudo ursin... Lekin Alloh saqlasin, dushmanimga ham yomonlikni ravo ko'rmayman. Aytdim-ku, hali bola deb. Ikki kitob o'qib, o'zlarini olim deb o'ylaydilar!

Shunday degach, birdaniga kotibni unutib dedi:

— Siz yangi keldingizmi?

— Ha, — dedi Taftishchilar taftishchisi.

— Haa, shunday, tushundim. (Biroz yaqinlashib, pichirladi) Istanbulda, Bo'g'ozda qo'lga tushgansiz, shundaymi?

Taftishchilar taftishchisi bir lahzaga seskanib ketdi. Qattiq-qurum so'zlab, bu kalondimog' Bosh nozirning popugini pasaytirib qo'yishi kerak edi, ammo bu kishi sal oldinroq bo'lib o'tgan jangda qozongan g'alabasidan g'ururga to'lgandi. Ustiga ustak mahbuslar qator tizilib, urishayotgan xo'rozlarni tomosha qilayotgandek, ularga diqqat bilan qarab turishardi. Yaxshiyam, Kamol Og'a yordamga keldi, bosh nozirni chekkaga tortdi, qulog'iga nimalarnidir shivirladi. Taftishchilar taftishchisi tushundi. Gapirmagani yaxshi bo'lgan ekan. Darhol o'ziga kelib, "Taft-

ishchilar taftishchisi” tusini oldi. Bosh nozir parvo ham qilmagan-day ko‘rinsa-da, keragini eshitgandi. Bu uning ahvoli ruhiyasidan ma’lum bo‘lib turardi. Anchagina yumshagandi. Bir vaqt yoniga kelib:

— Mana shu kamerada qolmoqchimisiz? — deb so‘radi.

Ovozining ohangi yumshoq edi. Shunday bo‘lsa-da, topib so‘zladi:

— Siz qanday munosib ko‘rsangiz.

Bu Bosh nozirga yoqib tushdi. Bu kishidan xavfsirashdan ko‘ra, uni yoqtirib qolgan, kotib unga nima uchun yaltoqlanganini tushungan edi. Modomiki, kotib yaltoqlandimi, o‘zi ham shunday qilishi, kotibni qurolsiz qoldirishi kerak edi.

— Astag‘furulloh, — dedi. — To‘shak-mo‘shaginigz bo‘lsa kerak, harholda?

— Afsuski, yo‘q. Yo‘q, lekin...

Kamol Og‘a oraga kirdi:

— Bu tomonini o‘ylab ham o‘tirmang beyafandi... menda ortiqcha ko‘rpa-to‘shak bor, hal qilaman.

— Kamol Og‘a, — dedi Bosh nozir, — katta zamindorlari-mizdan. Falakning gardishi bilan nohaqlikka uchrab, bu yerga tushgan. Sizga munosib yo‘ldosh bo‘lishi mumkin. Biron narsa kerak bo‘lsa menga, to‘ppa-to‘g‘ri menga ayting!

Taftishchilar taftishchisining o‘tkir zehni darhol ish berdi. Bir tomonda kotib, ikkinchi tomonda bosh nozir...Qaysi birini ustun qo‘yish kerak? Oqilona ish qilmasa, yo unisini, yoki bunisini o‘zi-ga dushman qilishi mumkin. Shuning uchun:

— Kotib ham shunday degandi, — dedi. — Biroq men sizni afzal ko‘raman. Idoraviy tomondan siz ancha ustun bo‘lganingiz uchun emas, menda sizga nisbatan bir moyillik paydo bo‘lgani uchun shunday bo‘ldi. Vazifangizga munosibsiz, sizni tabriklay-man!

Bu prokuror, jinoyat ishlari sudyasi yoki qamoqxonalar taftish-chisiga xos so‘zlar edi! Shaharda yurgan mish-mishlar rost bo‘lsa kerak, bu kishi, harholda, biron-bir maqsadda qiyofasini o‘zgartirib kezib yurgan, yuqoridagilar bergan vazifani mahbus qiyofasida bajarayotgan bo‘lsa kerak.

— Sog‘ bo‘ling, afandim, — dedi. — Katta rahmat!

Mahbuslarning vujudi quloqqa aylangan edi. Voy onasini, bu harif mahbusmi yoki taftishchi, falon-pismadonmi? Mahbusga o‘xshagan joyi yo‘q. Nima bo‘lsa bo‘lsin, bir qarasang ob-havo yaxshi, lekin baribir hushyor bo‘lishlari, izzat-hurmat ko‘rsatishda qusurga yo‘l qo‘ymasliklari darkor. Bir vaqtlari “Qamoqxonalarning umumiy taftishchisi” kelganini yaxshi eslaydilar. Oralariga mahbus bo‘lib kirib olgan, ular bilan oshiq o‘ynagan, nasha aralashtirilgan sigareta chekkan, qoradori ichgan, bu orada six, pichoq, chopqilar saqlanadigan xufya joylar qayerda ekanini bilib olgan, undan keyin bo‘lsa, onalarini ko‘rsatgan. Qanday yo‘sinda? Buni bu qamoqxonadagi mahbuslarning ko‘pi bilmasdi. Ular yangi kelgan edilar. Ammo eski, doimiy mahbuslar g‘oyat yaxshi bilishardi. O‘sha tullak unaqa kalondimog‘ emasdi, yoqimtoy, hazilkash, odamning joniday biri edi. Kimligini hech bildirmagan, vaqt-soati yetdi deguncha ro‘paralarida bir ajdarhoga aylangan edi.

Kameradagilarning butun vujudi quloq-ko‘zga aylangan, buyuk zamindor Kamol Og‘aning kamera to‘ridagi par to‘shagiga taklif etilgan bu jiddiy kishiga boqar, uning aslida kim ekanligi xususida pichirlashar edilar. Qanchalik pichirlasa, pichirlayverishsin, zarracha ahamiyati yo‘q, bu harif salobatli edi, tamom vassalom. Kalla, quloq, soxt-sumbati, kiyim-boshi...Oyoqlaridagi sariq tuflisi yurgan vaqtida g‘arch-g‘urch qilib, “Men mahbus emasman, men obro‘li odamman, men voliydan, prokuror, jinoyat ishlari sudyasidan ham kattaroq odamman!” deyayotganday bo‘lardi.

“Voy xudoyim-ey, nima bo‘lsa bo‘lar. Men bir mahbusman, nima qila olardi?”

“E-e-e, og‘alar, qani buklama pichoqlar, qoradori, nashalarni yashirgan joyingizdan bu yoqqa chiqaring... Nimani kutib turib-sizlar? Tushunarli, chiqarmoqchi emassizlar...Nimani kutib turib-sizlar? Tushunarli, chiqarmoqchi emassizlar. Unday bo‘lsa, o‘zim topaqolay...”

Shopmo‘ylov polvonlar, pichog‘idan qon tomgan tog‘alarning sarosima to‘la nigohlari ostida maxfiy joylardan qoradori, nasha,

buklama pichoqlar, dastasi Bursaning¹ toʻlidan boʻlgan chopqilar va hokazolar olinib, qamoqxona mudirining xonasiga joʻnatildi. Shu bilan kifoyalansa qani edi, yoʻq, qoʻliga qaychini olib, bilmayman, qayerlik, qaysi ogʻaning kamonni eslatadigan tarvaqaylagan moʻylovini shartta qirqib tashladi, keyin jandarma boshligʻiga buyruq berdi:

“Van qamoqxonasiga! Yayov ketadi. Qani, marsh!”

Boshqa mahbusga qarata: “Elaziq”, unisiga: “Arzurum”, bunisiga: “Malatya”, narigisiga: “Siirt”, yana biriga: “Haqqari!”...

— Yetar-ey!

— Boʻlsa boʻlar, boʻlmasa, gʻovlab ketar...

— Menda qoradori, nasha yoʻq...

— Pichoq, toʻpponcha-chi?..

— Oʻylab gapir! Bu haqda anayi akalar, ogʻalar, togʻalar oʻylasin!

— Oʻylasin-a, oʻylasin...

— Lekin shu Bosh nozir kotibni rasvo qildi-da

— Rasvo qilishga qildi, lekin kotibning ham bir bilgani bor, albatta!

— Ikkovining bir-birini koʻrgani koʻzi, otgani oʻqi yoʻq. Qoʻyaver...

— Toʻgʻri aytasan, oq it, qora it, baribir it!

— Bir-birini yeb oʻlsin dayuslar!

— ...

Buyuk zamindor Kamol Ogʻaning shotirlari, yaʼni toʻshagini toʻshab-yigʻishtiradigan, ovqatini pishirib oldiga olib keladigan, qoʻlini yuvdirib, sochiq tutadigan uch malayi oʻrtada yelparrakday aylanayotgan, ogʻalari bashang mehmon oldida uyalib qolmasligi uchun topgan-tutganini oʻrtaga qoʻyayotgan edi.

Ogʻaning qishloqdan olib kelgan dumaloq xamir taxtasi xontaxta sifatida ishlatish uchun yerga toʻshalgan julning ustiga joylashtirilgan, non burdalangan, tunuka sanchqi-qoshiqlar, suv-puvlar keltirilgan edi. Toʻrtburchak kameraning eshigi yonidagi koʻra ustida tayyor sergoʻsht taom isitilayotgandi. Uchinchi shotir ogʻa bilan mehmonning qoʻl yuvishini kutib turardi.

¹ **Bursa** — Turkiyadagi qadimiy shahar.

Oldin Taftishchilar taftishchisi, keyin mezbon qo'llarini yuvishdi, tuklari qalin, yaxshi nav sochiqqa artishdi. Kameradagilarning hammasi ularni kuzatar, kuzatganini bildirmaslikka tirishardi.

Oshpazlik qilayotgan shotir go'shtli taomni qozoni bilan olib kelib, dasturxonga qo'ydi. Kamol Og'a yenglarini shimarib, olgan go'sht bo'lagini yeyishga chog'langan ham ediki, Taftishchilar taftishchisi:

— Menga bir tovoq, — deb qoldi shotirga.

Shotirlar yugurib, rux qoplamali mis tovoq keltirishdi. U zarracha tortinib, mehmonlarga xos nazokat ham qilib o'tirmay, tovoqni go'shtga liq to'ldirdi. Keyin:

— U-u-u-h, — dedi. — O'z qo'limda emas. Ovqatimni alohida tovoqda yeyishga o'rganganman.

Uning bu so'zi Kamol Og'aga birdaniga qaynsinglisini eslatdi.

— Bizning boldiz ham xuddi senga o'xshaydi, — dedi. — O'ldirsang ham bir tovoqdan yemaydi!

— Meniki bir tovoqdan ovqat yeydigan kishilardan jirkanish emas aslo. Aytganingizday, fe'li-huyim shunaqa...

Shundan keyin og'iz ko'pirtira ketdi:

— Rahmatlik bey otam, jannamakon bobom ham shunaqa qilishardi. Yosh bola ekanimda bobom meni tizzalari ustiga o'tqazar, erkalab, silab-siypab, alohida tovoqdan ovqat yedirardi. Hatto, bir kuni podshoh unga birgalikda ovqatlanishni taklif qilibdilar. Podshoh posho bobomni shu qadar yaxshi ko'rarkanki, bir tovoqdan ovqat yeylik, debdilar. Lekin bobom qo'l uzatmabdilar. Oxiri podshoh afandimiz alohida tovoqlarda ovqat yeyishga rozi bo'libdilar...

Kameradagilar uning so'zlarini og'iz ochgancha tinglardi. Holbuki, oqshom payti bo'lgan, kechki ovqat vaqti yetgan, o'tib ham ketayotgan edi. Lekin hech kim g'iq etmasdan o'tirardi.

To'g'risini aytganda, Kamol Og'a ham, "Bashang" mehmoni ham rosa xo'ra ekan. Ikkovi ham orqasidan it quvganday, nafas ham olmasdan og'izlariga luqma ustiga luqma otishardi. Orada esa Taftishchilar taftishchisining kallasida boldiz masalasi g'ujg'on o'ynayotgandi. Kamol Og'aning goh-goh qaynsingildan gap ochishi unda umid uchqunini alangalatayotgan, Og'ani yanada

yaxshi ko‘rib qolishiga sababchi bo‘layotgan edi. Demak, juvon ham, xuddi uningday, alohida tovoqda ovqatlanar ekan-da! Zotan, “Qalb qalbdan suv ichadi” degan gap rost ekan-da! Kattalardan biri: “Ishq — umid qilmoqdir!” degani bejiz emas. Taftishchilar taftishchisi bu gapni “Ishq — umiddan tug‘iladi!” shakliga solgandi. Aftidan, bu so‘zning haqiqiy ma‘nolari ko‘p edi. Shunday, birini yoqtirib qolish bilan ish bitmaydi. Ko‘chada minglab begona go‘zal ayollarni ko‘rasan, yoqtirib qolasan, hatto, borib ushlaging, quchoqlaging, o‘pging keladi. Keyin-chi? Keyin har kim o‘z yo‘liga ketadi, qaytib uni ko‘rmaysan. Ishq degani ko‘rib yoqtirish, umid qilishdan boshlansa, ko‘p odamlar yoqtirganiga darhol oshiq bo‘lishi kerak edi.

— Ko‘p o‘ylab qolding, boja!

Taftishchilar taftishchisining yuragi o‘ynab ketdi. U “Boja” bo‘lib qoldimi? Shunday dedimi? Buni rostdan ham xohlayaptimi yoki gap kelganda aytdi qo‘ydimi?

— Xudo haqqi, boja, — dedi u ham. — kalam lo‘li bozori. Inson degani g‘alati. Kallasida minglab o‘y-xayollar g‘ujg‘on o‘ynarkan, birov turtib, nima haqda o‘ylayotganini so‘rasa, nimani o‘ylayotganini eslay olmaydi...

Patnisga o‘xshash bir tovoqda palov keltirishdi. Taftishchilar taftishchisi yana tovog‘ini liq to‘ldirdi. Bundan oldingi sergo‘sh t ovqatning seli yaxshi pishgan guruchga qayla bo‘ldi.

— Bizning rahmatli boja ham palovni shunaqa qilib yeyishni yoqtirardi...

Boja esa boldizni yana eslatdi!

— Boldizing ham palovni yaxshi ko‘radimi?

Farqiga ham bormay dedi:

— Rahmatli eri nimani yaxshi ko‘rsa, shuni yaxshi ko‘rardi.

— Demak, shu boisdan boshqa turmushga chiqmabdi-da?

— Yo‘-o‘-q, hammaniyam, oldiga chiqqan duch kelgan erkakni yoqtiravermaydi. Menga ishonaver, shu Adliyada, jandarma nazoratxonasida seni ko‘rdi deguncha qilgan ishini boshqa bironta erkakka nisbatan qilmagan!

— Meni ko‘z ostiga oldi, desang-chi?

Kamol Og'a qoshig'ini tovoqqa qo'yib, qaddini rostladi:

— O'zing ham ko'zga yaqin odam ekansan-ku!

— Mersi.

— Oq oqqa, qora qoraga, og'ayni. Men rostini aytaman. Ko'rdi, yoqtirdi. Hali bir tomonining posholarga, Saroyi Humoyunga borib taqalishini bilsa bormi, o'ho'-o', o'shanda ko'rasan...

— Nima qiladi?

— Yoqangga yopishib oladi!

Taftishchilar taftishchisining yelkasi qichidi. Qani endi shu lahzada boldiz bilan tashqarida bo'lsa! Bir to'shakda yonma-yon yotsalar, yelkasini unga qashlatsa. Xo'-o'-sh, hali bunga erta! Ko'zlari olov purkaydi, otashday yonadi, jozibador, aqlli. Ammo xotin sifatida ko'ksi, beli, sonlari, ayniqsa, boldirlari qanday ekan? Bir otinoyidan fayz olganmish, ilm o'rganganmish, tariqatga kirganmish. Ko'raylik-chi, u ozmi ko'pmi bilgani, yanada to'g'rirog'i, taxmin qilganiday, uzoq riyozat kunlari va kechalari-da boshidan nelar o'tgan ekan?

Kamol Og'a bo'lsa, nishonga to'g'ri urganiga ishonchi komil, harholda, ertaga yugurib ko'rgani keladigan boldizga mujda bersammikan-yo'qmikan, deb o'ylayotgandi. Bersa, suv ko'rmasdan etik chiqaraveradigan juvonning yuragi lovullab yonishiga shubhasi yo'q. Ammo, yo'q, mujda bermasligi kerak. Ishni o'z holiga qo'yib berishi, yurgan otni qamchilamasligi darkor. Qolaversa, haqiqatan ham bunga hali erta. Bu kishi haqiqatan ham savlatli, lekin hanuz u bo'rimi, tulkimi, aniq emas-ku! Yer-mulki bo'lgan, boyvuchcha xotinni hanuz yaxshi tanimaydigan birining og'ziga... "tashlash to'g'ri emas!" demoqchi bo'ldi-yu, bu o'yidan uyalib ketdi.

U bo'ri ham emas, tulki ham. Pahlavonkelbat, sher kabi bir odam u. To'g'risini aytganda, uning boja bo'lishini xohlar edi. Faqat bojasigina emas, partiyasining yo'lboshchilaridan biri bo'lishini! Bu hammasidan muhim. Qaynsingilni oladi, juvonning yer-mulkini boshqaradi, vaqt-vaqti bilan uzun qora shalvor kiyib yursa, hamqishloqlarning ko'nglini oladi qo'yadi, ular saylovda kiprik qoqmay unga ovoz bergan bo'lishardi.

Taomdan keyin baqlava¹ yeyilgan, dasturxon yig'ishtirib olingan, shotirlar qumg'on bilan tog'orani olib kelgan, qo'llar yuvilgan, qahvalar qo'yilgan edi.

Kamol Og'a:

— Istar boy, istar fuqaro, yemakdan so'ng yoq bir sigara, — deya “Yeniya” qutisini uzatdi.

— Yo'q, — deya sigareta qutisini qo'lining orqasi bilan itardi, — sigareta mendan!

— Qo'ysang-chi, boja, mendan bo'ldi-yu, sendan bo'ldi, nima farqi bor?

— Farqi yo'q, ammo yo'li shunday! Nuqul “menga rabbano” ketmaydi. Hisobli do'st ayrilmaydi.

Kamol Og'a bunaqa so'zlarga besh ketardi. Otasi tirik vaqtida savodsiz qolmasin, albatta o'qisin, amaldor bo'lsin, degan o'y-xayollar bilan o'qishga joylashtirgan, lekin bir-ikki yil qatnaganidan keyin, o'qishni tashlab, bekorchilikni ixtiyor qilgan bu boy odamda keyinchalik o'qishga katta qiziqish paydo bo'lgan, lekin bo'yoq xumi sinib bo'lgani uchun o'qishga imkon topmagan edi. Shuning uchun ham o'qimishli kishilarga besh ketardi. O'qimishli, og'zidan bol tomadigan, sulukatli kishilarni joniday ko'rardi. Yangi partiyasini shuning uchun ham yaxshi ko'rardi. Yangi partiyasining boshliqlari xalqdan chiqqan, o'qimishli, haqiqatparvar, o'z qadrini biladigan, kamtar kishilar edi. Mana shunaqa odamlar ish boshiga o'tsa, dehqonchilik qilishi yanada osonlashgan, olgan hosili hozirgisiga qaraganda qiyoslab bo'lmaydigan darajada qimmat sotilgan bo'lardi.

Taftishchilar taftishchisiga boqdi. U salgina mudray boshlagandi. Uxlashga hali erta, lekin ko'rinishiga qaraganda, juda charchagan bo'lsa kerak.

— Boja, — dedi. — Ho-oy, boja!

Taftishchilar taftishchisi seskanib tushdi:

— Nima, nima?

— Uyqung keldi, mayli, uxlab olaqol. Joyingga o'tib yot!

O'zining to'shagini ko'rsatib, oyoqqa qalqdi, shotirlariga kerakli ko'rsatmalarni berdi. Taftishchilar taftishchisi yo'liga:

¹ Baqlava — xamir, asal va pista qo'shib tayyorlanadigan pishiriq.

“Bezovta bo‘ldingiz...” desa-da, tarang qilib o‘tirmadi. Qanaqa-siga bezovta bo‘ladi? Modomiki, boja bo‘lganidan yoki shunday bo‘lishini istaganidan keyin jazosini ham olsin-da!

Og‘aning to‘rdagi to‘shagiga uzanmasdan oldin, Og‘a uchun uydan yuborilgan, ammo hali negadir kiyib ulgurmagan yap-yan-gi pijamani kiydi, ko‘rpa tagiga kirdi. G‘alati, endi uyqusi qochib ketdi. Ko‘zlarini yumgan holda, bir tomondan, boldizni, ikkinchi tomondan, “ta’viya xotini”ni o‘ylay boshladi. Nima bo‘lsa bo‘lsin, lekin o‘sha xira, badburush, buning ustiga shallaqi “ta’viya xotini”dan qutulsa bo‘ldi, keyin qanaqasiga tushsa ham mayliga. Hamma gap undan qutulishda! Qutulish kerakku-ya, lekin ko‘raylik, u ajralishga rozi bo‘larmikan? “Rozi bo‘lmasa, bilganini qilsin. Men shu boldizni bir ilintiray, u bo‘lsa, Istanbul-da yo‘limga ko‘z tikib o‘tiraversin. Xo‘-o‘-sh, kutib o‘tirmasa kerak. Bolalari katta bo‘ldi. Ajralishga ko‘nsa, men ham qarab turmayman, ozmi, ko‘pmi, bir narsalar beraman, och qolmaydi!”.

Tushiga xotini, boldiz, onasi, biroz keyinroq Istanbuldagi sheriklari kirdi. Go‘yo “ta’viya xotini” “boldiz” masalasini eshit-ganmish. “Ayrilmayman, o‘ldirsang ham ayrilmayman!” deb oyoq tirayotgan, bor ovozi bilan bo‘kirayotganmish.

— Dunyo teskari aylansa ham ayrilmayman, afandim. Nima zo‘rlaysizmi?

Boldiz bo‘lsa, birdan otilib, xotining hiqildog‘idan oldi:

— Ayrilasan!

— Ayrilmayman! Istasang o‘ldir!

— Nega ayrilmaysan?

— Chunki och qolaman. Undan boshqa boqadigan odamim yo‘q!

— Senga istaganingcha pul beray.

Boldiz qo‘ynidan dasta-dasta, bitmas-tuganmas pul chiqarib beraveribdi, beraveribdi, beraveribdi. Dasta-dasta pullarni olar, ko‘zoynak ostidagi ko‘zlari olayib, olaqarg‘ani eslatadigan o‘sha chirkinchasiga kular emish. Birdaniga qayerdandir paydo bo‘lgan Idris:

— Aqldan ozdi! — dermish. — Xudo haqqi, aqldan ozdi!..

Uch kundan keyin uni ko'rgani qamoqxonaga kelgan Idris Taftishchilar taftishchisiga aqldan ozdiradigan bo'lmasa-da, boshini ko'kka yetkazadigan mana shu xabarni aytdi:

— Ajralish haqidagi arizani men yozdim. Birga Adliyaga bordik, seni sudga berdik. Yaqinda senga xabar yuborishadi!

Haqiqatan ham quvonchdan boshi ko'kka yetishi, ho'ngrab yig'lashi mumkin edi. Bu ishonib bo'lmaydigan gap! Demak, "ta'viya xotini" o'zidan o'zi ayrilishga rozi bo'ldimi?

— E Xudo, bu qanday bo'ldi? Qanday bo'lishi mumkin? Uch kun oldin tushimda ko'rdim, ayrimayman deya ayyuhannos so'layotgandi. Shunaqa oson, xamirdan qil sug'urganday... Yaxshi, lekin onam nima dedi bu ishga?

Idrisning dami ichiga tushib ketdi:

— Onangmi? — deb so'radi. — Onangdan xabaring yo'qmi? Taftishchilar taftishchisi bir narsalarni sezib, unga tikildi:

— Yo'o'q, o'zi nima gap?

Idris o'zini qo'lga oldi, biroq bo'lar ish bo'lgan, o'q kamondan chiqqan edi.

— Onamga nima bo'ldi? Tez ayt!

— Bilasan deb o'ylagandim.

— Nima gap o'zi?

— ...

Demak onasining o'limidan xabari yo'q edi? Ammo bu qanday bo'lishi mumkin? O'yladi, o'yladi, taxmin qildi... Xotini bilan bo'lgan o'sha mudhish janjal vaqti yoki undan keyinoq o'lgan bechora kampir. Ha, ha, Quadrat Yonartog' bexabar edi. G'avg'odan keyin ishxonasiga ketgan, u yerdan Bo'g'ozdagi otelga bostirib borishgandi, undan so'ng esa uni tutib, bu yerga jo'natishgandi.

— Bilasan deb o'ylagandim. To'g'ri. Xullas, o'sha kuni ishxonaga kelgandim-ku? Bo'g'ozdagi otelga ketgandik, bosqinga. Keyin bo'ladigan ish bo'ldi, seni qo'lga olishdi...Ha-a-a...chaqimchi kim ekanini bilib oldim!

Taftishchilar taftishchisi bir lahzaga onasining o'limini unutib:

— Kim? — dedi.

— Otelning ikki egasidan biri, sobiq voliy, pensioner!

— Sobiq voliyymi?

— O'tgan gal kelganingda bu yerda voliy ekan. Keyin pensiyaga chiqqan, bojasi bo'lgan nafaqaxo'r sudya bilan birga o'sha otelni ochgan ekanlar.

Biroz o'ylab turdi, so'ng:

— Yaxshi, lekin, — dedi, — o'sha vaqtda u kabinetida yo'q edi, muovini bilan so'zlashgandim.

— To'g'ri. U ham u yer bu yerda shunday debdi. Seni ushlab, bu yerga jo'natishganidan keyin yana otelga bordim. Tabiiyki, meni tanimadilar. So'radim, surishtirdim. Voliy o'sha vaqti kabinetida yashirilib olgan, muovin bilan gaplashgan vaqtingda oralqdagi derazadan seni ko'rgan. Ya'ni u seni taniydi, sen uni tanimaysan!

Qudrat Yonartog' peshonasiga urdi:

— Endi tushundim. Demak...Voy onasini... Ichkarida ekan-da?

— Ichkarida ekan.

— Demak, mendan keyin uni pensiyaga jo'natishganmi?

— Shunday. Sendan ko'rgan. Sema sen haqda prokurorga shikoyat qilgach, mamlakat bo'ylab ovoza tarqalib ketgan. Tabiiyki, voliy ham xabar topgan. Prokuror bilan ko'rishgan. Surishtiruvni kengaytirishgan...

— Natija?

— U yog'i noma'lum. Ba'zi savdogarlardan tushuntirish xati olishibdi. Endi ularni qo'y. Men bu yerga Istanbulga qaytmaslik uchun keldim. Anavi, bir vaqtlar Nufus bo'limida kotiblik qilarding-ku?

Taftishchilar taftishchisining ko'zlari yonib ketdi:

— Xo'sh?

— Yana shunday qilamiz... Hozir hamma gap seni bu yerdan chiqarib olishda!

— Yaxshi. Tuya bilan narigilar nima bo'ldi?

— Nima bo'lardi? Ular yangi to'dalarini tuzib ham olishdi...

— Mening o'rnimga kimni olishdi?

— Tanimaysan, men ham tanimayman, ammo sulukati joyida bo‘lgan biri, o‘z ixtiyori bilan keldi. Qo‘yaver. Biz o‘zimizga o‘zimiz yetamiz.

Yetishadi, yetib ortishadi ham!

Bir zamonlar bo‘lganidek, Idris yana Quدراتbey nomidan u yoq bu yoqda og‘iz ko‘pirtiradi, “kasb arboblari” atrofida yana pirildoqday aylanadi, yana oshxona yoki mayxonalarda ichkilikning zo‘ri ichiladi, taomlarning turli-tumani tekinga yeyiladi. Bulardan tashqari, qishloq ahli saryog‘, qaymoq, asal, bog‘bonlar anvoyi mevalarni hadya sifatida peshkash qilishadi.

Qo‘qqisidan onasi esiga tushgach, porlayotgan ko‘zlari so‘ndi:

— Demak, onam...

— Boshing omon bo‘lsin, xabaring bor deb o‘ylagandim, qovun tushirib qo‘ydim...

Bir tomonda xotining hech qanday muammo chiqarmay, o‘z ixtiyori bilan ajralishga ko‘ngani, o‘sha qadim baxtiyor kunlarida bo‘lganidek, Idrisni yangidan topishning quvonchi, boshqa tomonda onasining vafoti. Onajonini, hammadan eng ko‘p sevadigan onajonini endi hech qachon ko‘rolmasligi sababli tortayotgan azobini “ta’viya xotini”ning o‘z ixtiyori bilan ajralmoqchi bo‘lgani va yana Idris bilan topishgani tufayli paydo bo‘lgan quvonch ozaytirayotgan edi. Qani endi, onasi yana biroz chidagani, o‘lmay bu kunlarni ko‘rganida edi!

Chuqur uh tortdi, so‘ngra ko‘zlaridan tirqiragan yoshlarni kat-takon, go‘shtdor qo‘lining orqasi bilan artidi:

— Janozasi qanday o‘tdi?

— Hech so‘rama, — dedi Idris. — Ona sutim burnimdan keldi.

— Nega?

— Xotining qorasini ham ko‘rsatmadi. Anavi Doya bor-ku, qadrdon dugonasi?

— Xo‘sh?

— O‘shaning yoniga qochib ketdi.

— Xo‘sh, qizim, o‘g‘illarim-chi?

— Ular, bilasan, o‘zlari bilan o‘zlari ovora. Qizing to‘g‘risida ba’zi mish-mishlar yuribdi.

— Qanday?

— Mahalladagi baqqol bor edi-ku?

— Xo'sh?

— Undan ancha-muncha qarz ko'targan. Hozir u bilan yashayapti deyishmoqda. Hatto, o'sha odam o'zigami yoki o'g'ligami nikohlab olmoqchimish.

Qizi haqda boshqa so'rab o'tirmadi:

— O'g'illarim-chi?

— O'g'illaring universitetni tashladi, ishlayotgan emishlar. Yanada to'g'rirog'i, sevganlari bor emish, o'sha sevgililarining otalari yonida ishlay boshlashibdi. Xullas, sen Onado'lida keza-yotgan vaqtingda ular oshini pishirib olishgan. Hammasining ishi joyida. Eni sen o'zingni o'yla!

— Xo'sh, xotanim-chi? Uning niyati qanday bo'lishi mumkin?

— U Doya xotin bilan yashayotganmish.

Bosh chayqadi, uh tortdi:

— Tushunarli, — dedi. — Tushunarli...Onajonim vafot qilmaganida bo'lsa bo'lar, bo'lmasa yonib ketar, degan bo'lardim, ammo onajonim...

Anchagacha hech so'zlamay o'tirishdi. Keyin Idris ruxsat olib, oyoqqa qalqdi. Endi bundan keyin shu yerda bo'ladi. Ishxonasidagi yozuv mashinkasini ham olib kelgandi. Bu yog'i bir kichik stol, biroz qog'oz va shunga o'xshash mayda-chuydalar kerak. Lekin bu unchalik muhim emas. Qudrat Yonartog'ning bosh qotirib o'tirishining hojati ham yo'q. Biroz sabr qilsalar, oldingidan ham yaxshiroq, hatto shohona yashaydilar.

Idris ketganidan keyin kotib:

— Mehmoningiz nega shoshdi, aka? — deb so'radi.

— Keyinroq yana keladi.

— Mehmonlaringiz istagancha o'tirishi mumkin, buning tashvishini tortib o'tirmang.

— Ko'p yashang!

Idoraning zinapoyasidan tusharkan, shotir uzundan-uzoq baqirdi:

— Kamol Og'a-a-a!

Qudrat Yonartog' yana boldiz kelganini anglab, biroz kutib turdi. Kecha emas, o'tgan kuni kelganida isror qilgan. Kamol Og'a

ham noiloj Qubratbeyga xabar yuborib, boldizi bilan tanishtirgan edi. Taftishchilar taftishchisining juvondan vaqti juda chog' bo'lgandi. Ko'zlarida haqiqatan ham olovday chaqnagan, lov-lov yongan bir narsalar bor edi. Xandon tashlab kulishlari, kularkan ko'zlarida ayollarga xos bir narsalarning jilva qilishi Taftishchilar taftishchisini qattiq rom qilib qo'ygandi. Endi, balki, yana chaqirishadi, uchchovlon birga o'tirishadi.

Kamol Og'a bilan maydonga ochiladigan eshik oldida uchrashdilar.

Hech narsa bilmaganday anqovsirab:

— Tinchlikmi? — deb so'radi.

Zamindor Kamol Og'a ko'z qisdi:

— Seniki kelibdi!

Bu "Seniki!" degan so'z unga moyday yoqib tushdi. Haqiqatan ham asta-asta uniki bo'layotgan edi.

— Yursang-chi, — dedi boja.

Jon deb turgan bo'lsa-da:

— Bilmasam, qanday bo'larkin? — deya nozlandi.

Boja qo'lidan tortdi:

— Bilmayman-pilmayman, degan gap yo'q. Yur!

Qaytadan kotibning xonasiga ko'tarilishayotgan vaqtda "Boldiz" allaqachon ichkariga kirib bo'lgandi. Kamol Og'a: "Bu xotin meni emas, seni deb kelyapti!" demoqchi edi, lekin tilini tiydi. Hali bunga erta hisoblanardi. Lekin boja sevgi girdobiga tushgani ko'rinib turibdi. Kecha emas, o'tgan kuni kelganida bir-birining pinjiga tiqilib qanday gaplashganlarini, boldizining, hatto, pochchasini ham unutib, bu odamning ketmonday qo'llarini kaftlari orasiga qanday olganini ko'rgan edi. Hatto, ketarkan, bu kelishgan kishiga eshittirishga urinib yoki shunday qilishni xohlabmi: "Men bu kishini yaxshi ko'rib qoldim, pochcha" degandi hazilga burib! Bunisi-chi? U ham juvondan qolishadigan holda emasdi. Boldizdan gapiradigan, gapni aylantirib, boldizga taqaydigan bo'lib qolgan.

Oldingi safar bo'lganiday, yana kotibning xonasida yuzma-yuz o'tirdilar. Kotib bir bahona topib, ularni yolg'iz tashlab chiqib ketdi. Juvonning ko'zlaridagi uchqunlar endi olovga aylangan edi.

Taftishchilar taftishchisiga shunaqa oshifta tikilardiki... Lekin Taftishchilar taftishchisi oldingiday nash'ali emasdi. Yuz-ko'zida bir g'alati qayg'u aks etardi. Juvon birdan es-hushini yig'ishtirib:

— Nimadandir xafamisiz? — deb so'radi.

Taftishchilar taftishchisi yosh juvonga endigina uyqudan uyg'onganday boqdi:

— Bilmasam.

— Lekin sizga qayg'u hecham yarashmas ekan!

— ...

Juvon uning qo'llarini kaftlari orasiga olarkan, Kamol Og'a o'rnidan turdi:

— Sigaretam bilan chaqmog'imni kamerada unutib qoldiribman...

Dunyoda hech bir narsa "Boldiz"ni bundan ortiq quvontirmagan bo'lardi. Pochchasining orqasidan minnatdorlik bilan boqqanidan so'ng, Taftishchilar taftishchisining orqasi tukli kattakon qo'lini dudoqlariga olib bordi, qizg'in o'pdi:

— Lekin men yig'lab yuboraman...

Taftishchilar taftishchisi ham juvonning qo'llarini changallab oldi:

— Nega? — deb o'pdi. — A? Nechun?

— Siz nega siqilyapsiz?

Chuqur uh tortdi.

Juvon xavotirlanib, uning qo'llarini silkidi:

— A? Nega?

— So'ramang, — dedi boshqa tomonga qarab. — Shunchalik g'amga botganmanki, ta'rifiga so'z topolmayman.

Juvon battar tashvishlandi:

— Nega deyapman. Mendan yashiryapsizmi?

— Yo'q.

— Unda nimaga?

Tom o'sha "Taftishchilar taftishchisi" xos ravishda asta-asta, salmoqlab tushuntirdi: uni qo'lga olib bu yerga yuborishgan vaqtda onasi vafot etgan edi. Qolaversa, xotini... xotini undan ajralish haqida sudga ariza topshirgan, harholda, erta-indin ish ko'rilsa kerak.

Boldizning ko‘zlari quvonchdan porlab ketgan bo‘lsa-da, onaning vafoti turganda sevinchini bildirmasligi kerak edi. Chunki bu ham uning quvonchi ortishi uchun bir omil edi. Kuni kelib, turmush qurishsa, o‘tgan gal aytganiday, onasi farishta-larning farishtasi bo‘lsa ham, qaynona balosidan qutulardi qo‘yardi.

— Bandachilik, jonim, — dedi.

Bu “jonim” degan so‘z Taftishchilar taftishchisiga shunday yo-qib ketdiki...

— Sog‘ bo‘l, — dedi u javoban.

— Xotining nega ajralayotgan ekan?

Achchiq-achchiq kuldi:

— Qamalganim unga yoqmaganmish!

— Iyeee...

— Iyee, lekin qo‘yaver. O‘nam vafot qilmaganida edi...

— Nima qilardingiz?

— Zang taqib o‘ynagan, quvonchimdan ho‘ngrab yig‘lagan bo‘lardim.

— Quvonchingdaan?

— Xuddi shunday...

— Nega?

— Uni hech sevmagan, sevolmaganman, shuning uchun!

— Unda nega uylanding?

— Onamning qistovi bilan, so‘zi sinmasin deya...

“Yaxshiyam o‘libdi...” deb o‘yladi yosh juvon.

— Yaxshi, lekin odam degani birovning so‘zi sinmasin deb yoqtirmaydigan ovqatini yeydimi?

— Yemaydi. Rost aytyapsan. Lekin u vaqtlari juda yosh edim, onam mening borim, borlig‘im edi!

Taftishchilar taftishchisining kattakon qo‘lini mahkam ushlab, ko‘zlariga hirs bilan tikildi:

— Endi-chi?

Tushunmadi:

— Endi deganing nimasi?

— Hozir boringiz, borlig‘ingiz kim?

Tushundi:

— Sen!

Pochchasi yonida emas, kotib maxfiy teshikdan kuzatyaptimi, kuzatmayaptimi, o‘lib ketmaydimi?! Uni tentaklarcha quchoqladi, bo‘ynidan o‘pdi:

— Jonim!

Taftishchilar taftishchisi ham uni deb o‘lib turgandi, ammo bunchalik tentaklarcha yaqinlikka og‘ir vazminlik bilan javob berishni maqbul topdi, juvonne quchog‘iga olishdan voz kechdi.

Bu unisining jahlini chiqarmasa-da, xavotirlanishiga sabab bo‘ldi:

— Meni nega quchoqlamayapsan?

Taftishchilar taftishchisi atrofga alanglab dedi:

— Kimdir ko‘rib qolishi mumkin!

— Ko‘ravermaydimi...

— Uyat.

— Nuqta qo‘ydingizmi?

— Nuqta deganing yo‘q bo‘ladi. U eski, arab alifbosida bor edi. Yangi alifboda unaqa narsa bormi o‘zi?

Juvon yana quchoqladi, iyagining ostidan o‘pdi. Ayni vaqtida ayrilishdi; tashqaridan Kamol Og‘aning yo‘g‘on yo‘tali eshitilgan edi. Og‘a ichkariga kirib, ularning yuz-ko‘zidan nimalar bo‘lganini anglab, kulimsiradi. Bojadan ko‘ra Boldiz ko‘proq qizargandi; yonlariga yaqinlashgach, Boldizning qo‘llari titraganini ko‘rdi. Bo‘ldi, azizim, mana, ishlar yurishib ketdi! Juvon xohlamaganida bu ish cho‘zilgandan cho‘zilib ketgan bo‘lardi. Ammo juvon suv ko‘rmasa-da, etik yechib bo‘lgan, butun borlig‘i buni ko‘rsatib turardi. Hatto, pochchasiga “Senga pishirib qo‘yibdimi? Biroz kechroq kelsang o‘larmiding?” deganday qarab qo‘ygan edi.

So‘ng o‘zini qo‘lga olib:

— Onalari vafot etibdi, — dedi.

Kamol Og‘a bundan bexabar edi:

— Onalari o‘libdimi? Rostdanmi, boja?

“Boja” degani Taftishchilar taftishchisiga ham, Boldizga ham xush yoqib, kulishdi.

— Afsuski, shunday, — dedi Taftishchilar taftishchisi.

— Telegramma oldingmi?

— Yo‘q.

— Yoki?

— Biroz oldin Istanbuldan kotibim kelgandi, suhbatlashdik. Gap orasida u aytdi.

Boldiz bilan Boja bir-biriga qarashdi. Ha-a, demak kotibi ham bor ekan-da! Axir, u davlatning maxfiy topshiriqlarini bajaradigan mas‘ul xodim-ku! Lekin nima bo‘lishidan qat‘iy nazar, buning Boldizga hech farqi yo‘q edi. Istasa, shaharda yurgan mish-mishlarda aytilganidek, davlatning maxfiy topshiriqlarini bajaradigan bir odam bo‘lsin, istasa, o‘z hisobiga gazeta chiqaradigan kishi bo‘lsin! Uni sevishga hech kim majburlagani yo‘q-ku! Adliyada, jandarma nazoratxonasida birinchi ko‘rishdayoq jigaridan urgan, o‘tgan kungi suhbatlaridan keyin bo‘lsa, ichiga tushgan cho‘g‘ olovlangan edi.

Buning nimasi ayb, nimasi gunoh? Juvon qamoqxonadan chiqqanidan keyinoq Otinoyining oldiga chopgan, hamma gapni shunday uzundan-uzoq, og‘zidan bol tomib so‘zlab bergandiki, hatto, Otinoyi ham “Hoy qiz shu yoshimda mening ishtahamni ham ochib yubording!” deya kulgandi. So‘ngra istar-istamas qasabaga ketgan, Kamol Og‘aning xotini bo‘lgan opasiga, undan keyin oltmishga kirgan onasiga ichida borini to‘kib solgandi. Rahmatli eridan yanada balandroq, yanada barvastaroq, yanada ko‘rkamroq. Qani endi omilkor bo‘lsa-yu, “shap, shap” deb o‘tirmay, shartta “shaftoli” desa.

Undan keyin esa yer-suvining, xo‘jaligining boshiga o‘tqazgan bo‘lardi. Pochchasi odam bo‘lib, bu oshni pishirsin. Xo‘-o‘-sh, pochchasi ham bu odamni yoqtirib qolgan. Buni anglagan edi. Ko‘rpa-to‘shagini bergan. Birgalikda ovqatlanishadi, bir lahzaga bo‘lsin, bir-biridan ayrilmaydilar. Onasi birinchi boshog‘rig‘ining o‘rniga paydo bo‘lgan va qizini savdoyi qilgan kuyovlikka yangi nomzoddan cheksiz mamnuniyat ichida. Tentak qizi birinchi eriga turmushga chiqqan ilk vaqtlarida yerda turmas, ko‘kka sapchi-guvchi edi. Allohning o‘zi saqlasin. “Qattiq sevgi tez ayriliq keltiradi” degan donolar.

Bu qattiq sevgining natijasi bo‘lsa kerakki, bechora bola hali sevgiga ham to‘ymay, jarga yem bo‘lib ketdi. Shu boisdan bu gal

biroz og‘ir-bosiq bo‘lishini xohlayotgan bo‘lsa-da, juvon birinchi erida bo‘lganiday, hali e yo‘q, be yo‘q, musiqa chalinmasdan o‘ynay boshlagan edi.

— Kotibingiz bilan tanishsam devdim.

— Yaqinda tanishasiz. Juda chaqqon, nihoyatda ishbilarmon va shunchalik sodiq bir kishi, yo‘q, yo‘q, og‘aynidir!

— Odamni qiziqtirib qo‘ydingiz.

— Haqiqatan ham qiziqsa arziydigan odam.

Qaltis savol berdi:

— Uylanganmi yoki bo‘ydoqmi?

— Bo‘ydoq, haligacha uylangani yo‘q...

— Necha yoshida?

— Tengdoshmiz.

Nima bo‘lsa bo‘lar, deya pochchasining yonida so‘radi qo‘ydi:

— Sizday kelishganmi?

Pochcha qahqaha otib yubordi. Taftishchilar taftishchisi go‘yo xijolat bo‘lganday:

— Nima deyapsan, jonim? — dedi. — Men kelishgan ekanmanmi?

Boldiz pochchasiga yuzlandi:

— Xadichani mo‘ljallagandim, shuni o‘ylayotirman, — dedi.

Pochcha tushuntirdi:

— Xadicha amakisining yetim-yesir qizi. Chog‘roqqina yeri bor, savob bo‘lsin deya ekib beramiz. Oilamiz a‘zosi, yot joyi yo‘q.

Boldizga yuzlandi:

— Demak, beyafandining kotibiga amakining qizini...a?

— Alloh biladi, xayolimga keldi-da!

Taftishchilar taftishchisi quvonchdan ko‘kka uchay deb turardi, ammo bildirmadi. Demak, Idrisga ham bir eshik ochilyapti! Taqdir ularni katta shahar tovlamachiligidan katta yer-suv egasi bo‘lish tomonga yetaklab ketayotganmikan? Yaxshiku-ya, ammo dehqonchilikni zarracha tushunmaydi-ku?!

Kechki payt Bojadan so‘radi.

Boja:

— Mening tushuncham bilan sizning tushunchangizning hech farqi yo‘q: ishboshimiz aqlli kishi. Batraklarni o‘zi topadi, o‘zi ishlatadi, ular ishlaydi, biz yeymiz!

— To‘g‘ri, — dedi.

— Siz faqat bizning boldizni yo‘lga solib tursangiz bo‘ldi. Xo‘jalikni boshqarish na sizning, na mening vazifam emas!

Nima degani bu? Boldizni yo‘lga solish nimaligini tushundi, lekin xo‘jalikni boshqarish nega ularning vazifasi emas ekan? Ha, Taftishchilar taftishchisi og‘zi oltin tishga to‘la bir pandavaqi bo‘lganida shunaqa deb o‘ylagan bo‘lardi. Lekin u og‘zi oltin tishga to‘la “Boja”si kabi bir to‘porimidi? Hozircha, ya’ni shu qamoqxonadan qutulib, katta yer-mulkka ega bo‘lgunga qadar jim turishi mumkin, biroq keyin nima bo‘ladi? Buni jiddiy o‘ylab ko‘rishi kerak, aks holda mushkulotlar oldiga ko‘ndalang bo‘lishi turgan gap!

— Yana nimani o‘ylab qoldingiz?

O‘ziga keldi:

— Bank kreditlari masalasida ahvolingiz qanday?

Boja qo‘qqisidan berilgan savolni tushunmadi:

— Qaysi bank krediti?

— Kreditni qaysi bankdan olishning nima farqi bor? Ekib-tikadigan, o‘rim vaqtlaringiz pul kerak bo‘lmaydimi?

Kamol Og‘a kuldi:

— Ha, bu masalami?.. Xudo haqqi, partiyang hukmron bo‘lsa, oshig‘ing olchi, bo‘lmasa...

— Bo‘lmasa?

— Unda bilib ol. Hozirgi vaqtda bizlarga bank eshiklari yopiq desa bo‘laveradi. Kreditni butunlay bermay o‘tirganlari yo‘q, ammo, xullas... Yaxshiyamki, qo‘limizda biroz pulimiz bor, do‘st-u dushmanga muhtoj qolmaymiz. Anqarada tanishlaring bordir, harholda?

— Azizim, u tomoniga aralashma. So‘raganimning sababi boshqa.

Bu gap og‘ir botishi kerak edi, ammo bojaga ma‘qul tushdi.

— Muxolifat partiyasidan bo‘ldingmi, yonding, shunday demoqchimisan?

— Bu muhim emas. Bankdan kredit olish muammo emas.

— Muxolif bo‘lsang hammi?

Zarda bilan qaradi:

— Ha, muxolif bo‘lsang ham muammo emas!

Bu kiborlarcha qilingan ikkinchi qo‘rslik edi, ammo bunga yopishib o‘tirmadi. Boja dag‘allik qilsa ham yarashadi-ya. Yarashadiku-ya, lekin ertaga Boldizga uylansa, bojasining qo‘lidagi yer-mulkning ko‘pi Boldizga, ya‘ni xotiniga oid ekanini bilsa, nima qilar ekan? Xotini bilan birlashib olib, uni chiqarib tashlasharmikan? Aslini olganda tamoman ship-shiydam emas, ozmi-ko‘pmi yer-mulki bor, biroq asosiy daromadni boldizning yeridan olyapti-da!

Taftishchilar taftishchisiga qo‘rquv bilan boqdi. Qandaydir g‘alati tashvish bug‘doyrang yuziga ko‘lanka tashlab turardi. Nimanidir yoki nimalarnidir o‘ylayotir, shekilli. Boldiz haqida o‘ylayotganini bilsa, quvongan bo‘lardi, ammo ikki gapning birida dag‘allik qilib ozorlayotgani quvonadigan ish emas-da. Dastlabki vaqtlari juda xushfe‘l, yoqimtoy, og‘zidan bol tomadigan biri edi. Endi bo‘lsa, anchagina dag‘allashdi; boldizi bilan tanishib, munosabatlari iliqlashgan sari qo‘rsligi ortib bormoqda.

Taftishchilar taftishchisi ham shu haqda o‘ylayotgandi. Modomiki, oshig‘i olchi turdi, endi oy turganda unga yulduzning nima keragi bor? Modomiki, onasi o‘lgan, xotini ajralish to‘g‘risida ariza bergan, oldida Boldizday tul, lekin boyvuchcha, boz ustiga erkakka jonini beradigan bir juvon paydo bo‘lganidan keyin oradagi bu Bojaning sassiq og‘zini hidlab o‘tirishi kerakmi?

Oyoqqa qalqdi. Shotirlar ham irg‘ib turishdi. Oralaridan biri darhol tahorat qumg‘oniga yopishdi:

— Hojatxonagami, bey aka?

Javob berishni lozim topmadi. Ipirisqilar bilan ilakishib o‘tirardimi?

Shotir tushundi va oldiga tushib yugurib ketdi. Taftishchilar taftishchisi bo‘lsa, kameradagilarning g‘alati, hayratli nigohlari ostida kameradan chiqdi. Zinapoyadan endigina tushayotgandi, chapdagi katda o‘tirgan “Doda”lardan biri ovoz berdi:

— Beyafandi, Qudrat beyafandi!

To'xtadi, ovoz kelgan tomonga kalondimog'lik bilan boqdi.
Pakana, baqaloq, galstuk taqqan qop-qora kishi ekan.

— Marhamat qilib, — dedi u, — bir achchiq qahvamisni ichmaysizmi?

Yoqib tushdi:

— Mamnuniyat bilan. Qaytishda, hay-hay...

U pul o'zlashtirib, yetti yarim yilga kesilgan sobiq sud kotibi edi. Og'aynilari unga qisqa qilib "Zobit" deyishardi. Turli-tuman xotinlar bilan o'ynash bo'lganlar to'g'risida latifa, rivoyatlarni ko'p bilardi. Vaqt-bevaqt og'aynilariga limon atridan ichkilik tayyorlab berardi; shu boisdan qamoqxonaning hojatxonalaridan limon atiri hidi gupurardi.

Og'aynilarining yoniga qaytdi: .

— Og'ir jazo sudi raisida ham bu harifdagi haybat yo'q, — dedi.

Og'aynilari ham kadastr xodimi, bankachi, ijrochi kabi qamoqxonaning siyoh yalagan mijozlari edilar. Ular qamoqxonadagi chalasavod, lekin cho'ntagida uch-to'rt aqchasi bo'lgan mahkumlarga ariza, oqlanish da'vosi, maktublar yozib berib, imkoni boricha ularni shilar, keyin pullarini sovurar edilar. Shuning uchun ham qamoqxonaga yangi mahbus keldi deguncha uning xat-savodi bor-yo'qligini bilish uchun bo'riday tashlanardilar. Birinchi kunlari buni bilolmasalar, bir necha kun sabr bilan kutishar, yangi kelgan galstukli mahkumga alohida-alohida, to'rt-besh tomondan yondashib, kimligini, ko'proq qalami bor-yo'qligini, ya'ni qamoqxonadagi mahkumlarga ariza, oqlanish da'vosi, maktublar yozib beroladimi, yo'qmi, shuni o'smoqchilashardi. Galstuklining cho'ntagida hemiri bo'lmasa va tirikchiligini shunaqa ishlar bilan o'tkazish tarafdori bo'lsa, yaxshilik bilan bitim taklif qilishardi. Bitimning turi ko'p edi. Necha yillardan beri yotgan, yana necha yillar yotadiganlar turganda yangi kelgan mahbus bilan hisoblashib o'tirishmasdi, albatta. Hissasiga to'g'ri kelganini emas, eskilar maqbul topgan pulni olib, Allohga shukr qilib o'tirishi kerak. Aks holda lozim topilgan chora ko'rildirdi. Bir daydiga to'rt-besh lira berib, qamoqxona hovlisida yo urdirishar, yoki pichoqlatishar

edi. Galstukli toifasining joni shirin bo'ladi. Shu boisdan bu ish-larga hojat ham qolmasdi, galstuklilar ko'pincha ular bilan bir das-turxonda o'tirish, qorin to'ydirish bilan kifoyalanishardi. Shunday qilsa, muammo bo'lmas, ularga qo'shib ketardi.

Shu Quadrat Yonartog' degan zot ustida hali hech bir to'xtamga kelishmagandi. Bu harif chindan ham tovlamachilik sababli tur-maga tushganmi yoki qamoqxonada, shaharda yurgan mish-mish-larda aytilganidek, Anqaraning "maxfiy xodimi"mi? Sulukatiga qaraganda "Maxfiy xodim"ga o'xshaydi. Savlati, egni-boshi, o'tirib-turishi, oldiga chiqqan har bir kishiga dimog'dorlik bilan qarashi...

To'g'risini aytganda, savlat bu harifga yarashadi!

Harifning orqasida qumg'on ushlagan shotir, hojatxonaga bo-rishi ham, qaytishi ham dabdabali. Ketayotganida ham, qaytayot-ganida ham qamoqxonaning mahbuslar g'ujg'on o'ynayotgan hovlisidagi shovqin-suron birdaniga tinar, mahbuslar ikki tomonga chekinib, yo'l ochar edilar. Bu kishi go'yo yo qamoqxona mudi-ri, yoki ijro tergovchisi, yoxud og'ir jazo sudi raisi edi. Yuqoriga bog'liq qaysidir idoraning maxfiy xodimi emasligi ma'lum bo'lsa, ish oson. Ikki sayoqning qo'liga to'rt-besh tanga ber, ikkita po-midor va bir nechta sasigan tuxum tutqaz, rasvo bo'ladi qo'yadi, popugi pasayib qoladi. Ammo kimligi noma'lum-da! Nima bo'lsa bo'lsin, bilib olishlari darkor.

Asta-sekin zinapoyadan ko'tarilarkan, besh nafar eski va keksa mahbus irg'ib turib, joynamoz gilam bilan o'ralgan katning to'ri-dan joy berdi.

U bo'lsa, ko'pni ko'rgan katta odamday kibr-havo bilan to'rga o'tarkan:

— Bezovta bo'lmang, — dedi. — Marhamat, o'tiring!

Sudda kotib, ijro mahkamasida ma'mur, bank kattakoni bo'lib ishlagan, vaqti kelsa, hukumat idorasiga ishi tushib kelganlarni quvib solgan, vaqti kelganida esa ularga o'shqirib-baqirgan bu sochi, mo'ylovi oqargan kishilar uning oldida kichrayib, mayda-lashib ketgan, hatto, hech kim bo'lmay qolgan edilar. Eng avvalo, bu harifning sochlarida bironta oqi yo'q. Ikkinchidan, ko'rinishi juda savlatli. Uchinchidan, juda jiddiy. Hech gapirmasa, indamay

o'tirsa yoki orada bir ko'z qirini tashlab qo'ysa, yetib ortar, ozorlashdan ko'ra ta'sirliroq bo'lar edi.

— Qahva qanday bo'lishini buyuradilar, beyafandi?

“Oddiy”, “Shakari oz bo'lsin”, “O'rtacha” falon-pismadon deyishi kutilayotgandi. Aytmadi:

— Qahvani kim qaynatadi?

Shoshib qolishdi: kim qaynatadi? Shu ham gap bo'ldi-yu? Hammasi ichadigan, ichganini daftarga yozdiradigan qahvani o'lim jazosidan qaytarilib, o'ttiz yilga kesilgan mahbus qaynatadi-da, albatta!

— Umar, — dedi Zobit. — Shu bizning yelparrak Umar qaynatadi.

— Qanday odam u?

Har tomondan g'ovurlab, pala-partish tushuntira ketishdi: suv masalasida tortishib qolgan dushmanlari xotining yo'liga pistirma qo'yib, qo'lga tushirishgan, nomusiga tekkanlar. Erkakshoda bo'lgan bu xotin uyiga kelgan, erining to'pponchasini olgan, bo'lgan gapni aytib berib, o'zini otgan. Aslida og'ir-vazmin bo'lgan Umar shundan keyin jinni bo'lib qolay degan. Qonga belanib yotgan xotining qo'lidan to'pponchani olgan. “Haqiqatni qaror toptirish”, ya'ni o'z o'chini o'zi olishi uchun dushmanlari-ning bog'iga kirgan, eng avvalo, dushmanining yetmishga kirgan buvisidan beshikdagi chaqaloqqacha, oldiga kim chiqsa, hammasini, yetti kishini otib o'ldirgan.

Taftishchilar taftishchisi hayron bo'lmadi. Xuddi Og'ir jazo sudyasi singari sovuqqon o'tiraverdi. Na unday dedi, na bunday. Kamera eshigi tomonga qarata qarsak urdi, so'ngra ovoz berdi:

— Favzi, o'g'lim!

Kamol Og'aning qahvachisi chopib keldi:

— Buyuring, beyafandi?

— Menga bir qahva tayyorla!

— Bosh ustiga, afandim.

Birdaniga esiga tushib qoldi:

— Og'aynilarga ham, esingdan chiqarma!

Bu hozirga qadar ko'rilmagan hodisa. Mehmon mezbonning qahvasini yoqtirmayotgan, o'zining maxsus qahvachisiga qahva

buyurayotgan edi. Biroz haqorat hidi kelayotgan bu harakatga qanday javob berishlari kerak? U:

— Aybga buyurmang, — dedi. — Qilayotgan ishim odatga xilofligini bilaman, lekin nima qilay, bu ixtiyorimdan tashqari!

Shunday dedi-yu, maqtana ketdi:

— Posho bobomga jannatmakon Abdulhamidxon soniy qancha o'tinsa-da, qahva ichira olmagan! Qarang, kun dedimi kun, fayakun dedimi, fayakun, har bir so'zi qonun darajasidagi bir olam-panoh bobomga qahva ichira olmagan. Otam unaqa emasdi, lekin men?

Ko'pirib ketgandi. O'tirganlarni teshvoray deb bir-bir ko'zdan kechirganidan keyin:

— Jonimday yaxshi ko'rganim, meni ham joniday sevadigan Ichki ishlar vaziri, do'stim...

Mubolag'a qilib yuborayotganini sezib qolib, ko'p gapirmaydigan oqillarning sulukatiga mos tarzda tuzatishga urindi:

— Do'stim degan bo'lsam, haligi... Afandim, xilqatning g'aroyib ko'rinishlari, ota-bobodan o'tadigan irsiy fe'l-huyimiz bor. Sal oldin otam "unaqa emasdi" dedim-ku, otam haqiqatan ham otasiga emas, otasining otasiga, ya'ni bobomga tortgan. Men bo'lsam, bobomga! Ha, do'stim bo'lgan Ichki ishlar vazirini ziyorat qilishga borgandim. Xizmatchini chaqirdi, nima buyurishimni so'radi. Holbuki, fe'l-atvorimni biladi. Muttaham o'zini bilmaganga oldi. Balki meni tuzoqqa tushirib, ustimdan hiringlab kulmoqchi bo'lgandir? Qudratbey, bu qanday bo'ldi, sening mashhur irsiy fe'li-huying qayerda qoldi, xo'sh, bobong Abdulhamidning qahvasini ichmagan edi-ku, demoqchi bo'lgandir.

O'tirganlar ag'rayib qolishdi. Tinglayotganlar faqat shu yerda o'tirganlardan iborat emasdi. "Beyafandi"ning "Dodalar" tomoniga taklif etilganini eshitgan qamoqxona ahli bilan birga Kamol Og'a ham qiziqsinib chopib kelgan, bir chetda turib "Arsloni"ni g'ururlanib kuzatayotgan edi. Bojasi shu choqqacha bunday ulug'vor bo'lmagandi. Bunday kishiga bir emas, ming boldiz halol bo'lsin, halol bo'lsin!

— Bir kuni Anqarada ishim bor edi. Moliya vakolatxonasida. Bordim, qaradim. Vakil yo'q. So'radim, bosh vakilning yonida

ekan. Ishim bor, samolyotda darhol qaytishim darkor. Nima qili-shim kerak? Qog'ozga ikki satr yozdim-da, xizmatchining qo'liga tutqazdim, Bosh vakilning yoniga yugurtirdim. Sog' bo'lsinlar, hammasi hurmat qilishadi...

Xaloyiqning o'ylab, tushunib o'tirishiga imkon ham qoldir-may, yangi yolg'onlarni selday yog'dirdi:

— Bosh vakil bilan bir-birimizni yaxshi ko'ramiz, faqat... ha, u jonimdan aziz, shakardan laziz bo'lsa bo'laversin. Lekin siyosat-lari menga maqbul kelmasa...afandim?

Xuddi shu lahzada ishi Kassatsiya sudida bo'lgan, o'ttiz yilga qamalgan tentaknamo bir kishi qamoqxonadagi olomonning ichi-dan uchib chiqib, Taftishchilar taftishchisining qo'liga yopishdi. O'pmoqchi edi. Qo'lini tortib oldi.

— Ko'p yasha, ko'p yasha... Senga nima kerak?

— Beyim, shu Kassatsiya rayisini taniysanmi? Zotingiz kabi bir beyafandi, nega tanimas ekansiz? Bobong rahmatli, modomiki, jannatmakon Sultan Hamid bilan oshno ekan, sen ham Kassatsiya sudi rayisini...

Qo'lini uning qo'llari orasidan tortib oldi:

— To'xta, ko'raylik, sal nari tur-da, ayt. Xo'sh?

U kishi tiz cho'kdi va yig'lay boshladi.

— Qishloqda hech kimim, kimsam qolmadi, birgina onam bor, kelay desa, yurolmaydi. Vallohi billohi tillaha sillaha, men o'sha jinoyatni qilmaganman, ammo tushuntira olmayapman. Oyoq-qo'llaringdan o'pay, beyim, Kassatsiya rayisiga bir maktub yoz, deginki Nabining u jinoyatga mutlaqo aloqasi yo'q. Sening so'zingni yerda qoldirishmasa kerak? O'zim senga qurbon bo'lay, beyim!

Qahvalarni olib kelishdi. Oldin Taftishchilar taftishchisiga berishdi. U mehmonnavozlik urfiga rioya qilib o'tirmay, qo'lini uzatib oldi, so'ngra cho'ntagidagi "Yenija" qutisiga qo'l yuborgan ham ediki, Kamol Og'a ildam harakat qilib, yaqinda boja bo'la-digan, bunaqa mashhur, og'zidan bol tomadigan kishiga sigareta uzatdi. Oldi, Boja chaqqan chaqmoqdan tutatdi, so'ngra:

— Bir ma'qul vaqtda kel, meni top! — dedi Nabiga. — Ayb bo'lishi mumkin, lekin modomiki, begunoh ekansan...

Boja qo'llarini qovushtirgancha oldida tik turardi. Qolishi kerakmi yoki biroz oldinda turgan joyiga chekinishi kerakmi — bilolmayotgandi.

Taftishchilar taftishchisi unga, hatto, qiyoy ham boqmay qo'lining orqasi bilan ishora qildi:

— O't, mana shu yerga o'tir! — dedi.

Bojaning boshi osmonga yetdi, egilib-bukilib ko'rsatilgan yerga o'tib o'tirdi.

— Kassatsiya sudi raisi ko'p mard odam, — deya oldingi gapini davom ettirdi. — Haqiqat oshig'idir...Ayb bo'lishi mumkin, dedim, chunki har bayramda tabrik ustiga tabrik, begim kunlarida maktub ustiga maktub yozib jo'natadi, lekin unga bir javob yo'llay olmadim. Balki, aybga buyurmas...Ha, ha, bir bo'sh vaqtimda menga eslat, bo'ldimi?

Nabining tili zo'rg'a aylandi:

— Sog' bo'l, beyim, Alloh tuproq olsang, oltin qilsin, Alloh ikki olamda aziz aylab, yo'qlikni ravo ko'rmasin...

Uning gapini eshitmayotganga o'xshardi. Zotan u yerdagilar galvarsni beyafandining huzuridan shosha-pisha uzoqlashtirgan edilar. Eng avvalo, galstuklilarning "Zobit"iga hurmat bajo keltirgan holda Nabi to'g'risida ma'lumot berishga kirishdi:

— Afandim, avf eting, u borib turgan tentak...

— Qolaversa, jinoyati ham aniq!

— Bu yerda hamqishloqlari bor, bir gal ularni ham eshitib ko'rsangiz yaxshi bo'lardi...

— Ikki marta Istanbul jinnixonasiga yuborilgan!

— ...

Yolg'on seli kechgacha qadar yog'di. Kechki ovqat vaqti bo'lib o'tgan edi. Galstuklilar taomni birgalikda tanovul qilishni taklif etgan bo'lsalar-da, kulimsirab o'rnidan turdi:

— Qahvaga oid gaplar ovqatga ham taalluqlidir. Ma'lum-ku, a? Irsiyat!

Kamol Og'ani qo'lidan dag'allik bilan tortdi:

— Bunga aytib bergandim. Bobom jannatmakon Abdulazizning dasturxonida...

Bexosdan “Abdulaziz” deb yubordi. “Abdulhamid” degani esiga tushib qoldi, desa degandir, nima bo‘pti? Abdulaziz bo‘ldi nima-yu, Abdulhamid desa nima qipti?!

U ketgandan keyin ancha jim qolishdi.

Kimdir:

— Lekin, — dedi.

Atrofga qaradi. “Sulukatli odam!” demoqchi edi, tilini tiydi, og‘aynilari qanday fikrda edilar, ajabo?

— Sulukatli odam, — dedi bankachi.

Ijrochi:

— Ha, aqlli kishi... — dedi.

“Zobit:”

— Bizga sherik bo‘lmaydi va hissa olib ham o‘tirmaydi. U bu-naqa toifadan emas. Biz undan foydalanaylik, og‘aynilar!

— Qanday?

— Qara, shu Kassatsiya sudi raisi bor-ku?

— Faqat Kassatsiya sudi raisigina emas, Bosh vazir, vazirlar ham og‘aynisi emish!

Galstuklilar yozib beradigan arizalarni “Erika” markali kichkina mashinkada ko‘paytirib, evaziga ozgina xizmat haqi oladigan sariq sochli, moviy ko‘zli yosh yigit cho‘chibroq so‘radi:

— Yaxshi, ammo aka, modomiki, shunchalik ko‘p tanishi bor ekan...

“Unda nega qamoqqa tashlangan?” deb so‘ramoqchi edi, uni gapirgani qo‘ymadilar, chunki bu niyatlarini barbod etib qo‘ygan bo‘lardi. Ular ham, balki, yolg‘onlarga ishonmagan edilar, lekin gap uning qulog‘iga borib yetgan bo‘lardi. Holbuki, bu soxt-sum-bati, bu yolg‘onlari bilan u nimalar qilmaydi?

Kechqurun to‘shaklari yonma-yon bo‘lgan “Zobit”, Ijrochi, Bankachi shivirlasha boshladilar:

— Undan foydalanaylik!

— Yolg‘on to‘kishiga qara!

— Agar haqiqatan ham yuqorining odami bo‘lsa-chi?

— Bo‘lsa nima qipti?

— Tabiiy, tabiiy...bizga qanday zarari tegardi?

- Uni yonimizda ko‘rdilar, endi hamyonlarning og‘zi ochiladi. Shunday emasmi?
- Buning ustiga shunday ochilsinki!
- Kassatsiya raisiga tavsiya olamiz, ber ikki mingni!
- Bosh vazir, falonchi-pismadonchiga, ber besh mingni!
- Bo‘ldi, Xudo haqqi, bo‘ladi bu ish!..
- Eshitgan taqdirda ham...
- Eshitmaydi!
- Og‘zimizga mahkam bo‘lsak, eshitmaydi...
- Eshitsa, nima bo‘lardi?..
- E-e-e, masalasini hal qilamiz qo‘yamiz!
- Tamom vassalom!

VII

Qamoqxonaning ta‘tildan qaytgan qoqsuyak, chillashir mudiri ro‘parasidagi davangir Taftishchilar taftishchisiga dahshat ichida boqqan, boqishi bilan o‘zini kichrayib, maydalashib qolgan-day his qilgandi. Bu kishining haybati aytganlaricha bor ekan! Bu qanday bo‘y, bu qanday soxt-sumbat, bu qanday ko‘rinish!

“Beyafandi” bilan uchrashmasdan oldin kotib va bosh nozir bilan alohida-alohida ko‘rishgan, bu kishi har ikkala xodimga qanday ta‘sir o‘tkazganini anglagan edi. Go‘yo necha yillik mudir, lekin qancha vaqtdan beri kotib bilan bosh nozirni odam-day boshqara olmayotgan edi. Bir-biri bilan doim g‘ijillashib, shikoyat qilib yurishadi.

Kotib: “mudirbey, bu odam boshdan-oyoq katta odam! — degan edi. — Qolaversa, shaharda yurgan mish-mishlar to‘ppa-to‘g‘ri. Chunki Anqarada katta oshnolari ko‘p!”.

Bosh nozirning nuqtai nazari ham o‘zi bilmagan holda kotib-niki bilan ayni edi: “Gap oramizda qolsin-u, bu harif aslida ikki chaqalik odam, bilmayman, kor-holingizga yararmikan?”

— Nega?

— Kechalari kamerada mahkumlar bilan qimor o‘ynamasligingiz darkor!

— Sen o‘zingni bil. Qora dori, nasha, buklama pichoq sotishni bas qil...

— Hammamiz hushyor bo‘lganimiz yaxshi!

— ...

Bir mahbus qassob hovlining bir chetida katta-kichik pichoq, chopqi ishlatib, deyarli har kuni qo‘y so‘yishini, xuddi ozodlikdagi qassoblar singari, mahbuslarga sotishini bu qamoqxonada barcha bilar, lekin hamma o‘zini bilmaganga olardi. Bosh nozir, nozirlar ichkarida qoradori, nasha, turli-tuman pichoq va buk-lama pichoq sotishdan tushadigan daromaddan hissa olar, olgan pullaridan mudirga ham hissa berib turishardi. Qamoqxona bo-zorga o‘xshardi. Turli-tuman sabzavot, tuxum, kamzul-u shim, ko‘rpa-to‘shak kabilar xuddi yoyma bozordagi kabi sotilar, kameralarida qimor o‘ynalar, hatto, vaqt-bevaqt tish doktoridan olgan yo‘llanmani asos qilib olgan holda jandarmsiz, faqat nozir kuza-tuvida shaharga chiqishar, uyiga borishar, yeb-ichishar, xotini, bola-chaqasi, yor-do‘stlari bilan ko‘rishar, hangamalashib soatlar o‘tib, qorong‘i tushganini bilmay qolishardi, nozir qancha yali-nib-yolvormasin, yarim kechadan o‘tib ham ketardi. Yarim kecha bo‘lsa, nima qipti? Bu vaqtda mudir g‘irt mast bo‘lib, kameralar-da mahbuslar bilan oshiq otayotgan bo‘ladi-ku! Bosh nozirning ko‘zi mahbuslarning cho‘ntagida emasmi? Bunaqa paytlari ja shirinso‘z bo‘lib ketadi-da o‘ziyam. Og‘zidan bollar tomadi... “Shu yerdan xatjildda bir qog‘oz beraqoling”. Beriladi. Mudir-beyga bo‘lsa, mastlarcha bir shovqin solinadi: “Muhtaram mudi-rim, uyda edim. Do‘stlar bilan bir shakarguftorlik qildik. Bunaqa ishlarni yaxshi bilasiz-ku! Hozir o‘zingiz ham omadingizni sinab ko‘rayotgandirsiz. Alloh menga yaxshi kayfiyat, sizga bo‘lsa, oshiq o‘yinda omad yor qilsin. Xohlasangiz, yonimizga keling, birga shakarguftorlik qilamiz!”

Uchrashuv vaqtlari va bayram kunlari qamoqxona boshqacha olamga aylanib ketardi. Kattakon hovli mahbuslarning xotin, er-kak, bola-chaqalaridan iborat ziyoratchilarga to‘lib ketar, choy qaynaguncha, dasturxonlar yozilar, so‘ng yeb-ichishar, kulishib, shirin suhbatlar qilishardi. Cho‘ntagi og‘irroq mahbuslar ziyo-ratchilar olomoni ichidan, hatto, sevgili ham topib olishardi.

Taftishchilar taftishchisi kotib, mudir, galstuklilarda, butun shaharda bo‘lganidek, “Anqaradan maxfiy topshiriq bilan kelgan

katta arbob” taassurotini uyg‘otgan edi. Shunday bo‘lsa-da, u o‘zini bundan shiddat bilan qochgandek ko‘rsatar, o‘rni kelganida “Istalgan bir vatandosh”dan boshqasi emasligini to‘xtamay qistirib qo‘yardi. Desa desin, lekin u o‘yin qilayotgan bo‘lsa-chi? Hech kutilmagan bir lahzada onalarini ko‘rsatib qo‘ysa-chi?

Xususan, qamoqxonada qoradori, nasha, buklama pichoqlar sotilishi, mudirning yarim kechasi g‘irt mast holda kelib, kame-lalarda mahbuslar bilan qimor o‘ynagani haqida so‘z ochdi degun-cha, mudir aqldan ozayozdi, lekin Taftishchilar taftishchisi o‘zini bilmaganga oldi:

— Alloh omadingizni bersin, mudirbey!

Qattiq qo‘rqib ketgan mudir duduqlanib qoldi:

— Haligi, anavi...men...

— Xavotirlanmang ustoz, gulxanni gurillatavering. Mendan siz tugul, hech kimga zarracha ziyon-zahmat yetmaydi. Tamoman aksiga, kerak bo‘lsa, foydam tegadi!

Mudir “Kim biladi, nimalar bo‘lishi mumkin?” deb o‘ylagani uchun dastlabki vaqtlari qamoqxonada oldingi vaqtlardagi kabi, na qimor o‘ynadi, na qoradori, nasha sotuvidan hissa oldi. Hatto, ertalab soat to‘qqizda ishga keldi. Ammo keyinchalik, ko‘rdiki, bu kishi chindan ham bezarar ekan. Shundan keyin qo‘ylarini qumga haydadi, eski yo‘lga tushib oldi. “Sen ham odam bo‘l-ding-u...” derdi o‘ziga o‘zi. “Bo‘lar ish bo‘ldi, bo‘yoq xumi sindi. Bu harif, aytganlaridek bo‘lsa, nari borsa meni ishdan oldirar. Bo‘lmasa-chi? U holda hech narsa o‘zgarmaydi, yopig‘liq qozon yopiqligicha qolaveradi. Prokuror ham menday o‘ylayapti, An-qaraning maxfiy agenti ekaniga ishonqiramayapti. Burunning ka-tagiday bu kichkina shaharchada nimani ham o‘rganardi? Zotan, shaharning ahvolini yuqoridagilar bilmaydimi? Har bir kishini alohida o‘rganishga zarurat bormi? Hammaga otning qashqasidek ma‘lummiz-ku. Parvo ham qilma...”

Kunlar o‘tib, bu kishining Kamol Og‘aning boldizi bilan munosabatlari ancha olg‘a bosganini o‘rgangach va Istanbuldagi xo-tini bilan ajralish masalasi ko‘rilayotgani to‘g‘risidagi gap-so‘zlar chiqqach, “Yo‘q, azizim, — dedi, — Bu harif olg‘ir. Soxt-sumbati,

sulukatidan foydalanyapti, ammo menga nima? Foydalansa, foydalanaversin!”.

Endi Taftishchilar taftishchisi uchun bir vaqtlardagi ertaknamo kunlari yangidan boshlagan edi. Boldiz ikki kunning birida kelar, mudirning xonasidan ertalabdan oqshomgacha o‘tirar, bir-birini yalab yulqashar, juvon kundan kunga kuchaygan tentaklarcha sevgi otashi ichida Qaylig‘ini turli narsalarga: pul, kiyim-kechak, oziq-ovqat, ko‘rpa-to‘shak, o‘z qo‘li bilan to‘qigan turli yostiqliklar, choyshaplar va hokazo va hokazolarga ko‘mib tashlayotgan edi... Ayniqsa, bir kuni onasi, yaqin qarindoshlari bilan kelganida ularning ham bu odamni yoqtirib qolgani juvonni g‘irt tentakka aylantirdi qo‘ydi. Endi uning uchun olamda Qudratbeydan boshqa hech kim, hech narsa yo‘q edi!

Kamol Og‘a esdan chiqarilmagan bo‘lsa-da, bir chetda qoldi. Ammo u bundan aslo ranjimadi, hatto, qizg‘angani ham yo‘q. Tamoman aksincha, bunaqa soxt-sumbatli, so‘zladi deguncha og‘zidan bol tomadigan bu beylar beyafandisi “Boja”si ekanidan faxrlanar, duch kelgan kishiga: “Bizning bojami? O‘ho‘-o‘...Tarozining bir tomoniga uni qo‘y, ikkinchi tomoniga oltinni. Bilmagan narsasi yo‘q, g‘ij-g‘ij ilm!” derdi.

Bu tomonda Qudratbeyga ishqiy tufayli Boldiz haqiqatan ham telbaga aylanib qolgandi. Bir tomondan, onasi, boshqa tomondan, opasi, uzoq-yaqin qarindoshlari go‘yo uni reklama qilishayotgan-ga o‘xshardi:

“Kim? Bizning Qudratmi?”

Onasi darhol tanbeh berardi:

“Hoy qiz, bu nima gap? Bey desang bo‘lmaydimi? U haqiqiy bey, beyafandi!”

Opaning ichiga sal-pal rashk oralaganday bo‘lar, lekin darhol:

“Tag-tugli ekani ma‘lum. Poshoning nevarasi ekani fe‘l-huyidan bilinib turadi!”, derdi.

Atrofdagi har biri bir gap qistirishga o‘tardi:

“Ertaga qaraysan, avf etilgan bo‘ladi...”

“Nimasini avf etishadi? Aybi yo‘q-ku! Aybi bo‘lganda darhol sudga berib, jazoni bo‘yniga osgan bo‘lishardi. Bu uni ko‘rolmaganlarning tuhmati. Bizning partiyamiz hokimiyatga kelsin,

o'shanda... Mahbus bo'lsa bo'laversin, menga desa o'n yil yotsin, lekin kutaman. O'n yil nima bo'пти, yigirma yil, o'ttiz yil bo'lsa ham kutaman. Uni deb, uni kuta-kuta o'lsam ham mayliga!"

Bir kuni qamoqxona mudiri:

— Qudrat, — dedi, xohlasang, shu yaqin-atrofdan senga bir uy topaylik. Nafisaxonim qasabadan o'sha yerga ko'chib kelsin. Kechalari...

Taftishchilar taftishchisining ko'zlari yonib ketdi:

— Xo'sh?

— Uyingga ketasan!

"Bo'larmikan?", "Bo'lasmikan?", "Qanday bo'larkan?" degan savollarni berib ham o'tirmadi:

— Ko'raylik, — dedi. — Bir kuni bu ham bo'lishi mumkin...

Ertasiga "qallig'i" Nafisa keldi deguncha, mudir ularga xonasini berib, chiqib ketdi. Juvon:

— Qudrat, — dedi, — endi chiday olmayman. Har lahza, kecha-yu kunduz sen bilan, tizzangning ostida bo'lishni istayman. Endi bu yerdan chiq, qutulishning yo'lini top, shakarim!

Qudrat Yonartog' hovliqmadi. "Mudirbey unday-bunday dedi..." demadi.

Juvonning yig'lab-siqtashi avj nuqtaga chiqqan vaqtda sochlarini siypadi, so'ngra:

— To'xta, — dedi, — ko'p shoshaverma. Ko'raylik, bir narsalar qilarmiz.

Juvon qaddini rostlab, umid to'la ko'zlari bilan boqdi:

— Masalan?

— Masalan... esimga kelgan birinchi narsa shuki... qamoqxona yaqinidan bir uy topib...

— Topib, Qudrat, topib?

— Seni u yerga opkelishni o'ylayapman!

Juvon qattiq hayajonlanib ketdi:

— Yaxshi, sen-chi?

— Men ham ora-sira kelaman, seni ko'rib turaman!

— Ora-sirami? Kechalari kelmaysanmi?

Kallasida bir mal'un chaqmoq chaqdi:

— U ham bo'ladi, bo'ladi, ammo...

— Xo'sh?

— Bu ish uchun biroz pul kerak bo'ladi. Qamoqxona mudiri o'taketgan poraxo'r. Lekin bu gapni hech kimga aytako'rma. Men bilan munosabatlari juda yaxshi. Ko'ryapsan-ku, xonasini bizlarga tashlab ketadi!

Juvon savdoyilarcha otilib, Taftishchilar taftishchisining bo'y-niga osildi:

— Yaxshi, yaxshi... Darhol ayt: bu ishni hal qilish nimaga bog'liq?

— Shoshmaslikka...

Juvonning qanday shoshma-shoshar ekanini, hamma ishni darhol bitirishni xohlashini juda yaxshi bilardi.

— Men hamma ishni tez bitirishni xohlayman, shakarim. mudirga besh ming berishimiz kerakmi, o'n mingmi?

Kallasida yana chaqin chaqdi:

— Ish faqat mudir bilan bitmaydi. Shuning uchun...

— Shuning uchun?

— Tuyadan kattaroq fillar ham borligini unutmaslik kerak!

"Xoxo"lab kulib, juvonne aqldan ozdirayozdi.

— Juda aqllisan, Nafisa. Bilasanmi, bu yerga kelib, sen bilan tanishish menga Janobi Haqning bir lutfi bo'ldi...

Juvon oyog'ini qo'liga olib, qasaba tomonga chopdi, bankdagi joriy hisobidan ellik ming lirani Quدرات Yonartog' nomiga o'tkazib, omonat daftarchasini ham olib kelib berdi:

— Oz bo'lsa, yana ellik ming...bo'ladimi?

Bu hech bir ahamiyatli ish emasday, daftarchani mudirning stoli ustiga tashlab:

— Bunday qilmasliginig kerak edi, — dedi.

Juvon xavotir aralash:

— Nega? — dedi.

— Na posho bobom, na bey otam bunaqa narsalarni lozim ko'rmaganlar. Go'yo shu onda menga qarab: "Quدرات, uyalma-dingmi? Biz senga shunaqa tarbiya berganmidik? Bir xotinning ellik ming lirasiga..." deyayotganga o'xshaydilar nazarimda.

Juvon qo'li bilan uning og'zini yopdi:

— Men duch kelgan bir xotinmanmi, Qudrat? Qolaversa, bilanman, ellik ming lira senday beyafandilar uchun... oz, ammo bu pul senga emas-ku! Mudirga ber. Prokurorga ber. Voliyga ber... Uyni o‘zim ijaraga olaman, yasataman. Xohlasang, bankdagi hamma pullarimni...

Tulkidan “Tovuqlarni poylayapsanmi?” deb so‘rabdilar. “Oyog‘imga tikan kiradi!” deb javob beribdi tulki. Qudrat Yonartog‘ ham juvonga shunday bir qaradiki, xotin eridi ketdi. Hatto, qasabaga yugurib borib, onasiga mujdani yetkazdi:

— Onajonim, odamlarning gapiga quloq solmang. U kishiga nima dedim, bilasizmi?

— Nima deding?

— Aytdimki, bankdagi bor pulimni, yer-mulkim, xo‘jaligimning hammasini sening nomingga o‘tkazay, dedim. Nima deb javob berganini bilasizmi?

— Qanday javob berdi?

— Posho bobom, bey otamning bunaqa qilganini ko‘rmaganman. Nafisa, agar Allohni yaxshi ko‘rsang, menga mol-mulk, puldan zinhor og‘iz ochma. Menga mol-mulk, pul kerak emas, faqat sen keraksan, dedi!

Birozdan keyin qo‘shninikidan kelgan opasi bu gaplarni eshitib, sarg‘ayib ketdi: “Ko‘zing teshilgur mening xo‘jayinim bo‘lsa, qo‘limda nima bo‘lsa, bitta-bittalab oldi. O-o-oh, peshonam qursin, oh!”.

Xonasiga chiqib ketdi, ikki bolasining o‘rtasida o‘tirib, uzoq yig‘ladi. Har kimning toleyi shunaqa-da, endi. Bu kishi shunchalik toza biri ekanki, yer-mulk, kiyim-kechak, xo‘jalik, bankdagi pul-larga, hatto, qiyo boqmabdi. Bir ota-onadan tug‘ilgan opa-singil bo‘lsalar-da, o‘zining omadsizligi yonida singlisiniki... U Nafisa-ni ikkinchi eri. Birinchi eri ham shunga o‘xshardi, hatto, hozir egalik qilib o‘tirgan yer-mulkning nomdor egasi edi. O‘larkan, xotiniga tog‘day mol-mulk qoldirib ketdi. O‘ziniki-chi? “Kamol Og‘a, Kamol Og‘a, — deya so‘zlandi, — g‘irt tentak, partiyadan boshqasini bilmaydi, qachon qarasang, partiya, partiya deydi, ammo partiya seni esiga ham olmaydi-ku! U ish boshiga o‘tadi,

so'ngra ular davr-u davron surishadi, sen bo'lsang turmada chiriysan, bizning umrimiz oh-voh bilan o'tib ketadi!".

Yuzlarini ajin bosgan onasi qizining kechani bedor o'tkazganini ertasiga darhol angladi:

— Nima bo'ldi, qizim? Yana uxlamadingmi?

Chuqur uh tortganidan so'ng:

— Mijja qoqolmaydigan bo'ldim, u yoq bu yoqqa ag'anab chiqaman kechasi bilan, — dedi.

Ko'zlarida yosh aylanib, sassiz-sadosiz yig'lay boshladi. Onasi yanada tashvishlanib:

— Ammo, qo'zim, — dedi, — nima bo'ldi, bolalaring yoningda bo'lsa, och-yalang'och qolayotgan bo'lmasang? Nega uyqung kelmaydi? Nega yig'layapsan? Biron joying og'riyaptimi? Sanchiq-manchiq bormi?

— Yo'q, na sanchiq, na manchiq bor...

— Xo'sh, unda nimadan qiynalyapsan?

“Nafisaning toleyi menikidan yaxshi. Uniki aslzoda. Na pulga, na molga qiyo boqadi. Meniki qo'limda borini tortib oldi” deya olmagani uchun:

— Tole, — dedi, nima ham derdim, ko'zing chiqqur tole!

Onasi qizining dardini darhol tushungan edi. Ko'rinib turibdi, yana singlisiga hasad qilayotir. U, balki, haqdir, ammo qo'lidan nima ham kelardi? Biron chorasi bormidi?

Opa:

— Ertaga ijaraga uy olishar ekan, o'sha harif kechalari kelib qizingning qo'yniga kiradi, o'-o'-o'-h. Biz-chi? Ruxsatnomamiz bor, nikohlanganmiz, lekin...

— Jonim, — dedi ona, — yana tentaklikni boshlama. Quadrat-beyning qo'li uzun. Yot emas-ku! Ertaga pochchang bo'ladi. Aytamiz Nafisaga, bojasini ham o'ylasin!

— Yo'q, — deya portladi opa. — Istamayman!

— Nega?

— Nega-megasi yo'q. Istamayman, tamom vassalom! Meniki odam bo'lib, o'zi bilishi kerak. Uniki hali nikohlangan ham emas. Meniki-chi? Go'yo nikohlanganmiz...Alloh jonini olsin bu nikohlining!

Ona ahvolni katta qiziga bildirmay, kichik qiziga tushuntirdi. Kichik qiz: “Ha-a, shunaqami, bo‘ladi, bo‘ladi...” dedi. Opasining fe‘l-atvorini yaxshi bilgani uchun bu ishni go‘yo pochchasi qilganday ko‘rsatadigan bo‘ldi. Ahvolni Taftishchilar taftishchisiga yo‘lini topib aytdi. Taftishchilar taftishchisi masalani darhol tushundi. O‘sha kechasiyoq kamerada gap ochdi:

— Nafisa uy topibdi, — dedi. Menga qara!

Shu asnoda bojasi ichidan zil ketdi. U Adliyaga taksida borib kelardi, bo‘lgani shu xolos. Mudir bilan ochiq-oydin so‘zlasha olmas, ko‘rishib qolgan vaqtlarida pisib qolardi!

— E o‘qiganning yo‘rig‘i boshqa ekan-da, mana shunaqa. O‘qimishli bo‘lsang, nima gapirishni bilasan. O‘z vaqtida o‘qiganimda qaniydi...

— Sen ham mudir bilan shu masala haqida so‘zlashsang-chi!

— Qaysi masala?

— Sen ham menday haftada bir necha kecha chiqasan, xotining yonida ertalabgacha qolasan!

Boja uh tortdi. Buni mudirga qanday ayta olishi mumkin? Aytganida ham xotini... Xotinini juda yaxshi bilardi. Singlisi topgan uyda sig‘indi bo‘lib o‘tirarmikan?

— Qanday fikrga kelding?

— Xotinim bilan gaplashib ko‘ray, keyin...

Kechasi bilan shuni o‘ylab chiqdi. Xotini bilan qanday gaplashishi kerak? Singlisi shu Qudratbey bilan topishganidan keyin xotini ancha o‘zgarib qolgan, yirtqichlashgan edi. “Qara shu Qudratbeyga! Nafisa shunday-shunday, mol-mulkimni, bankadagi pullarimni senga o‘tkazib beraman desa-da, xohlamabdi. Erkak degani shunday bo‘ladi! Sen-chi?”

Endi bu masalada...Shunday-shunday desa, darhol yuziga shaltoq otasmikan? “Buni oldin qilish kerak edi. Pochcham aytganidan keyin aqling kirib qoldimi?!” desa-chi?

Balki singlisi topgan, ijaraga olgan, yasatgan uyda o‘tirishni, haftada bir necha kecha bo‘lsa ham eri bilan bo‘lishni istamasa kerak. Xullas, bir necha kundan keyin uchrashganlarida haqiqatan ham:

— Bu ishni oldin qilish kerak edi, — dedi.

— O‘ylamabman, aqlimga kelmabdi...

— Nega kelmasmish? Nafisadan nimam kam? Pochchamga qara. Faqat Nafisani demaydimi? Nafisa desa, o‘lib qoladi-ku!

Kotibning xonasida uchrashayotgan edilar. Kotib bo‘lsa, Qudratbey uchrashgan vaqtlarda bo‘lganidek, ularni xoli qoldirib chiqib ketmagan, orqasiga o‘girilib olgancha, qandaydir qog‘ozlarni titayotgandek ko‘rinar edi.

— Demak, mol-mulkini...a?

— Sadag‘ang ketay, bankdagi pulni nomingga o‘tkazay debdi, xohlamabdi. Ana erkak! Senday...

— Yana boshlama!

— Boshlama emish. Nuqul partiya, partiya deysan. Partiyadan senga nima naf?

— Nima bo‘lsa, shu. Har bir odamning ishi boshqa, tushunchasi boshqa...

— Nima ekan u boshqachasi?

— U chiqsin, u ham partiyaga kiradi!

— Kim aytdi?

— O‘zi aytyapti...

— Nafisa bizga hech og‘iz ochmadi-ku?

— Aytmagan bo‘lsa aytmagandir, bunga qarama! Bunaqa soxt-sumbat, bunaqa bashang, bunaqa til, so‘z...Shunday bo‘lgach...

— Deputat bo‘lishini ham xohlarmiding?

— Bo‘ladi, bunga loyiq...

— Sen?

— Men bo‘lolmayman. Nega ag‘rayasan? Qolaversa, kallamni g‘ovlatma.

Xotin:

— Peshonam qursin, — deya yozg‘irdi.

— Menga qara deyapman. Peshona-meshona degan gaplarni yig‘ishtir. Yoqmayotgan bo‘lsam, bugunoq ajrashish mumkin, ana, katta ko‘cha. Bir ariza yozasan, tamom vassalom!

— Bolalar? Bolalar nima bo‘ladi?

— Ha-a, demak, o‘rtada bolalar bo‘lmasa, ajralishga rozi ekan-san-da?

Xotin javob bermadi, lekin ajralib nima ham topgan bo'lardi? yer yuzida ikkinchi Quدرات Yonartog'ni topish mumkinmi?

Uh tortdi, keyin:

— Mayli, mayli, — dedi. — Qo'yaylik bu gaplarni...

— Qo'zim, hammayam pochchangday bo'lavermaydi. Bunaqa odam yuz yilda bir marta dunyoga keladi. Ko'zimizni kattaroq ochaylik va uning qiymatini bilaylik. Mudir ham uning oldida qo'l qovushtirib turadi-ya!

Shundan keyin lof ura ketdi:

— Faqat mudirmi? Prokuror, Voliy...

Birdan esiga tushib qoldi:

— Ha-a, Idrisga qizni ko'rsatdingizmi?

— Ko'rsatdik, ammo...

— Xo'sh?

— Quدراتbey qayda-yu, Idris qayda?!

— Azizim, barcha Quدراتbeyday bo'lolmaydi, deyapmiz, tushunmayapsan. U bir omad, bildingmi, omad!

— To'g'ri.

— Qiz nima dedi?

— Idris afandi haqidami? Nima ham derdi? Quvonchdan yorilib o'lay deyapti. Uyda o'tirib qolgan bir qiz bo'lsa...

— Quvonmay ham nima qilardi, desang-chi...

— O'tirib qolgan, so'lg'in, g'amgin qizda bir jonlanish, bir xushnudlik boshladiki, asti so'rama. Voy Xudoyim, voy, dedim, biz ora yo'lda qolgan ekanmiz. Sen bilan turmush qurgan vaqtimizda yigirmadan o'tmagan edim. U esa, harholda, o'ttiz yoshlarda!

Birdan ko'zlari yonib, jonlanib ketdi,

— Menga qara, sen ruxsat ol, uyni o'zim topaman!

— Singling topgan uy ancha katta emish...

— Yo'q, xohlamayman. Mening o'z uyim, o'z anjomim bo'lishi kerak. Men Nafisaxonimning opasiman, singlisi emas! Tushundingmi? Uyni o'zim topaman, yasataman. Sen izn olish harakatini qil!

Kamol Og'a o'yga botdi. Endi nima qilishi kerak? Quدراتbey bo'lmasa, ruxsatni qanday oladi?

Kechasi bilan reja tuzib chiqdi. Gapni nimadan boshlasa uyg'un bo'larkan? Masalan bunday deyishi mumkin: "mudirbey, sizdan bir iltimos qilmoqchi edim..."

Gapning indallosini maqbul topib, davomini o'ylay boshladi: "Marhamat, ayting", deydi mudir. "Mening xotinim ham qamoqxona yaqinidan ijaraga uy olishni xohlayapti. Ba'zi kechalari men-ga ham ruxsat bera olasizmi?"

Mudir nima ham derdi? Harholda: "Qudratbeyga taassub qilyapsizmi?" O'shanda? Yoki Qudratbeyga desaki: "Seniki sendan o'rgandi, kechalari uyiga ketish uchun mendan ruxsat so'radi". Qudratbey nima derkan? G'ashi kelmaydimi? Undan yashirmasam-chi? U vaqtda boldizga aytadi: "Pochchang bizdan o'rgandi, ular ham ijaraga uy olib, kechalari chiqishni xohlasha-yotgan emish". Boldiz opasining yoniga chopadi: "Iye, opa, de-mak, shunaqa ekan-da? Modomiki; shunaqa niyating bor ekan, mendan nega yashirding?"

Yarim kecha bo'lay deb qolgandi. Yonidagi qat-qat par to'shakda xurрак otayotgan Qudratbeyga boqdi: "Ishning pachavasini chiqaramiz. Xotinning jahli chiqadi, mening patimni yuladi. Zotan oramiz buzuq. Eng yaxshisi..."

Eng yaxshisi nima bo'lishi mumkinligini o'ylab topolmadi. Qudratbeyga aytsa, boldizga aytadi, borib mudirga tushuntirsa, mudir, albatta, Qudratbeyga yetkazadi. U holda Qudratbeyning jahli chiqmasa-da, ko'ngli qoladi.

Hojatxonaga borish uchun to'shakdan turdi.

VIII

O'sha kuni Istanbul gazetasini ko'tarib olgan Idris keldi.

— Salom!

Taftishchilar taftishchisi mudirning xonasida, mudir bo'lsa, stolning shundoq yaqinidagi oromkursida yalpayib yotgancha mudrayotgan edi. Ichkariga kirgan Idrisning "Salom"idan ko'zla-rini ochdi, qaddini rosladi:

— Vaalaykum assalom, Idrisbey. Keling!

Oyoqqa qalqdi. Qudratbeydan shu qadar mamnun ediki, zi-yoratga kelgan kishi ayol bo'ladimi, erkak bo'ladimi, bir bahona

topib, chiqib ketishga, Qudratbeyni mehmoni bilan xoli qoldirishga odatlangandi.

Xoli qolgan zahoti Idris qo‘lidagi gazetani Taftishchilar taftishchisining oldidagi stolga yozdi:

— Qara shunga, tanirmikansan, ko‘raylik?

Gazetaning beshinchi sahifasidagi bir raqqosaning suratini bar-mog‘i bilan ko‘rsatdi. Qudrat Yonartog‘ suratga qaradi, hayajonlanib ketdi:

— A-a-a...Sema!

— Ha, Sema.

— Raqqosalik qilyaptimi?

— E‘longa qaraganda, shunday. Yana shunday raqqos-mishki...

— Nima degani u?

— Bilsam, Xudo ursin!

Sema Istanbuldagi kechki klublarning birida ishlayotgan edi. Gazetadagi e‘longa qaraganda, bel o‘ynatish raqsini ijro qilarkan. Qudrat Yonartog‘ga buning farqi yo‘q edi:

— Shu xotinni topsak, da‘vosidan voz kechtirsak va bu yerdan qutulsak, Idris?

Ikki eski do‘st tushunib, bir-biriga uzundan-uzoq qarashdi. Lekin bu masala haqida oldin ham bot-bot gaplashishgan, ammo Semaning qayerda ekanini bilmagan edilar. Tasodif endi uning manzilini qo‘llariga bergandi.

Idris:

— Aytgandim-ku, politsiya kotibi bilan yaxshi oshno bo‘lib qoldik. Anavi kuni ichdik. Ertasiga hujjatlarni chiqardi, ko‘rsatdi. Ko‘rdik: seni bu yerda ushlab turadigan o‘sha xotinning da‘vosi xolos, boshqa hech narsa yo‘q!

— Yaxshi... korchalonlarning tushuntirish xatlari-chi?

— Shunchaki arzimagan gaplar.

— Pul berganlarini aytishmabdimi?

— Jinnimisan? Berganga ham, olganga ham jazo bor. Bizning juldurvoqilar buni bilmaydigan darajada eshak emas-ku! Tezroq borib xotinni topish darkor. Darkor, lekin...

Tashtishchilar taftishchisi g‘oyat xotirjam edi:

— Lekin...

— U yerga borish, topish, so‘zlashish, da’vosidan voz kechishga rozi qilish...

— Pulga bog‘liq demoqchisan, shundaymi?

— Shunday emasmi?

— To‘g‘ri. Nima qilamiz?

— Xudo haqqi, hech bilmayotirman. Shu menga topgan amaki qizidan uch-besh so‘rasakmikan, ammo...

— Bu tentakka qara!

— Unday bo‘lsa, sen xotiningdan so‘ra, bo‘tam!

— Juda ayb bo‘ladi. Men bir poshoning nevarasi, bir beyafandining o‘g‘liman-ku!

— Ol-a!

— Shunday emasmi?

— Qabrtoshlarida shunday yozilgan, ammo bugun?

— Men uchun pulning zarracha qadri yo‘q!

Idris stol ortidan masxaraomuz qarab, o‘rnidan turdi, qo‘llarini orqasiga qilib, xona ichidan narigi yoqqa ketdi, keldi.

Taftishchilar taftishchisi ham unga masxaraomuz tikilayotgandi. Bir vaqt ko‘zlari to‘qnashdi. Idris:

— Pul topishga harakat qil, arslonim, — dedi. — Yo‘qsa, bekor-dan bekorga yotaverasan. Bu yerdan tezroq chiqsang, yomonmi?

Yana:

— Yaka-a-an? — dedi.

Yelkasini qisdi:

— Yo‘q!

— Top!

— Qayerdan?

— Qayerdan topsang, top, tez, landavur! Quدرات Yonartog‘ emasmi?

— O‘shanaqaman.

— O‘shanaqa bo‘lsang, top, yo‘lini qil!

— Qancha kerak?

Buni nihoyatda jiddiylik bilan so‘radi. Shu qadar jiddiy ediki, Idris kalovlanib qoldi:

— Ey ovsar, puling borligini, hatto, mendan ham yashirasanmi...

Shimining orqa cho‘ntagidan bank daftari bilan bank chekini chiqargan Taftishchilar taftishchisi chekni ochdi. Mudirning avtoruchkasini oldi, yana o‘shanday jiddiylik bilan so‘radi:

— Besh ming yetadimi?

Idris qahqaha otib kuldi:

— Eh hozir seni Tuya ko‘rishi kerak edi-da...

Taftishchilar taftishchisi hanuz o‘ta jiddiy edi:

— Yozyapman, besh ming yetadimi?

— Yoz ovsar, besh yuz yoz, chanqog‘imni qondir!

Shimining cho‘ntagidan bir dasta pul chiqarib, orasidan bitta besh yuzlik olib, stolning ustiga, Idris oldiga otdi. Idris pulni oldi:

— Soxta-poxta bo‘lmasin?

— Mening otam beyafandi, bobom posho bo‘lgan, bo‘tam. Sizga o‘xshagan kallavaramlar qiladi soxtakorlikni. Beshta minglik ham beraman!

Chekni “taqdim qiluvchi” nomiga yozib, uzatdi. Idris o‘zini ishonmaganga soldi, oldi, o‘qidi, hayron qoldi:

— Xumpar, rost aytayotirmisan?

— O‘qisang-chi, ko‘rmayapsanmi?

— Ichkaridagi galstuklilardan “urdingmi”?

— Bu qanday gap? Ularga yordam qilishimni, lekin buning uchun pul olmasligimni hali bu yerga kelgan vaqtimdayoq aytganman. Qara!

Qallig‘i Nafisaning bankka Quadrat Yonartog‘ nomiga ellik ming lira o‘tkazgani haqidagi hujjatni ko‘rsatdi.

Idrisning ko‘zlari olayib ketdi:

— Yo‘g‘-ey, rostdanmi?

— Agar xohlasam, hamma pulini, yer-mulki, fermasi, barcha ko‘char va ko‘chmas mulkini menga o‘tkazishga tayyor!

— Xohlamaysanmi?

— Hozircha yo‘q.

— Sabab?

— Endi bor. Sema ishini bitir, kel, keyin gaplashamiz.

Idris ko‘zlariga ishona olmayotgan edi. Tashqarida “Quadratbe-e-ey, Quadratbe-e-ey!” deya baqirgan shotirning ovozigacha qara-ganda, harholda, yana Nafisa kelgan bo‘lsa kerak.

Oyoqqa qalqdi:

— Chekni cho‘ntagingga sol, pulni ol. Vaqt ketkazib o‘tirmay, zudlik bilan Istanbulga ket, xotinni top, har holda, bir muammo chiqmas. Kim biladi, agar pul ko‘proq kerak bo‘lsa, telegramma yuborasan.

— Shoshilinch telegramma... Ikki, uch, besh desam...

— Unda ikki ming, uch ming, besh ming deb tushunaman...

Darrov jo‘nataman. Qani, tuyog‘ingni shiqillat!

Idris hovliqib chiqdi.

Taftishchilar taftishchisi xonaning ko‘cha tomondagi derazasi-ning nafis to‘r pardasini tortdi, so‘ng eshikni ochdi, Nafisani kutib oldi:

— Qani kel, mening jonim, jonimdan azizim, shakardan la-zizim. Hoy qiz, kundan-kunga chiroy ochib boryapsan. Kechasi bilan seni o‘ylab chiqdim. Bir vaqt ko‘zim ilinibdi, qarasam, seni...

Nafisa yonoqlari yal-yal yondi, ishqida o‘layozgan odamning quchog‘iga otildi:

— Men-chi? Men-chi? Kechalari xayolimda, kunduzlari tushimdasan!

— Lekin ko‘rgan tushim...

— Men ham ko‘rdim!

— Nimani ko‘rding?

— O‘zing ayt, sen nimani ko‘rding?

— Yo‘q, sen oldin ayt...

Birdan Qudratning quchog‘idan sirg‘alib chiqib, yangi siynabandini ko‘rsatdi:

— Yangi siynaband oldim, qara. Qanday? Chiroylimi?

Juvonni quchoqladi, siynabandi, ko‘ksidan o‘pdi, so‘ngra biroz oldin Idris o‘tirgan oromkursiga cho‘kdilar. Ayol negadir etaklarini tuzatdi, unga boqdi:

— Bizning viloyat boshqoniga sen haqda so‘zladim. Juda qiziqib qoldi!

Taftishchilar taftishchisining qoshlari chimirildi:

— Menga qara...

— Nima gap?

— O‘sha viloyat boshqoni og‘zingdan tushmay qoldi!

Erkakning rashk qilayotgani xotinga yoqib tushdi. Bo‘yniga osildi, yonoqlaridan o‘pdi, o‘pdi, keyin:

— Sen ham meni o‘p! — dedi.

Uzoq o‘pishishlardan so‘ng Taftishchilar taftishchisi yana viloyat boshqoni mavzusiga qaytdi:

— O‘taketgan rashkchi ekanimni haligacha bilmadingmi? — dedi.

Bu gapdan juvonning boshi osmonga yetdi. Qudrat uning o‘tmishini bilsa, balki uylanishdan voz kechgan bo‘lardi. Ammo nima ham qilsin? Eri jarga yem bo‘ldi. Yosh, yetilgan, sevilish, si-lab-siypashga muhtoj bir juvon bo‘lsa. Suyukli erining o‘limi uni haqiqatan ham yarim jinni qilib qo‘ygandi. U viloyat boshqonini juda yoqtirib qoldi... U ish bir marta boshqonning nafis pardalar yarim qorong‘i qilgan xonasida, yana bir marta mashinasida bo‘lgan xolos. Lekin u og‘ziga juda mahkam odam edi. Zotan, Nafisa kelgunga qadar qorong‘i tushardi. Ayollar davrasida bo‘lsa, og‘zini ham ochmasdi.

— Bilmay o‘libmanmi, shakarim? — dedi. — Rashkchisan, bilaman. Zotan, seni shuning uchun ham sevaman! Idris aka nega kelibdi?

Hech ham rashk qilmaydigan juvonga anchagacha zarda bilan boqdi, keyin:

— Har kuni keladi, — dedi. — Nima bo‘pti?

— Hech, o‘zim. To‘xtab gaplashay, devdim, ishim shoshilinch, deb uchdi ketdi. Ha-a, amakimning qizi qattiq sevib qolibdi, o‘la-man sattor unashtiring, unashtiring deb yotibdi. Nimani o‘ylayap-man, bilasanmi?

— Nimani?

— Ularni unashtiraylik deyapman, Biz ham to‘y-po‘y qilib o‘tirmasdan, ikkita uzuk olaylik, taqaylik, ish bitsin qo‘ysin. Sud-dan bugun biror xabar kelmadimi?

— Qaysi suddan?

— Xotiningning ajralish da‘vosini aytyapman.

— Hali xabar yo‘q, ammo bu muhim emas. Birinchi majlis-dayoq qaror chiqariladi, deb o‘ylayman. Chunki hammasi ma‘lum-ku! Qamoqqa tushdim, bexosiyat emishman...

Bo‘ynidan quchoqlab, yonoqlaridan o‘pa ketdi:

— O‘lib ketsin, — dedi. — Olib tashlagan tirnog‘ingga ham arzimaydi. U qanaqa xotin o‘zi, aytsang-chi?

— Aytib bergandim-ku...qoqsuyak, ko‘zoynakli, jodugarga o‘xshagan bir narsa. Hech tashvishlanma, Alloh bizga yor. Birinchi majlisdayoq ajratib yubormasalar, nomimni boshqa qo‘yaman...

— Birinchi majlisda-ya? Oh, o‘sha kun qachon keladi?

— Qachon-pachoni yo‘q. Birinchi majlisda dedimmi, tamom, ko‘rasan.

— Agar fikridan qaytsa-chi?

— Qaytmaydi. U endi boshqalarning ashulasini aytib yuribdi.

— Qanaqasiga? Sevgani bormi?

— Bor.

Nafisaning ko‘zlari olaydi:

— Senday bir urning ustigami?

— Sevgani erkak emas!

— A?

— Tushun.

— Yoki?

— Nima yoki?

— Xotinlar, qizlar bilanmi?

— Tushun dedim-ku!

Nafisa hama gapni anglagan, o‘yga botgandi. Otinoyi ham shunaqa edi. Eri mototsikli bilan jarga qulab, parcha-parcha bo‘lgan kundan bir haftami, o‘n besh kunmi o‘tganidan keyin yaqinlari uni o‘qib, dam solsin deya bu Otinoyiga olib borishgandi. Erkakka o‘xshaydigan Otinoyi o‘sha kechasi o‘qib, dam solish bahonasida juvonni qip-yalang‘och qilib yechintirgan, so‘ngra...

— Nimani o‘ylab qolding?

— Hech, o‘zim shunday.

— Juda o‘ylab qolding deyman.

Juda qiyin ahvolda qoldi. Bir narsalar deb oldida turgan bo‘rini ishontirmasa bo‘lmaydi. Aks holda ko‘ngliga gumon oralishi, shubhalanishi mumkin.

— A?

— Qattiq o‘ylab qolding...

Kuldi:

— O‘ylashimning sababi shu, senga aytgandim, bir otinoyi bor edi.

— Xo‘sh?

— U ham shunaqa edi!

— Yelimmidi?

— Hii...

O‘ylaganlari oldiga keldi shekilli, Qudrat o‘qraydi.

Juvon qotib-qotib kulganidan keyin:

— Shunday o‘ylasang kerak, deb taxmin qilgandim, — dedi.

— Nimani?

— Nimani ham bo‘lardi? Kim bilsin, darrov nimalarni o‘ylar ekan, degandim-da...

— O‘ylayman, albatta, seni sevaman, nima ham qilay?

Taftishchilar taftishchisining qarmog‘iga ilingan juvon xursand bo‘lib, qo‘llarini uzatdi:

— Jonim, qaymog‘im, meni quchoqla!

Quchoqlaganidan keyin oromkursiga o‘tqazdi. Hozirda ajralish uchun da‘vo ishi qo‘zg‘agan xotiniga ham dastlabki vaqtlari shunday qilardi. Xotinni suyub-siypashlar, yanada ko‘proq hazil-huzul qilib, erkalatishlar, osmonga chiqarib qo‘yishlar, keyin bo‘lsa, darhol unutish-qo‘yish! Bu ishlar xotinini asabiy qilib qo‘ygan edi. Asabiy xotinning tinmay vaysashi, bu vaysashlarning uni bezor qilib, nafratlantirgani xotinni butunlay aqldan ozdirgandi. Sevgidan jinnilik darajasiga chiqqan xotin jinoyatdan ham qaytmaydigan darajaga borib yetgandi. Erining boshiga gultuvaklar otgani, turli-tuman haqoratlar yog‘dirgani, qahr-g‘azabini bosolmay hushdan ketganlari, hamma-hammasi telbalarcha sevgisi tufayli edi. Xotiniga oldingiday mehr ko‘rsatsa, xotin kasaldan endigina turgan odamday tuzalib ketishini g‘oyat yaxshi bilardi. Lekin buni qilolmasdi, qilgisi kelmasdi. O‘shandan keyin xotin eridan ko‘rmagan mehrni boshqalardan izlay boshlagan, xunuk bo‘lgani uchun topolmagan, tasodifan uchrashib qolgan Ebanimga¹ taslim bo‘lib qo‘yaqolgan edi.

¹ **Ebanim** — “Ebe (Doya) xonim” so‘zining qisqartirilgan varianti.

— Meni doim shunaqa sevasanmi?
— Bunga gumoning bormi?
— Gumonim yo‘q, ammo...
— Xo‘sh?
— Qo‘rqayotirman, ichimda titroq bor!
— Nimadan?
— Bir kuni sevmay qo‘yarmikansan deya!
— Buni qanday ehtimol tutishing mumkin?
— Ehtimol tutgim kelmayotir, lekin... Shayton vasvasa qila-
yotir, Qudrat!

— Azizim...

— Meni doim, qattiq sevgin, xo‘pmi?

Darrov javob bermadi. Juvon bu jimlikni nimalargadir yo‘yib:

— Nega jim qolding? — dedi.

Kuldi:

— Men ham sendan shuni xohlasam bo‘ladimi?

— Seni qattiq sevishnimi?

— Boshqa nima ham bo‘lardi?

— Sevmayapmanmi?

— Bugunni nazarda tutayotganim yo‘q. Ertaga-chi?

— Ertaga bundan ham kuchliroq sevaman!

— Men ham...

Birdan esiga tushib qoldi:

— Aytgancha, — dedi, — Opam haqida aytishni unutishimga
sal qolibdi. Opam bor-ku?

— Ha, bor.

— Meni shunchalik rashk qiladiki!

— Kimdan?

— Sendan.

— Ola-a-a...

— Yanglish tushunma. Seni ko‘rganidan keyin eridan sovu-
di-qo‘ydi. Onamning aytishiga qaraganda, omadsizligi uchun
ho‘ngrab yig‘larmish. Mana shu, uy ijaraga olib, kechalari
mening yonimga kelishingni eshitib, butunlay aqldan ozay deb-
di. U ham alohida uy ijaraga olarmish. Lekin pochcham g‘irt
noshud odam. Qamoqxona mudiridan cho‘chiydi, gaplashishga

yuragi dov bermaydi. Hatto, bizning viloyat boshqonimiz bilan ham...

Qudratbeyning qoshlari chimirilganini ko'rib dedi:

— Kechirasan. Lekin bir gapni tushuntirib qo'ymoqchi edim, shuning uchun aytyapman. Senday kelishgan, arslonkelbat erkakning duch kelgan odamdan rashk qilishi to'g'rimi? Dunyoda birona erkak, nazarimda, sening qo'lingga suv ham quya olmaydi.

— Yaxshi. Davom et...

— Nima deyayotgan edim?

— Pochchang viloyat boshqoni bilan ham...

— Viloyat boshqoni bilan ham binoyiday gaplasha olmaydi, tortinadi, siqilib ketadi. Shuning uchun mudir bilan gaplashsang... Lekin shunday qilginki, pochcham aslo xabar topmasin!

Hech narsani tushunmagan Taftishchilar taftishchisi dedi:

— Mudirga nima deyishim kerak? Pochchang nimani bilmasligi kerak?

— U, ya'ni pochcham, shu ishni, kechalari uyga borish ishini senga bildirmay mudir bilan hal qilishni xohlaydi. Sen mudirni oldindan tayyorlab qo'ysang, ha deydi. Ya'ni o'z kindigini o'zi kesgan bo'ladi. Opam ham bundan g'ururlanadi. Uy ijaraga olish masalasini ham mendan sir tutayotir. Boshqa bir uy ijaraga olib, yasatmoqchi emish!

Hamma gapni darhol tushungan Taftishchilar taftishchisi bu haqda boshqa gapirib o'tirmadi. Nafisa ketganidan so'ng, xonasiga kelgan mudirga ahvolni tushuntirdi. Mudir hech qanday muammo tug'dirmaydigan, "Boja" huzuriga kelib, shunaqa iltimos qiladigan bo'lsa, hamon qabul qiladigan bo'ldi.

Shuning uchun ham ertasiga xonasiga tortinibroq kelgan Kamol Og'ani ortiqcha takalluf bilan qarshiladi:

— Iye, Kamol Og'a, keling... Tuyaning dumi yerga tegdimi deyman! Men ham qayerlarda qolib ketgan ekansiz, deya qiziqsinayotgandim. Xush kelibsiz, safolar keltiribsiz. Qani o'ting, mana bunday o'tiring!

Kamol Og'a quloqlariga ishonmayotgandi. Tush ko'rayotgan bo'lmasin yana? Bu mudir hozirga qadar uni bunaqa takalluf bilan kutib olmagan edi-ku! Lekin tush ko'rmayotganini bilib turardi.

— Sog‘ bo‘ling, beyafandi...

Yutindi, ko‘rsatilgan yerga omonatgina o‘tirdi. Kursining u yer bu yerini changallar, bosar, tishlarini siqar, bu orada siqilib, terlayotgan edi. Gapni qayerdan, qanaqasiga boshlasinki, Qudratbey ham eshitmasin!

Mudir tushundi, ishni osonlashtirish uchun:

— Xo‘sh, — dedi, — qulog‘im sizda. Bir istagingiz borgan o‘xshaydi?

Zo‘rg‘a:

— Bor, — deya oldi.

— Nima ekan?

— Bizning xonim qamoqxona atrofidan bir uy qidiraypti. Topgan ham shekilli. Faqat...

— Xo‘sh?

Ruxsat so‘rashdan birdanigà voz kechdi:

— Hech, ya‘ni bir uy topibdi, shuni aytmoqchi...

— Edingiz...

— Ha, aytmoqchi edim.

— Buning davomi yo‘qmi?

Aybdorlarcha kuldi. Bu kulish sirini fosh qilib qo‘yishini yaxshi bilardi. Mudir ham kursisidan turib, yoniga keldi. Yuqoridan boqdi:

— Haftada, hech bo‘lmasa, bir necha kecha uyga ketishni istamaysizmi?

— Agar marhamat qilsangiz, nega bo‘lmasin?

Mudir kuldi. Xona ichida u yoq bu yoqqa borib keldi, oxiri ro‘parasiga kelib to‘xtadi:

— Oson. Zotan, bilasizki, Qudratbey ham oldinroq shunaqa istak bildirgan edi. Navbati bilan, haftada bir necha kun.

Gapning oxiri qulog‘iga kirmadi. Quvonchdan hammayoq yorishib ketdi, quloqlari shang‘illadi. Mudirning yonidan qanday chiqdi, kameraga qanday keldi, to‘shagiga qanday uzandi, eslay olmadi. E onasini emsin, bu ishni hal qildi-ku!

Birozdan keyin kameraga kelgan Qudrat Yonartog‘dan quvonchini yashirib o‘tirmoqchi emasdi. Yashirmasa, hammasi bardod bo‘ladi, Qudrat Nafisaga aytadi, Nafisa esa opasiga. Ana undan

keyin opasi erining boshida yong‘oq chaqishi tayin. Yo‘q, yo‘q, zinhor aytmasligi kerak. Aytmaydi ham. Lekin bilmasdiki, undan keyin mudir bilan uchrashgan Qudrat Yonartog‘ hammasidan boxabar edi!

Qarangki, ertasiga qamoqxonaga kelgan Nafisa Qudratbeydan hamma gapni bilib oldi. Bir necha kundan keyin masalani bilib, bog‘ida maqtanib o‘tirgan opasining oldida tikka bo‘lib:

— Qudrat bo‘lmasa, bu ish bitmagan bo‘lardi! — dedi.

— Qaysi ish?

— Halidan beri hammaga maqtanayotgan o‘sha ishing!

— Tushunmadim... Qaysi ish, hoy qiz?

— Ering mudirdan ruxsat olibdi-ku!

— Kimdan eshitding?

— Hammaga jar solib yotibsan-ku!

— Xo‘-o‘-sh?

— Meniki o‘ng-u so‘lga sochgan ellik ming tufayli bu ish bitdi. Mening ellik mingim, Qudratbeyning obro‘si bo‘lmaganida pochcham mudirdan ruxsat ololmasdi!

Fermadagilar o‘rtasida yangilik yoyildi: demak, Qudratbey kechalari uyida tunash uchun mudirga ellik ming beribdi! Xo‘sh, mudir bu pulning hammasini cho‘ntagiga urganmikan?

Mudir va uning rahbari, hatto, undan yuqoridagilar sha‘niga aytilgan bu ellik ming pora avvaliga fermada kattaydi, kengaydi, tomir otdi, undan keyin qasabaga, undan keyin bo‘lsa, shaharga qadar yoyildi. Hammaning og‘zida shu gap: mudir haftada bir necha kecha uyida tunashga ruxsat bergani uchun Qudratbeydan ellik ming lira pora olibdi! Mudir o‘sha kuni tashvishga tushdi, Qudratbeyni chaqirib, so‘radi.

Qudratbey hayron bo‘ldi:

— Yo‘q, men bunaqa gap gapirganim yo‘q!

— Xo‘sh, unda bu gap qayerdan chiqdi?

Darhol o‘zini qo‘lga oldi:

— Mendan so‘rayapsanmi?

Mudir stoli orqasiga o‘tib o‘tirdi, boshini changalladi.

— Qo‘rqinchli, — dedi birozdan keyin. — Juda qo‘rqinchli, buning ustiga...

- Yaxshi, lekin qo‘rqinchli bo‘lgan narsaning o‘zi nima?
- Prokurorning, so‘ngra Anqaraning qulog‘iga borib yetishi!
- Nima bo‘ladi?
- Nima ham bo‘lardi? Pashsha kichkina bo‘lsa-da, ko‘ngilni

aynitadi Qudratjon!

— Yaxshi, lekin men senga ellik ming u yoqda tursin, ellik chaqa berdimmi?

— Bermading, ammo elning og‘ziga elak tutib bo‘larmidi?

Jiddiylashdi:

— Mahkumlarning kameralarida qimor o‘ynaganingda, qamoqxonada qoradori, nasha, buklama pichoq sotuvidan hissa olganingda bunchalik qo‘rqmas eding-ku?

Mudir sarosimaga tushdi. Voy onangni emgur, bu kishining afti birdaniga o‘zgargan, “Taftishchilar taftishchisi”ga aylangan edi. Ancha vaqtlardan beri shaharda yurgan mish-mishlar to‘g‘ri bo‘lib chiqsa-ya, bu odam haqiqatan ham Anqaraning maxfiy xodimi bo‘lsa-ya?!

Taftishchilar taftishchisi ayni vaqtda oyoqqa qalqdi:

— Men ketdim!

Mudir ham o‘rnidan turdi:

- Yana besh daqiqa o‘tira olasizmi?
- Nega o‘tirishim kerak? Nima gap?
- Hech, ya‘ni...haligi...
- Nima?

— Qoradori, nasha, buklama pichoq sotuvi dedingiz... Ha, ammo bilasizki... Lekin yo‘q, aytmoqchi bo‘lgandimki...

— Nega g‘uldiraysan, birodar? Gapning po‘stkallasini ayt-da, qo‘y!

Mudir qizarib-bo‘zarib:

- Shaharda yurgan mish-mishlar to‘g‘rimi? — dedi.
- Qanaqa mish-mish? Ellik ming olmadingmi?

Tamoman esankirab qoldi:

- Men, men, bandangizmi? Sizdanmi?
- Ha, sen!
- Men sizdan ellik ming oldimmi?

— Inkor etyapsanmi?

— Xudo haqqi, beyafandi, o'tinaman...

— Mendan ellik ming olmadingmi? Bir qismini Prokurorga beraman, ko'pini Anqaraga jo'nataman, demadingmi?

Mudirning qo'l-oyog'i qaltiray boshladi:

— Shafqat! — deya qo'lini uzatdi. — Allohni sevsangiz...

— Tort murdor qo'lingni! Men Allohni ham sevaman, Payg'ambarimizni ham. Ham dastalab pora ol, ham inkor et! Men senga ko'rsatib qo'yaman!..

Mudirning xonasidan soxta, ammo yuz foyiz ishontiradigan tarzda vallomatlaracha g'o'dayib chiqib ketdi. Juda xursand edi. Bu tarzda ham bankdagi ellik mingni mudir, Prokuror va Anqaradagilarga sarfladi, degan yolg'onni topgan, ham mudirni tamoman qo'lga olgan edi. Kayfiyati a'lo, endi bundan keyin mudirdan xiroj olishni o'ylab borardi. Modomiki, kechalari qamoqxonaga kayfi taraq bo'lib kelib, mahbuslarning kameralarida qimor o'ynar, pul yutib olar, qoradori, nasha, buklama pichoq, chopqi sotuvidan ham hissa olar ekan, bersin-da kerakli xirojni!

Mudir bo'lsa, qo'rquvdan ado bo'lgan, qurib bitgandi. Hatto, masalani Prokurorga borib aytammikan, deb o'yladi, ammo yuragi dov bermadi. Bir balosi bo'lmasa, shudgorda quyruq na qilur, deyishi turgan gap. Agar bu haqda og'iz ochsa, qamoqxonaga kelib, Quadrat Yonartog'ni so'roq qiladi. Birdaniga avzoyini o'zgartirib qolgan Quadratbey ham "Ha, berdim. Bir qismini sizga bermoqchi, bir qismini Anqaradagi kattalarga yubormoqchi edi, Mendan pulni shunday deb oldi" desa nima qiladi?

Ko'p o'tmay qo'rqqani oldiga keldi. O'sha kuni Prokuror qamoqxonaga keldi, ko'zlari o't sochar edi.

— Eshitganlarim rostmi?

Tushunmaganday, anqovsirab dedi:

— Nimani eshitdingiz, beyafandi?

Mudirdan biroz uzun, biroz to'laroq prokuror:

— Ochiq aytaman, — dedi. — ellik ming olgan emishsan?

Sarosimaga tushdi:

— Yo'q, aslo!

— Yolg'on gapiryapsan, butun shahar shu haqda gapiryapti. Pulni nima qilding?

Qasam ustiga qasam ichsa-da, befoyda, prokuror borgan sari g'azablana boshladi. Bir vaqt qo'ng'iroq tugmachasini bosdi. Yurgurib kelgan Bosh nozirga:

— Menga Qudratbeyni chaqir! — dedi.

Keyin mudirga yuzlandi:

— O't yonmagan joydan tutun chiqarmidi? So'ngra, boringki, yolg'on ham deylik. Lekin bir ish bo'lmagan bo'lsa-da, tarqalgan yolg'on undan battar ekanini bilmaysanmi?

Mudir mushkul vaziyatga tushdi. Prokuror to'g'ri aytyapti. Birozdan keyin Qudratbey kelib: "Ha, sizga va Anqaradagilarga beraman, deb mendan ellik ming oldi!" desa, buning tagidan qanday chiqadi? "Chiqolmasam, haydab solishadi. Bundan yomoniy q-q-ku!"

Birozdan keyin Qudrat Yonartog' Prokurorning oldiga haqiqatan ham topshiriq olgan xodim, "Anqaraning maxfiy topshiriq bilan yo'llagan" odami haybati bilan keldi deguncha, Prokuror ezilib ketdi. Shaharda yurgan mish-mishlar haqiqatan ham chinmikan yo? Bu kishi "Anqaraning xodimi" edimi?

Buning ustiga:

— Nima gap? — dedi. — Meni nega chaqirtirding?

Hamayog'i muzlab ketganday bo'ldi.

— Afandim, shaharda yurgan mish-mishlar sababli sizdan ma'lumot olishimiz kerak edi-da...

Bir sigareta chiqarib, bemalol tutatdi:

— Ya'ni shu ellik ming masalasiga oidmi?

— Haqiqatan ham shuncha pul berdingizmi?

Gapni cho'zib o'tirmadi:

— Kerak bo'lsa, men bu haqda Anqaraga yozaman, ahvoldan xabardor qilaman!

Qanday kelgan bo'lsa, shunday chiqib ketdi.

Prokuror nima qilishini bilmay ag'rayib qoldi. Sarosima ichida mudirga yuzlandi:

— Nima qilamiz?

Beyo'g'lida¹ shovqin-suronli bir kecha.

Cho'ntagida Quدرات Yonartog'dan olgan besh yuzdan tashqari besh dona shiqir-shiqir minglik bo'lgan Idris sekin yurib, Galatasaroyning chap yo'lkasiga o'tdi. Istiqlool ko'chasining ikkala yo'lkasi ham bu soatda hamishagiday gavjum.

Chap tomondagi Chechak Rastasidan o'tdi deguncha Yevropa, ko'proq Parij, yoki Rim, balki Triestdagi oshxonalarga juda o'xshash Degustasyon tamaddixonasi oldida to'xtadi. Ovqatlanmagan edi. Ustiga ustak Sema bilan uchrashishi kerak...Cho'ntakda shiqir-shiqir besh dona minglik, Beyo'g'lida ko'ngilochar kecha, keyinroq bo'lsa, qaytadigan viloyatida o'ttiziga ham chiqmagan, ja ketvorgan darajada suluv bo'lmasa-da, shiringina, uni desa o'lib qoladigan yosh nozanin...

Degustasyonga kirdi.

Oshxona xo'randalarga liq to'la edi. Zalda sigareta tutuni bulutdek suzadi, stol atrofida o'tirganlar tinmay g'ala-g'ovur qilishadi, qo'llarini silkitishadi, qora libos kiygan ofitsiantlar bo'lsa, diplomatlarday jiddiy, stollarda turli-tuman gazaklar, krevetka, dengiz qisqichbaqasi, turli go'shtli ovqatlar...

Bugun shu yerda o'tirib bir vaqtichog'lik qilishi kerak!

Atrofga alanglab turganida yuqoridan, oshxonaning ikkinchi qavatidan yo'g'on bir ovoz eshitildi:

— Idris! Toqdi, boqishi bilanoq miyasidan o'q yeganday bo'ldi-yu, hammasi rasvo bo'lganini angladi. "Idris!" deya ovoz bergan kishi Tuya edi. Shu, ko'p emas, bir necha oy oldin odamlarni birga shilgan, shila olmagan vaqtlari bo'lsa, ko'pincha Chag'alo'g'lidagi binoda joylashgan ishxonalarida teshikkulcha, choy, pishloq yeb tirikchilik qilgan, ammo vaqt-vaqti bilan "Taf-tish hay'ati" qiyofasida taksiga o'tirib, Istanbulning yaqin yoki uzoqroqdagi korxonalarga bosqin uyushtirib, undirgan pullariga Bo'g'oz, Beyo'g'li, Orollardagi qimmat restoranlarda xurmachasi-ga siqquncha ichib, dunyoni suv bossa, parvoyiga kelmay, birga qahqaha otgan og'aynilaridan biri Tuya!

¹ Beyo'g'li — Istanbul dahalaridan biri.

Joni siqildi, lekin borishi darkor! Borishi, yonlarida o'tirib, ular bilan yeb-ichishi kerak, ammo cho'ntagidagi shiqir-shiqir besh dona minglik haqida, o'ttiziga ham chiqmagan xotinlikka nomzoddan, ayniqsa Quدرات Yonartog'ning boshiga qo'ngan baxt qushidan aslo og'iz ochmaydi. Xudo ko'rsatmasin, davlat qushi qo'nganini eshita bormi, hammasidan ham ko'proq Tuya ertagayoq, qanaqa ertaga, bu kechaning o'zida poyezd bo'lsa, oyog'ini qo'liga olib, Quدراتning yoniga ketishi turgan gap. Ana undan keyin undan qutula olarmikansan, bir sinab ko'r!

Zinapoyadan o'yga botib chiqdi. Ikkinchi qavat ham pastki qavatdagi singari tirband edi.

Zo'rg'a Tuyanining stoliga o'tdi:

— Salomlar bo'lsin, do'stlar!

Bir vaqtlar dahshat sochgan "Taftish hay'ati"ning Quدرات Yonartog'dan boshqa a'zolari jamuljam bo'lgan. Oralarida ko'rinishi binoyiday bir barzangi notanish yigit bor edi. Bu, harholda, "To'da"ning Quدرات Yonartog'dan bo'shagan o'rinni egallagan yangi a'zosi bo'lsa kerak.

— Salom!

— Salom Idris!

— Idrisbey, xush kelibsiz!

— ...

Quدرات Yonartog'ning o'rnini egallagan barzangi yigitning ko'zlari ma'nosiz boqayotgandi. Gal unga kelganida:

— Salom, og'ayni! — dedi.

Tuya ularni bir-biriga tanishtirdi:

— Eski do'stimiz, qardoshimiz Idrisbey. Bot-bot u haqda so'zlab berardim-ku! Hammamizning ustozimiz, hozir ham shunday.

Idrisning "Astag'furulloh" degani eshitilmadi ham.

Tuya yangi "Taftishchilar taftishchisi" bo'lgan bu davangir yigitni Idrisga tanishtirdi:

— Guruhimizning yangi a'zosi, qardoshimiz O'rxon Bomba!

Idris kulib yubordi. Tuya ham kuldi. So'ngra hammasi kulishdi. Ammo na Idris "Nega Bomba?" deb so'radi, na Tuya "Bomba"ning ma'nosini aytishni lozim topdi.

Tuya boshqa narsaga qiziqayotgan edi. O'sha vaqtda Idrisning darhol hozirlanib, "Hyermes Bebi" yozuv mashinkasini shartta olib, g'oyib bo'lib qolganining sababini tushunmagan edi. Endi bo'lsa, oldida yangidan paydo bo'lgan, yanada to'g'rirog'i, hech kutilmagan bir vaqtda oldiga chiqqan eski og'aynisining ahvoliga qiziqib qolgandi.

Stol yoniga kelgan qora libosli ofitsiantga sanchqi, pichoq, likopcha, raqi, suv bardaqlarini olib kelishi aytiladi.

— Qani ko'raylik-chi, beyafandi nima yer ekanlar!

Idris Tuyaga ko'z qirini tashladi. Bu "Qachondan beri beyafandi bo'lib qoldik, bachcha. Meni o'ynayapsanmi?" ma'nosidagi qarash edi. Tuya tushundi, lekin e'tibor berib o'tirmadi. Idris ham "beyafandi" bo'lishga roziday ko'rindi.

— Qisqichbaqa bormi, qisqichbaqa?

Yunon ofitsiant qo'l qovushtirgancha, yo'qligini aytdi. To'g'rirog'i, bor ekan, lekin biroz oldin xo'randalar yeb bitirishibdi.

Ofitsiant ketganidan so'ng Tuya:

— Qani, — dedi, — nima gap? Qudratdan xabar bormi?

Mana, eng nozik nuqta. Nima deb javob berishi mumkin? Yaxshi desa, yaxshiligining boisini, yomon desa, yomonligining sababini so'raydi, kavlay boshlaydi.

— Yotibdi, — dedi.

— Sud qilinmadimi?

— Qilinmadi. Chunki dalillar yetarli emas.

Bu gapdan keyin "Bu yerga Semani ko'rgani keldim. Xotinni ko'rinib, da'vosidan voz kechtiraman. Qudrat qutuladi!" desa, Tuya bu yerda bir gap bor deya gumonlanishini juda yaxshi bilardi.

— Hali ertaroq bo'lsa kerak...

Tuya-ku bu, osongina laqillatib bo'psan!

— Ertaroq deganing nimasi? Qamoqqa olishga qaror qilingan, qo'lga olingan, turmaga tiqilgan bir odam bo'lsa! Bunaqa da'volar kechiktirmay ko'riladi. Zoti oliylarining Istanbulga tashriflarining sababi ne?

Idrisning yelkasi yomon qichishdi. Bu benomus xumparning bo'yi uzun; uzun bo'ylilar ko'pincha ahmoq bo'lishadi, ammo bu

shaytonning naq o'zi bo'lmasa-da, shaytonning yaqin qarindoshi: amakisi, tog'asi, xolavachchasi, faloni pismadoni!

— To'g'ri aytasan, to'g'ri, ammo Xudo haqqi, nima deyishga ham hayronman.

— Yaxshi, lekin sud kotibi, falonchilar bilan anavinaqa yo'l tutolmadimi?

— Hozircha yo'q.

— Xo'sh, Qudrat qamoqda hech narsa qilmayaptimi?

— Masalan, qanday?

— Qanday-pandayiga balo bormi? Bu harifning har bir tashlagan qadami tovlamachilik, ayyorlik, firibgarlik!

Qudrat Yonartog'ning o'rniga topgan yangi "Taftishchilar taf-tishchisi" O'rxon Bombaga yuzlandi:

— Bu og'aynilar yaxshi bilishadi; sen uning tirnog'iga ham ar-zimaysan. Chunki u...

O'rxon Bombaning avzoyi buzilganini anglab:

— Xafa bo'lish yo'q, — dedi. — Bularni ataylab aytyapman, bundan keyin unga o'xshab harakat qil deya. Chunki bosqin vaqt-lari hayajonlanasan! Hayajon bizning maslagimizning bosh dush-manidir! Shunday emasmi, Idris?

Idris bu yerdan qanday qutulishini o'ylab o'tirgani uchun, Tuya nimani anglatayotganini tushunmagan edi.

— Nima? — dedi.

— Bizning korimizda deyapman, bosqinlarning asosiy sharti sovuqqonlik, hayajon emas, shundaymi?

Hamma gapni tushunib yetdi:

— Ha, — dedi. — Qat'iyon hayajonlanmaslik!

— Buning oyoq-qo'li kiyiknikiday titraydi...

— Bo'lmaydi...shu zahoti bilib olishadi, politsiyaga qo'ng'i-roq qilishadi, to'pponchasini olishadi. Bosqin qilgan vaqtingizda sizdan zinhor shubhalanmasliklari kerak!

O'rxon Bomba raqi ho'plaganidan keyin:

— Asta-sekin, — dedi, — o'rganamiz.

Tuya gapga aralashdi:

— Bo'g'ozdagi bir qatixxonaga bosqinga bordik. Xuddi siz-larning vaqtingizdagi kabi. Men yugurdim, eshikni ochib, "Mar-

hamat qiling beyafandi!" dedim. Qatixxonaning egasi bir bo'ri, Xudo ursin! Birdan qarasam eski bosqin vaqtlari ko'zimga ilingan bir to'nka shu yerda turibdi degin!

Idris birdaniga hayajonlandi:

— Xo'-o'-sh?

— Sog' bo'l. Rasvo bo'lishimizga sal qoldi, holimizga maymunlar yig'lagan bo'lar edi. Darhol vaziyatni o'ngladim: "Savdo xabarlarini" gazetasidan keldik, reklamaga ehtiyojingga bormi? Obuna bo'lasizlarmi?" dedim. Muttaham miyig'ida kuldi. Yaxshiyamki, hech narsa demadi. Bu (O'rxon Bombani ko'rsatdi) esankirab qoldi. Axir, biz bu yerga taftish hay'ati sifatida kelmadikmi, falon-pismadon deb so'rashiga sal qoldi. Shunday emasmi, ovsar?

O'rxon Bomba bosh silkidi, kuldi. Idrisga:

— Bey aka, — dedi, — mashina-pashinalar keldi, chiqdik, ketdik. Ish boshlaganimga uch kun yo bo'lgan, yoki bo'lmagan. Ikkinchi bosqinimiz bo'lsa kerak. Qatixxonani bosgani ketdik. Men kimman? Taftish hay'ati raisiman. Vaziyat bexosdan o'zgarib qolgach, so'radim, noto'g'ri qilibmanmi?

Idris:

— Noto'g'ri emas, ammo bu la'nati ish shunday bir tavakkal ishki, yangiman, tajribam yo'q, falon-pismadon degan bahonalar o'tmaydi. Ishni pachava qildingmi, dumingni xoda qil.

Arpabodiyon hidi ufurayotgan havo tobora og'irlashib bora-yotgandi. Tashqari unchalik issiq emasdi, lekin liq to'la xoralashgan tamaddixonasi kishini terlatib yuborayotgandi. Tuya kamzulini ko'pdan chiqarib, ko'ylagining yengini tirsagiga qadar shimarib qo'ygan edi. Berigilar ham kamzullarini chiqarib, ko'ylaklarining yengini tirsaklariga qadar shimardilar. Gap gapni ochgan, har og'izdan bir so'z chiqayotgan, Qudrat Yonartog' vaqtidagi bosqinlar eslanib, kulinayotgan, bu orada gazaklar yeyilib, qadahlar ketma-ket bo'shatilayotgan edi. Idris uchinchi qadahni bo'shatgan bo'lsa-da, negadir kayf bo'lmayotgandi. Garchi ko'p ichmasa-da, uchinchi qadahdan keyin boshi aylanar, vaqti chog' bo'lar, boshqa odamga aylanib qolardi. Hozir bo'lsa, atrofida so'zlanayotganlarga quloq solayotganday ko'rinsa-da, ularning

nima deyayotgani qulog'iga kirmas, shu yerdan tezroq qochib, Semani topishni o'yarladi xolos.

Tuya qo'qqisidan hayajonlanib, so'rab qoldi:

— To'xta ovsar Idris, — dedi, — to'xta. Semadan xabaring bormi hech?

Idris seskandi:

— Yo'-o'-q, — dedi.

— Galatasaroyning pastidagi kecha klubida sharqona raqs tushib yuribdi. O'tgan kuni Quдрat haqida gaplashib qoldik. Xotin jinni bo'lmasa-da, o'sha ayiqni haqiqatan sevgan ekan!

Idris o'zini bilmaganga oldi:

— Sen ham odam bo'lding-u. U harif Sema-memani ko'rganmi o'zi?

— Xotini ham ariza beribdi, ajrashmoqchimish-ku!

— Ajralsin, ko'raylik...

Birdan diqqat qilib:

— Xo'sh, sen u yerda nima qilyapsan? Bu yerdan nega oyoq'ingni qo'lingga olib ketding? Endi nega qaytib kelding? Harif qiyin ahvolga tushib qoldimi?

Endi indamay turib yoki kechiktirib bo'lmasdi:

— Qamoqxonada sobiq kotiblar va ularga o'xshaganlar bor. Pul o'zlashtirgan, davlat pulini o'marganlar bor. Ular bilan birga taralabedod qilib yotibdi, boshqa nima ham qilsin?

— Sen-chi? Sen nima qilib yuribsan?

— Nima qilishim kerak edi? Adliya atrofida daydib yurdim.

— Ishonmayman.

— Nega?

— Sen bilan Quдрat bir shaharda bo'larmishsizlar-u, tovlamachilik qilmay bo'sh o'tirarmishsizlar? Aqlim bovar qilmaydi!

Idris e'tibor ham qilmay, soatiga qaradi. Shu zahoti soatiga qaraganidan pushaymon bo'ldi.

Chunki Tuya buni payqab qolgandi:

— Hey xumpar, soat oldingmi?

Idrisning yuragi o'ynab ketayozdi. Chunki Quдрat Yonartog'ning yoniga ketishidan oldin soatini sotib, yo'l chiptasi olgan edi.

— Topdik-da, azizim, — dedi. — Bu garov. Bittasiga ozodlikka chiqishi uchun ariza yozib berdim. Puli yo‘q ekan, qarz hisobiga berdi...

Ko‘zlariga ayyorona tikilgan Tuya:

— Ishonmayman, — dedi, — bilasan, meni osongina laqillata olmaysan!

Siqila boshladi, siqilganidan yuzlari qizarib ketdi.

— A-a-a...qizardi! Xumpar, senda bir gap bor!

— Iye, qanaqa gap bo‘lishi mumkin?

— Senda pul bor!

— Menda? Qayerdan?

— Xumpar sen, o‘sha bachcha... Ayniqsa, u. Uning turish-turmishi, boqishlari, so‘zlashining o‘zi pul-ku, kimni avramoqchisan? Xotin-potin topmadimi?

— Hibsdagi odam bo‘lsa, qayerdan topsin?

— U topadi. To‘g‘rirog‘i, bu hiylagarning xotinlarni tortadigan magniti bor... (O‘rxon Bombaga yuzlandi) Chumchuq qanday qilib boyo‘g‘lining oyog‘i ostiga borsa, xotinlar ham bu Qudrat xumparning oyog‘i ostiga qanday tushganlarini o‘zlari ham bilmay qoladilar!

Idrisga o‘girildi:

— Shunday emasmi, xumpar? Yolg‘onmi?

— Rost.

— Rost bo‘lsa, yaxshimi, yomonmi, go‘zalmi xunukmi, oltmishdami, yetmishdami, ming yoshidami, bittasini topgan chiqar, xumpar. A? Xotinsiz turolmaydi u. Ustiga ustak yangi, boy xotinni ilintirish uchun bahonasi doim tayyor. Xotin ajralish uchun da‘vo arizasi berganmi bergan. Shuning o‘zi unga yetib ortadi. Eh, xumpar, eh. Xuddi yonida turgandek, nima qilishini bilib turibman: mudirnimi, prokurornimi, qaydan bilay, kerakli birini topadi, o‘sha harifning xotinimi, qizimi, boldizimi, singlisimi, onasimi, buvisimi, xullas, u xumpar kimi bo‘lsa-da, o‘ziga rom qiladi. Uni hovuchimning ichida turgandek, yaxshi bilaman.

Bo‘sh qadahga raqi to‘ldirdi, yuqori ko‘tardi:

— Buni uning uchun ichaman, uning sharafiga ichaman.

Mast bo'lganga o'xshardi. Bir lahzaga to'xtadi, g'ilaylashgan ko'zlarini O'rxon Bombaga tikdi:

— Qadahingni to'ldir, xumpar!

Davangir yosh yigit qadahini to'ldirdi.

— Quadrat uchun birgalikda ichamiz!

Atrofga alangladi:

— Nega ag'rayib turibsiz? Qadahlarni to'ldiring!

Hammasi to'ldirdi. Faqat Idris qadahini yarmigacha to'ldirdi, lekin bu Tuyaning nazaridan qochmadi. Raqi shishasini oldi. Idrisning allaqanday bahonalarni o'rta qo'yishiga qarab ham o'tirmay, qadahni to'ldirdi:

— Icholmayman deganing nimasi? Pirimiz, ustozimiz, jonajon do'stimiz uchun ichamiz!

Qadahlar urishtirildi, ichildi.

Tuya o'tirgan joyida chayqalib ketdi. Suv qo'shmasdan ichilgan raqi birdan miyasiga urganmidi yo? Yoki shamollagani sababli raqi ta'sir qilganmidi? Peshonasini stol chetiga qo'ydi, biroz shunday o'tirdi. Keyin qaddini rosladi:

— La'natini bismillo aytmasdan ichdim, kallaga urdi! — dedi.

Sheriklari qahqaha otib kulishdi. Haqiqatan ham bu so'z Taf-tishchilar taftishchisiga juda yarashib tushgan edi.

Idris birdan oyoqqa qalqdi, soatiga qaradi:

— Menga ruxsat, og'aynilar! — dedi.

Narigilariga ko'ra, bu odatiy bir hol edi. Ammo Tuya:

— Boyvachchalar shunaqa turadi, — dedi. — Xumpar Idris, xumpar, ovsar to'g'risini ayt: mullajiringdan bormi?

Kulishga harakat qilib:

— Lotoreyada yutib oldim, eshitmadingmi? — dedi.

— Lotoreyangni yig'ishtirib qo'y. Zotan, bu yerdan shosha-pisha ketvorganingdan gumonlangan edim. Nimaga, kimga ishonib jo'nab ketding?

— He-ech. Bilasan. Quadrat Yonartog'ni...

— Juda yaxshi ko'rasan, bilaman, ammo shunday bo'lsa-da, bekorga oftobga chiqmaysan. Quadrat yo'qni yo'ndirgan bo'lsa kerak. Yolg'onni yig'ishtir, bilasan, qasam-pasam degan narsaga hushim yo'q!

Birdaniga o'rindig'ini surib, oyoqqa qalqdi:

— To'xta, ust-boshingni tintib ko'raman!

Idris xuddi cho'g'ni bosib olganday seskandi:

— Ayb ish qilyapsan lekin...

— Tintaman, xumpar...

Orada taxta o'rindiqlar bo'lgani uchun darhol o'tolmadi. Idris fursatni qo'ldan boy bermadi, tezlik bilan o'girilib, torgina zina-poyadan yugurib tusha boshladi. Bundan Tuyaning qattiq jahli chiqdi:

— Ushlang! — deya baqirdi. — yegani uchun pulini to'lamay qochib ketyapti!

Yevropaning istalgan katta shahridagi zo'r oshxonaga o'xshagan bu tamaddixonada bunaqa razillik hech qachon bo'lmagan edi. Idris dahshatga tushib, to'xtadi, sharmandasi chiqqanday:

— Ayb-ku bu, — dedi. — Qattiq ayb qilayotirsan lekin.

Tuya yetib olgan, yoqimsiz, dag'al qahqaha otib kulayotgan, tahlikali tarzda gindiraklar ekan, qo'l harakatlari atrofdagilarni bezovta qilayotgan edi.

Tuya qo'pol qilib: "Aybning onasini..." deya so'kindi.

— Ayb emish. Nega ayb bo'larkan, xumpar? Bunaqa nazokatli bo'lishni Onado'lidan o'rganib keldingmi? Bu yer Istanbul, bo'tam. Istanbulliklarning nazokat darsiga ehtiyoji yo'q! Yer yuzida bundan boshqa Istanbul yo'q.

— Yaxshi, — dedi Idris. — Yo'q, buni bilaman.

Tuya endi buyruq berishga o'tdi:

— Erki-i-in... o'-o'-o'! Erkin dedim, hoy xumpar, dayus, erkin tur!

Idris ham birdaniga sarxush bo'lgani uchun, gapni hazilga burib, erkin holatda turdi. Keyin buyruqqa bo'ysunib, rostlandi. Yana erkin, yana rostlan!

— Oldinga ma-arsh!

Idris shaxdam qadam tashlab, eshik tomonga ketdi, ochib chiqdi. Qutulgan edi, ammo ichkarida Tuya ovini qochirgan ovchiday alam ichida eshik tomonga yugurmoqchi bo'lar, ofitsiantlar esa uni qo'yib yubormayotgan edi.

— Qo'yvoring, qo'yvoring deyaipman!

— Ayb, juda ayb bo'ladi. Sizga hech yarashmaydi beyim!

— Nega yarashmas ekan? Harifdan oladigan pulim bor, qochirib yubordingiz-ku!

— ...

Uzoq tortishuv vaqtida miyasiga yalt etib bir fikr keldi:

— Uning uchun to'lamayman! Agar to'lasam, odam emasman. Men sizga ushlang, pulini oling, dedim. Quloq solmadingiz. Bermayman, agar bersam niyatimga yetmay o'lay...

Og'zini yopib, zo'rlab yuqoriga olib chiqishdi. O'rindig'iga o'tirdi:

— Menga shakarsiz qaynoq qahva! — dedi.

Qahva kelgunga qadar to'liqlik dengizga tushgandek chayqalib o'tirdi. Ko'z oldidan avvalgi, baxtiyor kunlari filmday o'ta boshladi. "Meserret" qiroatxonasida mudrab o'tirishibdi. Bir kun oldin Beyo'g'lidagi tamaddixona va qovoqxonalarda cho'ntagidagi "yakan"larni so'nggi chaqasigacha yeb bitirganlar. Oqshom pallasida Beyo'g'lida yana kayf-u safo qilish uchun esa bugun yangidan "yakan" topish kerak. Muk tushganicha gazeta titkilayotgan og'aynilaridan biri sakrab turadi va "Topdim!" deya hayqiradi.

Gazetada bosilgan xabar tezda ko'zdan kechiriladi. Kim biladi, qaysi korxonada qandaydir bir falokat sodir bo'lgan. Bo'ldi. Shuning o'zi yetarli. Yap-yangi taksi yollanadi, chiqib, falokat bo'lgan joyga ketiladi. Taksi birdaniga tormoz berib g'iyqillab to'xtaydi. G'arch-g'urch qilgan tufisini kiygan "Taftish hay'ati raisi" Quadrat beyafandi oldinda. Tuya yonida, katta hurmat ko'rsatgandek oldinda boradi, tavoze bilan korxona eshigini ochadi: "Marhamat qiling, beyafandi!" Beyafandi bo'lsa, firibgarlarcha kibr-u havo, qat'iyat, ko'rinish bilan ichkariga g'o'dayib kiradi. Korxona egasiga qayrilib ham qaramaydi. Nima degani bu? Bu yerda ish vaqti bir falokat bo'libdi. Nega? Nega bo'lgan? Korxona egasi hamma shartlarga rioya qilganmi?

Masalan, falokat vaqti yaralangan yoki o'lgan ishchi sug'urta qilinganmi? Texnika xavfsizligiga rioya qilinganmi? Korxona egasi tashvishga, ko'proq qo'rquvga tushadi. Bu qo'rquvni atir hidlagandek darhol sezgan Quadrat Yonartog' o'dag'aylay ketadi, so'ngra: "Yoz! — deydi. — Yoz!"

Oyoqqa qalqdi:

— Og‘aynilar, pulimiz bor, — dedi. — Endi bir taksi yollab, o‘sha bachchaning yoniga ketaylikmi?

Hech kim hech narsani tushunmadi.

— Qaysi bachchaning?

— O‘sha. Taftishchilar taftishchisi degan dayusning yoniga...

— Hozirmi? Bemahalda-ya?

— Unday bo‘lsa, borib Semani topaylik. Qani, ketdik!

Ovqat puli to‘landimi, to‘lanmadimi, bunga hech qaramay, oldinga o‘tib zinadan otilib tushdi, ko‘chaga chiqdi. Beyo‘g‘li ko‘chasi kecha allamahol bo‘lib qolganiga qaramay, taksilar, marshrutli taksilar, tramvaylar, avtobuslarga to‘la, har ikki tomondagi yo‘lkalarda bo‘lsa, odamlar daryoday oqib borardi.

— Taksi!

Taksilar, marshrutli taksilar, tramvaylar, avtobuslar g‘izillab o‘tar, Tuyaning hayqirig‘i tramvaylarning chinqirig‘i, motorli mashinalar shovqini ostida erib ketayotgandek edi.

Yana:

— Taksi, xumpar! — deb qichqirdi.

Hammasi behudaga ketdi, taksi, marshrutli taksilar, boshqa mashinalar o‘tib ketaverdi. Shu vaqt oshxonadan sheriklari chiqdi. Ular hali hushyor, es-hushi joyida edi. Ammo Tuya bu gal quyushqondan chiqib ketgan edi: kechagi do‘sti nega ulardan qochib ketdi? Yo puli bor, yoki Istanbulda qolgan sheriklarini endi nazar-pisand qilmayotgan, ularni suhbatlashishga noloyiq hisoblayotgan edi.

Yo‘lkaga o‘tirdi:

— Tegmang menga, — dedi, — keting. Men shu yerda tuna-moqchiman!

— Tursang-chi, og‘abey, juda ayb bo‘lyapti...

— Hammaning ko‘zi bizda!

— Sharmanda bo‘lamiz!

— ...

O‘rxon Bomba kuchli qo‘llarini ishga solib, uni turg‘azmoqchi bo‘ldi. Narigilari ko‘maklashdi va zo‘rg‘a oyoqqa turg‘azdilar. Bu safar u:

— Semaning yoniga boramiz, Semaga ketamiz, tamom vassalom, — deya oyoq tirab oldi.

Kelib to'xtagan yaltiroq, ko'kimtir taksiga chiqishdi:

— Hayda "Ekspress" qovoqxonasiga!

Yo'llar tirband bo'lgani uchun bir nechta ko'chalardan aylangan taksi Ekspress qovoqxonaning oldida to'xtadi. Uxlab qolay deb turgan Tuya sheriklarining yordamida taksidan tushdi. Ko'zlari yarim yumuq, "Xirmondali"ni xirgoyi qila boshladi. Eshik oldiga keldi deguncha esa o'ynab ketdi:

— *Lay, la, lay, lay, lay, lay, la.*

Tray la lay, la, lay, lay, lay, lay, lay.

Qovoqxona eshigining yonib-o'chib turgan rang-barang chi-roqlari ostida Tuya "Xirmondali"ga o'ynayotganga o'xshardi, sheriklari tutib qolishmaganida dumalagan bo'lardi. Na ichkariga kinar, na ketgisi bor. Idris-pidrisni unutgan, bu yerga nega, nima uchun kelishganini bilmas ham edi. Muhimi — "Xirmondali"ga o'ynash!

— Aka, akajon...

— Juda ayb bo'lyapti, kiradigan bo'lsak...

— Kirsak, kiraylik!

U bo'lsa, ko'zlari hanuz yarim ochiq holda g'o'ldirayverdi:

— *Lay, la, lay, lay, lay, lay, la.*

Tray la lay, la, lay, lay, lay, lay, lay.

Mahkam ushlab turmaganlarida dumalashi aniq edi. Ofarin O'rxon Bombaga!

Birdaniga to'xtadi. Sheriklarining qo'lida siltalandi. Ko'rdiki, uddalay olmaydi. So'radi:

— Meni...meni nega ushlab turibsizlar do'stlar?

Yana:

— Ayb bo'ladi, aka..

— Xudo haqqi, juda ayb bo'lyapti...

— Qara, ofitsiantlar eshik oldiga chiqishdi!

G'ilaylashgan ko'zlari bilan eshikka, eshik oldida turgan ofitsiantlarga qaradi:

— Manavilarmi? — dedi. — Mana shularmi?

Uni ushlab turganlarni ham dahshatli g'ayrat bilan sudrab, tamaddixona eshigi tomonga, eshik oldidagi ofitsiantlar ustiga bostirib bordi:

— Ayb bo'lyaptimi? Bizni ayblayotirmisiz?

Goh-goh qovoqxonalariga bostirib kelgan, yegan, ichgan, haddan tashqari beparda so'zlar aytgan bu odamni ofitsiantlar yaxshi tanishardi.

— Astag'furulloh, beyafandi!

— Astag'furulloh...

Og'aynilariga yuzlandi:

— Ko'rdingizmi, ayblashmayotgan ekan, astag'furulloh dedilar!

Yana ofitsiantlarga qarab:

— Patron ichkaridami? — deb so'radi.

— Ichkarida beyim.

— Sema?

Hammasi bir og'izdan:

— Chiqdi, afandim, — deyishdi.

Oralaridan biri dedi:

— Yonida biz tanimagan bir kishi bor edi...

Tuya bezovtalanib, qulog'ini ding qildi, keyin sheriklariga yuzlandi. Bu yerda bir gap borligini sezdi. Semaning yonidagi odam Idris bo'lsa kerak, deb o'yladi.

— Demak, begona? Tanimadingizmi?

— Tanimadik, afandim.

— Qanday odam edi?

— Yaxshi e'tibor qilmadim, ammo o'rta bo'y, qora ko'zlari bir-biriga yaqin...

Avvalo Tuyaning, so'ngra boshqalarining miyalarida chaqmoq chaqqanday bo'ldi. Bo'ldi, bu Idris bo'lishi kerak! Idrisning qisiq, qora ko'zlari bir-biriga juda yaqin joylashgan edi.

Tuya hayajonlandi:

— Bu Idris ekani aniq...- dedi. — Semani ko‘rishga kelganini bizdan nega yashirdi?

Haqiqatan ham nega yashirdi?

— Bu yerda bir gap bor!

Birdan boshini ko‘tardi:

— Og‘aynilar, — dedi. — Ularni topamiz!

O‘rxon Bomba:

— Qanday? — dedi.

Ha, qanday qilib topishadi? Bu yer kattakon Istanbul bo‘lsa? U xotinning endilikda kim bilan yashayotgani, qayerda tunashini bilish mushkul edi.

— Uyi qayerda? Yoki u fohisha qaysi mehmonxonada yashayapti?

Ofitsiantlar bir-biriga boqdi. Qaysi mehmonxonada, kim bilan yashashini bilishardi, ammo buni aytish to‘g‘ri bo‘larmikan?

— Xudo haqqi, hech bilib bo‘lmaydi, afandim, — dedi yosh ofitsiantlardan biri. — Axir, bular raqqosa toifasiga mansub-ku!

Tuya sheriklariga o‘girildi. Kayfi uchib ketgandi:

— Bu kecha ularni topishimiz kerak!

— Qayerda?

— Istanbul qozon, biz bo‘lsak, kapkirmiz...Qayerdan bo‘lsa, shu yerdan!

— Qiyin, — dedi biri.

Boshqasi:

— Juda kech bo‘ldi. Kim biladi, qayerda ekanlar?..

— Men bu o‘yindan chiqdim!

— ...

Tuyaning kallasiga yana raqi urib, xavfli tarzda gandarakladi, O‘rxon Bombaga yuzlandi:

— Sen men bilanmisan?

— Siz bilanman, aka!

Narigisiga yuzlandi. Baayni Yavuz Sulton Salimday dedi:

— Kim erkak bo‘lsa, men bilan yursin, erkak bo‘lmasa, palid xotinining yoniga ketsin. Marsh!

Sal nariroqda kutib turgan taksi tomonga ketdi, O‘rxon Bomba bilan taksiga o‘tirishdi.

— Bo‘tam, Bo‘g‘ozga hayda! — dedi.

Mashina epchillik bilan g‘irra aylanib, Bo‘g‘oz yo‘liga tushdi...

Shu Idris hech xayolidan chiqmayotgan edi. Bu sulloh kim-gadir orqa qilayotganini bilardi. O‘likdan, hech bo‘lmasa, bir tuk yuladigan, hamma narsani hisob-kitob qiladigan, “Bir dayus” u. Kim biladi, Quدراتdan qanday maktub olgan, yuraklari o‘ynab ketib, ulardan darhol ayrilib, yozuv mashinkasini qo‘ltiqqa urib, oyog‘ini qo‘liga olib, gumdon bo‘lgan edi. Endi-chi? Demak, Istanbulga kelganiga ancha bo‘lgan, ishlarini hal qilgan yoki bitirish arafasida turibdi. Bunday bo‘lmasa, Beyo‘g‘lida unga pishirib qo‘yibdimi? Maishat qilgani chiqqan. Eh, nega endi bu dayusni qochirib yubordi?

— Bilmaysan, — dedi, — u shunaqa pixini yorgan tullakki, hamma narsani hisob-kitob qiladi, bekorga oftobga chiqmaydi... Qara, Istanbulga kelibdi, nega bizdan qochib ketdi? Puli bor, shuning uchun... Ammo “senga nima?” deyishing mumkin. Gap bunda emas. Hamtovoq bo‘lganmiz, birga yeb-ichganmiz, kezmanmiz, birga mashaqqat tortganmiz! Nega bizdan qochdi? Bu yerga nega yashirinchakeldi? Senga bir gap aytaymi? O‘sha Quدرات hech qachon bo‘sh o‘tirmaydi. Yo qamoqxona mudirini, yoki qaysidir mahbusning patini yulishning uddasidan chiqqan. Shunday bo‘lmasa, badnom bo‘lay! Oshxonada hali nima degan edim? U qo‘shmachiboyqushning naq o‘zi! Chumchuqlar o‘z oyog‘i bilan kelib boyqushga yem bo‘ladilar-ku, xuddi shunday. Xotin, qanjiq borasida juda omadli! Xotini ajralish uchun murojaat qilganiga qaraganda, quvonchdan yorilib o‘lay deyayotgan bo‘lsa kerak bu olg‘ir! Bittasini yoki bir nechtasini “tushirgan” bo‘lsa kerak. Bu yerda bir keksaroq o‘ynashi bor edi, Ifaqat xonim degan. Anavi kuni xotini aytib bergandi, u bilan yalloxo‘rlik qilgan, keyin chiqqan g‘avg‘o, shovqin, qiyomat... Dayus bu borada yoshmi, qarimi, farqiga borib o‘tirmasdi!

— Bolalari?

— Qizi mahalla boqqolining o‘zi bilanmi, o‘g‘li bilanmi, xullas, o‘shanaqa! O‘g‘illariga kelsak, xudda otasiga o‘xshaydilar. O‘qish-mo‘qishni yig‘ishtirib qo‘yishgan, har biri bir boyvuchchakiz topgan, hozirgacha, Alloh biladi, ichkuyov kirgan bo‘lsalar

ham kerak. Xotini bo'lsa, Ebanim bilan Alloh nima bersa, shuni... Bu kecha Emirgan-pemirganda qo'lga tushirsak bormi, qo'limdan aslo qutula olmaydi. Eh, oshxonada ust-boshini tintimoqchi edim, qo'ymadingizlar!

Tuya taxmin qilganiday, Emirgandagi choyxonalarning birida bir chekkada Sema bilan shakarguftorlik qilayotgan edi.

Po'qirlab qaynayotgan samovardan choy quygan Sema:

— Xudo haqqi, Idris aka, — dedi, — ish mening arizam bilan bitadigan bo'lsa, masala yo'q. O'sha vaqtda ba'zilarining qutqusi-ga uchib, shikoyat qilgan edim. Lekin chatoq bo'libdi. Demak, hozir qamoqda o'tiribdimi?

— Qamoqda...

— Unday bo'lsa, borib ko'rishim kerak. O'n besh kundan keyin hozir ishlab turgan joyimdagi shartnoma muddati tugaydi, boshqa qovoqxonaga o'taman. O'n kun ruxsat olaman-da...

— Boraman, dedingmi?

— Shunday qilish kerak emasmi? Men Qudratbeyni juda se-vaman. Ayniqsa, xotinini ko'rib, tanishganimdan keyin... Bu-ning ustiga u kelishgan, juda kelishgan... Istalgan ayolni baxtiyor qila oladi. Uylanaman deb meni aldamaganida edi, odamlarning gap-so'ziga parvo ham qilmagan bo'lardim. Lekin aldadi!

— Hay mayli, bo'lar ish bo'ldi. Ertaga sudga bir ariza yozib berasan-a?

— Xohlasangiz o'zim sudga boray.

— Sen hozir ariza yozib ber, kerak bo'lsa, senga telegramma yuboraman...

— Yangi hunarlar ko'rsatgani yo'qmi?

Yashirdi:

— Yo'g'-ey, azizim, qamoqxonada kimni ko'rardi, kimga ham hunar ko'rsatardi?

— Bilib bo'lmaydi. Bironta xotinga qiyo boqsin, ko'rsatib qo'yaman!

Birdan quloqlarini ding qilgan Sema:

— A-a-a... — dedi. — qarang, taksidan kim tushdi?

Idris o'girildi, choyxona oldida to'xtagan taksidan Tuya tush-ganini ko'riboq xavotirga tushdi:

— Tur, tezda juftakni rostlaylik!

Choylarini oxirigacha ichmasdan, chala qoldirib, oyoqqa qalq-dilar. Ofitsiantga tamaddi haqini Idris to'ladi. Yaxshiyamki, Tuya va uning yonidagi sherigi ular o'tirgan bog'chaga kirmadi. Narigi eshikdan yondagi bog'chaga, u yerdan ko'chaga chiqdilar.

— Do'stingiz emasmi? Nimaga ko'ringingiz kelmadi?

— Sarxush, — dedi. — G'irt mast, shuning uchun...

— Qayerdan bildingiz?

Qo'lga tushgan edi:

— Azizim, ko'pam kavlayverma...

Sema ayyorona bosh chayqadi:

— Sizmi, si-i-iz... Og'aynilaringizni ko'ryapsizmi? Ishxonaga bordingizmi, deb so'radim, ko'rmadim, bormadim, dedingiz boya-gina...

Kuldi:

— Har narsaning o'z vaqti bor. Men bu yerga og'aynilarimni emas, sizni, faqat sizni ko'rish uchun keldim. Beyo'g'lida aylanib yurgandim. Degustasyonning oldiga keldim deguncha, Istanbulda-gi o'sha eski kechalarimizni esladim. Seni topmoqchi edim. May-li, shu yerga kirib, ikki qadah otay dedim, kirdim. Qarasam, bular o'sha yerda, yig'ilishib o'tirishibdi. Mening dardim nima-yu, bu-larning dardi nimada? Ularning bu ishga daxli yo'q.

Yo'ldan o'tayotgan mashinaga qo'l ko'tardi:

— Taksi!

Mashina to'xtadi, chiqishdi.

X

Idrisning barcha urinishlari behuda bo'ldi. Sema uning ista-ganiday, shartta ariza yozib berib, da'vosidan voz kechganini bildirishdan bosh tortdi. Balki bosh tortmagan bo'lardi, lekin Id-risning bir narsalarni yashirayotganday xatti-harakati, o'ychanligi, so'zlagan yolg'onini unutib, sal oldin aytganlarining tamoman teskarisini gapirishlari xotinni rosa shubhalantirdi. Ayniqsa, Tu-yadan qochgani!

Ertasiga peshinga yaqin uyg'ondi, yashayotgan mehmonxo-naning kotibiga:

— Meni, — dedi, — bugun bir bey so‘rab keladi. Oti Idris. Kechqurun qovoqxonada ko‘rishamiz deb aytdi degin!

Mehmonxona kotib yozib oldi.

Sema taksiga o‘tirib, Chag‘alo‘g‘lidagi ishxonaga keldi. Taso-difni qarang! Ko‘zlari yirtqichlarnikidek qip-qizil Tuya choy ichib o‘tirgan ekan. Semani ko‘rdi deguncha:

— Iye, — dedi, — Iye, opa... seni ko‘radigan kun ham bor ekan-ku!

O‘rnidan irg‘ib turib, qo‘lini siqdi:

— Xush kelibsan, kel, o‘tir... Choy ichasanmi, qahvami?

— Choy beraqol, aka...

Ichini hirs tatalagan Tuya choyxonachi tomonga yugurdi, zina boshida turib qichqirdi:

— Ramazo-o-o-on!

Birinchi qavatdan bir yosh yigit ovoz berdi:

— Nima gap, aka?

— O‘ttiz oltinchi stolga ikkita choy keltir. Teshikkulcha ham olib kel!

— Hozir-da, aka, bir zumda!

Sema masalani tezroq o‘rganib ketishni yoki, hech bo‘lmasa, Idrisning qandaydir sir saqlayotgandek o‘zini g‘alati tutgani sababini hamono bilishni xohlayotgan edi. Hammasi shu ariza masalasiga borib bog‘lanayotgan edi! Garchi bu ishni istalgan bir advokatga yigirma-yigirma besh lira maslahat haqi berib, bilib olishi mumkin bo‘lsa-da, Tuyani so‘zlatishni, kecha uchrashganlari, birga ichganlarini yashirgan odamning sirini bilishni istayotgandi.

Tuya:

— Xo‘sh, — dedi, — nima gap?

— Yaxshilik, aka. Kecha Idris aka yonimga keluvdi.

Tuya hayajonlandi:

— Qayerga? Qovoqxonaigami?

— Ha.

— Voy, tullak, voy! Yonimizdan shunday qochdiki...

— Nega?

Ko‘zlari qip-qizil Tuya o‘sha kechani o‘yladi. Degustasyonda rosa ichishgandi, yo‘q ichishgandi emas, ichib o‘tirgan vaqtlari-

da u tullak oyoqqa qalqqandi. Buni raqi deb qo'yibdi, shishaning ichidagina tinch turadi. U nega to'satdan qochib qoldi?

— Ha, — dedi, — raqi shishaning ichidagina tinch turadi. Nega u tullak boyvachchalarga o'xshab turib ketdi? Men ham turdim. Maqsadim — unga tirq'alish, qo'yvormaslik!

— Nega?

— Mastlik dedim-ku! Bunga tentaklik emas, mastlik deyishadi. Haqiqatan ham tentaklikka o'xshamaydi. Hozir yanada yaxshiroq eslayapman, tullakning turishi, so'zlashlari g'alati edi. Shuncha yillik og'aynimni bilmaymanmi? Bezovta bo'ldim. Zotan, Degustasyon bo'sag'asidan hatlab, atrofga olazarak bo'larkan, yuqoridan ovoz berganimda yuz-ko'zida "Evoh, qo'lga tushdim..." deganga o'xshash bir ifoda zohir bo'lgandi. Odam nimaga bezovta bo'ladi? Nega og'aynilarining yonidan qochishni istab qoladi?

— To'g'ri. Menga ham shunday tuyuldi.

— Yo, dedim o'zimga o'zim, o'sha olg'ir bilan birga bittasi-ning patini yuldilar yoki yulish arafasida turibdilar; o'tmishi bilan aloqalarini uzish niyatidalar!

— Juda to'g'ri.

— Tirq'aldim. Tirq'ala boshladim, ammo og'aynilar... qo'yib yuborishmadi. Hoy, to'xtang, otang yaxshi, onang yaxshi deb ko'rdim...Yo'q, kor qilmadi. Shunday xarxasha qilib turganimizda, bu ovsar shartta qochib qoldi, og'zimni ochib qolaverdim. Shunday alam qildiki, shunday alam qildiki! Kattakon Istiqlol ko'chasi-ning yo'lkasiga o'tirvolib, biram ho'ngray boshladimki...

Sema qotib-qotib kulganidan keyin:

— Qani endi, akajon, — dedi, — shartta turib, mening yonimga, qovoqxonaga kelsaydingiz...

— Keldik!

— Xo'sh?

— Eshik oldida turgan ofitsiantlar kim bilandir chiqib ketganingizni aytishdi...

— Demak, kech qolgansiz. Raqs tushayotganimda ko'rdim uni, bir chetdagi stolga o'tib o'tirdi. Meni ko'rmoqchi ekanini tushundim. Ishim bitganidan keyin topishdik. Darhol bu yerdan ketaylik, sen bilan maslahatlashadigan shoshilinch ishim

bor, dedi. Endi, nima bo'lganida ham Quadratjonimning odami, do'sti...

Kulishdilar.

— Qamoqda ekan!

— Quadratmi? Albatta, qamoqda.

— Hecham xabarim yo'q edi. Mendan bir ariza istadi...

Tuyaning vujudi quloqqa aylandi:

— Qanaqa ariza?

— Otelchining xotini menga bergan oltin bilakuzuklarni Quadratbey o'zlashtirdi, deb Prokurorga shikoyat qilgandim, qamoqqa olishdi-ku.

— Ha-a, sen shikoyat qilganmiding?

— Azizim, u bilan otelchining uyida tanishgandik. Bu gaplarni sizlarga aytmagandim... otelchining sevgilisi edim-ku!

— Bundan ham unchalik xabarim yo'q.

— Quadratbey aytmaganmidi?

— Balki aytgandir, esimda yo'q. Keyin?

— Keyin otelchining o'sha qo'pol xotini mendan, eridan Quadratbeyga shikoyat qilgan. U harifning soxt-sumbati, ko'rinishi borda! Otelchining xotini uni Anqaradan kelgan katta amaldor deb o'ylagan...

Tuya qahqaha otib kuldi.

— Ishning nozik tomoni ham shunda-da. Faqat otelchining xotini emas, otelchi, Xavfsizlik boshqarmasi mudiri, voliy... Butun mamlakat, sharobfurushi bormi, tadbirkori, otelchisi, katta-kichik tujjori bormi, hammasi uni "Anqaradan kelgan, shaharni qo'lga olgan taftishchilar taftishchisi" deb hisoblaydi!

— Chindan ham haybatli odam. Xullas, o'shanda xotinning avzoyi buzildi, baqir-chaqir qila boshladi. Quadratbey ish boshlab yubordi. Alloh biladi, deyishadi-ku! Men ham uni Taftishchilar taftishchisi, deb o'yladim. O'ylashga o'yladim, lekin nima bo'lsa bo'lsin, uni yoqtirib qoldim. Nazarimda u kelishgan erkak edi. Taftishchilar taftishchisi ekanining men uchun zarracha ahamiyati yo'q edi. Ko'p cho'zib o'tirmadi, xullas, bizni yarashtirish yo'lini tutdi. Chunki xotinning eri bo'lgan otelchi bilan uning uyida sevgilisi sifatida yashar edim. Lekin o'sha tullakni sevmasdim. Eti

ustixoniga yopishgan, qabih odam. Qarangki, Alloh meni Quadratbeyday odamga ro'para qildi. Zotan otelchidan ayrilib, Istanbulga qaytish niyatida yurgandim... Quadratbey menga otelchidan yashirin ravishda uchrashuv tayinladi. Istanbulda topishadigan bo'ldik. Bu orada u menga berish sharti bilan otelchining xotinidan bilakuzuklarni ham olgandi. Istanbulga kelgach, bergan va'dasining ustidan chiqsa, Xudo haqqi, bilakuzuk-pilakuzukni so'rab ham o'tirmagan bo'lardim. Ammo so'zining ustidan chiqmadi, jahlimni chiqardi. Men ham...

— U yog'ini bilaman.

— Xotini nima qilyapti?

— Xotini ajralishyapti!

Semaning butun vujudi birdan quloqqa aylandi:

— Rostdanmi? Nega?

— Erining qamalganini bexosiyat deb bilganmish!

Sema kuldi:

— O'zining turish-turmushi ja-a xosiyatli ekanmi? Chirigan sassiq alaf-ku! Shu holiga birovlariga o'ynash bo'lganiga o'laymi? Iflos! Demak, undan ajralyapti?

— Ajrashyapti. Ariza ham berdi...

Bu Semaning diqqatini tortdi. Demak, Quadratbey bo'ydoqqa aylanyapti, erkinlikka qovushmoqda? Erkinlikka qovushishining ikki tomoni bor edi: bittasi — xotinidan ajralish, narigisi esa — Sema beradigan ariza tufayli ozodlikka chiqish. Xotinidan ajralib, qamoqdan chiqsa, nima qilgan bo'lardi? Qamoqda o'tirgani uchun unga pul zarur. Ertaga qoldirmay, yo'q, hatto, bu yerdan chiqqanidan keyinoq pochtaga borib, Quadrat Yonartog' nomiga biroz pul yuborishi darkor.

— Shu Idrisning bu yerga kelish sirini bilolmadingmi?

Sema xayollaridan ayrildi:

— Bilolmadim, lekin istasam...

— Bravo, bilib olasan!

— Demak, ariza bermaymi?

— Idrisga berma. Sirini bilib ol, keyin... Hatto, xohlasang, menga quloq os, ish joyingdan ruxsat ol, ekspress poyezdga chiq-u, jo'na, borib ko'r!

— To‘g‘ri. Bu yanada yaxshi.

— Hatto...

Sema Tuyaning og‘zidan chiqadigan so‘zni hayajon aralash kutib turdi. Uzatavergach, so‘radi:

— Hatto, dedingiz?

— Birga ketaylik!

— Bo‘ladi...

— Birga ketaylik. Ham tijorat, ham ziyorat. Uni menchalik bilmaysiz. Soxt-sumbati bor! Uning hayotdagi bor sarmoyasi shu!

— Tabiiyki, xotinlar uchun!

— Xotinlar uchun ham, do‘stlari uchun ham. Kim ko‘rsa, g‘arch-g‘urch qilib yurishidanoq katta odam bo‘lsa kerak, deb o‘ylaydi. Haybati odamlarda shunday taassurot qoldiradi. Tullak buni yaxshi biladi, shunchalik hiylagarki, barchani mahliyo qiladi qo‘yadi, hayratda qolmay ilojing yo‘q. Xullas, birga ketadigan bo‘ldikmi?

— Ketaylik.

Oyoqqa qalqdi, qo‘lini siqib, chiqib ketdi.

Tuya choy va teshikkulchalar haligacha kelmagani uchun jahli chiqib, xonadan endigina chiqqan ham ediki, choychi choy va teshikkulchalarni ko‘tarib kelib qoldi:

— Aybga buyurmang akajon, yangidan damladim, shuning uchun...

— Yaxshi, mana shu yerda qoldir...

Choychi choy va teshikkulchalarni stol ustida qoldirib chiqib ketdi. Tuya choyga qand tashladi, aralashtira boshladi. Quدراتning yangi-yangi ovlar peshida bo‘lishi mumkinligiga ishonishni istagan tomoni tarozi bosayotgan edi. Uni Idrisga tashlab qo‘ymaslik lozim. Yanada to‘g‘rirog‘i, Idris ilib ketmasligi darkor. Sema ham da‘vosidan voz kechadigan bo‘lsa, bu tullak dalillar yetishmasligi sababli yoki qandaydir huquqiy hiylalarni ishga solib, ozodlikka chiqishi tayin. Uning ozodlikka chiqishi pul fabrikasi yangidan ish boshlaydi demakdir, bu fabrikaning jo‘mraklaridan suv ichmasa bo‘lmaydi. Bu O‘rxon Bomba degani uning o‘rnini aslo bosolmaydi, bosolmayapti ham.

Sema ham pochtaga ketayotib, deyarli shular haqida o‘ylayotgan edi. Tog‘ tog‘ bilan uchrashmaydi, inson inson bilan uchrasha-

di. Tullak endilikda xotinidan ajrashyapti, oldin biroz pul yuborib, hol-ahvol so'rashi, keyin bo'lsa, tezda yetib borishi kerak. Barlarda, tamaddixonalarda ish yo'q. Garchi hozir oshig'i olchi, ammo bir necha yildan so'ng nima bo'ladi? Har kuni har xil erkakning har xil hansirashini eshitib, yashash osonmi? Qudratbeyni o'sha kecha otelchining uyida kutib olganini esladi. "Bu odam meni ko'rgandanoq oshifta bo'lgandi, ammo men... Jahl kelsa, aql ketar, deyishadi. Shu bilakuzuklari qurib ketsin. Ochko'zligim tutib ketdi, shekilli, yo'q, yo'q, ochko'zlik-pochko'zlik emas. Ishxonada xotini bilan ko'rishgandik-ku, o'shanda meni aldadi, deb o'ylagandim. Xuddi shunday, menga bo'ydoqman, deb aytgandi. Bo'lar ish bo'ldi, jonim, endi ikki qator xat yozaman, biroz pul yuboraman, ko'nglini olaman, ish bitar. Undan keyin esa o'sha yerga jo'nayman, sudda uning foydasiga guvohlik beraman, da'vomdan ham voz kechaman..."

U bilan turmush qurishi mumkinligini o'ylay boshlagandi. Hali juda ko'plar uni desa o'lib qoladigan, esini yo'qotib qo'yadigan ayol edi. Qudrat bo'lsa, shallaqi xotinidan ajralishayotgandi. Ikki jumla yozib, ko'nglini oladi, pul yuboradi. U bechora, balki, qamoqxonada qora chaqasiz ingrab yotgan bo'lsa kerak!

Pochta eshigi oldidagi sotuvchidan bezakdor xatjild va qog'oz oldi, ichkariga kirib, hayajonlanib, yoza boshladi: "Jonim, jonimning ichi, yagonam! Kecha og'ayning Idrisbey keldi, meni topdi. Sen haqda uzundan-uzoq gaplashdik. Ahvol shunaqa ekanki, men bir ariza berib, da'vomdan voz kechsam, qutular ekansan. Agar ish shunchalik oson bo'lsa, sen uchun har narsaga tayyorman. Demak, mening jonim mening kasrimdan turmada yotgan ekan-da! Eh mening asalim, eh jigarim, hech tashvishlanma. Arizani berib ham o'tirmay, to'g'ri sudga chopib boraman. Seni yo unaqasiga, yoki bunaqasiga, qanaqasiga bo'lsa ham, albatta, qutqaraman. Telegramma yo'li bilan uch yuz yubormoqdaman. Borgan zahoti ko'rishamiz, seni pulga ko'mib tashlamasam-da, pulga zor qilib qo'ymayman. Yaxshiyamki, qamoqdasan. Ozodlikda bo'lganingda urg'ochi qanjiqlar senga osilib olgan bo'lardi. Men borguncha chidab tur. Men o'sha sen bilgan Sema emasman. Butun istanbul-

liklar orqamda, shunaqa. Ammo sen turganingda, hatto, artistlarga ham qiyo boqmayman. O‘paman, o‘paman, o‘pib qolaman! Sening Semang”.

Pulni ham jo‘natgach, pochtadan chiqdi. Boshi osmonda. Bir vaqt “ta’viya xotin”ni borib ko‘rishni o‘yladi. Yuzi burushdi. Ebanim bilan qancha yotib turgan edi-da. Buning ustiga zulukka o‘xshagan “ta’viya xotin” unga qanchalik oshifta bo‘lgani ham esidan chiqmagan. Endi yana, harholda: “Voy Semajonim! Yerd ham, osmonda ham yo‘q eding, qanday soz bo‘ldi!” deya bo‘yniga osiladi, Ebanimning yoniga olib boradi. “Yo‘-o‘-o‘q, — deb o‘yladi, — Ebanimning yoniga bormayman. Uyiga birrov kirib chiqaman, hol-ahvolini so‘rayman, yopishib olsa, shoshilinch ishim bor, boshqa kuni kelaman deyman, lekin bormayman!”

Bu fikr o‘ziga juda ma‘qul bo‘ldi. Bugun vaqti ko‘p. Yarim kechagacha u yoq bu yoqda sandiroqlaganidan ko‘ra, “ta’viya xotin”ni borib ko‘radi, o‘zini hech narsadan xabari yo‘qday tutib, ajralish masalasini undan bilib oladi, Qudratjonining yoniga borgan, unga ma‘lumot beradi. Istanbuldan yaxshi xabarlar bilan borishi darkor!

Ko‘p qavatli uyga kirdi. Nimqorong‘i, zax zinapoyadan tez-tez ko‘tarilarkan, uchinchi qavatning ochiq eshigi oldida oltmish yoshlardagi, ammo o‘zini hanuz yosh deb hisoblaydigan toifadan bo‘lgan ayolga duch keldi, ko‘pam e‘tibor berib o‘tirmadi. Qip-qizil bo‘yoqqa bo‘yalgan dudoqlari ko‘ngilni aynitardi. Egnidagi yoshlar kiyadigan kalta kechki ko‘ylagi shu darajada harir ediki, ichki kiyimlari yaqqol ko‘rinib turardi.

“Ahmoq satang!” deya o‘ylagancha, to‘rtinchi qavatga chiqdi. Yuragi o‘ynay boshladi. Ko‘rdi deguncha, kim biladi, qanday hayron bo‘larkin, bo‘yniga qanday osilar ekan, erkaklarga o‘xshab, yonoqlari, dudoqlaridan qanday o‘par ekan?

Tugmani ikkinchi marta bosishiga hojat ham qolmay, eshik ochildi. O‘rta yoshlardagi bir xotin, to‘g‘rirog‘i, bir xonim, xonimcha:

— Kim kerak, afandim? — dedi.

— Shahvarxonim shu yerda yashaydimi?

Ayol bir qur o‘ylab olgach:

— Yo‘o‘q, — dedi.

— Unday bo‘lsa, uzr so‘rayman. Demak, bu yerdan ketganlar?

Zinapoyadan asta-asta tusha boshladi. Haligi xotin kulimsirab kutib turgan ekan. Shahvar kabi, oyoqlariga qarayotgan, balki gaplashish uchun bahona izlayotgan edi.

Zinapoyadan uchinchi qavatga tushgan ham ediki, o‘zini yosh deb biladigan kekxa xotin ishva bilan so‘radi:

— Kimni qidirayotgan edingiz, ajabo?

— Shahvar xonimni qidirayotgan edim...

Xotinning upaga belangan yuzida tashvish alomati ko‘rindi:

— Shahvar xonimning kimi bo‘lasiz?

— Shunchaki bir oshnosi.

Kekxa xotin Semani boshdan-oyoq kuzatganidan keyin “Harholda, Shahvarning sevgililaridan bo‘lsa kerak” deb o‘yladi, so‘ngra:

— Ular bu yerdan ketdilar! — dedi.

— Qayerga ketishdi ekan, ajabo?

— Orqa ko‘chada uning Ebanimi bor...

— Ha-a. O‘sha yerga ketdilarmi?

— U yerga o‘zi ketdi. Bolalarining har biri har tarafga arqaldi...

— Voh, voh, voh...

Xotin xavotirlanib so‘radi:

— Modomiki, oshnasi ekansiz, boshiga tushgan falokatni nega bilmaysiz?

— Falokatmi? Qanday falokat?

— Qudratbeyni, Qudratbeyafandini ham tanisangiz kerak, harholda?

Sema “Qudratbey, Qudratbeyafandi” derkan yuzi yorishib ketgan, yashargan xotinga bir narsalarni sezib qaradi:

— Tanimay bo‘larmidi?

— Unday bo‘lsa, marhamat, kiring, charchoq ketkazish uchun bir qahva ichaylik hamda o‘sha beylar, beyafandilar haqida suhbatlashaylik. Kiring!

Bu xotinda bir gap bor. Kirishi darkor. Shunday bo‘lsa-da:

— Qanday bo'larkin? — dedi. — Bezovta qilib qo'ymasmi-kanman?

— Xudo saqlasin, astag'furulloh...

Sema kirdi. Xotin ham eshikni yopib, orqasidan keldi.

— Bu tomonga, afandim, mehmonxonaga marhamat qiling!

Mehmonxona, mehmonxonadagi eski, og'ir, qimmatbaho mebellar xotin ko'pni ko'rgan, badavlat ekanini ko'rsatib turardi. Yuzma-yuz o'tirishgach, bu yanada aniqroq bo'ldi. Albatta, bey, beyafandi yoki biron poshoning xotini bo'lsa kerak.

— Qahvaning qaysi turini ma'qul ko'rasiz, efem¹?

Bu ayol, balki, kim biladi, eski zamonlarda saroyga mansub bo'lgandir. "Qahvaning qaysi turini ma'qul ko'rasiz, afandim" demasdan "efem" deyishi uning saroyga mansubligini ko'rsatishi bilan birga, bunaqa mansublikdan emas, o'zini kiborlarning kibori hisoblagani uchun shunaqa deyişga odatlangan bo'lishi ham mumkin edi.

— Shakari o'rtacha bo'lsin demoqchi edim, ammo sizni urintirib qo'yaman shekilli...

— E-e-e, urintirish-purintirish degan gap yo'q, bo'tam. O'zim ham ichmoqchi bo'lib turuvdim...

Chorak soatdan so'ngra qo'llarida qahva finjonlarini ushlagan holda shirin suhbatlasha boshladilar.

— Qudratbey qayerda, Shahvar qayerda deysiz, efem?

— To'g'ri aytasiz, ammo?

— Demak, bu yaramas xotindan qutuladigan bo'libdi-da?

Durdona xonimafandining ichida umid uchqunlari cho'g'landi.

— Qutuladigan bo'ldi. Xotin ariza ham beribdi!

— Alloh, Allo-o-oh...Unaqa beylar beyafandisidan ajralish uchun odam miyasini yeb qo'ygan bo'lishi kerak. Shunday emasmi, efem?

— Shunday, ammo...

— To'g'risini aytganda, Qudratbey afandini yillab kutish kerak. Yillab emas, abadiyatga qadar!

— To'g'ri aytasiz, afandim.

¹ **Efem** — Afandim (efendim) so'zining qisqartmasi.

— Bechoragina begona yurtlardagi qamoqxonaning burchak-burchaklarida qanaqa ingrab yotgan ekan?

Yoshlar tutadigan dastro‘molini xuddi yosh qizlardek yoki yosh juvondek ko‘zlariga olib bordi. Yosh to‘plangan ko‘zlarini artdi, uh tortdi.

— Oh, qo‘zim, oh, u bechoraginaga bu iflos xotin bergan azoblarni bilmaysiz-da...

Ayta ketdi: Quدرات beyafandi uyda xotinidan tayoqlar yemadimi? Gultuvaklar kallasiga tegib, chil-chil bo‘lmadimi? Chiqindi opketadigan xizmatchiga bo‘sh tunuka qutillarini otmaganmidi? Boyaqish onasi bo‘lsa-ku, kulib kun ko‘rmadi. Alloh ko‘rsatmasin! Quدرات beyafandi qamalishi arafasida bir qiyomat qo‘pdiki, buni dushmanimga ham ravo ko‘rmayman, nadomatlar bo‘lsin, ichim achiydi. Qo‘l-yuzlari qonga belangan Quدراتbey uydан shunaqa qochib chiqdiki...

Sema hayratlar ichida qoldi. Demak, shunchalik kelbati bilan “ta’viya xotin”dan tayoq yeydigan darajada xotin quli bo‘lgan ekan-da?!

— ...Onasi bor-ku? Onasini tanirmidingiz?

— Yo‘q, tanimayman...

— Rahmatli farishtaning o‘zi edi. O‘sha Shahvar degan it, avf etasiz, uni chiqishtirmas, uyiga sig‘dirmas edi. Boyaqish uyidan chiqib ketar, qayerlardadir ishlar edi!

— Qayerlardadir ishlarmidi?

— E-e-ey... nima ham qilsin? O‘sha shallaqlini boshiga balo qilgan ham o‘zi. O‘g‘lining boshiga balo qilganining kaforatini o‘tash uchun miq etmas, ko‘lankaga, arvoqga aylangan edi bechora... Uyida oyoq uzatib o‘lgani ham yo‘q, o‘ligi uyidan chiqarilgani ham yo‘q. Oshnoman deganingiz uchun ko‘p gaplarni aytib o‘tir-may, shakarim. Bo‘lmaganida...

— Men bu tomonlaridan mutlaqo bexabar edim.

— U holda oshno emas, shunchaki tanishingiz bo‘lsa kerak?

— Ha, ha, shunchaki tanishim.

Durdona xonimafandi muhim sirni aytayotganday, pichirladi:

— U xotinboz ayol, xotinboz!

Sema kulib yubormaslik uchun o'zini zo'rg'a tutdi. Ammo, shunday bo'lsa-da, o'zini bu masalani endigina bilganday hayron bo'ldi:

— Iye?! Buni qarang-a, bilmagan ekanman... Voh, voh, voh... Qudratbeydan nega ajralgani yoki ajralmoqchi ekanining boisi endi ma'lum bo'ldi!

— Tabiiy, shakarim. O'shanaqa tiynatli xotin Qudrat beyafandi kabi bir erkakdan nimani anglardi? Zavq olmaydi-ku!

Sema qahvasini ichib bo'lgan, bilmoqchi bo'lganlarini bilib olgan edi. Bu orada bu xotin Qudratbey desa o'lib qolishini tushundi. Kavlashtirsa, harholda, bor sirini to'kib tashlaydi, balki Qudratbeyning quchog'ida o'tkazgan ishqiy kechalarning mazasi haqida so'zlab ketadi.

— Nega turdingiz, shakarim?

Qo'l soatiga qaradi:

— Bir necha joylarda uchrashuvlarim bor edi-da...

Durdona xonimafandi mehmonning orqasidan eshikni yopdi, kesakiga suyandi: bu yosh, nihoyatda suluv juvon, hech shubhasiz, Shahvarning sevgililaridan biri bo'lsa kerak. Qudratbey bilan biron ishqiy mojarosi bo'lganida Shahvarni izlab kelarmidi? Har holda, uzoqroq tanishi bo'lsa kerak, balki uzoq vaqtdan beri bu yerlarda bo'lmagandir... Istanbulga yo'li tushib, qidirib kелgandir ehtimol. Balki hozir orqa ko'chaga o'tib, Ebanimning uyi qayerda ekanini so'rayotgandir?

Qiziqsinib, oshxonaga o'tdi. Oshxona orqa ko'cha tomonda, bosma pardali derazasi Ebanimlarning ko'chasi tomonga qaragan edi. Uzoq qarab turdi, lekin ko'chada hech kim ko'rinmadi. Uyni topib kirgan bo'lishi mumkin emas. Mahalla baqqolining yoniga borib, surishtirgan bo'lsa, naq ustidan tushgan bo'ladi. Uzoq vaqtdan beri Shahvarning qiziga o'ynash bo'lgan baqqol qizni tutingan o'g'liga olib berayotgan, Shahvarga qarindosh bo'layotgan edi.

Deraza oldida uzoq kutib tursa-da, ne kelgan bo'ldi, na ketgan.

— G'alati, — dedi, — Shahvar orqa ko'chadagi Ebanimning uyida yashayotganini bildi. Nega u yerga kirib so'ramadi?

Juda qiziqib qoldi. Eski paltosini yelkasiga ilib, uydan chiqdi, baqqolning yoniga bordi.

— Iye, Durdona amma...Xush kelibsiz!

— Amma dedingmi? Og‘zingni yirtib tashlayman!

Baqqol kuldi:

— Tavba qildim, og‘zimdan chiqib ketdi...

— Sening qaynonang amma!

Baqqol kulib, tuzatdi:

— Mening emas, o‘g‘limning...

— Jonginam, shakarim... Og‘zingga qarab gapir, yomon so‘zlashga majbur qilma!

— Xo‘p, xo‘p... Marhamat?

— Biroz oldin bu yerga ketvorgan bir juvon keldimi?

Baqqol atrofga alangladi:

— Yo‘-o‘-o‘q...

— Menga uchradi, to‘g‘rirog‘i, Shahvarning qavatiga chiqdi, ko‘chib ketganini bilmas ekan, mendan so‘radi. Orqa ko‘chada, Ebanim bilan yashayapti, devdim, bir kapcha loy bo‘ldi qoldi juvon!

— Yosh, suluv dedingmi?

— Bir qultum suv bilan ichsa bo‘ladigan, xuddi artistlardek...

— Nadomatlar bo‘lg‘ay. Qaynana xonim eshitsa, ichi tatalaydigan bo‘libdi. Amringiz?

Kuldi:

— Viski bormi?

— Afsus, Durdona opa...

— Ha shunaqa degin, kelin xonimdan mijozga ortarmidi, demaysanmi?!

Baqqol shikoyatga o‘tdi:

— Rostdan ham shunday...

— Allohning o‘zi yordam qilsin. Boshqa nima ham derdim?

Vaysaqi xotin ketganidan keyin baqqol uzoq o‘yladi. Shahvarni axtarib kelgan ayol, ham ketvorgan, ham bir qultum suv bilan ichsa bo‘ladigan, artistga o‘xshagan juvon kim bo‘ldi ekan? Bir soatdan keyin kelgan Qudratbeyning xotinidan, asrandi o‘g‘lining bo‘lg‘usi qaynanasi Shahvar xonimdan so‘radi:

— Sizni bir ketvorgan, go‘zal juvon so‘rab kelibdi?

Baqqol xotinbozligiga imo qilyapti, deb o‘ylagan xotin qizishdi:

— Menga qara, hoy, latta baqqol!

— Xudo ursin, o‘lib ketay, hazillashayotganim yo‘q, sizni so‘rab kelibdi.

— So‘rab kelgan bo‘lsa, mening uyim bor, joyim bor... Sen u-bu gaplarni qo‘y, yaxshisi, qizning ishi nima bo‘ldi, shundan so‘zla!

— O‘g‘limning hujjatlari hali kelmabdi. O‘zingiz bilasiz-ku, hujjatlarning Arzurumdan kelishi oson ish emas. Ammo harakat qilyapti, bugun-erta kelib qoladi!

— Menga viski ber!

— Yo‘q.

— Yo‘q bo‘lib ket-ey!

— Yaxshi, lekin nima ham qilay? Olov xonim qizingizdan viski ortarmidi?!

Birozdan keyin Durdona xonim yana keldi, pul maydalatdi. Yoshiga yarashmaydigan tarzda, yosh qizlardek kalta etak kiyib olgan edi. Xotin shoshayotgandi! Kim biladi, hozir qayoqqa ketayotgan, kim bilan uchrashar ekan?

Pochtaga ketayotgandi. Jimjimador maktub yozgan edi Quadratjoniga. Pochtaga tashlaydi, ustiga ustak bir besh yuzlik yuboradi. Modomiki, u “taviya xotini”dan ajralishayapti, kim biladi, balki... Nega bo‘lmasin? Yoshi endigina oltmishdan o‘tgan, lekin ichidagi tuyg‘ular, tanasining tarangligi ostida bu bilinmay ketadi. Ham, jonim, bunaqa narsalarni o‘ylab o‘tirishga ne hojat? Rahmatli eridan qolgan nafaqasi, uyi, bugun sotsa, antikvar deya ming, o‘n minglab lira berishlari mumkin bo‘lgan mebellari, qimmatli qog‘ozlari, oltinlari, unisi-bunisi bor, rosa boy xotin hisoblanadi. Quadratbey bilan boshqa yerga ketishadi. Uyiga zotan yuz ming berishmoqchi. Boshqa dahada kichikroq yangi uy sotib oladi. Quadratjoni bilan umrining oxiriga qadar musichalardek yashagan bo‘lardi. Uning qo‘llarida jon berganidan keyin hamma narsasi Quadratjoniga qolsa qolavermaydimi.

— Hoy kampir, ko‘zingga qara!

Jahl bilan o'girildi. A-a-a... unga aytilgandi.

— Nega baqrayasan, buvi?

Yigirma yoshlaridagi yosh yigit ekan.

— Ayb, ayb, o'g'lim. Odam tanimagan kishisiga gap otadimi?

— Anglamadim, — dedi yigit. — Aslida taniganlariga gap otmaydi...

— Lekin juda uyat ish bo'ldi!

— Menga emas, senga uyat! Yosh qizlardek kiyinib olibsan...

“Sog' bo'l” demoqchi edi, gapni cho'zishdan voz kechdi. Xohlaganidek kiyinadi, birovning fikri bilan ishi yo'q.

Pochta tomonga yo'l oldi.

XI

Na prokuror, na qamoqxona mudiri “ellik ming lira pora” mish-mishi haqida boshqa og'iz ochmadilar. Yanada to'g'rirog'i, el og'ziga etak tutib bo'lmasligiga ishonidilar, indamay ketsalar, bu gap unutiladi, deb hisobladilar. Prokuror: “Mish-mish haqiqatdan yomonroq!” der, qamoqxona mudiri; “Juda to'g'ri!” deya unga qo'shilar, ikki gapning birida qasam ichardi: “Ellik ming lira u yoqda tursin, ellik chaqa ham ko'rganim yo'q. Yolg'on aytsam, Xudo ursin, bolalarimning yaxshi kunini ko'rmay!”

Ammo kattakon shaharning og'ziga elak tutib bo'lmaydi-da!

Muxolif partiyalar orasida eng kuchlisining, tuman ayollar bo'limidagi sergap boldizning o'rtaga tashlagan gap-so'zlari selday ko'pirib-toshib, yoyilib borayotgan, hukumatni yomonlash uchun hamma imkoniyatdan foydalanayotgan edilar:

“Hukumatga zarracha ishonch qolmadi. Necha yillardan buyon millatning iligini, qonini so'rib yotishibdi!”

“Bir qamoqxona mudiri, kichkinagina qamoqxonaning mudiri ellik ming lira pora olgan bo'lsa, kattalari qancha olishini bir o'ylab ko'ring!”

“Davlatning barcha idoralari chirib bitibdi. Pora olishdan boshqasini bilmaydilar. Ilohim, bizlarni Allohning o'zi qo'llasin!”

“Bo'ladi, bo'ladi... Dinsizning adabini imonsiz beradi!”

“E, mashhur gapni bilmaysanmi: Har fir’avning bir Musosibor!”

“Partiyamiz hokimiyatga kelsin, keyin ko‘rsatamiz... Iligimizni, qonimizni so‘rib bitirganlarning iligi, qonini so‘ramiz!”

“Qaniydi o‘sha kunlar tezroq kelsa”.

“Yaqin, ko‘p qolgani yo‘q!”

“...?”

“...!”

Qamoqxona mudiri bilan prokuror qattiq bezovta bo‘layotgan edi. Mish-mishlar ertami-kechmi Anqaraning qulog‘iga borib yetishini, hech kutilmagan bir paytda taftishchi yoki taftishchilar bostirib kelishini o‘ylab, hushyorlikni qo‘ldan boy bermayotgan edilar.

Qamoqxona mudiri garchi ichkilikni tashlamagan bo‘lsa-da, mast holda qamoqxonaga kelib qimor o‘ynashni bas qildi. Umuman olganda, qamoqxonada qimor, qoradori, nasha, buk-lama pichoq, chopqi sotuvi yo‘q qilindi. Obro‘li mahbuslarning tish doktori yoki kasalxonaga borish bahonasi ostida tashqarida ichib-ichib, fohishaxonaga ketishlariga ham chek qo‘yildi. Avvalo qamoqxona, so‘ngra butun shaharning quloqlari ding bo‘lgan, Anqaradan kelishi juda mumkin bo‘lgan taftishchilar kutilmoqda edi.

Oxir-oqibat keldilar ham. Boz ustiga bir emas, ikki kishi. Ikko-vi ham ozg‘in, eti suyagiga yopishgan, pakana edi. Izvoshchi Kal Mistiq ularni sumkalaridan tanib, shaharga ovoza qildi, ammo taftishchi degani ham shunaqa bo‘ladimi? Taftishchi degani qamoqda o‘tirgan Qudratbeyday bo‘lishi kerak. Bo‘ydor, soxt-sumbati joyida, bir qarashda odamning yuragini o‘ynatib yuboradigan...

Taftishchilarning ikkalasi ham “Anqara novvosi” emasdi!

Taftishchilar to‘g‘ri kelgan mehmonxonaga joylashib, lozim bo‘lgan kishilardan yuzlarcha sahifa tushuntirish xati oldilar. Xuddi ariday ishladilar. Hanuzgacha na qamoqxona mudirini, na prokurorni ko‘rdilar. Olgan tushuntirish xatlariga ko‘ra, ellik ming berilganini ko‘rgan kishining o‘zi yo‘q. Mish-mishlar qulog‘iga chalingan xolos. “Ko‘rmaganini ko‘rdim deyishga Allohdan qo‘rqishadi!”

Ammo olingan tushuntirishlarga qaraganda, qamoqxona o'zgacha bir olam edi: hovlisida qassob qo'y so'yadi, kilolab go'sht sotadi; qamoqxonada qoradori, nasha, buklama pichoq, chopqi bemalol sotiladi, kechalari mahbuslarning kameralarida qimorning zo'ri o'ynaladi, ko'p hollarda oyoqda zo'rg'a turadigan darajada mast bo'lgan qamoqxona mudiri ham qimorga qo'shiladi.

O'sha kuni Taftishchilar taftishchisini idoraga chaqirishdi.

Kamerada ipak pijamasini kiygan holda to'shagiga yonboshlab, biroz oldin Istanbuldan kelgan uchta maktubni o'qiyotgan edi. Maktublarning ikkitasi pushti xatjildga joylangan bo'lib, ikkalasi boshqa-boshqa uslubda yozilgan bo'lsa-da, bir mavzu — ishq mavzusida bitilgan zarif maktublar edi.

Uchinchisi eski do'stlaridan bo'lgan Tuyadan kelgandi. Oddiygina xatjild, aji-buji yozuv.

Uni eng oxiriga qo'yib, ilk maktubdan — Semadan kelgan xatdan boshladi. Sema uzr ustiga uzr so'ragan, yolvorgan, avf etishini iltimos qilgandi. Xotin Quدراتni unutmagan edi. Juda sevardi. O'sha kechani haligacha tushida ko'rar, hayajon aralash uyg'onar, anchagacha o'ziga kelolmasdi. Ha, biladi, aybi bor, ammo Semani ayb chohiga itargan o'zi edi. Bo'ydoqman degan, aldagan. Shu uchrashuvni tayinlab, bormagani-chi? Rasvo darajada aldanganini o'shanda anglagan, g'azabdan telbaga aylanib, o'sha johillikni qilgan. Endi bo'lsa, ahvol o'zgarganini Idris akadan bilib olgan. Sema beradigan birgina ariza o'larday sevadigan kishisining zindondan qutulishini ta'minlashga yetarmish! Modomiki, shunday ekan, bir emas, mingta ariza yozadi, sudga kelib guvohlik ham beradi.

Quدرات Yonartog' titrab ketdi: e Xudo, bu xotin bir kuni kelib qolsa nima bo'ladi?

Qo'lida pushti maktub, uzoq o'yladi: endi uning kelishini bir chetga qo'yib turaylik, mana shu maktublar Alloh yarlaqab, idora nazoratidan o'tkazilmay berilgan edi. Agar o'qib ko'rishsa, nima bo'lardi? Tilsim ochilib, siri fosh bo'lmasmidi?

Ikkinchi maktubning egasini birdaniga eslay olmadi. Kim bu Durdona? Eski alifboda, g'oyat go'zal husnixat bilan eskicha

uslubda yozilgan maktub boshdan-oyoq “ishq afgʻonlari va far-yodlari”ga liq toʻla edi. “Hurmatkoringiz”, “joriyangiz”, “mux-lisingiz” kabi eski zamonlardan qolgan iboralardan tarkib topgan maktub juda nazokatli tarzda turmush qurishdan, agar turmush qursalar “manqul va gʻayrimanqul, qimmatli qogʻozlar va naqd pullarini xoʻjayiniga jon dildan topshirib, lozim kelgan huquqlarni darhol oʻtkazib berishi” haqida dam urayotgandi.

“E Xudo... Kim boʻldi bu Durdona?”

Xuddi mana shu lahzada uni idoraga chaqirishgan edi. Ikkala ayol ham pochta orqali yuborgan pullar, turmush qurish takliflari... Ammo, eng muhimi, — Durdonaning kimligi!

Gʻuvillayotgan qamoqxona hovlisidan bir qirol kabi gʻoʻdayib oʻtarkan, xaloyiq hayrat ichida unga boqar, horgʻin, jahldor holi ularning nazaridan qochmayotgan edi.

Idora zinapoyasidan koʻtarilarkan, barcha koʻzlar u tomonga tikilgan, kutib turishar, bu ketishda “beyafandi” idorani, balki, os-tin-ustun qilsa kerak, deb oʻylashardi.

Xuddi shu haybat bilan qamoqxona mudirining xonasiga kirdi. Chillashir taftishchilarga qiyo ham boqmay, hatto, ularni koʻrma-ganga olib, mudirga balanddan kelib dedi:

— Nima gap? Meni nega chaqirding?

Ikki taftishchining diqqati jam boʻlgan, bu kishining bashang koʻrinishi, ayniqsa, yuz kilodan ogʻirroq bahaybat gavgasi oldida ezilib ketgan edilar.

Mudir qirilib:

— Afandim, — dedi, — Taftishchi beylar... sizdan maʼlumot olishmoqchi edi-da...

Taftishchilarga yuzlandi:

— Siz taftishchimisiz?

Ikkalasi baravariga:

— Ha, afandim, — deyishdi.

— Buni qanday bilamiz? Hujjatlaringiz?

Ikkala taftishchi shunday kuchli taʼsir ostiga tushishdiki, sho-shib qolishdi, guvohnomalarini darrov chiqarib koʻrsatishdi.

Taftishchilar taftishchisi shunchaki bir qiyo boqqan boʻldi.

— Qaysi soha taftishchisiz? Menga nima aloqangiz bor?

Bir ishoradan keyin mudir ham, prokuror ham tashqariga chiqdi. Ahvol “Savlatli kishi”ga tushuntirildi.

U aytilganlarni zarracha ham pisand qilmay, oyoq ustida tingladi, so‘ngra:

— G‘alati, — dedi. — Menday bir odam, hatto, Allohga pora berardimi? Bu, birinchidan, ikkinchidan, kim mendan pora so‘rashga, ayniqsa, olishga jur‘at qila oladi? Partiyam bilan men hozirgacha mamlakatning rasvosini chiqargan hokimiyatdagilarga qat‘iyan qarshimiz. Juda yaqinda hokimiyatdagilarni ag‘darib...

Gapining so‘ngini kelishtira olmadi, nima demoqchi ekanini unutib qo‘ydi. Bu parishonxotirlik Durdona xonimning kimligini eslolmagani uchun sodir bo‘lgan bo‘lsa kerak.

— Afandim? — dedi.

Ikki taftishchi ikki tomondan:

— Haqingiz bor, beyafandi...

— Yuz karra haqlisiz!

— Ha, hokimiyatni olib, chirigan iqtidorning¹ gaykalarini buyraymiz. Beylar, unutmang, bu millatning bo‘sag‘asi kumushdan emas, oltindan bo‘ladi!

Taftishchilar kulib yubormaslik uchun o‘zlarini zo‘rg‘a bosdilar, ammo yana “Harif”ning salobati ostida ezilib ketdilar.

— O‘n million kilometr kvadratlik Usmoniylar mamlakati, ya‘ni ona vatanimiz bugun o‘ndan birga tushib qoldi, bunga kim aybdor?

Taftishchilarning g‘iq etmay o‘tirishini ularning hokimiyatga bog‘liq, hokimiyatning amaldori ekaniga yo‘yib, dona-dona qilib so‘zladi:

— Iqtidorning aybi! Ha, hokimiyatdagilarning aybi. Bu nohaq, chirib sasiyotgan iqtidor ertami-kechmi ag‘dariladi, yurtimiz oldida nurli ufqlar butun hashamati bilan ochiladi...

“Ey, shu Durdonani Xudo ursin!”

Yana:

— Afandim? — dedi.

— Ammo yurtimiz oldida nurli ufqlar ochilgach, nima bo‘lishi kerak edi?

¹ **Iqtidor** — bu va keyingi o‘rinlarda hokimiyat ma‘nosida.

Birdan Durdona esiga tushdi va g'ayriixtiyoriy ravishda:

— Durdona! — dedi. — Ha, Durdona!

Taftishchilar ag'rayib qolishdi. Bu nima degani? Yo bu odam telbamikan?

U bo'lsa:

— Afandim, — deya yumshoq ohangda boshladi. — Dur degani, bilasiz, inju deganidir. Dona-dona bo'lib turadi. Har biri bir inju. Bir xonimafandini bilardim. Saroydan chiqqan. Haligacha tirik. O'taketgan darajada boy. Bugun ulardan biroz oldin bir mak-tub oldim...

Yumshoq ohang birdan yo'qolib, jiddiy, dag'al ovozga aylandi, xuddi urishib berganday:

— Bo'ldimi? So'raydigan narsalaringiz bitgan bo'lsa, meni huzuringizda ko'p ham...

Ikkalasi ikki tomondan:

— Astag'furulloh, — dedi. — Marhamat, afandim, ketishingiz mumkin!

Xonaga cho'kkan og'ir havoni og'irligiga qo'shib olib chiq-qanday bo'ldi. Mudir bilan prokuror yon tomondagi xona eshigi-dan mo'raladilar xolos. Ajabo, u qanday ko'rsatma bergan ekan?

U bo'lsa, qamoqxona ahlining qiziqsinib qarashlari ostida sol-lona-sollona, bir qirol-day haybatli tarzda ketib borardi. Xaloyiq ko'proq to'plangan joyga kelib to'xtadi:

— B...q hariflar, — dedi. — Ellik mingni yegan, yamlamay yutgan. Endi mendan ma'lumot olmoqchilar. Qanaqa ma'lumot? Pul olganlari uchun tilxat yozib berishmaydi-ku, hujjat ko'rsatsak!

Bir necha qadam tashlagach:

— Yaqinda, — dedi idora tomonga qarab, — juda yaqinda bu millatning haqiqiy egalari ish boshiga keladi va sizlardan bechora yetim-yesirlarning haqqini talab qiladi!

Hukumatning almashishini ko'proq avf uchun istaydigan qa-moxxona ahli bir lahzada jo'shib ketdi:

— Yasha-a-a!

— Bor bo'l, arslon!

— Alloh seni boshimizdan uzoq qilmasin!

— ...

Olqish ustiga olqish, qiyomat qo'pdi.

Qamoqxona mudiri, prokuror, ikkala taftishchi sarosimaga tushib, tashqariga otilib chiqishdi. Ular nega birdaniga shovqin-suron ko'tarilgani sababini bilishmoqchi edi.

— Nima bo'lyapti o'zi, nima gap?

— O'lay agar, bandangiz ham anglamadi, afandim...

— Bu isyon-pisyonning boshi bo'lmasin tag'in?

— Bunday emasdir, chunki...

— Chunki isyonga sabab bo'ladigan hech bir ish bo'lma-di-ku...

— ...

Taftishchilar taftishchisi bo'lsa, hovlidagi olqish va namoyish-ni tark etib, kameraga bir qahramon yanglig' kirib bordi:

— Bu millat, bu asl millat iliklariga qadar pokizadir. Hamma gap uni tushunish va u tushunadigan tilda so'zlashishda!

“Boja” yugurib keldi, quchoqlab, ustma-ust o'pganidan so'ngra:

— Aylanib ketay sendan! Millatni tamoman jo'shtirding. Idoradagilar qo'rquvdan pisib qolishdi. Endi saylov vaqtida minbarga chiqib, mana shunday so'zlasang bormi, noib bo'libgina qolmay, butun millatni partiyamizga tarafdor qilasan!

Ishlari, yanada to'g'rirog'i, tolei tezlik bilan o'zgarayotganini ko'pdan beri ko'rib turardi. Modomiki, o'zgarayotgandi, modomiki, ketadigan yo'lini tanlagandi u holda ertaga deputat bo'lgach, oldiga chiqib xiralik qiladiganlarga nisbatan qattiqroq munosabatda bo'lmog'i, do'stlikni yig'ishtirib qo'yishi, oradagi masofani lozim darajada ochishi darkor. Bu “Boja” kim o'zi? Uning davri o'tib bo'lgan. O'zini katta zamindor deb biladigan bu odam ishlatayotgan yer-mulkning katta qismi ertaga xotini bo'ladigan juvonniki ekanini Taftishchilar taftishchisi endi bilib olgan edi. Xo'sh? Modomiki, shunday ekan, bu yer-mulkning egasi o'zi, bojasi emas! Boja bu yer-mulkda nari borsa ish boshqaruvchilikka rozi bo'lishi shart. Ancha keyin esa uni bu ishdan ham haydab, bitma-tuganmas foyda ko'rishi mumkin.

— Sen bunaqa betakalluf so'zlashni bas qil, — dedi.

Boja talmovsiradi:

— Qaysi betakalluf so'zlarni?

Kameraning to'ridagi to'shagiga o'tarkan, kattakon ko'zlari-dan jahl uchqunlarini sochdi. Bu bojaga o'rnini bildirib qo'yishga yetarli bo'ldi. Yaqinlashib, tiz cho'kdi:

— Boja, — dedi, bilasan, men bir omi odamman!

— Mana shu “boja” degan so'zing ham meni asabiylashtir-yapti...

— Asabiylashma. Bey deyman, beyafandi deyman, beyafandi hazratlari deyman, jahling chiqmasa bo'ldi!

Ijirg'anib boqdi:

— Ko'ryapsan-ku, maktub o'qimoqchiman!

— Xo'p, xo'p, kechirasiz...

Boja achchiqlanishi kerak bo'lsa-da, negadir achchiqlanma-di. Bu kishiga birovni ozorlash ham yarashadi, shekilli? Ertaga saylovda nutqlar so'zlasa, deputat bo'lib saylansa, obro'si yanada ortadi, mayli ortaversin. Qora chaqaga arzimaydiganlarning sav-latidan ne foyda? U begonami? Yaqinda qarindosh bo'ladi, ishi sudda ko'riladi, birinchi majlisdayoq xotinidan ajralishadi, so'ng boldiziga uylanadi. Halol bo'lsin, baqirib-chaqirishi ham, hatto, so'kinishlari ham halol bo'lsin.

Hovliga chiqdi. Mahbuslar u yer bu yerga to'planib olishgan, “Beyafandi” haqida gapirishardi: Bu qanday odam-a?! Yuqoridagi taftishchilar kabi mingtasi uning yonida pachoq. Uning haybati devorlarni titratadi! Ertaga bir minbarga chiqsin, millatga xitoban bir nutq so'zlasinki... Qolaversa, uning hibsda yotgani ham yaxshi bo'ldi. Mahkumlarning hol-ahvoli, turish-turmushini biladi-gan kishining Majlisga saylanishining behisob foydasi bor. Balki “Umumiy avf” chiqartirgan, qamoqxonalarni bo'shatgan bo'lardi!

— Og'irligi qadar oltin bu kishi!

— Qanaqa oltin? Brilliant degin...

— Eshitdingizmi, ichkarida taftishchilarni joyiga o'tqazib qo'yibdi!

— Yo'g'-e?

— Xudo ursin! Mudirning shotiri aytdi. Taftishchilarga: “Siz kim bo'lasizki, mendan tushuntirish xati olishga jur'at qilmoqda-siz? Menday ma'lumotingiz bormi o'zi, necha pullik odamsiz-u, meni yoningizga chaqirtirasiz?” deganmish.

Hayrat kuchaygandan kuchaya bordi:

— Rostdanmi?..

— Bu harif Nomiq Kamolning xuddi o‘zi desang-chi...

— E, Nomiq Kamolning unga yetishiga yo‘l bo‘lsin...

— U shunday degach, taftishchilar nima qilishibdi?

— Nima ham qilishardi? Titroq ustiga titroq!

— Qo‘llarini o‘pishgandir, e Xudo, o‘zing asra...

— Itday dumini likillatishgan!..

— ...

U bo‘lsa, maktublarning uchchallasini ham o‘qigan, g‘ururlanib ketgandi. Sema uch yuz yuboribdi. Durdona besh yuz. Sakkiz yuz lira... Unchalik katta pul emas, ammo ayollarning unga e‘tibori yoqib tushgandi. Bu sakkiz yuz lira degani tishining kavagini ham to‘ldirmaydi. Istasa Nafisa butun mol-mulkini xatlab beradi, cho‘ntagidagi bank daftarchasiga yuz minglarni ilova qilishi mumkin. Yaxshi-ku, lekin bu xotinlarning kallasi ishlab ketib, kelib qolishsa, nima qiladi? Nafisa uni desa o‘lib qoladi. Sema va Durdonaning bu yerga kelishlarini bir tomonga qo‘ying, agar mana shu jimjimador maktublarni ko‘rsa, qiyomat qo‘ptirgan, balki o‘zini o‘ldirgan bo‘lardi.

Yana mag‘rur kuldi. Nafisa o‘zini otsa-yu, bu voqea to‘g‘risida Istanbul gazetalarida yozilsa, bet-bet maqolalar, bor bo‘yi bilan tushgan suratlari bosilsa qaniydi!

Qariligini bilintirmaslik uchun yuziga qat-qat upa chaplaydigan, lablarini qip-qizil bo‘yoqqa bo‘yaydigan, taqinchoqlar taqsa, yosh ko‘rinaman deb o‘ylaydigan Durdona u yoqda tursin, haqiqatan ham mashhur shu Sema uni hanuzgacha sevar ekan! To‘xta, to‘xta, bu kuniga yaraydigan ish-ku! Ertaga bu yerdan chiqadi, saylovda nutq ustiga nutq irod qiladi, deputatlikka saylanib, Majlisga kirs...

Mag‘rur yo‘talib qo‘ydi.

Ha, Majlis a‘zosi bo‘lsa... tabiiyki, mashina oladi, mashina bo‘lganidan keyin esa bir sevgilisi ham bo‘lishi kerak-da! Bu nega endi Sema bo‘lmasligi kerak?

“Haqiqatan ham, — o‘yladi u, — u vaqtda kamida bir nechta o‘ynashim bo‘lishi kerak. Ammo o‘shangacha Semaning o‘zi ki-

foya qilib turadi. Kelaversin. Qamoqxonadagilarga “qarindoshim” deyman. Nafisaga-chi? Singlim desammikan? Dastlabki vaqtlari bunga ishonishi mumkin, biroq keyin-chi?”

Qo‘l siltadi: “U yog‘i Allohga tavakkal” deganday bo‘ldi.

Durdona xonimafandining maktubiga yana ko‘z yugurtirdi. Bu xotinni nima qilsa ekan? U xotin sifatida Semaning, hatto, Nafisaning tirnog‘iga ham arzimaydi, ammo mol-mulki, qimmatli qog‘ozlari, naqd pullarini unga berish haqida dam urayotir-ku. To‘g‘risini aytganda, mol-mulkini deb uni nikohlab ololmaydi. Zotan, buning keragi ham yo‘q. Nafisa bor! Minglab tanob yer! Ertaga “Katta zamindor” sifatida saylovga kiradi, Majlisda ham ana shunday kishi sifatida qadam tashlaydi. Shuning uchun... “Padariga qusur, hech biri bilan nikohlanmasam nima bo‘ladi? Uchchala xotin ham unga sajda qilyapti. Hamma gap Majlisga kirishgacha. Undan keyin? Undan u yog‘ini Alloh biladi... Sen kattakon Quدرات Yonartog‘ bo‘lsang. Dunyoga kelish sababing, yanada to‘g‘rirog‘i, dunyoga kelishingdagi hikmat — nishonga to‘g‘ri urishdan iborat! Bunchalik go‘l odamlarga menday hushyorlar ham kerak. Alloh bilguvchidir. Yeyishni bilmagan qullari ustiga yeyishni biladiganlarini yuboradi, albatta. Nima deysiz, afandim?”

Miyig‘ida kuldi.

“Meni o‘yga soladigan yagona kishim onam edi. U o‘lganidan keyin...bu yog‘iga oxirigacha bosib bormoq kerak!”

Tuyaning maktubini oldi, kula boshladi. Bu Tuya degani qanchalik ahmoq. Lekin Idrisning Istanbulga bekorga kelmaganini darrov fahmlagan. Fahmlashi tayin edi... Iskovuch itday hid oladi bu dayus. U ham kelmoqchi ekanini yozibdi. Bir ishora qilsa bormi, xotinmi, erkakmi, bir to‘da olomon yugurib keladi. Hatto, “ta’viya xotini” ham. Ajralishmoqchimish, qamalishini xosiyatsiz deganmish, falonmish, pismadonmish... “La’nati qanjiq! “Shahvarjonim, senga mingtalik yubordim. Zudlik bilan yetib kel. Men bu yerda pulning hidiga chiday olmay qoldim, oyog‘ingni qo‘lingga olib yetib kel! — deb yozsam nima qilgan bo‘lardi?”

Chuqur uh tortdi. Ularning hammasini bir yerga yig‘sa, har biri bilan alohida-alohida erkakcha gaplashib olsa, “Katta zamindor

sifatida Majlisga kirmoqchiman. Meni juda yaxshi bilasiz. Majlisga kirganimdan keyin katta tovlamachiliklar qilish yarashadigan ish emas. Undan ko‘ra, birgalikda asal olib, birga asal yalaganimiz yaxshi emasmi?” desa...

Kuldi. Daroz, qo‘l-oyoqlari kapchaday Tuya yana esiga tushdi. Chopib emas, uchib kelgan bo‘lardi, uchib, Xudo haqqi! Hatto, nima deyishini ham bilardi: “Qudrat! Sen dohiysan, dohiy!”

Xayolida jonlantirgan Tuyadan go‘yo:

“Nima deysan?” deb so‘radi.

U ham go‘yo:

“Nima ham derdim? Qishda qor so‘raladimi?” deydi.

Suhbat shu tariqa davom etib ketaverdi:

“So‘ralmaydi, haqlisan!”

“Qil, bor, ur, qir. Shikoyat qilishlariga imkon bermasang bas!”

“Sizlarning yordamingizda shikoyatga imkon bermayman. Bermayman, ammo millat mendan xizmat kutmaydimi?”

“Millat dedingmi? Qaysi millat? Millat emas, illat-ku, illat!”

“..?”

“Millat deganing o‘lib ketmaydimi? Balchiqqa belanib yiqilib ko‘r, o‘shanda ko‘rasan millatingni. U ham tepib o‘tib ketadi!”

“... ”

“Millat” bo‘lsa, uni Nomiq Kamolga taqqoslayotgan, hatto, undan ham yuqorida tutayotgan, shafolat kutayotgan edi. “Taftishchilar taftishchisi” unutilgandi. Undan ham ulug‘vorroq edi. Juda, juda buyuk edi, albatta. Taftishchilarning adabini bergan, tutqunlarga hovlida nimalar degandi:

“Yaqinda, juda yaqinda bu millatning haqiqiy egalari ish boshiga keladi va sizlardan bechora yetim-yesirlarning haqqini talab qiladi!”

Millatning egalari kimlar edi? Albatta, u va unga o‘xshaganlar. Talab qilishlariga, bechora yetim-yesirlarning haqqini tortib olishlariga hech shubhalari yo‘q edi!

Yuz yillardan beri hamma joyda bo‘lgani kabi, bu yerda ham “Haqiqiy najot yo‘lini” axtarayotgan xaloyiq qamoqxona devorlari ichida qachonlardan buyon “qidirganini topgan”day unga sirachday yopishib olgan, pashshadan fil yasab, ko‘klarga ko‘targan,

keyin bo'lsa, bu mish-mishva xomxayollar qamoqxona devorlarini oshib o'tib, shaharga yoyila boshlagan edi. Mana, qidirgan odamlari! Uni saylashadi. Anqaraga yuborib, Majlisga kiritishga muvaffaq bo'lishsa, "bechora yetim-yesirlarning haqqini tortib olish" bilan kifoyalanib qolmagan, millatning ishlarini yo'lga qo'ygan, non, yegulik, yemlarni mo'l-ko'l qilib tashlagan bo'lardi. Bu harif din-u diyonatli kishi ham emish. Masjidlarni ta'mirlatadi, shlapani bekor qilib, fes, qalpoq kiyishni joriy etadi, xalifalikni tiklaydi. O'shanda Janobi Alloh ham qachonlardan buyon darig' tutgan rahmatini ularning ustiga yog'diradi, dunyo yanada go'zallashib ketadi, yanada jozib bo'ladi, hammayoqda mo'l-ko'lchilik sodir bo'ladi!

Tashqaridagi hosilning darajasini Nafisadan bilib olayotgan edi. Juvon shahardan ijaraga uy olib, joylashgan, deyarli har kuni kelar, unga quchoq-quchoq yangiliklar olib kelardi: Partiyalari-ning viloyat boshqoni ham uni ziyorat qilishga keladigan bo'libdi. Shaharda yurgan gap-so'zlardan u ham xabar topibdi, hatto Bosh Markazga ko'pirtirib maktub yozibdi. Telefon orqali unga amr berishibdi: "Bu kishini vaqtini hech boy bermay, darhol partiya-mizga ol!"

Qudrat Yonartog' hokimiyatdagilarga qarshi chiqmoqchi, ammo oldin shu da'volardan qutulsin!

Ikki kundan keyin Idris kelib qoldi.

Taftishchilar ishlarini bitirib, Anqara tomonga yo'l olgan edilar.

Idris bilan yana mudirning xonasida uchrashdi. Idris Istanbul voqealaridan so'z ochish o'rniga hayajon bilan:

— Kecha keldim, — dedi, — bir otelga joylashdim. Sen haqda gapirishayotgan ekan Qudrat. Qanday gapirishganini bir ko'rsang edi!

Hayron bo'lmadi. Shaharda u haqda nimalar deyishayotganini Nafisadan va quyruqli yulduzday nur sohib keladigan foytunchi Kal Mistiqning uzundan-uzoq so'zlaridan bilib olgandi.

— Bilaman, — dedi.

— Keyin oshxonaga bordim, yana sen, nuqul sen!

O'zini bunga e'tibor bermaganga soldi:

— Bilaman, bilaman... sen Istanbulda nima gaplar bo'lgani haqida so'zla!

Idris Istanbul sarguzashtlarini qisqacha, lekin vaqt-vaqti bilan achchiqlangan, ko'proq Tuyani bo'ralab so'kkan holda gapirib berdi. Qudrat bularning hammasini bilardi. Hatto, uning bilmaganlarini ham.

— Sema bu yerga kelyapti, — dedi.

Idrisning qovog'i solindi:

— Qo'y shu eski fohishani. Menga uchrashuv tayinladi-yu, kelgani yo'q. Qolaversa, ariza yozib berishdan ham o'zini opqochdi, suyuqoyoq!

Qudrat Yonartog' ayolning zarif maktubini uzatdi. Idris oldi. O'qir ekan hayratlarga tushdi. Orada bir:

— Voy onasini! — dedi. — Senda sehrli tayoq bormi og'ayni?

Yana g'urur aralash kulimsiradi:

— Borligini bilmasmiding?

— Qovoqxonada ishqibozlari naqadar ko'p ekanini bir ko'rsang, hushing boshingdan uchgan bo'lardi. Shunday bo'lsa-da...

— Bunga nima deyish kerak?

Durdonaning maktubini uzatdi.

Idris uni ham oldi, bir nafasda o'qib chiqdi:

— Mol, mulk, naqd pullar, aksiyalar...voy onaginam, voy! Xo'sh, bu yerdagi nima bo'ladi?

— Kim? Nafisami? To'xtaydi!

— Sema?

— U keladi, Anqarada men bilan yashaydi.

— Kampir nima bo'ladi, kampir?

Qudrat Yonartog' qahqaha otdi:

— Istanbulda yo'limga ko'z tutib o'tiradi!

— Mol, mulk, naqd pullar, aksiyalar?

— Bandangiz nima desa shu bo'ladi, men qanday desam, shunday yashaydi!

— Hammasini birdaniga nikohlab ololmaysan-ku?

— Buning keragi bormi?

— Yo'qmi?

— Albatta, yo'q!

— Rozi bo‘lishadimi?

— Nega bo‘lmas ekanlar? Shariat kesgan barmoq og‘riydimi?

Idris darhol tushunib yetdi:

— Ha-a... ana endi bo‘ldi. Sulloh, bir o‘q bilan uch quyonni urarkansan-da!

Kuldi:

— Sulloh dema, sulloh! Men beyman, beyafandiman, beyafandilarning beyafandisiman. Xo‘-o‘sh... Tuya nima bo‘ladi, deb so‘rasang-chi!

Uning maktubini ham uzatdi. Idris xo‘mraygancha Tuyaning aji-buji maktubini o‘qib, bo‘ralab so‘kindi, keyin:

— Borib turgan eshshak, — dedi. — Eshakvachcha! Degustasyonda qon qustirdi-ku menga!

Bo‘lib o‘tgan gaplarni uzundan-uzoq aytib berdi.

Qudrat Yonartog‘ bularni parvōyiga ham ilmadi. Nima bo‘lsa bo‘lsin, ertangi kunlarda Tuyaning ham muhim o‘rni bo‘ladi. Bir-birini haqoratlash, bir-biri kamsitish yaxshi emas. Ularning oldida nurli ufqlar ochilmoqda, qo‘llansalar olam guliston! Yelkama-yelka turib, bunday foydalanishlari darkor!

— O‘ylab ko‘r... Minglab tanob yer egasi bo‘lgan deputatman. Qo‘limni qayoqqa uzatsam, yetadi. So‘ngra, undan ham muhimrog‘i, ko‘raylik, deputat bo‘lib qolaveramanmi? Yoki deputatlikdan bir trampolin sifatida foydalanib, keyin... a?

— Sendan qo‘rqa boshladim og‘ayni!

— Nega?

— Ertaga qarasak, deputatlikni ham oz ko‘rib?

— Xo‘sh?

— Vazir, balki Bosh vazirlikka ko‘z tikiyapsanmi?

Pismiqlarcha kuldi:

— Nega bo‘lmasligi kerak?

Shipga tikildi:

— Alloh, Alloh, o‘zing saqla!

Kotib eshikni taqillatgach, qiya ochib, mo‘raladi:

— Xonimafandi keldilar, beyafandi!

Qudrat Yonartog‘ xuddi xizmatkoriga buyurganday dedi:

— Kirsin!

Hayajondan qizarib ketgan Nafisa kirdi. Idris borligini ham sezmay:

— Oh Qudrat, jonginam Qudrat... Shaharda nuqul sen haqingda gapirishyapti... Xotinlar-u erkaklar, kattalar-u kichiklar, korchalonlar-u amaldorlar... Hamma, hammasi sen haqda so'zlamogda. Endi shu suddan oqlanib chiqsang bormi, olqish ustiga olqish yog'iladi, qiyomatlar qo'padi!

Birdan Idrisga ko'zi tushib:

— E-e-e... — dedi. — Pardon. Avf etasiz, shunchalik hayajonga tushganimdan sizni ham ko'rmay qolibman. Xush kelibsiz!

Idris bilmaganga oldi:

— Xush ko'rdik!

— Istanbulda nima gaplar?

— Hech gap yo'q, hammayoq go'zal, barcha sog'-salomat.

— Hech bo'lmasa, ishlaringizni hal qiloldingizmi?

Lof ura ketdi:

— Qudratbeyning ishlarini...ya'ni hal qildim, desam bo'la-veradi. Shuncha mol-mulk. Posho bobolaridan qolgan yer-mulk, dalalar, ishxonalar, binolar... kim yulgan bo'lsa, o'shaning qo'lida qolgan. Sog' bo'lsin, mol-mulkka ahamiyat bermaydi!

Nafisa birdan bo'yniga osildi:

— Mening mol-mulkim, borim ham uniki! Shunday emasmi, Qudrat?

Qudrat Yonartog'ning kallasida chaqmoq chaqdi:

— Ammam bilan bir qarindosh xonimafandi bu yerga kelmoqchi emish. Ish masalasida gaplashib olishimiz kerak...

Idrisga yuzlandi:

— Qachon kelishmoqchi deganding?

Zakiy Idris gap Sema bilan Durdona ustida borayotganini fahmlagan edi:

— Aniq kunini aytmadilar, ammo bilib bo'lmaydi. Bir kuni kelib qolishar...

Qudrat Yonartog' bexosdan siqilib ketganday bo'ldi. Bu Nafisaning nazaridan qochmadi:

— Jonimning ichi, nima gap? Nega birdan siqilib ketding?

Chuqur uf tortganidan keyin:

- Nima deysan? — deya Idrisga qaradi. — Aytaveraylikmi? Idris hech narsani tushunmadi, lekin sarosimaga ham tushmadi:
— Vallohi, o'zing bilasan, — dedi.

Shuning o'zi yetib ortdi. Nafisa xavotirga tushdimi, tushdi. Aytishdan tortinayotgan gaplari nima o'zi? Yomon xabarmi? Nima bo'lsa ham bilib olishi kerak. Quadratjoni nima deyayotgan edi? Nega aytolmayapti? Joni siqilmasin, deyaptimi? Hecham-da. Nechoq'lik yomon xabar bo'lsa bo'lsin, aytsinlar. Faqat o'limga chora yo'q. Boshqasining iloji topiladi.

Shundan keyin Quadrat Yonartog':

- Mening ta'viya xotinim ajralishdan voz kechibdi, — dedi.

Nafisaning kayfi butunlay uchib ketdi. Idrisga boqdi:

- Rostdanmi Idris aka? Senga aytdimi? — dedi.

Idris vaziyatni tushungan edi:

- U yerdagi do'stlarimizga aytibdi, da'vosini qaytarib olibdi!

Yig'lagudek bo'lgan Nafisa birdan jo'shib ketdi:

— Qo'lidan kelganini qilsin, — dedi. — Uylanish faqat hukumat nikohi bilan bo'lmaydi-ku, shariat nikohi ham bo'laveradi. Shunday emasmi, Quadrat? Haqiqiy nikoh shariat nikohidir!

- Unday holda to'rtta xotin olsam-chi?

- Sog' bo'lsang bo'ldi. Shariat kesgan barmoq og'rimaydi!

XII

O'zgargan yangi sharoitda qanday harakat qilishi lozimligini necha kecha-yu kunduz o'yladi.

Nima qilishi kerak? Tuyani qo'yib turaylik, xotirlarning mak-tubiga qanday javob yozishi kerak? Shirin gaplar bilan aldasinmi yoki sovuqqina javob bitsinmi?

Kecha, allamahol bo'lgan edi. Yonidagi to'shakda bojasi xur-rak otib uxlayotgandi. Nafrat bilan bo'lmasa-da, kamsituvchi na-zar tashladi. Bir yo'lini topib, bu kameradan chiqishi kerak. Gar-chi bu kamera qamoqxonaning eng yaxshi, eng toza kameralaridan bo'lsa-da, chiqishi kerak, bu ipirisqi boja bilan birga bo'lishdan qutulishi darkor. Qamoqxonada bir yoki ikki kishilik kameralar

bor edi. Bu kameralar mahbuslarni jazolash uchun qo'llanilar, bu yerga o'limga hukm qilingan, katta ayb qilganlar tashlanar edi. Mudir ham, prokuror ham uni rosa hurmat qilishadi. Ulardan biridan so'raydi. Yo'q demasliklariga ishongani uchun, kamerani yuvdirib, tozalatadi, oqlatib-ko'klatadi, palos-malos tashlatadi, so'ngra o'tib o'tiradi. "Ha, ha, — dedi, — hamisha ipirisqilar bilan birga bo'lishdan hech maza topmaysan!"

Esnadi.

Muhimi — xotinlar edi, xotinlar!

Sema, yozgani kabi, haqiqatan ham poyezdga chiqib yetib kelarmikan? Bunday bo'lmasa kerak, deb o'yladi. Har holda maktubining javobini kutsa kerak. Qolaversa, bu qasaba uning uchun ancha xavfli hisoblanardi. Ko'p yillar otelchining o'ynashi bo'lgan, keyin bu odamning nikohli xotini bilan janjallashgan. Shu boisdan ham darhol kelolmaydi. Durdona xonimafandi bo'lsa...

Kuldi. Oltmishdan oshgandan keyin ko'ngillari er tusab qolibdi manjalaqining. Mol-mulkini, naqd pullari va aksiyalari-ni qo'shqo'llab topshiradi, keyin bo'lsa, qashshoqlikka tushadi. Xo'sh, bu xotin telbami? Mol-mulkingni bировga qo'shqo'llab topshirguncha, maza qilib yasha, umringning oxirigacha xonimisan xonim bo'l, xohlasang tahorat, namoz, mavlud, tilovatlar ichida o'zingni ovutib o'tiravermaysanmi kallavaram. Qo'lingdagini yirtqichlarga oldirishning nima keragi bor?! Yo'q, chumchuq boyqushga yem bo'lgani kabi, o'ziga o'zi choh qazimoqda. Quдрat Yonartog' bo'lmasa, boshqasi, unisi bo'lmasa, narigisi. Holbuki, dunyoda Quдрat Yonartog'dan ko'p yaxshi, muloyim, shaytonlikni bilmaydigan ipirisqilar ko'p-ku! Qatiqchi, sabzavotfurush, baqqolning malayi... ulardan birini ilintir, qo'liga uch-to'rt lira ber, o'tiningni yorsin, qatiqni uyingga olib kelib bersin, ishingni qilsin, keyin yallo qilib yuravermaysanmi?!

Ha endi, bu qari tullak chopib kelarmikan, ajabo? Kelish borasida ishtahasi Semadan ko'ra ko'proq hakalak otayotganiga hech shubhasi yo'q. Ammo u ham Sema singari, maktubiga javob kutadi. Kallavaramlar... Ikkovi ham Quдрat Yonartog' zindonda azob chekib ingrab yotibdi, deb o'ylamoqda. Qaysi zindon? Qanaqa azob, qanaqa ingrash?

Mayliga, vaqt o'tkazmasdan ikkoviga ham alohida-alohida javob yozishi, darhol yetib kelishlarini tayinlashi darkor.

So'ngra... Xotini ajralishdan voz kechdi, deya Nafisaga bevaqt yolg'on so'zladi shekilli? Juvon shar'iy nikohga ham rozi bo'ldi-ku. Sud birinchi majlisdayoq talog'ini bersa, buni Nafisa eshitsa... "Iye, meni aldadingmi? Menga nega yolg'on so'zlading? Senday bir beyga, beyafandiga yolg'on so'zlash yarashadimi?" demaydimi?

Uf tortdi, o'zidan o'zi: "Nima qilsam ekan?" deb so'radi. Chindanam, nima qilsa ekan? Uzoq o'yladi. O'ylagan sari boshi g'ovlar, juvonnini ishontirish uchun qanaqa uydirma aytishi kerakligini hech topolmayotgandi. Tuyaga javob maktubi yozish uchun qog'oz-qalam olgan lahzada kallasiga urdi: "Eee, oson-ku! Nafisaning meni qanchalik sevishini sinash uchun aytgan bo'lishim mumkin-ku! Bu xotin zotan yonib-kuyib borayotir, sinashning hojati ham yo'q, ammo sochi uzun, aqli qisqa, boz ustiga oshiqu beqaror. Sinaganimga xursand ham bo'lishi turgan gap!"

Topdi. Xursand bo'ldi. Shu xursandchilik ichida qog'oz-qalamga yopishdi, "Tuyajonim!" deya yoza boshladi. Rang-barang xotiralari ko'z oldidan kino lentasiday o'ta boshladi. "Maserret" qahvaxonasida gazeta titishlari, biron falokat yuz bergan korxonaga chopishlari, cho'ntaklarida hemiri yo'q ekan, ikki-uch taksiga o'tirib bosqin qilishga uchib borishlari, bosqin natijasida qo'lga kiritgan yakanlar hisobiga kechalari maishat qilishlari, cho'ntaklaridagi pulni oxirgi chaqasiga qadar yeb bitirib, ertasiga nonush-taga pul topmay qolishlari...

O'ziyam rosa jimjimador, gumbur gumbur, ajoyib maktub bo'ldi-da! Uning bu yerga, bu qasabaga, bu "qo'ylar makoni"ga kelishini istayotgandi. Oldinda "nurli ufqlar" bor. Yana eski hunarlarini davom ettirishadi, lekin endi kattaroq hajmda, ko'pdan-ko'p pullarni shilib olgan holda!

"Eh, Tuya, eh, — deb yozgandi, — biz necha yillar Istanbulda keragidan ortiq mehnat sarf qilib, to'rt-beshning peshida bo'libmiz. Bu yerda, bu o'tlarning orasida to'rt-besh emas, minglar, o'n minglar, hatto, yuz minglarning hidi ufurib turibdi. Deyarli o'z oyog'i bilan tuzoqqa tushgan bir juvon — gap oramizda qolsin.

Luqmon Hakim darhol ye deb aytgan toifadan...kelgach, ko'ra-san! — ismi Nafisa. Bir imo qilsam, butun mol-mulkini nomimga o'tkazib beradi. Hazillashayotganim yo'q. Bunaqa ishlarda yosh-poshga qarab o'tirmasligimni bilasan. Ammo "nega qarab o'tiribsan?" deyishing mumkin. Yo'q, bu ish sen o'ylaganday emas. O'g'rincha bo'lishini xohlamayapti, tamoman teskarisi. Juvon uni mol-mulki uchun emas, o'zini qattiq sevib qolganman, deb o'ylayotir. Unda shunaqa hissiyot uyg'otdim, nariyog'iga ham o'tdim. Kattakon yer-mulki, to'rt ming tanobdan ko'proq yeri bor. Buning ustiga yangi tashkil etilgan partiyaning ayollar shu'basida. Tariqatga ham kirgan, ammo hammasi, hatto Alloh bir tomonda, men bir tomondaman. Idrisga amakisining qizini yopishtirdik. Istasang xabar ber, senga ham birontasini topib qo'yamiz. Xotinim nima bo'ladi, deyishing mumkin. Ajralishmaydi, deyishing mumkin. Parvoyingga ham kelmasin. Shariat nikohi o'qitasan qo'ya-san. Shariat kesgan barmoq og'rimaydi, monsher. Shariatga ko'ra, xohlasang, to'rtta xotin ol!"

Maktub mana shu sur'atda gurillab yozilaverdi. Orada unga ming lira yuborganini, Degustasyonda og'aynilari bilan Quadratjonning sharafiga yuzta-yuzta otishlari kerakligini yozdi. Zavqu shavq bilan tugatdi, xatjildni yelimladi. Yelimlashga yelimladi-yu, o'ylab qoldi. Nima qilyapti o'zi? Jinni bo'ldimi? Yoki birdan aqlidan mosuvo bo'ldimi? Bu maktub shu turishida asaldan ham yaxshiroq bir hujjat bo'lishi mumkin; Tuya singari bir muttaham qo'lidagi bu maktubdan Quadrat Yonartog'ga qarshi shantaj vositasi sifatida foydalanishi tayin-ku!

Xayolida qo'llari kapchaday, oyoqlari turnanikiday uzun, qotma Tuya gavalandi. Unga istehzo bilan qarab turardi.

"Maktubimni menga qarshi ishlatasanmi, tullak?"

"Anoyimanmi? Onangni ko'rsataman, dayus..."

"...?"

"..."

Ko'rsatadimi, ko'rsatadi! Eng yaxshisi, kerak gapni yozish! Ham unga nega pul yuborishi kerak? Tuya minglikni oladi, yeb-ichadi, so'ng unga osilib oladi yana pul ber deb. Uni hozircha bundan voz kechtirmog'i darkor. Unga ehtiyoji borligidan qat'iy

nazar, bu ishni ancha keyinga surish lozim. Ayniqsa, uning qo‘liga shantaj qilishga yaraydigan hujjat berish-chi?

“Xudo saqlasin!” dedi. Xatjilddagi maktubni mayda-mayda qilib yirtди, yirtди, chiqindi qutisi sifatida ishlatidigan katta karton qutiga otdi.

Demak, birdaniga oniy qaror berib, harakatga o‘tmasligi lozim. Jazm qilgan ishini uzoq, ikir-chikirigacha, har tomonlama o‘ylab olishi, hatto, o‘ylab qaror bergandan keyin ham bir-ikki kun kutishi darkor. Aks holda hammasini barbod qilishi, pachavasini chiqarishi mumkin. “Qarg‘aga pishloqni ber, keyin qaytib olarmikansan, deyishadi-ku. Tuyaning qo‘liga hujjat tutqaz, u keyin seni barmog‘ining uchida o‘ynatsin. Bu so‘tak meni oborib-opkelmasa, otimni boshqa qo‘yaman. Yana kim biladi? Ertaga Xudo poshsho! Hozirgacha ishlar binoyidek yurib keldi. Bundan keyin, ayniqsa, saylov vaqti avtomobilda yurmaydimi, samolyotlarda uchmaydimi? U vaqtda Tuyadan qutulish lozim bo‘lib qolsa? Qutula olmaysan-ku! Tullak sirachdek yopishib olgan. Qo‘lida bo‘lsa, o‘z qo‘lim bilan yozilgan maktub qilich kabi doim bo‘ynimning ustida turadi. Ana kesadi, mana kesadi...”

Uzun homuza tortди, yashargan ko‘zlarini mushtining orqasi bilan artди. Yotishi kerak, ammo uyquasi kelarmikan? Kamradagilar bo‘lsa, dunyoning g‘am-tashvishidan uzoqda, u yer bu yerda xurрак otishardi. Xurрак otsa, otavermaydimi. Ertaga bular, bular kabi minglab, o‘n minglab, yuz minglab odamlar unga ovoz berishadi. Bersinlar-da, eshakvachchalar! Dunyoga kelishlarining bundan boshqa nima sababi bor bularning? Ichimdan o‘tganlarni ular bilishlari darkor. Voy onajonim, vo-oy! Nog‘oralariga o‘ynatib bo‘lishibdi! Xo‘-o‘-o‘sh, menda yolg‘onlash, ularda shu yolg‘onga ishonish ehtiyoji bor ekan, nima qilay, ularni yanada ko‘proq aldayman-da!”

Ko‘rpa ostiga kirdi, chalqancha yotди. Rosa charchagan edi. Charchoq a‘zoyi badanini qamrab olgandi. Biroz vaqt horg‘inlikni o‘ylab yotди. “Ho‘kiz qo‘shib omoch haydaganlar nima qilarkin? Yoki fabrikalarda o‘n ikki soat ishlaydiganlar-chi? Hammollar? Tuni bilan birovlarining uyini, mol-mulkini qo‘riqlab, mijja qoqmay tong ottiradiganlar-chi? Sen ham odam bo‘lding-u! Bosh

qotirishga boshqa narsa qurib ketganmidi? Hamma senday olg'ir bo'lsa, senga hojat qolarmidi?"

Yonboshiga ag'darildi.

Qamoqxonada kunlari jismoniy harakatsiz o'tayotgandi. Ozodlikda bo'lganida goh u, goh bu yoqqa chopar, bu yugur-yugurlar jismoniy mashq o'rini bosar, shu tufayli semirmas edi. Qachonlardan buyon o'ylab yurgan narsasi esiga tushdi: namoz o'qiy boshlasamikan? Namoz, niyoz, ro'za singarilarga ishonmasdi, ammo bu ish kun bo'yi o'tirib, semirib ketishdan qutqargan bo'lardi. Qolaversa, o'sha qaysidir qishloqi mulla, soqollari oppoq mulla... bir kuni buzuq shevasida: "Eh bey, eh, — degandi, — qani endi bir namoz o'qisang bormi..." degandi.

Bu "qani endi namoz o'qisang bormi" degan gapning ma'nosini, kim biladi, nechanchi marta yana uzoq o'yladi: Agar namoz o'qishga kirishsa, bu mulla, hoji, taqvodor toifasi uni tamomila yaxshi ko'rib qolgan, uni o'z odami deb bilgan bo'lardi. Haqiqatan ham, modomiki, yangi partiyaga kirishga qaror qilgan ekan, bu partiyadan deputat bo'lib saylanishiga ishonchi bor ekan, nega namozni boshlamasligi kerak? Posho bobosining "din dushmanligi" haqidagi gaplardan bezib, zerikkan mahbuslar unga sirachdek yopishib olishgan. Bu yerda ular unchalik muhim emas, — lekin, har holda, oz bo'lsa-da, ahamiyati bor, — ammo ozodlikka chiqqach, tashqaridagilarning ahamiyati juda katta bo'ladi.

"Bizning xalqimiz hojilar, mullalarning og'ziga qaraydi. Agar hojilar, mullalar mening og'zimga qaraydigan bo'lsa, xalqni qo'lga oldim deyaver. Ovoz, o'ho' ovozlari... Bu ovozlari odamni deputat ham, vazir va bosh vazir ham qiladi!"

O'ng yonboshida yotgan ko'yi ko'z qisib qo'ydi: "Hozirgacha deputatga, vazirga, balki bosh vazirga o'xshashga harakat qilib, aldab keldim. Endi chindan ham shunaqa deputat bo'lib olsam..."

Birdan tomog'i qichishdi, qattiq-qattiq yo'taldi.

"...Bu sigareta degan qurg'urni hech kamaytira olmadim-da. Moldek yo'taltiradi. Tuya ham tortadi, chekkanda ham mo'ridan tutun chiqarganday qilib chekadi, ammo bu ayiqvachchaga hech narsa bo'lmaydi-ya!"

Chap tomoniga ag‘darildi.

Ko‘zlarini qattiq yumib oldi. Bu qanday rasvogarchilik! Ko‘zi-ga hech uyqu kelmayapti-ku! Ko‘zlari, xuddi garmdori surtishgan-day achishayotgandi. To‘xtovsiz esnar, uyqusizlikdan o‘layozgan edi. Bir tomondan, uyqusizlik azobini tortar ekan, ikkinchi tomondan, oppoq soqolli mulla ko‘z oldida gavdalanayotgan edi:

“Eh bey, eh, qani endi bir namoz o‘qisang bormi...”

Anavi kuni Nafisa ham gap orasida viloyat boshqonining namozga niyat qilganini aytgandi. Namoz o‘qiy boshlasa, buni Nafisa ham eshitsa... juvon quvonchdan yorilib o‘lsa kerak!

“Yaxshi, lekin bu ishni to‘satdan boshlab bo‘lmaydi-ku. Kechaga qadar namoz, niyoz nimaligini bilma, bugun esa to‘nning yirtig‘idan paxta ko‘rinib qolganiday, birdaniga Allohu akbar-ga boshla. Ishontirishim mumkin, ammo shunday bo‘lsa-da, bir maqbul yo‘lini topish lozim!”

Kallasidan shu chiqmay qoldi: namoz ishiga qanday yo‘l topishi darkor? Shunday bir usul ishlatishi kerakki, avvalambor, oppoq soqolli mulla, hatto, yonidagi to‘shakda xurрак otayotgan mana shu so‘tak bojasi, eski Zobit, unisi-bunisi uni bu ishga undasinlar, u ham esi joyiga kelganday...

“Bo‘ldi, — dedi ichida, — topdim. Xumpar, kallang ishlaydi-da!”

Chindan ham kallasi ishlardi!

Kechasi tush ko‘rgan, tushida oppoq soqolli bir “Piri murshid” namozni boshla, degan bo‘lsa-chi? Unda? Unda millat yenglarini shimaradi, har biri bir tomonda turib, buzuq shevasida yoxud to‘g‘ri tilda namoz o‘qishga kirishadi!

Yana o‘ng tomoniga ag‘darildi va bojasini ko‘rdi. Qovog‘i solindi. Uni hech yoqtirmas edi. Jini suymagani uchun har fursatida ozorlar, vaqt-vaqti bilan haqoratlar yog‘dirardi. Ammo bu so‘tak shunchalik befarosatki, xafa bo‘lish o‘rniga, borgan sari sirachdek yopishadi, bir ko‘ppakday oyoqlari ostida yaltoqlanib, dumini likillatgani likillatgan. Bu yaxshi-ku. Yaltoqlanish o‘rniga, qarshi chiqsa, ikki gapning birida chil bersa yaxshi bo‘larmidi? Yo‘-o‘-o‘q... u holda tamomila nafratlangan bo‘lardi. Xullasi kalam, jini suymaydi, tamom vassalom!

Tongga yaqin ko‘zi ilindi, oppoq soqolli, shevasi buzuq mul-lani haqiqatan ham tushida ko‘rdi. Mullaning bo‘yi yanada uzayib, savlatli bo‘lgan edi.

“Qudratbey, namozni boshla!” dedi u.

Birdan yo‘q bo‘ldi.

Uyg‘ongan vaqtida hamma o‘rnidan turgan ekan. Kimlardir shosha-pisha nonushta tayyorlamoqda, kimlardir bir narsalar-ni kavshanib o‘tiribdi... Ko‘zlarini salgina ochgancha, kame-radagilarni kuzatdi. Yonidagi boja nonushta tayyorlash uchun shotirlariga buyruq beryapti, “Beyafandi” uyg‘onib ketmasin deya pichirlab gapiryapti.

Qudrat Yonartog‘ oldiniga og‘ir-og‘ir ingradi. Bu shunday bir ingrash ediki, xuddi narigi dunyodan kelayotganga o‘xshardi, kamera ahli bir-biriga hayron bo‘lib boqishdi. Beyafandiga nima bo‘ldi?

Nima qilsalar yaxshi bo‘lishiga hanuz qaror berib ulgurmasla-ridan beyafandi:

— La iloho ilalloh, Muhammadan Rasululloh! — dedi.

Biroz oldingi narigi dunyo tuyg‘usi o‘rnini tamoman bosh-qa tuyg‘uga bo‘shatib berdi, kamera ahli lol bo‘lib qotib qoldi. Nima bo‘layotir? Chindan ham bu kishiga nima bo‘ldi? Ular ham ayni tarzda ming‘illab kalima keltirdilar. Shu pallada beya-fandi uyg‘ondi, to‘shagida qaddini rostlab o‘tirdi. Go‘yo qora terga botgandi, ipak pijamasining yengi bilan manglayini artди, kulimsiradi:

— Yaxshilikka bo‘lsin, denglar!

Kattakon kameradagilar jo‘r ovozda:

— Yaxshilikka bo‘lsin, — dedilar.

Boja so‘radi:

— Yomon ro‘yo ko‘rdingmi, boja?

Qudrat Yonartog‘ning yuzlari yorishib ketdi:

— Yo‘q. Sen so‘tak, meni gapirtiradigan ko‘rinasan-a?

Boja ranjimadi, xoxolab kuldi xolos.

Qudrat Yonartog‘ bojasidan nafratlanishini sezdirib qo‘yadigan tarzda “Lohavla vala quvvata illo billooh” deganidan so‘ng, ka-meradagilarga boqdi:

— Shu oppoq soqolli mulla bor-ku?

Ha, ha, bor edi, bilishardi.

— Sakkizinchi kameradagi emasmi?

— Qaysi kamerada ekanini bilmayman, soqollari oppoq. Goh-goh kelib, yelkamni siypalab qo'yadi-ku...

Boja yana:

— Bo'ldi, bo'ldi, — dedi. — Oqyozili Maston domla...

— Soqoli yana-da o'sib ketganmish, bo'yi ham minoradek kelarmish. Meni quchoqladi, masjidga o'xshagan joyga olib bordi. "Lo iloho ilalloh, Muhammadan Rasululloh" ham dedi. Qo'rquvdan dag'-dag' titradim, aytganlarini aynan takrorladim. Namozni boshla, dedi-yu g'oyib bo'ldi!

Tushunarli bo'ldi. Tushunarli, biroq bu juda buyuk tush. Janobi Allohdan kelgan bir ishora! Darhol namoz o'qishga kirishishi darkor.

— Qurboningiz bo'lay, namozni boshlashingizni istashyapti, bu aniq...

— Bu bir bashorat, bashorat! Pardon vallohi!

— Maston mullaga ta'bir qildiraylik...

— Xuddi shunday, axir uni tushida ko'ribdi-ku...

— ...

Mullaga xabar berishni kameradagi barcha taqvodorlar jonildan xohlab turishgan bo'lsa-da, birinchi bo'lib boja sakkizinchi kamera tomonga chopib ketdi. Bu kamera sasib yotardi. Mulla tahorat qilib, bomdod namozini o'qiganiga ko'p bo'lgan, yana yotgan edi. Boja shosha-pisha kirib, mullani silkitib uyg'otdi.

Nega uyg'otishganini anglamagan mulla ro'parasida katta zamindorni ko'rdi deguncha, turib o'tirdi:

— Keling Kamol Og'a, o'ting, mana shu yerga o'tiring!

Boja o'tirmadi, vaqti yo'q edi. Bojasi bir xayrli ro'yo ko'ribdi. Bir muruvvat qilib, kameralariga borsa bo'larmikan?

— Qanaqa ro'yo?

— Tushiga siz kiribsiz. Quchoqlab, masjidga olib boribsiz. Namoz o'qishni boshla, debsiz, kalima o'qittiribsiz...

Omi bo'lsa-da, mulla hamma gapni tushundi. Bu Janobi Allohning bir lutfi bo'lsa kerak. Tushiga uni emas, butunlay notanish bo'lgan boshqa birovni kiritishi ham mumkin edi. Modomiki, uni kiritgan ekan, bundan foydalanib qolishi kerak.

Shunchaki so'radi:

— Ro'yosida yashil rang ko'ribdimi?

Boja o'ylab qoldi, kalovlandi, topolmadi. Har holda, ko'rma-gan bo'lsa kerak, ammo bilib bo'lmaydi...

— Yaxshisi, darhol ketaylik, o'zi bilan gaplash!

Domla kuldi, yana kuldi, bosh chayqadi:

— O'zi bu yerga kelsin, — dedi. — Sababi ma'lum-ku! Vojib ul-vujud va Qodir Allohning ilohiy amrlarini bajarayotgan bir kishining...

Boja to'g'ri aytganini anglab yetdi va chopib chiqib ketdi. Bojasiga yotig'i bilan tushuntirdi, ammo xumparning jahli chiqishiga to'siq bo'lolmay, unga ergashdi. Oqyozili domlanning sassiq kamerasiga kelishdi. Quدرات Yonartog' sassiq hiddan burnini jiyirsa-da, bildirmadi. Domlanning to'shagi yoniga keldi, tiz cho'kdi. Domlanning ko'kimtir emas, binafsharang tomirlari bo'rtib turgan oriq qo'lini ustma-ust uch marta o'pdi, keyin to'shakning oyoq uchiga tizzalab o'tirdi.

Domla: "Qani, tushingni ayt, ko'raylik!" demadi.

— Ro'yongda yashil ko'rdingmi? — deb so'radi.

Quدرات Yonartog'ning esida yo'q, biroq "ko'rdim" desa nima bo'lardi?

— Ko'rdim. Masjidda bir daxma bor edi, usti yashil mato bilan o'ralgandi, hatto, shokilalari ham yashil edi!

Mulla keragidan ortig'ini ham eshitgandi. Ko'zlarini yumdi, uzundan-uzoq muroqabadan so'ng ustma-ust uch marta titradi, ko'zlarini ochdi, keyin:

— Senga doim aytardim: qani endi namoz o'qisang bormi, derdim-ku, esingdami?

— Ha, ha, esimda.

— Men har kecha ro'yomda ko'rardim va shuning uchun ham shunaqa derdim. Demak, Vojib ul-vujud va Qodir Alloh namoz

o'qishni boshlashingni xohlayapti. Shuncha aytsam-da, quloq solmading, qurboning bo'lay, demak, endi men orqali...

— Haqlisan mulla afandi. Quloq solmaganimning sababi ma'lum-ku! Bir partiya, bir boshliq rejimi o'rnatilgan, ma'lum-ku!

Butun ayblar bir lahzada "bir partiya, birboshliq rejimi"ga ag'darildi qo'yildi. Eh bu "Bir partiya, bir boshliq"dan ne jafolar chekmadilar deysiz? Din odamlarini "yo'q qildilar", bandalariga Allohini unuttirish uchun qo'lidan kelganini qildilar, shaharlardagi qanchadan-qancha masjidlarni askarga to'ldirdilar, Allohning uyini omborga aylantirdilar. Janobi Alloh yomonlarning ko'zini o'yib o'tirmaydi. Jazoning mana shunaqa turini yo'llaydi! Har bir fir'avnning o'z Musosi bo'lgani singari, bu mal'unlarning ustiga yangi partiyani baloyi azim qilib yubordi, "bilumum gunohlarning jazosi"ni berishni yangi partiyaga yukladi!

Kameradagilarning ruhiyati vaziyatga mos ekanini sezgan Quدرات Yonartog' darhol foydalanib qoldi:

— Yangi partiya ilohiy amrlarni bajarishiga hech kim zarra-cha shubha qilib o'tirmasin. Hamma narsaning o'z vaqt-soati bor. Vaqt-soati yetmay turib na tuxum yoriladi, na jo'ja tuxumdan chiqadi. Bu dunyo, bu foniyl dunyo Sulton Sulaymonga ham qolgani yo'q. Shunday emasmi, mulla afandi?

Mulla afandi omi, shevasi buzuq bo'lsa-da, manfaatini bilmaydigan darajada ahmoq emasdi. Qolaversa, bu kishi mulla-pulla bo'lmasa-da, qanday yaxshi, qanday to'g'ri so'zlamogda!

— Hay, hay, — dedi bir vaqtlar o'zi fayz olgan qizil soqolli mullaga o'xshab, — hay, ha-a-ay! Amri ilohiy bo'lmay turib na tuxum yoriladi, na jo'ja chiqadi!

Oyoqqa qalqdilar.

Quدرات Yonartog' domlaning qulog'iga shivirladi:

— Afandi hazratlari, ertalabki luqmani birgalikda tanovul etsak, bizga sharaf bersangiz...qabul bo'larmikan, ajabo?

Domla o'yladi, kayfi chog' bo'ldi, g'ururlandi, ancha o'yladi: "Qurboning bo'lay. Qancha zamonlardan beri meni qidirmagan, o'ylamaganlarni oyog'imning ostiga keltirding. Karamingga ming shukr!" dedi ichida. So'ngra:

— Eh, — dedi. — Ham suhbatlashurmiz, ham nonushta qilurmiz...

“Beyafandi”ning Oqyozili domla bilan faqirlar kamerasidan chiqishi hammaning e’tiborini tortdi. Ham badavlat, ham gapga hammadan ko‘ra ko‘proq chechan, qamchisidan qon oqadigan, qamoqxonani barmog‘ining uchida o‘ynatadigan, bundan tashqari yaqinda taftishga kelgan taftishchilarni joyida o‘tqazib qo‘yib, sharmanda qilgan bu kishi “bachchabozlik”da ayblanib qamalgan faqir Oqyozilini qanaqasiga qo‘ltiqlab kamerasiga olib ketyapti? Bu faqir mullada nima gap bor o‘zi?

“Beyafandi”ning ko‘rgan tushi ko‘p o‘tmay qamoqxonaga chaqmoq tezligida yoyildi. Voy onasini... Demak, Janobi Alloh faqir Oqyozili orqali beyafandiga namoz o‘qishni boshlashi to‘g‘risida mujda yuboribdi-da?!

Dini, imoni zaif bo‘lgan ba’zi kimsalar:

— Iye, — deyishdi, — xabar yuborish uchun boshqasini topolmadimikan Alloh Taolo?

Haqiqiy taqvodorlar ularga javoban:

— Ovozingni o‘chir, johil! — deyishdi. — Allohimning karamatlariga sening aqling yetarmidi?

— G‘o-ofil!

— Qirq kun gunohkor, bir kun tavbakor!

— “Bachchaboz” deysan, ko‘raylik, haqiqatan ham bachchabozmikan?

— Bu tuhmat, o‘lay agar, tuhmat!

— Eh bu bir partiya, bir boshliq davri...

— Qaysi birimizniki tuhmat emas?

— Ammo kuni keladi, bularning hammasining hisobi so‘raladi...

— ...

Oqyozili domla to‘rga o‘tqazilgan, oldiga xontaxta sifatida foydalaniladigan dumaloq xamir taxtasi qo‘yilgan edi. Quadrat Yonartog‘ o‘z qo‘li bilan yuz sochig‘ini chordana qurgan mulla afandining tizzalari ustiga qo‘ydi. Boja shotirlari bilan nonushta tayyorlayotgan, oyog‘i kuygan tovuqday, u yoqdan bu yoqqa chopayotgan edi. Top-toza ikki bardaqni hech keragi bo‘lmasa-da,

yangidan yuvib, beyafandi bilan mulla hazratlarining oldiga olib kelib qo'ydi. Binafsharang tunukadan qilingan sut ko'zasini shotirning qo'lidan olib, yugurib keldi. Qizarib pishgan nonning biroz kuygan joylarini pichoqda qirib tashladi, qishloqdan endigina keltirilgan saryog'ni domla afandi bilan beyafandining oldiga tavoze bilan qo'ydi. Bu qanday ajoyib, qanday xayrli, hatto, qanday muborak kun! Bojasi namoz o'qishni boshlasa, juda zo'r bo'ladi. Bu millat dini, diyonatiga sodiq bir millat!

Necha yillardir yuqorida o'tirganlar turli-tuman nayranglar ishlatgan, millatni dinidan uzoqlashtirish uchun shiddatli janglar qilgan bo'lsalar-da, bunga erisha olmadilar. Erisha olmaydilar, albatta. Sal oldin domla afandining kamerasida nelar haqida so'zlashmadilar? Zuljalol izn bermasa, tuxum yorilmaydi, jo'ja ham tuxumini yorib chiqolmaydi. E'e-eh, demak, Rabbilolamin yaqinda dinsizlarning jazosini beradi. Uning barmog'i yo'qligi aniq. Barmog'i bo'lmagani uchun kimsaning ko'zini o'yib olmaydi, hammasini vaqt-soatiga qo'yib qo'yadi. Yangi partiyani shuning uchun yaratgan bo'lishi mumkin. Bo'lishi mumkin, degani nima-si? Albatta, shuning uchun yaratgan!

Oqyozili esini taniganidan buyon bunaqa nonushtani ko'r-magandi, maza qilib jig'ildoniga uraverdi. Qizartirilgan nonga saryog'ni, uning ustiga toza asalni qalin qilib surardi. So'ngra saryog' va asal surilgan non tilimlarini bir-birining ustiga qo'yar, juft tilimni baquvvat tishlari bilan uzib olardi. Shunda issiq non bo'laklari birlashgan joydan saryog' va asal sizib chiqa boshladi. Oldin kaftiga, keyin bilaklariga oqdi. Oqsa oqsin, nima bo'пти. Shuncha yillardan beri bunday nonushtani tushida ham ko'r-magan. Qishlog'ida erkak bashara xotini bilan ishlagani ketishardi. Ammo topgani hemiri! Bir tishlam kulcha-yu, pishloq xolos. Kechalari ko'pincha och qolishar, orada bir tumor-pumor yozib berib, biroz pul topsa, sut, qatiq sotib olar, o'sha kuni bayram bo'lardi.

Tumor masalasini xotirladi deguncha, iqtidorning zulmatga to'la yillari, og'ir bosim o'tkazishi esiga tushdi. Chindan ham o'sha yillar qanday zulmat yillar bo'lgan edi. Yomg'ir yog'diradigan duo o'qimaysan, tumor yozmaysan, kasallarga duo o'qib,

kuf-suf qilmaysan. Tasodifan kuf-suf qilsang yoki ikki satr tumor yozsang, tamom, lip etib jandarm keladi, mahkamaga chaqiradi, mahkamada bosh chovush og'zingdan qoningni keltiradi. Hoki-miyatdagilar fir'avnning xuddi o'zginasi, fir'avn ekanliklari aniq-ravshan! Garchi keyingi yillarda taqvodorlarga biroz erkinlik bergan bo'lsalar-da, bu yetarli emasdi. Taqvodorlarni bo'g'gan qaysi hukmdorning ishi yurishgan? Alloh rahimdil-u rahmon. O'z bandalarini, "la iloho ilalloh" deya uni yod etganlarni yetim-yesir qilib tashlab qo'yarmidi?

Bilagidan pastga oqayotgan issiqqina yog'li asalni yaladi, so'ngra sut ichdi. Shu dini butun odam bu qamoqxonaga tushadi, tunda ro'yosida Oqyozili mullani ko'radi, ko'rgach, unga katta izzat-hurmat ko'rsatib, sassiq kameradan bu beylar kamerasiga keltiradi, deb kim ham ayta olardi? Janobi Allohning karami mana shunday. Uning marhamatiga ishonmaganlar kofir, g'irt kofir!

Nonushtadan keyin qahvalar ichildi, sigaretalar chekildi. "Beyafandi" egilib, bojasining qulog'iga:

— Mudir bilan uchrashib, mulla afandini bu kameraga olishni xohlayman, — dedi. — Lekin ust-boshi juda juldur. O'zim ham aytaman, Nafisa kelgach, menga eslat, xotining bilan gaplash-sin, ichki kiyimlaring, kiyim-kechaklaringdan bir narsalar op-kelsin...

Boja hayajonlanib ketdi:

— Juda yaxshi bo'ladi, beyim...

Shundan keyin domla afandiga o'girildi, yana past tovushda pichirladi:

— Afandi hazratlari, zoti oliylaringizni bizning kameraga o'tkazsam devdim...nima deysiz?

Oqyozili bunchalik bo'lishini tushida ham ko'rmagandi. Nima ham derdi?

— Juda a'lo, ko'p yaxshi, — dedi. — Modomiki, shunday istak bor ekan...

— Bu mening istagim emas, Zuljalolning istagi. Modomiki, zoti oliylarini elchi tayin qildilarmi, men boshqacha harakat qilol-mayman!

— Alloh jallajalolahu!

Peshinga yaqin shotirlar yugurib kelishdi, “xonimafandi” tashrif buyurganini aytishdi. Quدرات Yonartog‘ bojasiga ma’nodor bosh irg‘ab, mulla afandi bilan o‘tirganini, sal keyinroq chiqishini aytishini istadi. Boja hamma gapni darhol tushunib, yugurib ketdi. Qamoqxona mudiri “xonimafandi”dan hol-ahvol so‘raganidan keyin, birozdan keyin keladigan Quدراتbey bilan ko‘rishmaslik hamda ularni hamishagiday xoli qoldirish uchun chiqib ketdi.

Boja xonaga harsillagancha, hayajon bilan kirdi:

— Bo‘lib o‘tgan gaplarni hech so‘rama, — dedi. — Seniki kecha ro‘yosida Oqyozili mullani ko‘ribdi, namoz o‘qishni boshlayapti!

Nafisa ham birdaniga hayajonlanib ketdi:

— Namozni boshladimi? Rostdanmi, pochcha?

— O‘lib ketay, rost!

— Voy Xudoyim, qanday yaxshi! Demak, Allohim barcha qalblarga ilhom baxsh etibdi. Bizning viloyat boshqonimiz ham namoz o‘qiy boshladi. Yaxshi, lekin bu qanday bo‘ldi?

Aytib berdi: Quدراتbey kechasi tushida bir soqolli pirni ko‘ribdi. Hazratning soqoli ko‘ksida emish. Quدراتbeyni quchoqlab... (“masjidga” deya olmadi, chunki ulug‘vor chiqmas edi. Shuning uchun) Misrdagi Al-Azhar masjidiga olib boribdi, u yerda pardalari popuklarigacha qadar, gilamlari ham yam-yashil bir xonada...

Nafisa:

— Yashil tushda ham murodni, ham murod tez orada sodir bo‘lishini bildiradi, — dedi. — So‘ngra?

— So‘ngra kattakon masjid qo‘rquvdan qalt-qalt etib titray boshlabdi. Keyin sirli bir sado eshitilibdi: namoz o‘qishni boshla va boshlat, degan...

Suyunganidan Nafisaning boshi osmonga yetdi. Chorak soatdan keyin yana qirollarday savlat to‘kib, salobatli yurish bilan kelgan Quدرات Yonartog‘ning quchog‘iga o‘zini tashlab, o‘pa ketdi va yig‘lay boshladi:

— Senga ko‘p shukr, ko‘p shukr, Allohim!

Quدرات Yonartog‘ bojasi yana pashshadan fil yasaganini tushungan edi. Shu boisdan “Nega? Nima bo‘ldi?” deb so‘rab o‘tir-

madi. Juvon uzundan-uzoq hiqillaganidan keyin atrofga tashvishlanib qaradi. Yaxshiyamki, pochchasi dumini xoda qilgan edi.

— Demak, kecha Al-Azhar masjidiga bordingmi?

Hammasi tushunarli edi:

— Ha, — dedi.

— Hammayoq yashil emish, shundaymi?

— Pardalarning shokilalariga qadar yam-yashil edi!

— Ro'yoda yashil rang murodni, buning ustiga tez orada yetishiladigan murodni bildiradi. Men yana Otinoyidan ta'birini so'rayman, lekin yashil murod ekaniga aslo shubhalanib o'tirma...

— To'g'ri, sen haqsan. Eh, vaqti soati bo'lgandirki, zoti Kibriyo, kim biladi, menga o'xshagan qanchadan-qancha kishilarga ilhom ehson aylagan. Endi menga qara...

Juvon uning kattakon qo'llarini kaftlarining orasiga olib, jun bosgan sirtini silayotgan edi.

— Amringga muntazirman, pushtipanohim!

— Kecha tushimda meni quchoqlab Al-Azhar masjidiga olib borgan mulla afandini kameramga o'tkazmoqchiman. Lekin bu bechora juda faqir, ust-boshi juldur. Hatto, Allohga tik tushmasin, lekin juda sasib ketgan. Sen bugun oqshomgacha nima qilsang qil, bu odamga ikkita ishton, ikkita ich kiyim, ko'ylak, pijama... olib kel yoki birovdan berib yubor. Hammomga tushiramiz. Hali birgalikda nonushta qildik, bir ko'rsayding. Shunday ochofatlik bilan yediki, ko'rsang, hayron qolarding.

— Qudra-at?

— Ayt, jonim.

— Ochofat deding...

— Ochofat, Nafisa! Qahatchilikdan chiqqan odamday hamda...

— Shunday bo'lsa, bo'lsin. Janobi Rabbimizning elchisiga "ochofat" deyish yarashmaydi!

— Yarashmaydi, bilaman, lekin bu yerda yolg'izimiz, sen bilan mendan boshqa kimsa yo'q-ku!

— Alloh Taolo yo'qmi?

Anglab yetdi:

— Haqsan, mutlaqo haqsan. Bundan keyin bunaqa yarashmaydigan gaplarni aytmasligim darkor.

Ayol domla afandiga kerak bo'lgan barcha kiyim-kechaklarni viloyat boshqonining odamidani berib yubormoqchi edi, ammo kechalari uyga kelish masalasi qanday bo'ldi?

O'tkir zehnlil Qudrat Yonartog' buning ustida bir qur o'ylab oldi:

— U ish bo'ldi...- dedi.

— Qanaqasiga bo'ldi?

— Bilasan, taftishchilar yaqindagina ketdi. Ko'raylik-chi, natijasi qanday bo'larkin? Vaziyat oydinlashsin, hammasi iziga tushib ketsin... Shunga qaramay...

— Shunga qaramay?

— Iziga tushib ketishiga hech ishonmayapman!

— Nega?

— Nega bo'lardi? Taftishchilar o'tkazgan tekshiruv natijasi qamoqxona mudirining zarariga bo'ldi. Sen ham bilasan-ku, kuni kechagacha qamoqxona hovlisida qo'y so'yilar, go'shti sotilardi. Qoradori, nasha, pichoq sotilishini, bilmayman, qayerdagi devona ham eshitgan!

— Ellik ming? Ellik minglik pora masalasi-chi?

Kuldi:

— Voy xotinjonim-ey... Hamma kabi sen ham bunga ishon-dingmi?

“Xotinjonim” so'zini eshitib ichiga sig'may ketgan Nafisa uning bo'yniga osildi, boshqa tomondan hayron bo'lib so'radi:

— Ya'ni nima? Bermadingmi?

Ayolni lablaridan o'pganidan keyin:

— Ko'zimga diqqat bilan qarasang-chi!

— Qarayapman, qaragan sayin ichim yonib ketayotir!

— Meniki ham shunday, meniki ham shunday, ammo... Bu ko'zlarda anoyilikka oid bir narsa ko'rdingmi? Men u odamga ellik ming lira u yoqda tursin, ellik chaqa ham bermayman pora sifatida!

— Qara-ya?!

Cho'ntagidan bank daftarchasini chiqarib, ko'rsatdi:

— O'qi, ko'raylik shuni, nima deb yozilgan ekan?

— Qirq besh ming. Nega ellik ming emas?

— Istanbuldagi ishlarimni hal qilish uchun Idrisni jo‘natgan edim-ku? Besh mingini unga bergandim...

Ayol yana tentaklarcha uning bo‘yniga osildi. O‘pdi, o‘pdi. So‘ngra urishib berdi:

— Sen nega o‘pmayapsan?

Hazillashdi:

— Eskirib, so‘lib qolasan, deb qo‘rqayotirman...

Ayol quturganday:

— Hech qo‘rqma, — dedi, — Na eskiraman, na so‘laman. Faqat Quدرات, oh Quدرات... Chiday olmayman, Xudo haqqi, chiday olmayman endi. Kechasi bilan tush ustiga tush ko‘rib chiqaman. O‘lib qolaman-ku!

Oyoqqa qalqdi, xona eshigini yopdi.

Quدرات Yonartog‘ning qoni qaynab ketdi:

— Och eshikni!

— Nega?

— Hozir bo‘lmaydi...

— Nega bo‘lmas ekan?

— Bo‘lmaydi, shuning uchun, och!

Juvon erkanib yelkasini qisdi:

— Nima qilay, nima qilay, nima qilay?..

Quدرات Yonartog‘ o‘rnidan turdi, eshikni ochib qaytdi, joyiga o‘tirdi.

Juvon devorga suyanib turar, qora ko‘zlari ehtirosga to‘la, vahshiylarcha boqayotgan edi.

— Yarama-a-as, — dedi.

Shu asnoda mudir ichkariga kirmasa, ayol balki, eshikni yana yopgan bo‘lardi. Mudir kirdi, juvonning qanday boqib turganini sezgan bo‘lsa kerakki:

— Nima gap, opa? — dedi. — Xafa bo‘ldingmi?

Nafisa yelkasini qisdi:

— Undan hech xafa bo‘larmidim?

Quدرات Yonartog‘ masalani mudirga tushuntirdi: sakkizinchi kamerada bir mulla bor. Oqyozili degan. Kecha tushiga kirdi. Uni Al-Azhar masjidiga olib bordi. U yerda ilohiydan kelgan bir sas unga namoz o‘qishni boshlashini amr qildi. Bunaqa muborak ki-

shini faqir-fuqarolar ichida yo'qlik va ochlik ichida qoldirish insofdan bo'lmasa kerak. Shuning uchun...

Mudir Oqyozilining jinoyatini eslab kulib yubordi. Qudrat Yonartog' ham esladi, ammo Nafisaning yonida maza qilib gaplasha olishmasdi.

— Qani, — dedi juvonga, — sen ketaqol, aytganlarimni berib yubor!

— O'zim olib kelsam-chi?

— O'zing ertaga kel, — deya ko'z qisib qo'ydi.

Nafisa bu gap: "Ertaga kelsang mudir bilan masalani hal qilamiz, haligina joniqib turgan ishni ertaga qilamiz!" degan ma'noni bildirishini tushunib:

— Xo'p, — dedi. — Demak, ikkita ishton, ikkita ich kiyim, ko'ylak, pijama... balki, shippak ham kerakdir?

— Albatta, albatta...

— Berib yuboraman.

— Yuboraqol.

Nafisa ketganidan so'ng Qudrat Yonartog' so'radi:

— Sen bu harifning "bachchabozligi"ni eslab kuldingmi?

Mudir bir partiya, bir boshliq siyosatiga yuz foyiz bog'liq odam bo'lgani uchun tillarda endigina aylana boshlagan "Demokratiya" yoki xalq ko'pincha "Demirqirosiyo" deydigan narsaga ishonmas, Erkin partiya zamonidagi kabi, bu ham shunchaki bir o'yin bo'ladi, deb hisoblardi. Shunday deb hisoblagani uchun ham "Bir partiya, bir boshliq" siyosatining keyingi vaqtlarda nufuzi pasayganidan foydalangan ba'zi mullalarning yashirincha Qur'on kurslari ochib, millatni sog'ish bilan cheklanmasdan, mana shu Oqyozili singari, goho kursdagi bolalarga tajovuz qilishlarini eshitgan edi. Oqyozili qo'lga olinib, olib kelingan kuniyoq hammasiga iqror bo'ldi. Mudirga: "Ilohim, Shayton yo'ldan ozdirmasin, beyim. Bu ish bo'ldi, lekin ishoningki, bu ishni birinchi bo'lib qilgan men emasman. Dayusning bolasi hamma aybni menga to'nkadi!"

Qudrat Yonartog' mudirning aytganlarini kulib tinglagandi.

— Aziz afandim, — dedi, — mullaning axloqiy tarafining menga qizig'i yo'q!

— Yaxshi, ammo bu qanday e'tiqod? Shu imondanmi, beyafandi?

— Zamon senga boqmasa, sen zamonga boqasan, mudir!

— Xo'p, lekin sen bunaqa narsalarga chindan ham ishonasanmi?

— Sen bir partiya, bir boshliqqa ishonasizmi?

— Men ishonaman!

— Men ishonmayman. Sen endi bu gaplarni qo'ygin-u, harifni bizning kameraga o'tkazib ber. So'ngra shu bir kishilik yoki ikki kishilik kameralardan birini bizga...

Mudir kulib, ko'z qisdi:

— Beraymi? Nima bo'ladi?

— Hech narsa. Ibodatni o'sha yerda boshlasam devdim...

— Bolalar kamerasidan yuz-ko'zi kelishgan bir bachcha ham beraymi?

— Hazilni qo'y, bizga o'sha ikki kishilik kamerani...

Mudir:

— Vakolatim yo'q, — dedi.

— Nega?

— Yo'q, shu boisdan. U kameralar maxsus; o'limga hukm qilinganlarga, bir kishilik kamerada saqlash haqida sud qarori chiqqanlarga oid. Lekin, sen, har holda, menga bir ariza yoz. Umumiy kameralar hozirgi vaqtda siyosat ustida bahslashishga juda mos ekanini sabab qilib ko'rsat. Har qanday siyosiy bahs-munozara jinoyat deb topilishi mumkinligini, bundan qochish uchun bir kishilik kamera berishni so'ra. Bo'ldimi?

— Bo'ldi, ammo arizaning nima keragi bor?

— Qoidaga ko'ra, Prokurorga yuboramiz. Prokuror o'rganib chiqadi, lozim bo'lgan ko'rsatmani yozib, menga jo'natadi. Men ham ko'rsatmaga ko'ra...

— Tushunarli. Tushunarli, lekin mulla? Mullani nima qilamiz?

— Bu masalaga aralashmayman!

— Aralashmayman deganing nimasi? Aralashaver...

— Azizim, kechalari ayni kamerada yotishingiz shartmi?

— Yo'q, ammo u menga hamroh bo'lardi.

— Kunduzi, kameralar ochilganda kelaveradi!

— Kelarmikan?

— Kelishni istasa, keladi. Biz tomonimizdan hech qanday monelik yo'q. Sening bir kishilikda o'tirishing boshqalar bilan muloqot qilishing taqiqlangani uchun emas-ku!

— Unday bo'lsa, muammo yo'q. Arizani hoziroq yozib bera-man yoki kechqurun yozarman, ertalab topshiraman... bo'ldimi?

— Bo'ldi.

Nafisa aytilgan narsalarni viloyat boshqonining odamidan be-rib yuborgunga qadar shu yerning o'zida Sema, Durdona va Tu-yaga salmoqli, qisqa, donolarcha, keyin shantaj sifatida qo'llashga imkon qoldirmaydigan tarzda maktublar yozib, xatjildga joyladi: hozircha o'tirgan joyida o'tiraversinlar, kelishlarining hojati yo'q. Ammo kelajakda vaziyat o'zgarishi, ular kerak bo'lib qolishi mumkin. Ana shu vaqtda yozadi, hatto, zudlik bilan kelinglar deb telegramma yuboradi. Shu bilan birga ko'rsatgan iltifotlaridan juda quvongan edi. Sog' bo'lsinlar, bor bo'lsinlar.

— Bo'tam, — dedi viloyat boshqonining odamiga, — bularga tezda marka yopishtir va darhol pochtaga tashla!

Yosh yigit oldi:

— Tashvishlanmang, afandim, — dedi. — Darhol jo'nata-man...

O'sha kuni oqshomga yaqin Domla afandi qamoqxona ham-momiga yuborildi, obdan yuvintirildi, yangi kiyimlarini kiy-dirishdi. Kameraga qaytgan vaqtida uning yuz-ko'zi yorishib ketgan edi.

— Eh beyafandi, — dedi. — endi bizni ikki kishilik kameraga joylashtirishsa edi...

— U ham bo'ladi, hech tashvishlanmang. Haliyam shunchasi bo'ldi-ku...

— Inshoolloh, inshoolloh.

— Prokurorga taklif bilan chiqaman. Darrov bo'lmasa-da, biroz vaqt o'tganidan keyin ishni hal qilamiz. Hal qildi deguncha ko'pdan-ko'p duolar o'qiymiz, birga, hatto, jamoat bilan namoz qilamiz, zoti Kibriyoga birga hamdu sanolar aytamiz, shunday emasmi?

— Hay, hay, afandijonim, hay, ha-a-ay...

— Mudir ham seni yoqtirar ekan. U seni jinoyat qilmagan, senga tuhmat qilishgan degan fikrda...

Oqyozili ishonqiramadi:

— Meni yoqtiradi?

— Ha. Nima gap?

— Bunday bo'lmasa kerak.

— Nega?

— Nega bo'lardi, beyim? Hokimiyatga itday sadoqatli-ku, shuning uchun!

— ...

— U bir Dajjol, shaytoni la'indir. Bunaqalardan yaxshilik chiqmaydi!

Qo'lga olinib, qamoqxonaga yuborilgan birinchi kunni eslagan edi. Shu ham vazifasi doirasiga kiradiganday, uni so'roq qilgan, ozorlagan, hatto, baqirib-chaqirgan, haqoratlar yog'dirgan edi. "Mustafo Kamolning o'rnida bo'lsam, hammangizni asfala-sofilarga yuborgan, sallalaringizni bo'yingizga sirtmoq qilgan bo'lardim! Qur'on kursidagi bir bolaga yopishasanmi sulloh, dayus?"

Og'zidan raqi ufurardi.

Qudrat Yonartog':

— Rabbilolamin nimalarga qodir emas? — dedi. — Tuxumning yorilishi, jo'janing chiqishi singari, kim biladi, balki bu ajina toifasini insofga keltirgandir?!

Domla top-toza soqolini silarkan:

— Inshoolloh, — dedi. — Yolg'on bo'lsa, Alloh chinga aylantirsin!

XIII

Taqvim 1950-yilning aprelini ko'rsatib turardi.

Qudrat Yonartog' mudirning xohishiga binoan, prokuror nomiga ariza yozgan, kutayotgan edi. O'sha kuni u ertalabdan mahkamaga chaqirildi. Bundan, hatto, Nafisaning ham xabari yo'q edi. Jandarmilar bilan taksiga o'tirib, Adliyaga ketdi. Hayajonga tushgan, ammo bildirmaslikka urinar, natijaga qiziqayotgan edi.

Semadan hali javob kelgan bo'lishi mumkin emas. Shunday ekan, qandaydir da'vogar bo'lsa kerak. Agar sud nojoiz hukm chiqarsa, kassatsiya sudiga murojaat qiladi, xotinni ishga soladi.

Qoidaga ko'ra, Adliyaning jandarma nazoratxonasiga keltirildi. Devor ostida cho'nqayib o'tirgan oyoqyalang, boshmog'i yirtiq, beva-bechora tutqunlarning orasida qimmatbaho sariq poyabzalidan g'arch-g'urch ovoz chiqarib, aylanib yurarkan, necha kunlar, hatto, oylardan buyon bosib o'tgan yo'li haqida o'ylar edi: Bu shaharga tutqun qilib olib keltirishgan kuni cho'ntagida sigaret olishga ham puli yo'q edi. Jandarma idorasi, undan keyin qamoqxona... "Yo'q, — deya o'yladi, — qamoqxonadan oldin mana shu yer, shu nazoratxonaga keltirishgan. Nafisani birinchi bor shu yerda tanidim. Qora ko'zlarida o't chaqnar edi. Undan keyin qamoqxona. Bojaning himmati bilan Nafisa, Nafisaning sevgisi, ishq tufayli cho'ntagiga ellik ming tushdi, undan keyin esa tarallo yallo. Lekin...ha, lekin hukm qilishsa, kim biladi, yana qancha yotar ekanman. Vaholanki, saylovga yetib olishim darkor. Oqlanish yo'li bilan! Ammo oqlana olarmikanman? Ko'zim yetmayapti. Nari borsa, dalil yetishmovchiligini dastak qilarman. Nima bo'lsa bo'lsin, bu yerdan chiqishim kerak. Hamma gap bu yerdan chiqishda!"

Birdan ko'zi Kal Mistiqqa tushdi: Adliyaning nimqorong'i yerto'lasida, jandarma chovushiga bir narsalar deyapti... har holda, uni so'rayapti, shekilli. So'rashga so'rayapti, ammo uning bu yerga keltirilganini qaydan bildi ekan?

Kal Mistiq nazoratxonaning temir panjarasi yoniga kelib ham oldi:

— Beyafandi, assalomu alaykum, beyafandi!

U ham panjaraga yaqinlashdi:

— Vaalaykum assalom Mistiq...Bu yerda ekanimni qayerdan bilding?

Vaysaqi odamning chakagi ochildi:

— Zotingizni ko'ray deb qamoqxonaga borgan edim. Erta-labdanoq Adliyaga olib ketishganini aytishdi. Qiziqsindim. Yoki o'sha masala bo'yicha sudga chiqadigan bo'ldingizmi?

Juda yaxshi bilishiga qaramay:

— Shunday bo‘lsa kerak, — dedi.

— Yo‘g‘-e, bey? Anavi oqlanish ishi...a?

Go‘shtdor kaftini ochdi, ko‘zlarini nazoratxona shipiga tikdi:

— Alloh nimalarga qodir emas, — dedi.

— Beyafandi?

— Afandim?

— Bir kechasi ro‘yongda soqolli pirni ko‘rgan emishsan?

— Ko‘rdim.

— Bo‘yi uzun, soqoli ko‘ksida emish, seni quchog‘iga olib, tavba, tavba, Allohning huzuriga olib borganmish, Alloh ham: namoz o‘qishni boshla va boshlat deganmish.

Kuldi:

— Kimdan eshitding?

— O‘ho‘-o‘... Hammaning og‘zida shu gap. Nima deyishyapti, bilasizmi?

— Nima deyishyapti?

— U odam avliyo deyishyapti.

— Men haqdami?

— Bilding, sen haqda-da! Yangi partiyadagilar shod-u xurram. Partiyasiga kirsang, seni deputat qilib saylashmoqchi emishlar. U odam deputatning o‘zginasi, deputatdan ham kattaroq, dedim. Siz beradigan deputatlikni nima ham qilsin, dedim.

Yana nazoratxona shipiga tikildi:

— Alloh nimani istasa, shu bo‘ladi.

Nafisa hayajon aralash yugurib kelib, Mistiqni chetroqqa itargach, Kal Mistiq ham “Taftishchilar taftishchisi” bugun sud qilinishini butun shaharga yoygani ketdi.

Nafisa ham Qudratjonini ko‘rish uchun qamoqhonaga chop-qillab borgan, uning Adliyaga olib ketilganini eshitgach, taksiga o‘tirib tez yetib kelgan edi. Nima gap o‘zi? Sudda qaysi da‘vo ishi ko‘riladi? Shu tuhmat da‘vosimi yoki... Chunki Qudratjoni xotini da‘vosidan voz kechganini aytgandi.

— Shu, jonim, — dedi, — tuhmat da‘vosi!

— Advokat yollasak bo‘lmaydimi?

— Jonginam, hojati yo‘q degandim-ku senga!

— Devding, ammo...

— Advokat meni mendan yaxshi bilmaydi, meni mendan yaxshiroq mudofaa qilolmaydi!

— Shundoqku-ya, lekin advokat yollasak yomon bo'lmas... Chunki qonunlar, qonunlarning nozik jihatlarini advokatlar...

Juvonning so'zini dag'allik bilan bo'ldi:

— Mendan yaxshi bilmaydilar!

— Xo'p, xo'p, jahling chiqmasin...

Shahvarga jilovini berib qo'ygan edi, buning aksi o'laroq Nafisaning jilovini mahkam ushlab olgandi. Shahvarda erkakona xususiyatlar ko'proq edi, bunisida bo'lsa, ayollik, yanada to'g'rirog'i, modalik g'ij-g'ij.

Nafisa:

— Kecha kechqurun onamlar kelishdi, — dedi.

— Shundaymi? Qayerda qolishdi?

— Menikida!

— Idrisniki-chi?

— Zotan, onamni sudrab kelgan ham u. Nikoh uzuk-puzuklarini olibdi, tayyorgarlik ko'ribdi. Kallamga nima keldi, bilasanmi?

— Nima keldi?

— Xotining, modomiki, ajralishmayotgan ekan, biz ham seining shu mullangga bir kuni nikoh o'qitsak...a?

Haqiqatan ham bu haqda Quدرات Yonartog' ham o'ylagan, hatto, juvonga ham aytgandi. Juvonga buni shunaqa ustalik bilan, aylantirib aytgandiki, juvon o'z-o'zidan shu fikrga kelgan edi.

— Chindan ham, — dedi. — Bugun, ko'raylik, sud ishi qanday bo'larkin? Ertaga yonimga kel, kechqurun mulla bilan gaplashib qo'yaman, nikoh o'qitamiz, shu ish bitsin-qo'ysin!

— ...

Soat o'n birlarda jandarmilar qurshovida sudga olib ketilar ekan, ko'zlariga ishonmadi: butun shahar ahli Adliyaga to'plan-gan, Kal Mistiq oldinda turibdi. Darhol angladi. Uning uchun, faqat uni ko'rish uchun kelishgan! U holda o'zini qo'lga olishi, har vaqtdagidan ham ko'proq "Qirol"day ulug'vor ko'rinishi darkor! Qirol qiyofasiga kirdi ham. Tuflisi g'arch-g'urch qiladi. Bilaklari-da kishan bo'lsa-da, Nomiq Kamolday ulug'vor ko'rinishda... sud

majlisiga siyosiy mahbus qiyofasida yo‘l oldi. Xaloyiq to‘lqinlandi, birdaniga Kal Mistiq hayqirdi:

— Alloh qutqarsin, beyafandi!

“Alloh qutqarsin! Alloh qutqarsin!” hayqiriqlari do‘lday yog‘ildi. Shundan keyin Kal Mistiq:

— Adolat talab qilamiz! — deb baqirdi.

— Adolat!

— Adola-a-at!

— Alloh tuhmatchilarning balosini bersin!

— ...

Keyin gulduros qarsaklar yangradi.

Qudrat Yonartog‘ endi haqiqatan ham Nomiq Kamolga aylangan edi. Bunga o‘zi ham ishonib qolgandi. Sud zaliga kirdi. O‘rindiqlarni allaqachon egallab bo‘lishgan ekan. Sud hay‘ati to‘polonning oldini olish, qandaydir g‘alvaga yo‘l qo‘ymaslik uchun majlisni yopiq tarzda o‘tkazishga qaror berdi va xaloyiq zaldan tashqariga chiqarildi. Bu bo‘lsa, xaloyiqni battar hayajonlantirdi.

Kal Mistiq:

— Bu tabiiy-ku, — dedi. — Qudratbey ularning oyog‘ini osmondan keltiradi. Xalq buni ko‘rishini xohlarmidilar?

Vaholanki, hech unaqa emas ekan. Sud ishni o‘rganib chiqqan, dalillar yetarli bo‘lmagani uchun tutqunning yana tutqunlikda o‘tirishini lozim topmagan, ozodlikka chiqarish to‘g‘risida qaror chiqargan edi.

Qudrat Yonartog‘ mahkamadan gerdaygancha chiqib keldi.

Nima bo‘lgan edi? Ozodlikka chiqarildimi?

Kal Mistiq yana o‘rtaga chiqdi:

— Ozodlikka chiqarilishi ma‘lum edi-ku! Shunday demagan-midim?

Yana gulduros qarsaklar yangradi, orqasidan kattakon Adliya binosini zir titratgan ovoz gumburladi:

— Yashasin adola-at!

Quvonib ketgan Nafisa yig‘lay boshladi. Jandarmalar yugurib kelishdi, rasmiyatchilikni bitirish kerakligini aytdilar. Qoidaga ko‘ra, takroran jandarma nazoratxonasiga tushib, qurolsiz jandarm

bilan qamoqxonaga yuborilishi kerak ekan. Shu onda maydonda paydo bo'lgan qamoqxona qo'riqchisiga topshirildi.

Kal Mistiqning foytunida qamoqxonaga kelgan vaqtlarida peshin bo'lgan edi. Mudir ketmoqchi bo'lib turgan ekan. Uni ko'rgach, to'xtadi, ahvolni bilgach, Qudrat Yonartog'ni quchoqlab, qutladi:

— Men asosan buning pastkashlarcha bir tuhmat bo'lganini bilardim, — dedi. — Chunki aybdor ekani odamning shundoqqina basharasidan bilinib turadi!

Nafisa mudirning xonasida kutib turdi.

Mudir bilan kotib hujjatlarni tayyorlar ekan, Qudrat Yonartog' ichkariga bir qahramon yanglig' kirib bordi. Xabar tutqunlarga al-laqachon yetib kelgan edi.

— O'tib ketgani rost bo'lsin, bey!

— Bey, o'tib ketgani rost bo'lsin!

— Nohaq ekanliklarini yuzlariga boplab solibsanda, yasha!

— Alloh otingni uchqur, tilingni o'tkir qilsin!

— Beyafandi biz bilan birga bo'lding, hol-ahvolimizni bilasan...

— Endi bizni unutmaysan, shunday emasmi?

— ...

Hech unutmidi? Zuljalol uni yer yuziga bu ish uchun tushirgan. Hali unga bir ovoz beringlar, hali hokimiyatga kelsin, hammangizni, har bir kishini qashshoqlikdan qutqaradi, yer yuzida yo'qsillik, kambag'allik degan narsani tamoman yo'q qiladi!

G'arch-g'urch, g'arch-g'urch, g'arch-g'urch...Kameralarni bit-tama-bitta aylanib chiqdi, boymi, faqirmi, barcha bilan xayrlashdi. Oqyoziliga kelganda xayrlashish bilan kifoyalanib qolmadi, uni bag'riga bosdi, chakkalaridan o'parkan ham yig'ladi, ham yig'latdi. Boja ham bolalarday yig'layotgan edi. Bundan keyin uni kim ozorlaydi, kim haqoratlar yog'diradi?

— Ovozingni o'chir, — dedi Qudrat Yonartog'. — Sizlarga ham shuni tilayman. Lekin hozir yig'laydigan gap yo'q-ku! Quvoning, bayram qiling. Chunki saylov yaqinlashdi. Hokimiyatga kelamiz va umumiy avf bilan hammangizni yurtigingizga, uyingizga qaytaramiz!

Hali partiyaga kirib ulgurmagan, lekin nima qipti? Ovoz egalari undan shunaqa gaplar kutib turishibdi-ku! Buni tushunadi. So‘z berish — hujjat berish degani emas-ku! Bu dengizdagi barcha baliqlarni in‘om etishning o‘zginasi. Dengizdagi barcha baliqlarni ularga va‘da qilish bilan haqiqatan berish orasida yer bilan osmoncha farq bor-ku!

Qo‘lini shimining cho‘ntagiga tiqdi, qo‘liga ilingancha pul chiqarib, Oqyoziining qo‘liga tutqazarkan:

— Yig‘lama, — dedi, — Bir oyog‘im shu yerda bo‘ladi. Nima kerak bo‘lsa, to‘ppa-to‘g‘ri menga ayt. Ish sababli, balki, tez-tez kelolmasligim mumkin. Lekin bojam shu yerda, unga ayt, menga yetkazadi!

Bojasiga yuzlandi:

— Eshittingmi, Domla janoblariga yaxshi qara, nima istagi bo‘lsa, ijobat qil!

Boja nechog‘li qayg‘uda bo‘lsa ham, bu gap yoqib tushdi:

— Hech tashvishlanmang, afandim. Domla afandimizning har qanday istagini amr o‘rnida ko‘raman!

Zobit bilan uning do‘stlari ham kelishgandi. Ularga alohida iltifot ko‘rsatganidan keyin, atrofdagilarga eshittirib:

— Kassatsiya sudiga, qaydan bilay, istalgan bir davlat idorasi-ga har qanday ishingiz tushsa, mening bojamga ikki satr yozib bering, menga yetkazadi...

Idoradagilar hujjatlarini taxt qilib qo‘yishgan, ozodlikka chiqarish to‘g‘risidagi rasmiyatchilikni oxiriga yetkazgan edilar. Qamoqxona mudiri uni qo‘ltiq-lab qamoqxona eshigi tomonga boshladi. Tuflisi g‘arch-g‘urch qilar, orqasidan tumonat tutqunlar ergashib borardi. To‘xtadi. Shlapasini yuqoriga ko‘tardi:

— Alloh sizlarni ham qutqarsin, birodarlar!

Xaloyiq bir ovozdan samimiy javob qaytardi:

— Omi-in!

Yurakdan istaklar bildirib boshladilar:

— Bizni unutma, bey!

— G‘ariblikdagi do‘stlaringni unutma!

— Avf chiqar, bizlarga avf chiqar!

— Senga ishonamiz, yoppasiga senga ovoz beramiz!

— ...

G'ala-g'ovurni orqada qoldirib, tashqariga chiqdi. Yangi partiyaning viloyat boshqoni halloslagancha yetib kelgan edi.

— O'tib ketgani rost bo'lsin, beyafandi!

Sovuqqina qilib:

— Tashakkur bildiraman, — dedi va yonidagi Nafisaga qaradi.

“Bu kishi kim?” demoqchi bo'lgan edi.

Farosatli juvon darhol tushundi:

— Bizning viloyat boshqonimiz, — deya qulog'iga shivirladi.

Shivirladi, lekin Quدرات Yonartog'ga bu kishining turqi-tarovati yoqmadi. Qotma, daroz, mo'ylovli. Har holda hayajonlanmaydigan, hamma ishda qonunni ustun qo'yadigan, qonunlarni hurmat qiladigan, qonunlarni buzishdan hayiqadigan biri bo'lsa kerak.

— Partiyamizga tashrif buyurasizmi, beyafandi?

Yana Nafisaga qaradi. U allaqachon rozi, hatto, albatta, borish tarafdori. Kal Mistiqning foytuniga o'tirib, hukmron partiyaqa qarshi turgan partiyaqa darrov yetib borishlari lozim.

— Mayli, boraylik... — dedi. — Marhamat.

Viloyat boshqoni ham nazokatga nazokat bilan javob qaytardi:

— Sizdan bo'lsin!

U oldin “Poshshooyim”ni qo'lidan tutib, foytungacha chiqardi. So'ng o'zi chiqib o'tirdi. Uchinchi joyga viloyat boshqoni joylashdi. Kal Mistiqning qamchisi otlarning yoli ustida sharaqladi, kayfi chog' bo'lgan vaqtlaridagi kabi:

— Chu-u arslonlarim! — deya hayqirdi.

Dunyodan bexabar hayvonlar, balki o'zlariga xos tilda so'kinib, foytunni har doimgidan sekinroq sudrab ketishdi.

Qamoqxonadan partiyaning viloyat bo'limi binosigacha yo'l ancha olis edi. Kal Mistiq Nafisaning xayolidan o'tayotgan fikrlarni o'qiyotganday, jonivorlarni bor bo'yiga qamchilar, bozor joylardan o'tarkan, o'ydim-chuqur yo'ldan o'tayotgan hayvonlarning taqalari chiqarayotgan ovozga diqqat bilan quloq solar edi. Taqalarning qattiq taqirlashi do'konida o'tirgan savdogarlarning, uyiga u bu yegulik olgani chiqqan otalarning va o'tkinchilarning diqqatini tortishi kerak edi. Foytunda Quدرات Yonartog' o'tirib-

di-da! Sudyalardan ozodlikni tish-tirnoqlari bilan qo‘porib oldi u! Xaloyiq ish-pishini bir chetga qo‘yib, beyafandiga boshi yerga tekkuncha egilib ta‘zim qilishi lozim. Kim bu, kim bu?

Bugun yangi partiyaga yozilgani ketyapti, ha, shunday, ammo nima bo‘lishini kim ham bilardi? Balki yangi partiyaga yuqoridagilarning topshirig‘iga ko‘ra kirmoqchidir, partiya qaysi yo‘ldan ketayotgani haqida hech kim bilmaydigan yuqori idoralarga ma‘lumot bermoqchidir? Izvoshchi Kal Mistiq deyishadi unga... Mustafo Kamol Posho yunonlarni Izmirdan dengizga uloqtirgan yildan beri bu yurtida foytunchilik qiladi. Biron firqa yoki biron partiyaga kirdimi u? Kirmaydi. Nega? Chunki uning uchun muhimi — mijoz! U yoki bu partiyaga kirib, narigi partiyalarga dushman bo‘lolmaydi. Foytuniga hamma minishi kerak. Qolaversa, 930-yildagi Erkin firqa — Xalq firqasi to‘qnashuvlari hali uning esidan chiqqani yo‘q. O‘sha vaqtda Otaturk¹ partiya tuzishga ruxsat bergan, keyin bo‘lsa, farmonini bekor qilgan. So‘ng “Erkinchi”larning onasini ko‘rsatgan. Endi hozirda Ismat Posho² ham shunday qilmaydimi? Bemalol qiladi. Ikkinchi dunyo urushida mamlakatni urushga kiritmagan bu kishi o‘zi o‘tirgan kursini nega endi boshqalarga bo‘shatib berishi kerak?

Ular cho‘pchaklarini Kal Mistiqqa emas, boshqalarga aytsin!

— Chu-u-u, arslonlarim!

Kal Mistiqning “Chu-u-u, arslonlarim!” deya otlarning yoli ustida qamchisini zavq bilan sharaqlatib, ko‘chalardan taqir-tuqur etib o‘tishi xaloyiqning nazaridan qochmayotgandi. Ayniqsa, “Taftishchilar taftishchisi” deb bilgan kishi bilan yangi partiyaning viloyat boshqoni bir foytunda ketayotganini ko‘rganlarning qulog‘i ding bo‘layotgan, taqir-tuqur qilib qayerga borayotgani e‘tiborlarini jalb qilayotgan edi.

- Bu xumpar yangi partiyaga kiradi, deb o‘ylaysanmi?
- Kirmasa, nega viloyat boshqoni bilan birga ketayotir?
- O‘ziyam kuchli noib bo‘ladi-da!

¹ **Mustafo Kamol Otaturk** (1881–1938) — Turkiya Respublikasining asoschisi va birinchi Prezidenti (1923–1938).

² **Ismat Inenyu** (1884–1973) — Turkiya Respublikasining ikkinchi Prezidenti (1938–1950).

— Xumparning soxti-sumbatini ko‘rmayapsanmi? Noib ham bo‘ladi, vazir ham...

— Demak, oqlanibdi-da?

— Sudyalardan o‘z haqqini tish-tirnog‘i bilan qo‘porib olgan-mish!

— Qoyil, otasiga rahmat!

— ...

Foytun orqasiga bir to‘da qiziquvchilarni ergashtirib, viloyat boshqonligi binosi oldiga kelib to‘xtadi. Kal Mistiq chaqqonlik bilan foytundan sakrab tushdi, “Taftishchilar taftishchisi”ning xotini “Poshshooyim”ga yo‘l berdi. Viloyat boshqoni orqadan kelar, “Qallob”dan xavfsirayotgandi. Bu sulloh gapga to‘n kiydiradigan toifadan ekani aniq. Bosh Markaz bunaqalarni afzal ko‘radi, viloyat boshqoni qilishni xohlaydi. Ular uchun qonun-qoida, tuzuk, haq-huquq, adolat tarafdori bo‘lish emas, aldoqchilik yo‘li bilan millatni ergashtirish muhimroq. Bosh Markazda bo‘layotgan bu o‘zgarishlardan boxabar. Lekin shuni bilaturib, nega endi Bosh Markazga bu odam haqida so‘yladi o‘zi?

— Bu juda eski bino, monsher!

Xayollari tarqalib ketdi.

— Afandim? — dedi sarosimaga tushib.

— Bu bino, deyapman... Yangi partiyaga munosib emas, juda xarob. Ma‘lum-ku? Hashamat masalasi...

Viloyat boshqoni yotib qolguncha otib qoldi:

— Biz hashamatni hokimiyatdagilarga berdik. Yagona masalamiz ishimizni lozim darajada bajarish!

Zinapoyaga oyoq qo‘ymoqchi bo‘lib turgandi, voz kechdi.

— Zo‘r gap aytdim, deb o‘ylayotirmisiz? — deb so‘radi.

Viloyat boshqoni ayni vaqtda shaharning taniqli advokatlari-dan biri edi, ranjidi:

— Zo‘r gap emas, bu haqiqat!

— Haqiqat deganda nimani tushunasiz?

— Xalqimizning orzu-istaklariga mos xatti-harakatni!

— Din, diyonat istamoqda...siz?

— Men emas, shaxsan mening qarashimning ahamiyati yo‘q. Hamma gap partiyamizning g‘oyalarida...

— Xo'sh?

— Din va diyonat istayotgan bo'lsak-da, bugungi kun uchun zarurroq narsalarni ko'zlab harakat qilish tarafdorimiz...

— Ya'ni hashamat emas, ishni muhim deb bilasiz?

— Siyosat bu, hisobga olib ish ko'rishga majburmiz!

— Inshoolloh muvaffaq bo'larsiz...

Zinapoyadan ko'tarila boshladi. Taxta pillapoyalar eskirib, mixlari chiqib qolgan, qadam bosdi deguncha, ingraganday g'ijirlar, Qudrat Yonartog'ning tufllisidan chiqayotgan g'arch-g'urch etgan tovushlarni ham bosib ketayotgan edi.

Yuqoriga chiqishdi. Zinapoya ustida birpasga to'xtagan Qudrat Yonartog' biroz orqada chiqayotgan viloyat boshqoniga eshittirib:

— Anqaraga borgan vaqtimda Bosh Markazga ham kiraman, albatta. Hali yangi bo'lgan partiyamizning nomiga munosib, hashamatli bino kerakligi haqida aytсам nima deysiz?

Nafisa ikki o't orasida qolganga o'xshardi. Yuqoriga tupuray desa, mo'ylov bor, pastga tupuray desa, soqol. Bittasi telbalarcha sevadigan eri, narigisi bo'lsa, kuni kechagacha haddan tashqari yaqin bo'lgan viloyat boshqoni!

Viloyat boshqoniga yuzlandi:

— Nima deysiz, beyafandi?

— Nima ham derdim? Hamma gap cho'ntakda! Partiyaning bunaqa ishlar uchun puli...

Qudrat Yonartog' so'zini bo'ldi:

— Bu ishlar faqat partiyaning puli bilan qilinmaydi. Partiya-ning chin a'zosi cho'ntagidan pul sarflashni ham bilishi lozim!

Viloyat boshqoni ham past ketmadi:

— Kim biladi, balki ko'-o'p sarf qilgandirmiz...Marhamat, mening xonamda biroz dam oling!

Eshikni ochdi, kirishlarini kutdi. Qudrat Yonartog' bilan Nafisa ichkariga kirishdi. Nafisa g'oyat yaxshi biladigan, qanchadan-qancha sarguzashtlar bo'lib o'tgan bu xona jigarrang stullar, yong'oq yog'ochidan yasalgan og'ir stol, yog'och o'rindiqlar bilan yasatilgan, karnizlarda harir va qalin pardalar, to'rdagi devorda bo'lsa, Partiya Raisining qalin ramkaga solingan kattalashtirilgan fotosurati osig'liq.

Viloyat boshqoni:

— Choymi, qahva? — deb soʻradi.

Qudrat Yonartogʻ:

— Menga shakari ozroq qahva, — dedi.

Nafisa viloyat boshqoniga nisbatan behurmatlik qilmaslik maqsadida:

— Men hech narsa xohlamayapman, — deya nozlandi. — Er-talabdan beri Adliyada, u yer bu yerda choy ichaverib, mana shu yerimgacha keldi, mersi.

Viloyat boshqoni qahva buyurishni bahona qilib, kotibning xonasiga oʻtdi.

— Oʻtaketgan donolar donosi boʻlgan toʻnkaga giriftor boʻldik oʻziyam! — dedi.

Qoʻngʻiroqni bosdi, xizmatchiga:

— Bor, shakari oz qahva keltir! — dedi.

Xizmatchi chiqqanidan keyin kotibning stoli yonidagi oʻrin-diqqa choʻkdi:

— Bunaqalarini jinim hech suymaydi! Agar partiyaga kirsam bormi, ishlarimiz rosa qiyinlashadi!

— Qudratbeymi?

— Umi yoki boshqa b...qmi, nima farqi bor?

— Koshki Bosh Markazga qoʻngʻiroq qilmasaydingiz...

— Qayerdan bilay? Bunaqa donolar donosi, bir toʻnka ekanini bilibmanmi? Soxt-sumbati joyida, bashang, ammo bori shu xolos. Gʻirt savodsiz, savodsizligini toʻnkalik ortiga yashirishga tirishadigan bir sulloh. Mayliga edi, lekin yuqoridagilarga mana shunaqa muttahamlar kerak boʻlib qoldi-da. Xudo saqlasin, azizim, kerak boʻlsa, uni qoʻysinlar. Jahlim chiqsa, isteʼfosini oladilar!

Qahvachi qahvani kelturguncha kotibning xonasida oʻtirdi. Soʻngra oyoqqa qalqdi, ich etini yeb, qahvachining oldiga tushdi, eshikni ochdi. Qahvachi, orqasidan u kirdi:

— Qahvani beyafandiga ber, boʻtam...

Feʼl-atvori shunaqa boʻlmagʻur; uni yoqtirmay qoldi, lekin chorasi yoʻq. Haybatli kishi bilan uchrashib qolsa, joni siqilar, dovdirab qolar, buni bildirmaslik uchun gʻalati xatti-harakatlar

qilardi. Juda yaxshi biladiki, yanada to'g'rirog'i, taxmin qiladiki, bu tullak oliy ma'lumot olmagan. Biroz kavlashtirsa, balki, litseyda o'qimagani ham o'rta chiqsa kerak. Ammo juda basavlat. Viloyat boshqoni bunaqalardan rosa cho'chir edi. Hatto, huzuriga ish bilan kelgan korchalonlardan ham... Yoki sudya gavdali, soxti-sumbati joyida bo'lsa, muhokama vaqtida "Xudoning o'zi saqlasin" qabilida o'zini chetga olar, so'zlashi lozim bo'lsa-da, damini chiqarmas edi.

Qudrat Yonartog' uning fe'l-atvorini bilib olgandi! Xalq istaydigan, so'zamol odam emas. Holbuki, xalqqa hozir ana shunaqalar darkor. "Bir partiya, bir boshliq" davrlarining rasvosini chiqarsin, din-imondan og'iz ko'pirtirsin, hech qachon bajarmaydigan va'dalarni qoplab bersin...

Viloyat boshqoni bir vaqt deraza yoniga borib, tashqariga boqdi, hayajonlandi:

— O'-o'-o'... — dedi, — xaloyiqqa qarang!

Nafisa o'rnidan irg'ib turdi, viloyat boshqonining yoniga bordi, tashqariga qaradi:

— A-a-a... — dedi. — Millat rosa to'planibdi-ku... Qudrat kel, ko'r!

Qudrat Yonartog' qahvasini asta-sekin ichaverdi, o'rnidan qimirlagani ham yo'q. Nega o'rnidan turishi kerak? Xalq, albatta, to'planadi, hatto, uning bir narsalar deyishini xohlab qoladi. Kerak bo'lsa, so'zlaydi. Mana shu quyon yurak, landavur viloyat boshqoniga qasdma-qasdiga xalq istagancha jo'shadi, jo'shib nutq irod qiladi.

Eshik taqilladi, partiyaning peshqadamlari birin-ketin kirib, xonani to'ldirdilar. Hech biri beyafandini yaqindan tanimaydi, lekin nima bo'пти? Partiyaning Raisidan ham haybatliroq, undan ham savlatliroq, bashang kishi ekan. Magnit tortgan temir parchalari kabi, atrofini o'radilar:

— O'tib ketgani rost bo'lsin, beyafandi!

— Beyafandi, o'tib ketgani rost bo'lsin!

— Alloh sizni qaytib unaqa joylarga ro'para qilmasin!

O'rindiqda oyoqlarini chalishtirgancha, savlat to'kib o'tirar, uzatilgan qo'llarni siqib qo'yardi.

— Vatan, millat, mamlakat bor bo'lsin, — dedi. — Kerak bo'lsa, bir emas, besh, besh yuz marta qamoqqa tushish mumkin. Qamoq qo'rqadigan joy emas. U yerda ham bag'rimizga bosadigan vatan avlodlari bor. Mamlakat bir ulkan dengiz bo'lsa, qamoqxonalar u dengizdan suv ichadigan ko'llardir!

Viloyat boshqonidan boshqalari:

— Haq so'zni aytdingiz, — dedilar.

— Binobarin, u yer hazrati Yusufning makonidir...

Viloyat boshqoni g'ayriixtiyoriy ravishda qistirdi:

— Nomiq Kamolning makoni desak yanada to'g'riroq bo'lar-midi...

Unga qiyo ham boqmay, e'tiroz bildirdi:

— Avvalo hazrati Yusuf, keyin Nomiq Kamol!

O'rnidan turdi, viloyat boshqoniga g'ijini qaradi:

— Shu millatdan ovoz olishni, hokimiyatga kelishni istasangiz marosimlaridan, diyonatidan so'zlamog'ingiz lozim. U yog'i hammasi bo'lmag'ur gaplar Boshqonbey!

— Shundayku-ya, lekin din... zoti oliylari biladilarki...

“Xohlaymiz, xohlaymiz, Quдрatbeyni xohlaymiz!

Xohlaymiz, xohlaymiz, Quдрatbeyni xohlaymiz!”

Viloyat boshqonining so'zlari bosilib ketdi.

Quдрat Yonartog' derazaga yaqinlashdi. Izvoshchi Kal Mistiq xuddi orkestrga dirijyorlik qilayotganga o'xshar, odamlarni jo'shtirar edi. Derazadan boqqanini ko'rishdi deguncha gulduros qarsaklar yangradi. Ortidan hayqiriqlar:

“Yasha-a-a Quдрat! Quдрat ko'p yashsha-a-a!

Yasha-a-a Quдрat! Quдрat ko'p yashsha-a-a!

— ...

Qiyomat qoyim bo'layotgan, xaloyiq borgan sari junbishga ke-
layotgan edi.

Viloyat boshqonining sovuqqonligiga qaramay, viloyat boshqaruv hay'atining boshqa a'zolari hayajonlangan, xalqning bu kutilmagan jo'shqinligini partiyalari uchun noyob tavajjuh deb hisoblayotgan edilar:

— Beyafandi, chiqib bir necha og'iz so'zlasangiz...

— Ayni vaqti...

— Bunaqa fursat topilmaydi, foydalanishimiz kerak!

Qudrat Yonartog‘ ayni vaqtida nishonga urdi:

— Nima deysiz Boshqonbey?

Viloyat boshqonining iliklari muzlab qolganday bo‘ldi. Nima ham deyishi mumkin? Bu tullak hali partiya yozilmay turib, ovoz olmoqchi, bu Bosh Markazning qulog‘iga yetadi, Bosh Markaz ham ovoz ovlash borasida kerakli matohini topganday, uni ikki emas, to‘rt qo‘llab bag‘riga bosadi.

— Vallohi, — dedi, — nima ham derdim? Ma‘lumki, zoti oliylari hali partiyamizga kirib, bizga sharaf bermagan bo‘lsalar-da...

Qudrat Yonartog‘ kuldi:

— Bu shunchalik qiyin ishmi? Bor-yo‘g‘i taklif varaqasini to‘ldirib, imzolasa bo‘ldi-ku!

Ikki-uch kishi birdaniga irg‘ib turib, taklif varaqasini keltirish uchun chopib ketishdi. Xaloyiq bo‘lsa, sohiliga sig‘magan, to‘fonli dengiz kabi to‘lqinlanayotgan, shovqin-suron osmon-u falakka ko‘tarilib, shaharda aks-sado berayotgan edi:

“Yasha-a-a Qudrat! Qudrat ko‘p yashsha-a-a!

Yasha-a-a Qudrat! Qudrat ko‘p yashsha-a-a!

Yasha-a-a Qudrat! Qudrat ko‘p yashsha-a-a!”

Orqa tomondan boshqalari hayqirishdi:

“Xohlaymiz, xohlaymiz, Qudratbeyni xohlaymiz!

Xohlaymiz, xohlaymiz, Qudratbeyni xohlaymiz!

Xohlaymiz, xohlaymiz, Qudratbeyni xohlaymiz!

Xohlaymiz, xohlaymiz, Qudratbeyni xohlaymiz!”

Taklif varaqasini olib kelishdi. Oldi, ayvonga otilib chiqdi. Dahshatli olqishlar yangradi, keyin bo‘lsa, hayqirishdi:

— Yasha-a-a!

— Bor bo‘-o‘-o‘l!

— Alloh seni yomon ko‘zdan asrasin!

— ...

Shovqin-suronning bosilishini kutib turdi. Hayajon-payajon his etgani yo‘q. “Taftish hay‘ati raisi” rolini o‘ynagan kunlardagi kabi sovuqqon turardi. Birozdan keyin viloyat boshqoniga aniq zarba berish uchun og‘ziga nima kelsa, shuni so‘ylaydi, hayajondan to‘lqinlanayotgan xaloyiqni yanada jo‘stiradi.

Shovqin-suron, g'ala-g'ovur biroz bosilgan chog'da qo'lidagi taklif varaqasini baland ko'tarib:

— Vatandoshlarim! — deya baqirdi.

G'ala-g'ovur pichoq bilan kesganday, birdaniga tindi. Tumonat xaloyiqning vujudi go'yo quloqqa aylanganday bo'ldi:

— Aybsiz ekanimni isbotlab, zindondan endigina chiqdim!

Xaloyiq yana to'lqinlandi:

— O'tib ketgani rost bo'lsin!

— Sabab bo'lganlar kabob bo'lsin!

— ...

Taklif varaqasini yana silkidi:

— Mana partiyangizning taklif varaqasi... Uni shu yerda, ko'zingizning oldida to'ldirib, partiyangizga sizlar kabi a'zo bo'lamman, ya'ni hech qanday rutba va nishoni bo'lmagan, oddiy bir vatandosh sifatida kirishga ruxsat bergaysizlar!

Cho'ntagidan avtoruchkasini chiqardi, salgina titragan qo'llari bilan varaqani tezgina to'ldirib, viloyat boshqoniga uzatdi. Viloyat boshqoniga ikki nafar guvoh kerak edi. Shu yerdagilar darhol imzoladilar.

Qudrat Yonartog' varaqani yana qo'liga olib, takroran silkidi:

— Mana, endi sizlar kabi partiya a'zosiman, millatga xizmat qilishga bel bog'lagan bir kamtarin yurtdoshman!

Viloyat boshqoni o'rtaga suqulib, pichirladi:

— Hammasi partiyamiz a'zosi bo'lmasligi mumkin!

Qudrat Yonartog' unga qasdma-qasdiga:

— Ha muhtaram partiyadoshlarim, — dedi. — Bu yerga to'plangan barcha yurtdoshlarimni bizning partiyamizning a'zolari deb hisoblayman. Chunki partiyamizga a'zo bo'lmaganlar, garchi hozirga qadar partiyamizga yozilmagan bo'lsalar-da, bizni izzat-hurmat qilgani uchun bu yerga keldilar, bizga sharaf berdilar!

— Bravoooo!

— Ofarin!

— ...

Yana hayajon ichida so'z oldi:

— Boshqonbeyning o'ylagani kabi, yurtdoshlarimizning qalbidagi mehr-muhabbat ba'zi rasmiyatchiliklar orqali yuzaga

chiqmaydi. Chunki bu millatning tomirlarida oqayotgan toza qon kemalarni kumushdan emas, oltindan, yelkanlarini boʻzdan emas, atlasdan qilishga qodir quvvatga egadir, u ilgʻor, dono va boy-badavlat bir millatdir, doʻstlarim!

Viloyat boshqoni boshini changallab, ayvon eshigidan xonaga, u yerdan partiya binosining chirigan taxtalari bosildi deguncha gʻijir-gʻijir qiladigan chang dahlizi tomonga qochib ketdi. Kotib uning yoniga keldi, nima boʻlganini soʻradi. Javob beradigan ahvolda emasdi. Bu sulloh oʻtaketgan demagog ekan, lekin nima ham qila olardi? Hech istamasa-da, aʼzo boʻlib ham oldi, eng yomoni boshqaruv hayʼati aʼzosi boʻlgan doʻstlari bu olgʻirni quchogʻiga olishga ham ulgurdi.

Tashqaridan eshitilayotgan gulduros qarsaklarni hurkitilgan kattakon qushday vahshiyona tinglab oʻtirdi. Yoʻq, yoʻq, u oʻylagan partiya bu emas. U oʻylagan partiyada “Yolgʻon”, “Riyo”, “Gʻarazgoʻylik” yoʻq edi, boʻlishi ham kerakmasdi. Ikkita mashrutiyatda bularning eng zoʻrini qoʻllangan vaʼzxonlarning oqibati ne boʻlgandi? Rasvo! Qirq oltinchidagi saylovda hukmron partiya xalqni aldab, hokimiyatni zoʻravonlik bilan egallab olgandi, lekin bundan ne chiqdi? Erkin firqa — Xalq partiyasi toʻqnashuvlarida ham bunaqa demagogiyaning turli xillari rivoj topgandi. Soʻngra?

“Behuda urinishlar!” dedi.

U boʻlsa, yana ogʻiz koʻpirtira boshlagandi:

— Dinsiz millat yashay olmaydi, doʻstlar! Shuncha yildan buyon aziz va muqaddas diningizni qoʻlingizdan olgan, muqaddas masjidlaringizni omborga aylantirgan, u yerlarni askar bilan toʻldirgan hokimiyatni Janobi Alloh, albatta, Qahhor ismi bilan jazolagusidir!

Viloyat boshqoni telbalarcha yugurdi, Quadratning etagidan tortdi.

U parvo ham qilmadi. Boshqonning qoʻlini qattiq urib qaytar-gach:

— Etagimdan tortma, boshqon! — deya baqirdi. — Meni din, Alloh, zoti Kibriyo, Zuljalol yoʻlidan chetga urishga urinma. Aks holda shapaloq yeysan, yuzing teskariga aylanadi!

Jo'shishga tayyor bo'lib turgan olomon yana, har doimgidan kuchliroq hayajon ichida, kim biladi, nechanchi marta jo'shdi:

— Bor bo'-o'-o'!

— Nu-u-ur bo'!

— Hech kim bizni Alloh yo'ldan urolmaydi!

— Partiyamizni haq yo'lida ko'rishni istaymiz!

— Alining arsloni, davom qil!

— Davom, davo-o-om!

— ...

Viloyat boshqoni adoyi tamom bo'lgan edi, bir ahvolda kotibning xonasiga chopdi. Titroq ovozda:

— Sabotajchi, — dedi. — Bu odam tamoman sabotajchi. Menga bir qog'oz ber, tezroq qog'oz ber. Partiyani sabotaj qilayotir, boshimizga balolar yog'dirmoqchi. Bunaqa shartlar ostida men, men, men...

Kotib bir dasta oq qog'oz uzatdi. Qog'ozni oldi. Tashqaridan eshitilayotgan ovozlarni andisha ichida tinglay boshladi.

— O'n million kilometr kvadrat bu vatan qo'rqqulik, landavurlik, yanada yomoni, dini islomdan toyish sababli o'ndan birga kamaygan bo'lsa, bunga biroz sizlar, otalarimiz, bobolarimiz, amaki, tog'alarimiz va nihoyat men, siz, hammamiz ham javobgardirmiz. Bundan keyin ko'zlarimizni ochaylik, birodarlar! Beradigan muqaddas ovozimiz bilan boshimizga chiqaradigan kishilarimizning kimligiga juda e'tibor beraylik. Ko'r-ko'rona ovoz bermaylik, ishonmaylik, aldanmaylik. Ishonsak, aldansak, amin bo'lingki, dushmanlar bizga bu tuproqlarni ham, o'ndan birga kamaygan, kaftday bo'lib qolgan bu tuproqlarni ham ko'p ko'radilar. Chunki bu millat, ha, takroran aytaman, takrorda foyda bor, bu millat kemalarini olmosdan, yelkanlarini atlasdan qiladigan darajada boydir, birodarlar!

— Bravo-o-o-o!

— Bravo, bravo, bravo-o-o-o!

— Yasha, bor bo'-o'-o'-o'!

— Senga ovoz beramiz!

— Alloh seni, sen kabilarni yomon ko'zlardan asrasin!

— ...

U so‘zlarini nihoyasiga yetkazish uchun biroz to‘xtab turdi, xaloyiqqa xuddi bir qirolday ulug‘vorona boqdi, uzoq-uzoq qarab turdi, so‘ng:

— Xullas, birodarlar, — dedi, — so‘zlarimni yakunlar ekanman, takrorlayman: kemalarimizni atlasdan, yelkanlarini olmosdan qildirishimiz, boy bergan tuproqlarimizni yana qaytib olishimiz va nihoyat qirollarga, imperatorlarga, jumhurraisilarga qo‘l o‘ptirishimiz uchun darhol partiyamizga shoshiling, yoziling. Aks holda hammasi behuda urinish bo‘ladi!

“Atlas” va “olmos” so‘zlarini noto‘g‘ri ishlatsa, “behuda urinish”ning ma‘nosini bilmasa, nima bo‘pti? Hamma gap partiya a‘zolari sonini ko‘paytirib, ovoz olish, hokimiyatni egallashda. Yanada to‘g‘rirog‘i, o‘zining saylanib, Majlisga kirishida! Kirsas, nima bo‘ladi? Millatning qorni to‘yadimi? O‘ndan birga tushib qolgan vatan tuproqlari bir zamonlardagi “Usmoniylar” mamlakati hududlari darajasida kengaygan bo‘larmidi? Yoki kemalarimizni haqiqatan ham olmosdan, yelkanlarimizni atlasdan yasagan bo‘larmidik?

Dahshatli olqishlar ostida ayyvondan ichkariga o‘tgan lahzada xaloyiq Viloyat markazi binosining torgina zinapoyasidan ichkariga toshqin sel yanglig‘ oqib kira boshlagan edi. Viloyat boshqoni endi bo‘shab qolgan xonasida stol ortida iste‘fo arizasini yozar ekan, boshqaruv hay‘ati a‘zolari “Beyafandi”ni o‘rab olgan, minnatdorlik va tashakkurlar yog‘dirayotgan, xaloyiq bo‘lsa, hech ko‘rilmagan hayajon bilan bir-birini itarib, surib, partiya yozilish uchun jang qila boshlagan edi.

Kotibning bir o‘zi bu ishni uddalay olmasdi. Qo‘liga qalam olgan, oldiga stol tortgan viloyat boshqaruv hay‘ati a‘zolari ham qayd qilishga kirishdi. Shunda Quدرات Yonartog‘ Nafisaning qo‘li-dan tortib, partiya binosidan pastga tushdi. Idris pastda edi. Haya-jon aralash quchoqladi:

— Tabriklayman, tabriklayman, Quدرات. Dahosan, daho!

Tirjayib:

— Rostdanmi? — dedi.

Nafisa o‘zini qo‘yarga joy topolmayotgan edi:

— Rostdanmi deganing nimasi, shakarim? Sen so‘zlayotganingda tuklarim tikkayib, ko‘ylagimni teshib chiqay dedi. Rostdanmi emish...

Izvoshchi Kal Mistiq partiyaga yozilib, partiya binosidan haya-jon ila chiqdi. Ularni ko‘rib, chopib keldi, Quدرات Yonartog‘ning qo‘liga yopishdi, o‘pdi, o‘pdi:

— Xudo ursin agar, na viloyat boshqoni, na Rais senday so‘zlay olmasdi. Agar sen... Bundan keyin Xavfsizlik boshqarmasi boshlig‘i oldiga borsam, onamning bergan oq suti harom bo‘lsin!

Bu “Xavfsizlik boshqarmasi boshlig‘iga ma‘lumot yetkazadigan bo‘lsam” ma‘nosida edi, lekin hech kim e‘tibor qilmadi. Haqiqatan ham Kal Mistiq yangi partiya a‘zosi bo‘lgan edi.

— Marhamat, ketadigan bo‘lsangiz, oborib qo‘yay!

Uchchovi foytunga chiqdi. Kal Mistiq qamchisini yana otlarning yollari ustida shaqirlatdi:

— Chu-u-u, arslonlarim!

XIV

Yo‘l boshida Kal Mistiq foytun ichiga sal egilib so‘radi:

— Qayoqqa ketamiz, beyim?

Nafisa:

— Biznikiga, — dedi.

Kal Mistiq Nafisaning shaharda ijaraga olgan uyini bilmas edi. Ayol qaysi mahallada ekanini aytdi, Mistiq otlarni shu tomonga haydadi. Idris barcha kabi hayratga tushgan edi:

— Qara-ya, seni shuncha yillardir bilaman, ammo bunchalik deb hech o‘ylamagandim, xayolimga ham kelmagandi. Bu qanday dahshat, odamlarni jozibali so‘zlar bilan qanday sehrlab qo‘yish?! Taslim bo‘ldim, Xudo haqqi...

Quدرات Yonartog‘ pismiqlarcha kuldi.

Nafisa Quدراتjonining chap qo‘lini kaftlari orasiga olib, mahkam ushlab o‘tirar, hozir uyga borganlarida onasi, opasi, amaki-vachchasining uyda bo‘lishidan kuyinayotgan edi. Qayerdan ham kelib qolishdi o‘zi?! Odam endigina qamoqdan chiqqan bo‘lsa,

uyiga borib, dam olishi kerak emasmi? Onasi bilan amakisining qizi Xadicha-ku, mayliga, lekin opasiga balo bormi? G'irt qizg'anchiq, hasadgo'y xotin. Opasi bo'lsa, nima bo'пти? Qudratni juda yoqtirishini, Qudratning yonida eri juda ko'rimsiz ekanligidan kuyinishini, shu boisdan hasad qilishini bilardi.

— O'ngga bur.

Kal Mistiq o'ngga burdi.

Idris:

— Qirq oltinchi yildagi saylovda koshki bu yerlarga yo'limiz tushganida edi, — dedi.

Qudrat Yonartog' qiyo ham boqmasdan:

— Nima bo'lardi? — dedi.

— Nima bo'lardi, saylovda yutib chiqqan bo'larding!

— Yutolmasdim.

— Nega?

— JHPliklar¹ saylovda hiyla ishlatishgandi, bilmasmiding?

— Lekin saylanadiganlar saylangandi.

Nafisa kaftidagi kattakon qo'llarni ehtiros bilan siqib:

— Sen ham saylangan bo'larding! — dedi.

Idris dedi:

— Shunchalik qobiliyating bo'lganidan keyin...

Necha yillardan buyon juda yaxshi biladigan og'aynisining chalamulla ekanini bilardi. Demak, bu tullakning savatida hali uncha-muncha paxta bor ekan. E azizim, axir, u nima bo'lganida ham posho naslidan-ku, tomirlarida necha yillab Usmoniylar davlatiga xizmat qilgan atoqli kishilarning qoni oqmoqda-ku! Yaxshiyamki, Tuya va narigilarining gapiga kirmadi. Ularga qolsa, Bo'g'ozdagi oshxona ayvonida qo'lga olinib, turmaga tiqilganidan keyin uni o'z holiga tashlab ketishlari kerak edi. Bir marta jinoyat ustida qo'lga tushdimi, undan keyin tamg'alangan eshakday faqat Istanbul emas, Turkiyaning qayerida bunga o'xshash muttahamlik bo'lsa, "Ke-el!" degan bo'lar edilar. Yolg'onmi? Yolg'on emas, ammo u boqqan molini yaxshi biladi. Shunaqa qaddi qomati, soxt-sumbati, bashangligi bo'lganidan keyin ko'rgan kishi beixti-

¹ JHP — Jumhuriyat Xalq Partiyasi.

yor hurmatini joyiga keltiradi-da, oshig'i olchi bo'ladi-da! G'oyat yaxshi bilgani uchun ham etagini qo'yvormagan, tutqun o'tirgan joyga yelday yetib kelgan edi-da!

Garchi hech narsa demagan bo'lsa-da, bu Tuya degan najasni nega chaqirdi ekan? Nima keragi bor edi uning? Shu yerning o'zida qanchadan-qancha Tuyalar to'lib-toshib yotibdi-ku. Eng birinchisi mana shu izvoshchi Kal Mistiq! Omi-pomi, lekin ishiga pishiq. Pashshadan fil yasab, shaharga shunaqa ustalik bilan mish-mish tarqatadiki, shaharliklar chippa-chin ishonib qo'yaqolishadi. Tuya kelib, bu yerda nima ham qilardi? Quadratning kallasida nima borligini biladi. Atrofida suyanadigan odamlari bo'lishini xohlaydi. Ammo nohaq ham emas. Idrisga qolsa, suyanchiqlarning eng yaxshisini shu yerdan, mahalliy kishilar orasidan topgan bo'lardi. Biroz oldin xalq qanday jo'shganini ko'rdi-ku. Ularning orasidan shunaqa, kim biladi, qanday zo'r "Tuya"lar chiqqan bo'lardi.

Quadrat Yonartog' bo'lsa, viloyat boshqoni haqida o'ylab ketayotgan edi. Bu odamning rasvosini chiqardi. Rasvoyam gapmi? Millatning ko'zi oldida sharmanda qildi! Bu kishi butunlay nohaq ham emasdi. Raqiblar, hech shubhasizki, yangi partiyanı yopish uchun bahona qidirmoqda, lekin nima ham bo'lardi? Ko'ryaptiki, bu ishda ikir-chikir ketmaydi. Viloyat boshqonining qatiqni ham puflab ichishidan partiyağa ne foyda bor? Xalq necha yillardan beri menday so'ylaydiganlarga intizor bo'lib yotibdi-ku! Hukmron partiya notiqolari mamlakatni Ikkinchi jahon urushiga aralashtirmaganlarini aytib, maqtanib yotibdi. Buni tag-tomiri bilan chiritish lozim. Hukmronlarning oq deganini qora, qora deganini oq deyishi kerak. Hukmron partiya mamlakatni Ikkinchi dunyo urushiga aralashtirmagani bilan maqtan-yaptimi? Darhol qarshi chiqishi, "Ahmoqona ish qildingiz!" deyishi kerak. "Bu millat ot ustida qilich, qalqoni bilan tug'ilgan yigitlarning avlodidir. Urushga olib kirmay millatni bichdingiz, erkakligini quritdingiz!"

Bu gapni juda zo'r, deb topdi. Chiroyli avtoruchkasi bilan, chetlari yaltiroq yon daftarchasini chiqarib yozib qo'ydi: "Millatni bichdingiz, erkakligini quritdingiz mavzusi ishlanishi kerak!"

Nafisa eskicha harflarni bilmagani uchun so‘radi:

— Nima deb yozding, shakarim?

Daftarchani cho‘ntagiga soldi:

— Bundan keyin so‘zlaydigan nutqlarimga oid bir gap xayolimga keluvdi, shuni...

Bu borada olg‘a bosish, partiyanı qatıqni ham puflab ichadigan viloyat boshqoniga o‘xshaganlardan tozalash kerak. Ha, ha, bu juda zarur. Shunday qilishmasa, ishni bo‘sh tutishsa, saylovda yana qirq oltinchidagi saylovdagidek mag‘lubiyatga uchrashlari mumkin. “Anqaraga, Bosh Markazga borsam, mana shular haqida gapiraman. Erkin firqa — Xalq firqasi to‘qnashuvlariga e‘tibor berma. U vaqtda Ikkinchi jahon urushi yo‘q edi va Mustafo Kamol boshda turgan edi. Endi Mustafo Kamol yo‘q. Ismat bo‘lgani bilan dinga qaytish uning zamonida, Shamsiddin domlaning boshchiligida boshlandi. Modomiki, ular dindan siyosat quroli sifatida foydalanayotgan ekan, nega biz foydalanmasligimiz kerak?”

— O‘ngdagi eshik oldida to‘xta, — dedi Nafisa.

Tushdilar. Juvon Kal Mistiqning kimligini yaxshi bilsa-da, cho‘ntagidan pul olmoqchi bo‘lgan edi, Quدرات Yonartog‘ fursatni qochirmadi:

— Xonim, xonim, o‘zingga kel! Erkak turganda moda qo‘lini hamyonga cho‘zmaydi!

So‘ngra Kal Mistiqqa ishora qildi:

— Sening puling unga o‘tmaydi!

Kal Mistiq:

— Sog‘ bo‘l, bey, — dedi. — Sening ham, opaning ham, Idris og‘aning ham puli o‘tmaydi!

Tizginlarni qo‘liga olib, otlarning yoli ustida qamchisini sharaqlatdi:

— Chu-u-u, arslonlarim!

Gupchaklari bo‘shab qolgan foytunni oriq, lekin kuchli ayg‘irlar epchillik bilan orqaga burdilar, taqir-tuqur qilib tortib ketdilar.

Nafisa afsuslanib:

— Uni ovqatga taklif qilsak bo‘larmidi? — dedi.

Idris dedi:

— Ha-a-ya...Chakki bo'lmasdi...

Qudrat Yonartog' dag'allik bilan ularning so'zlarini bo'ldi:

— Ipirisqilar ishingni bitirgunga qadar kerak. Chunki, chunki-punkisi yo'q, ipirisqi, tamom vassalom!

Bu gapdan Nafisa biroz og'rindi, lekin tortishib o'tirish o'rinli bo'lmasligiga ishonardi. U eri, yaqindagina qamoqdan chiqdi, biroz oldin nutq so'zlab, xaloyiqni jo'shtirdi, viloyat boshqonini yer bilan bir qildi, lekin partiya a'zolari sonini g'oyat tez ko'paytirdi. Haqiqatan ham, uch-to'rt kishi uch-to'rt tomonda o'tirib, partiyaga kirishga talabgorlarni qo'li qo'liga tegmay, qayd qila-yotgan edi. Hozir, kim biladi, partiya a'zolarining soni qanchaga yetgan ekan? Viloyat boshqonining jahli chiqqan bo'lsa-da, qo'lidan nima kelardi? Uni yer bilan bitta qilgan Nafisa emas, Qudrat Yonartog'-ku! Qudrat eri bo'lsa, unda nima ayb? Qo'lidan kelganini qilsin. Ikki marta, roppa-rosa ikki marta, ammo buni hech kim ko'rmagan-bilmagan. Bu ikkalasining orasida bo'lgan ish. Buni bo'yniga olmaydi, inkor qiladi, erimdan jahli chiqdi, menga tuhmat qilyapti, deydi qo'yadi. Qolaversa, viloyat boshqonining oilasi, bo'yi unga tenglashib qolgan bolalari, bo'yi yetgan qizlari bor.

Eshik to'qmog'ini tez-tez urdi.

Qudrat Yonartog':

— Uyda emaslar, shekilli, — dedi.

Nafisa biroz tislaniib, yog'och uyning ko'cha tomonidagi oynasidan mo'raladi. Ichkarida hech kim ko'rinmadi.

— Qo'shnilar nikiga ketganmikanlar desam, hech kimni tani-maydilar-ku!..

— Nega kalitni yoningga olmading?

— Qayerdan ham bilay? Hech qayerga ketmasalar kerak, deb o'ylagandim...

Qudrat Yonartog' achchiqlandi:

— Unda biron otel-potelga boraylikmi?

So'ngra qonuniy nikoh o'qitib, turmush qurmaganlari esiga tushdi. Rasman turmush qurmaganlarni birorta otel qabul qilmaydi!

— G‘irt ahmoqona ish bu, — deya to‘ng‘illadi. — Bu nikoh masalasini ham tartibga solamiz, inshoolloh...

— Nega? Nima gap?

— Nima bo‘lardi? Shu davlat nikohi degan ahmoqona ish bo‘lmaganida ketib, biror mehmonxonada tunagan bo‘lardik!

— Ha-a-ya, — dedi Nafisa, — qanchalik yaxshi bo‘lardi!

Idris qaylig‘ini eslab, uh tortdi, ammo hech narsa demadi. Qudratning ozodlikka chiqqanini, nutq so‘zlaganini qayerdan ham bilsinlar? Ayniqsa, irod etgan nutqi millatni jo‘sh tirib yuborganidan ham xabarlari bo‘lmagan.

Ammo yanglishganlarini besh daqiqadan keyin bildilar. Nafisaning onasi, amakivachchasi Xadicha, opasi kelib qolishdi. Qudratbeyning oqlanganini eshitishgan, o‘sha yoqqa qarab chopishgan, ammo kech qolishgan ekan. Xaloyiq guras-guras bo‘lib partiya binosi tomonga ketayotgan ekan. Ular ham xaloyiqqa qo‘shilib, o‘sha yerga borgan ekanlar.

Nafisa:

— Unday bo‘lsa, Qudrat qanday so‘zlaganini eshitgan bo‘lsangizlar kerak? — deb so‘radi.

Xuddi eriday xo‘ppasemiz bo‘lgan opasi:

— Etlarimiz tikanak bo‘lib ketdi, Xudo haqqi, — dedi.

— Sog‘ bo‘l o‘g‘lim, quvonchdan ichimga sig‘may ketdim. Sen bilan faxrlandik!

Amakisining qizi Idrisning pinjiga kirib olgandi. Agar “Katta Opa”dan tortinmaganida quchoqlagan bo‘lardi. Shu boisdan faqat qo‘lini ushlash bilan kifoyalandi. “Qudratbey pochchasi”ning zo‘r gapirgani bilan uning necha pullik ishi bor? Bu oqshom fursat topdi deguncha Idrisdan qachon turmush qurishlarini so‘ramoqchi edi. Kamol pochchasining hasadgo‘y xotini joniga tegib ketgandi. Esiga Idrisjoni tushib, sal qattiqroq kulsa-da, bu xotin darhol piching qilardi: “Ha, nima gap? Idrisjoning esingga tushdimi?” Yoki boshqacha tarzda ozorlashga o‘tardi: “Sevinaverma, ko‘pam sevinaverma. Yana yorilib o‘lib qolma...Bir vaqtlar biz ham senday edik, ammo nima foyda ko‘rdik?”

Xo‘rsina-xo‘rsina yig‘lay boshlardi. Shuning uchun ham yangasi, tez-tez: “Xudo saqlasin qizim, hech qachon javob berma.

Bu xotin yaqinda jinnixonaga tushadi!” der, so’ngra ilova qilib qo’yardi: “Nafisaga ichi qoralik qilayotir! Nafisa undan shunchalik kichkina bo’lar emish-u, ikkinchi marta turmushga chiqarmish, yana Qudratbey kabi odamni ilintirganmish. Xudo haqqi, u g’irt jinni. Yaqinda butunlay aqlidan ozadi!”

Qudrat Yonartog’ uyni birinchi ko’rganida yoqtirgan, ammo yoqtirganini bildirmagan edi. Chunki bu unga qo’l kelmasdi.

— Posho bobomning zamonida enagamizning Dilruba ismli bir singlisi bo’lardi. Bu uy uning uyiga o’xshar ekan. Yong’oqzorda... Ee-e-h, eski kunlarimiz!

Idris:

— Qani endi o’sha kunlarni qaytarib, bugunning kayfini sur-sak! — dedi.

Idrisning so’zlari Qudrat Yonartog’ning ishiga yarab ketdi:

— Qaytaramiz, o’sha kunlarni tiklaymiz. Modomiki, musulmonmiz, modomiki, tomirlarimizda islom qoni oqayotgan ekan, o’sha kunlarni qaytaramiz! — dedi u.

Nafisa boshchiligida opasi, amakisining qizi bellariga pesh-band bog’lab, dasturxon tuzashga kirishdilar. Nafisa quvonchdan o’zini qo’yarga joy topolmayotgan edi. Opasining ming’illashlariga parvo ham qilmayotgandi. Yaxshiyamki, uyda yeguliklar bor. Ko’k piyoz, suttikon ham bor edi. Qudratjoni uchun darhol salat tayyorladi, bir shisha raqi ham oldirmoqchi bo’ldi. Esiga raqi tushgach, zalga o’tdi. Idris va onasi bilan shirin suhbatlashayotgan eridan so’radi:

— Raqining qaysi xilini xohlaysan, shakarim?

Qudrat Yonartog’ jon deb turgan bo’lsa-da:

— Raqi deysanmi? Volda xonim ruxsat berarmikanlar?

Oltmish yoshdan oshgan kekxa ayol narigi kuyovining ichkilik ichishiga o’rganib qolgandi:

— Ichaver bolam, ichaver!

— Namozni boshlagandim-ku, bilmasam, qanday bo’larkin?

Nafisa:

— Ibodat ham, qabohat ham maxfiy, shakarim, — dedi.

Singlisining yelkasi osha Qudratbeyga hayrat ila tikilayotgan opa: “Tuf! Hammamizning yonimizda shakarim deydi-ya! — deb

o'yladi. — Hozir meniki ham chiqqan bo'lganida ikki boja yuzma-yuz o'tirib otishsa, so'ngra har birimiz xonamizga o'tib yotsak bo'lasmidi?"

Erkakka qattiq ehtiyoj his qilib, seskandi, so'ngra yoshlangan ko'zlarini kaftining orqasi bilan artarkan, qo'shni xonaga o'tdi, xo'rsina-xo'rsina yig'lay boshladi. Ko'p qolib ketgani uchun amakisining qizi xonaga kirdi. O'sha yerdagi javondan tovoq olmoqchi edi. Opasi xo'rsinib yig'layotganini ko'rgach:

— Opajon, nima bo'ldi? Nega yig'layapsan? — deb so'radi.

Javob bermadi. Shu bechora, yetim qizning qallig'i ham keldi, lekin uniki...

— Ket, — dedi, — bor qallig'ingning yoniga. Alloh meni, hatto, senchalik ham sevmaydi!

Tovoqlarni olib, xonadan chiqqan qiz ranjigan bo'lsa-da, ko'pam e'tibor qilib o'tirmadi. Nima desa demaydimi, nima ahamiyati bor, axir bugun qallig'i kelgan. U ham o'tiradigan dasturxonni tuzashga ko'maklashyapti-ku!

Oshxonaga o'tarkan, dahlizda Idrisga duch keldi. Bu hech kutilmaganda oniy bir tarzda ro'y berdiki, qo'lidagi tovoqlarni tushirib yuborishiga sal qoldi.

— Qayoqqa?

— Raqi olishga...

— A-a-a...

— Nega?

— O'zim olgan bo'lardim, shakarim!

Idris biroz dag'allik bilan:

— Bu qanday gap? — dedi. — Sening lik-lik etib ko'chaga chiqishingni, baqqol, qassobga borishingni istamayman!

Qo'l-oyoqlari jajjigina bo'lgan Xadichani hech kim o'ttizga chiqqan deya olmasdi. Boshidagi ro'moli ostidan bir tutam sochi otilib chiqib turardi. Yanada to'g'rirog'i, o'zi oyna oldida turvolib, sochini shunaqa chiqarib qo'ygandi. Sochini shu tarzda u yer bu yerdan chiqib turishi unga yanada yarashardi yoki unga shunaqa tuyulardi.

— Jonim, — dedi, — chiqmayman, xavotir olma!

Lekin qanday chiqmasligi mumkin? Ro‘zg‘orga kerakli mayda-chuydalarni bozordan u sotib olardi. Dala hovlida qolgan vaqtlari buning hojati yo‘q edi, chunki kichik bolalar bor edi. Ombor yeguliklarga to‘la bo‘lgani uchun bozorga borishning keragi ham yo‘q edi.

Qallig‘ining so‘zlaridan boshi osmonga yetdi, oshxonaga kirdi. Yer-u ko‘k uniki edi. Qallig‘i uni, hatto, o‘zidan ham qizg‘anar ekan. O‘zicha kuldi. Uni shunday sevadi, shunday sevadiki!

— Opajonim?

Manqal cho‘g‘ida bir narsalar qovurayotgan Nafisa:

— Ha? — dedi.

— Idris nima deganini bilasanmi?

— Nima dedi?

— Qayoqqa dedim, raqi olishga ketayotirman dedi. Men opkelay devdim, jahli chiqdi!

Nafisa terlab ketgandi.

— Rostdanmi? — dedi.

— Xudo ursin...

— Demak, juda sevar ekan-da?

Gapni boshqa yoqqa burdi:

— Seniki seni qanchalik sevadi-ya! Meniki ham, demak, meni shunchalik...

— Opam qayerda? Salat qilmoqchi edi go‘yo...

Ovozini pasaytirdi, ikki yonini siladi, keyin:

— Ichkarida, — dedi.

— Nima qilyapti?

— Xo‘rsina-xo‘rsina yig‘layapti!

Tushundi, hamma gapni tushundi. Demak, hasadgo‘y xotinni yana jin uribdi!

— Battar bo‘lsin, — dedi. — Meni narigi erimdan ham qizg‘anardi. Ikkinchi erim birinchisidan ham yaxshi. Nima qilay? Janobi Allohdan yaxshi bilmaymiz-ku! Mening toleyim, taqdirim shunaqa, uniki unaqa. Bu ishlarni zo‘rluk bilan qilib bo‘lmaydi-ku.

Shunda ham chopib opasining yoniga ketdi:

— Nima bo‘lyapti? Shuncha odam o‘tiribdi, o‘ylasang-chi, nima bo‘ldi o‘zi?

Opa g'iq etmadi.

Nafisa yoniga o'tirdi:

— Allohning yozgan taqdiriga qarshi chiqamizmi? Tole, taqdir bu. Hech bilib bo'lmaydi, ertaga biznikilar hokimiyatga kelar, umumiy avf chiqarishar, seniki ham ozod bo'lib, qaytib kelar!

U yoki bu tarzda javob kutdi, ololmadi. Karavotga suyanan, tirsaklarini yostiqqa tiragan, boshini qo'llari orasiga olgancha yig'layverdi.

— Tur, turgin-u shu salatni tayyorla!

Chuqur uf tortgandan keyin xohlamaygina o'rnidan turdi, oshxonaga o'tdi. Qani endi Alloh jonini olsa-yu, shu la'nati dunyodan qutulsa! Eri qamoqda o'tirgani uchun emas, toleyi singlisinikiday emasligidan kuyinayotgandi. Qancha qizlar qiz bo'lsalar-da, er kutib o'tirishibdi, singlisi bo'lsa, kelishgan eridan tul qoldi, lekin undan ham kelishgan, boy er topdi-ya! Shumi Allohning adolati? Haq shuni ravo ko'rganmi? Qamoqxonaga borgan vaqtlari necha marta e'tibor bergan. Eri yangi pochchasining yonida shunchalik ko'rimsiz ediki, ko'rganlar ularni boja emas, shunchaki tanish deb o'ylashlari turgan gap edi.

Ko'k piyozlarni yangidan yuvdi, suttikonni istamaygina ajratib, kattakon mis patnis ichiga yoydi. Jo'mrakning sovuq suvi ostida tutdi.

Idris "Qulub" raqisi bilan do'lma konservalar, tunets va xamsa baliqlari, to'g'ralgan bostirma, kolbasalar olib keldi. Xadicha bularni olarkan, xursandlikdan o'zini qo'yarga joy topmas, katta opasining cho'nqayib o'tirgan joyidan hasad bilan boqayotganiga parvo ham qilmasdi. Lekin bu Idrisning nazaridan qochmadi. Mayda-chuydalarni imkon boricha tezroq berib, zalga, Quadrat bilan qaynanasining yoniga qaytdi. Kampir muayyan darajada uning ham qaynanasi hisoblanardi. Lekin aslida u Quadratning qaynanasi edi.

Quadrat yana safsata so'qayotgan edi: partiyalari, albatta, hokimiyatga keladi, bunga aslo shubha yo'q. Modomiki, bu millat dini, diyonatiga sodiq ekan, modomiki, mamlakatda demokratiya qaror topayotir, modomiki, demokratiya ovoz berishga asoslanar ekan, hokimiyatga kelmasliklari uchun hech qanday sabab yo'q.

Keksa ayol bo'lsa, hech narsani tushunmas, faqat indamay tinglar, yangi kuyovi bilan oldingisini qiyoslab o'tirardi. To'g'risini aytganda, unisi ham yoqimtoy, qo'li ochiq, qaynanasini nihoyatda hurmat qiladigan bir yigit edi. O'lgan vaqtida qanchalar yig'lagan, qanchalar yig'lagan edi! Bunisi undan tamoman o'zgacha, juda boshqacha. Beylar beyi, beyafandilar beyafandisi! Bugun partiyaning ayvoniga chiqib, millatga so'zlagan so'zlarini, millatning g'alayonga kelganini, "Yasha-a!", "Bor bo'l!" qiyqiriqlarini umrining oxiriga qadar unutilmaydi. Unuta olmaydi, lekin shu to'ng'ich qizi... Alloh nega kenjasini bunaqa quvontirdi-yu, kattasini mahzun qilgan ekan? Go'yo opa-singil, ammo kichigiga shunchalik ichi qoralik qiladiki... Bir tomondan haqi ham borday. Kichigining birinchi eri badavlat yigit edi. Turmush qurganlarida Nafisa hali o'n oltiga ham to'lmagandi. Maktab bolasi edi. Maktabga borib-kelganida ko'rgan, yoqtirgan, sevib qolgan, katta zamindor bo'lgan otasini, so'zlaganida og'zidan bol tomadigan xonim afandi onasini sovchilikka yuborgan edi. Eh, qizning otasi ham u vaqtlari tirik edi, taqdir, qismat ekan, qizni berishdi. Keyin bo'lsa, mototsikli bilan jarga yem bo'ldi, biroq xotiniga tog'day mol-mulk, minglab tanob yer tashlab ketdi. To'ng'ich qizining toleyi kenjanikiga o'xshamadi. U ham bir necha yil maktabga qatnadi, lekin qattiq kasal bo'lganidan keyin otasi: "Bormay qo'yaqolsin. O'qib shahar olib berarmidi?" qabilida so'zlagan, bu qizga ham yoqib tushgan, maktabga bormay qo'ygan, mahallaning yigitlari bilan...

O'ylashni istamadi. Bo'lar ish bo'lgan, bo'yoq xumi singan. Aslini olganda kichik qiz ham bu borada kattasidan qolishmagan. U ham maktabga qatnagan vaqtlari yaramas yigitlarning peshiga tushib, ozmuncha b...qlar yemadimi?!

"Demokratiya" haqida lof urayotgan yangi kuyovini tinglayotganday ko'rinsa-da, xayolida boshqa o'ylar g'ujg'on o'ynayotgan edi.

— Alloh so'ngini bersin, iloyim, — deya o'rnidan turdi.

Oshxonaga yo'l oldi. Kenja qizi bilan jiyanlari terlab-pishib ishlayotgan, gazaklar, taomlar tayyorlayotgan edi. Katta qizi bo'lsa,

bir chetda ma'yus-mahzun o'tirar, xuddi taqdiriga motam tutayot-ganga o'xshardi.

Yoniga o'tirdi:

— Qizim, poloponim, bolam...- dedi.

Katta qiz ota-onalarini haqorat qilishganday irg'ib turdi:

— Qizingni ham, poloponingni ham, bolangni ham Xudo ur-sin! — deya baqirdi.

Oshxonadan nafrat bilan chiqarkan:

— Meni tinch qo'ying! — deya bo'kirdi. — Mendan nima istaysiz o'zi?

Nafisa, onasi, jiyan qotib qolishdi. Keyin bir-biriga qarashdi. Ammo nima ham desinlar? Fe'l-atvorini bilishadi. Qo'llaridan ke-ladigan ish bo'lsa yoki bozordan pulga sotib olish mumkin bo'lsa, zudlik bilan sotib olib opasini qutqargan bo'lishardi. Ammo qo'llaridan hech narsa kelmaydi.

Chorak soat ichida Nafisa bilan Xadicha zalning bir burcha-giga dasturxon yozdi. Idrisbey tashqaridan olib kelgan gazaklar tovoqlarga solingan, bir necha xil salat, oq pishloq, yirik zaytun va hokazolar bilan dasturxon bezatilgan edi.

Qudrat Yonartog' stol to'riga o'tishni rad qildi:

— Volida xonim, marhamat qilib, to'rga siz o'ting!

Volida xonim xursand bo'ldi, shunday bo'lsa-da, tarang qildi:

— Yo Xudoyim, bundan keyin uyimizning kattasi sensan...

— Shunday bo'lsa-da, baribir...

Turk an'analaridan to'g'rimi, noto'g'rimi, uzundan-uzoq gap sota ketdi. Qadimgi turklarda onaga, otaga hurmat birinchi o'rinda turgan. Onasini, otasini hurmat qilmagan kishi Tangrisini ham hurmat qilmaydi. Ayollar, xususan, kekxa ayollar uyning ustunidir. Erkak ayolning qo'riqchisi, ammo uning so'zidan chiqmasligi ke-rak bo'lgan bir bo'lagidir. Xotinning sochi uzun, ammo aqli qisqa emas. Hissiyot borasida xotin, albatta, erkakdan ustundir. Ilm buni isbotlab qo'ygan!

Qadahiga raqi quyib, sal chayqaganidan keyin ko'tardi:

— Bu kechamiz va hammamiz uchun!

Idris bilan qadah urishtirdi. Endigina ichaman deganida esiga tushib qoldi:

— Opamiz qayerda?

Qaynona:

— Sal mazasi bo‘lmadi. Yotibdi! — dedi.

E’tibor qilib o‘tirmadilar.

Allamahalgacha yedilar, ichdilar. Shirin-shirin suhbatlashdilar. Bu orada ertaga dalaga borishga qaror qilindi. Shu munosabat bilan Qudratbey ularning qasabalarini ham ko‘rgan bo‘lardi. Balki orada qasabada partiya bo‘limiga ham kirib chiqadilar, kerak bo‘lsa, u yerda ham bir necha og‘iz so‘zlashi mumkin.

— Tuman boshlig‘i qanday odam?

Nafisa:

— Kompaniya egasi, — dedi. — Kompaniyasi bor, ammo juda shirinsuxan kishi. Viloyat boshqoni kabi “dono” emas!

— Istasa bo‘lsin, — dedi. — Javobini oladi...

Allamahal bo‘lib qolgandi. Nafisa hayajon bilan xonasiga qochdi. Qachonlardan beri ularni kutib yotgan, kelinlarnikiday bezatilgan karavotning harir pardasini, hech keragi bo‘lmasa-da, tuzatdi.

Qudratbey hojatxonaga ketayotgan vaqtda qaynona: “Alloh kechangizni osoyishta qilsin...” dedi va Xadichani ergashtirib, katta qizi haliyam ko‘z yoshi to‘kib o‘tirgan xonaga o‘tdi.

Idris uchun dahlizdagi karavotga to‘shak solingan edi.

Qudrat Yonartog‘ hojatxonadan qaytar ekan, Idrisni yechinayotgan holda uchratdi. Yoniga bordi. Idris kuldi:

— E-e-eh bo‘ydoqlik, eh!

Qudrat Yonartog‘:

— Tishingni tishingga qo‘y, — dedi. — Ko‘pi ketib, ozi qoldi! Xotinining pushti nur nim yoritayotgan xonasi tomonga ketdi.

XV

Sema bilan Durдона xonimafandi maktublarni olgach, Qudratbey tutqunlikda yotgan shaharga borishdan voz kechishdi. Sema, hatto, mamnun ham bo‘ldi. U shaharda eski do‘sti otelchi, yanada yomonrog‘i otelchining xotini bor. Qudratbey tutqun bo‘lmagani-da boshqa gap. Ammo tutqun. Sema otelga tushishi kerak. Hamma

otelchilar uni tanir edilar. Xabar, albatta, eski do'stiga yetib boradi, yana unga yopishib oladi. Uning maqsadi ma'lum, Quدراتbeyni ko'rishi, ozod bo'lishi uchun yordam berishi, balki ehtimoldan xoli emaski, u bilan turmush qurishi kerak edi.

Durdona xonimafandining joni xalqumiga keldi. Modomiki, hibsda yotibsan, mushkilot ichidasan. Unga jon deyishi, ko'rgani kelmoqchi ekanidan boshi osmonga yetishi, minnatdor bo'lishi kerak edi. Boz ustiga butun mol-mulkini, naqd pullarini, qimmatli qog'ozlari, aksiyalarini unga o'tkazib berishini yozgan bo'lsa?!

Tuyaga kelsak... U maktubni oldi deguncha butunlay shubha ichida qoldi. "Olg'ir" ishlarini yo'lga qo'ygan bo'lsa kerakki, kelishini xohlamayapti. "Kerak bo'lsa, yozaman, kelasan" emish.

Boradi. Ayniqsa, Idrisdan jahli chiqayotgan edi. Quدراتni unga qarshi qo'yib, o'ziga og'dirib olgan bo'lsa kerak, deb o'ylardi. Bir narsani u yoki bu tarzda o'yladimi, oldiga chiqardi. Degustasyondagi kecha haqida, kim biladi, nimalarni bichib-to'qimadi ekan. Balki Semani olib...

Shu o'y ma'qul keldi va tong ottirdi. Sema ishlaydigan qovoqxonaga ketdi. Juvon ta'til olganini bilib, battar tashvishlandi. Demak, to'g'ri o'ylagan. "Olg'ir" juvonni ham olib ketgan. Hadda, qamoqda o'tirgan odam uchun puldor xotin nur ustiga nur, bir ne'mat-ku. Agar puldor xotin Semaday bo'lsa bormi, savobiga nima yetsin?!

Do'stlariga ahvolni tushuntirdi, keyin ekspress poyezdga o'tirdi.

Bu shaharga birinchi bor kelishi. Quدراتning boshiga balo bo'lgan shaharni unchalik zo'r deb topmadi. Katta, juda katta qishloqning naq o'zi. Poyezddan tushdi. O'zi kabi poyezddan tushgan uch-to'rt kishiga ergashib, bir necha taksi bilan shalog'i chiqqan foytun turgan joyga chiqdi.

— Shaharga bir kishi, shaharga bir kishi!

Yugurdi. Oldindagi torgina o'rindiqlarda bir baqaloq yo'lovchi; ikkalasi zo'rg'a sig'di. Oriq, lekin kuchli ikkita ayg'ir tortgan, gupchaklari bo'shab, g'ildiraklari liqillab qolgan foytun taraqlagancha yurdi. Vaysaqi izvoshchi qamchisini otlarning yoli ustida

sharaqlatib, “Chu-u-u arslonlarim!” deya na’ra tortgach, foytun tezlashdi.

Vokzalni shaharga bog‘laydigan asfalt yo‘l chetidagi nuragan uylarning keti ko‘rinmasdi, ora-sira qalin daraxtlarga ko‘milgan kichikroq uylar yoki ko‘shklar yalt etib ko‘rinib qolardi. Lekin Tuya bularni ko‘rmayotgandi. Katta umidlar bog‘lagan, cho‘ntagidagi to‘rt-besh chaqadan ham voz kechib, boshlagan bu sayohati bir bo‘sh mojaro edimi, ajabo? Yoki Quдрat devorga taqalgan, qutulishning ilojini topmagan-u, Semaga yopishib olganmikan?

Bir vaqt foytunchi bilan ro‘parasida charm ko‘rpachada g‘o‘dayib o‘tirgan savdogar bashara kishining suhbatiga quloq soldi.

— Beyafandimi? Yaqinda fermasi joylashgan qasabaga ketdi!

— Demak, zo‘r gapiradi, degin?

— Zo‘r ham gapmi? Mustafo Kamol Posho yunonlarni Izmir-da dengizga surib tashlagandan beri bu mamlakat bunaqa so‘zlaydigan odamni ko‘rgani yo‘q. Qarang, men ham o‘sha zamondan beri foytunchiman... lekin pardon!

Oldinda, o‘ng tomonda o‘tirgan yo‘lovchi so‘radi:

— Nima deydi?

O‘rtadagi:

— Nimalar demadi deysan, birodar? — dedi. — Aytib bo‘lmaydigan, millatning aytishni istagan, ammo ayta olmaydigan gaplarini aytyapti! Gapirsang-chi, Mistiq!

Kal Mistiq:

— Buning ustiga harif o‘taketgan dindor, — dedi. — Besh vaqt namozini kanda qilmaydi. Raqi-maqi olmasmish og‘ziga...

To‘xtab qoldi. Quдрatbeyning bu shaharga ilk kelgan kunlarini eslagan edi. U vaqtlari ichardi, buning ustiga molday ichardi, ammo bularni aytishning nima keragi bor? Modomiki, xalq uni shunday deb bilayotgan, shunday ko‘rishni istayotgan ekan, o‘shanday bo‘laqolsin.

Davom etdi:

— Turmada Oqyozili mulla ro‘yosiga kiribdi. Quchoqlab, Allohning huzuriga olib boribdi. Alloh namozni boshla va boshlat, deganmish. Oqyozili hozir qamoqxonada pul o‘ynab yurganmish...

— Qamoqxonada mudiri, prokuror-murokor deganlarni ishdan bo'shlatganmish, to'g'rimi?

— Nima deyapsan, bey? Anqaradan kelgan taftishchilar qamoqxonada undan tushuntirish xati olmoqchi bo'lishgan ekan, bu galvarslarning dumini tuggan emish!

— Nima deb?

— Nima deb bo'lardi? Siz kim bo'lasizki, mendan tushuntirish xati olishga jur'at qilyapsiz, deya. Galvarslarni quvib yuboribdi!

— Voy onasini...

— Shunday bo'lishi kerak-da, bunaqa soxt-sumbat, bashang kiyim, o'zini tutishi...

— Bu xumparda boshqacha bir savlat bor-da, azizim!

— ..?

Tuya angladiki, Quqdrat chumchuqning ko'zidan urgan, shaharliklarga o'zini katta odam sifatida ko'rsatishga muvaffaq bo'lgan. Quvonib ketdi. Eh-he, bol tutgan barmog'ini yalaydi, albatta. Modomiki, "Olg'ir" ishlarni yo'lga qo'yibdi, bizga ham qarab qo'ysin-da. Ko'rgisi kelmasa, tanimaganga olsa, bu itvachchaning yolg'onlarini o'rtaga to'kib tashlayman. Yolg'ondakam taftish hay'ati raisligidan katta odamga aylangan emish-a?

Yaxshi, lekin hibsdan qanday chiqdi ekan? "So'rasa bo'lmas. Shaharga kiraylik, manavilar tushib ketsin. Foytunchining qo'lga bir necha chaqa qistirib... yoki, yo'q, obro'sini to'kmasligi lozim. Uning odamiman, Istanbuldagi ish boshqaruvchisiman, falon-pis-madon deymen, foytunchidan ahvolni ustalik bilan bilib olaman. Shunday, modomiki, ish boshqaruvchisiman deganimdan keyin, uning ko'pdan-ko'p hunarlarini bilganimga ko'ra, bo'lmag'ur savollar berib xato qilmasligim lozim!"

Yo'lda foytunchi va mijozlarning gaplaridan tushunganiga qaraganda, bir muhokama vaqtida sudyalarni gapirtirmay qo'yib, oqlanib olganmish. Ishona olmadi. Bunday bo'lishi mumkin emas. Ular sudya, galvars emas! Bo'g'ozdagi otelning ayvonida qo'lga olingan, shovqin-suron bilan bu yerga, ya'ni jinoyat qilgan, yanada to'g'rirog'i, o'zini katta amaldor qilib ko'rsatib, odamlarni chuv tushirgan joyiga yuborilgan. Bunday biri agar otash bo'lsa ham, tushgan joyini yondira olmaydi. Xullas, qaysi tomondan qarasang

ham “Soxtakorlik”da ayblanib qamoqqa tushgan bir jinoyatchi. Bunday odam sudyalarni qanday qilib jim bo‘lishga majbur qila oladi?

Og‘aynisini juda yaxshi bilgani uchun “Sudyalarning oldida mushukka, hatto sichqonga, tashqarida bo‘lsa, sherga aylangan bu benomus!” deya ichidan kuldi. Mayli nima bo‘lsa bo‘lsin, aravasi-ning g‘ildiragiga tayoq tiqmaydi!

Chillashir, ozg‘in, lekin vaysaqidan vaysaqi foytunchi otlar-ning jilovini tortganidan keyin:

— Shu yergacha! — deb baqirdi.

Bozorga kelishgan, foytunda o‘zidan boshqa kimsa qolmagan edi. Yo‘l haqini berib, tushdi. O‘zini ish boshqaruvchisiman deb tanitishdan voz kechgan edi. Kim biladi, balki Idris degan dayus ishboshqaruvchi roliga kirgandir?.. Eng yaxshisi — tamoman yot kishiday harakat qilib, Quدراتni ko‘rganidan, yo‘l-yo‘riq olganidan keyin maydonga chiqish.

Bozor ichida boshdan-oyoq aylandi. Shahar poyezddan ko‘ringani kabi xarob emas ekan. Qator-qator do‘konlarning ko‘pi baqqollik, orada Istanbul do‘konlarini eslatadiganlari ham bor edi. Yo‘lda vaysaqi foytunchi bilan yo‘lovchilarning gap-so‘zlaridan anglaganiga qaraganda, Quدرات yangi partiyaga kirgan, millatni jo‘sh tiradigan nutqlar ham so‘zlagan. Foytunchi bularni so‘zlay-verib, esi ketgandi. Birdaniga “YANGI PARTIYA” degan lavhaga ko‘zi tushdi. Bir ora u yerga kirishni, hatto, partiyaga yozilishni o‘yladi, keyin fikridan qaytdi. Hali yashaydigan joyi noma‘lum. Manzilini so‘rashsa, nima deydi? Lekin binoning oldi tumonat odam. Kirganlar, chiqqanlar... millat Yangi Partiyaga yuz burgani, balki, yurtning har tomonida guras-guras bo‘lib partiyaga yozilishga borayotgani aniq. Istanbulda ham shunday emasmi? Saylov juda yaqin qolgan shu kunlarda Istanbulning dahalari, mahallalari jo‘shayotgan, qiyomat qo‘payotgan edi. Bu yer haliyam sokinroq ekan. “Nima bo‘lsa, bo‘lsin. Menga nima? — deya o‘yladi. — O‘zimning ishimni bilsam bo‘ldi!”

Tezda qosh qoraydi, ko‘chadagi chang lampochkalar sarg‘ish nur sochar, ammo atrofni lozim darajada yorita olmayotgan edi.

Bozor bo'lsa, boshdan-oyoq yorishib ketgandi. Do'konlarda alohida kuchli lampochkalar yoki quvvatli yoritgichlar yonmaganida ko'chadagi lampochkalarning o'zi atrofni yoritib olmasligi turgan gap edi.

Rosa ochiqqandi. Yo'l ustidagi oshxonaga kirdi.

Tashqariga qaragan derazalari va shisha eshiklari kir pardalar bilan yopilgan oshxona deyarli liq to'la. Bir qarashda xo'randalar ikkiga ayrilganday edi. Xo'randalar to'xtamay "otishar", g'ala-g'ovur suhbat qilishar edi. Gap partiya va yaqinlashib qolgan saylov ustida edi.

Tuya bir chetdagi bo'sh stol yoniga borib o'tirdi, bir shisha "Yeni raqi" va gazak buyurdi va "otish"ga kirishdi. Oshxonaning chap tomonida o'tirganlar hukmron partiyaga oid ekanini darhol fahmladi. Chap va o'ng tomonda o'tirgan mijozlar bir-biriga gap otishar, tahdid ham qilishardi. Bir vaqt keng yelkali, norg'ul yigit achchiqlanib baqirdi:

— Demirqirosiyo-pemirqirosiyo deya mamlakatni aka-uka urushiga olib bormoqchimisiz? Nima, sizlar kommunistmisiz?

Qarshi tomondan bir qotma yigit irg'ib turdi:

— Ol-a, gapiingni qaytib ol!

— Ha kommunistisiz. Kommunist bo'lmaganingizda mamlakatni ikkiga bo'lmasdingiz!

— Bo'lib nima qibmiz?

— Yana nima qilishingiz kerak? Odamlaringiz og'iz ochdimi, dinni siyosatga qurol qilishadi!

— Yolg'onmi? Bu millat diniga, diyonatiga sodiq ekani yolg'onmi?

— Hech kim yolg'on demadi, ammo, e Xudo o'zing asra, masjidlarni omborga aylantirdingiz, askarga to'ldirdingiz! Bu nima degani?

— Biz bo'lgan ishni aytyapmiz, birodar...

— Bu ishlar zarurat yuzasidan bo'lgan bo'lsa, kallani yorish kerakmi?

— Buni siyosat deb qo'yibdi, hamma narsa bo'lishi mumkin. Modomiki, demirqirosiyo e'lon qilindi, eshshak mingan...

— Og‘zingga qarab gapir!

— Og‘zimga qaramay gapirsam nima qilasan?

Hukmron partiya tarafdorlari o‘tirgan bo‘limdan narigisining ustiga bir shisha otildi, unga javoban ikki shisha otildi. Oshxona bir lahzada jang maydoniga aylandi. Shishalar, bardaqlar, ko‘zalar, likopchalar, pichoqlar, tovoqlar ucha boshladi. Qorovullar va polit-siyachilar hushtak chalib kirib kelgan vaqtda Tuya to‘palondan qochganlarga qo‘shilib, ichgan raqisi va yegan gazagining pulini ham to‘lamay, juftakni rostladi. Bu to‘s-to‘palonda mo‘ljaldan adashgan bitta-yarimta shisha, tovoq, likop boshini yorishi mum-kin edi. Yaralanishi bir tomonga, yugurib kelgan politsiyachilar uni ham mahkamaga olib ketishlari mumkin edi, bu esa uning re-jasini barbod qilardi.

Bozordan asta-sekin o‘taverdi. Bu, albatta, Istanbul yoki mam-lakatning har tomonida sodir bo‘ladigan hodisalarning biri edi. Mamlakatda huzur-halovat degan narsa qolmadi. Shu saylov ni-maga kerak o‘zi? Kim saylansa saylansin, hokimiyatga kim kelsa, kelsin, unga nima? Unga qolsa, kelgan og‘asi, ketgan poshosi. Bularning hammasi 930-yildagi voqealarning ayni o‘zi. U vaqtlari hali futbol o‘ynab yurgan maktab bolasi edi, lekin bo‘lib o‘tgan hodisalarni juda yaxshi eslaydi. Mamlakat bugungidan ham battar g‘alva ichida qolgan edi. U yer bu yerda yoqalashuvlar, bir-biri-ni to‘pponchadan otishlar, pichoqlashlar, politsiya mahkamasiga olib ketishlar, so‘zlangan nutqlardan ko‘zlari qonga to‘lgan xalo-yiqning o‘kirishlari, hushdan ketishlar, xusumat, kinlar, akaning ukaga dushmanga aylanishi... mamlakat o‘sha kunlar bo‘sag‘asida turardi. Tuyaga “demokratiya” yoqmas edi. Unga huzur-halovat lozim. Millat o‘z ishi bilan shug‘ullansin, tegishli muassasa-lar hushyorlik ko‘rsatib, mamlakatni jilovlasin. Tuya bo‘lsa, soxta “Taftish hay’ati” bosqinlari bilan savdogar-korchalonlar-niing cho‘ntagini qoqlasin! “Firibgarlik yo‘li bilan o‘g‘rilarning cho‘ntagini qoqlayapman, bu aybmi? Bular borib turgan o‘g‘ri-ku. Qaysi biri soliq to‘lashdan bo‘yin tovlamayapti, qaysi biri soxtakorlik qilmayapti? Jiddiy tekshiruv o‘tkazilsin-chi, har biri to‘lagan solig‘ining kamida o‘n, yuz, ming, hatto, million barobari miqdorida soliq to‘lamagani ma’lum bo‘ladi. Ammo tekshirish-

maydi. Modomiki, tekshirishmaydi, men ham o‘z usulim bilan ularni shilaveraman!”

Kechasi otelda otel egasi bilan suhbatlashdi. Otelchi Yangi partiya a‘zosi ekan. Hukmron partiyani bo‘ralab so‘kardi. To‘qqiz yuz qirq oltidagi ovoz sanashdagi soxtakorliklari ham, masjidlarni garnizonga, hatto, omborga aylantirganlari ham qolmadi. Ayniqsa, mamlakatni Ikkinchi jahon urushiga aralashtirmaganlari bilan maqtanishlaridan juda achchiqlanardi.

— Bu millat ot ustida, qurol-yarog‘i bilan tug‘ilgan. Bu millatning tomirlarida qahramonlik qoni gupuradi. Bu millatni urushdan uzoqlashtirish unga qarshi qilingan eng katta jinoyatdir. Koshkiydi, bizlar ham qurolimizni olib, ruslarga qarshi yurish qilsak edi. Chunki ruslar...

Birdan tomog‘i qichishdi. Bo‘g‘ilib, tiqilib yo‘taldi, so‘ngra kattakon balg‘amni yerga tufurdi. Qichqirdi:

— Hidoyat, bu yoqqa kel, mana buni artib ol!

Tuyaning ko‘ngli aynidi. “Urush, urush” degan shu odam qurol olib, dushmanga qarshi chiqadimi?

Halidan beri bir chetda qo‘lida gazeta ushlagan, mudrayotgan-day ko‘ringan bir pakana kishiga e‘tibor berib o‘tirgan edi. Gap-so‘zga aralashmas, bot-bot miyig‘ida kulib qo‘yardi. Bu kishi kim bo‘ldi, ajabo? Allamahol bo‘lgach, xonasiga chiqdi. Endigina yotmoqchi bo‘lib turganida o‘sha jussasi kichikroq kishi qo‘lida gazeta ushlagan holda xonaga kirib keldi. Xonada ikkovlon qoladigan, uchinchi krovatning egasi yo‘q edi.

Tuyani ko‘rgach, yana kuldi:

— Bizning otelchining fe‘li tez, — dedi.

Bu kishi Tuyaga ma‘qul bo‘ldi:

— Haqiqatan ham tez... Urush bo‘lsa, chindan ham qo‘liga qurol oladimi?

— Afandim, — dedi qo‘shnisi, — qanaqa qurol? Urush bo‘lishini istamaydi ham u.

— Iye, unda nega bunaqa so‘zlaydi?

Qo‘shnisi achchiq-achchiq kuldi:

— Bu moda bo‘lgan, shundan. Hozir millatning yarmi Demokrat, yarmi Xalqchi. Birining oq deganiga narigisi qora dey-

di, qora deganga unisi oq deydi. Oq nima-yu, qora nima? Buni o'ylaydigan odamning o'zi yo'q. Gijgijlangan xaloyiq o'zining asl istagini emas, to'daboshining orzularini aytib hayqiradi. Xalq och, xalq faqir, xalq omi! Yuqoridagilar buni nazar-pisand qilma-di, yangilar bo'lsa, hokimiyatga kelish uchun bundan foydalanib og'iz ko'pirtirib yotibdi. Hokimiyatga kelsalar, oldingilarning yo'ldan ketadilar. Xalq yana och, yana qashshoq, yana omiligicha qolaveradi!

Tuya umrida, balki, birinchi marta bu gaplar haqida o'ylab ko'rdi. Chindan ham yangilar eskilarning ustiga yopirilar ekan, yonib ketsin qabilida ish tutishar, ammo hokimiyatga kelgach, bergan va'dalarining ustidan chiqmas edilar. "E bor-e, qo'y bularni, deb o'yladi. — Menga nima? Menga desa, itday g'ajishmaydimi? Tezroq huzur-halovat qaror topsin. Men ham hunarimdan qolmay!"

Ko'rpani ko'tarib, ustiga yopdi:

— Mayli bo'lmasam, biz ketdik! — dedi.

Gazetali pakana kishi "Yaxshi tushlar ko'ring!" ham demasdan orqasiga o'girildi. Bu ham "menga nima" chilardan biri bo'lsa kerak, deb o'yladi u. Hokimiyat tepasidagilar ayni mana shu kabilar sababli mamlakatni o'zlari istagancha boshqarib yotibdi. So'ngra ro'paralariga boshqalari chiqadi, to'qnashuvlar, mushtlashishlar, g'avg'olar, shovqin-suronlar... qarabsizki, saylovda yutib chiqadilar, ammo zarracha foydasi yo'q, yana oldingilarning yo'ldan ketishadi. Minbarlarda nutq irod qilganlarni ko'zlari qonga to'lgan dali-darveshlarday olqishlab, tomoq yirtganlar oqshom pallasi uylariga qaytganlarida xotinlaridan issiq ovqat, non, shirinlik talab qiladilar. Yegulik topolmaganidan keyin xotinini so'kadi, do'pposlaydi, ammo bu yo'qchilikka o'sha o'zi olqishlagan yolg'onchilar sababchi ekanini xayoliga ham keltirmaydi.

To'shakka uzandi, uyqusi kelmadi. Hamxonasi allaqachon xurрак ota boshlagan edi. "Eshshak, — deb o'yladi pakana kishi. — Eshshakvachcha! Bu kabilar nutq irod qilganlarni to-mog'i yirtilguncha baqirib olqishlagan pandavaqilardan ham battar. Bular borib turgan muttahaм, bular "menga nima" chilar, bular g'irt muttahaмлardir! Hokimiyatga kim kelsa kelsin, may-

liga, palid manfaatlariga ziyon yetkazmasa bo'ldi! Agar manfaa-
tiga zarar yetadigan bo'lsa, butun mamlakat yonib ketsin!"

Ko'rpani ko'kragiga qadar tortdi.

Tuya bo'lsa, uyqusida bosinqiradi:

— Sulloh Idris, sulloh! Senga ko'rsatib qo'yaman!

Pakana kishi bularni eshitdi, lekin "Idris kim? Nega sulloh Idris..." dedi, deya o'ylab ham o'tirmadi.

Tuya tushida Idrisni ko'rayotgan edi. Foytunchidan eshitganiday, go'yo Quدرات Yonartog' nutqlar so'zlab, kezib yurgan yaqin tumanlarning birida ularni ushlab olgan emish. Idris Tuyani ko'rgan emish, Quدراتning qulog'iga nimalardir degan emish, so'ngra qo'lidan ushlab, olib qocha boshlagan emish.

Kechasi bilan ular bilan, yanada to'g'rirog'i, Idris bilan olishib chiqdi, ertalab jiqqa terga botib uyg'ondi. Voy onasini, uzundan-uzoq tush ko'rgan ekan-ku. Garchi tushga, quloq shang'illashi, ko'z uchishi kabilarga ishonmasa-da, lekin, harholda, shu Idrisda bir gap bor. Tushida ko'rganiday, bir kuni uchrashib qolsalar, Quدراتni undan o'ziga og'dirib olishni xohlayotgan edi.

Tezda kiyinib, qora qo'l sumkachasini oldi, otel haqini to'lab, tashqariga chiqdi. Kecha oqshom pallası "otib" o'tirganida urish-janjal chiqqani uchun juftakni rostlab qolgan oshxona oldidan qo'rqa-pisa o'tdi. Xuddi oshxonachi unga qarab turganday, hoziroq eshikdan chiqib, qo'lidan ushlab oladiganday tuyulardi!

Ertalabdan ishlaydigan bir qahvaxonaga kirdi, choy buyurdi. So'ngra qahvaxona oldidan o'tayotgan sotuvchidan ikkita teshik-kulcha oldi. Haliyam kechagi tushning ta'siri ostida, kallasidan Idris chiqmayotgandi. Istanbulda qancha yil "taftish" o'tkazishgan, pul topishgan, Istanbulning eng muhtasham dam olish maskanlarida birga maishat qilishgan, biron joydan qora chaqa ham undira olmagan kezlarida bo'lsa, qahvaxonalarda kun bo'yi mudrab o'tirishgan. U vaqtlar uning fe'l-huyi bunaqa emasdi. Na Quدراتni ulardan qizg'anib, ajratib olishga uringan, na topgan pullarini taqsimlashda aldoqchilik qilgan. Hozir u o'zgarganmi? O'zgargan bo'lsa kerak; o'sha kechasi Degustasyondan qochib ketgani buning dalili. Mayli, o'sha kechasi ko'rdingki, do'stlaring tagingga

suv quymoqchi, qochding. Bo'lishi mumkin. Ertasiga-chi? Odam degani ertasiga kelib, hol-ahvol so'ramaydimi? Agar qayoqqadir ketmoqchi bo'lsa, "Allohgga topshirdim" demaydimi?

Yangi damlangan qaynoq choyni oldiga qo'yishdi. Bardaqqa shakar tashladi.

Aytman, shu "Allohgga topshirdim" degan so'zni ham aytman, shuni ham ko'p ko'rgan. Ee-e-h, tog' tog' bilan uchrashmaydi, inson inson bilan uchrashadi. Bir kuni uchrashib qolishadi. Agar ro'yosida ko'rganiday Quدراتni undan qochirmoqchi bo'lsa, nima qilishini biladi. Ko'p emas, bir musht, bir tepki...

Birdan o'ziga keldi: uni kecha vokzaldan shaharga olib kelgan foytun taraq lab qahvaxona oldiga kelib to'xtadi. Yanglishmasa ismi Kal Mistiq bo'lgan foytunchi foytundan sakrab tushib, shovqin-suron bilan qahvaxonaga kirib keldi, oshxonadagilarni chaqirdi:

— Hoy, qahvachi xumpar, qayerdasan, ertalabdan qayoqqagum bo'lding?

Gerdaygancha o'choqboshiga o'tgan, qahvachi bilan hazillashaboshlagan edi. Ammo ularning nimalar haqida gaplashganlarini yoki hazillasharkan, bir-biriga qanday "iltifotlar" qilganini eshitab olmayotgan edi. Ko'zlari foytunning ozg'in otlarida, yo'lak yonida sharillatib peshob bo'shatayotgan ayg'irda edi. Istanbulda bunaqa foytunlar deyarli qolmagan. Buyukada bilan Haybaliadada¹ bor, shu xolos.

Birdaniga: "Bu bilan bir oshnachilik qilsammikan?" deb o'yladi. Chindan ham oshno bo'lib olsa, gapni aylantirib, Quدراتning hozir qaysi tumanda yurganini bilib olgan bo'lardi!

Foytunchi Kal Mistiq o'choqboshidan qaytarkan, ko'zi Tuyaga tushdi, kecha vokzaldan shaharga olib kelgan yo'lovchi emas, shunchaki duch kelgan odamday bosh irg'ab salom berib, o'tib ketmoqchi bo'ldi.

Salomga alik olgan Tuyaga:

— Bu yoqqa kelsang-chi, Mistiq afandi, — dedi. — Choy ichaylik!

¹ **Buyukada va Haybaliada** — Istanbul yaqinida, Marmar dengizida joylashgan orollar.

Tekin desa o‘zini tomdan tashlaydigan Kal Mistiq tekin choy ichish fursatini boy bermaslik uchun, darhol yaqin keldi.

— Assalomu alaykum.

— Vaalaykum assalom...Marhamat.

Shundan keyin qichqirdi:

— Qahvachi! Bitta choy keltir!

Kal Mistiq bu kishini tanimas edi, ammo yuz-ko‘zi issiq tuyuldi. Qayerdadir ko‘rgan...

— Meni qayerdan taniysiz?

Tuya kuldi:

— Kecha, vokzaldan shaharga olib kelib qo‘ygan eding-ku!

Eslaganday bo‘ldi:

— Ha-a... nega yuz-ko‘zingiz issiq desam... Qayerdan keldingiz?

— Istanbuldan.

O‘yga toldi. Mustafo Kamol Poshoning Izmirda yunonlarni dengizga uloqtirgan yillari...askarlik yillari...o‘sha yillarda yo‘li Istanbulga, Kumushsuvi kasalxonasiga tushgandi. Tabiiyki, u vaqtlarda Istanbul ishg‘ol ostida edi. Kal Mistiq podshohning askari edi, ammo aralashtirib yuborib, qovun tushirishning nima keragi bor?

— Istanbulda partiyalar g‘ijillashib yotibdimi?

— Asti so‘rama, — dedi Tuya. — Bu yerdagilarning besh barobari.

— E-e-e, tabiiy. Katta shahar, go‘zal shahar, odamlar g‘ij-g‘ij, o‘qimishli kishilar ko‘p bo‘lgan shahar. Hatto, bizning bu yerimizda millat yoqa bo‘g‘ishadigan bo‘lib turibdi. Siz qaysi partiyadansiz?

Yolg‘onladi:

— Tabiiyki, Yangi partiyadanman. Partiyaga kirmagan bormi?

— Otangga rahmat. Partiyaga kirmaganlar ko‘p, ammo kirish lozim. Istanbulda ro‘yxatdan o‘tganmisan?

— Istanbulda, Fotih tumanida.

— Bu yerga nega kelding?

— Bir meros masalasida.

Qiziqib qoldi:

— Meros masalasi dedingmi? Bu yerda kimlardansan?

— Taniqli oiladan emasman. Bir vaqtlar marhum padarimiz bu yerda askarlik qilgan. Shu yerlik bir qizga, ya'ni onamga uylangan. Mulk qaydlarini ko'rmoqchiman. Menga qolsa, bu yer-ga odimimni ham otmagan bo'lardim, lekin onam, keksa ayol... oyog'ini tirab oldi, albatta borgin, mulk qaydlarini ko'r, mening otamdan, bobomdan qolgan bir narsalarim bordir, deya. Men ham tijorat, ham ziyorat deya yo'lga tushdim. O'zim aslida gazeta-chiman!

Kal Mistiqning diqqati jam bo'ldi:

— Gazeta sotasanmi?

Kuldi:

— Yo'q, gazetaga maqola yozaman...

— O'ho'... Istanbuldan keladigan gazetalarning hamma ma-qolalarini men yozaman degin? .

— Unchalik emas, azizim. "Tujjor ovozi" degan bir gazeta-miz bor, o'sha gazetaga yozaman. Hozir saylov yaqin qoldi-ku. Og'aynilarim "Onado'liga bor, kez, aylan, qaytishda ko'rganla-ringni yoz" dedilar. O'yladim, ham onamning ishini bitiray, ham bu yerda, ko'proq bu yerning tumanlarida ko'rganlarimni yozay, dedim, keldim...

Choyxonachi yangi choy olib keldi. Mistiqning oldiga choyni qo'yarkan Tuyaga:

— Bu dayus uchun buyurganingizni bilsam, olib kelmagan bo'lardim, — dedi.

"Dayus" so'zi xuddi bir iltifotday kulimsiragan Kal Mistiq choyiga qand tashlarkan:

— Dayus so'zidan jahlim chiqmaydi! — dedi.

So'ngra choyxonachiga boqdi.

— Bey Istanbul gazetachisi ekan, qaragin, keyin seni gazetasi-da urib chiqib o'tirmasin!

Choyxonachining "Istanbul gazetachisi" haqida unchalik tu-shunchasi bo'lmagani uchun Tuya bo'shatgan choy bardag'ini olarkan:

— Seni yozsin, — dedi. — Buni yoz, bey. Bilmagani balosi yo'q buning!

Kal Mistiq tentaklarcha kuldi. So'ngra choyini ho'pladi, keyin bo'lsa, jiddiylashib, Tuyaga boqdi:

— Yangi partiyadan bo'lganing yaxshi, — dedi. — Men ham yangi partiyaga kirdim. Shuncha yildan beri partiyaga kirmagan-dim. Kirmasdim ham. Nega deyishing mumkin, oddiy odamlar-ga partiya yarashmaydi! Men bir foytunchiman, tushunarlimi? Qolaversa, Mustafo G'oziy Posho Izmirda yunonlarni dengizga uloqtirib tashlaganidan buyon foytunchiman. Mijozlarim orasida har partiyadan odam bo'lishi mumkin, shuning uchun partiyaning keragi yo'q. Vazifam yo'lovchi tashish. Endi Yangi partiyaga kir-dim, nima bo'ldi? Narigi partiyadan bo'lganlarning jahli chiqdi, ko'pchilik foytunimga chiqmay qo'ydi!

— Bizning Istanbulda ham shunday. Hatto, qahvaxonalar ham bo'linib ketdi. Har qaysi partiya o'zining qahvaxonasiga ki-radi yoki o'z partiyasiga a'zo bo'lgan baqqoldan mayda-chuyda oladi...

— Oldinlari... — ovozini pasaytirdi, — sen menga begona emassan, — vokzaldan shaharga yo'lovchi olib borarkan, yuz-ko'ziga boqardim, qaysi biridan shubhalansam, o'smoqchilab su-rishtirib, kimligini bilib olardim. Nega? Xavfsizlik boshqarmasi boshlig'iga og'zaki ma'lumot berardim. Endi esa, Yangi partiya a'zosi bo'ldim, menga nima deyman. Xavfsizlik boshqarmasi boshlig'ining biram jahli chiqadiki!

— Nega?

— Ma'lumot yetkazmay qo'ydim-da. Jahli chiqsa, chiqaversin, meni nima ham qila olardi?

— Hech narsa qilolmaydi.

— Men, asosan, yana partiyaga kirmagan bo'lardim, ammo...

Choyini ho'pladi, sigareta qutisini chiqarib, uzatdi:

— Tutat, bir sinab ko'r-chi...

Ikkalasi ham sigareta tutatdi.

— Kirishimning sababi — bu yerga bir Qudratbey degan ki-shi keldi o'sha vaqtda. Juda boshqacha, katta odam! Bo'yi-basti, soxt-sumbati, bashangligi, sulukati... Ko'rsang bir arbob yoki deputat, yoki vazir-pazir deysan. O'shanaqa bahaybat odam.

Foytunimga chiqdi, harifga tikilib qaradim, Anqaradan kelgani ma'lum. Anqaraning hidi ufurib turibdi. O'zimga o'zim: Mistiq diqqat qil, bu harif chakana odam emas, ko'zdan qochirma, dedim. So'radim: tashrif Anqaradanmi, beyafandi? Qayerdan bilding, dedi. Bilmay o'libmanmi? O'sha vaqtdagi voliy g'irt yulg'ich, o'g'ri va ashaddiy qimorboz edi. Fabrikantlarni, tujjorlarni klubga majburlab olib kelar, poker o'ynashga o'tirardi. Yutqizsa, to'lamas, yutsa bormi, Xudo berdi deyvering... Hamma undan shikoyat qilardi.

Demak, deya o'yladim, buni Anqaradan maxsus yuborishgan, tekshirsin, ma'lumot bersin deya... Kavlashtirib ko'rdim, qarasam, unaqa emasman deydi. Men taftishchi-maftishchi emasman, boshqalar kabi oddiy odamman, deydi. Iye, seni qara-yu, dedim, oddiy odamdan Anqaraning hidi ufuradimi? Sulukati, soxt-sumbat, ko'rinishi taftishchining xuddi o'zi. Men ham pixini yorgan biri bo'lsam? Ishontirib bo'psan! Keyin ma'lum bo'ldiki, harifning shaharda taftish qilmagan oshxonasi-yu, mehmonxonasi, banki-yu pochta qolmadi!

Tuya gap bo'lsin deya so'radi:

— Demak, haqiqatan ham taftishchi ekan-da?

— Bugina emas, Taftishchilar taftishchisi.

— So'ngra?

— So'ngra kezdi, aylandi, Anqaraga jo'nadi ketdi. Ko'p o'tmadi. Voliyni ishdan bo'shatdilar, afandim. Undan keyin Og'ir jinoyatlar sudi raisini...Lekin voliyning bo'shatilganiga xalq biram quvondiki...

— Pora-mora olmadimi?

— Kim?

— Taftishchilar taftishchisi?

Kal Mistiq sal bo'lmasa: "E beyim, og'zi bo'lganidan keyin yeydi-da" deb yuborishiga sal qoldi. Lekin tilini tiydi. Chunki ular ayni partiyaga mansub edilar.

— Ont ichaman, olmadi! — dedi.

Gapni boshqa yoqqa burish uchun darrov ilova qildi:

— Aytmoqchi edimki, bu kishi endi bizning partiyamizning ustuniga aylandi!

Tuya soxta hayrat bilan:

— Alloh, Alloh, — dedi.

— Ikki-uch oy oldin bir mish-mish chiqardilar, go‘yo bu kishini, bilmayman, Istanbulning qaysidir otelida qo‘lga tushirishibdi. O‘sha yerlik kimdir falon-pismadon deb shikoyat qilganmish. Bir vaqt qo‘llari kishanlangan holda olib kelib turishibdi deng. Opkelib, turmaga tiqishdi. Men yana ishonmadim. Hatto, toshbo‘ron qilish uchun tuxum, chirigan pomidor, kartoshka ushlagan xaloyiq to‘plandi. Chapaqayiga o‘yladim. Bu xumpar davlatning, hukumatning o‘yinlariga aql bovar qilmaydi. Davlat bu gal ham yana millatni sinash uchun harifni kishanlagan bo‘lmasin, dedim. Bu fikr o‘zimga ma‘qul bo‘ldi. Chunki menda Alloh bergan bir his bor! Bir begona kishiga shunday bir qarasam, u shermi yoki tulki-mi, darrov bilaman qo‘yaman. Bu Allohdan! Aytganimday bo‘lib chiqdi, afandi. Bu harif tutqun qiyofasida maxsus yuborilgan ekan. Ammo-o-o...karomatidan o‘rgilay Allohning, bu harifga qamoqda bir tush ko‘rdiradi. Qamoqda Oqyozili mulla degan biri bor, u go‘yo yam-yashil bir joyda o‘tirganmish. Bilmayman, Hijozdami, Misrdami? Bizning Taftishchilar taftishchisini quchoqlab, Alloh Taoloning huzuriga olib borganmish. Alloh Taolo qoshini chimirib, bundan keyin namoz o‘qishni boshla, namoz o‘qimaganlarni namoz o‘qittir va yangi partiyaga kir, mening yo‘limdan yur, qo‘rqma, seni yo‘lboshchi qilaman, degan emish. O‘sha kattakon Taftishchilar taftishchisi bir lahzada o‘zgardi, afandi. Oqyozili endi qamoqxonada bek bo‘ldi. Pul degani daryoday oqib kelmoqda qo‘liga. Ha...ol-ho, ol, harif. Quadratbey hozir besh vaqt namozini kanda qilmaydi, bir tomchi ham raqi-paqi ichmagani kabi, ichganlar bilan so‘zlashmaydi ham!

Choyini ustma-ust qultumlab ichib, bo‘sh bardaqni likopcha ustiga qo‘yganidan keyin yana hayajon aralash so‘zlay ketdi:

— Oxirgi kuni uni birdaniga sudga chaqirishdi. Hech kimning xabari bo‘lmadi. Faqat men. Faqat men xabardor edim. Kechasi ro‘yomda ko‘rgan edim, darhol xaloyiqqa yetkazdim. Adliyani qanday to‘ldirganimni ko‘rsangiz edi, bo‘lsa shunchalik bo‘lar. Sud majlisiga shunday bir kirib keldiki, sudya-pudyalar qaltirab qolishdi. Oson ekanmi? Alloh taoloning sevgan bandasi! Bu harif

aslida Anqaraning odami, Xudoyimdan kuch oladi. “Nima gap? — dedi sudyalarga. — Meni nega bu yerga olib keldingiz?” Sudyalar unday-bunday deb inqilladi. “Meni darhol oqlang, yo‘g‘asam, boshingizga balo yog‘diraman!”

— Oqladilarmi?

— Shu zahoti!

— Juda qiziq...bu zotni ko‘rgim kelyapti.

— Qiyin.

— Nega?

— Xotining fermasiga ketgandi, ammo eshitishimga qaraganda, qishloqma-qishloq, qasabama-qasaba aylanib yurganmish!

— Qanday maqsadda aylanayotgan ekan?

— Nutq so‘zlash uchun. Shunday nutq so‘zlaydiki, nutq degani kiroyi shunday bo‘ladi-da! Shuncha yildan beri bu yerda foytunchiman, ko‘rmagan-bilmagan narsam yo‘q. Lekin bu yurtga bunaqa so‘zlaydigan odam kelmagan, afandi. Nimalar demaydi, yo Xudo, nimalar demaydi?! U partiyamizga kirgan edi, partiya-mizning a‘zolari birdaniga mingdan, o‘n mingdan ortib ketdi. Endi qishloq-pishloqlarda millat oqib kelib, partiyamizga kirayotgan emish!

— Demak, xotini juda boy ekan-da?

— O‘ho‘-o‘...boyligining adog‘i yo‘q!

— Yaxshi, lekin bu kishi Anqarada uylanmagan ekanmi?

— U yog‘ini bilmayman. Odamlarning og‘ziga qarasang, juvon bir ko‘rishdayoq o‘larday sevib qolgan, tegsam, shunga tegaman, bo‘lmasa erkak zoti menga harom bo‘lsin, deganmish.

— Uylangani xotinmi yoki qiz?

— Xotin. Xotin bo‘lganidayam, dunyo go‘zali. Bunday odam xunuk va kambag‘al xotinga uylanarmidi? Buyog‘ini so‘rasang, juvonning oldingi eri ham kelishgan va boy ekan. Mototsiklini ferma tomonga uchirib ketayotganida jarga qulagan... Azizim, bularning hammasi Alloh Taoloning taqdiri. Xotin birinchi gal bir boy harifga turmushga chiqadi, harif jarga yem bo‘ladi, xotin tul qoladi, Qudratbey jigaridan uradi, Qudratbeyga turmushga chiqadi, mol-mulk Qudratbeyga o‘tadi, Qudratbey ham Allohning par-

tiyasiga, ya'ni bizning partiyamizga kirib, Allohning amrini bajo qiladi, millatni din, imon yo'liga da'vat qiladi. Elning aytishiga qaraganda, qamoqxonadagi mulla, Oqyozili domla: u oxir zamon-da chiqadigan Mahdiy deyaotgan emish...

Tashqaridan kimdir chaqirdi, Kal Mistiq:

— Xo'-o'-o'-sh, — deya oyoqqa qalqdi. — Mijoz chiqdi... Lekin Qudratbeyimizni, albatta, ko'r, gaplash. Modomiki, bizning partiyadan ekansan... Mayli bo'lmasa, men ketdim!

Foytunga sakrab chiqdi, tizginlarni qo'liga olib, qamchisini ot-larning yollari ustida shaqillatdi:

— Chu-u-u, arslonlarim!

Foytun har doimgiday taqir-tuqur qilib uzoqlashdi.

Tuya, vaqtni boy bermay, Qudrat tullakning shariat nikohiga ko'ra muttahamlik bilan uyланib olgan xotining qasabasini yon daftariga yozib qo'ydi. O'sha yerga bosib boradi. "Voy onasini, demak ishlar shunaqa ekan-da! Ofarin, tullak! — deya o'yladi. — Halol bo'lsin, bo'tam..."

Choyxonachi Kal Mistiq bo'shatgan choy bardag'ini olishga keldi. Kulib:

— Kalning ichini ancha bo'shatdingmi, bey? — dedi.

— Juda ajoyib kishi ekan...

— Ju-u-uda! Shahrimizning guli u, guli!

— U Qudratbey degan kishi haqida so'yladi... U haqiqatan ham Mistiq aytganidaymi?

Choyxonachi jiddiylashdi:

— Kim Qudratbeymi?

— Ha.

— O'lay agar, bunday odam dunyoga boshqa kelmaydi... Qad-du qomat, soxt-sumbat, kelishgan... Men ham yangi partiya a'zo-siman. Ammo Bosh Raisimiz Qudratbeyning tizzasiga ham chiq-maydi!

Kal Mistiq bo'shatib ketgan o'rindiqqa omonatgina o'tirdi:

— Viloyat-piloyat boshlig'imiz bir pandavaqi. Demak, bu yer-ga endigina kelibsiz-da?

— Endi keldim.

- Uning nutqini, albatta, bir eshiting. Qaysi partiyadansiz?
- Yangi partiyadan, Istanbulning Fotih tumanida qayd qilinganman...
- Unday bo'lsa, albatta, eshiting!
- ...

Qudratning shar'iy nikoh asosida uylangan o'sha yangi xotinining fermasiga emas, ferma joylashgan qasabaga poyezd ham, taksi ham borar ekan. Tuya taksida emas, poyezdda ketishni maqbul deb bilib, poyezd ketadigan vaqtni o'rgandi. Poyezdning ketishiga ancha bor ekan. Ko'p yaxshi. Demak, oqshom pallasi o'sha yerda bo'ladi. Bir mehmonxonaga joylashadi. Hech e'tibor tortmasdan, o'sha Istanbul gazetasining muxbiri sifatida uni topadi... yo'q, topmaydi. Oldin eski harflarda yozilgan bir maktubcha yo'llaydi. Eshak emas-ku, anglaydi. Lozim bo'lgan rasmiyatchilikka ko'ra, qabul qiladi, alohida xonaga o'tishadi, ana o'shanda qanday harakat qilish lozimligiga qaror berishadi.

Poyezd ketadigan vaqtgacha shaharning duch kelgan joylarida izg'igan Tuya taom yegan oshxonasi, choy ichgan turli qahvaxonalari, muhallebi va sutloch tanovul qilgan shirinlik do'konlari, sigareta sotib olgan baqqolxonalarida yo'lini topib gap kavladi, bu harifning shaharda o'zini katta odam qilib ko'rsatishning ud-dasidan chiqqanini bilib oldi. Deputat, vazir, Taftishchilar taftishchisi nima ekanini tushunardi, ammo pardali qilib aytilgan bo'lsa-da, "Mahdiy" kim bo'lishi mumkinligini hech bila olmadi.

Demak, bu harifning diniy ma'lumoti ham bor ekan-da? Bo'lishi mumkin. Harifning poshozodaligi besh qo'lday ma'lum. Balki bobosining mehmonxonasida yoki yozgi chorbog'ida din haqida ancha-muncha narsani o'rgangan bo'lsa kerak. "Qallobligingga balli, bo'tam, — deb o'yladi. — Mayli, harif saylovda deputat qilib saylansin. Anqaraga uya qo'ysin. Ana undan keyin..."

Kallasiga birdan bir fikr keldi: "Necha yillardan beri rejalashtirib yurgan ishni ana o'sha vaqtda bemalol amalga oshirishadi! "Zararli oqimlarga urush" degan bir jamiyat barpo etishadi, Alloh, Allo-o-o-oh, ishning zo'rini ana o'shanda qilishadi! Istanbulda bu borada ancha bosh qotirishgan. Bu jamiyatni ochish uchun, hatto, rasman murojaat ham qilishgan, ammo ruxsat olol-

magan edilar. Qudratbey bu g'ala-g'ovurda deputat bo'ldimi, ish bitdi deyvering. Undan boshqa narsani so'ramagan ham bo'lardi. Shu urush jamiyatini ochishga ruxsat olib bersin, u yog'i bilan ishi bo'lmasin. Tuya darhol to'dasini to'playdi, e'tiborni Istanbuldagi milliy ozchiliklarga qaratadi. Zararli oqimlar bilan kurash to'g'risida Bosh markazning qarorini chiqaradi. Ikki albom tayyorlaymiz. Biriga kurashimizga qo'shilib, moddiy yordam berganlarning, ikkinchisiga bo'lsa, qo'shilmagan, bu ishdan qochganlarning suratlarini qo'yamiz. Siz qaysi albomga kirishni xohlaysiz? Yahudiylar ishtonini ho'llab qo'yadi. Keyin yunonlar, undan so'ng armanlar... oxiri navbat biznikilarga keladi. Xudo ursin, butun Turkiyani viloyatma-viloyat, tumanma-tuman, qishloqma-qishloq aylanib chiqaman, qarabsizki, Alloh ol qulim, deydi. Millioner bo'lish hech gapmas!"

Endigina qurilgan uy esiga tushdi. Istanbulning kambag'allar yashaydigan mahallalaridan birida uch qavatli bir bino. Uch qavatini ham ijara bergan, har oy ijaradan qo'liga tushgan uch yuz lira pulni xotini bilan ikki qizi, universitetda huquqchilikka o'qiyotgan o'g'lining xarajatlariga sarflaydi. Kuni kelib, yangi partiya saylovda g'olib chiqsa, Qudrat deputat bo'lib, Majlisga kirsam, jamiyatni quradi, o'maradigan pullari hisobiga yana ikkita, uchta, balki to'rtta uy qurib oladi.

Qo'l soatiga boqdi: poyezd jo'nashiga ikki yarim soat vaqt bor edi.

XVI

Sema bilan Durdona xonimafandi Qudratbeydan taklif maktubini kutib o'tirishardi. Ebanim bilan orasi borgan sari sovuqlasha boshlagan Shahvar esa, tikan ustida o'tirgandek edi. Ebanimga ko'ra, Shahvar Qudratbeydan ajralish ishida ko'p shoshma-shosharlik qilgan edi. Shon-sharaf, izzat-hurmat, or-nomus masalalarida shoshqaloqlik ketmaydi. Bunaqa narsalarning ortidan chopadiganlarning, eng avvalo, mol-mulki bo'lishi kerak, har holda. Shahvar bo'lsa, yaxshimi-yomonmi, erining qo'liga qarab qolgan biri edi. Qizi baqqolning o'g'li bilan oshini pishirib bo'lgan,

ota-onasini hozirdanoq unutib yuborgan. Ikki o'g'il bo'lsa, opasi kabi, badavlat qaynotalarining pinjiga kirib, amal egasi bo'lib olishgan. Ora-sira onasinikiga shunchaki bir kirib chiqishar, so'ng haftalab qorasini ko'rsatmay ketishardi. Xo'sh? Qo'lida, hovuchida hemiri yo'q ekan, nimaga ishonib, sudga chopdi?

"Shakarim, menga quloq sol, — degandi Ebanim. — Shoshqaloqlik qilayotirsan!"

Fig'oni falakka chiqqan Shahvar qaysarlarcha:

"Sengina emas, Alloh aytsa ham, quloq solmayman, Ebanim, — dedi. — Meni zo'rlama. Soxtakorlik, tovlamachilik jinoyati uchun qamalgan bir erning nikohida qolishim endi mumkin emas. El-yurtga sharmanda bo'laman-ku. Poshoning qizi Shahvar haliyam bu soxtakorning xotini bo'lib o'tiribdimi, bunga qanaqasiga rozi bo'lishi mumkin, demaydilmarmi? Hech bo'lmasa, ajralishib, el-yurtning ko'zi oldida o'zini oqlasa bo'lmaydimi?"

Ebanim so'zlariga urg'u bergan holda yana ta'kidlagan edi:

"So'nggi pushaymon o'zingga dushman, Shahvar. Keyin boshingni toshga urib yurasan deb qo'rqaman. Biroz kut, odamning ishi sudda ko'rilsin. Ko'raylik, mahkum bo'ladimi yoki bir yo'lini toparmikan? El sening qorningni to'ydirmaydi. Or-nomus, shon-sharaf, izzat-hurmat degan narsalarga bu zamonda hech kim na bir tishlam non, na pishloq, na choy, na kiyim bera-di. Menga quloq sol!"

Quloq solmadi, sud idorasiga chopdi. Ana endi boshini chagallab, o'yga botib o'tiribdi. Avvaliga bir yosh va go'zal juvon uni Durдона xonimafandidan surishtirganini bilib oldi, ammo Durдона xonimafandining yoniga borib, uni qidirgan bu yosh va go'zal juvonning kim ekanini yoki kim bo'lishi mumkinligini so'ray olmadi. Qanday so'rashi mumkin? Xotin bilan janjallashib, yumdalashgan. Ustiga ustak Durдона xonimafandi Shahvar qadrini bil-magan "Qudrat Yonartog' beyafandi"ning "lo'limijoz" xotinidan ajralishini kutayotganini, bor mol-mulkini bu beylar beyi, beyafandilar beyafandisi nomiga o'tkazib, unga turmushga chiqishini butun mahallaga ovoza qilib yotgan bo'lsa. Bunaqa xotinning oyog'iga bosh urib, "Meni qidirgan yosh, go'zal juvon kim bo'ldi, ajabo?" deya so'ray olarmidi? Boshqa tomondan to'ng'ich o'g'li

Yalimni ishxonaga yuborgan, otasining jon do'sti "Tuya"ni ko'rib, otasi to'g'risida yangi ma'lumot bor-yo'qligini surishtirgan, Tuya shoshilinch ravishda Qudratbeyning yoniga ketganini bilib olgan edi. Tuya uning yoniga nega ketdi? Tuya manfaat bo'lmasa oftobga chiqmasligini eridan ko'p eshitgan. Shunchalik manfaatparast bo'laturib, turmada o'tirgan bir mahbusning yoniga nega ketdi ekan? Buning ustiga cho'ntagidan pul sarflab?

O'sha kuni Ebanim:

— O'rningdan tur, ishxonaga o'zing bor... — dedi.

Keyingi vaqtlarda tobora g'alati bo'lib borayotgan bu ayolning gap-so'zlaridan, yanada ko'proq xatti-harakatlaridan qutulish uchun ham ketishi kerak edi. Tuyadan bir xabar, balki maktub kelgan bo'lishi ham mumkin.

Chag'alo'g'lidagi ishxonaga mumkin qadar ertaroq yo'lga chiqdi. U yerda Qudratning o'rnini bosib yurgan yosh va gavdali yigit o'tirgan ekan. Bir gal uni ko'rgan, Tuya tanishtirgan edi. Tanishtirgan, lekin Qudrat qayerda, xashaki, xashakiligi turish-turmushidan ma'lum bo'lib turgan, oyog'i katta bu odam qayerda?! Zotan, Tuya u ketganidan keyin dardini uzundan-uzoq to'kib solgan edi.

— Salom, beyafandi!..

Xashaki yigit o'rnidan turishni ham lozim topmadi, balki bunga aqli yetmagani uchun o'tirgan joyidan:

— Salom xonimafandi, — deya javob qildi.

"Tarbiyasiz!" deb o'yladi Shahvar. Shunday deb o'yladi, biroq jahli chiqqanini bildirmaslikka urindi, ko'rsatilgan joyga o'tirmasdan, tomdan tarasha tushgandek so'radi:

— Qudratdan biron xabar bormi?

Gavdali yigit birdaniga esladi:

— A... bor, bor. Ham dahshatli go'zal xabarlar bor... O'tirsangiz-chi!

Shundan keyin gapira ketdi: Tuya uzundan-uzoq xat yozib yuborgan edi. Maktubida oldin qamoqxonaga borganini, Qudratbey dalillar yetarli bo'lmagani uchun ozod qilinganini...

Shahvarni chaqmoq urganday bo'ldi, oldida turgan skameyka-ga zo'rg'a o'tirdi:

- Demak, Qudratbey ozodlikka chiqibdi-da?
- Ha, Tuya shunday deb yozibdi!
- Yaxshi, lekin qayerga ketibdi? Hozir qayerda ekan?
- Xonimafandi, ruxsat bering, aytib beray...

Shahvarning butun vujudi quloqqa aylandi, tinglay boshladi:

— Qamoqxonaga tushgan birinchi kunlardan o'sha yerlik, juda boy xotin bilan tanishgan. U xotin o'ta badavlat bo'lgani ustiga, Qudratbeyga oshiq bo'lib qolgan.

Shahvarning boshi aylana boshladi, ko'zlari tindi.

— ...to'rt-besh ming tanob yeri, kattakon fermasi bor emish. Tuyaning yozishicha, sizdan ajralib-ajralmay turib, o'sha xotinga uylandi emish. Hatto, ajralmagan taqdiringizda ham nikohsiz yashayverar emish!

— ..?

— Davomi bor: eringiz u yerda birdaniga mashhur bo'lib ketganmish. Yangi partiyaga kirganmish, shunaqa nutqlar so'zlaganmishki, uni millat boshida ko'tarib yurganmish. Tuya oxirgi maktubiga qadar Qudratbey bilan ko'risha olmaganmish. Ferma joylashgan qasabaga borganmish. U yerda ham uni avliyo deb ko'klarga ko'tarishayotganmish. Hozir partiya uni qishloqma-qishloq aylantirayotganmish. Orqasidan soyasiday yugursam ham, qo'lga tushirish negadir mumkin bo'lmadi, ammo tullakni, albatta, dumidan ushlayman, deb yozibdi!

Shahvarning ko'zi oldida dunyo ostin-ustin bo'lib ketdi. Demak, qo'lidan qochirgan Anqo qushi endi bunaqa pul o'ynaydigan, ertaga deputat bo'ladigan holga kelibdi-da! Nima qilib qo'ydi, oh, nega ishning pachavasini chiqardi o'zi? Koshkiydi, Ebanimga quloq solgan bo'lsa, koshki sudga keyinchalik, anchadan keyin murojaaaat qilganida edi! Hech murojaat qilmasa qaniydi, nimaga kerak bo'ldi bu o'zi? Bir badavlat xotin topgan bo'lsa, mayliga, unga katta pul evaziga ajralishni taklif etib yalingan, Shahvar ham, jilla qursa, ahvolini yaxshilab olgan, Ebanimga sig'indi bo'lishdan qutulgan bo'lardi.

— Yaxshi, meni bundan biroz avval bir yosh, go'zal juvon qidirgan ekan. U kim ajabo, bilasizmi?

Gavdali yigit u juvonni koʻrmagan, ammo ismi Sema boʻlsa kerak. Hozir qovoqxonalaridan birida ishlaydi. Oʻrnidan turib, daf-tarchasiga qaradi, qovoqxonaning nomini, juvonning laqabi qan-day ekanini aytdi. Shahvarning yuragi oʻynay boshladi, Ebanim, u va oʻzi uchchovlan qanday onlarni boshdan kechirganlarini eslab, hatto, Qudratni ham unutib qoʻydi. Endi bu yerdan chiqadi, orqa-sidan it quvganday Ebanimning yoniga chopadi. Sema qayerda ishlayotganini eshitgan Ebanim, kim biladi, qanchalik quvonib ketadi, boʻyniga osiladi, uni boʻsalarga koʻmib tashlaydi!

Haqiqatan ham bir soatdan keyin xabarni eshitgan Ebanim qadimgi shod-u xurram, sertabassum, xushchaqchaq Ebanimga aylandi qoʻydi, Shahvarni quchoqlab, rosa oʻpdi.

— Darhol, darhol bu oqshom borib ishlagan joyidan topay-lik uni!

Shahvar taysalladi:

— Qovoqxonaga boramizmi?

— Nima boʻpti?

— Qovoqxonaga qanday kiramiz?

— Eshikda turgan ofitsiantlarga aytamiz, chaqirtiramiz!

— Maktub yozsak, yanada yaxshiroq emasmi?

— Yoʻq. Chunki maktub qoʻliga yetib borguncha ancha vaqt oʻtadi. Balki maktubni unga bermaslar ham. Soʻngra, balki, qan-jiq yangi doʻst-poʻstlar topgandir. Nimamizga kerak, borib tulkini uyasida bosaylik!

Ebanim oʻsha kuni kechasi bilan mijja qoqmay chiqdi, qan-cha vaqtlardan buyon unutib yuborgan qoʻshiqlar, ashulalarni xirgoyi qilib tong ottirdi. Hadeb soatiga qarar, vaqt tez oʻtmayot-ganiga xunob boʻlib, erkakchasiga soʻkinardi. Ikkovlon ikki to-mondan dasturxonni turli gazaklarga toʻldirib, kattakon “Qulub” raqi shishasini boʻshatdilar. Radioda gʻivir-gʻivir gaplar, saylov toʻgʻrisida ketma-ket xabarlar berilayotgandi. Qudratbeyning u yoqlarda muhim “Siyosiy rahnamo” boʻlishi parvolariga ham kel-mayotgan edi.

Lekin Shahvar: “Ajralsa ajralsin. Sud ishi hali oxiriga yetma-ganiga koʻra, balki, daʼvomdan voz kechaman. Boʻlmasa, shartta sudga boraman, taloq qarori berilgan boʻlsa-da, yoqasidan ola-

man, badavlat xotinidan olgan mingliklarga sherik bo‘laman!” deb o‘ylar, o‘z-o‘zicha ilova qilib qo‘yardi: “Modomiki, muhim siyosat arbobi bo‘ldi, bu yanada yaxshi. Qani mendan qochib ko‘rsin, ayniqsa, meni tanimaganga olsin, Xudo haqqi, uni u yerlarda turolmaydigan qilaman!”

Vaqt allamahol bo‘lganda kayflari taraq bo‘lgan holda uydan chiqib, taksiga o‘tirishdi va Sema ishlaydigan qovoqxona tomoniga yo‘l olishdi. Eshik oldida Semaning laqabini aytib, qayerda ekanini so‘radilar. Qo‘pol darbon shu yerda ekanini, nega qidirib kelishganini, qarindoshimi yo‘qmi, shularni surishtirdi.

Ebanim:

— Qarindoshmiz, — dedi. — Men xolasiman!

Darbon o‘sha yerdagi ofitsiantlardan biriga:

— Bor, G‘unchaga ayt, xolasi kelibdi... tez chiqsin deyapti! — dedi.

Yosh ofitsiant yugurib ketdi. Qovoqxonaning guli, o‘yinchi G‘unchani patronning xonasida yarim yalang‘och, viski ichib o‘tirgan holda uchratdi. Xabarni aytdi. Sema seskandi. Xolasimi? Yeningapida onasi bilan birga faqirlarcha yashayotgan kekxa xolasi bor, ammo u bu yerga nega keldiyan? Haftada yoki o‘n besh kunda u yerga bir borar, pul berar, hol-ahvolini surishtirar, so‘ng ishiga ketardi. Yoki onasiga bir gap bo‘ldimikan?

— Nega bu yerga chaqirmading?

— Bilmayman, opajon, darbon shunday dedi!

Ha, ha, kekxa onasining boshiga bir balo kelgan bo‘lishi mumkin. Yelkasiga yopinchi g‘ini tashlab, chopdi. Ebanim bilan Shahvarni g‘irt mast holda ko‘rgach, kallasiga to‘qmoq tushganday seskanib, orqaga qaytmoqchi bo‘ldi, lekin sezdirmasligi kerak edi. Hech bildirmay yugurdi, Ebanimni quchoqladi:

— Xolajonim, xush kelibsiz!

So‘ngra darbonni urishib berdi:

— Xonimlarni nega ostonada kuttirib qo‘yding, ichkariga kiritmading, hayvon?

Bu yigit haqiqatan ham hayvonning o‘zginasi edi, lekin parvo ham qilmadi, aksincha, tirjaydi. Qovoqxonada ishlaydiganlarning ko‘pi singari, u ham G‘unchaga oshifta edi:

— So‘yladim, kirmadilar...

Ayollar ham uning so‘zini tasdiqladilar.

Sema:

— Qani, kiringlar, — dedi.

Ikki ayol bir-biriga boqdi. Kirsalar, to‘g‘ri bo‘larmikan? Kirmasalar-u, bo‘sag‘ada kutib tursalar, Sema kiyinib tushsa, haliyam kutib turgan taksiga o‘tirib, uyga qaytsalar qandoq bo‘lar-kin?

Sema tushunganday:

— Hali ko‘p erta, hozir chiqolmayman. Qani yuringlar, jonim!

Qo‘llaridan ichkariga tortdi. Yo‘lda:

— Qovoqxona liq to‘la. To‘da-to‘da qovoqbosh og‘alar. Balki, sizlarga ham birortasini toparmiz...

Bir vaqt Ebanim birdan to‘xtadi:

— Shuncha vaqtdan beri nega axtarmading, nega surishtirmading, qanjiq? — dedi.

Sema juda xohlasa-da, hech imkon topmaganini, hatto, biroz oldin Shahvar xonimni axtarib, uyiga borganini, topolmaganini, o‘rta qavatda yashaydigan, o‘zini yosh qilib ko‘rsatadigan tentak, kekxa zodagon ayoldan surishtirganini, ayol Ebanimning uyi qayerda ekanini aytganini so‘zladi.

— Zotan, uyim qayerda ekanini bilarding-ku. Ko‘rding, modomiki, Shahvar ko‘chib ketibdi, menikiga kelsang asakang ketarmidi?

Sema xoxolab kuldi.

Keyin ularni patronning xonasiga olib kirdi:

— Shakarim, qara, senga xolam bilan dugonasini tanishtiray!

Ularni bir-biriga tanishtirdi. Qo‘l siqishdilar, hol-ahvol so‘radilar. Keyin Sema patroniga yaqinlashdi, qulog‘iga:

— Shakarim, — dedi, — onam juda kasal emish. Aytuvdim-ku, bugun-erta ketib qolishi mumkin. Meni biroz ertaroq ketsam...

Yelkalari keng, gavdali, lekin juda bashang patron:

— Livanlikni nima qilasan? — dedi.

Sema yelkasini uchirdi:

— Nima ham qilardim? Hech narsa. Chiqaman ketaman. So‘rasa, mazasi qochdi, ketdi, deysiz!

— Yaxshi-ku. Xonimlar o‘tirsinar, sen yoniga bor. Yonida biroz tur, bir qiyshanglab, hunaringni ko‘rsat, u yog‘i oson!

Patronning yonoqlaridan ustma-ust o‘pganidan, bu bo‘salar bilan ikki ayolning yuraklariga bir hovuch cho‘g‘ tashlaganidan keyin:

— Hozir kelaman! — dedi.

Xonadan otilib chiqib ketdi.

Yolg‘iz qolishgach, patron bilan oralarida muzday havo esdi. Patron bir qarashdayoq xotinlarning g‘irt mast ekanliklarini, “Xolam” deya tanishtirgan xotinning xola-pola emasligini sezgan edi. Kim biladi, balki, bular haligiday ayollardandir? Bularning menga nima keragi bor? Qovoqxonasida “G‘uncha” kabilari tiqilib yotibdi.

Sema ko‘p kuttirmadi. Livanlikni bir lahzada uxlatib qaytgandi.

— Qani, chiqaylik, xolajonim!

Oyoqqa qalqdilar. Sema yana patronning yonoqlaridan o‘pdi, lablaridan o‘ptirdi, “Mendan jahling chiqmadimi?” deya so‘radi, jahli chiqmaganini bilgach, ikki ayol bilan birga chiqdi. Sema bolrang yopinchig‘i, lojuvard ko‘ylagi bilan xonimlar xonimiga aylangan, biroz oldingi yoqasi ochiq ko‘ylaklarini, qiyshanglashlarini qovoqxonaga tashlab chiqqan edi.

Puli to‘lanmagani uchun haliyam kutib turgan taksiga o‘tir-dilar.

— Qayerga afandim?

Ebanim yo‘g‘on ovozda:

— Sen kavalerimizsan, qizim, — dedi. — Qayoqqa desang, ketaveramiz!

Kulgini ko‘pdan unutgan Shahvar hiringlab kuldi.

Sema:

— Emirganga hayda! — dedi.

Ebanim unga o‘qrayib qaradi.

Sema:

— Nega jahling chiqdi, xolajon?

— Xolangning kimligini endi ko‘rsatib qo‘yaman, fohisha! Bizni uyingga olib borishdan uyalyapsanmi?

Sema bir qahqaha otdi:

— Ha uyalyapman. Meni yo‘ldan ozdirsangiz nima bo‘ladi?

Shahvar:

— Tisss, — dedi shofyorga ishora qilib.

Mashina salqin kechada Emirgan tomonga uchib borardi. Chorak soatdan keyin choyxonalardan birida xoliroqdagi stol atrofida o‘tirib choy ichisharkan, Qudratbey haqida suhbatlasha boshladilar. Demak, Qudratbey qamoqxonadan qutulibdi-da?

— Sizning ajralish ishingiz qanday bo‘ldi?

Shahvar uf tortdi:

— Bo‘lmadi, hali hal bo‘lmadi, ammo...

Sema:

— Ammo?

— Ertaga borib, yangidan ariza yozib, da‘vomdan voz kechganimni bildiraman!

Ebanim:

— Menimcha, sudya bu istagingni rad qilsa keragov!

— Nega?

— Bu senga bo‘yoqchining xumimi, qizim? Bir ajralaman, bir voz kechdim, so‘ngra yana ajralaman, deysan. Buni sud deb qo‘yibdi, o‘yinchoqmi senga?

— Sudga oxirgi marta qachon borgan edingiz? — so‘radi Sema.

— Hech borganim yo‘q.

— Agar sud qaror chiqargan bo‘lsa-chi?

— Har holda, menga bildirgan bo‘lishardi.

— Bildirmaydilar. Sudya qaror qiladi, tamom, o‘tdi ketdi.

— ...

Shahvar Sema bilan Ebanimni o‘z holiga qo‘yib, bundan keyin nima qilishini, nima qilishi kerakligini o‘ylay boshladi. Shunchalik o‘yga toldiki, Ebanimning bir oshiq erkakday yosh juvonning qo‘llarini kaftlari orasiga olib, bir kuni uni uyida kutish-kutmasligini so‘rayotganida qanchalik betoqat bo‘layotganiga ham diqqat qilmayotgan edi.

Qudratga bir maktub yozsamikan? Maktubni g‘oyat ochiq, sovuqqonlik bilan yozsa, uch bolasi bilan ko‘chada qolganini, mo-

domiki, juda badavlat ayolga uylanayotgan ekan, bir miqdor pul yuborishini so'rasamikan? Garchi bergan da'vo arizasida "Qudrat Yonartog'dan nafaqa-pafaqa, o'zi va bolalari uchun hech narsa istamasligini yozgan" bo'lsa-da, beva xotini va bolalari uchun bir narsalar berishi kerakligini ko'rsatib o'tganida qaniydi?

Bexosdan ro'para, chekkaroqqa qo'yilgan sport mashinasida o'pishayotgan ikki yoshga ko'zi tushdi. Ko'zi tushdi, lekin ko'pam e'tibor berib o'tirmadi. Shu lahzada o'pmoq, o'pishmoq, falon-pismadon degan gaplardan juda uzoqda edi. Zarracha sevmaydigan eri bir yot xotinga uylanish arafasida turganini eshitgan kundan buyon ichi, ichining eng chuqur joyida og'riq paydo bo'lgan edi. Uni oldirib qo'ydi-ya! Ilib ketishadi, albatta. Nega ilib ketishmasin? Qaddi-qomati, soxt-sumbati joyida, gavdali, gapga hammadan chechan bir kishi bo'lsa. Bu tili bilan kimlarni, kimlarni avramagan u? Endi katta yer egasi bo'lgan bir yosh juvonne avray olmaydimi? Hammasi, hammasi bir tomonga, bir kuni deputat bo'lib olsa-chi? Bu yil bexosiyatlarning yili, shekilli. Bo'ladi, bo'lganda qandoq!

Yig'lavoray-yig'lavoray deb turardi, ko'zlari birdaniga namlandi: "Boshimdagi davlat qushimni "kish" deb uchirib yubordim. Koshki, shu doya xotinning so'zlariga quloq solgan bo'lsam. Qayerdan ham bilay? Uni Bo'g'ozdagi otelda tutib ketishganini eshitgach, posho bobomdan qolgan barcha hislarim junbishga keldi. Jahlga erk berdim, endi zararga botib o'tiraveraman!"

Chuqur uf tortdi, so'ngra g'azablandi: "Yo'q, zarar-pararga botmayman. Achintiradigan maktub ham yozmayman. Kerak bo'lsa, g'azab, tahdidga to'la bir xat bitaman. Menga kattagina pul yuborsa yubordi, yubormasa, bir kuni ikki o'g'il bilan qizimni olib, oldida paydo bo'laman!"

Yengil tortdi. Albatta, shunday qiladi. Turmush qurgan ilk yillari juda yumshoq, halimday bo'ldi. Erginam, erginam deya atrofida parvona bo'ldi, nima bo'ldi? Hech narsa. Keyinchalik borgan sari shallaqilik qilib, to'g'nog'ich, shippak otishgacha bordi. Ayniqsa, kallasiga guldon ota boshlaganidan keyin u mumga aylandi qo'ydi. Albatta, yoniga borganda yana o'shanday, u

o'rgangan shallaqiligini qiladi. Ish bitdimi, masala yo'q. Lekin bu ish bermasa-chi? Urush bayrog'ini ko'taradi! Nima bo'lsa bo'lar, bo'lmasa, g'ovlab ketar! Ebanimning uyidagi hayoti hayotmi? Qizlar o'zlari bilan, o'g'illar o'zlaricha yallo qilib yurishibdi. Bundan keyin kuchukka o'xshab dumini likillatishi kerakmi? Qudratdan bir narsalar qo'pora olsa, qo'poradi ham, bo'xchani yaxshilab bo'g'ishi, na qizga, na o'g'illariga qora chaqa ham bermasligi kerak!

— E, Shahvar... havo ancha sovib ketdi-ku...

Ebanimga boqdi.

— Sovidi.

— Turaylikmi?

— Siz bilasiz.

Sema hisoblashdi, oyoqqa qalqdilar. Bir kuni Ebanimni uyida ziyorat qilishga va'da bergan Sema Taqsimda ayrildi. Ikki ayol taksi olishdan voz kechib, Sarrojxonada tushishni mo'ljallab, Oq-saroy do'lmushlaridan¹ biriga chiqishdi. Yo'l bo'yi Ebanimning chakagi tinmadi. Juvondan kelish va'dasini olgandi. "Qanjiq" qaysi kuni kelishini aniq aytmagan bo'lsa-da, yaqinda, hatto, juda yaqin kunlardan birida keladi, "Ebanimjoni" bilan bir necha soat birga bo'ladi.

Shahvar:

— Aldab ketsa-chi? — deb so'radi.

Birdaniga yirtqich yo'lbarsga aylangan Ebanim:

— Hi-i, hi-i... — dedi. — Aldab bo'pti.

— Nima qilasan?

— Hozir bilmayman, lekin Xudo ursin, uni yer-u ko'kda turolmaydigan qilaman!

Shahvar-ku bu, Qudrat Yonartog'ni eslatdi:

— Tabiiy, tabiiy, — dedi. — Dinsizning adabini imonsiz bermog'i darkor. Men ham, kerak bo'lsa, Qudrat degan dayusga ayni ishni qilaman..

Birdaniga Shahvarga diqqat qilgan Ebanim so'radi:

— Kimga deding, hoy qiz?

¹ **Do'lmush** — marshrutli taksi.

— Qudratga!

— Nima qilmoqchisan?

— Turaman-u, boraman, yorug' dunyosini zulmatga aylantiraman!

— Qanday haqqing bor? Ajralish da'vosini qo'zg'agan, nafaqa-pafaqa so'ramagan o'zing emasmi?

— Menman, ammo...

— Xo'sh?

— Bu harifning boshiga bunaqasiga davlat qushi qo'nishini qayerdan bilay? Buning ustiga deputat bo'lish imkoni ham katta emish. Aytib bergandim-ku.

Ebanimning kallasi birdaniga yorishib ketdi: chindan ham xotinni shu ishga gijgijlashi kerak. Qudratbey deputat bo'lsa ham, bo'lmasa ham uni jo'natishi lozim. Aytganiday, katta pul qo'pora olsa, nur ustiga nur, qo'pora olmasa, ishni sharmandalik tomonga burishi darkor. "Yorug' dunyosini zulmatga aylantirishi" kerak. Nima bo'lardi? He-ech narsa, o'tkir sirkaning zarari xumiga tegadi. Pul ololmasa, qamoqqa tushadi. Ebanim ham bir og'izni to'ydirishdan qutuladi.

Kavlashtirdi:

— Ha, ha, sen o'zingcha g'ayirlik qilding, nafaqa-pafaqa talab qilmay, ajralishni taklif etting. Qara, harif birdaniga Qorunga aylanibdi. Hali deputat bo'lsa... Deputat bo'lsa, shantajdan qo'rqib, aytgan pulingni beradi. Bolalari bor. Ahmoqlik qilish kerakmas. Ajralish uchun murojaat qilishingga mone bo'lmoq uchun ko'p harakat qilgandim. Ammo bu niyatingga tarafdorman, Shahvar!

Uyda allamahalgacha shu masala ustida bosh qotirdilar. Modomiki, Qudratbey juda badavlat bir xotinni ilintirgan, buning ustiga deputat bo'lish imkoni ham bor ekan, u holda nega endi ellik yoki yuz mingni undirmasligi kerak?

— Qani endi, yuz mingni qo'porsak-a?

— Holva degan bilan og'iz chuchimaydi.

— Pulni bekorga sarflash kerak emas...

— Bir ishga yoki foyiz olishga qo'yish kerak!

— O'sha vaqtda o'ylaymiz.

- Albatta, albatta...
- Bu zamonda na qizdan, na o'g'ildan foyda bor!
- To'g'ri, foyda yo'q. Odamning eng yaxshi do'sti — pul!
- Shuni bilganingda edi...
- ...

XVII

Shabanli fermasi “sharqda katta yo'l, g'arbda yalanglik, shimolda Hoji Is'hoq yeri, janubda Saqich yog'ochi bilan chegara-dosh”, to'rt ming tanob yeri bilan bu atrofda eng katta bo'lmasa-da, baribir, nufuzli fermalardan biri hisoblanar edi. Quدرات Yonartog'ning bu ferma sohibasi Nafisa Xotunga “shar'iy nikoh” yo'li bilan uylanishi, irod etgan nutqlari kabi, qasaba ahlini juda suyuntirgan edi.

Partiyalarining o'z soyasidan hurkadigan, ipirisqi viloyat boshqonini iste'fo berishga majbur qilgan, ko'kdan oyog'i bilan tushgan bu kishi necha haftadan beri tinim, charchoq neligini bilmay, viloyatni qishloqma-qishloq aylanar, yettidan yetmish yoshgacha bo'lgan, yuz-ko'zlari quyoshdan qorayib ketgan, loqayd qishloqliklarni ham junbishga keltirib, oyoqlantirar edi.

“Yasha be-ek!”

“Alloh seni boshimizdan uzoqlashtirmasin, bek!”

“Xudo haqqi, kitoblarda yozilganday so'zladi-ya...”

“Nonsiz, oshsiz qolish mumkin, ammo dinsiz, imonsiz qolib bo'ladimi, aka!”

“Alloh otingni yugurik, noningni butun qilsin, be-ek!”

“...”

“...”

“...”

Kelgan mish-mishlarga qaragandi, Bosh Markaz “Beyafandidan nihoyatda mamnun emish. Ishdan bo'shlatirgan viloyat boshqonining o'rniga o'tishni xohlamagan, “Men kursi, amalga ko'z tikkan emasman. Mening ko'zim xalqimning ko'zi, qulog'im xalqimning qulog'i, xususan, so'zim xalqimning so'zi bo'lsa, bas, menga shu yetadi!” degan emishki, qishloq ahlining istagani ham shu edi. Hozirgacha yagona partiyaning Anqaradan ko'rsatgan

nomzodlariga istamaygina, qo‘rqa-pisa ovoz berishar, keyin bu nomzodlar to‘rt yilgacha qorasini ham ko‘rsatmas edilar. Qorasini ko‘rsatgan taqdirda ham nima bo‘lardi? “Unday qilamiz”, “Bunday qilamiz” qabilida bir-ikki va‘z o‘qishadi, tamom vassalom, undan keyin dehqon amaki, chida! ...Yomg‘ir yog‘adi, qor bosadi, bo‘ronda tomlar uchadi, ertadan-kechgacha qora ter to‘k, lekin tuproq, hatto, urvoqday ham hosil bermaydi, yuqumli kasalliklar xuruj qiladi, jigarpola poloponlarini ajal yulib olib ketadi, ochlikdan millatning terisi ustixoniga yopishadi, lekin deputatlarining ko‘zi ko‘r, qulog‘i kar. Ammo endi “Demirqirosiyo” kashf qilindi, Quдрatbey bot-bot ta‘kidlayotganidek, eski shishalar bardaq bo‘ladi, millat Anqara ko‘rsatganlarga emas, o‘zi xohlagan kishiga ovoz beradi. Bu noiblar, avvalo, Quдрatbey, oldingi deputatlar singari saylanganlaridan keyin yo‘q bo‘lib ketishmaydi, ovoz egalari unutilmaydi!

Ha, unutilmaydilar, ular oldingilarga o‘xshamaydi. Ayniqsa, Quдрatbey! Bu zot Xudoning bir mo‘jizasi, tilida qandaydir sehr bor. Buning ustiga din, diyonatdan ko‘p so‘zlashi... Anavi notiqlar millatning dini, diyonati to‘g‘risida churq etmasdi. Qo‘rqarmidilar? Masjidlarini garnizonga aylantirgan “hukmron qora partiya”ning nimasidan qo‘rqish kerak? Endilikda “Demirqirosiyo” ijod qilingan bo‘lsa...

Ha, ha, narigi notiqlar qo‘rqar edilar! Bot-bot: “Xudo haqqi, dinni siyosat quroliga aylantirmang. Yuqoridagilar tirnoq ostidan kir izlaydilar. Hali hokimiyatni qo‘lga olaylik, u yog‘i oson!” deyishlaridan qo‘rqoqliklari ma‘lum edi. Quдрatbeyga kelsak, u qo‘rqmaydi. Otning kallasiday yuragi va Hazrati Alining kuchi bor harifning! Yuz-ko‘zi, sulukati, soxt-sumbati binoyidek, oyoqlaridagi boshmog‘i g‘irchillaydi, gavdasi pahlavon kelbat harifning. Qoyil, ofarin, saylovda unga beradigan ovozlari halol bo‘lsin!

Boshqa tomondan, Quдрatbeyning dinni siyosat quroliga aylantirgan va‘zlari hukumatning nazaridan qochmagan edi. Olgan ma‘lumotlariga qaraganda, bu yangi siyosatchi, siyosatchi emas, demagog borgan sari jazavaga tushayotgan, qonunlarni oyoq osti qilishdan huzurlanayotganga o‘xshardi chog‘i. Tirnoq ostidan

kir qidirgan hukmron partiyaning hukumati agar xohlasa, uning nutqlaridan ming bir dalil topgan, ushlagan va qamagan bo'lar-di, ammo bu "demokratik siyosat"ga xilof bo'lgani uchun ha-rifni hibsga olmayotgan edi. Chunki, zotan, xalqqa no'xta urilib bo'lgan. Harifni tutib, turmaga tiqishsa, muxolifatning noniga yog' surgan bo'lishar, harif bo'lsa, qahramonga aylanardi.

Qudrat Yonartog'ning "dinni siyosat quroliga aylantirgan so'zlari" politsiya, jandarma, hukmron partiya tomonidan hisobga olinishi bilan bir qatorda odamlarning ko'ziga cho'p solishdan qaytmagan bu kishining favqulodda g'ayrati Yangi Partiya Bosh Markazining nazaridan ham qochmayotgan edi. Garchi hozirgi vaqtda Yangi Partiyadagilar hukmron partiyaning ulotirib tashlash uchun mamlakat miqyosida favqulodda g'ayrat qilayotgan bo'lsa-da, Qudrat Yonartog' haddan oshib ketganini ko'rib turishardi. Oldingi viloyat boshqoni qattiq g'azablanib Anqaraga kelgan, harif "ali" deyish o'rniga "vali" deyayotganini, dinni ahmoqona yo'sinda siyosat quroliga aylantirganini, bo'lmag'ur, qovoqkalla, omi ekanini qat'iy turib aytgan bo'lsa-da, unga iltifot ko'rsatish-madi. Ilm, bilimning ularga nima keragi bor? Buni siyosiy partiya deb qo'yibdi! G'oyasi millatdan ovoz olib, hokimiyatga kelish! Buning uchun ilm kishilariga emas, kerak bo'lsa, muttahamlarga, firibgarlarga ehtiyoji bor. Avvalo partiya, partiyaning hokimiyatga keltirish, keyin esa, kerak bo'lsa, ilm, bilim. Mamlakat miqyosida oyoqlangan xaloyiq ilm, bilim emas, non istayotir, non!

Qudrat Yonartog'ning "dinni siyosat quroliga aylantirishi" bilan partiyaning ishi yo'q, bu uning shaxsiy ishi. Qonunlarni poymol etgan bir vatandosh ustida ish qo'zg'atish, sudga jo'natib, kerak bo'lsa, hibsga olish — hukumatning vazifasi. Partiyaning nizomi ma'lum. Partiyaning bir a'zosi, agar partiyaning matbuot kotibi bo'lmasa, maydonlardagi minbarlardan turib so'zlagan so'zlari uchun to'g'ridan-to'g'ri o'zi javobgar. Qudrat Yonartog' ham shunday. Xalqning ko'zini bo'yasa bo'yapti, boshini aylan-tirib, ovozlarini olish uchun dinni siyosatga qurol qilsa qilibdi. Bundan nima chiqadi? Kerak bo'lsa, ushlanib, turmaga tiqiladi-gan o'zi, partiya emas. "Gap oramizda qolsin monsher, koshkiydi tutib, turmaga tiqsalar. Bu bizga qo'l keladi-ku!"

Bosh Markazdagilar ham shu fikrda edi.

“Shunday emasmi?”

“Darhol og‘zaki gazetani ishga solamiz, mish-mish tarqatamiz...”

“Albatta, albatta... Nima degandik? Dinsiz millat bo‘lmaydi, deganmiz!”

“Masjidlarni garnizonga aylantirganlardan intiqom olamiz, deganmiz!”

Ko‘zlar qisib qo‘yiladi, miyig‘ida kulinadi:

“Foniy dunyo uchun emas, Alloh Taolo yo‘lida bir jang!”

“Xuddi shunday!”

“Ana endi guruchning toshini bir tozalasinar!”

“... ”

Qudrat Yonartog‘ Bosh Markazdan dastak olgach, jilovni yechib yubordi, hukumatga yirtqichlarcha tashlanar, bunga javoban telbalarcha olqishlarni, bitmas-tuganmas “Yasha-a-a!”, “Bor bo‘-o‘-o‘l!”, “Alloh seni boshimizdan yiroq qilmasin!” degan hayqiriqlarning eng zo‘rini eshitar, o‘ziga ishonchi tobora ortib borar edi.

Nafisa, Idris va partiyadoshlaridan bir necha kishini yoniga olib, qishloqlarni haftalab aylandi, nutqlarning eng zo‘rini irod qildi, so‘ngra changga belangan, horib-charchagan holda fermaga keldi. Saylov munosabati bilan sotib olgan sport mashinasi ham chang-to‘zonga belangan edi.

Biri sariq, narigisi qora bo‘lgan ikkita bo‘ribosar it mashinani, beyafandini juda yaxshi tanisalar-da, qattiq hurgancha yugurib keldi, yonlarida turib yaltoqlana boshladi.

Chopiq vaqtida Alloh yaratgan banda, deb o‘tirmasdan qo‘li-dagi qamchi bilan ishchilarni ayamay savalaydigan qoraparang, qotma ish boshqaruvchi ham yugurib keldi, beyafandining qo‘lini o‘pdi. Bir tomonda ko‘ppaklar, boshqa tomonda ish boshqaruvchi, bir nechta ishchilar, bola-chaqalar... Xaloskorlari kelgan edi. Hammasini qutqaradi, hammasini osh-nonga yetkazadi, dardlardan, illatlaridan xalos qiladi. Og‘izdan og‘izga o‘tgan mish-mishlarga qaraganda, eski partiya zamonida masjidlarning garnizonga aylantirilishi, dinsizlikning kuchayib ketishi ochlik,

qashshoqlik, turli kasalliklarga sabab bo'lgan ekan. Bir vaqtlar, hatto, ko'plari onasining qornida bo'lmagan davrlarda odamlar nega bunaqa och, nega bunaqa qashshoq bo'lmaganiga, kasalliklar bunaqa quturmaganiga aqlari yetmayotgandi. Qudratbey kezgan, aylangan joylarida buning sababini og'iz ko'pirtirib aytar va u boshdan oyoq haq edi: "Din bor edi, u zamonda din bor edi! Xalifa bor edi, podshoh bor edi!" Din, imonni, xalifani yo'q qildilar, Alloh Taoloning jahlini chiqardilar. Tangri ham jahli chiqqach, dunyoning ishlariga etagini silkidi. Endi yangi partiya soyasida ishlar tuzaladi. Odamlar diniga qaytadi. Alloh Taolo ham ularni kechirib, yarlaqaydi!

— Nafisa, bu mashinani almashtiraylik!

— Almashtiraylik, shakarim. Men senga bu haqda allaqachon aytgan edim, ammo...

— Xo'sh?

— Hech narsa, shakarim, modomiki, shuni istar ekansan, almashtiraylik...

Atrofdagilar bu kishining xotiniga nisbatan qattiqqo'l ekani-ga qoyil qolishardi. Mana, erkak degani shunday bo'lishi kerak! Xotiniga baqirib-chaqirmagan, shunga loyiq ish qilgan vaqtida Allohning bandasi-ku, deb ayab o'tirmay, boplab do'pposlamagan erkak erkakmi?! Xotinning sochi uzun, aqli ko'toh bo'lsa. Erkak-ning aqli, xotindan farqli o'laroq, hamma narsaga yetadi, albatta. Qolaversa dinga ko'ra, erkak xotinning kichik tangrisi. Tangri quliga nimani xohlasa, o'shani qiladi, albatta.

Simto'r o'ralgan tovuq katagi oldida to'xtadi. Mushtday paka-na tovuqlardan, oyoqlari uzun, bo'yi baland amerika tovug'igacha turli-tuman jinsdagi tovuqlar, xo'rozlar...

Yonida qo'l qovushtirib turgan ish boshqaruvchiga yuzlandi:

— Menga bu qafasning joyi yoqmadi, ro'paraga ko'chiring de-gandim...

— Aytgandingiz bek, ko'chiriladi!

— Nega hozirga qadar ko'chirilmadi?

— Ko'chiriladi...

Idris yoniga keldi. Qosh-ko'zigacha chang bosgan edi:

— Bu kecha shu yerdamizmi?

Unga qarab o'tirmay:

— Yo'q, — dedi.

Idrisning kayfiyati buzildi. E voh, e voh. Necha kundan buyon qishloqdan qishloqqa chang-to'zonga botib, jazirama oftob ostida jizg'anak bo'lib kez, sanqi, so'ngra kel, lekin kechani yangi xotining qo'ynida o'tkazma...

— Qayoqqa boramiz?

Unga boqmay:

— Qayerni xohlasam, o'sha yerga! — dedi.

Bu Quadrat-mudratbey, qadim do'sti, oshnasi, og'aynisi, faloni-pismadoni keyingi haftalar ichida rosa erkalab ketdi. So'zlagan nutqlarini xalq gulduros qarsaklar bilan olqishlagani, Bosh Markazning uning tarafini olib, viloyat boshqonining iste'fosini qabul qilgani, xotinining unga cho'ri bo'lib, bor mol-mulkini xatlab bergani Quadratbeyni yaxshigina o'zgartirib yuborgan, so'z eshitmaydigan holga keltirgan edi.

Uni tomiga qamish bostirilgan g'ishtin uy eshigi oldida intiyorlik va hayajon aralash kutib turgan xotini — "amaki qizi" to-monga yurdi. Nafisa kabi "shar'iy nikohlangan" Xadicha g'ijinib kelgan eridan qo'rqa-pisa so'radi:

— Bu kecha shu yerdasiz, shundaymi?

Chuqur uf tortdi:

— Yo'q.

— Yo'qmi? Nima uchun?

— Qirol hazratlarining xohishi shunday, shuning uchun!

— Voy o'lmasam, Idris...

— O'lmasam-po'lmasam yo'q, azizim, nima ham qilay? Ketamiz deyapti. Ketmayman, deyish mumkinmi?

Quadrat Yonartog'ning yo'g'on ovozi eshitildi:

— Idri-i-is!

Yugurib bordi:

— Afandim, beyim?

— Mashinani yuvish, tozalashni nazorat qil. Uzog'i bilan bir soat ichida yo'lga tushamiz!

— Bosh ustiga beyafandi...

Kichik, shiringina uyning zinapoyasidan asta-asta ko'tarildi.

O'rta qavatga ko'tarilib, zinapoya boshida to'xtadi. Nafisa uni o'sha yerda kutib turgandi.

— Yuvinib chiqsangiz kerak, shundaymi?

— Tayyormi?

— Gultanga pechkani yoqishni tayinladim.

— Ich kiyimlarni ham tayyorla. Qasabaga tushaman...

Juvon ham charchagandi. Hammomga tushib chiqqandan keyin fermada qolib, kechani birga o'tkazamiz, deb o'ylayotgan edi.

— Qasabaga borasizmi?

— Ha, nima edi?

— Yo'q, o'zim shunday...

— ..?

— Dam olsangiz bo'lardi, demoqchiydim.

— Aql o'rgatishlariga muhtoj emasligimni bilasan. Ayniqsa, sochi uzun, aqli ko'tohlarning aqliga.

Juvonni orqada qoldirib, tezda xonasiga o'tdi. Tez-tez yechindi. Qirmizi xalatini yelkasiga tashlab, bu yerlar, bu fermaning haqiqiy egasi, ertaning deputati, qirq yoshida, o'ziga ishongan holda mag'rur qadam tashlab, hammom tomonga yurdi, eshikni ochdi. Bir qultum suv bilan ichsa bo'ladigan xizmakor qiz Gultan chinni pol ustida turib, nimadir qilayotgan edi. Beyafandini ko'rib, cho'chimadi. Ortidagi xonimdan tortinib, sirg'alib chiqib ketdi.

Issiq suv tayyor edi. Gultan vannani to'ldirgandi. Qudrat Yonartog' egnidagi xalatni yechib, xotiniga qaramasdan uzatdi. Juvon shunga ham juda xursand bo'lib, xalatni eshik ortidagi ilgichga osdi. Keyin eriga hayron bo'lib boqdi: yelkalari keng, qo'l-oyoqlari yo'g'on, beli xipchadan ko'ra yo'g'onroq, keng ko'kragi jundor. Ichidan bu ko'krakka bosh qo'ygisi kelsa-da, jur'at qilolmadi. Jahli chiqib, baqirib-chaqirishi, hatto, so'kib berishi ham mumkin edi. Haqli ham bo'lardi. Uning dardi nima-yu, buning dardi nimada? U necha kunlar, haftalardan beri tinim bilmadi, u qishloqdan bu qishloqqa, undan narigi qishloqqa chopdi, haybatli ovozda nutqlar so'zladi, kilolab chang yutdi, endi bo'lsa, yuvinib olganidan so'ng shaharga yo'l olmoqchi bo'lib turibdi. Baqirish u yoqda tursin, urib kallasini yorsa ham haqli.

Semiz ho‘kizday og‘ir gavdali beyafandi vannaning iliqdan ko‘ra issiqroq suviga kirdi, uzandi. Qashov, sovun ushlagan Nafisa amr kutib turar, barcha hayratga tushib, telbalarcha olqishlaydigan bu kishi o‘ziniki ekanini o‘yladi deguncha terisiga sig‘may keta-yotgandi.

Yana opasi esiga tushdi.

Hozir u onasi bilan viloyat markazidan ijaraga olgan uyida. Tez-tez u yerga borib, tunab qolishardi. Onasi: “Qizim, bu jinni meni adoyi tamom qildi. Ochig‘ini aytsam, senga ichi qoralik qiladi. Iloho, unga aql bersin. Qurbaqa ho‘kizga o‘xshayman, deya shisha-shisha yorilib ketarmish. Bu ham bir kuni yorilib ket-masa go‘rgaydi. Eng yaxshisi, biz shaharda o‘tiraveraylik...” de-gandi.

— Orqamni ishqa!

Onasi, opasini unutib, kech qolganday, tez-tez harakat qil-di. Sovun, qashov, issiq suv... Vanna suvi bir lahzada ko‘pikka to‘ldi. Uning pahlavonlarnikiday tarang va sog‘lom gavdasini yuva boshladi. Qudrat Yonartog‘ maza qilayotgandi. Ko‘zlari yumuq, o‘zini xotining usta qo‘llariga qo‘yib bergan, Sema-ni o‘ylayotgan edi. Go‘yo shu lahzada uni Nafisa emas, Sema yuvintirayotgandek edi. Qancha vaqt o‘tgan bo‘lsa-da, unga na “kel” dedi, na boshqa so‘z so‘yladi. Ayol aqliga quloq solib, birdan kelib qolsa, nima bo‘larkin, ajabo? Ammo uni osongina topolmaydi, topsa ham... “Sen ham odam bo‘lding-u? Yo‘lini topib, qutulaman. Qutula olmasam nima bo‘ladi? Hatto, bir kuni bizning shu shallaqi Shahvar ham o‘g‘illarini oldiga solib kelib qolsa, jirkanch shaltoqlarni otganida ham nima bo‘lardi? Hech nima! Ferma bilan yerning egasi menman. Nima bo‘lgandayam Nafisa menga tobe. Hamma narsani menga xatlab bermadimi? Pulini berib, sotib olmadimmi? Bo‘ldi, bitdi! Nima, u men-ga xo‘jayinmi? So‘ngra, kerak bo‘lsa, yana Nafisa kabi to‘rtta yoki undan ham ko‘proq, istaganimcha kanizak egasi bo‘lishim mumkin. Shariatda sharm yo‘q, deyishadi-ku. Jazosini olaversin. E-e-e, jazosini olaversinlar!”

— Xayolimga nima kelganini bilasanmi?

— Nima keldi, shakarim?

— Shu saylov xayrli bo‘lib o‘tsin... fermaning barcha binolarini yiqitirib, Italiyadan olib keladigan muhandisga yangi loyiha chizdiraman, fermani boshdan-oyoq o‘zgartiraman!

— Sen nima istasang, u albatta, hamma narsaning eng yaxshisi bo‘ladi!

— Ha, ha... bu lozim. O‘shanda yuqori doiralarga aralashamiz, albatta. Fermamiz yevropacha, zamonaviy, modern asoslar doirasida ishlatilishi lozim. Bosh vazir, Prezident ham kelib, shu yerda tunab qolishi mumkin. Nima deysan?

Nafisa cho‘chib ketdi:

— Kelishadi, deysanmi?

— Hamda dabdaba-yu as’asa bilan!

— Nima degani bu?

Endi uzundan-uzoq izohlab o‘tirishi qoluvdi!

— Tushuntirgan bilan aqling yetmaydi...

Bankdan kredit olib, fermani odam qilmoqchi bu kishi! Hamma gap saylovda yutib, hokimiyatga kelishda. U yog‘i oson. Deputatlikning foydalarini hali lozim darajada bilmaydi, kim biladi, balki oldida boshqa, yangi “nurli ufqlar” ochilar, o‘shanda fermaga qayrilib ham boqmaydi.

Durdona xonimafandining “zodagoncha telbaligi” esiga tushib, kulib yubordi.

Nafisa so‘radi:

— Nega kulding, shakarim?

G‘azablanib ketdi:

— Yo‘qot shu shakarim-shakarimingni! Ertaga kattakon deputatning xotini bo‘lasan. Uyimizga deputatlar, vazirlar, bosh vazir, hatto, jumhuriyat raisi kelib ketadi. Shakarim-shakarim... To‘porlik qon-qoningga singib ketibdi. Sening o‘rningda bo‘lsam, erimning ketiga tushib, aylangandan ko‘ra, bir yaxshi ingliz tili o‘qituvchisini topgan bo‘lardim...

— O‘rta maktabda fransuzchani...

So‘zini bo‘ldi:

— O‘qigansan, bilaman, ammo bu yetarli emas. Asrimiz Amerika asri. Inglizcha bilmay turib deputatning xotini bo‘la olmaysan!

— To‘g‘ri aytasiz... Men ham shaharga boramanmi?

Dag‘allik bilan dedi:

— Yo‘q!

— Xo‘p.

Juda yaxshi bo‘ldi. Shunchalik charchagan ediki, erini jo‘natganidan keyin u ham hammomga tushib chiqadi, keyin kechki ovqatni tanovul qiladi, ana undan so‘ng uyquni uradi. Eri juda to‘g‘ri aytyapti. Albatta, bu asr Amerika asri, deputatning xotini ham inglizcha bilishi shart. Eh nega o‘z vaqtida kollejga kirmadi? Hozir kollejni bitirgan bo‘lardi!

Qudrat Yonartog‘ qishloqqa borganida kiyadigan chang bosgan, jazirama oftobda rangi unniqqan shimi, kamzuli, kepkasidan qutuldi, kishilik kulrang kastumini kiyib, qizil bo‘yinbog‘ taqib oldi. Nima kiysa ham yarashardi! Nafisa bu odamni deb o‘lib qolardi. Axir, nima kiysa yarashadigan, erkaklarning eng kelishgani bo‘lgan bu kishining xotini-da! Uning xo‘jayini. Xo‘jayin degani nimasi? Asiri, cho‘risi, quli!

Qudrat Yonartog‘ o‘rdakning tumshug‘iday sap-sariq tufli-sini g‘arch-g‘urch qildirib, oldinda yurdi. Nafisa erining sariq sumkasini qo‘liga olib, kayfiyati a‘lo bo‘lgan holda unga ergashdi. Eshik oldida bir lahzaga to‘xtagan erining qulog‘iga shivirladi:

— Peshin namozini o‘qisangiz bo‘larmidi...

Zarda bilan qarab, sumkasini xotining qo‘lidan olmoqchi bo‘ldi. Xotin bermadi:

— Boraman...

Shofyor tomonidan chang-to‘zoni artilib yaraqlab turgan mo-viy sport mashinasi tomonga yurdilar. Idris ko‘rinmayotgan edi. Achchiqlanib yo‘g‘on ovozda baqirdi:

— Idri-i-is!

Oldinda ish boshqaruvchi, orqasida ferma ishchilari yugurib kelishdi. Idrisbey ham tayyor holda g‘ishtin uydan otilib chiqdi:

— Keldim, beyim!

Mashinaga o‘tirishdi. Mashina fermadan chiqar ekan, Nafisa bilan Xadicha qo‘l silkitib, Qorabosh va Sariq bo‘lsa, vovullab ularni kuzatishdi.

Nafisa uf tortib jiyaniga boqdi.

U ham Nafisaga qarab turgan ekan.

— Hech bo‘lmasa, bu kecha qolganlarida edi, opa?

— Aytdim, ammo gapimni o‘tkaza olmadim. Ishi ko‘p. Saylovdan keyin bir qadam ham jildirib bo‘pman.

— Yoki o‘shanda ham ovozlari Anqaradan eshitamizmi?

— Yo unday, yoki bunday. Qani yur, mening xonamga bo‘raylik...

Ko‘z qisib qo‘ydi. Jiyan bu “Bir juft otamiz...” ma‘nosida aytilganini bilardi.

Yonma-yon ketishdi.

Xizmatkor Gultan beyafandi kechani fermada o‘tkazadi deb o‘ylagani uchun dasturxonni noz-ne‘matga ko‘mib tashlagandi, lekin Qudratbey ketib qolgandi. Xonim afandi bilan jiyanini ro‘parasida ko‘rgan Gultanning ensasi qotdi. Xonimafandi o‘z yo‘liga, mayliga, ammo mana shu jiyaniga aslo toqati yo‘q. Goh-goh xonim afandi kabi buyruq berib qoladi. Lekin nima chorasi bor, g‘azabini ichiga yutadi xolos.

— Ofarin Gultan! Javondan viskilarimizni ham olib kel!

Ustiga xorij firmasining tamg‘asi tushirilgan muzlatgichdan viski shishasini va javondan bejirim bardaqlarni olib keldi. Xonimafandidan jahli chiqqani yo‘q, jahli chiqishga haqqi ham yo‘q, ammo narigisidan... Oldinlari undan hecham jahli chiqmagan. Hatto, kekkayishiga ham e‘tibor qilmasdi. Bir kuni ertalab beyafandi hojatxonaga ketarkan, dahlizda Gultanni uchratgan, xotini uxlaitganidan foydalanib, Gultanni o‘pib olgandi. O‘sha kundan keyin amakining qizi uning ko‘ziga balo-qazoday ko‘rina boshladi!

— Gulta-a-an!

— Buyuring xonimafandi?

— Sen bu dasturxonni raqiga moslab tuzabsan. Biz viski ichmoqchi edik. Ol viskilarni olib ket, raqi olib kel, raqi yanada yaxshi. Bunchalik gazak isrof bo‘lmasin...

— Xo‘p bo‘ladi, xonimafandi...

Viski shishalari, bejirim bardaqlar olib ketildi, yarmi bo‘shatilgan “Qulub” shishasi bilan qadahlar keldi, boshlanib ketdi. Ikko-

vi ham erlarining yonida emasliklaridan xafa, ikkovi ham ularni o'ylayotgan edi. Ammo jiyanning ichini qancha vaqtlardan buyon kemirayotgan narsa yana g'ulg'ula qila boshladi: nima uchun butun mol-mulkini eriga xatlab berdi?

— Qani, sen uchun Xadichaginam...

— Sen uchun opa!

Ichdilar, gazakdan oldilar.

Nafisa:

— Meniki albatta inglizcha o'rganishimni xohlayapti, — dedi.

— Noto'g'rimi?

— To'g'ri, shakarim, ammo bu yoshdan keyin...

— Hech bo'lmasa, “kel”, “ket”, “o'tir”, “tur”, “qandaysiz?”, “rahmat” kabi so'zlarni o'rganishimiz kerak!

— Menga ham shunday tuyulyapti...

— Bizniki ham xuddi Quдрat pochchamga o'xshaydi. Eng yaxshisi bir ingliz tili o'qituvchisini topib...

Nafisa ayyorona tirjaydi:

— O'qituvchi ayol bo'lishi kerakmi, erkakmi?

— A-a? — dedi Xadicha. — Albatta, ayol bo'lishi kerak!

Nafisa qahqaha otib kuldi:

— Erkak bo'lsa, odam yanada osonroq o'rganadi, shakarim... “Shakarim” dedim, lekin meniki bu “shakarim” so'zidan juda achchiqlanyapti!

— Nega?

— Bu to'porilarning so'zi emish...

Xadicha joni chiqqanday bo'lib dedi:

— Opa-a-a!

— Ha?

— Keyingi vaqtlarda pochcham juda o'zgarib ketdi, shunday emasmi?

Bu gapni Xadicha ochmaganida o'zi ochgan bo'lardi, ammo haliyam tortinayotgan edi. Bor mol-mulkini erining nomiga xatlab berdi deya, eng avvalo, Otinoyi, so'ngra onasi, opasi ozmuncha ozorladimi uni? Jinnimi bu xotin? Aqldan ozdimi? Erkak zoti bunchalik taslim bo'lishga arziydimi? Naqadar kelishgan, naqadar shirinso'z bo'lsa bo'laversin, ishonib bo'lmaydi. Ajoyib kunlar-

ning birida? Nafisa oshiq-u beqaror bo'lgani kabi, Qudratbey ham boshqa biriga oshifta bo'lib qolsa, ortidan ketsa, Nafisani itqitib yuborsa nima bo'ladi?

Xadichaning "Keyingi vaqtlarda pochcham juda o'zgarib ketdi, shundaymi?" degan savoliga javob berdi:

— Juda-a.

— Otinoyi ham endi ko'pam kelmay qo'ydi, sezdingmi?

Sezgan, hamma narsani ko'rib-bilib turibdi. Bo'ladigan ish bo'lgan. Hozir, shu pallada uni tentaklarcha, o'larday sevadi! U yog'iga Alloh poshsho.

— Sezganman. Onam, opam, barcha-barchaning aytganlari qulog'imda, Xadicha. Ammo g'isht qolipdan ko'chib bo'ldi. Borgan joyiga qadar boraversin!

Xadicha uni g'azablantirdim, deb o'ylab, bu haqda gap ochganiga pushaymon bo'ldi. Juvon achchig'i chiqqan chog'larda qilgani kabi, qadahni limmo-lim to'ldirib, bir ko'tarishda bo'shatdi. O'tirgan joyida gandirakladi, so'ngra bir amallab qaddini rostladi. Ko'zlari yoshga to'lib, amakisining qiziga boqdi.

— Nima bo'lardi? Boshqasini sevib, meni itqitib tashlaydimi? Itqitsa, itqitsin. Muhtojlikda yashaymanmi? Mayli, muhtoj bo'lay, muncha mol-mulk menikimidi? Oldingi erimdan qolmadimi? Aytishadi-ku: mol egasi, mulk egasi, qani buning ilk egasi? Qo'ya-ve-e-er. Bo'lganicha bo'lar!

Yana raqi quydi, qadahni qo'liga oldi:

— Men ham goho boshqalar kabi o'ylab qolaman. Qara, sen yot emassan. Masalan, shu namoz masalasi. Angladimki, bu kishi ko'pam taqvodor emas. Nega deyishing mumkin. U hammaning ko'zi oldida namozini o'qiydi, hech kim bo'lmasa, juftakni rostlab yuboradi. Aslida bo'lsa, ibodat ham yashirin, qabohat ham yashirin bo'lmog'i kerak. Bizga shunday o'rgatishgan. So'ngra, shu rasmiy nikoh masalasi...onam qattiq turib olgan. Haqli. Hali qamoqda ekanida xotini ajralish da'vosini ochgan edi. Nima bo'ldi? Miq etmaydi. Men ham shirin turmushimiz buzilmasin deya og'iz ochmayapman. Oyoq tirasam, aksincha bo'ladi. Oyoq tiramasam, ish chappasiga ketsa? Oramizga sovuqchilik tushishini xohlamayman...

Xadicha:

— Yaxshi bo‘lib ketar, inshoolloh, — deya so‘zni qisqa qildi.

Qadahlarni urishtirib, yana ichdilar.

— Menikining o‘zi bir katta mojaro. Ixtiyorimda emas. Mag-nitga yopishgan temir parchasiga o‘xshayman. Nima desa, o‘sha bo‘ladi. E’tiroz bildirguday bo‘lsam, g‘azablanib ketadi. Jah-lim chiqmaydi, tamoman teskarisi, menga yoqadi. G‘azab unga shunchalik yarashadiki... Biroz oldinroq nimadandi, xullas, bir narsadan jahli chiqdi. G‘azabini bosolmadi, kaftining orqasi bi-lan og‘zimga urdi. Jahlim chiqishi o‘rniga vaqtim xush bo‘ldi, boshim osmonga yetdi. Do‘pposlasa, oyoqlarining ostiga olib, tepkilasa, hamma yog‘imni ko‘kartirib tashlasa ham uni yanada ko‘proq sevaman, shekilli. Hech qachon bunday bo‘lmaganman. Bundan oldingisini ham sevardim, bilasan, o‘lgach, jinni bo‘lib qolayozdim. Ammo bu butunlay boshqa. Uni desa o‘lib qolaman... Baxt degani shu shekilli. Odamning boshqa birovga hech narsani o‘ylamay-netmay o‘lguday bog‘lanib qolishi, bog‘lana olishi baxt bo‘lsa kerak. Bu tamoman boshqacha tuyg‘u. Buni na onam, na opam, na Otinoyi biladi. Agar bilganlarida, ilohiy sevgi nima eka-nini idrok qilganlarida edi, bunaqa gapirmagan bo‘lardilar. Ammo bilmaydilar!

— Opajon, ko‘p ichib yuboryapsiz...

— Qo‘y, qo‘limni tutma, Xadicha. Ichish, ichish va mast bo‘lishni xohlayapman. Mast bo‘lganimdan keyin qaytib hushyor bo‘lmaslikni istayotirman!

Xadicha Gultanga ko‘zi bilan ishora qilib, raqini bildirmay olib ketishni anglatmoqchi bo‘ldi. Gultan o‘zini bilmaganga oldi, stol ustidagi qo‘llariga bosh qo‘yib yotgan xonimining yoniga kelib, sochlarini silay boshladi:

— Xonimjonim, yotasizmi?

O‘qrayib qaradi. Sarxush ko‘zlari bilan Gultanga vahshiylar-cha boqdi:

— Yo‘q, daf bo‘l!

Gultan ketdi.

Juvon yana, yana ichdi. O‘rnidan turdi. Gandiraklagancha xobxonasiga bordi, o‘zini krovatiga tashladi.

Qasabaning eng katta kabobxonasida o'tirishardi.

Martda boshlangan issiq may oyi boshlarida yanada kuchaygan, kabobxonaning havosini yanada sassiq holga keltirgan sigareta, kabob hidi o'tirganlarni suv-suv qilib terlata boshlagandi. Lekin bu hech kimning parvoyiga ham kelmayotgan edi. Turli partiyalarga mansub kishilar bir masalada hamfikir edilar, shekilli. Din!

Halidan beri og'zidan asal tomgan Qudratbey hech qaysi partiya so'z ochmagan, so'z ochishdan cho'chigan mavzuga mukasidan ketgan, keksalarning e'tiborini qozonayotgan edi:

— Din, — deyayotgandi, — din! Bu pokiza millat och qolishi, suvsiz o'tirishi mumkin, lekin dinsiz?

Katta ko'zlari bilan atrofga boqdi. O'tirganlarning javob berishini xohlayotgan edi. Kabobxona stollarini to'ldirib o'tirganlar uning so'zlaridan sarxush bo'layotgan edilar.

Qattiq jahli chiqdi:

— So'rayapman, javob bering: dinsiz qola olasizlarmi?

Tarsaki yeganday seskangan tinglovchilar:

— Yo'-o'-o'q! — deya baqirishdi.

— Qololmaymiz!

— ...

Ketmonday qo'lini yuqoriga ko'tardi. Shovqin-suron shu zahoti tindi.

— U holda? U holda, do'stlar, hokimiyatga keladiganlar buni quloqlariga quyib olishlari, hisobga olishlari lozim!

Darozi, gavgdali kabobchi bir xatjild keltirib, tavoze bilan qo'liga tutqazdi. Qudrat Yonartog' oldi, boqdi, so'radi:

— Nima bu?

— Maktub, beyafandi, zoti oliylariga... muxbir emish...

Xatjildni ochdi, qisqa maktubni bir nafasda o'qib chiqdi:

“Beyafandi, gazetaning topshirig'iga ko'ra, Onado'lini kezib yuribman. Muqaddas dinimizga aloqador qimmatli nutqingizni tingladim. Millat dinsiz oyoqda turolmasligiga chin ko'ngildan ishongan kishilardanman. Maqbul bo'lsa, men bilan uchrashishga

vaqt ajratsangiz. Maqsadim — zoti oliylari bilan bir muloqot qilishdir...”

Qudrat Yonartog‘ yozuvni tanir, juda yaxshi tanir edi, ammo uni kim yozdi ekan?

Yonida haliyam kutib turgan kabobchidan so‘radi:

— Qayerda bu zot?

— Shu yerda beyafandi...

— Shu yerda bo‘lsa, kelsin!

Maktubni eski turkcha yozuv ko‘rinsin deya ataylab stol ustiga tashladi, keladigan kishini kuta boshladi. Ko‘p o‘tmay jussador, daroz Tuya hurmat, tavoze bilan yugurib keldi, qo‘llariga yopishdi. Tortib olmasa, o‘pmoqchi edi. Qudrat Yonartog‘ning yuragi “shuv” etgan bo‘lsa-da, kelguvchi bu sahnani juda yaxshi tayyorlagan, bajarishga kirishgan edi.

Tanimagana olib:

— Astag‘furulloq, — dedi, astag‘furulloh... keling!

“Beyafandi” e‘tibor ko‘rsatgan muxbirga avvaliga kabobchi, keyin boshqalar e‘tibor qilib, oralaridan joy berdilar, o‘rindiq, keyin kabob uchun darhol tovoq, sanchqi opkelib qo‘yishdi. Keyin o‘ngu chapdan boshlashdi:

— Xush kelibiz, bey!

— Xush kelibsiz!

— Marhabo beyim!

— Marhabo...

— ...

Tuya rolini qoyillatib o‘ynayotgandi. Qudrat Yonartog‘ni oldinlari hech qachon, hech yerda ko‘rmagan, tanimagan, haqiqatan ham nutqini tinglab, jozibasiga berilib, muloqot etish uchun iltimos qilgan...

Qudrat Yonartog‘ ham rol taqozosiga ko‘ra, undan orqada qolmayotgan edi:

— Muloqot dedingizmi? — o‘ylay boshladi, nimalarnidir hisob-kitob qildi, rejalashtirdi. Chap tomonidagi Idrisga ko‘z qirini tashlab so‘zini tamomladi: — Bu oqshom bo‘ladi... Idrisbey, mehmonxonaga boring lutfan, biz uchun zalni tayyorlab qo‘yishsin!

Idris irg'ib turdi:

— Bosh ustiga!

Bu eshak, eshakvachcha nihoyat kelgan edi. Zotan qachondan beri quloqlari shang'illayotgan edi. Vaqt-soati shu ekan. Xo'sh, endi nima bo'ladi?

Idris kabobxonadan achchiqlanib chiqdi.

Qudratbey bo'lsa, Idris bo'shatgan joyga mehmonni taklif qildi:

— Marhamat qilib, shu yerga o'tirsangiz...

Tuya o'zini tortinchoq qilib ko'rsatdi:

— Yo'g'-ey, afandim, kotibingiz bo'shatgan joyga bandangiz...

— Marhamat qiling, afandim, o'ting!

Tuya kattakon qora sumkasini ko'tarib, ko'rsatilgan joyga o'tib o'tirdi. Biroz oldin kabob yegan, ichkilik ham ichgandi, ammo...

— Ichkilikmi? — dedi Qudrat Yonartog', — ichmang shuni. Baraka topgur!

So'ng yana so'radi:

— Qayerdan tashrif buyurdilar?

— Astag'furullog'...Istanbuldan keldim, afandim...

— Qaysi gazetadan?

— "Tujjor ovozi" gazetasidan...

O'yladi, uzundan-uzoq o'yladi:

— Hech eshitmagan ekanman.

— Eshitmagan bo'lsangiz kerak, beyafandi. Bir kichik gazeta, lekin katta ishlarni amalga oshiradigan baxtiyor kunlarni kutmoqda!

Qudrat Yonartog' xursand bo'lib:

— O'ylashimcha, partiyamizga tarafdor bo'lsangiz kerak?

— Hech shubhalanmang, beyafandim. Bandangizdan so'rasangiz, bu saylovda xalqimizning zoti oliylari mansub bo'lgan partiyani yoqlayotgani tomirlarida oqayotgan qon sabab bo'lgan bo'lsa kerak?

Qudrat Yonartog' jo'shib ketdi:

— Ko'ryapsizmi, do'stlar? Beyafandining aytganlarini eshitdingizmi? Xalqimiz, albatta, tomirlarida oqayotgan qon taqozo

etgani kabi va, albatta, o'z manfaatlarini idrok etgan holda yangi partiyanı qo'llab-quvvatlaydi. Chunki yangi partiya...

Necha haftadan buyon irod etgan nutqlaridan biri edi va o'z so'zlarini yana takrorlay boshladi. Jo'shdi, jo'shdi, jo'shdi. Tuya o'ynagan, juda qoyillatib o'ynagan rol bunga sabab bo'ldi. Bu tul-lak o'rgatgan taqdirda ham bunchalik muvaffaqiyat qozonolmagan bo'lardi.

— ...yangi partiya bu millatga qachonlardan buyon orzu qil-ganlarini ortig'i bilan beradi, millatimizni loyiq bo'lgan darajaga ko'taradi!

Kabobxonada gulduros qarsaklar yangradi.

— Millatimiz loyiq bo'lgan daraja nima?

To'xtadi, nafasini rostlab oldi.

— Do'stlar, millatimiz loyiq bo'lgan daraja, hech shubhasiz, Usmoniylar saltanati qilich ku'chi bilan olgan o'n million kilometr kvadratlik vatan hududiga yangidan erishish, jahonga qilichining kuchini ko'rsatish, Yevropa madaniyati, tamadduni, falon-pisma-donini tan olmaslikdir!

Yana olqish, "Bravo!" saslari eshitildi

— Tanilamiz, do'stlar! Jahon bizni e'tirof etadi, bizdan qo'rqa-di, oldingi vaqtlarda bo'lgani kabi, bolalarini "Turklar kelayotir!" deya qo'rqitadi!

Tuya ham olqishlar, xuddi boshqalar singari "Yasha, bo-or bo'li!" deya baqirarkan, ichida "Voy benomus, voy, — deb o'yla-di. — Endi tom joyini topdi. Afandim, bizning firibgarlik unga kam tuyulardi, buni sezardim, ammo, to'g'risini aytganda, bun-chalik bo'ladi deb o'ylamagandim!"

Partiyasidan bo'lgan bir kishi unga tavoze bilan yondashib:

— Bittasi gapirgan so'zlaringizni yozib olayotir, beyafandi, — dedi.

Gugurt chaqilgan kerosin kabi, lovullab ketdi:

— Kim? Qaysi? Qayerda?

O'girildi, so'ngra oyoqqa qalqdi. O'sha kishini ko'rdi. Bu uning orqasidan qishloqma-qishloq, qasabama-qasaba kezib, yuqorining topshirig'i bilan "Harif"ning gaplarini yozib yurgan kishi edi. Yoniga borib:

— Nimani yozyapsan? — dedi. — Aytganlarimnimi?

U kishi qog'ozlarini yig'ishtirishga urinar ekan:

— Yo'-o'-o'... — dedi.

— Unda nima?

— Maktub yozayotgandim!

Yana lovulladi:

— Yolg'on so'zlayotirsan, yolg'on! Xat yozayotganing yo'q. Chunki men so'zlarkan, yozolmaysan! Men millatning tili, men millatning dili, men millatning ko'zi va men millatning qulog'iman. Sen bu millatga mansub emasmisan? Bu millat bilmoq, ko'rmoq istagan narsalar haqida so'zlashni xohlamaysanmi? Xohlaysan! Bunga shubham yo'q. Istasang, uch yarim chaqa maosh oladigan bir bechora kotib bo'l! Farqi yo'q. Sen ham bu vatanning avlodisan, sening tomirlaringda ham bu millatning asl va pokiza qoni gupurmoqda. Bu qon, bu asl qon millatimizni asrlar mobaynida bitmas-tugamas yurishlarga safarbar etdi, bu qon millatimizga qilich ushlatib, Yevropaning kindigiga selday bostirib borishga yo'lladi, bu qon bosh vaziriga: bu millat xohlasa, kemalarini oltindan, yelkanlarini atlasdan yasashga qodir millatdir, deb ayttirdi!

Kichik ma'murni butunlay dovdiratib, nutqini bu so'zlar bilan yakunladi:

— Do'stlar, arzimagan maosh olayotgan birodar! Bu millat haqiqatan ham kemalarini oltin emas, olmosdan, brilliantdan, yelkanlarini atlas emas, baxmaldan yasaydi! Bunga hech kim aslo shubha qilmasin! Bularni ham yoz, boshlig'ingga mendan salom ayt, iqtidorni uloqtirib, hokimiyatni olar emishlar, degin!

Jahl bilan Tuyaga yuzlandi:

— Marhamat beyafandi, — dedi. — Ketaylik!

Tomoq yirtib aytilayotgan "Yasha-a-a!", "Bor bo'-o'-o'l!", "Alloh yomon ko'zlardan saqlasin!" hayqiriqlarini va dahshatli olqishlarni orqada qoldirib, chiqdilar. Sport mashinasi eshik oldida kutib turgan edi. Chiqdilar, mashina qo'zg'aldi.

Yo'l-yo'lakay so'zlashmadilar. Shofyor bor edi, to'g'ri bo'lmasdi. Muttaham ekanliklarini aslo sezdirmasliklari lozim. Meh-

monxonaga kelgunga qadar kabobxonadagi oraliq masofaga rioya qildilar. Mehmonxonada xoli qolgunlarigacha masofa saqlandi. So'ngra Tuya:

— Yoril endi yoki ichingdagini o'zim sug'urib chiqaraymi, hoy tullak? — dedi.

Qahqaha otib kulib yuborishlari kerak edi, yo'q, bunday bo'lmadi, hiringlab kulgancha Idrisga yuzlandi:

— Yaqinroq kelsang-chi, hoy, eshshak o'g'li eshshak!

Idris o'rindig'ini yaqinlashtirarkan:

— Eshshak o'g'li eshshak deb, jahlimni chiqara olmaysan, — dedi.

U yoq bu yoqdan gaplasha boshladilar. Ancha vaqt jim qolgani uchun "Hoy, — dedi Tuya ichidan, — bu dayusda bir gap bor. Tinch o'tirolmaydi!"

Qudrat Yonartog' xoxolab kuldi:

— O'zim ham taxmin qilgandim... — dedi.

— Taxminingni qo'y, sendan shuni kutgandim desang-chi, to'ng'iz!

— Lekin Tuyajonimiz bilganiday emasman...

— Ha, bilaman.

— Nimani?

— Nimani bo'lardi? To'rt ming tanoblik fermaga qo'nibsan!

— To'rt ming besh yuz...

— Xotinga uylanganing yetmaganday, yer-mulkiga ham ega chiqibsan!

— Tushunmadim?

— Nimani?

— Qatiqni!

— Mol, o'tirma-da, tushuntir!..

Idrisga yuzlandi:

— Tushuntir manavi ko'ppakka, bilib olsin akang qarag'ayning qanday odam ekanini!

Idris ichida Tuyadan ijirg'anayotgan bo'lsa-da, tushuntirdi:

— Xotinni nikolashga hojat qolmay turib, barcha ko'char va ko'chmas mulki afandimizning qo'liga o'tdi...

Tuyaning og‘zi lang ochilib qoldi:

— Yo‘g‘-e-e-e...

— Aytdimmi, tamom, bo‘ldi qo‘ydi. Mening ismim Qudrat, bo‘tam!

— Xo‘sh, bu go‘zal ishni qanday do‘ndirding?

— Bu dinning kuchi, qolaversa, o-oh, min al-ishq!

— Ya‘ni?

— Ya‘ni ishq tufayli, shar‘iy nikoh. Qolaversa, yuz-ko‘zimiz ham qarasa qaragudek jinsdan, ma‘lum-ku!

— Maqtanaverma, ko‘ppak, bilamiz!

Kechgacha qahva ustiga qahva ichib, ustma-ust sigareta tutatib o‘tirdilar. So‘ngra Tuya jiddiylashib, Qudrat Yonartog‘ning qo‘lini ushladi:

— Bu yerga, ya‘ni bu qasabaga kelmaganimda seni hech ang-lamagan bo‘lar ekanman. Senda zo‘r qobiliyat bor ekan!

— Tabiiyki, bor...

— Hazilni yig‘ishtir, bundan odamday foydalanib, biz ham bir nimalik bo‘lib qolaylik. Har kun, har soat g‘animat, bo‘tam. A?

— Saylovda yutib chiqaylik, keyin...

— Hoy sulloh, allaqachon yutib bo‘ldingiz. Millatni jodulab bo‘libsan-ku. Qahvaxonada ham, oshxonada ham, bozorda ham, do‘konda ham, hatto, uylarda ham, hamma joyda gap sening us-tingda! Shahar, qasaba, qishloqlarda ham shunday!

Idris:

— Bu ish bitdi, azizim, — dedi. — Oting bo‘lsa agarda, yetar-san hamon murodga...

Tuya unga yuzlandi:

— Sening Istanbulda, o‘sha kecha Degustasyonda ko‘rsatgan hunaring nima edi, sulloh?

Idris tez-tez tushuntirdi: o‘sha kecha g‘irt mast edi. Istanbulda qiladigan ishi bor edi. Vaqti tig‘iz edi. Bor-yo‘q gap shu!

— Shu gapga ishonaymi?

— Istasang ishon, istamasang ishonma, dayus. Oramizdan qil o‘tganmi? Qancha yildan beri odamlarning cho‘ntagini birga qoq-lamadikmi? Mening maqsadim — Semani ko‘rish, da‘vosidan voz

kechdirish, bir ariza yozdirib olish edi. O'sha fohisha ham juftakni rostlab ketdi...

Qudrat Yonartog' mag'rur turib:

— Xohlaysizmi, bir telegramma yuborib, olib kelaman.

— Kimni? — dedi Tuya.

— Semani!

— Mushkul.

— Nega?

— Hozir uning livanlik jazmani bor, aslo so'rama. Ho'kizga o'xshagan bir arab, pul deganning yuziga qaramaydi, Amerika dollarlarini dastalab sarflaydi, dayus. Uni tashlab, sening yoningga kelarmidi...

— Bahs boylashasanmi? Bir telegramma yuboraman, uzog'i bilan indinga shu yerda bo'ladi. Nima deysan?

Tuya o'yladi, o'yladi:

— Qo'y buni, — dedi. — Sen, men, Idris yetarlimiz, hatto, ortiqchamiz ham. Qayerda ko'plik, u yerda b...lik. Ustiga ustak ishga xotin-potin, qanjiq-manjiq aralashsa bormi, rasvo bo'ldik deyaver!

— Yana Durdona xonimafandim ham bor. Istanbulda aytib bergandim, ammo, bilmayman, unutdingmi, ajabo? Oltmish yoshlarida. Lekin mol-mulk, naqd pullar, aksiya-paksiyalari tiqilib yotibdi. Ma'lum bo'lishicha, eri o'taketgan poraxo'r bo'lgan ekan. Bu xonim ham xat yozdi, unga uylansam, bor mol-mulkini nomimga o'tkazishga tayyor emish!

— Nega baqrayib o'tiribsan?

— Nima qilay?

— U bilan ham shartta shar'iy nikohdan o't qo'y... Ha-a, aytgancha, tullak Idris, sen ham uylanibsanmi?

Qahqaha otib kulishdi.

Qudrat Yonartog':

— Xohlasang seni ham uylantirib qo'yaylik! — dedi.

— O'shanaqa badavlat bir narsa bormi?

— Ko'-o'p.

— Ko'pmi?

— Albatta, ko'p.

— Bizning xotin, bola-chaqalar nima bo‘ladi?
— Istanbulda afandimizni duo qilib o‘tirishadi. Bu yerdagi bo‘lsa...

— Xo‘sh?

— Mol-mulki, ayollik jilvalari bilan...

— Xizmatimda bo‘ladi, a?

— Albatta va shunday bo‘lishi aniq!

Chuqur uf tortganidan so‘ng:

— O‘ylaylik, — dedi.

— Menimcha, uzundan-uzoq o‘ylab o‘tirishning hojati yo‘q. O‘qitadigan nikohing shar‘iy nikoh-ku! Shariat bor bo‘lsin. Shariat kesgan barmoq og‘rimaydi, deyishadi-ku.

— Og‘riydi, do‘stim. Diniy safساتalarini yig‘ishtir. Shunchalik og‘riydikki, tug‘ilganingga pushaymon qildiradi!

Qudrat Yonartog‘ning ko‘zlari birdaniga porlab ketdi:

— To‘xtasang-chi, Tuya...

Jahl bilan qo‘lini ko‘tardi:

— Tuya dema, jahlim chiqadi, hoy mol!

— Hazilni qo‘y, senga mening Durdonamni beray, a? Ifaqat Durdon xonim, pardon, xonimafandini!

— Ya‘ni sening oltmish yoshli o‘ynashingnimi? Nima, men eskifurushmanmi, sulloh?

— Eskifurush emasmisan, galvars? Sening o‘zing bir eski lat-tasan, dayus. Necha yoshdasan?

— Yoshim bilan nima ishing bor? Men erkakman, bo‘tam.

— Qachondan beri?

— Onamdan tug‘ilganimdan beri, ham men...

— Xo‘p, xo‘p, gulning hidini yaxshi bilamiz. Hazilni qo‘yaylik, u xotin sen o‘ylaganday emas, rosa ofatijon!

Tuya ko‘z qisdi:

— Qayerdan bilasan?

— Tajribamdan aniq bilaman, bo‘tam!

— Ya‘ni menga o‘ynashingni peshkash qilayotirsan-a?

— E, shariat nikohi-ku!

— O‘lib-tirilaverma. Nima, men qo‘shmachimanmi, sulloh?

Istanbulda Masarrat qahvaxonasi yoki ishxonada bo'lgani singari, Idrisning og'zidan chiqib ketdi:

— Qo'shmachi emasmisan?

— Voy bu so'takka qara, bu so'takka qara! Shoshmaytur, seni-mi seni...

Idris qochdi. Tuya xuddi ishxonadagi kabi, unga hamla qildi. Quدرات Yonartog' o'rtaga tushmasa, zalda bir quvdi-qochdi boshlangan bo'lardi.

— Hoy sullohlar, pastdagilar "eshaklar bo'shab ketdi", dey-dilar. Go'yo beylar, beyafandilar juda muhim siyosiy masalalar bilan mashg'ul edilar-ku, demaydilar-mi? O'tiring shu yerga, shar-manda bo'lmaylik!

Tuya orqaga qaytdi, oldingi joyiga o'tirdi.

— Shunday ekan, tullak og'angning og'zini yop! — dedi.

— Idris, joyingga o't!

— Xo'p bo'ladi, aka, men akaning so'ziga kiranman...

Quدرات Yonartog' e'tiborga olmay, Tuyaga dedi:

— Xayolimdan nima o'tganini bilasanmi?

— Hali senday avliyo bo'lganimcha yo'q...

— Eshit: bu to'rt muchasi sog' Ifaqat Durdona xonimafandini

Anqaraga joylashtirsam qanday bo'larkin?

— Ehtiyot qism sifatidami?

— Yo'q.

— Unda qanday?

— Xolam deya!

— Bu nima uchun?

— Deputat bo'lgach, Anqarada yashayman-ku?

— Yo'q, jigarim.

— Nega?

— Galvars, tushunsang-chi, axir!

— Tushundim... Xotinning uyini islovotxonaga aylantirmoq-chisan.

Quدرات Yonartog' kulib yubordi.

Tuya bosh chayqadi:

— O'lib ketay, kallangni sapchaday uzish lozim bo'lgan daryusning naq o'zisan!

— Nimaga, galvars?
— Yana so‘raydi ham...
— Xo‘p yaxshi, ammo bo‘tam, Anqarada bizga bir xufya joy kerak bo‘lmaydimi?

— Kerak bo‘larmikan?
— Xotin-potinlarni ilintirsak, mehmonxonaga olib boramizmi? Idris hiringlab kulayotgandi. Buni Tuya ko‘rib qoldi:
— Voy, voy, — dedi, — bu ham kular emish!
Idris jiddiylashdi:

— Nima? Men odam emasmanmi?
— Buni Qudratbey akangdan so‘ra, aytsin!

Qudrat Yonartog‘ kuldi. Kulishga kuldi, lekin hazil tariqasida o‘rtaga tashlagan gapi birdaniga butun borlig‘ini chulg‘ab oldi. Nega bo‘lmasin? O‘sha xotin bu ishdan boshqa nimaga ham yaraydi?

— Men unga bir maktub yozaman, do‘stim...
— Uyini islovotxonaga aylantirish masalasidami?
— O‘ho‘... islovotxona masalasi haqida yozib bo‘larmikan, sulloh, a?

— Unda nima?
— Uyini sotsin, Anqaraga borib, u yerdan yangi uy olsin va og‘aning Anqaraga tashrifini kutib o‘tirsin!

Tuya homuza tortdi. Bu Idrisni ham esnatdi.

— Men uxlagani ketdim, beyafandi.

— Men ham...

Ikkalasi ham oyoqqa qalqdi.

Qudrat Yonartog‘:

— Boring, to‘ng‘iz qo‘psin sizlarni, — dedi. — Mening biroz ishim bor...

Yolg‘iz qolgach, zalda u yoqdan bu yoqqa yurdi, takror yurdi. Bu fikr sirachday yopishib olgan, esidan chiqmayotgan edi. Qog‘oz-qalam olib, stol boshiga o‘tdi. Qog‘ozga xotinni yaxshigina erkalatadigan “Jonim, ruhi ravonim, azizim, shakardan lazizim...” qabilidagi so‘zlarni to‘ka boshladi. Orada to‘xtab olar, o‘ziga o‘zi kular, holva bo‘lmasa-da, og‘zi chuchiyveradigan “Zodagon tentak” maktubni oldi deguncha tamoman aqldan ozi-

shini tasavvur qilib, tamoman jo'shib ketaverdi. Durdona xonim vaqtni ketkazib o'tirmay, Istanbuldagi uyini darhol sotishi, pulni qo'yniga solib, Anqaraga yo'l olishi kerak. U yerda havosi yaxshi dahalarning birida joylashgan ko'p qavatli uylardan bir go'zal xonadon sotib olishi, yasatishi darkor. Saylovga juda yaqin qoldi, deputatlikni qo'lga kiritish bo'lsa, deyarli kafolatlandi. Allohning xohishi bilan deputat bo'ldimi, Anqaraga borib nafasini rostlaydi. O'shanda xonim afandi bilan yashaydigan munosib boshpanasi bo'lmog'i darkor!

Qalamni qog'oz ustiga tashlab, o'rnidan turdi. Qo'llarini orqasiga qilib, o'ychan tarzda zalda aylana boshladi. Bordi, qaytdi, takror qaytar ekan: "Atrofdagilarga uni xolam deb tanishtiraman, — deya o'yladi. — Albatta, xolam bo'ladi-da. Mendan kamida yigirma yosh katta, nikohlab o'tirmayman-ku!"

Orqaga qaytdi, bitganlarini ancha masxaraomuz deb topdi, yirtib tashladi, toza qog'oz oldi, boshqatdan jiddiyroq yozishga kirishdi: Vaziyatning qanday bo'lishi mumkinligini bilmagani sababli va'da qilgan maktubini kechiktirgan edi. Endi bo'lsa, vaziyatini ancha o'nglab oldi hisob. Janobi Allohning lutfi karami bilan xalqning unga mehr-muhabbati kun sayin oshib bormoqda, bu ish, harholda, deputatlikka saylanishi bilan yakun topadi. Harholda degani nimasi?

Albatta, deputat bo'lib saylanadi. Bu qo'l bilan ushlaydigan, ko'z bilan ko'riladigan darajada aniq-ravshan. Qudratning xonimafandidan iltimosi — Istanbuldagi uyini sotib, Anqaraga ko'chishi xolos. Ko'pni ko'rgan xonimafandi bo'lgani uchun yangi uyni bir deputatga yarashadigan tarzda yasatsa va Qudratni sabr bilan kutsa, bas. So'z beradi, uni ko'p kuttirib qo'ymaydi. Vaqtni boy bermay...

.....

Ifaqat Durdona xonimafandi umidlari zavolga yuz tutgan bir chog'da bu maktubni olib, yana qanotlanib ketdi. Ustma-ust ikkita ko'zoynak taqib, maktubni bir necha marta o'qib chiqdi, jo'shib ketdi, xobxonasiga chopib kirib, yosh juvonlardek hayajonlanib, o'zini krovatga otdi, chalqancha yotib, xatni yana bir necha bor o'qib chiqdi.

Demak, qamoqdan chiqqan? Siyosatga aralashibdimi? Deputat bo'lar ekan-da? Oh qanday yaxshi, qanday yaxshi! Oldingi eri voliy edi. Ikkinchi eri, demak, deputat bo'lar ekan-da? Ehhe, bu Janobi Allohning marhamati... Qirq yil tul o'tirmoqchi emasdi-ku! Azizim, zotan qachondan beri tushlariga kirib chiqayotgan edi. Quدرات bilan allaqayerga borgan emishlar. Baland tog'larga chiqmoqchi emishlar. Durdona xonim cho'chiyotgan, Quدرات bo'lsa, qo'lidan tortib: "Xotinjon, yuraver. Yoningda men borman!" der emish. Chiqdilarmi yoki chiqmadilarmi, bilolmadi, chunki uyg'onib ketgan edi. Quدرات tutgan o'ng qo'lini qayta-qayta o'pgan edi. Demak, ko'rgan ro'yosining ta'biri shu ekan. Sotadi, Xudo haqqi, sotadi, "Quدراتjoni" aytganidan ham a'loroq, yap-yangi uy sotib oladi, bezaydi, yasatadi!

Krovatdan irg'ib turdi. Oshxonaga o'tdi. Ebanim tomonga qaradi. Hech kim ko'rinmadi. Eh, qani endi joyida bo'lsa-yu, maktubni ko'rsatib, bu xotinning, bu g'assol xotinning hasaddan yorilib o'lganini bir ko'rsa!

Upa surdi, bo'yandi, yelkasiga yupqa paltosini tashlab, birinchi navbatda baqqolning yoniga yugurdi.

— Baqqolbey, savdongizni bersin!

— Xush kelibsan, yosh xonim, tilingga shakar!

— Sen kalaka qil, kalaka. Qara, Quدراتjonimdan maktub oldim!

— Qani, ko'ray-chi...

Shunaqa nash'u namo bilan baqqol, qo'ni-qo'shnilarni eshikma-eshik yurib, aylanib chiqdi, duch kelganga maktubni o'qitdi. Terisiga sig'mas, uchgisi kelardi. Shukr, Quدراتjoni va'da qilgan maktubini yo'llabdi. Bir ora: "Yozmasa kerak, meni aldayapti. Kamida yigirma yosh katta xotinga nega endi maktub yozib o'tirar ekan. Men uning tengimanmi? Uni desa yigirma yoshdagilar ham o'lib qoladi-ku!" deb o'ylagan edi. Yoshi oltmishda, lekin sharti ketgan bo'lsa-da, parti joyida. O'zini bilmasmidi? Yuzi haliyam tarang, upaning, qizartirishning hojati yo'q. O'sha kechasi Quدرات ham shunday demaganmidi? Demak, mazasi uning dimog'ida qolgan ekan-da? Shu g'ilay Shahvar kuyib o'lsin...

Haqiqatan ham baqqoldan, qo'ni-qo'shnilardan buni eshitgan Shahvar qahr-g'azabdan yorilib o'lay dedi, bildirmaslikka urinsa-da, ich-ichidan o'zini yeyverdi. Qanday qilib, qandoq qilib oltimish yoshli kampirga bunaqa xat yozishi, turmush qurishni taklif qilishi mumkin? Aqldan ozdimikan yo? Mayli, uylansin, yana uy-ro'zg'or egasi bo'lsin, ammo shu munkillagan, qari "Zodagon tentak"ka emas-da!

Durdona xonimafandi uyiga xaridor topishi uchun bir emas, birdaniga uchta dallolga bosh urdi. Dallollar yeng shimarib ishga kirishdilar. To'g'risini aytganda, xonimafandining uyi shohona edi. Har bir dallol birdaniga bir necha talabgorni yetaklab kelar, xonimafandi bo'lsa, talabgorlarning ko'pligidan gerdayib ketib, keyingi kelgan xaridorga oldingi xaridor bergan narxdan ko'prog'ini aytardi.

Shahvar bularni eshitib, jinni bo'lay deb qoldi. Qanday bo'lishi mumkin, qandoq bo'lishi mumkin? Kamida yigirma yosh katta kampirga qanday qilib uylanishi mumkin? Deputat bo'lganidan keyin Anqarada kampir bilan yashash to'g'risida qanday qilib so'zlashi mumkin? Bu odamda zarracha aql-farosat bormi o'zi?

Ebanim:

— Eh Shahvar, — der edi, — eh... men senga o'sha vaqti shoshma dedim-ku, quloq solmaganding...

Yig'lab Ebanimni quchoqlardi:

— Eshaklik qildim, Ebanim, o'lay agar, eshaklik qildim!

— Astag'furulloh, ammo shakarim, menga ishon, bu senga haqorat!

— Menga ham shunday tuyulyapti. Xo'sh, nima qilay?

— Nima ham qilarding? Tur-da, ket. Bu yerda ekanida kallasi-ga gultuvak otishdan oldin o'ylash kerak edi! Qara, g'isht qolipdan ko'chyapti. Yo'lidan qaytar uni. Bo'lmadimi? Hiqildog'idan ol! Uchmi, beshmi, o'nmi...naqadar undirolsang undir-u, qayt!

— Shunday qilaqolay, Ebanim, bu safar so'zingizga quloq solaman. Oh, naqadar pushaymonman, naqadar, bilmaysiz!

Qizi va o'g'illari ham Ebanimning gaplarini takrorlagach, shu fikr kallasidan ketmay qoldi. Qancha vaqtlardan beri boqqan to'ng'izining fe'l-huyini bilmaydimi u? Hali oldiga borib bir tik-

kaysin, “Qudrat!” deya bir bo‘kirsin, dovdirab qoladi, oldingi vaqtlardagiday titray boshlaydi!

Qizi, o‘g‘illari, ko‘proq Ebanimdan olgan pullari bilan bir kuni poyezdga telbalarcha sakrab chiqdi. Kerak bo‘lsa, uning rasvosini chiqaradi, sharmanda-yu sharmisor qiladi. Boshqasiga, yoshrog‘iga uylansa, Xudo haqqi, bunchalik qizishmagan bo‘lardi. Ammo o‘sha sharti ketib, parti qolgan, achib-bijigan, onasi bilan teng ta’viyaga uylanmoqchi bo‘lgani... Ebanim to‘g‘ri aytayotir. Balki bu kampirga uylangisi yo‘qdir, faqat unga saboq bo‘lsin, eshitib qizg‘ansin deya... To‘g‘ri, to‘g‘ri, qizg‘ansin, hasaddan yorilib o‘lsin degan... Lekin buning uchun hisob so‘raydi. Yorilib o‘lish qanday bo‘lishini unga ko‘rsatib qo‘yadi!

Yo‘l-yo‘lakay nuqul Durdona haqida o‘yladi. Uyatsiz, or-no-mussiz, yoshidan, yuz-ko‘zi, ensasi, bo‘ynidagi ajinlardan zarracha uyalmagan behayo xotin! Qudratning maktubini qo‘liga olib, eshikma-eshik aylandi, “Qarang, Qudratjonimdan maktub keldi. Sog‘ bo‘lsin, meni ham o‘ylayapti. Deputat bo‘lganidan keyin Anqarada yashaymiz!” dedi. Qancha Durdonalarni daryoga olib borib, suvsiz qaytarganidan xabari yo‘q. Bu ochofat ko‘ppakka kunini ko‘rsatadi!

Yo‘l bo‘yi dudoqlarini qizil bo‘yoqqa bo‘yayverdi. Bo‘yadi, ammo foydasi bo‘ldimi? Kupedagi uch erkakdan bittasi ham qiyo boqmasi. Nega? Durdonadan ham xunukmidiki, yuz-ko‘ziga qayrilib qaramadilar. Durdona Qudrat kabi odamni yo‘ldan ura oldi-ku! U-chi? Ko‘zlari sal g‘ilay bo‘lsa nima qipti, lekin Durdonadan yosh-ku? Bey otasi ma‘mur bo‘lib ishlagan G‘ozi Antepda uni: “shahlo ko‘z” deya suyub erkalashardi.

Tom qarshisida o‘tirgan yigirma yoshlardagi yigitni ko‘z ostiga olgan, xayollarga berilgan edi. Shu yigitni yo‘ldan ursa, qo‘ltiqlashib Qudratning oldiga borsalar, ularni bu holda ko‘rgan Qudrat o‘zini uning oyoqlari ostiga tashlab, “Xotinjonim, men qil-dim, sen qilma!” desa.

Bildirmaslikka urinib, etagini biroz yuqoriga tortdi. Dumaloq tizzalari, yalang‘och oyoqlari ko‘rindi, ammo bu yosh yigit g‘irt ovsar bo‘lsa kerak. Ro‘parasida eri yo‘q bir ayol o‘tirgan bo‘lsa? Ahmoqlarcha tashqarini tomosha qilishning nima keragi bor?

Etagini yana biroz yuqoriga tortdi, oppoq sonlari ko‘ringach, sigareta qutisidan sigareta oldi, lablariga qistirdi. Chaqmog‘i bo‘lsa-da, ataylab chiqargani yo‘q. Yosh yigit sezishini, chaqmog‘i yoki gugurtini olib tutattirishni xohlayotgan edi.

Ancha kutdi, bu yigit beparvo o‘tiravergach:

— Kichik bey, — dedi. — Olovingiz bormidi?

Yosh yigit bir lahzaga qayrilib qaradi:

— Yo‘q, — dedi.

Ko‘zi ayolning diqqat tortadigan darajada ochilgan oyoqlariga tushdi, qip-qizarib ketdi, keyin uyalib, xijolat bo‘ldi va kupedan chiqib ketdi.

— Ovsar! — deya to‘ng‘illadi orqasidan.

XIX

Vaqt xalqning ko‘zi oldida Qudrat Yonartog‘ni har kuni yanada yuksaltirish, yanada ulug‘vor qilish uchun go‘yo tinmay ishlayotganga o‘xshardi.

Eng avvalo, o‘sha kechasi kabobxonada gapirgan so‘zlarini yozib olib, boshliqlariga ma‘lumot yuboradigan kishiga aytgan gaplari birining ustiga mingni qo‘shib, shishirilgan tarzda yoyilgan, endi bo‘lsa, Istanbuldan kelgan kattakon muxbirni o‘zining quliga aylantirgani tillarda doston bo‘lgan edi.

“Voy onasini, kattakon muxbirni-ya?”

“Buning ustiga Istanbul muxbirini!”

“Kim biladi, nimalar deganki, muxbir oyoq-qo‘ldan tushgan?”

“Nimalar deyapsan, birodar? Bu harif sen o‘ylaganday emas!”

“Xudo ursin deyishadi-ku”

“Bu mamlakatda shuncha yildan beri bunday so‘zlarni kimdan eshitdik?”

“Hech kimdan!”

“Millatni qutqarsa, mana shu odam qutqaradi, og‘ayni!”

“Alloh uning otini yugurik, rizqini butun qilsin!”

“...”

Aqli yetgan o‘qimishli kishilar ham, viloyat boshqoni iste‘foga chiqqanini ham hisobga olmay: “To‘g‘risini aytganda, bu kishida

ko‘p gap bor! — deyishardi. — Dinni siyosatga qurol qil-u, tirnoq ostidan kir qidiradigan iqtidor seni hech narsa qilolmasin. Bu hayrat!”

Haqiqatan ham hayrat, ammo hokimiyatdagilarning sabr kosa-si to‘lay deb qolgan edi. “Harif” hujumni borgan sari imkon qadar kuchaytiriyapti, bugun din, imon, masjid, bozor deyapti, ertaga “Xalifa”, “Podshoh” deb hayqirishi, indinga bo‘lsa, “Livayi Sharif”ni¹ ko‘tarib, “Ey ahli din, bosh ko‘taring!” deya millatni olg‘a boshlaydimi, boshlaydi!

Nimaning evaziga bo‘lsa bo‘lsin, endi bu odam ushlanishi, bu ovoz o‘chirilishi kerak. Bilishadi, saylov arafasida bu juda qaltis ish bo‘ladi, Harif “Muqaddas din” yo‘lida zindonga tashlangan “din qahramoni” martabasiga ko‘tariladi. Bu xato, buning ustiga katta xato bo‘lgan bo‘lardi!

Ha, ammo boshqa chora ham qolmagan edi, shekilli.

O‘sha kuni Tuya minbarga hayajon bilan ko‘tarildi:

— Juda hurmatli va muhtaram vatandoshlarim! — deya boshladi.

Halidan buyon qirg‘oqlarini o‘pirgan to‘lqinli dengiz kabi ko‘pirayotgan xaloyiq daroz, yelkalari keng, qo‘l-oyog‘i kattakon, kallasi otnikiday bo‘lgan bu kishiga diqqat bilan tikildi. Quдрat-beyga qul bo‘lib, Istanbulni, muxbir-puxbirlikni tashlagan shu kishimi?

Xuddi o‘zi!

— Balki bilmasligingiz mumkin, — deya so‘zida davom etdi, — men Istanbulning katta gazetalaridan biri tomonidan saylov munosabati bilan xalqimizning tomir urishini bilish maqsadida go‘zal Onado‘limizga yuborilgan bir muxbirman!

Hech keragi bo‘lmasa-da, qarsaklar yangradi. Lekin u yer bu yerdan: “Tiss!”, “O‘rni emas-ku!”, “Qachon olqishlash kerakligini bilmaysizlar”, “To‘xtang, eshitaylik!” degan ovozlar eshilib, olqishlar shu zahoti to‘xtadi.

— Men Istanbuldanman. Istanbullikman, ammo Istanbulda Quдрatbey darajasida so‘zlay oladigan notiqni ko‘rganim yo‘q.

¹ **Livayi Sharif** — hazrati Muhammad (sav) ning bayrog‘i.

Shuning uchun bundan keyin meni o'zingizday shu yerlik va sizlardan biri sifatida hisoblashingiz mumkin, aziz yurtdoshlarim!

Endi "jim-pim" degan gaplar o'tmadi. Gulduros qarsaklar ko'tarildi, u yer bu yerdan jo'shqin ovozlari eshitildi:

— Yasha-a-a!

— Bor bo'-o'-o'!

— Alloh sizni boshimizdan yiroq qilmasin!

— ...

— Yuragim sizlarni deb urmoqda, uradi ham, qonim sizlarning qoningiz bilan bir, sizlar mening jon-tanimsiz, jonim mana shu tuproqqa fido bo'lsin, suyuqli vatandoshlarim!

Jo'shqin, bundan oldingilardan ham kuchliroq olqishlar yangradi.

Shundan keyin u hayajonini bosmoqchiday, qo'lini yuragining ustiga qo'ydi, so'zida davom etdi:

— Bu qanday yuz berdi? Meni bu yerga, bu yerlarga qanday sehr bog'ladi? Darhol javob berib aytayki, meni bu yerga bu yerliklarning fe'l-atvoridagi mardlik, olijanoblik, Quدرات Yonartog' beyafandining bor gapni qo'rqmasdan hayqirib aytgan so'zlari bog'ladi, aziz vatandoshlarim!

Xaloyiq momaqaldiroqni eslatadigan bir olqishdan keyin, jo'r bo'lib hayqira boshladi:

— Yasha-a-a, yasha-a-a, yasha-a-a, Quدراتbey ko'p yasha!

— Yasha-a-a, yasha-a-a, yasha-a-a, Quدراتbey ko'p yasha!

— Yasha-a-a, yasha-a-a, yasha-a-a, Quدراتbey ko'p yasha!

— ...

— Endi muhtaram vatandoshlarim, sizlarga oxirgi ojizona so'zlarimni so'zlab, joyimni juda suyuqli Quدرات beyafandiga bo'shatib beraman!

Yana gulduros qarsaklar, yana "Yasha-a, yasha-a"lar.

— Haqiqat quyoshdir!

Xaloyiq bir og'izdan hayqirdi:

— Quyoshdi-i-ir!

— Balchiq bilan yuzini yopib bo'lmaydiii!

- Yopib bo‘lmaydi-i-i-i-i!
- Chunki-i-i-i!
- Chunki-i-i-i!
- Suvab bo‘lmaydi-i-i-i!
- Suvab bo‘lmaydi-i-i-i!
- Kimning qo‘li haqiqatni suvashga urinsa...
- Suvashga urinsa-a-a!
- Bu qo‘l xalq tomonidan sindiriladi!

Haddan tashqari junbishga kelgan xaloyiq ko‘pirdi:

- Sindiriladi!
- Bravo-o-o!
- U qo‘llarni sindirami-i-iz!
- U qo‘llarning egalarini yo‘q qilamiz!

— Mana shuning uchun ham nurli ufqlarning me‘mori sifatida ko‘rganim, yo‘q, yo‘q, kashf etganim Quadrat beyafandining kotibligiga, hech qanday moddiy manfaat ko‘zlamasdan, talabgor bo‘ldim va o‘zlari bu juda qiyin vazifani bandangizga lutf etib topshirdilar. Bu yerda, ya‘ni sizlarning huzuringizda ularga tashakkurlarimni bildiraman, joyimni yetib bo‘lmas balog‘atlariga hurmat ila bo‘shatib berishni sharaf deb bilaman!

Minbardan tushdi, Quadrat Yonartog‘ yaqinda turardi, qo‘lini siqarkan, qulog‘iga:

- Voy bachcha, voy! — deya pichirladi.

Quadratbey chaqqonlik bilan minbarga sakrab chiqdi. Boshlovchi:

- Mana Quadrat beyafandi! — deb qichqirdi.

Olqish, olqish, olqish, qiyomat qo‘payotgan, tomoqlari yirtilgudek bo‘lib hayqirayotgan edilar. Quadrat beyafandi o‘ziga juda yarashgan kulrang kastumi ustida qo‘llarini chalishtirgancha tik turar, maydonni to‘ldirgan xaloyiqning dahshatli namoyishini shirin tabassum bilan kuzatib turardi. Olqish, hayqiriqlarning tugash, to‘xtash niyati yo‘qqa o‘xshardi.

- Yasha-a-a!
- Bor bo‘-o‘-o‘l!
- Alloh yomon ko‘zlardan asrasin!

— Seni tuqqan onangga rahmat!.

— ...

Bir vaqt beyafandining tuk bosgan, og'ir, ketmonday qo'li yuqoriga ko'tarildi. Olqish va qiyqiriqlar shu onda to'xtadi. Maydon pashsha uchsa eshitaladigan holga keldi. U:

— Suyukli vatandoshlarim! — deya boshladi, ammo birdaniga, hech kutilmaganda bir xotinning chinqirig'i eshitildi:

— Suyukli vatandoshlaring bilan o'lib ket!

Qudrat Yonartog' "ta'viya xotini"ning kelganidan, ko'rishishni xohlaganidan xabardor edi. Hatto, uchrashuv vaqtini belgilashni ham so'ragandi, ammo uni ro'parasiga o'tqazib, so'zlashmoqdan nima foyda? Ho'kiz o'lgan, terisi bo'lishib olingan, sud qaror chiqargan, endi bir-biriga begona. Begona edilar, lekin bu xotin mast, shekilli. Mast bo'lmaganida bunday kunda bunaqa chinqirishga yuragi betlamagan bo'lardi. Nima qilib bo'lsa ham, vaziyatdan chiqishi kerak. Aks holda bor obro'si to'kilishi, adoyi tamom bo'lishi mumkin.

Tuya bilan Idris xotinning ustiga yirtqichday tashlangan, og'zini yopishga urinishar, sudrab ketayotgan edilar. Xaloyiq hayratga tushgandi. Bir chekkada vaziyatni mamnuniyat bilan kuzatayotgan sobiq viloyat boshqoni natijani umid bilan kutayotgan edi.

Qudrat Yonartog':

— Yo'q! — deb baqirdi. — Og'zini yopmang, qo'ying, so'zlasin. Aytadigan gapi bor, shekilli. Chunki do'stlarimiz boya aytganlaridek, haqiqat bir quyoshdir. Quyoshni bo'lsa, balchiq bilan suvab bo'lmaydi!

Shahvarni qo'yib yuborishdi. Ayol chindan ham sarxush edi. Bo'lmasa, bunga qanday, qanaqasiga jur'at qila olardi?

Mastlarcha gandraklab, g'uldiradi:

— Qudrat, — dedi, — necha kundan beri shu yerdaman, betavfiq Qudrat!

Xalqqa yuzlandi:

— Necha kundan buyon junbisha kelib olqishlagan bu odam yolg'onchi, tovlamachi, qallob va firibgardir!

Gandrakladi, yiqilishiga bir bahya qoldi, ushlab qolishdi.

— Ishonmang unga, sizlarni aldayapti, do'stlari bilan sizlarni aldayapti. Agar uni deputat qilib saylasangiz, Anqaraga joylashadi, tentak zodagon Durdona bilan yashamoqchi, unga uylanmoqchi, uylanadi!

Hammasi ayon bo'lgan, xaloyiq qahqaha ota boshlagan edi.

— Kulmanglar, bunday olchoqni olqishlaganingiz uchun yig'langlar!

Qahqahalar to'xtadi, to'ng'illay boshladilar:

— Kim o'zi bu?

— Mazani qochira boshladi-ku!

— Daf qiling shuni, ketsin-ey!

— ...

Narigi tomonda turgan sobiq viloyat boshqoni va uning odamlari xotinni "Yasha-a-a", "Bravo" deya olqishlagan bo'lsalar-da, xalq ularni qo'llamadi. Chunki Quدرات Yonartog' o'zini hecham yo'qotmagan, qo'llarini ko'ksiga chalishtirgan holda tikilib qarab turar, lablarida achchiq tabassum bilan faqat natijani kutib turardi. Bu esa xaloyiqqa uning foydasiga ta'sir o'tkazdi.

Ayol maza-matrasiz allaqanday gaplarni g'uldiradi, oxiri behol bo'lib, yarim hushsiz holda Tuya bilan Idrisning qo'liga yiqildi. Quدرات Yonartog' qo'lini tushirdi, so'zlay boshladi:

— Ha, suyuqli yurtdoshlarim... bu xotin kim o'zi? Uni taniy-sizmi?

Xaloyiq javob berdi:

— Yo'q, tanimaymiz!

— Bu yurtda bu xotinni ko'rgan bormi?

— Yo'-o'-o'q!

— Xo'sh, nimaga asoslanib menga og'zi to'la haqoratlar yog'dirdi? Bu jur'at va jasoratni kimdan olgan bo'lishi mumkin?

— Iqtidorda-a-a-a-an!

— Bravo, aziz yurtdoshlarim, zakiyligingiz qoyil qoldim, butun qalbm va hurmat bilan sizlarga ta'zim qilaman!

— Yasha-a-a!

— Bor bo'-o'-o'-o'l!

— Bir tukungga ham tega olishmaydi, sen bizning jonimizsan!

— ...

— Sizlardan so‘rayman yurtdoshlarim: shunaqa xotiningiz bo‘lsa, xotin toifasiga yarashmaydigan bunaqa haqoratlar qilsa, nima qilgan bo‘lardingiz?

— Hiqildog‘idan olib, bo‘g‘ib tashlardik...

— Yoki bo‘lmasa, taq, taq, taq, taq!

— ...

— Men bu piyonista, qimorboz, ayollik iffatini oyoqlari ostiga tashlagan saviyasi past bu ayolni na hiqildog‘idan oldim, na urdim. Chunki xotin degan maxluq Janobi Allohning erkak qullariga topshirgan omonatidir!

Dahshatli olqishlar ko‘tarildi.

— Men do‘stlarimgagina emas, dushmanlarimga ham bunday pastkashni ravo ko‘rmayman, Allohning omonati deb bilganim uchungina xotinimdan ajralishmadim!

— Alloh, Allo-o-o-oh!

— E Xudo, o‘zing saqla!

— ...

— Tamoman aksincha, suyuqli vatandoshlarim... Tuhmatga uchrab, hokimiyatdagilar tomonidan nohaq zindonga tashlandim, qo‘lim eng kalta bo‘lgan bir vaqtda meni musofir o‘lkada yolg‘iz tashlab qo‘ydi, menga qarshi da‘vo qo‘zg‘ab, taloq istadi!

— Voy, iflos, voy!

— Voy, pastkash xotin, voy!

— Men bo‘lganimda edi, bunaqalarini, eh men bo‘lganimda...

— ...

— U kishi aybimdan uyalgan emishlar. Juda soz dedim, taqdir ekan dedim, nima qilaylik dedim... Bosh egib sudga bordim, boshimga tushgan tuhmatning mohiyatini ozmi-ko‘pmi bilgan shonli turk sudyasi bizni birinchi majlisdayoq ajratish salohiyatini namoyish qildi.

— Yashasin turk sudyalarii!

— Yashasin adola-a-at!

— Yashasin...

— Bu xonimning shu onda menga hech qanday aloqasi yo‘q. Mendan ajralgan. Shunday bo‘laturib, hokimiyatdagilarning ig‘vosiga uchib, balki to‘rt-besh qurushday arzimagan manfaat-

ni ko‘zlab, hammangiz guvohsiz, meni og‘zini to‘ldirib, haqorat qildi. Ee-e-e qonun, qonun vakili bo‘lgan vatandoshlarim qayerda qoldingiz? Nohaq haqorat qilingan bir vatandosh sifatida bu xonimga da‘vogarman, bizni olib boring, marhamat qilib, lozim bo‘lgan tergov ishini bajaring!

Xaloyiqning telbalarcha olqishlari ostida minbardan tushdi. Politsiyachilar ham zotan harakatga o‘tgan, Shahvarni sudrab, halidan beri “Taftishchilar taftishchisi”ni bor kuchi bilan olqishlayotgan Kal Mistiqning foytuni yoniga olib kelgan edilar. Xotin foytunga chiqishni istamas, Kal Mistiq bo‘lsa, kattakon Quadratbeyni og‘izga olib bo‘lmaydigan so‘zlar bilan haqorat qilgan bu alvastini foytuniga chiqarishni xohlamayotgan edi.

Quadratbey tuflisini g‘arch, g‘arch, g‘arch ettirib, keldi:

— Mistiq, bolam... nega foytuningga mindirishni xohlamaysan?

Yugurdi, beyafandining qo‘llariga yopishdi:

— Beyafandi, qurboning bo‘lay, senga jonim fido bo‘lsin! — dedi.

— Unday bo‘lsa, bizni politsiyachilar istagan joyga olib bor!

— Amringiz bosh ustiga, beyim, buyuring poshom, buyuring...

Politsiyachilar bilan birga foytunga chiqdilar. Quadrat Yonartog‘ sobiq xotinini mahkam ushlab borardi. Qo‘yib yuborsa, dumalashi turgan gap edi. Shu daraja mast edi. Idris bilan Tuya foytunni orqadan kuzatib turishardi.

Kal Mistiq qamchisini ayni vaqtida otlarning ustida sharaqlatib, na‘ra otdi:

— Chu-u-u, arslonlarim!

Bu voqea ham Quadrat Yonartog‘ning foydasiga yaxshi ish bo‘lgan, bir ochko olib bergan, shahardagilar, hatto, ayollar ham beyafandini tamomila haq deb hisoblayotgan edilar:

— To‘g‘risini aytganda, juda sabrli kishi ekan!

— Men minbarga chiqar, so‘zlar ekanman-u, bu o‘lib ketgur kelib og‘zidan ko‘pik sochar emish-a?

— Xudo haqqi, men bo‘lsam, tomog‘idan xippa bo‘g‘ardim!

— Tomog‘ini qo‘ysang-chi, to‘pponchamni olardim...paq, paq, paq!

- U chindanam mard kishi ekan!
- Bu xotin yana Alloh deydi-ya!
- Ichgan-da!
- Ham ajralish uchun ariza ber, ajral, ham...
- Bunaqalarni tirik qo'ymaslik kerak, afandi. Tirik qo'ymay-sanki, toki boshqalariga saboq bo'lsin!
- Bechorani eng mushkul vaqtida tashlab ket, sudga ber, so'ngra...
- ...?

Shahar necha kunlar mobaynida to'ldinlandi. Tarqalgan mish-mishlarga ko'ra, u bechora yana achingan, da'vosidan voz kechgan, ustiga ustak o'n mingmi, yigirma mingmi, yoki ellik ming lira berib haydab yuborganmish. E, bu juda ko'p. Hech bir erkak, hech qaysi nomusli er bundan yaxshiroq ish qilmagan bo'lardi. Xotin seni eng qaltis vaqtingda tashlab ketsin, ajralsin, iqtidordan pul olib, siyosiy faoliyatingga zarba bermoqchi bo'lsin, undan keyin esa... yo'q, azizim, yo'q. Bu kishi mutlaqo bir avliyo bo'lsa kerak. "Payg'ambar" deyishga tillari bormas, "Avliyo" der edilar. Agar u avliyo bo'lmaganida bunaqa sabr-toqatli, bunaqa sovuqqon bo'la olmasdi!

Qudrat Yonartog' qoraqo'lda Shahvar bilan yolg'iz qoldirishlarini iltimos qilgan va ularni xoli qoldirishgandi.

Maqsadi — ayolning iqtidor tomonidan yollangan yoki yollanmaganini bilish edi. Xotin sobiq erining tuk bosgan ketmonday qo'llariga yopishib, ho'ngrab yig'lagan, uni kechirishini, da'vogar bo'lmasligini iltimos qilib, yalingan edi. U ariza berib, ajralish da'vosini qo'zg'agandan keyin itday pushaymon bo'ldi, ammo bo'lar ish bo'lgandi. Orqaga qaytishning iloji yo'q. Qolaversa, asl sabab — o'sha chillashir, o'sha tentak zodagon, hammayog'i burishgan Durdonaga yuborgan maktub! Qudratbeyning ko'zi yo'qmi, shu ta'viyaga uylanishni taklif qilib o'tiribdi? Hoy so'qir, axir u oltmishga kirgan, tumsa, sassiq, jirkanch bir maxluq-ku! Yosh, chiroyli, latofatli bir narsa bo'lganida, vallohi billohi, churq etmagan bo'lardi. Ammo u? So'qirmisan, nima balo?

Qudrat Yonartog' kulgandi:

- U yog'iga sening aqling yetmaydi. Bu gaplarni bas qil!

— Xo'sh, nega bolalaring haqida so'ramaysan? Juda yaxshi ko'radigan qizing, Olovingni?

— Men yuz qizartiradigan bir ayb yuzasidan qamoqqa tashlangan, uyatga qo'yadigan bir ota emasmanmi? Bunaqa otaning bola-chaqasini so'rab-surishtirishga haqqi bormi?

— Qudrat, Qudratjonim, bilaman, senga so'zlashga hech haqqim yo'q, lekin kechir! Zotan yarador qushman, yaramga tuz bosib, jonimni o'rtama endi!

— Qizim, o'g'illarimdan xabarim bor!

Shahvar hayron bo'ldi:

— Tuya aytdimi?

— Tuya, Idris, unisi, bunisi...

— Oh, men nima qilib qo'ydim, nima qilib qo'ydim? Sening qadringni, qiymatingni nega bilmadim?

— Menga onamning o'limi haqida gapir!

Shahvar seskanib tushdi. Qanday gapirishi mumkin? Mayiti ko'tarilganida boshida bo'lmagan-ku. Shunday bo'lsa-da:

— Hech so'rama, — dedi, — so'rama Qudrat. Bechora Qudrat deya deya...

Bu g'irt yolg'on edi, lekin Qudrat Yonartog'ni ham yig'latishga yetarli bo'ldi.

Mana shuning uchun ham Qudrat Yonartog' ichki cho'ntagidan chek daftarchasini chiqarib, besh ming liraga chek yozib berdi. Chekni xotinning qo'lida ko'rganlar besh mingni ellik ming deb o'yladilar.

— Bu pulni maza qilib yeb-ich. Keyin ham tez-tez yuboraman pulni, kut va tilingni tiy. Uning, buning, ayniqsa, iqtidorning ig'vosiga aslo uchma. Chunki, ko'ryapsanki, boshqacha ishlar qilayotirman. Deputat bo'lish hech gap emas. Men uchun bolalarimni ko'zlaridan o'pib qo'y. Nikohlimizmi, yo'qmi, bunga ahamiyat berib o'tirma. Bolalarim menga, ya'ni otasiga ishonsinlar!

Oyoqqa qalqdi, politsiyachilarga da'vosidan voz kechganini aytdi, ishni rasmiylashtirmasliklarini takror-takror o'tindi.

Qo'lida chek bo'lgan Shahvar chiqib ketdi. Qudrat Yonartog' ham Idris, Tuya va foytunchi Kal Mistiq bilan qoraqo'l eshigi oldiga chiqdi. Kal Mistiq xaloyiqqa mujdani yetkazdi:

— Da'vosidan kechdi, qo'liga ellik ming lira pul ham berdi!

O'sha kechasiyoq sport mashinasiga o'tirib, fermaga yo'l olishdi, bir soatdan keyin ichkilik to'la stol atrofiga joylashishdi, Gultan jon-dildan tayyorlagan turli-tuman gazaklarni jig'ildonga ura boshlashdi.

Tuya qadah ko'tarib:

— Siz uchun! — dedi.

So'ngra Quadratga ko'z qisib qo'ydi:

— Bu qizga ilakishdingmi? — dedi.

— Xudo haqqi, yo'q...Nega so'rayapsan?

— Turmushga chiqishini taklif qilmoqchiman-da!

— Ish-sh-sh! — dedi Idris.

— Nega endi, zumrasha? Senga "ish-sh" bo'lmaydi-da, menga kelganda "ish-sh"?

— Senga qaraganda men yoshroqman-da.

— Mening ham qo'l-oyog'im, bo'yi-bastim bor... Hoy so'tak, meni bo'lsalar, senday to'rtta Idris chiqadi mendan!

Kayflari oshgach, qizga yarim hazil, yarim chin shilqimlik qila boshladi:

— Hoy qiz, menga tegasanmi?

Qichiq qildi:

— Nega endi tegmas ekanman?

Idrisga yuzlandi:

— Eshitdingmi, galvars?

Gultan kulib yubordi:

— Xotini eshitmasin!

Tuya Quadrat Yonartog'dan so'radi:

— Haqiqatan ham xonimlaringiz qayerda qoldi?

— Qo'shni fermaga mehmondorchilikka ketishibdi.

Allamahalga qadar yeb-ichishdi, so'ngra bundan keyin qanday harakat qilishlari kerakligini muhokama qilishdi. Tuyaga ko'ra, Quadrat siyosatga dinni ko'proq qorishtirib yuborayotgan edi. Eshitganiga qaraganda, hukumat nima bo'lsa-da, uni qamoqqa olish fikrida emish! Quadrat Yonartog' pisand qilmadi:

— Sen ham odam bo'lding-u...

— Ha shunday, qamoqqa o'rganding, ammo qamoqxonaning mudiri almashibdi, bildingmi?

— Menga farqi yo'q!

— Bilib bo'lmaydi. Aniq ma'lumot yetkazishsa, yonding ketding...

Oyoqqa qalqdi, barmoqlari orasidagi sigaretani yutoqib tortdi, keyin og'zidan quyuvq tutun chiqardi.

— Haligacha tushunmadingmi? Xalq men tomonda! Xalqning, xudojo'ylarning men tomonda bo'lishi nima degani? Qo'rqmayman. Qamoqqa tiqsalar, tiqaversinlar. Keyingi nutqimda Xalifalik va Podshohlikni maqtayman. Ha, qo'rqmayman, yo podsho o'lar, yoki eshak. Odam degani qamoqdan qo'rqmasligi darkor. Qamoq odamga katta shuhrat keltiradi. Katta shuhratning so'ngi deputatlik, do'stim. Qo'rqayotganim yo'q, qo'rqmayman ham. Bilganimdan zarracha chekinmayman, bori shu!

XX

Xabar shaharda bombaday portladi:

— Quدرات Yonartog' qamoqqa olinganmish!

Nega qamoqqa olindi? Nima uchun? Aybi nima? Qamoqxona-ga jo'natishibdimi? Hozir qayerda?

Foytunchi Kal Mistiqning gupchaklari liqillab qolgan foytuni shaharning asosiy ko'chalaridan taraqlab o'tarkan, orada bir to'xtar, Kal Mistiq foytundan sakrab tushar, ba'zi do'konlarga kirib chiqar, qo'lini og'ziga qo'yib, bir hushtak chalar, keyin yana foytungana irg'ib chiqib, jahl bilan qamchisiga yorishardi:

— Chu-u-u-u, yaramas hayvonlar!

Endi otlar ham, liqillab qolgan gupchaklar ham yaramasga aylangandi. Faqat otlar, faqat gupchaklarmi? Davr ham, davron ham, olgan ham, sotgan ham, hamma hammasi yaramas! Bu mamlakat, bu mamlakatning odamlari nega qaqqayib turishibdi? Mamlakatning odamlarini bir chekkaga qo'yib turaylik, halidan beri katta yo'l ustida turib, xabarni o'z partiyadoshlariga yetkazishadi, ammo dunyoni suv bossa, to'pig'iga chiqmaydi bularning! Qachon eshitding? Kimdan eshitding? Qachon eshitgan bo'lsa,

eshitsin, kimdan eshitgan bo'lsa, eshitsin. Harifni olib ketishibdi-ku! Hammasini jin ursin! Maydonlarni to'ldirib, bu kishini olqishlagan, tomoqlarini yirtguday bo'lib "Yasha-a-a!", "Bor bo'-o'-o'li!", "Alloh yomon ko'zdan saqlasin!" deb baqirganlar shularmi? Bechora Alloh yo'lida bo'lgani uchun zindonga tashlandi, lekin hech kimning ishi yo'q. Shu odamgarchilikmi? Partiyadoshlik, Allohga sadoqat shumi?

— Chu-u-u, padarla'nat hayvonlar!

Foytun istagani kabi tez ketmadi, qamchisini ayg'irlarning yoli ustida, kim biladi, nechanchi marta sharaqlatdi:

— Quyon yuraklar, beparvolar, dayusla-a-a-ar!

Hokimiyatdagi partiyaga mansub shaharliklar xursand, muxolifat, ayniqsa, Yangi Partiya a'zolari bo'lsa, g'azabdan ko'karib, kutayotgan edilar. Yangi Partiyaliklar qanday harakat qilish kerakligi to'g'risida hanuz bir qarorga kelolmagan edilar. Vaziyat, har holda, tuman, Bosh Markazga bildirilgan, yuboriladigan ko'rsatmalar kutilayotgan bo'lsa kerak. Zotan aqli yetganlar "Eng to'g'ri ish Bosh Markazning ko'rsatmasini kutish! Dinni siyosat quroliga aylantirish to'g'ri emasdi", der edilar.

Bosh Markaz ko'p o'tmay e'lon qilgan bayonnomasida "Har qanday a'zomiz aytgan gaplarga partiyamiz mas'ul emas. Tuzugimiz ma'lum. Nutqda jinoyat alomati bo'lsa, tegishli tashkilotlar lozim bo'lgan ishni qilishadi..." deyilgan edi.

Narigi muxolifat partiyalari ham bundan norozi edilar.

— Bosh Markaz haq!

— Tabiiy, azizim. Boshqacha harakat qilolmasdilar.

— Dinni siyosat quroliga aylantirish, asosan, yaxshi emas.

— Yaxshi emas, lekin...

— Ha, lekin harif, haftalarki, dinni siyosat quroliga aylantirib yuribdi-ku. Istasalar, mone bo'lmasmidilar?

Hiringlab kulishardi:

— Aziz afandim, ko'pam kavlayverma...

— Nega?

— Bu mamlakatda ovoz olishning eng amaliy yo'li dinni siyosat quroliga aylantirishdir. A'zosiga "to'xta!" demadi, ish chapasiga ketgach, harifni qurbon qilib yuborishdi!

— Bu shunday. Demak, iqtidorning jim o'tirishining sababi bor ekan-da?

— Albatta, amirim. Ismatbeyni endi ko'ryapmizmi? Jim qoldimi, demak orqasida bir balo bor!

— Vallohi, men uni buni bilmayman. Bilganim shuki, bu mamlatatda na demokratiya bo'ladi, na pemokratiya. Bir qo'li bilan berganlarini narigi qo'li bilan tortib oladilar!

— Ismat deding, ammo Ismatning nima aybi bor? Ismat hukumatning boshida emas-ku!

— Bo'lmasa bo'lmas, lekin uning aytgani bo'ladi. Boshqacha bo'lishi imkonsiz-ku. Bir kuni iqtidor muxolifatga, muxolifat iqtidorga aylansa ham Ismatning aytgani aytgan, degani degan bo'ladi!

— Yo'g'-ey, Tuya.

— Mumkin emas, hokimiyatdagilarning o'rni almashsin, keyin ko'rasan tuyami, filmi?

— ...

Qachonlardan beri Alloh, din haqida so'zlagan nutqlari keyingi kunlarda haqiqatan ham me'yordan oshib, sabr kosasini to'ldirib yuborgandi. Eng oxirgi nutqini "Suyukli vatandoshlarim, aziz din qardoshlarim, — deya boshlagan, keyin: — Siz hamma narsaga qodirsiz. Xohlasangiz xalifalikni va saltanatni ham tiklay olasiz, — degan, so'ngra davom etib: — Tiklashingiz ham kerak!" deyishgacha borgan, aqidaparast va reaksionerlarni junbisha keltirgandi. Junbisha kelishga kelgan, lekin iqtidorning "Ismat"i kimligini yaxshi bilishardi: indamaydi, indamaydi, so'ng qoq vaqtida?..

O'sha kuni Quadrat Yonartog'ning jazavaga tushib so'zlagan nutqidan junbisha kelganlar u qamalgandan keyin pisib qolgan-day ko'rinsalar ham pinhona to'ng'illab qo'yishardi:

— Dajjol ishga kirishdi-ya!

— Saylov arafasida bunga qanday jur'at qilishdi?

— Nima dedi-ya bu odam? Xohlasangiz xalifalikni va saltanatni tiklay olasiz, debdi-ya!

— Bu bilan cheklanib qolmagan, domlajon, tiklashingiz kerak, degan. Gap oramizda qolsin, bu nima degani? Ixtiyoriymi, majburiymi, tiklang, degani! Qarang!

— Ma'lum, afandim, ma'lum! Go'yo yomon bo'ladigandek?

— Yo Xudoyim, afandim, hech yomon bo‘larmidi? Yomon bo‘lmaydi, lekin har gap o‘z vaqtida va joyida so‘zlanmog‘i dar-kor. Bevaqt qichqirgan xo‘rozning boshi ketadi!

— Yaxshi, lekin demirqirosiyo bor-ku!

— Bu mamlakatning jilovini tutmaganlar uchun na demirqi-rosiyo bor, na pemirqirosiyo!

— E-e-eh, bu ketishda bir kuni boshlariga toshlar yog‘adi!

— Hech shubha yo‘q! Allohning barmog‘i yo‘qki, ko‘zlarini o‘yib olsin!

— Bir kuni bir to‘fon, bir ofat, bir zilzila...

— Yo Rabbiy, bularni boshimizga asti yog‘dirma!

— Yog‘diradi, hamda shunday yog‘diradiki...

— Uning yo‘lida jonini fido qilganlarni egasiz qoldirarmikan?

— Ol-a... imkoni bormi? *

— Bechoraning aybi nima? Allohning o‘zi poshsho!

— Millat millat emas-ku...

— Illat, tamoman illat!

— Foytunchi aytganiday, tomirida qon emas, balg‘am oqqan beparvolar to‘dasi bu!

— Galvarslar, qo‘zg‘al, livayi Sharifni ko‘tar, bu odamni qo‘l-laridan tortib ol, o‘zingni ko‘rsat!

— Yo‘q kutib o‘tiraveradilar. Ko‘raylik, nima bo‘larkin...

— Hazrati Isoni chormixga urganlar shular emasmı?

— Ji-i-i-i-m!

— Jim, yana jim, jim, jim... Axir, pichoq suyakka qadaldi-ku!

— Qadalgan bo‘lsa, xuruj qil, ko‘tar livayi Sharifni. Nega ag‘rayib turibsan?

— Eh, uyda xotin, bola-chaqa bor-da!

— ...

Bozorda savdogarlar, mahallalarda erkag-u xotinlar, hatto, bolalar u yer bu yerda to‘planar, saylovga juda yaqin qolgan bir vaqtda bu qamoqqa tiqish to‘g‘risida har kalladan har xil fikr chiqar, aqidaparastlarning “Boshimizga toshlar yog‘adi!” yo‘si-nidagi to‘ng‘illashlari hayajonni yanada kuchaytirar edi.

Tobora kuchaygan hayajon, balki, vahimali holatlarga olib ke-lishi mumkinligini bilgan hukumat bo‘lsa, bu kishini qamoqqa ol-ishdan oldin turli choralarini ko‘rgan, politsiyaga ruxsat berilgan,

hatto, jandarma jangovar holatga o'tkazilgan edi. 31-Martdan¹ beri Menemen² va boshqa g'alayonlar vaqtida tajriba orttirgan

¹ **31-Mart isyoni** — II Mashrutiyaat e'lon qilinganidan keyin 1909-yil 31-mart (yangi hisobda 13-aprel)da islohotchi hokimiyatga qarshi ko'tarilgan isyon. O'n uch kun davom etgan g'alayon II Mashrutiyaat davrining eng muhim hodisalaridan biridir. Aslida oddiy askarlar tomonidan ko'tarilgan qo'zg'olon isyonga qo'shilgan dindorlarning tashviqot va targ'ibotlari natijasida diniy tus olgan. Isyonchilar islohotlar o'tkazayotgan Ittihad va Taraqqiy hukumati-ning iste'fo berishini talab qildilar, maydonlarda "shariat istaymiz, yashasin podshohimiz" deb baqirdilar, parlament binosiga bostirib kirib, Adliya vaziri Nozim Poshoni, bir deputatni o'ldirdilar, Dengiz vaziri Rizo Poshoni og'ir yarador qildilar. Isyonchilar Istanbulni talon-toroj qildilar, ochiq yurgan ayollarni ta'qib va tazyiq ostiga oldilar, yevropacha kiyingan kishilarni do'pposladilar, ko'pgina askarlar va tinch aholini o'ldirdilar. Hatto, podshohning Yulduz saroyi ham talandi. Isyon Selanikdagi Uchinchi va Edirnadagi Ikkinchi armiyalarning askarlari va ularga qo'shilgan ko'ngillilar, Ittihad va Taraqqiy tarafdorlaridan iborat Harakat Armiyasining Istanbulga kelishi bilan uch kunlik janglardan keyin bostirildi. Undan keyin harbiy holat e'lon qilindi, podshoh II Abdulmid taxtdan tushirildi va V Mahmat Rashod taxtga chiqdi. Sud isyon qatnashchilari va ularni qo'llab-quvvatlaganlardan 70 kishini o'lim, 420 kishini turli muddatlarga qamoq jazosiga hukm qildi.

² **Menemen isyoni** — mamlakatda respublika tuzumi va dunyoviy davlat o'rnatilishga qarshi bo'lgan mutaassib kuchlar tomonidan 1930-yil 23-dekabr kuni Izmir dan 30 kilometr uzoqlikdagi Menemen tuman markazida uyushtirilgan isyon. O'sha kuni ertalab Manisadan Menemenga Darvish Mahmat ismli kishi boshchiligida kelgan qurolli kishilar maydon markaziga yashil bayroq tikadilar, xalqni qurol bilan qo'rqitib, maydonga yig'adilar, shariatni tiklashni e'lon qilib, odamlarni yashil bayroq ostida takbir keltirishga majbur qiladilar, xaloyiqni isyonga undaydilar. Voqea joyiga yetib kelgan zobit Fahmi Qubilay isyonchilarni taslim bo'lishga chaqiradi, ammo isyonchilar tomonidan otib yarador qilinadi. Yarador Qubilay masjid hovlisiga chekinadi. Biroq orqasidan kelgan Darvish Mahmat yarador zobitning kallasini uzib, bayroqqa iladi. Qurol-doshiga yordamga kelgan Hasan va Shavqi ismli askarlar ham otib o'ldiriladi. Voqea joyiga yetib kelgan harbiy qism askarlari bilan isyonchilar orasida otishma boshlanadi, Darvish Mahmat va boshqa ba'zi isyonchilar otishma chog'ida o'ldiriladi, qochmoqchi bo'lganlar ushlanadi. Menemen, Manisa va Balikesirda qamal holati joriy etiladi. Harbiy tribunal 1931-yil 24-yanvarda isyonchilardan 37 kishini o'lim, 41 nafarini turli muddatlarga qamoq jazosiga hukm qildi. 1931-yil 3-fevralda Menemenda 28 kishiga berilgan o'lim jazosi ijro etildi, ba'zi isyonchilar Qubilayning boshi kesilgan yerda osib o'ldirildi. 1934-yil 26-dekabrda Menemenda Qubilay va o'ldirilgan ikki askar xotirasiga atab obida tiklangan.

hokimiyatdagilar xalqning yo‘q joydan g‘alayon ko‘tarishidan emas, hayajonlarning gijgijlab ko‘pirtirilishidan cho‘chir edi. Agar xohlasa, bir vaqtlar Ittihodchilar foydalangan deyilgan usulga bosh urgan, yana 31-Martni maydonga keltirgan, isyonni qurol kuchi bilan bostirgan, qamal holati e‘lon qilgan, uch-to‘rt kishini osib, qo‘rquv solgan, biroz tanaffusdan keyin esa demokratiyaga yo‘l bergan bo‘lardi!

Ammo xohlamayotgan edi. Zotan vaziyatda hech qanaqa 31-Mart yoki Menemen hidi yo‘q edi. Hayajon, faqat hayajon bor edi xolos!

Harifning necha haftalardan beri shahar, qasaba, qishloqlarda qilgan gijgijlashlari bir kuni g‘alayonga sabab bo‘lishi mumkinligini, bu esa iqtidorning noniga saryog‘ surishini faqat iqtidor-dagilar emas, iste‘fodagi viloyat boshqoni kabi turli muxolif partiyalarning a‘zolari, betaraf ziyolilar ham so‘zlayotgan edilar.

“Aytmaganmidik?”

“Qanda-a-ay?”

“Endi qama-qama boshlanadi. Yirtiq elakdan tariq to‘kilgani kabi”

“Bunday bo‘lmasa kerak”

“Nima bo‘lmaydi?”

“Qama-qamalar. Agar demokratiyani to‘xtatib turamiz deganlarida harifni qamoqqa olmagan, mutaassiblikni gijgijlagan bo‘lishardi!”

“To‘g‘ri. Bunga alohida bir voqea sifatida qarash lozim!”

“Balki, ammo shunday bo‘lgan taqdirda ham, bu idrok-sizlik!”

“Idroksiz bo‘lgan nima?”

“Saylov arafasida harifni tutib, din uchun zulm tortgan qahramon darajasiga ko‘tarish!”

“Bunga gap yo‘q. Shu munosabat bilan harif qahramon bo‘lganidan tashqari, Yangi partiya ham “to‘ng‘izi”ga ovoz oladi!”

“1946 da ham olgan edi...”

“Ammo hozir elliginchi yil!”

“Nima bo‘lganidayam Ismat buni qilmasligi kerak edi”

“Harifni qahramonlashtirishnimi?”

“Ha”.

“Ko‘raylik, xabari bormikan?”

“Uning xabari bo‘lmasa, bu mamlakatda pashsha ham ucholmaydi, be-e, sen nima deyapsan o‘zi?”

“To‘g‘ri”.

“Ichimda qanday qo‘rquv borligini bilasanmi? Erkin firqa mojarosi!”

“Menda ham shunday qo‘rquv bor”

“Erkin firqaga Mustafo Kamol qanday to‘xta degan bo‘lsa, Ismat ham bularga shunday deydi va demokratiyaga sichqonning ini ming tanga bo‘ladi!”

“...”

Shahar ahli bo‘lsa, bekinib olgan, ammo hammasining qulog‘i ding, ko‘karib-bezargancha kutar edi.

Kelajak kunlar nimani keltiradi?

Ismat mamlakatning ko‘pgina joylaridagi bu turdagi gaplardan achchiqlanib, to‘xta dermikan?

Qudrat Yonartog‘ hozir qayerda?

Tushuntirish xati olinganmikan?

Qamoqxonaga qachon jo‘natiladi?

Jo‘natilmagan bo‘lsa, qaysi yo‘ldan yuboriladi?

...?

Bularning hammasi oldindan hisobga olingani uchun kerakli tadbirlar olishda qusurga yo‘l qo‘yilmagan, bu kishi shoshilinch so‘roq qilingan, hech kim o‘ylamagan vaqtda, hech kim kutmagan yo‘llardan qamoqxonaga jo‘natish rejalashtirilgandi. Shu reja doirasida bu kishini oldin bo‘lgani kabi, umumiy kameraga tiqish ham aslo joiz ko‘rilmagani uchun prokuror qamoqxona mudiriga qo‘ng‘iroq qildi:

— Aloo...

Qamoqxona mudiri:

— Labbay, beyafandi?

— Harif ushlanganini bilasan.

— Bilaman, afandim.

— Orqadagi izolatorlardan birini juda shoshilinch tayyorla!

— Amringiz bosh ustiga, afandim!

— Harifning qo‘lga olinib, qamoqxonaga jo‘natilish arafasida turganini hech kim bilmasin.

— Bilmaydi, afandim.

— Bunga, ayniqsa, diqqat qil. Xodimlaringga ham bot-bot tanbeh berishni unutma!

— Unutmayman, beyafandi.

Qamoqxonaning yangi mudiri bir barzangi, ammo soyasidan ham qo‘rqar edi.

Dahshatli javobgarlik tuyg‘usi ichida Bosh nazoratchini chaqirtirdi. Vaziyatni, odamning qo‘lga olinib, qamoqxonaga jo‘natilish arafasida turganini, hurmatli prokurorning qat‘iy amriga ko‘ra, bu gap barchadan sir tutilishi lozimligini hijjalab tushuntirdi, orqa tomondagi bir kishilik kameralardan birini zudlik bilan tayyorlashni buyurdi va qo‘shimcha qildi:

— Aytganimday, mahbuslar aslo xabar topmasin!

Bosh nazoratchi hayron bo‘ldi. Bunchalik galvars bo‘lmasa bu! Yuqoridan beriladigan buyruqlarning qaysi biri muhim emas?! Bularga qarasang, hatto, uyingga ketadigan yo‘ldan adashishing turgan gap! Yuqoridan tushgan eng qattiq amrlarga bizda jiddiy qaraladi, lekin uzog‘i bilan uch kun bajariladi, to‘tinchi kuni bo‘shashib ketadi-ku!

Shunday bo‘lsa-da:

— Tashvishlanmang, afandim, — dedi.

Bu mudir birinchi kelgan kundanoq Bosh nozirga hech yoqmagandi. Chumchuq “pir” etsa, yuragi “shirr” etadi! Sobiq mudir qayda-yu, bu qayda. Sobiq mudirni ham, sobiq prokurorni ham barmog‘ining uchida o‘ynatardi. Mudir qoradori, nasha, buklama pichoq savdosiga ko‘z yumgani yetmaganday, rosa “otib” kechalari kameralarda oshiq ham o‘ynar edi. Bosh nozir ana unga “mudir” derdi. Bu-chi? Soyasidan qo‘rqadi, daromad olish, qimor o‘ynash u yoqda tursin, qo‘lidan kelganicha olinmasligi uchun jon kuydirib yotibdi!

Nozirlardan birini chaqirdi:

— Yoningga ikkita shotir ol, orqa tomondagi izolatorlardan birini tozalat!

— Tinchlikmi, otam?

— Qudrat Yonartog‘ni tutishibdi, olib kelisharmish, lekin mahkumlarning yonida vaysaqilik qilma!

— Qanaqa vaysaqilik?

— Harifni yaqinda opkelishlarini hech kimga aytma!

Nozir ko‘z qisib qo‘ydi:

— Seniki buyruq berdimi?

— Dayus. Hammani o‘zi kabi soyasidan qo‘rqadi, deb o‘ylaydi!

Nozir bu xabardan juda xursand bo‘ldi. Demak, nihoyat qo‘lga olishibdi. Yaxshi, yaxshi, kelaversin-chi... Qo‘li ochiq, maishatparast odam u. Yangi mudir kelganidan beri yo‘llari yopilgan, daromaddan quruq qolgan edi-da! Kattakon qamoqxonada qo‘li ochiq odam qolgan bo‘lsa, birgina Kamol Og‘a, Qudratbeyning bojasi qolgan edi! Birgina u ora-sira bir himmat qilib qo‘yardi. Qolganlaridan qora chaqa ham chiqmaydi.

Ildam yurib ketarkan, qo‘qqisidan nozir og‘aynilaridan biriga duch keldi. To‘qnashib ketishlariga sal qoldi.

— Ko‘zingga qarasang-chi, mol!

To‘xtadi:

— Pardon, xayolim joyida emas...

— Nega?

— Senga bir gap aytaman, lekin oramizda qolsin...

— Qachon shunday bo‘lmagan?

— Seniki kelayotganmish!

Tushunmadi:

— Kim meniki?

— Qudrat!

Hayajonlandi:

— Yonartog‘mi?

— Orqa tomondagi izolatorlardan birini tozalatib, tayyorlataman. Bosh nozir buyurdi!

O‘tdi ketdi.

Ikkinchi nozir oshnasining orqasidan uzundan-uzoq boqdi. Oshnasi allaqachon muyulishdan o‘tib, g‘oyib bo‘lgandi. Demak, sir saqlashyapti? Bojasining ham xabari yo‘qmikan, ajabo? Borsa, mo‘maygina suyunchi olsa, kim ham bilardi?

Fikr-zikri shunda bo‘lib qoldi.

Boja Oqyozili bilan qamoqxona hovlisida “oyog‘ining chigilini yozayotgan”, ya’ni aylanib yurgan edi.

Yoniga bordi:

— Kamol og‘a, bir daqiqaga.

Oqyozili kutib turdi. Ust-boshini tuzukkina epaqaga keltirib olganidan tashqari, qo‘ynida elliktaliklar, yuztaliklar, ko‘rgani kelgan xotiniga har hafta saryog‘, pishloq, go‘sht berar, yonidan bitta, goho ikkita elliktalik chiqarib, qo‘liga tutqazar edi. Demak, nozirning undan sir tutgan bir gapi borki, Kamol og‘ani bir chek-kaga tortdi?

Birozdan so‘ng hayajon ichida kelgan Kamol Og‘a:

— Domla, — dedi, — oshkor bo‘ldi!

Oqyozili hech narsani tushunmadi. Keyingi vaqtlarda juda ko‘p tush ko‘rgan yoki to‘qigan edi. Shunday bo‘lsa-da:

— Baxayr? — dedi.

Unisi sirni ochayotgandek:

— Biznikini qamoqqa olishibdi! — dedi.

Oqyozili tushundi. Necha kunlar, haftalardan beri so‘zlagan nutqlarining ovozasi qamoqxonaga ham yetib kelgan Quadrat Yonartog‘, demak, nihoyat, “Dajjol”lar tomonidan ushlanibdi-da?

— Aytmadimmi? Yomon ro‘yolar ko‘rayotirman, bu odamning boshida xavf-u xatar aylanyapti, demadimmi?

Ichidan juda quvonganini hech bildirmay, uni tutganlarni bo‘ralab so‘kdi, so‘kish-po‘kish bilan cheklanib qolmasdan, ko‘pirdi, toshdi...

Bu orada ikki nozir bilan Bosh nozirning “Mendan eshitganingni aytma!” degan so‘zi tarqalib ketgani uchun boja bilan Oqyozilining atrofi borgan sari ko‘paygan, qiziqqan xaloyiq tomonidan o‘rab olindi. Yarim soat ichida eshitmagan qolmadi:

— Quadratbey qamoqqa olinganmish!

Xaloyiq ko‘paygani sari Oqyozilining hayajoni ham kuchaya bordi:

— Qanaqasiga qamashlari mumkin? Qanday haqqi bor ularning? Allohning kalomini og‘zidan tushirmaydigan bir qutlug‘

kishini qamoqqa olganlar g‘azabi ilohiydan qo‘rmaydilar mi? Erta- ga ular tufayli boshimizga toshlar yog‘sa, bola-chaqamiz nima qiladi?

Barcha kameralardagi mahbuslar hovliga toshib chiqdi. Chin- dan ham, Domla afandining aytganiday, Janobi Alloh g‘azablanib, boshlariga toshlar yog‘dirsa, nima bo‘ladi? Bola-chaqalari tosh ostida qolib, halok bo‘lmaydimi? Domla afandining aytganiday, yuqoridagilar rostdan ham “Dajjol” milar?

Oqyozi domla oldin bir “La iloho ilolloh” dedi, so‘ngra chala-yarim bilgan duolarini baland ovozda aralash-quralash o‘qib, hovlini to‘ldirgan asabiy xaloyiqni battar g‘alayonga kel- tirdi. Nima degani bu, nima degani bu? Zoti Kibriyoning suyuqli bandasini kim qamoqqa oldi? Bunga jur‘at qilganlar bezavol parvardigorning ilohiy g‘azabidan qo‘rmaydilar mi, bandasidan uyalmaydilar mi? Ko‘zlari so‘qir, qalblari muhrlangan, kim eka- ni noma‘lum bu to‘da faqir-fuqaroning boshiga tosh yog‘dir- moqchimi? Quruq bilan ho‘lning birga yonib ketishini ravo ko‘ra- dilar mi?

— Allahu laa ilaha illa huval hayyul qoyyuum. La ta‘xuzuhu sinatun...

Bilmagan bir tilning, anglamagan, ammo anglamaganlari uchun ham u dunyodan kelganday tuyulgan so‘zlari asablarini yaxshigina qamchiladi. Dir-dir titrayotgan edilar. Nima qilish ke- rak? Allohning juda yaqin bo‘lgan g‘azabini o‘zlaridan uzoqlash- tirish uchun “Dajjol”larga qarshi nimadir qilishlari kerak edi. Bu nima edi? Nima bo‘lishi mumkin? Janobi Allohga maqbul bo‘lishi uchun nima qilishlari, qanday harakat qilishlari kerak?

— Qiyomatning alomatlari bu!

— Ha, qiyomatning alomatlari ekani aniq!

— U-u-u-h...

— Ularni Xudo ursin, ko‘zlari chiqsin!

Oqyozi ham dahshatli darajada hayajonlangan edi. Xalo- yiqning g‘uluvi uni ham qamrab olgan, hayajonga solganlarining hayajoni uni ham beixtiyor hayajonlantirgan edi. Dir-dir titrardi. Lekin titrash bilan kifoyalanib bo‘lmas, bir narsalar deyishi, bir narsalar qilishi lozim.

Idoraga otilgan tosh zinapoyaning ikkinchi pillapoyasiga tegdi. O'zini ham hayron qoldirgan haybatli bir ovoz bilan:

— E-e-e-ey Muhammad ummati, e-e-e-ey din qardoshlarim! — deya baqirdi.

Ulkan hovlidagi g'ala-g'ovur birdan tindi.

— Quدراتbey, Quدرات beyimiz, jon-u jigarimiz va Alloh Taoloning suyukli bandasi qamoqqa olingan deyishyapti. Aybi nima? Nega qamoqqa olindi? Bu yerga qachon keltiriladi? Bularning hammasini nima uchun bizdan sir tutishyapti? Bilishni xohlamaysizmi?

Xaloyiq bir og'izdan devlardek na'ra tortdi:

— Xohlaymi-i-i-iz!

— Albatta, xohlaysiz. Jonimizdan ham yaxshi ko'radigan Haq oshig'ini bizdan ajratish uchun bir kishilik kameralardan birini tayyorlayotgan emishlar. Mudir chiqsin, ma'lumot bersin! Quدراتbeyimiz, jon-u jigarimiz qanday ayb bilan qamaldi? Bu yerga qachon keladi? Nima uchun uni bizdan ajratib qo'ymoqchilar?

Kimdir baland ovozda:

— Mudir, tashqariga chiq! — deya baqirdi.

Shundan keyin dahshatli baqiriqlar ko'tarildi:

— Tashqariga chiq mudi-i-i-ir!

— Hisob ber, hiso-o-ob!

— Quدراتbeyni bizdan ajrata olmaysizlar!

— Uni bag'rimizga bosishni istaymi-i-iz!

— Istaymi-i-i-i-iz!

— Mu-dir!

— Mu-dir!

— Mu-dir!

Mudir mahbuslarning hovlidagi xatti-harakatlari va to'ng'illashlaridan avvalboshdanoq xabar topgandi, ammo nima qilishini bilmay kalovlanib qolgandi. Prokuror sir tutilish kerakligini qayta-qayta ta'kidlab buyurgan xabar qanday eshilib tarqaganini tushuna olmayotgan, qamoqxonadagi hayajonning isyonga aylanish ehtimoli to'g'risida yuqoridagi idoralarga xabar bera olmayotgan edi. Xabar bersa, prokuror unga "Men senga buni qattiq sir tut demadimmi?" deya qisti-bastiga olmaydimi? Bosh nozirga vaziyat-

ning ahamiyatini keragiday qilib tushuntirgan. Boshqa nima ham qila olardi?

Mana, Bosh nozir ham ro'parasida turibdi.

— Bosh nozir, bu xabar qanday chiqdi? Mahbuslar buni qaydan eshitdi?

Bosh nozir ham chorasiz qolgandi:

— Nozirlardan boshqasiga bir og'iz valaqlagan bo'lsam, meni Xudo ursin, beyafandi! Shuncha yildan beri Bosh nozirman. Taqiq nimaligini endi o'rganishim kerakmi?

— Shunday bo'lish lozim, ammo xabar tarqalib bo'lgan. Sen bir kishilik kamerani tozalash va tayyorlashni kimga buyurgan eding?

— Tatar Rajabga!

— Chaqir uni bu yerga!

Tatar Rajab, zotan, eshik oldida turgan edi, kirdi:

— Qudratbey masalasini og'zidan qochirgan senmisan?

Avtomat miltiqday sayrab ketdi:

— Tavba, mudirbey, vallohi billohi, tavba. Ikki bolam bor, agar og'zimdan chiqargan bo'lsam, Alloh ikkovini ham olsin!

— Xo'p, xo'p, xo'p... Kamerani kim tozalayapti?

— Ikki kishi, otajonim. Shu yerdalar. Chaqiraymi?

— Chaqir, ko'raylik.

Yangi mudir kelgandan beri qamoqxona qoradori va nasha kiritilmagani uchun bu ikki kishi ham garang, ya'ni qoradori icholmayotgan, nasha chekolmayotgan, xumori yozilmas, shu boisdan xumori tutib, qaqshab qolishar edi. Xumorini yozish uchun qamoqxona shifoxonasidan o'marib chiqqan "lavdanium" dorisini ichib yurishardi.

— Xudo ursin, mudirbey, men sal oldin eshitdim Qudratbey akaning kelishini...

Narigisining yalangoyog'ini shisha kesib yuborgan edi:

— Beyim, mening Qudratbey aka bilan nima ishim bor? Oyog'imni shisha kesdi, chiday olmayapman. Menga bir kishilik kameralardan biri tozalansin, dedilar. Men bu kamera dorga osiladigan kishi uchun tayyorlanayotgan bo'lsa kerak, deb o'yladim. So'ngra dorga osiladigan kishi kim ekan, deb o'yladim. Agar

Qudratbey aka xayolimga kelgan bo'lsa, meni non ursin! Hali kameraga kirganim ham yo'q, o'lib ketay...

Tashqarida hovli batangga keldi:

— Mu-dir!

— Mu-dir!

— ...

Xaloyiq borgan sari g'azablanib, junbisha kelaverdi. Bu mudir kelganidan beri kameralarda qimor o'ynalmasligidan tashqari, qoradori, nasha, buklama pichoq ham ichkariga kiritilmaydigan bo'lgandi. Holbuki, qamoqxona degani qoradori, nasha, buklama pichoq degani edi. Bu yemaydigan, yedirmaydigan dayus qayerdan keldi o'zi?!

Oralaridan biri hayqirdi:

— K...t mudir!

Darhol ilib olishdi, ayni qizg'inlikda davom etishdi:

— K...t mudir!

— K...t mudir!

— ...

Boshqasi ilib ketdi:

— K...t mudir, iste'fo!

— K...t mudir, iste'fo!

Endi xaloyiq jilovlab bo'lmaydigan holga kelgandi. Mudirga qarshi qachondan beri yig'ilib kelgan nafrat borgan sari kuchaya bordi:

— K...t mudir, iste'fo!

— K...t mudir, iste'fo!

— ...

Mudir bo'lsa, xonasida dovdirab o'tirar, asabiy holda aylanar, idora zinapoyasini quturgan mahbuslar to'ldirganini bilgani uchun, qocholmasligini anglardi.

— Nima qilaylik? Nima qilsak ekan?

Mudirni kotib ham yoqtirmasdi. Uning ham daromad eshigi yopilgan, yo'llari bekitilgan edi.

— Mudir sizsiz, beyim, — dedi.

Sobiq mudir vaqtida daromaddagi farqlar sababli kotib bilan kelishmaydigan bosh nozir yangi mudir kelib, yo'llari bekitilgani

bois kotib bilan yarashib olgan, umumiy dushmanga qarshi bir-lashgan edi.

Kotibni quvvatladi:

— Ha shunday, mudir sizsiz. Nima qilish kerakligini bilishin-giz lozim!

Lozim, ammo, mana, bilmayapti, bilolmaydi ham. Telefonga yopishishi mumkin, lekin bu o'zi uchun yaxshi bo'lmaydi. Mut-laqo yoqtirmaydigan, yoqtirmasligini bir chetga qo'yib turaylik, katta ko'zlarini ola-kula qilib so'zlashidan jirkanadigan prokuror chopib kelgan va "Bu qanday razolat mudir? Bu qanday so'qirlik, qanaqa rahbarlik? Men senga xabarni sir tut deya buyurmadim-mi?" deya boshlab yuborgan bo'lardi.

Tashqarida jandamlarning qurollari shaqir-shuqur qila bosh-ladi!

Deraza tomonga yugurdi, hayajon aralash boqdi: qoraqo'l qo'mondoni jandamlarini qurollantirgandi. Hovlidagi g'alayonni bostirish uchun, hech shubhasiz, buyruq kutayotgan edi. Lozim bo'lgan amrni bersa, prokurorning qulog'iga yetadi, u sulloh bo'lsa, jirkanch ko'zlarini olaytirib, o'shqira boshlagan bo'lardi.

Ammo tashqarida shovqin davom etayotgan edi:

- K...t mudir, iste'fo!
- Dayus mudir, iste'fo!
- K...t mudir, iste'fo!
- Dayus mudir, iste'fo!

E Xudo... Shu yoshga kirguncha bunaqa sharmandali so'kish eshitmagan. Bularni qanday qilib tinchitsa ekan? Bular nima qil-sa, jim bo'larkin? Chorasizlikdan jandarmaga emas, prokurorga qo'ng'iroq qilsamikan, ajabo?

Prokuror bo'lsa, xabarni eshitib, taksiga o'tirib, yashinday tez yetib keldi. Biroz vaqt hovlidagi namoyishni kuzatdi. So'ngra g'azabdan ko'karib, jandarma o'nboshisi bilan qurollangan askar-larni yoniga olib, qamoqxonaga o'qday otilib kirdi.

Buni hech kutishmagan edi. Shovqin-suron pichoq bilan kes-ganday, birdaniga tindi. Olomon qo'rquvdan qotib qoldi, qocha boshladilar. Prokuror kamondan uzilgan o'q yanglig' hujum qildi, oralaridan eng barvastasini bir zarbada yerga qulatdi, keyin bosh-

qasini, yana boshqasini urib yiqib, sudray boshladi. Olomon va-himaga tushib, bir lahzada tarqaldi.

Prokuror boyagina Oqyozili chiqib nutq irod qilgan tosh zina-poyaning uchinchi pillapoyasiga otilib chiqdi, dahshatli ovozda o'kira boshladi:

— Hoy odobsiz, tarbiyasiz mollar! Qonunlarni, qoidalarini oyoq osti qilganlar, sizlarni kavagingizdan topib chiqaraman, kallangizni yanchaman! Nima degani bu? Bu nima degani? Kat-takon qamoqxona mudiriga qarshi bu qanday namoyish? Mudir futbol sudyasimi? Sizlar futbol ishqibozimisiz? Kimdan jasorat olib, qonun-qoidalarga qarshi chiqyapsiz? Bu yerning xo'ja-yini yo'qmi, bu yer ot bozorimi? Men sizlarga qonun nimaligini ko'rsatib qo'yaman!

G'azabdan qalt-qalt titradi:

— Bosh nozir! Kel bu yerga!

Bosh nozir otilib keldi, salom berdi, haykalday qotdi:

— Amringizda muntazirman, beyim!

— Nozirlaringni to'pla, bularning hammasini kameraga tiq, eshiklarini qulfla! Men buyurmaguncha ochmaysan!

Bosh nozir, nazoratchilar olg'a tashlandi. Mahbuslarni quvib, sudrab kameralariga tiqdilar, eshiklarni qulfladilar.

Prokuror g'azab ichida idoraning tosh zinapoyasidan ikki hat-lashda yuqoriga chiqdi, mudir bilan yuzma-yuz bo'ldi:

— Mudir, Mudi-i-ir... Bu qanday sharmandalik, mudir? Sen-ga "K...t mudir" deb baqirishlariga chidab o'tiribsan, yoki buni eshitib, maza qilyapsanmi? Uyat senga, hayf senga! Sening mudirligingga tuf, hayf egallab o'tirgan maqoming!

Mudir erib so'lgan, tamom bo'lgan edi! Barzangiday gavdasi go'yo mumdan qilinganday, bu otash, bu olovda erib bitgan edi. Qaltirayotgan qo'lida ushlab turishga urinayotgan iste'fo arizasini zo'rg'a uzatib, duduqlandi:

— Ha-ha-haqlisiz, beyafandi, ta-ta-moman ha-ha-haqsiz...

Qattiq g'azablanayotgan Prokuror arizani oldi:

— Bu nima?

— Ba-ba-ban-bandangiz bu-bu va-va-vazifani ba-ba-baja-baja-ra olmaydi. Lutfan qa-qa-qabul qiling!

Prokuror tushundi:

— Juda soz! — dedi. — Sen iste'fo bermaganingda ham men, zotan, yuqoriga yozmoqchi edim!

Arizani buklab, cho'ntagiga soldi, hanuz g'azabdan tushmay so'radi:

— Bu qanday sharmandalik? Bular nega oyoqlandilar?

Mudir dovdirab, atrofiga alangladi. Go'yo shu yerda hozir-u nozir qotib turgan jandarma chovushi, bosh nozir va kotibdan yordam kutayotganday edi.

— Bi-bil-bilmayman, beyafandi.

— Xo'sh, nega menga darhol telefon qilmading?

— Tin-tinchir de-deb o'yladim, afandim, sizni be-bezovta qilmay de-dedim...

— Bosh nozir telefon qilmaganida, xonangga qirib, seni osgan bo'lishardi, bildingmi?!

Mudir boshini xam qildi.

Prokuror unga achinish bilan birga dedi:

— Arizangni rasmiy tartibda ko'rib chiqamiz.

Xonadan ildam yurib chiqib ketdi.

Dahlizda bosh nozirdan:

— Kameralarni qulfladingizmi? — deb so'radi.

— Qulfladik, beyim!

— To'ng'illash-po'ng'illashlar?

— Yo'q, beyim, suv quygandek!

— Xo'sh, nima uchun isyon qilgan bo'lishlari mumkin?

Tosh otishning ayni vaqti kelgan edi:

— Mudirning layoqatsizligi uchun! Men bu yerda necha yillardan beri bosh nozirman, bunaqa voqea asti bo'lmagan. Nega? Chunki oldingi mudirlar qobiliyatli edilar, shu boisdan!

Prokuror jahl bilan bosh chayqadi. Bu yerga aqlli, ishning ko'zini biladigan, qahri qattiq bir mudir lozim edi.

— Ertaga ertalab, — dedi, — kameralarni yana har kungi soatda ochasiz. Ertaga, diqqat qiling, kechasi yana to'palon qilishlari mumkin. Men uydaman. Sal qo'zg'alsalar...tushundingiz-a?

— Sizga telefon qilaman, beyim!

— Hozircha shu yetadi...

— Shunday, beyim.

Zotan, ikki soatdan keyin kameralar yopilishi kerak edi. Shu boisdan unchalik shikoyat-pikoyat bo'lmadi. Faqat kameralar yopilishidan sal oldinroq hojatxonaga borishga odatlangan boja va unga o'xshaganlar shikoyat qila boshladilar. Bosh nozir bilan nozirlarning kuni tug'di. Bunaqalarini bitta-bitta chiqarib, xala joyga olib borishar, qaytishda qo'liga pul qistirganlarga "Qo'ysangiz-chi, o'zingizni urintirib qo'ydingiz, azizim..." deb ming'illab qo'yishar, pulni bo'lsa, hech kimga bildirmay, cho'ntakka urishardi.

Oqyozili boshiga to'qmoq tushishini o'ylab qalt-qalt qaltirayotgan edi. Hammadan oldin to'shakka cho'zilgan, xuddi bezgak tutganday qaltirab, ko'rpani ustiga bostirib olgandi. Ko'rpa ostida terlab ketdi. Agar prokuror tegovni boshlasa, "shu iflos", "shu palid" mahbuslar bulbulday sayrashini bilardi. Omon qolish uchun uni tutib berishlari mumkin. Bu "murdor"larga ishonib bo'larmidi? Hukumat ham bularning lattachaynar ekanini bilgani uchun og'izlariga suvliq solib, "Istibdod"ni borgan sari kuchaytirar edi. Necha yillardan buyon "Dajjol"ga qo'yday bo'ysunib kelayotganlar mana shular emasmi? Masjidlarni omborga aylantirganlari yetmaganday, boshlariga kofirning shapkasini kiydirganda, Qur'on yozuvining o'rniga latin, ya'ni kofir yozuvini kiritganda qo'l qovushtirib qabul qilmadilarmi?

"Palid hariflar!"

Tushida prokurorni ko'rdi. Qayerdadir turishganmish. Harif bugungiday otilib kelib, ensasidan tutganmish. "Qamoqxona ahlini oyoqlantirgan hali senmiding? Seni osaman!" deb, dor ostiga sudraganmish. Yolvorganmish, yalinganmish, ammo prokuror aslo quloq solmabdi, jallodga topshiribdi, jallod sirtmoqni bo'yniga so-larkan...

Uyg'onib ketdi. Tun yarmidan oqqan ekan. Quloq soldi, uzoqlarda oyoq tovushlari, zanglagan qulflarning ochilib-yopilgan ovozlari...

Yoki Qudratbeyni olib kelishganmikan?

To'shakdan inqillab turdi, sekingina yurib, eshik tomonga bordi. Teshikdan tashqariga mo'raladi, ammo hech narsa ko'rinmadi.

Faqat bir nur, aftidan, qo‘l fonarining nuri bir kishilik xonalar joylashgan ikkinchi qavatda bir muddat turdi. Keyin orqa tomondagi bir kishilik kameralardan birining chirog‘i yondi, ammo ichi ko‘rinmayotgan edi.

Kimdir uyqusiragan ovozda:

— Quدراتbeyni olib kelishdi, shekilli, — dedi.

XXI

Voqea Istanbul gazetalarida aks-sado berdi, Turkiyaning har tomoniga mish-mishlar yoyildi.

Shahvar telegramma yo‘llab, “Iloyo o‘tib ketsin” dedi, biron narsa kerak-kerak emasligini surishtirdi.

Durdona shoshilinch telegramma yubordi, “o‘tib ketishini” tiladi, uyini sotganini, xohlasi pullarning tamomini yuborishga tayyor ekanini bildirdi. Bu aslida shoshilinch “telegramma” emas, maktub edi.

Bu tomonda Nafisa yangi mudir kelgunga qadar qamoqxona mudirligini ham o‘z zimmasiga olgan qattiqqo‘l Prokurorning ustidan Vazirlikka shikoyat qildi. Erini yakka kishilik kameralardan biriga tiqqan, narigi mahbuslar yoki hanuz shubha ostida bo‘lgan tutqunlar kabi, faqat haftaning ma‘lum bir kunida, panjara ortidan ko‘rishishga ruxsat bergan edi xolos. Nafisa bu “nohaqlikka chora ko‘rish”ni o‘tindi. Ammo unga hech kim parvo ham qilmadi. Chunki Turkiyaning barcha qamoqxonalarida shubha ostidagi hamma tutqunlar yoki mahkumlarga yaqinlarini mana shunaqa ko‘rishtirish joriy etilgan, binobarin, bu butun Turkiya miqyosida nohaqlik bo‘lib chiqardi va bu usulni hamma joyda yoppasiga o‘zgartirish lozim bo‘lardi.

Prokuror qamoqxonani hech ko‘rilmagan siquv ostiga oldi. Qamoqxona ustidan qush ham uchib o‘tolmaydigan bo‘ldi. Prokuror yarim kechagacha ishlar, ko‘pincha allamahalda, hech kutilmagan bir vaqtda kelib qolardi. Bu kishining xo‘rakka aldanmasligi, hatto, Quدرات Yonartog‘ning ham jonini xalqumiga keltirdi. Par to‘shagi, ipak pijamalari, ich kiyimi bo‘lishiga, eng tansiq taomlar yeyishiga, hatto, hatto, xizmatiga bir shotir berilganiga,

Istanbulning turli gazetalari, istagan kitoblari berilganiga qaramay, ko‘rishishda oldingi imtiyozlar berilmayotgan, narigilar kabi, faqat panjara ortidan ko‘rishishga ruxsat etilgan edi xolos.

Dastlabki kunlar shunday o‘tdi. Prokuror qachondir kamerasiga kirib, u bilan ko‘rishishidan umid qilayotgan bo‘lsa-da, u qovog‘idan qor yog‘gan holda qamoqxonani vaqt-bevaqt aylanar, lekin uning kamerasiga yo‘lamasdi. Bosh nozir bo‘lsa, narigi nazoratchilarni qattiq nazorat ostida tutayotgan, har lah-zada nima qilganini deyarli bilib tursa-da, kamerasiga oyoq bosmayotgan edi.

Qudrat Yonartog‘ning jahli chiqdi. Bu nima degani? Bir mak-tubcha yozib, da‘vat qilishlarini yoki chaqirtirishlarini so‘rashdan ham toymayotgan edi. Mudirni chaqirtirish tavakkal bo‘lardi. Agar kelmasa-chi? Oyog‘iga bosh urish esa u uchun past ketish hisoblangan bo‘lardi. Yo unday, yoki bunday... Ikkisidan birini tanlashga majbur edi, lekin qay birini tanlashi kerak?

O‘sha kuni Nafisa bilan ko‘rishishga chiqmadi.

Juvon jahl bilan prokurorning yoniga bordi. Prokuror mudir-ning xonasida, stol ortida o‘tirib nimalarnidir yozayotgan edi. Ju-vonga zarracha e‘tibor bermay, qovog‘ini solgan holda kutib oldi. Stol yoniga qadar yaqinlashsa-da, boshni ko‘targani ham yo‘q. Nafisa turdi, turdi, turdi. Prokuror anchadan keyin qayrilib ham qaramay:

— Nima gap? — deb so‘radi. — Nimadir istayapsizmi?

Hech narsa xohlayotgani yo‘q, lekin aytadigan gaplari bor edi:

— Erim bugun ko‘rishgani chiqmadi!

Prokuror oldidagi hujjatlarni ko‘raverdi:

— Menga nima?

— Kasallanganmikan, ajabo, shuni bilmoqchi edim.

— Kasal bo‘lsa, qamoqxonaning doktori, ambulatoriyasi bor.

— Shubhasiz. Lekin buni bilishga haqqim yo‘qmi?

Prokuror hech kimga ovoza qilmay Qudrat Yonartog‘, Nafisa, Tuya va Idris to‘g‘risida lozim bo‘lgan surishtiruv ishlarini olib borgan, Nafisaning Madaniy Qonun emas, shar‘iy nikohga asosan turmushga chiqqanini bilib olgan edi.

Jahl bilan boshini ko‘tardi:

— Kim sifatida?

— Xotini sifatida!

— Nikoh guvohnomangizni ko'rsam bo'ladimi?

Nafisa seskandi. Guvohnomasi yo'q. Yomonam qo'lga tushgandi.

— Yonimda emas, — deya oldi xolos.

Prokuror o'zini bu masala ustida qattiq turmaganday ko'rsatib, dag'allik bilan dedi:

— Yanagi safar yoningizda bo'lsin. Yoningizda bo'lmasa, panjara ortidan ko'rishishingizga ham ruxsat bermasligim mumkin!

Nafisaning qoni qaynab ketdi. Baqirib-chaqirmoqchi, fermasi, dalalaridan so'z ochmoqchi, partiyasi ertaga hokimiyatga kelsa, buning uchun hisob berishga tayyor turishi kerakligini, falon-pis-madonlarni aytmoqchi bo'ldi, lekin voz kechdi. Bu kishi shalla-qilikdan qo'rqadigan toifadan emas, shekilli. G'alayon vaqtida qamoqxonaga otilib kirib, shopmo'ylov, barzangi tutqunlarni do'pposlagani, "isyon"ni bir o'zi bostirgani nozirlar tomonidan shaharga tarqagan edi. Nafisa ham eshitgandi. Shu boisdan bu kishiishni haqoratgacha olib borsa ajabmas, unda g'isht qolipdan ko'chgan, hech istalmagan ishlar bo'lishi mumkin edi. Buni hech istamasdi. Prokuror meni ish joyimda haqorat qildi, deya tergov boshlatgan, hibsga olgan bo'lardi.

— Juda soz, — dedi. — Bundan keyin aytganlaringizga muvofiq ish qilamiz.

Prokurorning achchig'i chiqqan bo'lsa-da, o'zini tutdi:

— Ishingizni bilib qiling! — dedi.

Nafisa fig'oni falak bo'lib chiqdi. Yo'lda bosh nozirning "Nima qildingiz?" degan savoliga "Tuyadan kattaroq fil ham bor!" deyish bilan cheklandi. Tuya bilan Idris tashqarida g'azabdan ko'karib, yig'laguday bo'lib kutib turishgan edi. Kal Mistiqning foytuniga chiqdilar. Foytunchi Kal Mistiq fahmlamagan bo'lsa-da, Tuya bilan Idris juvoning avzoyi buzilganini tushungan edilar, so'rashga botinmadilar. Ammo juvon so'rashlarini xohlayotgan, so'ramaganlari uchun ich etini yeyayotgan edi.

Bir vaqt:

— Tarbiyasiz harif, — deya to'ng'illadi.

Tuya:

— Mudirmi? — dedi.

— Prokuror.

— Pardon. Bu harif mudirlikni ham egallab oldi-ya..!

— Lekin tuyadan katta fil ham bor!

Idris "Tuya" so'zini eshitiboq, og'aynisiga qaradi, u ham tushungan edi, bir-biriga qarashdi, ammo kulishdan tortindilar.

Eh, eh, Quدرات Yonartog' nega bularga yo'l qo'ydi? Ishni rasamadi bilan qilgani, o'sha yerga tushmagani yaxshiroq emasmi?

— Oz qoldi, — dedi Nafisa. — Juda oz qoldi. Saylovda yutaylik, Quدرات saylanmasa saylanmas. Hokimiyat bizga o'tsa bo'ldi. Men u beadabga ko'rsatib qo'yaman.

Kal Mistiq tavoze bilan:

— Opa, qayerga ketamiz? — deb so'radi.

— Partiyaga.

Kal Mistiq qamchisini otlarning yollari ustida sharaqlatgandan keyin "Xotin hal qilolmabdi, ko'rinib turibdi, — deb o'yladi. — Kelayotganida rosa maqtanib kelgandi, demak hammasi puch ekan. Tabiiyki, u kattakon bir prokuror bo'lsa... unaqa bunaqa odam emas. Partiyamiz saylovda yutib chiqmasa, ish rasvo. Bizning xotin ham ko'zimni o'yib olsa kerak. Sening partiyangning menga nima keragi bor edi? — deb. Saylov ham kelib qoldi. Nima bo'lar ekan, ko'raylik."

So'radi:

— Opa?

— Nima gap?

— Saylov kelib qoldi. Quدراتbey turmada. Nima bo'ladi?

Nafisa tushunmadi:

— Nima nima bo'ladi?

— Saylovga qanday qatnashadi?

— Partiya uning nomzodini ko'rsatdi. Saylovda yutdimi, telegramma berib, ozodlikka chiqarishadi. Qani endi Alloh shu kunlarga yetkazsin, o'sha prokuror degan harifga aytadigan bir juft so'zim bor!

Tuya:

— Ayab ham o'tirmang! — dedi.

— Men ham shunday deyman, — dedi Idris.

Nafisa ichini bo'shata boshladi:

— Go'yo oldida yirtiq kalish kiygan qishloqi xotin turganday, bosh ko'tarib yuzimga qarashni ham lozim topmadi-ya! Stolining boshida dikkay, dikkay, dikkay. Oldida turgan siyohdonni olib, kallasiga bir uray dedim-u, shaytonga hay berdim. Keyingi safar nikoh guvohnomangizni opkeling, emish. Iflos harif! Opkelib bo'pman! Xayolim Anqaraga ketib, Partiya Raisi bilan ko'rish, yuqoridan ko'rsatma tushir, deyapti, lekin mayliga. Shu saylov o'tsin...

Birdan 946-yilgi saylov esiga tushdi. Hammaning aytayotganiga ko'ra, saylovda yutib chiqsalar ham, ko'raylik, iqtidorni taslim qila olisharmikan? "Ismat bermaydi! — deyishardi. — Bir ishkal chiqaradi, undoq qiladi, bundoq qiladi, ishni muttahamlikka olib borib taqaydi!"

Nafisaning ichini qora qayg'u bosdi. Unga ham shunday tuyulayotgan edi. Saylovda yutib chiqsalar ham, iqtidorning o'rini ololmasliklari mumkin. Iqtidor tarafdori bo'lgan gazetalar deyarli bir og'izdan Yangi Partiya yutib chiqqan taqdirda ham hukumatni boshqaradigan kadrlari yo'qligini bot-bot yozayotgan edi. Uch kunda yuzi qora bo'lishlari mumkin edi. Saylovda unisi yoki bunisi emas, Quدرات Yonartog' yutib chiqishi, qamoqdan avtomatik ravishda ozod bo'lishi darkor. Yutib chiqmasa, burnidan qonini keltirishlariga zarracha shubhasi yo'q edi.

Yangi viloyat boshqoni ularni ayni Nafisa o'ylagan tarzda kutib oldi.

— Iye, afandim, marhamat qilsinlar...qayerlarda qolib ketdingiz? Quدراتbey hibsga olingandan beri go'zal yuzingizni sog'inib qoldik.

Joyiga o'tib o'tirdi, qo'ng'iroq tugmasini bosdi. Kelgan xizmatchiga:

— O'g'lim, qara, xonimafandiga qara, beylarga qara... — dedi.

Choy, qahvalar buyurildi. Viloyat boshqoni nash'u namolar ichida so'zlay ketdi:

— Mana shu yerda o'tiring xonim afandi, siz bu yoqqa o'ting. Lekin Nafisa xonim xabarlar biz istaganimizdan ham a'lo! Mam-

lakat bir jon-u bir tan bo'ldi, ko'tarinki zavq-shavq ichida! Ovoz-larning ko'pini olib, hokimiyatni, albatta, qo'lga kiritamiz! Uch kun oldin Anqarada, Bosh Markazda edim. Bosh Markazda, hatto, Anqarada jo'shqin nash'u namo, quvonch hokim. Yutamiz, say-lovda mutlaqo yutib chiqamiz!

Oromkursisiga cho'kdi, shisha stolni kafti bilan artди.

— O'shanda Quдрat beyafandini chiqarib, karnay-surnay cha-lib Anqaraga jo'natamiz!

Nafisa chuqur xo'rsingandan keyin:

— Inshoolloh, — dedi.

— Zarracha shubhangiz bo'lmasin. Menimcha, bu ikki karra ikki to'rtdek aniq-ravshan. Hali o'zingiz ko'rasiz...

Birdan sezib qolib:

— Xafa ko'rinasiz? — dedi.

Tuya:

— Asti so'ramang! — dedi.

Idris o'tirgan joyida bir qo'zg'alib olgach:

— Xafa bo'lmay bo'larmidi? — dedi. — Bularning jon-u ja-honi yonganini bir ko'rsaydik...

Viloyat boshqoni hayajonlanib o'rnidan turди va Nafisaning yoniga bordi. Juvon xo'rsina-xo'rsina yig'lay boshlagandi. Bu viloyat boshqonini battar tashvishlantirdi:

— Nima gap, xonimafandi? Yoki noxush bir gap o'tdimi?

Tuyaga qaradi, so'ng Idrisga yuzlandi:

— A?

Tuya:

— Janobi oliylariga ma'lumki, — dedi, — Mudir iste'fo bergan... Yangi mudir kelguncha prokuror uning vazifasini ba-jarar emish. Binobarin, harif mudirlik ham qilayotir. Bu tomon-dan...

Viloyat boshqoni tushundi. So'radi:

— Yoki gojlik qildimi?

Nafisa to'kib soldi:

— Meni kalishi yirtiq to'pori qishloqi ayol deb o'yladi ax-loqsiz harif. Hali oladiganini oladi. Chopib Anqaraga ketaman, bir ko'rsin. Tuyadan kattaroq fillar ham bor!

— Hayrat!

— Quadratni yakka kishilik kameraga tiqishga haqqi bormi uning?

Kasbi doktor bo'lgan viloyat boshqoni ishning huquqiy tomonini bilmasa-da:

— Yo'q! — dedi. — Bir kishilik kameraga tashlabdimi?

— Ha. Oldinlari qachon borsam, mudirning xonasida ko'rishar edik. Endi bo'lsa, panjara ortidan. Bir shovqin, bir suron... nima deganimiz eshitilmaydi. Hamma bir vaqtning o'zida shovqin solib yotibdi. Bugun uchrashuv joyiga kelmadi. Mudir yoniga bordim. Meni stol yonida tikka qo'yib, uzundan-uzoq kuttirib qo'ydi tarbiyasiz... Ayolga qanday muomala qilish kerakligini bilmaydi to'ng'iz!

— So'ngra?

— So'ngra jahlim chiqib ketdi. Unga bir ko'rsatib qo'yay dedim, lekin to'g'ri bo'lmas edi. Voz kechdim. Qani endi shu saylovda yutib chiqsak yoxud hech bo'lmasa, Quadrat saylansa-yu, telegramma yo'li bilan ozod qilinsa...o'sha vaqtda, o'shanda unga nima deyishni o'zim bilaman!

Ayni shu lahzada Viloyat boshqonining advokat ukasi kirib keldi. Har uchchovini ham tanir edi. Akasiday bo'lmasa-da, har holda tamtaroqli tarzda hol-ahvol surishtirdi. Shundan keyin Nafisa xonimning masalasiga o'tildi. Viloyat boshqoni qo'lini ukasining yelkasiga qo'ygan holda vaziyatni qisqacha tushuntirdi:

— Endi darrov qamoqxonaga chop. Prokuror mudir vazifasini bajarayotgan emish. Ko'r. Quadratbeyning vakili bo'lmoqchi ekaningni ayt. Beyafandini chaqirtir. Xonimafandi u xastamikan deb xavotir olyapti. Ko'r, ko'rish... So'ngra, aytgancha...beyafandini bir kishilik kameraga tiqqan emishlar. Bunga ularning haqqi bormi?

Juvondan so'radi:

— Sud qarori bormi?

— Bilmayman, bo'lmasa kerak.

Advokat qisqa qildi:

— Xo'p mayliga, men hoziroq boraman, ahvolni o'rganaman. Tashvishlanmang, kerak bo'lsa...

Kerak bo'lsa, nima qilgan bo'lardi? Hozir buni o'zi ham bilmasdi, og'zidan chiqdi ketdi-da.

Xonadan chiqdi.

Kal Mistiq dahlizda asabiy aylanib yurgan edi. Viloyat boshqonining ukasini ko'rdi deguncha, kepkasini yechib, tavoze bilan salom berdi.

— Mistiq, meni tezda qamoqxonaga olib borib qo'ysang-chi!

Tushundi, quvonib yugurdi.

Yo'lda so'radi:

— Quدراتbeyni ko'rmoqchimisiz?

— Ha.

— Katta jazo berilarmikan?

— Kimga?

— Quدراتbeyga...

Advokat kuldi:

— E-e-e, u deputat bo'ladi-ku!

— Deputat bo'lgach?

— Deputat bo'lgach, telegramma orqali ozodlikka chiqariladi,

Anqaraga jo'naydi ketadi!

— Yo'g'-e, yo Xudoyim!

Oyoqlarini chalishtirdi. Xuddi o'zi saylanadigandek, ozod etilib, Anqaraga ketadigandek, quvonib ketdi. Qamchisini otlarning yoli ustida sharaqlatgandan keyin hayqirdi:

— Chu-u-u, arslonlari-i-im!

Yo'ldan o'tib-kechayotganlar kulishdi. Harif yana nega sevindi ekan, ajabo? Achchiqlangan vaqtlarida ham bu qamchi sharaqlar, ammo ortidan qizim senga aytaman, kelinim sen eshit qabilida otlarni bo'ralab so'kardi.

Advokat qamoqxonaga bemalol kirib bordi. Mudir vazifasini bajarayotgan prokuror yoniga chiqdi. Mudir o'rnida o'tirgan prokuror advokatni Adliyadan tanigani uchun "marhamat" dedi, joy ko'rsatdi. Lekin uning muxolifat partiyasi Viloyat boshqonining ukasi ekanini ham bilardi. Prokuror hokimiyatdagi partiya yoki muxolifat partiyasi deya ayirmachilik qilmasdi; u davlat ma'muri! Vakolati doirasida kerakli ishdan boshqasini qilish

tarafdori ham emasdi. Muxolifat partiyasi Viloyat boshqonining ukasiga mulozimat ko'rsatishining sababi — bu odam qonun kishisi bo'lgani hamda haligacha qonunga xilof narsani so'ramagani uchun edi. Qudrat Yonartog' masalasida kelgan bo'lishi mumkinligini sezgan bo'lsa-da, bu unchalik muhim hisoblanmasdi. Jinoyat qilib qo'lga tushgan tutqun o'ziga, albatta, advokat yollashni xohlar edi.

Xuddi shunday ham bo'lib chiqdi. O'zaro hol-ahvol so'rashgandan keyin advokat qamoqxona kelishi sababini aytdi va gaplasha boshladilar:

— Hay, hay, — dedi prokuror. — Chaqirtiraymi?

— Lutfan.

Qo'ng'iroq tugmasini bosdi. Xonaga kirgan kotibga Qudrat Yonartog'ni chaqirishni buyurdi.

Keyin:

— Afandim, — dedi. — Biroz oldin bir xonim kelgandi. Qudratbeyning xotini emish. Balanddan kelib gapirmasa, balki, e'tibor ham qilmagan bo'lardim. Ammo asabiy-asabiy gapira ketdi... men ham nikoh guvohnomasini ko'rmoqchi ekanimni aytdim. Lekin guvohnomasi yo'qligini bilardim. Anavi, ko'p uzr so'rayman, bunaqalarga boshim kal, ko'nglim nozik, deydilar-ku!

— Haqqingiz bor, afandim xotin degani bir zaifa maxluq... Qulog'imga chalinganiga qaraganda, Qudratbeyning Istanbulda xotini, bolalari bor emish. Bu yerga kelgan vaqtida bu xonim bilan tanishgan, turmush qurmoqchi bo'lishgan, tabiiyki, Istanbuldagi xotini bilan sud oxiriga yetmagani uchun, buning imkoni bo'lmagan. Bizdan keyin dunyoni suv bossa bosar qabilida Madaniy Qonunni keyinga qoldirib... shar'iy nikoh o'qitishgan!

— Afandim, bilaman. Bilaman, ammo o'zingiz ham tan bera-sizki, yurgan gap-so'zlarda jon bor. Sobiq mudir bularni haddan tashqari erkalatib yuborgan. Gap shu yerda qolsin-u, bu xonim Qudratbey bilan mudirning xonasida topisharmish! O'ylab ko'ring, bir rasmiy maqom qanday holga tushirilgan!

— Juda xunuk.

— Pichoq, qoradori, nashafurushlik, kasalxona, tish doktoriga borish bahonasida ruxsatnoma olib tashqariga chiqishlar, yarim kechagacha, hatto, erta tonggacha tashqarida yurishlar...Davomi ham bor, oldingi mudir ichib-ichib, g'irt mast holda kameralarga borar, mahbuslar bilan qimorga oshiq o'ynar ekan!

Advokat bularning hammasini bilsa-da, o'zini hayron bo'lgan-ga soldi:

— Voh, voh, voh, — dedi.

— Tabiiyki, endi bularning bittasi ham yo'q. Bundan keyin ham bo'lmaydi!

— Bir narsa so'rasam bo'ladimi?

— Hay, hay, marhamat...

— Qudratbeyni nima uchun, yakka kishilik kameraga qo'ydingiz? Sud qarori yoxud tergov falon...

— Yo'q, yo'q...Hech qanday qaror yo'q, ammo xohlasam, uni idoraviy qaroringa ko'ra ham bir kishilik kameraga qamatishim mumkin. Chunki aybining mohiyatini bilasiz. Tabiiyki, shunga mos holda. Qamoqxonadagi g'alayondan ham xabaringiz bo'lsa kerak?

— Eshitgandim, afandim.

— Lekin sud qarorining ham, mening idoraviy nufuzimni qo'llanishning ham keragi yo'q. Chunki birinchi marta qamalga-nida idoramizga ariza bilan murojaat qilgan, ba'zi siyosiy uzrlarga ko'ra, bir kishilik kameraga o'tkazishni shaxsan o'zi iltimos qilgan. Men shu arizani eslatib, ayni narsani takror istash-istamasli-gini so'radim. Musbat javob olgach...

Advokatning qo'lida e'tiroz qiladigan hech bahona qolmagan edi. Noiloj:

— Siz haqsiz, — dedi.

Xuddi shu chog'da yaltiroq pijamasi ustidan tuya junidan qilingan va lojuvard naqsh tushirilgan kunduzgi kamzulini kiyib olgan Qudrat Yonartog' bo'sag'ada paydo bo'ldi. Oldingi vaqtlarda xonaga kattazanglik qilib kirar, baland pardadan kelib, shoshiltirib qo'yadigan yolg'onlarni to'kib tashlardi. Hozir bo'lsa, kotibning chiqishini kutib turardi. Kotib chiqdi.

— Marhamat, — dedi.

Qudrat Yonartog' loklangan shippagini kiyib kelgan edi. Prokurorning stoli oldida odob saqlab, kutib turdi. Advokatni tanimas edi. Nima uchun chaqirishdi ekan, ajabo?

Prokuror o'ta jiddiy; unga qaramasdan boshi bilan advokatga ishora qilib:

— Advokatbey siz bilan ko'rishgani kelibdi, — dedi.

Advokat ham, zotan, oyoqqa qalqqan edi. Qachonlardan beri saylovoldi yig'ilishlarida eng jasurona nutqlar irod qilgan bu kishining so'zlarini tinglagan, lekin o'zi bilan tanishish sharafiga hanuz muyassar bo'lmagandi. Garchi nutqlari ko'pam yorqin, ilmiy qiymati bo'lmasa-da, xalqni juda o'ziga jalb qilar, shuning uchun ham Bosh Markazga maqbul edi.

Advokat o'zini qisqacha tanishtirdi: Yangi Partiya viloyat boshqonining ukasi, advokat. Beyafandi agar xohlasalar, undan vakolat olishga kelgan.

Qudrat Yonartog' oyoqda turar, prokuror "Marhamat, o'tiring...", falon pismadon demagani uchun, advokat ham o'tirishni taklif qilolmagan, faqat tik turib, oyoq ustida gaplashish bilan kifoylangan edi.

Qudrat Yonartog' prokurorga ko'z qirini tashladi. "Harif" xo'rakka ilinmaydi, bu ko'rinib turibdi. E, bu tabiiy-ku, jonim, mamlakat xalqining aksariyati soyasidan qo'rqadigan, "voh" desa nima qilarini bilmay, tarrakday qotadigan toifadan-ku! Bunaqalari ham bo'ladi, albatta. Bularni ortiqcha zo'rlab o'tirishning hojati yo'q. Kallani devorga urib, yorib olishing turgan gap. Bu toifadagilarga tilyog'lama bo'lish, yaxshi so'zlash kerak, tamom vassalom.

Advokat lozim bo'lgan ma'lumotlarni berdi. O'ziga kerak narsalarni so'rab, yozib olgach, vakolatnomani notariusda tasdiqlatib olganidan keyin imzolatish uchun notarius kotibidan berib yuborishga va'da berib chiqdi-ketdi.

Qudrat Yonartog' tavoze bilan so'radi:

— Ishim bitdimi, beyafandi?

Prokuror yana qaramasdin:

— Bitdi, — dedi.

— Ketsam bo'ladimi?

Javob o'rniga qo'ng'iroq tugmachasini bosdi. Yugurib kelgan kotibga:

— Beyni kamerasiga shaxsan olib bor! — dedi.

Bu, ya'ni "shaxsan olib bor!" degan gapi "Harifni bojasi, Oq-yozili, u yoki bu tanishlari bilan so'zlashtirma!" degan ma'noni bildirishini bilardi.

— Bosh ustiga, afandim!

Yo'lda kotib:

— E-e-eh, eh, — dedi. — Boshimizga bu balo qayerdan tushdi?

Qudrat Yonartog'ning quloqlari darrov dikkaydi:

— Nima bo'ldi?

— Hammamizga qon qustirayotir!

— Shundaymi?

— Sezmayapsizmi?

— Yo'-o'-o'...

— Avvallari opa bilan mudirning xonasida ko'rishar edingiz...

— Xohlasam, hozir ham ko'risha olaman!

Kotib bunday bo'ladi, deb hisoblamasdi, lekin shunday bo'lsa ham:

— Rostdanmi? — deb so'radi.

— Albatta rost. Hatto, biroz oldin uzr ham so'radi. G'alayon bo'lgani uchun shunday harakat qilganini, aybga buyurmasligimni o'tindi. Aziz afandim, vaqti kelganida bulardan qattiq hisob so'rash uchun bunaqalardan hech narsa so'ramaslik kerak! Chunki...

Kotib garchi unga tarafdor bo'lsa-da, valaqlamasligi kerak edi.

Bir-birining davomi bo'lgan bir nechta zinapoyalardan ko'tarilib, yarim qorong'i yo'laklardan o'tganlaridan keyin kamera eshigi oldida to'xtadi. Atrofni yaxshilab kuzatib olgach, oldindan tayyorlab qo'ygan ikkita o'ntalikni kotibning qo'lga tiqishtirdi.

— Xudoyim-ey, beyafandi, buning nima keragi bor edi?

Kamera ildam kirib, bir maktub olib chiqdi:

— Buni bu oqshom pochtaga tashlasang, juda ma'qul ish bo'lardi!

Kotib qo‘rquv ichida edi. Avvalgiday bo‘lsa, yashirincha mak-
tub olib chiqish u yoqda tursin, xonimafandini ham mana shu bir
kishilik kameraga kiritish yo‘lini topgan bo‘lardi!

Hadiksiragancha, qo‘rqa-pisa maktubni oldi.

— Buni nima qilish kerak?

— Pochtaga dedim-ku!

— Ha, ha... Oqshomingiz xayrli bo‘lsin!

Tezda uzoqlashdi.

Qudrat Yonartog‘ shotiriga:

— Menga bir yaxshi salat tayyorla! — dedi.

Qotma, daroz shotir suttikon yo‘qligini aytdi. Holbuki, bor edi.

Maqsadi boshqa edi.

— Borib olib kel!

Pul berdi.

Shotir yugurib ketdi. Darvoza yoniga bordi, nazoratchilardan
suttikon iltimos qilarkan, o‘zining tanishiga ko‘zini qisib qo‘ydi.
Baqaloq nozir tushundi. Suttikonni olib kelgunlariga qadar en-
gashib, qulog‘iga nimalardir dedi, so‘ng yana yugurib kameraga
qaytdi.

Baqaloq nozir Idoraga ko‘tarildi, prokurorning xonasiga kirdi:

— Kotibga bir xat beribdi, beyim!

— Nima?

— Shunday.

— Yaxshi, sen boraver!

Nozir qanday kelgan bo‘lsa, shunday, sassizgina chiqib ket-
ganidan keyin prokuror kotibning xonasiga kirdi. Kotib o‘rnidan
irg‘ib turdi.

Prokuror:

— Tutqunlarga tashqaridan kelgan maktublarni nazorat qila-
sizmi?

— Albatta, afandim!

— Tutqunlarning yubormoq istagan maktublarini-chi?

Kotibning rangi bo‘zday oqardi. Oqarmay ham bo‘larmi-
di, Qudrat Yonartog‘ biroz oldin bergan maktub yozuv ma-
shinkasining yonida turardi. Prokuror bilib qolsa, adoyi tamom
bo‘ladi!

Bu prokurorning nazaridan qochmadi. Qanday qochishi mumkin, astarli, juda chiroyli bir xatjild bo'lsa? Ustiga "Hurmatli Ifaqat Durdona xonim afandiga" deb yozilgan.

Qo'lini uzatib, oldi:

— Bu nima?

Kotib qo'rquvdan hushdan ketishiga bir bahya qoldi:

— Maktub, afandim...

— Kimniki?

"Meniki" demoqchi bo'ldi, aytmadi. Prokuror ishonmasdan ochsa, nima bo'ladi?

— A? Kimniki?

Endi bo'lar ish bo'lgandi, sir tutolmasdi:

— Qudratbeyning, afandim...

— Bu senga qanday kelib qoldi?

— Pochtaga tashlashimni iltimos qildi.

— Nazorat qilmadingmi?

— Qilmoqchi edim, yopishtirib qo'ygan ekan-da...

Prokuror kotibga shunday tikildiki, kotibni chaqmoq urgan-day bo'ldi, biroz gandirakladi. Uni dahshatli qo'rquv ichida qoldirib, xonasiga qaytdi. Maktubni darhol yirtib, o'qishi mumkin edi, ammo unday qilmadi. Kekkayib ketgan odamning popugini pasaytirib qo'yish, yolg'onlarini fosh qilish uchun qo'ng'iroq tugmasini bosdi. Ichkariga kirgan nazoratchiga Qudratni chaqirishni buyurdi.

So'ngra o'rnidan turdi. Qo'lida maktub, xonaning u burchagidan bu burchagiga borib kela boshladi. Ishni shunchalik qattiqqo'llik bilan olib borayotgan bo'lsa-da, demak odamlari yana o'yin o'ynayotgan ekanlar-da? Kotib ham shunaqalardan ekan. Bosh nozir-chi? Oddiy nazoratchilar-chi? Kim biladi, balki harif pul ham bergandir? Xuddi shunday, pul olmasa, kotib uning nog'orasiga aslo o'ynamaydi.

Birozdan keyin kirib kelgan Qudrat Yonartog'ga maktubni ko'rsatib:

— Tutqunlarning pochtaga jo'natadigan xatlari ochiq bo'lishi lozim, buni bilmaysizmi? — deb so'radi.

Qudrat Yonartog' somonday sarg'aydi.

- Bilaman, afandim...
- Nega yopishtirdingiz?
- Haligi...
- Chunki idoraning nazoratidan qochiraman, deb o'yladingiz,

shundaymi?

Uning o'ylashiga imkon ham qoldirmay, takror so'radi:

- Kotibga necha pul berdingiz?
- He-he-hech qancha...
- Ammo kotib oldim, deyapti-ku?
- Yo'-o'-o', yolg'on aytgan, afandim!
- Ishonchingiz komilmi?
- Ko-ko-komil, afandim!

Prokuror kotibning xonasiga o'tdi. Quدرات Yonartog' chaqirilganini, u kelganini ko'rgan, adoyi tamom bo'lganini anglagan edi.

Prokuror kirish so'zi aytib o'tirishni lozim topmay:

— Quدراتdan olgan pullarni ber! — dedi.

Kotib e'tiroz bildirib o'tirmay, shimining cho'ntagiga qo'lini yubordi, Quدرات Yonartog'dan olgan pulni chiqarib, uzatdi. Prokuror oldi, Quدرات Yonartog'ning yoniga qaytdi:

— Bu nima?

Endi yashirib o'tirishning keragi qolmagandi. Boshini xam qildi.

Prokuror:

— Alloh yo'li, din yo'li... so'zlagan nutqlaringdan biroz uyal! — dedi. — Nomzodingni qo'yibsan. Endi tutib, ishni rasmiylashtirsam, pora berish va qamoqxona qonun-qoidalarini buzishda ayblab, sudga oshirsam, buni Istanbul gazetalarida e'lon qildirsam...a?

— ...

— Saylovchilarningning oldida obro'ying yo'q bo'ladimi, yo'qmi?

Endi tamoman yengilgan edi. Bunday qilmasligi, bu safar kechirishi kerak. Kechirishi uchun o'zini keragidan ham ortiq yerga urishi lozim edi.

O'ziga hech yarashmaydigan, taslim bo'lgan tarzda ahmoqona iljayib ming'illadi:

— Bunday qilolmaysiz, — dedi. — Saylov arafasida siyosiy obro'yim bilan o'ynay olmaysiz. Chunki...

— Chunki aslzodaligim bunga yo'l qo'ymaydi, shundaymi? Men aslzoda emasman, Qudratbey. Meni tarbiyalab yetishtirish uchun otamning birovlarining eshigida qilmagan ishi qolmadi. Bilmayman, balki, siz aslzodadirsiz. Millatning taqdirini hal qilish uchun nomzodingizni qo'ygansiz. Lekin xalqimizning taqdirini qo'liga olmoqchi bo'lganlar, eng avvalo, uni sevishi, hurmat qilmoqlari lozim! Nadomatlar bo'lg'ay, nadomatlar...

Qudrat Yonartog' adoyi tamom bo'ldi, ammo prokurorning so'zlash tarzidan uni sudga ham bermasligini, saylovchilari oldida sharmanda ham qilmasligini angladi.

— Meni avf qiling, — dedi. — Yolvoraman.

Prokuror bu kishi naqadar past ketishi mumkinligini bilish uchun:

— Sizni avf qilishning iloji yo'q, — dedi. — Chunki qonun...

Qo'liga yopishdi:

— Yolvoraman, nima qilsangiz ham...

— Chunki qonun menga aybdorni kechirish vakolatini bermaydi!

— Oyoqlaringizni o'pay!

— Demak, shunchalik past ketishingiz mumkin ekan-da?

— Qo'lingizga tushdim, meni saylovchilarim oldida sharmanda qilmang!

— Ya'ni maqsadingiz illoki saylanib, Majlisga kirish, shundaymi?

— Yalinaman...

— Bir kuni saylansangiz, bo'lishi mumkin-ku, ko'rishib qolsak...

— Albatta ko'rishamiz, beyafandi, bunga hech shubha qilmang!

— Menga nimani va'da qilasiz?

Ko'zlari yonib ketdi:

— Buyurganingiz, buyurishingiz mumkin bo'lgan hamma narsani!

Qo'lida maktub, stoliga o'tib o'tirdi. Vujudi jahldan ko'ra ko'p chuqur bir qayg'u-alamga botdi. Millatning taqdiri mana shu kishiga, mana shu kishilarga qoldimi?

— Qudratbey, agar saylansangiz, sizdan o'zim uchun hech narsa, hech narsa so'ramayman. Bu faqir millat uchun bu faqir millatning, yo'qsil xalqning yonida bo'lishingizni o'tinaman xolos, yolvoraman!

Keyin qo'shib qo'ydi:

— Marhamat, ketishingiz mumkin!

XXII

Saylov butun mamlakat miqyosida Milliy Mujodaladan keyin faqat Mustafo Kamol Poshoga ko'rsatilgan darajada ko'tarinkilik bilan Yangi Partiya foydasiga hal bo'layotgan, bu esa, eng avvalo, asosiy muxolifatni, barchani hayron qoldirayotgan edi. Demak, millat "Bir partiya, bir boshliq"likdan mana shunaqa yuz o'g'irgan edi!

Millat tom ma'nosi bilan ko'tarilgandi.

Millat, balki, tom bir shuur bilan emas, ammo hokimiyatni o'zgartirish bilan bitmas-tuganmas ish, ish tufayli daromad, daromad tufayli dunyo ne'matlariga yetishmoq istayotgan edi. Hammasining uy-ro'zg'ori, bola-chaqasi bor. Necha yillardan beri boy-larning boyligiga qarashdan to'ygan, endi o'zlari ham boylikka erishish uchun ko'p narsalarni va'da qilgan Yangi Partiyaga ovoq berishdan boshqa choralari qolmaganiga ishongan edilar.

Yangi Partiya nutqlarida go'sht-yog', non, tuz, shakar, kiyim-kechak, sigareta, asal, uy-joyini, xullas, hamma narsani arzonlashtirishni, qadim zamonlardagi mo'l-ko'lhilikni yaratish uchun, kerak bo'lsa, dini mubin¹ bag'riga kirishini va'da qilgan edi. Partiyaning Bosh Markazi "Dinni siyosat quroliga aylantirish"dan maxsus nari turgan bo'lsa-da, mish-mish tarqatadigan gazetasi to'xtovsiz ishlagan, din peshvolarining ma'naviy kuchi ortgan edi.

¹ **Dini mubin** — yaxshilik va yomonlikni, savob va gunohni aniq ko'rsatadigan din.

Qudrat Yonartog' telegramma yo'li bilan ozod etildi.

Nafisa erini olish uchun moviy sport mashinasida qamoqxona darvozasi oldiga keldi. Uning orqasida bo'lsa, partiyadoshlari minib olgan qator-qator mashinalar bor edi. Tuya, Idris, Kal Mistiq o'larday ichib olgan, quvonchdan ichlariga sig'mayotgan edilar.

Qamoqxonaga yangi mudir kelgani uchun Nafisa prokurorga qachondan beri aytishni mo'ljallab yurgan gaplarini ayta olmadi. Zotan, jahldan ham tushgandi. Ammo hali ishlar iziga tushsin, "Posho hazratlari" hukumatni Yangi Partiyaga olib bersin, ana shunda...

Hamma andishalari shu edi! Iqtidor qandaydir bahona bilan saylovni "haqiqiy emas" deb topib, hokimiyatni bermasa nima bo'ladi? Shu boisdan yaltiragan quyosh yog'dusiga yetisha olmayotgan, quvonchlariga soya tushayotgan edi.

Qudrat Yonartog' "Beyafandi, bizni unutma! Avf chiqartir, umumiy avf chiqartir. Qara, hammamiz senga ovoz berdik!" deya orqasidan hayqirgan tutqunlarni ortda qoldirib, Nafisaning moviy sport mashinasiga chiqdi. Qamoqxonaning oldi mahsharni eslatar, maydon xaloyiqqa to'lib-toshgan edi. U qirollardek savlat to'kib, o'zini yoqtirgan olomonning olqishlari ostida shlapasini chiqarib, ularni olqishlar edi.

Birdan xaloyiq orasida turgan kotibga ko'zi tushdi. Xaloyiq orasidan o'tib, beyafandi yoniga chopib kelishni xohlayotgani sezilib turardi, ammo hozir buning vaqtimidi? Kotib-potib bilan shug'ullanib o'tiradigan vaziyatdami?

— Nega turibsan shofyor, haydasang-chi!

Mashina qo'zg'aldi. Orqada rango-rang, turli-tuman taksilar, do'lmushlar, xususi avtomashinalar, foytunlar, ulardan ham orqaroqda piyoda partiyadoshlar...

Tuya bilan Idrisni ham unutgandi.

Birdan esiga prokuror tushdi, yuz-ko'zi burishdi. Negadir bu "Harif" necha kundan beri xayolidan chiqmayotgan edi. Xohlamayotgandi, afandim, xohlamayotgandi!

Partiya binosining oldini bo'lsa, olomon bosib ketgan edi.

Qudrat Yonartog' usti ochiq sport mashinasida oyoqqa turib olgan, qo'lida silindrsimon shlapa, issiqdan jiq-jiq terlayotgan bo'lsa-da, parvo ham qilmay, xalqqa salom berar, "Yashaa!", "Bor bo'-o'-o'l!", "Alloh seni boshimizdan yiroq qilmasin!" kabi hayqiriqlarga mundayroq, nazokatli olqishlarga alohida e'tibor berib, javob berar, shu yerdan eson-omon qutulib, tezroq Anqaraga jo'nab ketish haqida o'ylar edi.

Mashinadan tushdi. Partiya binosiga kirarkan, ikki qator saf tortib, uni telbalarcha olqishlayotgan partiyadoshlari orasidan ildam o'tdi. Nafisa unga yetib olishga qiynalayotgan bo'lsa-da, orqasidan qolmadi. Zinapoyadan chiqarkan, qo'lini ushlab so'radi:

— Tabiiyki, Anqaraga men ham boraman, shunday emasmi?

O'qrayib qaradi:

— Nega endi?

— Mensiz ketmoqchimisan?

— Azizim, bu keyinchalik o'ylanadigan ish, hozir shuning vaqti?

Partiyaning boshqa deputatlari ham shu yerda edi. Zal tirband. Qudrat Yonartog' zalga olib chiqadigan zinapoya boshida ko'rindi deguncha, yana telbalarcha olqishlar qo'pdi. Oldinroq kelgan yangi deputatlar Bosh Markaz juda qo'llab-quvvatlaydigan bu yangi do'stlarini bir boshqacha quvonch bilan qarshi oldilar. Chunki u ularga o'xshamas edi. Bu millatning hurriyati uchun o'limdan ham qo'rqmagan, qamoqqa, qamoq degani nimasi, zindonlarga tushgan!

Quchoqladilar, o'pishdilar, bir-birini hidlab, yig'ladilar. Bu sevinch ko'z yoshlari edi. Hokimiyatni oladilar, yurtni jannatga aylantiradilar, yurtdoshlarini tushida ham ko'rolmaydigan baxt-saodatga qovushtiradilar.

O'sha kuni bayroqlar, dafna gulchambarlari, mavsum gullari bilan bezatilgan uzun karvon shahar vokzaliga dovul, surnay sadolari ostida kirib keldi. Yangi deputatlar xalqning chinakam ko'z yoshlari va olqishlari kuzatuvida poedga chiqishdi. Poyezd ham karvon kabi, gullar, dafna gulchambarlari, bayroqlar bilan bezatilgan edi.

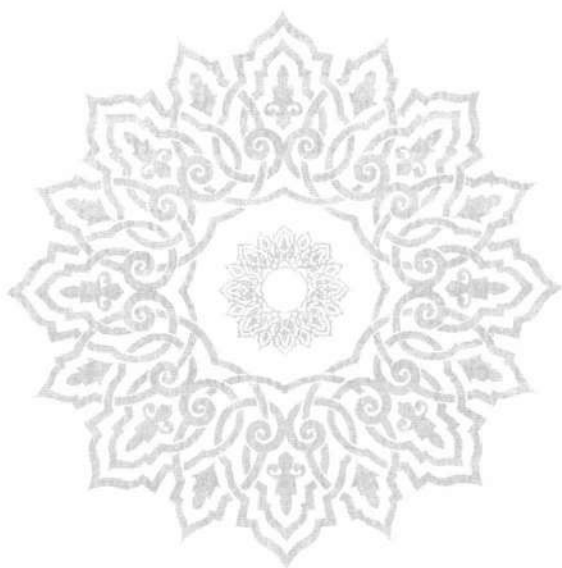
Poyezd xalqning olqishlari ostida Anqara tomonga yurdi.

Ayni kuni yurtning har tomonidan gullar, dafna gulchambarlari, bayroqlar bilan bezatilgan poyezdlar, avtobuslar, taksilar, xususiy mashinalar, samolyotlar dovul, surnay sadolari va olqishlar ostida millatning yorqin umidlarini orqada qoldirib, Anqaraga yo‘l olgan edi.

TAMOM

Basinko 'y 1969-yil, aprel.

SUOT DARVISH

MUQADDIMA

Javriya ismi Turkiyada juda mashhur. Taniqli xonanda Ibrohim Totlisasning “Fosforli Javriya” ashulasini sevib tinglamaydigan muxlis yo‘q hisobi. Turk kinosining yulduzlaridan biri — Narimon Ko‘ksal ham ilk bor “Fosforli Javriya” filmida (1959-y.) Javriya rolini o‘ynab, el og‘ziga tushgan. Biroq, aslini olganda, bu ismning mashhur bo‘lib ketishiga birinchi galda taniqli turk yozuvchisi Suot Darvishning “Fosforli Javriya” romani sabab bo‘ldi.

Istanbulning mashhur va eng go‘zal fohishasi bo‘lgan Fosforli Javriyaning ko‘ngliga hech kutilmaganda ishq savdosi tushadi. U politsiyadan qochib yuradigan, kechalari qayiqda nimalarnidir tashiydigan bir yigitni sevib qoladi. Biroq Javriya bu yigitning nima bilan shug‘ullanishi u yoqda tursin, loaqal ismini ham bilmaydi. Romanda umri fohishalik bilan o‘tgan Javriyaning sof muhabbat tufayli poklanishi tarixi hikoya qilingan.

Yozuvchi haqida ikki og‘iz so‘z. Asli ismi Saodat Baraner bo‘lgan Suot Darvish 1901-yilda Istanbulda tug‘ildi. U ijod olamiga shoir sifatida kirib kelib, turk realistik adabiyotining rivojiga katta hissa qo‘shgan atoqli yozuvchilardan biriga aylandi. Adibaning romanlari qator chet tillarga o‘girilgan. Suot Darvish 1972-yili Istanbulda vafot etgan.

Boboxon Muhammad Sharif

FOSFORLI JAVRIYA

Roman

I

“QORAQO‘LDA¹ OYNA BOR!”

Sovuq iliklarigacha muzlatib yuborgandi. Qoraqo‘lga olib kelishganidan beri o‘n besh daqiqa o‘tgan edi. Xona o‘choqda yonayotgan ko‘mir tafti-yu odamlarning hovuridan ancha ilib qolgandi.

Shunga qaramay Javriya hamon dir-dir titraydi.

Bu titroqning sovuqdan boshqa, ya‘ni qo‘rquv yoki xavotir kabi biron o‘zga sababi yo‘qday edi harholda.

Javriya... necha yillar bo‘ldiki, mana bu va shunga o‘xshash qoraqo‘llarning doimiy mijosi.

Bu kecha havo nihoyatda sovuq edi.

Qora va jingalak sochlarining u yer-bu yeri ho‘l.

U bunday kechalarga, Istanbulning rutubati iliklarini ham muzlatib yuboradigan izg‘irinli kechalarga: “La‘nati kechalar” derdi.

Odatda bunday kezlarda yog‘in-sochin yog‘mas, biroq kechaning qorong‘iligi havodagi rutubatni chor tarafga purkayotgandek tuyulardi.

Bu kecha Javriyani, uning ta‘biri bilan aytganda, “xit”lar sochlarining yiltirashi tufayli ko‘rib qolib, qo‘lga tushirgan edilar.

Holbuki, Javriya ularning hushtak tovushini, oyoq sasini uzoqdan eshitgan hamono o‘zini panaga olgan edi.

Avvaliga talvasa ichida tosh yo‘lkani taqillatgancha qochib ketayotgan baland poshna etik tovushi eshitildi. So‘ngra ikkita ayolning sharpasi paydo bo‘ldi. Birovi xo‘ppasemiz, ikkinchisi esa nozikkina... Semizi koptok singari zipillab qochib borardi. Nozigi, yanada tezroq chopqillab, ko‘zdan g‘oyib bo‘lishi lozim bo‘lgani esa hadeb qoqilar, yugura olmayotgan edi. U duch kelgan joyga o‘zini tappa tashlab yiqiladigan bir ahvolda edi. Orqadan quvib kelayotgan erkaklarning oyoq tovushi eshitalardi.

Semizi jussasidan ma‘lum. U To‘p Malohat... O‘shaning o‘zginasi...

¹ Qoraqo‘l — politsiya mahkamasi (bu va keyingi izohlar tarjimonga oid).

Uni qo'lga tushirish oson emas. Zimziyo kechada baqaloq gavadasi bir pasda g'oyib bo'ladi-qoladi. Bu gal ham shunday bo'ldi. Qoyadek qorayib turgan binolardan birining eshigiga o'zini urdi-yu, ko'zdan g'oyib bo'ldi-qo'ydi.

Malohat Istanbulni besh qo'lday yaxshi biladi. Qayerda bekinish mumkin bo'lgan bir tirqish, qayerda ko'chadan ko'chaga o'tuv yeri bor, qayerda ichiga kirib bekinish mumkin bo'lgan axlat qutisi-yu, qayerda orqa eshik orqali oshxonasiga o'tish mumkin bo'lgan mayxona bor — hamma-hammasi unga ma'lum.

Javriya ham bu borada undan qolishmaydi, ammo To'p Malohatga teng keladigani Istanbulda yo'q.

Javriya eshik oldida ustma-ust qalashtirilgan tunuka axlat qutilarining orqasiga bekindi. Tizzalarini bukib, g'ujanak bo'lib oldi. Boldirlari, sonlari va gavadasi ustma-ust buklanganga o'xshardi. Oppoq yuzi ko'zga tashlanmasligi uchun boshini tizzalari ustiga qo'ydi, qo'llari bilan tizzalarini quchoqlab, boldirlari va sonlari orasiga tiqib oldi. Qo'lga tushirishgan paytda: "Agar To'p Malohatni ushlab olishganida xitlar meni topolmagan bo'lardi", deb o'ylagan edi.

Darhaqiqat, Malohat boshi berk ko'chada birdan yo'q bo'lib qolgach, politsiyachilar endi uni topish uchun eshiklarga birma-bir bosh suqa boshlashgandi.

Yerga pusib olgan nozik qizni ko'p o'tmay qo'lga olishdi.

Qo'lga tushgan zahoti politsiyachi boloxonador qilib so'kindi. Javriya yo'g'on ovozidan uni tanidi. Jussasi bu qadar kichik bo'lgan bu politsiyachining tovushi munchalar yo'g'on bo'lmasa!

Bunga barcha hayron bo'lardi. Ovozining yo'g'onligi bois, unga "Dovul Oytan" deyishardi.

Sochini pana qilish Javriyaning xayoliga ham kelmagandi. Yodiga tushgan taqdirda ham boshini yashirishning iloji yo'q edi.

Yo'l chetida, sal nariroqda ko'cha chirog'i yonib turardi.

Xullas, o'sha chiroq nuri boshiga tushib, ho'l sochlarining ustida minglarcha yulduzchalar hosil qilgandi.

Politsiyachilar uni shu tufayli payqab qolishdi. Zotan Javriya ilk daf'a politsiya qo'liga tushganida ham shunday bo'lgan edi.

O'shanda ham u qochib bekingan, biroq sochlarining yulduzchalardек jimirlashi bois, qo'lga tushgandi.

Uni birinchi marta semiz va kekса komissar qo'lga tushirgan edi.

O'sha kechasi komissar qizga elektr fonarini to'g'rilagan onda sochlari yulduzdek jimirlagan va komissar: "Bu yerda bir fosforli qiz bor ekan, — degandi. — O'ringdan tur, Fosforli, qani ko'raylik seni!" Shu-shu uning ismi Fosforli Javriya bo'lib qoldi.

Unga bu laqab berilishining boshqa sabablari ham bor edi.

Javriyaning ko'zlari, sochlari va butun borlig'i, haqiqatan fosforlangandek, atrofga nur taratishi shunga sabab bo'ldi.

Qorong'ida, bir chekkada mijoz kutib turarkan, erkaklar qorong'iga qaramay, to'ppa-to'g'ri uning yoniga kelishardi. Uni ko'rib tanlashgani uchun emas, albatta...

Qizlar: "Buning fosfori bor, — deyishardi. — Hammadan burun uni ko'rishadi".

Darhaqiqat, erkaklar, xuddi fosfori bordek, barcha qizlar orasidan ayni uni tanlashardi.

Ular qorong'ida qizga yaqinlashdi deguncha uning ko'zlari, tishlari yaltir-yultur porlaganini ko'rishardi.

Uzoqda yonib turgan ko'cha chirog'ining shu'lası uning vujudi porlashi uchun kifoya edi.

Qizlar uni qizg'anmasdilar... Faqat o'zlari uningday bo'lmaganliklaridan afsuslanishardi, xolos.

— Nimang bor o'zi, Fosforli? — deyishardi.

Nimasi borligini Javriyaning o'zi ham bilmasdi. Faqat qizlarga javob berish uchungina:

— Fosforim bor, — deb qo'yardi.

Oqshom parisiga, kecha malagiga bundan ortiq va bundan ham go'zal ta'rif berish mushkul.

Uning go'zalligi ham, ismi ham chor tarafga mashhur edi.

"Fosforli Javriya..."

Istanbulning pastqam ko'chalari, xilvat joylari, qabristonlari, qal'a devorlari, Takfur saroyi xarobalari-yu, polizlarida u eng jozibali qiz edi.

Xotinboz sayoqlar uni bir-biriga tavsiya qilishar, u bilan aysh-
ishrat qilganini aytib, maqtanishardi. Ular uchun bundan zo'r gap
yo'q edi...

— Kecha Majidiyako'yda tongga qadar Fosforli bilan rosa ishrat
qildik-da. Berilib o'ynaganida nur sochishini bir ko'rsang edi...

Javriyaning raqsini ko'rgan kishi uning ko'yida dali-devona
bo'lmay qolmasdi.

Bu fosforli parini deb qanchadan-qancha yigitlar mushtlashma-
gan deysiz...

Javriya bugunga qadar qanchadan-qancha bo'z yigitning joniga
zomin, nechtasining turmaga tushishiga sabab bo'lmadi, deysiz...

Buni faqat Ollohning o'zi biladi, xolos.

Fosforlining bu ishlardan xabari yo'q edi.

Bu kecha sochlarining yiltirashini ko'rib, uni adashmay topgan
politsiyachi ori, uzun bo'yli, qotmadan kelgan kishi edi.

U cho'ntak fonarini unga to'g'rilab, yuzini ko'rar-ko'rmas:

— Iye, bu senmisan, Fosforli?! — dedi.

U Istanbulda mashhur bo'lib, shahar politsiyachilari uni yaxshi
tanishardi.

— Menman, komissar aka, — deya qiz yashiringan joyidan
chiqdi.

A'zoyi badani dir-dir titrardi.

Titramay bo'ladimi? Ustida yengi kalta kofta, yo'l-yo'l eski
yung yubkasi ham yuqqagina bo'lsa.

Javriya kechki ayozga chidamli bo'lsa-da, bir yil turmada yotib,
ko'cha sovug'ini unutgani uchun titrayotgan bo'lsa ajab emasdi.

Javriya eshik soyasidan chiqdi deguncha Dovul Oytan:

— Iye, bu senmisan, Fosforli?! — deya singlisini ko'rgandek
sevinib, uni quchdi. Qizning o'pkasi to'lib, ho'ng-ho'ng yig'lay
boshladi.

Biroq bu sevinch yoshlariga o'xshamasdi.

Javriya bo'ynidan quchgan qo'llarning nihoyatda ingichkalash-
ganini, bosh qo'ygan vujud quruq suyakka aylanganini his qilgan
edi.

— Yig'lama endi, bas qil... Ko'zi ochilmagan qizmidingki, qo'lga tushganingdan uyalib yig'lasang.

Dovul Oytan uning ne sababdan yig'layotganini, balki, tushunmagan edi...

Ko'cha qorong'i, rutubatli va sovuq. Javriya o'zini nihoyatda g'arib-u notavon his qilayotgandi...

Kundan kunga zaiflashib borayotganini sezardi.

Ko'ngli issiqqina bir go'sha topib, orom olishni ich-ichdan qo'msayotgan ushbu damda, sovuq va rutubatli qorong'i kechada politsiyachilar tomonidan quvlanishi ilk daf'a uning xo'rligini keltirgan edi...

Politsiyachi quruqqina qilib:

— O'zingni go'llikka solmay qo'yaqol, — dedi. So'ng sheri-giga o'girilib: — Sen buning yonidan jilma. Men unisini topay, — dedi.

Oytan uning qayoqqa qochib ketganini juda yaxshi bilardi.

Darmoni bo'lganida Javriya ham o'sha yoqqa juftakni rostlagan bo'lardi...

Biroq tuflisi xiyla katta, buning ustiga, tizzalarida darmon yo'q.

Politsiyachi qo'lini Javriyaning bo'ynidan oldi. Qiz suyanmasa yerga yiqilishini sezgani uchun unga suyanib oldi.

Shunda Fosforli Javriya yonidagi bu vujud isitmadan yonayotganini his qildi.

Bu vujuddan chiqayotgan harorat Javriyaga yoqib tushgani uchun u politsiyachining pinjiga kirib oldi.

Politsiya ma'muri Malohatni o'ylab boshi qotmoqda edi. "Osmonga uchib ketmagandir!.."

Mantiqqa ko'ra uchmasligi kerak bo'lgan Malohat go'yo uchgandek g'oyib bo'lgan edi.

Uning yo'g'on gavdasi qaysi tirqishga kirib ketganini kim biladi deysiz...

Politsiya mahkamasi Beyo'g'li tumaniga qarashli bo'lib, ko'cha yuzidagi to'rt qavatli binoda joylashgan edi.

Bu tashlandiq bino ko'rinishidan qachonlardir biror yunonnik bo'lgan bo'lsa kerak.

Mahkama binosining eshik-romlari, zinapoya tutqichlari yong'oqdan ishlangan.

Eshikdan oldin tosh yotqizilgan maydonchaga, u yerdan gulqog'ozlari sarg'ayib ketgan dahlizga kiriladi.

Yuqoriga olib chiqadigan pillapoyalar yonida yong'oqdan ishlangan va naqshinkor oynavand eshik. Eshik qarshisidagi devorning qoq o'rtasida romi yong'oqdan ishlangan va o'yma naqshlar bilan bezatilgan toshoyna bor edi. Bu baland toshoynaning ikki tomonida avvallari kiyim ilgichga o'xshagan bir narsalar bo'lgan bo'lsa kerak.

O'sha yerdagi gulqog'ozlarning rangi unchalik o'ngmagani bundan dalolat berib turadi.

Javriyani ilk bor bu qoraqo'lga olib kelishganida u sevinchdan:

— Ha-a... Qoraqo'lga oyna bor ekan! — deya qars urgan va darhol oyna tomonga chopgan edi.

Javriya shu toshoynada o'z aksini birinchi marta boshdan-oyoq ko'rgandi.

Javriya o'z aksini boshdan-oyoq ko'rishdan shu qadar zavqlandiki, hatto qo'lga tushganidan chekayotgan nadomatini ham unutdi-qo'ydi.

Ha, qoraqo'lga oyna bor edi.

Hech kim e'tibor bermagani, hatto ertalabdan supurib-sidirishga keladigan kekxa farrosh xotin ham changini artmagani uchun oyna ancha xira tortgan edi.

Oynaga qarash hech kimning xayoliga ham kelmasdi.

Qandaydir hodisadan hayajonlanib yoki asabiylashib qoraqo'lga kirib-chiqqan kishilar oynaga e'tibor ham bermasdilar.

Qoraqo'ldagi bu oyna oldida faqat fohishalar andarmon bo'lishardi. Axloq politsiyasi tomonidan ba'zan kechalari to'satdan o'tkazilgan qidiruv natijasida ko'pgina fohishalar qo'lga tushar va ichkaridagi xona to'lib ketardi. O'sha kechasi bitta-yarimta kisavur yo kontrabandist, yoki qotil tutib keltirilguday bo'lsa, tabiiyki, qizlarni ichkari xonaga kiritishmas, ko'pchiligini dahlizda qoldirishardi. O'shanda qizlar toshoyna oldida andarmon bo'lib, yuz-ko'zini bo'yashar, sochlarini tarashar, paypoqlarini tortib, taranglashtirar, joyidan chiqib ketgan koftalarini yubkasining ichiga tiqishar yoki

loy chaplangan tufllilarini tupuklari va ro‘molchalari bilan tozalar edilar.

Javriya bu oynada o‘zini ilk bor ko‘rgan kuni egnida pushti ko‘ylak bor edi. Bu ko‘ylakni unga qimorboz Vosif qamalishidan bir hafta oldin hadya qilgandi. O‘ziyam ko‘ylakmisan ko‘ylak edi-da! Chap ko‘kragining ustida yurak shaklida jajjigina guli bor.

O‘sha kechasi bu yerga keltirilgan qizlar ichida yarq etib ko‘zga tashlanadigani, eng chiroylisi va eng ko‘rkami ham Javriya edi.

Bu kecha bo‘lsa eshikdan kirib, toshoyna oldidan o‘tarkan, Javriya rang-ro‘yining aftoda ekanini ko‘riboq oynadan yuz burdi. Hatto, Dovul Oytan ham undan ko‘rkamroq edi. Uning egnidagi binafsharang libos ezg‘ilangan bo‘lsa-da, harholda ipakdan tikilgan.

Ularni orqadagi xonaga olib o‘tishdi. Xonada uchta stol bor edi.

Ikki stol bo‘sh, uchinchisida bo‘lsa boshyalang, lablari do‘rdoq, olako‘z muovin o‘tirardi.

Uning oldida sariqdan kelgan, tuzukkina kiyingan yosh yigit tikka turardi.

Sal nariroqdagi taxta o‘rindiqdand oppoq sochlari yelkasiga yoyilib tushgan, bir qoshining usti yorilib qonagan keksa ayol joy olgan.

Ayol juftlangan tizzalarini ikki qo‘li bilan quchoqlab o‘tirardi. Boshi xam, ko‘zlari bir nuqtaga qadalgan.

Undan nariroqda yalangoyoq, ko‘ylak-shimi juldur-juldur bo‘lib ketgan bir qishloqi bola yig‘lab turibdi.

Muovin kelganlarga qayrilib qaragani ham yo‘q. U dag‘al to‘vushda bolaga o‘shqirdi:

— Bas qil, uvillayverma!

Yig‘i pichoq kesganday, birdan to‘xtadi. Ko‘zyoshlari ham tindi-qoldi. Bola kir qo‘lining orqasi bilan ko‘zlarini artdi.

Muovin ro‘parasidagi sariq yigitga o‘girilib:

— Bu xotin sening onang bo‘ladi!.. — deya nimalarnidir tushuntira ketdi.

Javriya hech qayoqqa qaramay, bir chetdagi taxta kursiga o‘tirdi. Oytan ham yoniga cho‘kdi. O‘tirdi deguncha Javriyaning yelkasiga bosh qo‘ydi... Bir-ikki daqiqa ham o‘tmay pinakka ketdi... Ora-sira

seskanib ko'zini ochib qo'yar, xonani nazardan o'tkazar, so'ng ma'nosiz ko'zlari yana o'z-o'zidan suzilib, yumilardi.

Xona issiqqina bo'lsa-da, Javriya negadir hamon qaltirardi.

U iliklarini ham muzlatib yuborgan sovuq tufayligina qaltirayotgan emasdi. Ich-ichdan kelayotgan va a'zoyi badanini qaltirayotgan bu titroqning sababi bir oz qo'rquv bo'lsa, ehtimol.

U bu kecha qoraqo'lga ilk bor keltirilgan oqshomdagidek qo'rqayotgani shubhasiz.

O'sha kechasi u ne qilishini bilmagani uchun qo'rqqan bo'lsa, bu oqshom ne qilishlarini, boshiga nelar tushishi mumkinligini bilgani uchun qo'rqayotgan edi.

Ichida qo'rquv bo'lmaganida edi, u bu kecha qoraqo'lning issiqqina xonasiga tushganidan zarracha afsuslanmagan bo'lardi.

Butun a'zoyi badani bunday issiqqa muhtoj edi.

Qolaversa, bu yerda yor-do'stlari, tanish-bilishlarini ko'rishi mumkin. Qiz ularni yaqin qarindoshini sog'ingandek sog'ingan edi.

Oytanning isitmadan yonayotgan boshi elkasini isitayotgandi.

"Rosa ozib-to'zibdi. Ahvoli chatoq, cho'zilib qolmasa go'rgaydi", deb o'ylab, xo'rsinib qo'ydi.

Shu choq eshikdan qora sochlari yoyilib elkasiga tushgan, kumushrang juldur po'stin kiygan, shirakayf xotin kirib keldi.

"Tentak Marika!" — deya qaddini rostlab, unga peshvoz chiqmoqchi bo'ldi.

Biroq Oytanning seskanib tushganini ko'rib, mixlanganday joyida qotdi-qoldi. Muovinga bildirmay, Tentak Marikani yoniga imladi.

Biroq Marika unga ma'nosizlarcha boqdi. U oyog'ida zo'rg'a turardi. Shamolda qolgan qamishdek u yoqdan-bu yoqqa chayqalardi.

"Bu oqshom ham bo'kibdi!" deb o'yladi Javriya. So'ng yana unga ishorat berishga chog'landi.

Ammo Marika eshik kesakisiga suyangancha beparvo turaverdi. Muovin boshini ko'tarib, jahl bilan unga tikildi.

— Yana-ya?! Yana shu holga tushibsan-da, Marika!

Marika shu zahoti bidilladi:

— Xuddi shunday, Poshom!...

— Na uyatni, na hayo-hijobni biladi bu!

— Xuddi shunday, Poshom!..

Ajabo, berilgan savollarning ma'nosini tushunayotganmikan? Qulog'iga gap kirayotganmikan?

— Hoy qiz, men senga nelar dedim-u, sen ne deyapsan...

Muovin gapini tugatmayoq, Marika ko'zini katta ochib, atrofga alangladi, so'ng sayray ketdi:

— Ismim Marika, otamning ismi Yo'rgo'... Onamniki Orifli... 925-yilda tug'ilganman. Istanbullikman, boshim ochiq, bola yo'q, uy yo'q, er yo'q, hech kimim yo'q...

— Jim bo'l, o'tir bu yerga! — deya bir politsiyachi uni qo'lidan ushlab bir chetdagi taxta o'rindiqqa o'tqizdi.

— O't bu yoqqa, tartibbuzarlik qilma!

Javriya dugonasini chaqirdi:

— Marika, Marika, kelsang-chi bu yoqqa.

U Javriyaga nazar tashladi. O'rindiqqa cho'kib, boshini devorga tiradi. Yarim ochiq ko'zlari bir yonga og'di.

Javriya u bilan so'zlashishdan voz kechdi. Muovin ustma-ust sigareta tutatayotgandi.

Javriya o'pkasini to'ldirib, tutun tortgisi keldi. Oh...Qani endi bir mazza qilib tortsa. Koshkiydi, biror tanishi kelsa-yu, so'rab olsa..

Asta-asta nariroq surildi. Oytanning kichik, zaif gavdasini o'rindiq ustiga ohistagina yotqizdi.

O'ng elkasi uyushib qolgan edi. Yelkasini bir-ikki bor o'ynatdi.

Harholda bu yelkasini Oytanning boshi ancha isitgan, shu bilan birga uning teridan ancha namlangan edi.

Muovinning ro'parasida turgan yigit ancha asabiy ko'rinaradi.

U boya sigareta tutatmoqchi bo'lgan, biroq muovin uning qo'lidagi sigaretani olib, o'choq oldiga otib yuborgan edi.

Javriya o'rnidan turib, sigaretani olish niyatida bir necha odim otdi. Marikani o'rindiqqa o'tqizgan yosh politsiyachi o'shqirib berdi:

— O'rtada tentirama!

— Nima, sen yo'l nazoratchisimi, aka? — dedi Javriya. — Nomersiz yo'lga chiqmaymiz biz! Ayb qilgan bo'lsak, jazo pattasini yozib berarsan..

Egildi. Sigaretani olib, orqaga qaytdi va iljayib, politsiyachiga:
— Tutatib olaylik, — dedi.

— Sen o'sha-o'sha eski Fosforlimisan?

— Ha, o'sha o'zing bilgan Fosforlimiz, bir mo'yimiz o'zgargani yo'q.

— Qayerlarga yo'q bo'lib ketding?

Javriya tirjayib javob berdi:

— Chayqov bozorida edim.

Politsiyachi kuldi-da, unga bir sigareta uzatdi.

— Tashla qo'lingdagi irkitni. Sen bizning eski, hurmatli mijozlarimizdan. Senga bitta yangi sigareta beray.

Javriya yangi sigaretani oldi. Ammo tashlandiq sigaretani qulog'ining orqasiga joylab qo'ydi.

Oppoq tishlarini ko'rsatib; politsiyachiga ishva qilib qo'ydi. Politsiyachi yonib turgan sigaretasini uzatdi, Javriya tutatib oldi.

Javriya uzun-uzun tortib, o'pkasini nikotin tutuniga to'ldirdi. Boshi sal aylandi, ko'zlari suzildi. O'zini xuddi o'tkir sharob ichganday his qildi. Ko'zlarini ohista yumib, kayf qilish maqsadida bir chetga o'tib o'tirdi. Sigareta tez tugab qolmasin deya, asta-asta tortishda davom etdi.

Ko'zlari yumuq, oyoqlarini ostiga juftlagan, yelkasini devorga tiragan ko'yi o'tirardi.

Hech narsa haqida o'ylagisi kelmasdi, faqat sigareta kayfini sursa bo'ldi.

Endi dam oladigan payti keldi. Issiqqina joyda o'tiribdi. Sigaretasi ham bor.

O'rindiqda maza qilib o'tirardi. Toshdek qotgan suyaklari asta-asta yumshayotgandek tuyulardi.

“Qaniydi bularga insof kirib, yarim kechasi bizni mudiriyatga jo'natmasalar”, deb o'yladi u. Shu yerda tunab qolsa qanday soz bo'lardi.

Shu issiqqina xonada maza qilib uxlab olgan bo'lardi. Haqiqatan ham u dam olishga muhtoj edi.

“Bir yillik qamoq bizni ojiz-u notavon bandaga aylantirdi-qo'ydi”, deb xayolidan o'tkazdi u.

O'tir... O'tir... "Shu Qiziloy uchun ham o'tir!.." Shu geroi
ishida uning zarracha gunohi yo'q. Cho'tir Vali qayerda ekan...
Qayerdan ham u qo'liga paketlarni tutqazdi-yu, qochdi-ketdi...

Fosforli ne bo'lganini anglab ham yetmay ro'parasida xitlar
hozir-u nozir bo'lishgan edi.

"Paketlarni cho'z bu yoqqa"... "Qaysi paketlarni?" "Qo'ling-
dagilarni!" "Bu paketlar meniki emas-ku..." "Iye, kimniki bo'lma-
sa?" "Bularni menga bittasi berdi-yu, qochib ketdi..." "Kim edi u?"

Bergan odamning hurmati, yuz-ko'zi, or-nomusi bor.

Uni sotib, ko'rgan-bilganlarini politsiyachilarga, muovinga,
ko'cha qorovullariga, tergovchilarga aytsa bormi, Istanbul ko'cha-
lari uning uchun zindonga aylangan bo'lardi.

— Bilmayman...

Javriya shu so'zda turib oldi. "Mardga sotqinlik yarashmaydi",
deb o'yladi u.

Natijada, o'z ta'biri bilan aytganda, "Qiziloy yo'liga" bir yilga
kesildi.

Bir yil qamoqda o'tirishning o'zi bo'ladimi? Undan keyin...
yana ikki yil Bo'luda o'tirishi lozim edi. Ikki yil Bo'luda!

Aytishga oson...

Hali eng yomoni bu emasdi.

Istanbuldan ayrilish yomon... Qamoqda o'tirish yomon... Bo'lu-
da g'urbatda yashash yomon... Juda yomon...

Biroq eng yomoni bu emasdi.

Uning uchun eng yomoni Istanbuldan emas... undan ayrilish edi.
"U"ni eslarkan, yuragi dukullab ketdi.

Bir yil yigirma kun bo'ldiki, undan hech bir xabar yo'q.

Unga ne bo'lganini, haligacha o'sha yerdami yoki yo'qmi —
bilmasdi. Izlab borish uchun tun yarmidan og'ishini poylagandi.

Chunki u Javriyaga shunday deb tayinlagan.

Politsiya qo'liga tushmaganida edi...

Uni topa olarmikan?

U bir yildan beri shundan qo'rqib ezildi...

A'zoyi badaniga bir oz issiq yugurdi... Sigareta tortib, kayf qildi.
Cho'ntagida puli bo'lsaydi, sal ilgariroq muovin bilan ma'murga
choy keltirgan qahvachiga bitta choy buyurgan bo'lardi.

Biroq... Cho'ntagida loaqal sariq chaqasi ham yo'q. Qorong'ida tentirashining sababi ham shu edi. "Buni Istanbul deydilar. Mulla-jiring bo'lmasa bir odim ham ota olmaysan. Boylar yurti bu!"

Ma'mur choyini ho'plarkan, issiqdan suzilgan ko'zlari bilan qizga tikilardi.

U choydan ho'pladi deguncha Javriya beixtiyor quruqshagan lablarini yalab, yutinib qo'yardi.

U dasturxon atrofida ovqatlanayotgan kishilarni kuzatib, yutinayotgan ochko'z mushukka o'xshardi.

Hozir bu yerda undan, Oytan va Tentak Marikadan boshqa kimsa yo'q.

Boshi ko'ksiga tushgan Marika bir chetda mudrayapti. Oytan bo'lsa ora-sira seskanib ko'zini ochar, atrofga ma'nosiz nazar tashlab, yana uyquga ketardi.

"Bu oqshom balki mudiriyatga jo'natmaslar, — deb o'yladi u. — Bo'lar ish bo'ldi, dumimizdan ilindik, endi hech bo'lmasa shu yerda tunay qolsak yaxshi bo'lardi. Isinib olgandan so'ng bu izg'irinda Yuksakqaldirimgacha piyoda borish, ko'priktan o'tish kerak... U yer to'lib ketgandir... Buning ustiga muzlab ham yotgan bo'lsa kerak..."

Eti junjikdi.

"Men ham boshqalarga o'xshab mizg'ib olsammikan?" Biroq ma'mur choyini ichib bo'lmaguncha ko'z yumolmasligini tushundi. Yana uni tomosha qila boshladi. Qani endi bir piyolagina choy ichsa!..

Choyqadahning tagida ikki barmoq bo'yi choy qolgan edi. Qiz chiday olmadi.

— Akajon, — dedi u. — Choyning oxirini menga beraqol.

Ma'mur choyqadahni og'ziga yaqinlashtirayotgan joyida to'xtadi. Bardaqni¹ uzatmoqchi bo'ldi, so'ng harholda niyatidan qaytdi va so'radi:

— Nima, bu oqshom ishlay olmadingmi?

— Mayda pulim yo'q, akajon... Yonimda chek daftarim bor...

Ma'mur unga tikildi. Javriya davom etdi:

— Istasang senga chek yozib beray, bankaga borib olasan.

¹ **Bardaq** — choy ichiladigan idish, stakan.

Zo‘r gap aytganday tirjaydi.

— Mayli, Fosforli. Choychi kelsin-chi, so‘ng senga bitta choy buyurarman.

— Baraka top, akajon.

Qiz endi o‘zini emin-erkin tutib, so‘zlay boshladi:

— Dunyo yaxshi odamlar tufayli omon turibdi, — dedi u. — Agar bu oqshom Jamil aka navbatchi bo‘lsa choy buyurish u yoqda tursin, sovuqotib o‘lsin, deb derazalarni ochib qo‘ygan bo‘lardi.

Muovin qoshini ko‘tarib:

— Ovozingni o‘chir! — deb o‘shqirdi.

— O‘chdim, o‘chdim... Qizishmang, Muovinbey amaki!..

Jim qoldi... Choyini kutib o‘tiraverdi. Holbuki, u gapni aylan-tirib, bugun mudiriyatga olib borishadimi, yo‘qmi — shuni bilib olmoqchi edi.

Bu yerdan u yerga borishning o‘zi hech gap emas. Hatto, ertasi-ga o‘tkaziladigan tibbiy ko‘rik ham hech gap emas... Biroq kasal chiqsa-chi... Unda nima bo‘ladi...

Turmadan chiqdi deguncha kasalxonaga tushsa... Oylab u yerda qolib ketsa...

Kallasiga urgan fikrdan birdan yayrab ketdi. Kasal chiqdi — kasalxonaga yotdi degani... Kasalxonada yotish esa Istanbulda qolish demak edi.

“Demak Istanbulda qolishim va bir amallab, qochib ketishim ham mumkin”.

Oллоh qachon uni shu politsiyaning qo‘lidan qutqararkin, qachon emin-erkin nafas olib, qo‘llarini sollantirib, Istanbul ko‘chalarini kezib yurarkin? Ikki yil Bo‘luda qolgan taqdirda ham qaytib kelgan kuniyoq ko‘chalarda yana quvlashmachoq boshlagan bo‘lmasmidi?..

“Biz hech kimning arpasini xom o‘rganimiz yo‘q-ku. Ollohnning ko‘chasini hukumat bizga chiqargan...” deya xo‘rsinib qo‘ydi u.

Eh, bu Bo‘lu. Ammo-lekin zap joy-da... Naq do‘zaxning o‘zi! U yerdan pulsiz Istanbulga kelib olguncha ne jafolar chekmadi.

O‘sha to‘ng‘iz shofyorning ko‘nglini olishning o‘zi bo‘ldimi. “O‘shanda yuk mashinasida sovuqdan rosa adabimni yedim-da, — deb o‘yladi u. — Sharti ketib, parti qolgan bu cholni hech ta‘bim

tortmadi". Shofyor bir mo'ysafid kishi edi. Og'zida tishi, boshida tuki qolmagan.

Butun yo'l bo'yi Javriya ichidan: "Men senga ko'rsatib qo'ya-man, tullak!" der edi. Aytganini qildi ham. Istanbulga keldi degun-cha shofyorga bildirmay juftakni rostlab qoldi.

"Bu tullak o'zini qo'yarga joy topmagan bo'lsa keragov", deb o'ylagan sari kulgisi qistardi.

Javriyaning cho'ntagida hemiri yo'q. Ammo siqilmasa ham bo'ladi, chunki endi u Istanbulda. Javriya ichki hayajon bilan:

"Tosh-u tuprog'ingga qurbon bo'lay, Istanbul!" dedi ichida.

Yig'lay olsaydi... Ehtimol, ho'ng-ho'ng yig'lagan bo'lardi...

Havoda boshqacha bir ifor, boshqacha bir bo'y bordek tuyulardi. Go'yo har tarafdin unga tabassum qilishayotgandek, ro'paradan oshno, yor-do'stlari chiqib, uni olqishlayotgandek edi.

U ham barcha-barchaga tabassum ulashgisi, barchadan hol-ahvol so'ragisi kelardi.

Javriya besh qo'ldek biladigan bu ulkan shaharga kelgan zahoti o'zini muhtasham saroyining ichida sayr qilayotgan malikadek ulug' va qudratli his qildi.

Do'g'onchida bir oz aylandi... Yoniga kelgan erkaklar bilan uch marta Qorachaahmadga borib keldi.

Ulardan biri endigina armiyadan bo'shagan Onado'li yigiti edi. Ikkinchisi askar... Unisi bo'lsa bir sayoq.

Narigi sohilga o'tish uchun kema pattasigagina emas, balki qornini to'ydirishga ham yetadigan pul ishlab oldi.

Hatto, Uskudar bandargohiga kelib, saqich oldi-da, dengiz bo'yidagi o'rindiqqa o'tirib, chaynay boshladi.

Elektr nurlari ostida tip-tiniq moviy dengiz atlas kabi jilolanadi. Ko'k qo'rg'oshin rangiga kirgan.

Kema to'lqinlar og'ushida chayqala-chayqala suzib boradi.

Dengizdan o'tkir mog'or, baliq, chig'anoq va tuz hidi ufuradi. U bu tanish hidni bir yildan beri orziqib sog'ingan edi.

Izg'iringa, sovqotganiga qaramay, o'zini shu moviy dengiz qu-chog'iga tashlab, miriqib quloach otib suzish istagi butun borlig'ini yengib bo'lmaydigan darajada qamrab kelardi.

Kemaning quyrug'idan joy oldi. Saqichni chaynadi-chaynadi-da, xumori yozilgach, dengizga tuflab tashladi.

Ne qilarini bilmas, shu lahzada, hatto, Istanbulga nega kelganini ham o'ylamasdi.

Xayolan "jon-dildan sevgan dengizim" deb o'ylarkan, dengizdan anqiyotgan hidni ich-ichiga yutmoq uchun chuqur-chuqur nafas olar edi.

U nihoyat Istanbulga kelgan edi...

Istanbulda bo'lmaganida, hatto bu shahardan umidi uzilganida ham Istanbulga kelish, Istanbulga qovushish uchun ming balo-yu jafolar chekishga rozi edi.

"Bir yil qamoq, ikki yil surgun. Oxiri ko'rinmaydigan bir balo-kul!" deb o'yladi u.

To'g'risini aytganda, Javriyaga qamoqdan ko'ra surgun qattiq alam qilgandi.

Qamoqda Istanbulga chiqish u yoqda tursin, turmadan tashqariga bir odim ham chiqa olmasdi.

Surgunda bo'lsa...

Og'izda erkinsan, biroq istagan ishingni qilolmaysan...

Alam qilmaydimi bu... Haqiqatan juda yomon va chidab bo'lmaydigan bir hol edi.

Ko'priikka ko'zi tushdi deguncha sevinchdan baqirib yuborayozdi. O'zini zo'rg'a bosdi. Uzoq ayriliqdan so'ng ota uyiga kelganday hayajonlanardi.

Uning bolaligi shu ko'prikning ustida, ostida va atrofida o'tgan axir!

Xotirasida qolgan ilk narsa shu ko'prik pontonlari. Shu pontonlarning ustida o'ynab yurgan kezlarini es-es xotirlaydi. Yonida novcha, oyoqlari oriq kishi bo'lguvchi edi. Kim edi u, ajabo, otasimidi?

O'sha kishi uni yetaklab yurar, kechalari bo'lsa pontonning ustida, bir chekkada qo'lansa dengiz hidini hidlay-hidlay, g'ujanak bo'lib uxlab qolishardi. Uyg'onganida ustiga o'sha kishining kamzuli yopib qo'yilganini ko'rardi.

Yana bir narsani eslaydi. Bir o'lik ponton ustida cho'zilib yotibdi... Og'zi ochiq... Og'zining ichida pashshalar g'ujg'on o'ynaydi...

Javriya va boshqa bolalar uning ustida. Javriya ho‘ngrab yig‘laydi, boshqa bolalar yig‘lamaydi.

Nega?.. Bu murda, oriql, ozg‘in oyoqli o‘lik, doim uni yetaklab yuradigan kishimidi? Uni bag‘riga olib uxlatadigan, otam deb o‘ylaydigan va kim ekanligini bilmaydigan kishimi?

Nega boshqa bolalar yig‘lamayapti, nega faqat u yig‘layapti?

Ana! Ana, bo‘g‘oz bandargohi ham ko‘rindi. Bir gal u yerdan bir shoda marjon topib olgan edi. Yam-yashil marjonlarni ko‘ziga qo‘yib quyoshga qaraganida qanday ajoyib tovlanardi.

Marjonni bo‘yniga osdi-yu, o‘zini ko‘rish uchun Emino‘nuga qarab chopdi. Do‘kon oynasi oldiga bordi. Kechalari uxlashdan oldin, marjonni bo‘ynidan olar, bag‘riga bosib yotardi.

Barcha bolalar bu yashil marjonga havasmand edilar. Hammasi marjonni undan tortib olish payida bo‘lishardi.

Nihoyat oldilar ham!..

Marjonni xuddi hozirgina tortib olishganday Javriyaning ichi achishib ketdi.

Ko‘priikka chiqar-chiqmas darhol o‘sha joyga... Najotibey ko‘chasi tomonga chopgisi keldi.

Biroq u Javriyaning kunduzi bu yerga kelishini taqiqlab qo‘ygan edi. “Kechasi kelgin, unda ham orqangdan bitta-yarimtasi poylayotgan bo‘lmasa...” deya bir necha bor ogohlantirgandi. Avvallari u qizning bu yerga kelishini hecham xohlamasdi. Biroq Javriyaning parvoyi palak, quloq solgisi kelmasdi.

U odamlarni to‘xtamay ta‘qib etadigan qaysar itga o‘xshab kettardi... Uni to‘xtovsiz ta‘qib qilar, undan ayrilishni istamasdi.

Oxiri u ham Javriyadan qutulolmasligini tushundi shekilli, uyiga kirishiga va ba‘zi kechalari tunab qolishiga rozi bo‘ldi.

Bu xotiralarni eslab, Javriyaning butun vujudi yayrab ketdi.

Uning xonasida qanday mas‘ud kechalarni boshdan o‘tkazmasdi... Ha, o‘sha kechalar hayotining eng go‘zal damlari edi.

Shularni o‘ylab, birdan boshi aylandi va o‘z-o‘ziga:

— Voy jonim-ey, — dedi. — Ne bo‘ldi o‘zi menga? Xuddi kayfim oshib qolganga o‘xshaydi-ya...

Duch kelgan kishiga undan so‘z ochgisi kelar, biroq hech kimga og‘iz ocha olmasdi. U ham o‘zi haqida gapirishni man etgan.

“Meni tanishingni birov bilmasin! Hech kimga men haqimda og‘iz ocha ko‘rma!” deya qayta-qayta ogohlantirgan. Javriya: “Og‘iz ochmayman!” der, qasam ichardi. Faqat kelib-ketishiga u ruxsat bersa bo‘ldi.

Vaholanki, u hammaga uni “erim” deb aytishni istardi. Biroq bu g‘irt yolg‘on bo‘lardi. Javriya ichki bir xo‘rsinish bilan: “Loaqal qo‘limni ham ushlagani yo‘g‘u!” deya xayolidan o‘tkazdi.

Zotan bu Fosforli uchun, ehtimol, mojaroning boshi edi. Fohishalikni qachon boshlaganini o‘zi ham eslay olmaydi. Al-laqachonlardan beri yot erkaklarga taslim etib o‘rgangan vujudini yangi bir erkakka topshirish Javriya uchun cho‘t emas. Biroq gap shundaki, boshqa barcha erkaklar Javriyadan istagan narsani u istamas edi.

“Tosh-u tuprog‘ingga qurbon bo‘lay, Istanbul!” deya, balki yuzinchi daf‘a takrorlaganicha ko‘prikdan o‘tdi.

Galataning Rixtimiga kelib to‘xtadi. “U”: “Kunduzi bu yerga kelma!..” derdi. Ajabo, u haliyam o‘sha eski hovlida, omborlar orasidagi kichkinagina xonasidamikan?

U bu xonada ne qilardi o‘zi?

Nega politsiyadan bu qadar qo‘rqardi?..

Uni nechog‘lik ko‘rgisi kelsa-da, kunduzi u tomonga bormasligi kerak. Axir, so‘z bergan!

Qolaversa, o‘zi ham Istanbulga yashirincha kelgan-ku. Sur-gundan qochib keldi-ku. Qo‘lga tushsa, uni to‘ppa-to‘g‘ri Bo‘luga jo‘natishadi.

Uni ko‘rsa, hol-u ahvolini bilsa bo‘ldi, keyin uni qaytarib yuborsalar ham mayliga, afsuslanmaydi, biroq hozir u izquvarlarning ko‘ziga ko‘rinmay turgani yaxshiroq.

Ko‘stining mayxonasi tomonga bormoqchi bo‘ldi. Barba o‘sha yerdamikan, ajabo?.. Uni ko‘rsa bir qadah ichkilik berishi turgan gap.

Qamoqdan qutuldik, bu hazilakam gapmi?! Barba juda yaxshi odam-da. Uni kofir deganlar noma‘qul buzoqning go‘ishtini yebdi! Shu Galatada Barbadan yaxshiroq odam yo‘q. Ne topsa faqir-u fuqaroga ulashadi. Ko‘stiga bildirmay qanchadan-qancha yaxshilik qilardi u.

Duxoba o'g'irligi sodir bo'lganida Valiaddinga qo'shilib xonavayron bo'lishiga sal qolgandi. O'shanda Barba Ko'stiga bildir-may uni bir oy mayxonada saqladi.

Hamma narsa oydinlashib, aybdorlar qo'lga tushganidan keyin-gina u Javriyaga ruxsat berdi.

Buning ustiga Barba qilgan yaxshiligi evaziga hech narsa talab qilmaydi. Hech qachon xijolatpazlikka ham yo'l qo'ymaydi.

Xullas, farishta kabi bir inson, tamom-vassalom.

Qolaversa, u qadar qari ham emas. Bo'ludan uni olib kelgan shofyor undan qariroq edi-ku...

Xudo ursin uni...

Javriya umri davomida hech bir erkakdan bu qadar nafratlan-magan edi.

Bunaqalar baloning o'qi. Javriyani uchratib qolsa bormi, hi-qildog'idan olib: "Bu xotin menga kasal yuqtirdi!" deya do'ppos-lashi hech gap emas.

Yulduzning boshiga tushgan balolarni eslab, titrab ketdi. Yulduz sariq sochli, malaklardek xushro'y qiz edi. Bir ablah: "Menga kasal yuqtirding!" deya Majidiyako'yda tosh bilan urib boshini yordi. Yulduzning jasadini ko'rganlar yuz-ko'zi tanib bo'lmas darajada urib-yorib tashlanganini aytishgandi.

Javriya qo'lidagi bardaqni bir chetga qo'ydi, so'ng g'ujanak bo'lib, Oytanning oyog'i ustiga bosh qo'ydi. Ko'zlari yumilib bo-rayotgandi. Bosh qo'ydi deguncha ko'zi ilindi.

Qancha uxladi — bilmaydi. Lekin rohat qilib uxladi. Kishi, eh-timol, to'shakda bu qadar rohatlanib uxlamasa kerak.

Taqir-tuqurdan uyg'onib ketdi. Birdaniga qayerda ekanini bilol-may, atrofga alangladi.

So'ng asta-sekin hushi joyiga kelib, o'zining qoraqo'lda ekanini angladi.

Xona issiqligidan terlagan bo'lsa-da, eti uvishayotgan edi.

Uni kim uyg'otib yubordi, ajabo?

Buni bilish niyatida oyoq tomonga ko'z tashladi. To'p Malohat-ga ko'zi tushdi. Yo'g'on gavdasi bilan o'rindiqni ag'darib yuborgan bo'lsa kerak. Malohat uni ko'rmagan, balki u tomonga qaramagan

ham. U boloxonador qilib so'kinib, muovinning jig'iga tegayotgan edi.

Muovin:

— Hoy qiz, do'pposlayman lekin!.. — deb baqirayotgan edi.

— Do'pposlarmish. Buni qara-ya! Ol, ur! — deya boshini muovin tomonga egdi. Muovin bo'lsa "Kallavaram" deganday bosh chayqadi.

Javriya uxlagan vaqt ichida muovin o'rnidan qo'zg'almagan bo'lsa kerak. Yuzlari zahil, ko'zlari ich-ichiga botgan.

Nihoyatda charchagan ko'rinadi. Soqoli ham ancha o'sib qolibdi. Yuzi ikki soat avvalgidan ko'ra sarg'ayib ketibdi.

Xonadagi odamlar ko'payib, shovqin kuchaygan. Har tomonda xotinlar. Egniga sariq, qora, mallarang eski-tuski kiyim kiygan o'n-o'n beshtacha xotin. Oralarida kumushrang paltoli, pardo-andoz qilmagan past bo'yli bir yosh qiz ham bor... Uning yonida kulrang palto kiygan boshyalang yosh yigit...

— Taqsir, — derdi u, — sizdan o'tinaman. Bu qiz mening qallig'im.

— Qallig'ing bo'lsa, Toshqishloq tarafda nima qilib yuribsanlar?

— Qallig'im bo'lganidan keyin xohlagan joyga borishim mumkin.

— Tushingni suvga ayt, ish sen o'ylaganchalik oson emas, janoblari. Hozir qallig'ingning otasini chaqirtiramiz.

Yosh qiz bo'kirib yig'lay boshladi.

— Otam qallig'im bilan, hatto, kinoga borishga ham ruxsat bermaydi. Komissar janoblari, u meni bu yerda ko'rsa o'ldiradi.

Qizning g'o'rligidan yigitning jahli chiqdi. Achchiq bilan qallig'iga dedi:

— Nega endi o'ldirar ekan? Men senga uylanaman-ku, axir! Menga ishonmasa, seni menga unashtirarmidi?

Qiz javob bermadi. U hiqillay boshladi. Muovin dag'al tovushda dedi:

— Qizini senga ishonib unashtirishdi-yu, sen qizni pastqam joyga olib bordingmi? Bu ishonchni suiiste'mol qilish emasmi?!

Yigit asabiylashdi.

- Ma'murbey, meni haqorat qilishga haqqingiz yo'q.
- Mayli. Boshqa ishimiz ko'p. Siz anavi yerga borib o'tiring.
- Biz ketishimiz kerak.
- Bu endi bizga bog'liq. Qizning otasini chaqirtiramiz.

Qiz endi uyat-puyatni yig'ishtirib, yig'i aralash yolvora boshladi:

— Bunday qilmang, Komissarbey janoblari, bunday qilmang. Otamni chaqirtirmang.

Javriya yana ko'zlarini yumib, mizg'imoqchi bo'ldi. Biroq endi ko'zga uyqu kelarmidi. Ko'cha qizlari oz uxlaydi. Qayerdadir besh daqiqa mizg'ib olishsa bas, hordig'i chiqadi-qo'yadi. Shunga o'rganishgan. Javriya qaddini rostladi. Malohatning elkasidan turtidi.

— Hoy Malohat!.. To'p... Do'mboq...

Malohat jahl bilan o'girildi. U osonlikcha qo'lga tushavermas edi. Shu sababdan bo'lsa kerak, bu oqshom qattiq jahli chiqqan edi. Biroq Javriyaga ko'zi tushar-tushmas, birdan jahldor yuzi muloymilashdi, peshonasidagi tugunlar yozildi.

— Iye, shu yerdamisan, Fosforlim! — deb qichqirdi u.

— Jim bo'l... Shang'illama.

— Shang'illayotganim yo'q, so'zlayapman, xolos! — dedi u. — Nima, kekirdagimizga ham xo'jayinmi bular? Ol-a! Qo'yib bersang, uningni o'chirishadi.

Javriya unga ko'z qisib: "Bo'sh kelma!" deganday bosh silkidi.

Malohat yo'g'on, semiz qo'llari bilan uning yelkasidan tutib silkidi.

— Nihoyat kelibsan-da, pari! — dedi u. — Boshim ko'kka yetdi. Narigi dunyoga rixlat qilding, deb o'ylagandik. Ne zamonlardan buyon ko'rinmay ketding.

Javriya:

— Turmada edim, — deb shivirladi. So'ng ovozi yanada pasaytirib ilova qildi: — Surgunda bo'ldim, Istanbulga yashirincha keldim. Xitlar birinchi kuniyoq qo'lga tushirishdi.

— Ahvol chatoq, degin.

— Nimasini aytasan. Shu yerga keltirishganidan beri chora topish uchun bosh qotiraman.

— Qayg'urma, Javriya. Bir yo'lini toparmiz.

Malohat yaxshi va uddaburon qiz. Muovinga ko‘z qirini tashladi. Shu paytda muovin:

— Ko‘p vaysayapsan, seni alohida kameraga tiqaman, — dedi.

— Haqqingiz yo‘q! Men ham shu vatanning farzandiman.

Javriya unga “jim bo‘l” deb ishora qilmoqchi bo‘ldi. Biroq u molini sotish taqiqlangan kishiday o‘zini haq deb bilayotgan va bahsga kirishib ketgan edi.

— Fohishaxonadagilarga o‘xshab soliq-poliq to‘lamasligimiz to‘g‘ri. Ammo biz mayda korandamiz. Eshagi tushoviga mos. Kelib-kelib shunga ham ko‘z tikib qoldinglarmi? Endi biz yomon ham bo‘lib qoldikmi? Meni yakkeyu yolg‘iz qamab qo‘yarmish-a!.. Haqqingiz bormi bunga?.. Tushunmadim. Biror marta o‘g‘irlik, kisa-vurlik yoki firibgarlik qilib qoraqo‘lga tushganmidim?.. Yorug‘ yuz bilan kirib, yorug‘ yuz bilan chiqdim. Vijdonim pok, yuzim yorug‘. Ne yomonlik qildimki, meni tiqib qo‘ysang. Istanbul ko‘chalari birovning tomorqasimi?.. Istagan kishi ko‘cha kezadi. To‘p Malohat ham kezadi. Erkinlik shumi?.. Istasam kunduzi uxlab, kechasi kezaman. Oyoqlarim o‘zimniki, hukumatniki emas. Bulardan ne jafolar chekmadik.

Oxirida og‘zini to‘ldirib haqorat ham yog‘dirib qo‘ydi.

Muovin:

— Endi bayonnoma yozaman, — dedi. — O‘z xizmat vazifasini bajarayotgan ma‘muri haqorat qilganing uchun seni sudga jo‘natib, turmaga tiqtiraman.

— Qalam qo‘lingda, Muovinbey, istaganingni yozaver. Ammo men ham qo‘limga qalam olsam bormi... Poraxo‘rliklaringni fosh qilmasam yurgan ekanman.

Qizlardan biri gapni hazilga burish uchun:

— Iye, sen, hatto, qo‘l ham qo‘ya olmaysan-ku, — dedi. — Xat-savoding yo‘q-ku!..

— Xat-savodim yo‘qmi?.. Bo‘lmasa bilib ol! Kecha Qoziko‘y bandargohidagi hojatxona devoriga kattakon qilib imzo chekib qo‘ydim. Ishonmasang, ertaga kechki ovqatdan so‘ng borib ko‘raqol.

Xonada gulduros kulgu ko‘tarildi. Muovin jahl bilan ma‘murga qaradi. Ma‘mur:

— Jim bo'ling! — deb baqirdi.

Kimdir kinoya qildi:

— Signal chalish taqiqlangan. Hukumat qonuniga ko'ra man etilgan, jim o'tiring.

Javriya ham ularning shovqin-suroniga qo'shilgisi kelar, o'zini zo'rg'a tutib turardi. Qoraqo'ldagi to'polonlarning boshida doim u turguvchi edi. U g'avg'o chiqarar, muovin, komissar va ma'murning qitiq patiga tegar, jahlini chiqarar, so'ng sovutardi.

Malohatga o'xshab olatasir, qo'pol so'zlashni ham, kezi kelganda, mushukdek yaltoqlanishni ham qoyillatardi.

Dugonalarini kuldirar, bahri-dilini ochardi.

Hozir bo'lsa jim o'tirgani yaxshi.

Uni tanib qolishlarini istamasdi.

Bu eshikdan kirish oson-u chiqish dushvorligini yaxshi bilardi. Tanib qolishsa, uni yana Bo'luga yoki undan ham uzoqroq joyga badarg'a qilishadi.

Holbuki, fikr-zikri "u"nda. "U"ni ko'rmoq istardi. Bir yil qamoqni uni ko'radigan kunni o'ylab o'tkazdi. Bo'ludan bu yerga kelguncha qalbini shu umid chirog'i yorishtirgan edi.

Bu yerga kelishga muvaffaq bo'ldi. Endi uni ko'rmay ketishi kerakmi?..

Ayb o'zida. Faqat uning o'zida.

Ko'cha-ko'yda sandiroqlashning ne hojati bor edi?

Tun yarmidan oqqunga qadar biror joyda pisib o'tirishi kerak edi.

Biroq sabri chidamadi. Aksincha, Istanbulni ko'rmoq uchun kirmagan tirqishi qolmadi.

Avvalo Beyo'g'liga bordi. Tarlaboshidan o'tdi. Taqsim maydoniga bordi, obida oldida bir oz kezdi, so'ngra Ino'nu bog'ida taxta o'rindi ustida o'tirdi, Kumushsuvidan pastga, Do'lmabog'chaga tushdi, yangi ochilgan yo'ldan Harbiya yoniga chiqdi, Toshqishloq tarafda biroz nafas rostlagach, yana Ino'nu bog'iga keldi, Tepaustidan pastga, to'g'ri Yangishaharga bordi, biroq yana orqaga qaytdi. Bo'ladigan ish emas-da bu! Buni o'zi ham bilardi. Biroq chiday olmadi... Chunki bir yilni mahbuslikda o'tkazgan edi.

Bir yil temir eshik, temir panjara ortida tosh yo'lkalar bo'ylab hech bir maqsadsiz kezish hasrati bilan yashadi.

Hech qanday aybi bo'lmasa-da, turmaga tiqishgani unga qattiq alam qilgan edi. Vaholanki, qo'lga heroin paketlarini tutqazgan o'sha haromi, qo'lga tushishdan qo'rqqani uchun, unga loaqal bir quti sigareta ham olib kelgani yo'q.

Javriya "Qodir egam birorta qurt-qumursqasini ham unutmaydi!" deb o'ylardi. Zotan, Javriyaning yashash uchun Ollohdan va hayotdan istagani nihoyatda oz va arzimagan narsalar bo'lib, shundan ham benasib qolsa, bu chinakamiga marhamatsizlik bo'lurdi.

Malohat ham shang'ilikni to'xtatib, o'yga toldi. Xonaga yana olti nafar qizni olib kelishdi. Ularning soni yigirma bittaga yetgandi. Javriya yana Oytanning oyog'iga bosh qo'yib, mizg'ib olmoqchi bo'ldi.

Birdan uni Malohat turti.

— Javriya, — dedi u, — tur o'ringdan, bir gap bor.

Javriya istar-istamas tiklandi.

— Muovin ism-pismlarni yoza boshladi. Bu kecha bu yerda qoldirishmaydi, mudiriyatga jo'natadigan bo'lishdi, shekilli.

Ko'cha izg'irini eslab, Javriyaning eti junjikdi.

— Xo'sh?..

— Senga bir gap aytay. Quloq sol.

Past tovushda Javriyaning qulog'iga pichirlay boshladi.

— Men qo'lga tushdim deguncha, bizning Kovboy Najib darrov Yuksakqaldirimga qochdi. Mavroning qahvaxonasi bor-ku!.. Qulog'ingga quyib ol, beparvo bo'lma!.. Tepadan tushayotganimizda orqada qolishga harakat qil. Mavroning ko'chasi qop-qorong'i, darhol o'sha yoqqa qoch. Esingda tut, uchinchi eshik. Chapda... Uchinchi eshik. Doim ochiq bo'ladi. O'sha yerga o'zingni ur. Eshikni qattiq yopma. Oshiq-ma'shug'iga yog' surtilgan, g'iyqillamaydi. Eshikni yopgan zahoti devor yoqalab o'ngga yur. Derazalarga duch kelasan. Ulardan biri ochiq. O'sha yerdan ichkariga kir. Eslab qoldingmi?

Javriya hayajon aralash:

— Ha! — deb shivirladi.

— U yerdan Mavroning qahvaxonasi orqasiga, Shilpiq Mustafoning xonasiga kirasani. Kovboy meni o'sha yerda kutayapti. Unga ahvolni tushuntir. Seni men yuborganimni ayt. Kasal emasman, aybim ham yo'q, meni ertagayoq chiqarib yuborishadi. Sen u yerda qolib ketma. Yon tarafda takya tomonga yo'l bor. Takyaning chap tomonidagi hovlidan To'pxonaga yo'l chiqadi. O'sha yerdan chiqib ket. Qolganini o'zing bilasan. Uqdingmi?

— Uqdim, To'pjonim.

— Ko'rdingmi, o'zimni fido etyapman. Ammo pandavaqilik qiladigan payt emas, hushyor bo'la..

— Cho'chima... Uddasidan chiqaman.

Bu paytda muovin qizlarning ismini bitta-bitta yozishga kirishgan edi.

— Isming nima?

— Gulnoz.

U tishlari chirigan, sochlari sariqqa bo'yalgan, egniga och-sariq kamzul ilgan, yuz-ko'ziga bo'yoq chaplashtirgan bir xunuk xotin edi.

Muovin unga qarab qo'ydi-da:

— Na gul, na noz... — deb ming'irladi. — Otangning ismi nima?

— Abdulloh.

— Onangning ismi?

— Havo.

— Qayerliksan?

— Yetimxonadan chiqqanman.

— Necha yoshdasan?

— O'n besh.

— Nima, nima?

— Mayli, yigirma besh deb yozaqoling.

Qizlardan biri qiyqirdi:

— Sotaman... Kim oshdiga sotaman! Yigirma beshdan ko'proq beradigani bormi?

Bir zanj qiz:

— Ellik! — deb baqirdi.

Sariqsoch xotin o'rnidan irg'ib turib, o'qday otilib bordi-da, zanj qizning quloq-chakkasiga shapaloq tortib yubordi.

Ikki politsiyachi va muovin qizlarni tinchitish, janjalkashlarni bir-biridan ayirish uchun ko'pam zahmat chekmadilar. Zangi qiz mast bo'lgani uchun turgan joyiga yiqilgan edi.

Boshqa vaqtlari Javriya bunaqa ishlarga jon-dildan aralashib, rosa maza qilgan bo'lardi. Hozir bo'lsa uning yakka-yu yagona orzusi politsiya qo'lidan qutulib ketish. Boshqa narsa haqida o'ylamas, o'ylagisi ham kelmasdi.

Ish bitib, yo'lga chiqishlaridan oldin imkon qadar dam olib, hordiq chiqarish niyatida edi. Bunday issiq xonada o'tirish har doim ham nasib qilavermaydi-da.

Malohat o'rnidan turib, supaga chiqdi. Supadagi toshoyna oldida turvolib, binafsharang ko'ylagini tortib, hurpaygan sochlarini tuza-tayotgan yosh qizga yaqinlashdi.

Qiz yigirma-yigirma besh yoshlarda edi.

Qop-qora sochlari zanjilarnikidek jingalak. O'rta bo'yli, sarvqomat, kelishgan qiz. Qoshlari tutash, nigohi jiddiy. Bir yonog'ida uchta piska yarasi, ikkinchisida chipqon izi bor.

Malohat uning pinjiga tiqildi va:

— Yetti Balo, — dedi, — quloq sol, senga bir gap aytay.

— So'ylayver, To'pjonim.

Yetti Balo Gulsaran ishonchli qiz. Uning asl ismi Elif bo'lgan, biroq qiz bu ismni unchalik jarangdor topmay, o'zgartirgandi. Yetti Balo Gulsaran mard va uddaburon qiz edi.

Malohatning barcha qizlar ichida uni tanlagani bejiz emasdi.

Gulsaranga Javriyaning ahvolini tushuntirdi. So'ng ular o'zaro yana nimalarnidir pichirlashdi.

Malohat to'xtamay gapirar, unisi tishining oqini ham ko'rsatmay, jiddiy qiyofada "Ha, ha!" deganday bosh silkir edi. Malohat so'zini bitirgach, u:

— Bo'pti, — dedi.

Ma'mur:

— Qani, tayyorlaning! — deyishi bilan Javriya oyoqqa qalqdi. U biroz hordiq chiqarishga ulgurgan edi. Bo'lu — Istanbul yo'li uni ancha toliqtirib qo'ygandi. Yuragi duk-duk urardi. Qorni och. Qo'rqayotgandi.

Qoraqo'ldagilarni yolg'on-yashiq bilan aldadi. Biroq mudiriyatda barchasi oshkor bo'lishi turgan gap.

Mudiriyatga bormasdan oldin... Oh, mudiriyatga bormasdan oldin qo'llaridan qutulsaydi.

Dovul Oytanni uyg'otish qiyin bo'lmadi. Biroq u oyoqqa turolmadi. Boshi aylanayotgandi. Oyoqqa turdi deguncha yiqilaverdi. So'zlashga ham holi yo'q.

— Kasal, — dedi Javriya. — Muovin aka, u oyoqqa turolmayapti.

Muovin, hatto, qiyo boqmasdi. Har kuni uning kabi nechitasi qo'lidan o'tadi.

— G'irt mast! — dedi u.

— Xudo ursin, mast emas. Isitmasi bor, tan-badani yonib bo-rayotir.

— Spirt ichgan bo'lsa kerak.

— Muovin aka...

— Og'zingni yum!

Muovin ishonmadi. Biroq Oytan baribir oyoqqa turolmadi. Isitmaning zo'ridan tizzalarida darmon yo'q, turdi deguncha yerga yiqilaverdi.

Yiqilgan joyiga qayt qildi. Muovin uning mastligiga ishonch hosil qildi.

Kayfini tarqatish uchun yong'in chelagi bilan boshiga sovuq suv quyishdi.

Shundan keyin Oytan taxtaning ustida cho'zildi-qoldi. Uning bu ahvoli guruhning yo'lga tushishiga mone bo'ldi. Qizlar uni o'rta olib, sochlarini quritishga, ust-boshini tozalashga tushdilar.

Yetti Balo Gulsaran tishlarini g'ijirlatdi. Biroq hozir uning fikrizikri boshqa yoqda. So'z eshitishni xohlamayotgan muovin bilan aytishib qolsa, rejasi buziladi.

Fosforli Javriya bo'lsa, Oytanga yordam kelayotgan bo'lsa-da, o'zini chetga oldi, bu kecha u ko'zga tashlanmay turgani yaxshi.

Muovin:

— Uni turg'azing, — dedi, — qo'ltiqlab oling. Qo'llaridan tutsangiz, yurar.

Oytanning gavdasi jimitdekkina bo'lsa-da, turolmadi.

Qizlardan biri:

— Og‘zidan qon keldi! — deb baqirib yubordi.

Muovin oldiniga:

— Bu qizil sharob, — deganday bo‘ldi.

So‘ng diqqat bilan tikilib, ne bo‘lganini angladi va talmovsiradi.

— Og‘zidan qon keldimi? — deya o‘rnidan turdi.

Qizlarni itarib tashladi. Javobgarlikdan qo‘rqib, g‘azablandi.

— Darhol “Tez yordam” chaqiring! Telefon qil!.. Darhol kasalxonaga olib ketishsin.

Qon to‘xtamay ketaverdi. Uni qanday to‘xtatish mumkin?.. Qizlar hech narsa bilmas edilar. Yoshlardan biri qo‘llari bilan yuzini bekitib, hiqillay boshladi:

— O‘lyapti... O‘lyapti! Bu bechoraning qanchalik qoni bor-ki... — derdi u.

Muovin:

— O‘lsa qutuladi, — dedi. — Shu ham hayotmi?

Oytan yotgan joyida ko‘zini ochdi. Turganlarga bir-bir tikildi. Ularni ko‘rayotganmikan, qayerda ekanini bildimikan? Kim biladi deysiz. Biroq Oytanning nigohi ravshan va ma‘nodor edi.

Bu nigoh jon berayotgan odamning so‘nggi shuurini eslatardi.

O‘rta yoshlardagi bir ayol uning yoniga tiz cho‘kdi. Sochlarini, peshonasini siladi.

— Bolaginam... bolaginam, — dedi u. — Hozir mashina keladi. Kasalxonada otdek bo‘lib ketasan!

U horg‘in, ozib-to‘zgan va xunuk ayol edi. Sochlarining yarmi qora, yarmi sariq.

Egnida to‘qpushti yubka. Bo‘yniga kirlanib ketgan oq ro‘mol o‘ragan.

Etagiga loy chaplangan. Ustidagi oldi ochiq, eski, kir palto ostidan gunafsha sviteri va yubkasi ko‘rinib turadi.

Fosforli Javriya, To‘p Malohat va Yetti Balo Gulsaran bu fojiaga loqayd qarayotgandek bir chekkada turishardi.

“Tez yordam” yetib keldi. Oytanning og‘zidan kelayotgan qonni to‘xtatish va quvvat berish maqsadida ukol qilishdi. Ko‘tarib, zambilga oldilar.

Tashqariga olib chiqishayotganida qizlardan biri hamshiradan so'radi:

— Ahvoli qalay?

— O'lyapti... Ehtimol kasalxonaga yetib bormayoq uzilar.

Qizlarning yo'lga chiqishi bu hodisa sabab bir soatcha kechikdi. Bo'lgan voqea hammasini qo'rqitib yuborgan, hech narsadan tap tortmaydigandek ko'rinadigan qizlarning o'takasi yorilgan edi.

Mastlarning kayfi tarqagan, hushyorlar bo'lsa, bo'ralab qarg'ish yog'dirishardi. Ko'plari hiqillab, ko'zyoshi to'kmoqda. Fosforli yig'lamayotgan edi.

Yetti Balo Gulsaraning kim bilandir yumdalashgisi kelardi.

Ko'chaga chiqishganida rutubat o'rmini yomg'ir olgan, yo'llar loyga belangan edi.

Javriya eng orqada zo'r-bazo'r qadam tashlab borardi.

Ularni ikki politsiyachi boshlab ketdi. Biri oldinda, ikkinchisi orqada. Eshikdan chiqishayotganida birma-bir sanashdi:

— 24 bosh, — dedi ma'mur.

Qizlardan biri:

— Menikini kalla degin, — deya to'ng'illadi.

Hech kim kulmadi. Salgina avval Oytanning boshiga kelgan balo dahshat solib oralab yurganday edi.

Hammasining vujudini qo'rquv qoplagan.

Qismatlari nima bo'lishini o'z ko'zlari bilan ko'rishdi.

Bir kuni qoraqo'lda yo qaysidir bir yo'lak ustida, yoki qaysidir dalada yovvoyi o'tlar orasida, yoxud qaysidir bir xandaqning ichida yakka-yu yolg'iz bu dunyodan o'tib ketishlari mumkin.

Ha, atrofda qo'rquv sharpasi kezib yurgan edi. Bu jirkanch bir shaklda o'zini ko'rsatgan, oralaridan o'tgan va Oytanni olib ketgan ajal sharpasi edi.

Shunga qaramay, qizlar qoraqo'ldan chiqayotgan paytlarida bir lahzagina bo'lsa-da, toshoynaga qarab, o'zlariga oro berishdan tiyila olmadilar.

Qoraqo'lda oyna bor edi. Qoraqo'llarning hammasida ham oyna bo'lavermaydi.

Omadi yurishib, bu oqshom shu yerga tushgan edilar. Oyna sinig'ida yuzini, do'kon vitrinalarida vujudini yarim-yorti ko'rib

yuradigan qizlar uchun qoraqo‘lning bu oynasi achchiq qismatini unuttiradigan, alamini sovuttiradigan bir ermak edi.

Oynaga qarab bo‘y-bastini ko‘rishadi, qosh-ko‘zini bo‘yashadi, ehtimol o‘zlariga olti oylik oro berishadi.

Go‘zallar bu oynaga boqib, o‘zlaridan zavqlanishadi, xunuklar bo‘lsa u yoq-bu yog‘ini tekislashadi.

Qoraqo‘lda oyna bor edi...

Javriya oyna oldida boshqalardan uzoqroq, to ma‘murdan so‘kish eshitgunga qadar turib qoldi. Javriya qochib ketishidan umidvor. Qochadi... Biroz kutsin, keyin Najotibey ko‘chasidagi ombor tomonga yo‘l oladi... Orasta bo‘lmog‘i kerak.

Orasta, go‘zal bo‘lishni istarkan, a‘zoyi badani yoqimli jimirlashib ketdi. Ko‘pdan beri ko‘rmagan yuziga tikildi.

Shu qop-qora ko‘zlari, qora, jingalak sochlari, bejirimgina bu-runchasi, qalin va qip-qizil dudoqlari naqadar go‘zal. Ko‘zlari mitti yulduzdek porlaydi, qora sochlari yaltiraydi, dudoqlari orqasidagi tishlari bo‘lsa, bamisoli durdek ko‘zni qamashtiradi.

Xuddi fosfori bordek yal-yal yongan yuzlari haqiqatan juda go‘zal edi.

Turmada hecham o‘zgarmabdi, aksincha, chehrasi yanada tiniqlashibdi.

Hech shubhasiz... Bu daf’a uni quchoqlab bag‘riga bosadi.

O‘sha yerdamikan haliyam? Agar o‘sha yerda bo‘lsa...

— Keldingmi? — deydi sevinib. So‘ng nigohini o‘zgartirmasdan boqishda davom etib:

— Orqangda hech kim yo‘qmidi? — deb so‘raydi.

— Nima, men anoyimanmi... Xitlarni ergashtirib kelarmidim bu erga, Akajon?!..

Unga “Akajon” derdi.

Uni nima deb chaqirishini bilmasdi-da.

Mag‘rur javob bergan Javriya bir chekkaga o‘tadi. O‘choq yonayotgan bo‘lsa, o‘choq orqasiga yozilgan ko‘rpacha ustiga o‘tiradi. Boloxonada joylashgan, derazasi qalin qora parda bilan zich yopilgan, ichini kichkina chiroq yoritib turadigan bu xonadagi temir karavotga u ham o‘tiradi. So‘ng undan so‘raydi:

— Shuncha vaqtdan beri qayerda eding?

Keyin:

— Seni sogʻindim, — deydi.

Oh, uning shunday deyishini qanchalik istaydi.

— Seni koʻp izladim, Javriya!..

— Qamoqda edim, Akajon.

Bu soʻzni magʻrur turib aytadi.

— Uch yil yotdingmi?

— Yoʻq, jonim, bir yil. Yigirma kun boʻldi chiqqanimga.

— Yo tavba. Seni koʻrmaganimga uch yil boʻlgandek edi, na-zarimda.

Javriyani shunchalik sogʻingan. Turmada faqat mana shu man-zarani tasavvur etgandi.

— Qani, ayt-chi, mahbuslik yomon ekanmi?

— Sekinroq aytasizmi, Akajon, yomon boʻlgandaki...

— Qani, kel yonimga!

Xona shu qadar kichikki, Javriya oʻrnidan turib ham oʻtirmay sal surilsa bas, karavot yoniga keladi-qoladi.

Uning qoʻllari goʻyo hech ish qilmaydigandek doʻmboq, terisi silliq, barmoqlari uzun-uzun. Kattakon kafti bilan sochlarini silab:

— Bechora Javriyaginam! — deydi. — Bechora Fosforli.

Shunday desa bormi, Javriya birdan uning tizzalariga bosh qoʻyib, bir zamonlar, yosh bolalik chogʻlarida yigʻlagani singari, koʻprik ostida oʻlgan kishining jasad ustida hoʻngragani kabi oʻksinib-oʻksinib oʻkragan boʻlardi.

— Bechora Fosforlim!.. Bechora Javriyaginam.

Javriya yigʻlar ekan, u qizning boshini koʻtaradi, qoʻllarini yelkasiga qoʻyadi, uni ohistagina oyoqqa turgʻizadi, yoshli koʻzlari, yonoqlarini oʻpadi, yupatmoqchi boʻlib, bagʻriga bosadi.

Soʻng esa lablari lablarini izlab qoladi.

— Sening qadringni endi bildim. Seni sevishimni endi tushundim, Javriya, — deydi va uni oʻpa boshlaydi.

Naqadar qizgʻin, naqadar haroratli, naqadar ehtirosli boʻsalar bu...

Turmada uzun kechalarni mana shu xayol ogʻushida oʻtkazdi.

Bir yildirki, faqat shu haqda oʻyladi, faqat shuni istadi, shuni orzu qildi.

Qoraqo‘l oynasi oldida turib sochini, u yoq-bu yog‘ini tuzatar-kan, ko‘z oldida yana o‘sha manzaralar gavdalanardi.

Malohatga ishonadi. Bir marta falon ishni qilaman dedimi, albatta uddasidan chiqadi. Endi gap o‘zida qolgan, hushyor bo‘lsa politsiyadan qutulishi tayin.

Darhol o‘sha yoqqa ketadi.

Ta‘qib etishmayotganini bildi va o‘zini u yerga urdi deguncha yo‘q bo‘ladi-qo‘yadi.

— Hoy qiz, — deya politsiyachi yelkasidan turtidi. — To‘yga ketayotganimiz yo‘q. Pardozi-andozingni yig‘ishtir!

Javob berishga shaylandi. Biroq o‘zini bosdi. Hozir adi-badi aytishadigan payt emas. Qochish, avvalo, qochish kerak.

Malohat ishni yaxshi tashkillashtirgan edi. Javriya hadeb orqada, iloji boricha ko‘pchilikdan uzoqroqda qolaverdi, politsiyachining tanbehi ham qulog‘iga kirmasdi.

Malohat aytgan joyga yaqinlashgan sari Javriyaning yuragi qinini yorib chiqadigandek gurs-gurs ura boshladi.

Qocha olarmikan?

Malohat so‘zining ustidan chiqarmikan?

O‘sha joydan biroz o‘tgach, Yetti Balo bilan Malohat baqirib-chaqirib janjal boshlab yuborishdi. Uzoqdan buni eshitdi. O‘zi hali u yerga yetib kelmagandi. Qizlar tarqoq holda ketib borishayotgandi.

Bu ishni Malohat rejalashtirgan edi. Yetti Balo bilan gapni bir joyga qo‘yib, puxta reja tuzdi. Qizlarga tushuntirdi. Guruh katta va tarqoq bo‘lgani uchun ikki politsiyachining barchani nazorat qilishi xiyla qiyin kechardi.

Janjal ko‘tarilganidan ishga kirishilganini tushungan Javriyaning qalbida qo‘rquv aralash bir hayajon uyg‘ondi.

Hushyor bo‘lish va politsiya qo‘lidan qutulish endi o‘ziga qolgan edi.

O‘sha joyga bir necha qadam qoldi. Malohat bilan Gulsaranning baqir-chaqiri avjiga chiqdi. Ikki qiz bir-birining sochiga chang solib, yumdalasha ketishdi.

Boshqalari ham qiy-chuv solib, o‘sha tomonga yugurishdi.

Oldindagi va orqadagi politsiyachilar ham g‘avg‘o ko‘tarilgan joyga qarab chopishdi.

To's-to'polon ichida Javriya bir sharpadek o'zini qorong'ilik qo'yniga urdi.

Orqasidan hech kim quvmaganidan, hech kim unga "To'xta!" demaganidan quvondi.

Yana bir-ikki qadam tashlasa bas. Undan so'ng u erkin qush.

Malohat aytgan eshik mana shu bo'lsa kerak. Eshikka suyandi. Eshik ochildi va orqasidan itargach, sassizgina yopildi.

Uzoqdan janjalkashlarning ovozi haligacha eshitleyotgan edi.

Mushukdek ohista-ohista yurdi.

Ochiq derazani topdi va ichkariga kirdi.

Bu yer qorong'i dahliz. Shu atrofda tahoratxona bo'lishi kerak. Qo'lansa hid dimoqni yoray deydi. Biroz kutib, qorong'ilikka ko'nikishi, so'ng devor yoqalab oldinga yurishi kerak.

Birdan kimdir:

— Senmisan, Malohat? — dedi. Qorong'ida kimdir qo'lini tutdi.

II

“QIZ QO'LIDA TAMG'A BOR!”

— Ol, ich, Fosforlim!..

Javriya ichdi. U anchadan buyon to'xtovsiz ichayotgan edi.

Bu yer shipi pastakkina bir mayxona edi.

Mayxonaga aylanishidan oldin bu yer, harholda, otxona bo'lgan bo'lsa kerak, chunki bu yerdan otxonalarga xos bo'lgan tezak aralash qo'lansa bir hid anqir edi.

Mayxonadagi o'n stoldan to'qqizi bo'sh. Birida uch erkak va ikkita ayol.

Beshovi ham g'irt mast bo'lishiga qaramay, hamon ustma-ust qadah bo'shatishadi.

Javriya bu oqshom davraning guli. Qadahini bo'shatdi deguncha, uzatadi-da, g'o'ldirab:

— Ttto'ldir! — deydi.

— Hoy qiz, sigareta beraymi?

— Raqi¹ ber, raqi!

— Sigareta kayfni ko'taradi-da.

Arab Shavqi suzilgan ko'zlarini Javriyaga tikib:

— Bir sigareta tortsang bormi, joning kirgan bo'lardi, — derdi. Javriya bo'lsa:

— Qo'y shu kayfni, zaytunim! .. — deb javob qiladi. — Mavroginam, uzat menga shu arslon sutini.

— Ol, ich, Fosforliginam.

Javriya ko'tarib yuboradi. U to'xtamay ichar:

— Siz uchun ... Siz uchun... — deya qadah ko'taradi.

Bir chetda sharmanka bor. Mayxonachi nochorgina peshtaxta orqasida mudraydi. Javriya bu orada jo'shib ketib, qo'lidagi qadahni devorga urib sindirdi. Jaranglagan tovushdan mayxonachi seskanib boshini ko'tarib, u yoq-bu yoqqa alangladi, so'ng yana boshi ko'ksi-ga tushib, mudray boshladi.

Bu oqshom ko'ngli to'q. Negaki, yonida Zombi Rajab bor.

Rajab bilan ulfat bo'lsa, ishlar besh! Butun xarajatni u ko'tarishiga ishonsa bo'ladi. Rajabning qo'lidan kelmaydigan ish yo'q, yo'lto'sarlik qilish, bankani urish, odam o'ldirish unga cho't emas. Biror xotin bilan maishat qiladigan bo'lsa, iyib ketar, qanchalik sarf-xarajat bo'lmasin, g'iq etmay to'lar, ustiga-ustak, mo'maygina choychaqa ham berar edi.

Zombi laqabini olishining tarixi qiziq. Bir oqshom uni ko'chada xanjar urilgan holda topib, o'lgan bo'lsa kerak, deb o'likxonaga eltib tashlashadi. Rajab o'likxonadan tirik chiqib kelgach, unga "Zombi" ya'ni "Tirik murda" deb laqab qo'yishdi. Bu gap u haqda to'qilgan bir afsonami yoki haqiqatmidi? Buni hech kim bilmaydi. Ilgarilari ulfatlari orasida obro'si katta emasdi. O'likxonadan tirilib chiqqanidan keyin Rajabning xuddi g'ayritabiiy bir xususiyati bordek, uni hurmat qiladigan, hatto undan qo'rqadigan bo'lishdi.

Hatto, uning arvoih ekaniga ishonadiganlar ham bor edi.

Zombi chorpaxildan kelgan yigit edi. Ot yuzli, bir ko'zi ikkinchisidan kattaroq, murdaniki singari sarg'ish-ko'kimtir rangda.

¹ **Raqi** — turk aroqi, arslon suti ham deyishadi.

Zombi ichkilikboz, kamgap, qo‘lini harakatlantirmay yuradigan, achchig‘i burnining uchida turadigan, urishqoq, shafqat neligini bilmaydigan, hissiyotdan mahrum yigit edi.

Erkaklarning ikkinchisi Abjir Sharaf bo‘lib, u Galataning eng yaxshi yigiti sifatida nom qozongandi. Jinoyatlarining sonini 106 ga yetkazgan mohir kisavur edi. Sharaf bu rekordni zo‘r deb aytganlarga qarata gerdayib shunday derdi:

— Xudoning bergan kuni cho‘ntak kesamiz. Bir yilda necha kun bor, hisoblab ko‘r. Mushtdayligimizdan beri shu ish bilan shug‘ullanamiz. Korimizni O‘nto‘rtbarmoq Domladan o‘rganganmiz. Besh yoshimizdayoq bandargohlarning balosiga aylangan edik. Jinoyatimizning soni bor-yo‘g‘i 106 ga yetibdi. Shu ham ish bo‘ldi-yu.

Xushchaqchaq yigit. Dunyoni suv bossa to‘pig‘iga chiqmaydi.

— Tupurdim hammasiga... Bu jonni Olloh bergan, o‘zi oladi. Jumlayi mo‘minning cho‘ntagi mening cho‘ntagim. Ahmoqlar ishlaydi, men yeb-ichaman. Hatto, Ruzvelt ham bunday shohona yashamagan, bildingmi?! — deb qahqaha otardi.

Uchinchisi Bangi Shavqi. Giyohvandlikdan shu ahvolga tushgan.

U boshqalar singari ko‘prik ostida tug‘ilib-o‘sgan emas. Shavqining otasi zangi bo‘lib, nomdor bir oilada xizmatkorlik qilardi. Onasi esa oqtanli bo‘lgan. Shavqi Emirgondagi go‘zal bir maskanda katta bo‘ldi. Avvaliga Qorako‘ydagi ustaxonalarning birida temirchining bosqonchisi bo‘lib ishlab yurdi.

Yigirma besh yoshga kirganida bir og‘aynisi bilan islovatxonaga bordi. U yerda Baqaloq Hoygano‘s bilan tanishdi. Giyohvandlikni o‘sha xotindan o‘rgandi.

Bangi Shavqi giyohvandlikka berilib, o‘n to‘rt yildirki, hayoti tayinsiz.

U qoradori kontrabandasi bilan shug‘ullanar, uch-to‘rt yilda politsiya qo‘liga tushib turardi. Zavq-shavqdan mahrum, tanbal bir yigit. Hozirgacha birovga qo‘l ko‘tarmagan. Birov bilan janjallashmas, barchaga birday yaxshi muomala qilardi. Keyingi vaqtlarda giyohvandlikdan boshqa yangi ermak topdi. U ham bo‘lsa Cho‘tir Gulli.

Gulli ham shu yerda o‘tirardi.

Baqaloq, mallarang qoshlari payvasta, ko‘zlari ko‘kimsir, oq tanli, ol yonoqli qishloqi oyimcha.

O‘n besh yoshiga kirganida otasi bilan orasi buzilgan. Shunda bu qishloqi oyimcha o‘ch olish maqsadida uch-to‘rt bezoriga pul berib, otasini urdirgan.

Shundan keyin Gulli qishloq xotinbozlarining ermagiga aylandi, ota uyiga qaytib qadam bosmadi.

Bu hayotidan mamnunmidi? Boshiga tushgan bu mojarolardan g‘am-alamga botdimi, hech bir xijolat bo‘ldimi? So‘rasa, o‘zi ham ayta olmas edi.

Oxir-oqibat unga oshiq bo‘lib, birgalikda qishloqdan bosh olib ketmoqchi bo‘lgan o‘n sakkiz yoshli bir yigitga ergashib, Istanbulga kelib qoldi.

Istanbulda yaxshi yashashdan umidvor bo‘lgan o‘n sakkiz yoshli yigit pulsizlik va faqirlikdan o‘lib ketdi. Gulli to‘qqiz oylik homilasi bilan chapchalib qolaverdi.

Bangi Shavqi Gulli bilan politsiyaning ikkinchi bo‘limida tanishdi.

Gulli Xasakida tuqqan chaqalog‘ini bir masjid eshigi oldiga tashlab qochmoqchi bo‘lganida qo‘lga tushdi. Shavqi bo‘lsa, kontrabanda tufayli ushlanib, mudiriyatga keltirilgan edi.

Shavqi qo‘liga majburan tutqazilgan chaqaloqni quchoqlab o‘tirgan bu qizni mudiriyatda ko‘rdi-yu, andarmon bo‘ldi-qoldi. Ovqatini u bilan baham ko‘rdi. Bu ayolning nimasi unga yoqib qolgan edi? Shavqi buni o‘ylab ko‘rmagan, bunga ehtiyoj ham sezmagandi.

Shavqining sodda va ibtidoiy nazarida u, balki, farishta bo‘lib ko‘ringandir... Yoki lablarining bichimini onasinikiga o‘xshatgandir. Xullas, Shavqi g‘ayrushuuriy bir tarzda unga bog‘lanib qolgan edi.

O‘n to‘rt yildan beri faqat qoradori bandasi bo‘lgan Shavqi Gulliga yopishdi-qoldi.

Ikki yildan beri turli mojarolarga to‘la hayotni birga kechirishardi.

O‘zaro kim kimni boqadi, birov bilmaydi. Biroq ne bo‘lganda ham, ularning bir-biridan ayro tushganini hech kim ko‘rgan emas.

Gulli eng mohir fohishaga aylangandi: u sayoqlar-u ermaktablarning ko‘z qorachig‘i. Qo‘niyo raqsini qotirar, chiftatellining¹ kiftini keltirib qo‘yar, qoshiq o‘yinini shunday eshilib o‘ynardiki, hatto taniqli raqqosalar uning oldida ip esha olmasdi.

Bu xomsemiz va jirkanch vujudning qat-qat yog‘ bosgan qorni dir-dir titrashi xotinbozlarni zavqdan jo‘stirib yuborar, ”Yasha, Gulli!” deya qarsak chalguvchilarning, o‘sha kuni topib-tutganini uning manglayiga qistiradiganlarning keti uzilmasdi.

Tomosha dunyosining nomdor fohishasi bo‘lgan Gullining topgan mo‘may daromadini Shavqiga nega yedirishini hech kim tushunmas edi.

Qo‘liga pul tushib qolganida Galatadagi mehmonxonadan joy olishar, puli bo‘lmagan chog‘larida duch kelgan pastqam joylarda tunashardi. Yoz oylarida bo‘g‘oz sohilidagi qirlar ularning ko‘shkiga aylanardi.

Mabodo Shavqi mudiriyatga, qoraqo‘lga yoki turmaga tushib qolguday bo‘lsa, Gulli har kuni undan xabar olardi. Agar Gullining boshiga ish tushsa, bu gal Shavqi, sayoqligiga qaramay, uni sigaretasiz qoldirmasdi.

Bu g‘aribona bog‘liqlik va munosabat zamirida sevgi bormidi-yo‘qmidi, Xudo biladi.

Ko‘r Abdining mayxonaga kirib kelishi bilan stol atrofida aroq no‘sh qilayotganlar quvonib ketishdi.

Ko‘r Abdi ajoyib odam edi. Xuddi mashina kabi tez-tez yurar, bir kechada Baliqbozoridan boshlab, shahar ichi va tashqarisidagi barcha mayxonalarni aylanib chiqardi. So‘qirligiga va hassadan boshqa yetakchisi yo‘qligiga qaramay, Abdi istagan joyini hech bir mushkulotsiz topib borardi. U oqshomlari mayxo‘rlar to‘planadigan qovoqxonalardan boshlar, keza-keza shahar tashqarisidagi mayxonalarga yetib borar, nihoyat tongga yaqin mana shu singari joylarga kelib qolar edi.

— Abdi, bu yoqqa kel!

Abdi ovoz kelgan tomonga, xuddi ko‘zi ochiqdek, yurib bordi.

¹ **Chiftatelli** — turkcha raqs.

Mayxona sigareta tutuniga to'lgan, nafas olish xiyla mushkul. Shavqining sigaretasidan chiqayotgan tutun yon-atrofda nafas olayotganlarga xushyoqar, aroq ichib, mast bo'lgan va mudrayotgan qizlarni tamoman elitib qo'yayotgan edi.

Shavqi bir qo'lini Gullining bo'ynidan oshirib, narigi yelkasini changallab olgan, bu yelkasiga bosh qo'yganicha mudrayotgandi.

Abjir Sharaf latifa aytar, Javriya boshini orqaga tashlagan, ko'yagi ostidagi tim-tik ko'kraklarini silkitgan ko'yi tinmay qah-qaha otar edi. Zombi Rajab bo'lsa, qo'lini Javriyaning belidan o'tkazib, o'ziga tortgan holda miq etmay o'tirardi.

Abdi eshikdan kirar-kirmas, Rajab o'ng mushtini stolga bir urib:

— Kel bu yoqqa, Abdi, — deya uni chorladi. — Kel yonimizga, bizga biron narsa chalib ber, bir mazza qilaylik...

Abdi kursiga astagina cho'kadi, kir bosgan to'rvasidan udini chiqaradi, sozlashga kirishadi, xuddi ovozini ham sozlamoqchidek, asta-asta yo'talib qo'yadi.

Zombi Rajab:

— “Javriya”ni chal, Abdi! — dedi. — Lekin oldin bir otib olsang yaxshi bo'larmidi?

— Ichmayman, bolam!

Abdining ichmasligini hamma bilardi. Keksayganiga qaramay ovozi o'zgarmaganining sababi ham, ehtimol, shu bo'lsa kerak.

Har oqshomni ming turfa mast-alast odamlar davrasida o'tkazishiga qaramay, aqalli bir qultum aroq ichmasligi irodasi kuchli ekanlining dalolati edi.

— Unday bo'lsa, ovqat-povqat yeysanmi?

— Sizlar bahuzur o'tiraveringlar, bolalarim. Ovqat ko'p ekan, yegim kelsa yerman.

Abjir Sharaf:

— Abdi amaki, — deb so'z qotdi. — Barakalla, ko'zlaring bizlarnikidan o'tkir ekan. Ovqat ko'p ekanini qanday bilding?

— Mening ko'zim emas, burnim o'tkir, bolam.

— Sen bilan “ov”ga chiqish kerak ekan, pulning hidini ham ololasanmi?

— Ololaman, o'g'lim, — dedi Abdi. — Shu davrada ham pul bor. Qayerda ekanini ham aytaymi? Zombining cho'ntagida.

Qahqaha otib kulishdi. Zombi g'uldirab:

— "Javriya"ni chal! — deb takrorladi va Javriyaga yopishib, ko'ksiga tortdi.

Ud chalina boshlandi. Sharaf jo'r bo'lmoqchi bo'lgan edi, Zombi baqirib berdi:

— O'chir ovozingni, kal xo'roz! Abdini eshit!..

"Qoraqo'lda oyna bor!"... — deya Abdi boshlab yubordi.

Ashulani eshitdi deguncha Javriya titrab ketdi. Esiga qoraqo'l tushdi.

Bo'ludan Istanbulga birinchi bor kelgan o'sha kecha ko'z oldida jonlandi.

O'shanda qish endigina boshlangan, hali qor yog'magan edi. Namgarchilik, rutubat hukm surgan bir kecha. Istanbulga oyoq bosar-bosmas, o'sha kechasiyoq uni tutib, qoraqo'lga opkelishdi. Bo'luga jo'natib yuborishadi, deb yuragi rosa taka-puka bo'lgan edi.

Istanbulga ilk bor kelgan o'sha kechani u qoraqo'lda o'tkazdi. Bu qoraqo'lda oyna bor edi.

O'shandan beri qancha suvlar oqib o'tdi. Ashulani eshitarkan, Javriya qoraqo'ldan chiqayotib, o'zini oynaga solganini esladi. Umid va xavotir ila o'ziga qarab turgan aksini yaqqol xotirladi. Oynadagi Javriya ro'parasidagi Javriyadan o'sha kechasi go'yo "Qocholamizmi?" deb so'rardi.

Qochdi ham... Yozga yaqin qoldi. Shundan keyin Javriya xitlarning qo'liga tushgani yo'q.

Abdi:

"Qiz qo'lida tamg'a bor, tamg'a bor!" deb kuyladi deguncha Javriya ikki qo'lini birdan taqsimchalar, raqi shishalari va bardaqlarning orasiga uzatdi.

Stol ustidagi idishlar jaranglab ketdi. Hammasi stol ustiga uzatilgan bu nozik, bug'doyrang va bejirim qo'llarga tikilib qolishdi.

Bu qo'llarning bilaklarida igna sanchib tushirilgan kishan rasmi bor edi. Rasm ayni kishan kattaligida.

Uning bu harakati hammaning e'tiborini qo'llariga qaratdi.

Mastlikdan boshi goh oldinga, goh yoniga og'ib tushayotgan Javriyaning ko'zlari bilaklaridagi kishan tasviriga mixlandi.

— Abdi amaki, to‘xtat! — deya baqirdi u. — Ashulangni to‘xtat deyapman senga!

Va o‘ng qo‘li bilan stol ustidagi taqsimcha, bardaq, tovoq, shisha, xullas, neki bo‘lsa, hammasini birdan shiddat bilan supurib, yerga otdi.

Gulli uning qulog‘iga:

— Hoy qiz, o‘zingni qo‘lga ol!.. — deb shivirladi.

Abdi ovoz ohangidan gap nimada ekanini sezib, idish-tovoqlar sinmasdan ilgariyoq jim bo‘lgan edi.

Javriya hadeb qo‘llariga tikilar, bilaklaridan ko‘z uzolmas edi.

— *“Qiz qo‘lida tamg‘a bor!”* — deya mastlarcha xirgoyi qildi u.

Qo‘llarini ko‘tarib, ulfatlariga ko‘rsatdi.

— Ko‘rayapsizlarmi? Ikki qo‘limda ham tamg‘a bor!

Abjir Sharaf:

— G‘irt mast bo‘p qopti, — dedi.

Gulli xuddi bir narsani biladigandek lab tishlab, bosh chayqadi. Mayxona shu darajada pastak, shu daraja g‘amboda, shu darajada mahzun va tutunga chulg‘angan ediki, ko‘ngil g‘ussaga botardi.

Javriya hamon bilaklariga qattiq tikilib o‘tirardi.

Bilaklaridan hech ko‘z uza olmasdi.

Istanbulga birinchi marta kelgan va o‘zini qoraqo‘lning oynasiga solgan kecha qo‘llarida kishan tasviri yo‘q edi. U bu rasmni keyin soldirdi. Barbaga yolvorib, Galataning eng mashhur tatuirovkachisini toptirgan va unga qo‘llarini uzatib:

— Har ikkoviga ham kishan rasmini tushir! — degan edi. — Xuddi kishan kattaligida bo‘lsin!

— Yaxshisi bundan chiroyliroq bir narsaning tasvirini tushira qolay, yaxshi qiz, — degan keksa rassomga:

— Chiroyli narsaning keragi yo‘q. Kishanni chiz! — deb baqirgan va so‘ng: — Do‘stim qamoqda. Tushundingmi, sevgilim qamoqda! — deya ilova etgan edi.

Boshqalarga maqtanganidek, uning haqiqatan ham do‘sti, sevgilisi bo‘lishini ich-ichdan istardi.

Biroq u Javriyaning hech kimi emasdi. Hech kimi bo‘lmagan ham. Uni yana ko‘radimi-yo‘qmi, yana biror marta suhbatlasha oladimi-yo‘qmi, bilmaydi. Hatto, uning ismini ham bilmas edi.

Shunga qaramay Javriya uning boshiga tushgan falokatni o'z kulfati deb bilishini o'ziga va o'zgalarga ko'z-ko'z qilish uchun qo'llariga kishan rasmini soldirgandi. Bu rasm o'lguniga qadar bilagida qoladi.

O'sha kechasi politsiyadan qochib qutulganidan keyin Kovboy Najib uni qahvaxonaning orqa eshigidan boshqa hovliga olib o'tgan, u yerdan To'pxonaga ketadigan botqoq yo'lga olib chiqib qo'ygan edi.

— Qani, — degandi u, — endi oyog'ingni qo'lingga ol.

Oyog'ini qo'liga olish unga cho't emas. Javriyaning oyoqlari yugurik, ammo u yana qo'lga tushishdan qo'rqardi.

Ne qilarini bilmay atrofga alangladi. Bir yildirki, bu yerlardan uzoqda qolgandi. Bir yil ichida nelar bo'lmagan, kimlar o'lmagan, kimlar qolmagan. Kim biladi deysiz. Istanbulning qishi rutubatli keladi. Qolaversa, otasidan meros qolgan uyda yeb-ichib o'tirgan mahalla bolasi emaski, borib eshigini qoqsa.

Kim qo'lga tushdi, kim tutildi, kim kimni pichoqladi, nelar bo'lib o'tdi, oldin bularni yaxshi bilib olish darkor. Mavroning qahvaxonasi joyida turibdi, ammo Barbaning mayxonasi omonmikan? Uning xo'jayinini tavakkalchi bir harif deyishadi. Buning ustiga politsiyaga yaqin. Ishini yuritish uchun duch kelganni tutib beradi.

Hozir, politsiyadan qutulib-qutulmay, hatto qutulganiga to'la ishonch hosil qilmay Najotibey ko'chasiga borishi harholda to'g'ri bo'lmas.

Javriya bir qarorga kelolmasa-da, yeldek uchib ketaverdi.

Qorong'i ko'chada, ko'lmak va loyga botib-chiqib ketib borarkan, fikran qayerdan boshpana topishni o'ylardi. Do'lmabog'cha tomonga ketsamikan. Toshliqqa borsamikan... Yozgi sayilgohlardagi ba'zi baraklarni qishda buzishmasdi. Yoki Dehqon bog'i ichida tunasa ham bo'ladi.

To'pxona ko'chasiga chiqishni hecham xohlamasa-da, bu yo'l to'g'ri o'sha yoqqa borib taqalardi. Ko'cha qorong'i, biroq yo'l to'ppa-to'g'ri va uzun bo'lgani uchun Javriya ora-sira ortga nazar tashlab, orqasida hech kim yo'qligini yaxshi ilg'ar edi.

Hech kim ta'qib etmayotganiga ishonch hosil qilgan zahoti unda Najotibey ko'chasidagi uyga borish ishtiyoqi alangalandi.

Yo'q, yo'q, gap boshqa yoqda. Uni ko'rmaganiga roppa-rosa bir yil-u yigirma sakkiz kun bo'ldi. Yana bir kun uni ko'rmay turish Javriyaga haddan tashqari malol kelayotgandi. Tezda u bilan diydorlashishni istardi.

Esini taniganidan buyon tanish-bilishlari orasida qayta-qayta va har kuni ko'rgisi keladigan yagona kishisi faqat o'sha edi.

Uning begonaligi, kimligi, turish-turmushi-yu, kasb-kori noma'lum bir kimsa ekanining Javriya uchun hech qanday ahamiyati yo'q.

Zotan Javriyaning butun umri asosan u tanimagan-bilmagan, uzoq, yot va noma'lum kishilar, betayin kimsalar orasida o'tgan.

Uning ismi va turish-turmushi noma'lum odam ekanining zarracha ahamiyati yo'q.

Javriya bu kattakon Istanbulda birovning na hayoti, na o'tmishi-yu, na kimligini bilardi. Unga duch kelganlar uning uchun shunchaki inson edi, xolos.

Inson ekanliklarining o'zi Javriyaga kifoya.

Javriya uchun u insonlarning eng yaxshisi. G'aribona bir ahvolda uchrashganlari uni bunday hurmat qilishi va munosabatlarini davom ettirishiga sabab bo'lgan.

Uni ayozli kuz oqshomlaridan birida uchratgandi.

Kasalxonadan endigina chiqqan, roppa-rosa olti hafta davolan-gan edi. Nihoyatda toliqqan, yurgudek holi yo'q.

Qo'lidagi oxirgi chaqasini tramvayga sarflab, uni hurmat qiladigan tanishi Qayiqchi Mahmudni topish va undan biroz pul olish umidida Bebekka yo'l oldi, u yerdan Hisorga piyoda ketdi.

Biroq baliqpazlik oshxonasidagilar Mahmudning Trabzonga ketib qolganini aytishdi.

Hisorda tunab qolishga to'g'ri keldi.

Chunki orqaga qaytish uchun puli yo'q, buning ustiga biror erkakning ko'nglini ovlagudek holi yo'q. Boz ustiga ertalabgacha ishlaydigan qahvaxonalarning birida yoki Barbaning mayxonasi-da tong ottirish uchun yana Galataga qaytib ketishga majoli ham yo'q.

Qosh qoraygach, Javriya asta-asta dengiz tomonga bordi va bog'loqlik qayiqlardan biriga sakrab chiqdi-da, uzala tushib yotdi.

Havo sovuq. Biroz isitmasi ham bor edi.

Eti uvishib, ustidagi jun sviteriga o'ralib oldi. Kecha qop-qorong'i. Dengiz to'lqinlari ketma-ket sohilga uriladi.

Javriya ko'zlarini yumib olgan, go'yo beshikda yotgandek edi. Ohista-ohista tebranishlardan va charchoqdan tezda uxlab qoldi.

Qancha uxlaganini bilmaydi. Birdan qayiq ag'darilib ketgudek qalqib ketgach, qo'rqib ko'zini ochdi. Qorong'i kechada kechadan ham qoraroq bir gavadali kishi ustida turganini ko'rib, qo'rqqanidan baqirib yubordi va qaddini rostladi.

Javriya bu kishidan qo'rqqanidan emas, dengizga yiqilib tushishidan qo'rqib, baqirib yuborgandi.

Kelgan odam hayrat va, ehtimol, qo'rquv aralash:

— Kim bu? — deya shivirladi va cho'ntagidan kichik elektr fonarini olib, unga to'g'riladi.

Javriya ko'zlarini qamashtirgan hamda bir lahzagina yonib o'chgan nur yog'dusi ostida qo'llari bilan yuzini pana qildi.

— Nima qilyapsan bu yerda? — dedi kishi va o'sha zahoti o'tir-di. Harholda u o'zini mudofaa qilishga hozirlanganga o'xshardi.

Javriya:

— Yotishga joyim yo'q. Uxlayotgan edim... — dedi.

— Qani tur, qayiqdan chiq-da, boshqa biron joyda uxla.

Ovoz unchalik qat'iyatli emasdi. Javriya turmoqchi bo'ldi, lekin boshi aylanib, yiqildi. Unisi:

— Nima qilyapsan o'zi? — dedi jerkib.

— O'rnimdan turmoqchi edim, Aka. Birdan boshim aylanib, yiqilib tushdim.

So'ngra ilova qildi:

— Bugun kasalxonadan chiqdim. Bu yerga bir tanishimni izlab keluvdim. Pul olmoqchi edim... U Trabzonga ketib qolibdi. Tram-vayga pulim qolmadi. Charchaganman... Shu yerda uxlay qolay, ertasiga Olloh razzoq degan edim.

So'zlarkan, tishlari takillar va sasi titroq chiqardi.

Kishi:

— Qo'y bu gaplarni, chiq qayiqdan! — dedi va qat'iy bir harakat bilan qo'l uzatib, uni o'rnidan turg'azdi.

Biroq birdan oyoqqa turgani uchun Javriyaning boshi qattiq aylandi. Javriya uning qo'lida hushdan ketdi.

Bu kishi ayolning harakatsiz va g'ujanak bo'lib qolganini ko'rib, o'zidan ketdi yoki, hatto, o'lib qoldi, deb qo'rqqanmikan, ajabo? Nega uni sohilga tashlab ketib qolmadi?

Nega uni qayiqning ichiga yotqizdi va eshkak tortib, sohildan ancha uzoqlashgandan keyingina hushiga keltirishga urindi?

Javriya yigit eshkaklarni tashlab, uni hushiga keltirishga unaganini, hatto egnidagi qalin qora paltosini ustiga yopganini ham sezmagani edi.

Uni va turish-turmushini biroz bilib olganidan keyingina Hisordan uzoqlashganliklari va uni sohilga tashlab ketmaganining sababini biroz angladi.

U, eng avvalo, o'zini o'ylab, sohildan uzoqlashgan edi. Javriyaning izquvar politsiyachi emasligini, haqiqatan ham hushidan ketgan bir ayol ekanini sezgach, uni sohilga chiqarib tashlashga kuch va vaqt sarflab o'tirmay, tezda qirg'oqdan uzoqlashishni afzal bilgan.

Xo'sh, nega uni keyinchalik ham tashlab ketmadi? Nega sohilga chiqarkan:

— Mayli, tonggacha shu yerda yotaqol! — deb uni qayiqqa tashlab ketmadi?

Javriyani suyab, qayiqdan olib chiqdi. Javriyaning boshi aylanishi to'xtamagan edi. Sohilga chiqarkan, u beixtiyor bu begona kishining qo'lga suyanib oldi. Suyanmasa yana yerga dumalashidan cho'chidi.

Kishi qayiqdan og'ir bir tugunni zo'rg'a ko'tarib, o'ng qo'l-tig'iga oldi. Chap qo'li bilan qizni suyadi.

Uni tashlab ketmadi. Bunga rahmdilligi sabab bo'ldimikan?

Qayiqda yo'l bo'yi bir-ikki og'iz so'zlashishdi, xolos.

— Qalaysiz? — deb so'radi u.

— Ancha yaxshiman.

Shundan keyin Javriya kulimsirab, o'limdan qo'rqmaganini bildirishga, to'g'rirog'i, o'limdan qo'rqqanini yashirishga uringan va xiyla zaif, titroq tovushda:

— O‘lib qoldimmikan deb o‘yladim. Bu go‘zal dunyodan u dunyoga rixlat qilayotgandek tuyuldi menga. “Ajal keldi, Javriya!” deyishga ham ulgurmadim, — degan edi.

Chalqancha yotardi. Ustida uning qalin paltosi bor edi. Dengizdan achimsiq hid anqiydi, shamol esadi, zim-ziyo osmonda million-million yulduzlar jimirlaydi...

Ro‘parasidagi kishining yuzi ko‘rinmaydi. Uning yuzi qanday ekanini hanuz ko‘rmagan edi.

Yulduzlarga tikilib yotar, o‘lmaganidan baxtiyor, tirik ekanidan ajib bir saodat tuyg‘usi his etib, yulduzlarni tomosha qilib ketaverdi. O‘zini hanuz behol his qilardi.

Eshaklarni bir lahza tashlab, bir qo‘lini uzatib, bilagini ushladi, barmoqlari bilan tomir urishini sanadi. Birozdan keyin:

— Endi ancha yaxshi bo‘p qo‘ldingiz! — dedi.

Qorong‘i kechada bo‘g‘oz nihoyatda chiroyli ko‘rinardi. Javriya qayiqda uzala tushgan va usti yopilgan holda yo‘l bosishdan juda xushhol edi. Tez-tez eshak eshayotgan bu kishi yumshoq, shirali va yoqimli tovush bilan uni “siz”lardi.

O‘z tilida bo‘lmagan “siz” so‘zi unga juda yoqib tushgandi. Esini taniganidan buyon hech kim uni “siz”lamagan. O‘zi ham hech kimni “siz”lamagan.

Naqadar yoqimli va sehrli so‘z edi bu!

Ayni choqda hazillashgisi, kulgisi kelar: “Ammo-lekin mu-loyim-supurgisiga uchrabmiz-da bu kecha!” deb o‘ylardi. So‘ng ko‘zlari namlandi.

Dunyoda eng yaxshi ko‘rgani dengiz. Bolalik chog‘laridayoq o‘g‘il bolalar qatorida ko‘prik ustidan o‘zini dengizga otar, chuqur suv ostida baliqdek, suv ustida esa motorli qayiqdek tez quloch otib suza olardi.

Sohil bo‘yidagi barcha ko‘cha bolalari kabi suzish uning sevikli mashg‘uloti edi. Xuddi so‘zlash va yurishni qachon boshlaganini eslay olmagani kabi, suzishni qachon o‘rgangani ham yodida yo‘q.

Shuning uchun ham dengizni yaxshi ko‘rardi. Bu zim-ziyo osmonni, bu yulduzlarni, Istanbulning rutubatli va dengiz hidi anqib turadigan havosini yaxshi ko‘rardi.

Unga:

— Muncha yulduz ko‘p bo‘lmasa, — deb so‘z qotdi. — Har birimizning o‘z yulduzimiz bor ekan, bilasanmi?

Eshkak eshayotgan kishini “siz”lagisi kelsa-da, tili bormadi. “Siz”lash unga juda sun‘iy tuyular, agar “siz”laydigan bo‘lsa, bu kishi uni masxaralaydigandek ko‘rindi o‘ziga.

— Yo‘q!.. Bilmas ekanman.

— Ha! Xuddi shunday ekan. Menga buni Arqonchi Mustafo aytdi. Har birimizning o‘z yulduzimiz bor ekan. Biz o‘lgan zahoti yulduzimiz ham so‘narkan... Yulduz uchganini ko‘ramiz-ku... Odam o‘lsa yulduzi ucharkan. Bir yulduz uchsa bir kishi... Arqonchi Mustafo qasam ichdi. Bir kuni oqshom payti dengiz sohilida ulfatlari bilan otamlashishayotgan ekanlar. Ulfatlaridan biri dengizga tushib cho‘mila boshlabdi. Birdan bir yulduz uchibdi. “Bir odam o‘ldi” deguncha bo‘lmay, dengizda suzib yurgan og‘aynisi cho‘kib ketibdi. Uchgan yulduz o‘shaniki ekan. U g‘arq bo‘layotgan onda yulduzi ham uchibdi ketibdi.

Ajabo, qaysi biri mening yulduzim ekan?

Shunday deb, o‘z yulduzini axtargan va ko‘kda porlab turgan jajji bir yulduzga ko‘zi tushgan edi.

— Fosforli kabi porlagan ana shu yulduz meniki bo‘lsa kerak!..

Ko‘kda porlagan katta yulduzlarni kuzatdi. Bu yulduzlar unga juda yoqqan bo‘lsa-da, ulardan birini o‘ziniki deb aytishga jur‘at ham etolmadi. “Kim biladi, bu yulduz qaysi podshohniki”, dedi u ichida.

— Ajabo, men o‘lsam, qaysi yulduz uchar ekan? Qaysi biri meniki ekanini bilsaydim, Xudo haqqi, narvon bilan ko‘kka chiqib, o‘sha yulduzni ko‘ksimga qadab tushgan bo‘lardim.

Eshkak eshayotgan kishining sasi ohangidan kulimsiraganini payqadi.

— Siz hayotni shu qadar yaxshi ko‘rasizmi?

— Jon-ku bu, Akajon... Kim yashashni sevmaydi?

Qaddini rostlamoqchi bo‘ldi, ammo boshi aylanganidan cho‘chib ketdi.

— Boshim aylanyapti. Bu kecha tugaymiz shekilli.

U kattakon qo'lini uzatib, yana uning nozik bilagidan tutdi, so'ng:

— Xavotir oladigan hech narsa yo'q. Shunday bo'lsa-da, biroz tinch yoting, hali yo'l olis. Borguncha yaxshi bo'lib qolasiz. Kasalxonadan bugun chiqdingizmi?

— Ha, bugun chiqarishdi. Bu imonsizlarga ko'p yalinib-yolvordim, biroq soppa-sog'san deb, itdek haydab yuborishdi.

Kishi javob bermadi. Hadeb eshkak eshaverdi.

Qaysi sohilga chiqishgani esida yo'q. Qirg'oqqa chiqar-chiqmas boshi gir aylanib, birdan ikki qo'li bilan uning qo'liga osilib oldi.

— Ahvolim chatoq, — deya ming'irladi u. — Boshim aylanib ketyapti.

Bo'yi u kishining elkasidan ham kelmasdi.

Kishi Javriyaning gandaraklaganini ko'rib, yiqilmasligi uchun belidan quchdi...

Qo'ltiqlashib yura boshlashdi. Erkakning o'ng qo'ltig'ida kattakon va og'ir tugun bor edi.

Boshi aylanayotgani uchun ko'zi yumuq holda qadam tashlayotgan Javriya:

— Qayerdamiz? — deb so'radi.

— To'pxonaga yaqinlashdik...

— Haa...

— Siz qayoqqa borasiz?

— Bilmayman!.. — dedi u. — Boradigan joyim yo'q.

— Nega? — dedi kishi so'ng ilova qildi: — Men bilan yuraqoling.

— Xo'p, — deya taklifni qabul qilarkan, yuragi orqaga tortib ketdi. Bu oqshom biror erkakning quchog'iga tushishga chidagulik holi yo'q edi.

Keyinchalik "O'sha kechasi meni nega yashirin uyiga olib bordi?" deya ko'p o'ylagan, uning qidiruvda ekanini bilib olganidan so'ng politsiyadan qochib yurgan bo'lsa kerak, deb taxmin qilgandi. Yashirib yurgan joyiga og'ir tugungina emas, bir xotin bilan qo'ltiqlashib borsa, undan hech kim shubhalanmasligi mumkin edi.

U shuni o'ylagan bo'lsa kerak. Javriyani kechasi uyiga opketgani-ning boisi ham shudir, ehtimol.

Biroq Javriya bunday bo'lishini xohlamayotgan edi.

Unga qolsa muruvvat yuzasidan uyiga oborgani yaxshi.

Muruvvat yuzasidan bo'ldimi yoki hiyla ishlatish uchun qildimi, nima bo'lganda ham, o'sha kechasi uyiga opketgani uchun Javriya uni qattiq hurmat qilardi.

Undan ayrilishdan qo'rqr edi.

Agar xohlasa, ayrilib ketishi qiyin ish emas.

Biroq ich-ichidan "Ketyapmiz!.." deb qo'rqayotgan ham edi. Qaytilmaydigan yo'lga kirganidan qiz qo'rquv va tahlikaga tushgan edi.

Javriya, ko'cha qizi bu oqshom ko'chada yolg'iz qolishdan qo'rqayotgandi. Yulduzlarga tikilgan ko'yi bir pastqam joyda o'lib qolishdan, yulduzining, ko'kka narvon qo'yib ko'ksiga taqmoqchi bo'lgan o'sha yulduzining birdan uchib ketishini va o'chishini ko'rib, esi og'ib, dahshatga tushishdan qo'rqardi.

Zim-ziyo ko'chalar bo'ylab ancha yurdilar, so'ng kattakon bir uyning darbozasidagi kichik eshikni ochib, darhol ichkariga kirdilar. Kishi uni qo'yvorib, eshikni tambaladi, so'ng zinapoya tomonga tezroq yetish maqsadida uni quchoqlab oldi. Qo'ltiqlashib pillapoyalardan ko'tarilishdi.

Bu joy ombormidi? Havodan mashina moyi va teri hidi anqir edi.

Uni belidan quchib, ko'tarib kelayotgan kishi chiroq-piroq yoqmadi. Bir qo'lida og'ir tugun, ikkinchisi bilan Javriyani qo'ltiqlagan holda yuqoriga ko'tarilaverdi. Zinapoya xiyla baland ekan.

Tovush chiqarmay ko'tarilar va unga:

— Tovush chiqarmang! Hech gapirmang! — deb uqtirardi.

Nihoyat ancha joyga chiqib, kishi to'xtadi. Nafasini rostlab oldi. Ikki yuk bilan pillapoyadan ko'tarilgani uchun ancha charchab qolgandi.

Javriya astagina:

— Meni ko'tarmay qo'yaqol, — dedi. — Endi biroz yaxshiman. O'zim yura olaman.

Oldinda u. Orqasidan ko'zlari qorong'ilikka biroz ko'nikkan Javriya zinapoya tutqichlarini ushlagancha ko'tarilib borardi.

Ko'p o'tmay Javriyaning tizzalari bukilib, turgan joyida o'tirib qoldi.

— Nima bo'ldi?

— Madorim qolmadi... — deya ingradi qiz.

Kishi pastga tushib, yana uni belidan quchoqladi.

— Nima balo, arshi a'loga chiqyapmizmi?

Zinapoyaning keti ko'rinmaydi. Yana ancha ko'tarilishdi. Nihoyat bir eshik oldida uni yerga qo'ydi. Cho'ntagidan kalit olib, eshikni ochdi. Ochiq eshikdan uni ichkariga itardi, orqasidan o'zi kirdi. Eshikni zich yopdi. So'ng yana nimadir qildi. Chiroq yonmaganicha uning nelar qilayotganini Javriya bilolmadi. Keyin chiroq yondi.

Xira himoya chirog'iga o'xshash bu chiroq moviy nur taratar va xonani zo'rg'a yoritardi.

Bu to'rtburchak, pastakkina boloxona edi.

Javriya boloxona eshigi va derazalariga qalin pardalar osig'liq ekanini ko'rdi.

Javriya ichkariga kirganidan keyin qaqqayib turgan qora paltoli, novcha, jussador odamga qaradi.

Yuz tuzilishini ko'rsa-da, moviy nur ostida rangini farqlay olmadi.

Moviy nur ostida bu kishining haqiqatan haykaldek pahlavonkelbat yigit ekanini ko'rdi.

Karavot tomon odim otgan yigit qo'lidagi tugunni ohistagina va ehtiyotlab, chekkadagi stol ustiga qo'ydi.

Xonaning bir tomonida temir karavot, sal nariroqda shakar qutilardan yasalgan taxta kat¹ va kattakon stol bor. Burchakda qoplar, sandiqlar.

Javriya xuddi cho'kkandek, karavot ustiga astagina o'tirdi. Yigit paltosini yechib, ilgichga ildi-da, unga yuzlandi:

— Biroz cho'zilib, dam olvoling.

O'zi kamzulini astagina yechdi.

Keyin bir chetdagi temir o'choqning yoniga borib, qopqog'ini ochdi. O'choqning ichi o'tinga to'la, gugurt chaqsa, yonishga tayyor.

¹ Kat — mo'jaz so'ri.

Yigit gugurt chaqib, olov yoqqach, o'choqning qopqog'ini yopdi. So'ng karavotga yaqinlashdi. Javriya uni yoniga kelyapti deb o'yladi.

Sillasi qurigan. Biroq u ko'p yaxshilik qilgani uchun qarshilik qilmoqchi emasdi.

Biroq yigit, aksincha, yoniga kelmadi. Borib, pardalarni tekisladi. Harholda tashqariga yorug'lik sizmayotganiga ishonch hosil qilmoqchi edi. Ishonch hosil qilgach, devordagi boshqa elektr tugmasini bosdi. Endi kattakon lampochkadan kuchli nur taraldi. Devorlar, ashyolar, pardalar, eshik va yuzlar o'z rangiga qaytdi.

Javriya uni bu yerga olib kelgan odamga yana bir nazar tashladi. Sariq sochlari jingalak, ko'zlari ko'kimtir, yuzi qirmizi rangda.

O'ttiz besh yoshlarda ko'rinadi.

Uning yuzida rang bilan birga ma'no ham paydo bo'lgan edi. Bu ma'no Javriyaga nihoyatda yoqdi.

U ham Javriyaga o'girilib, yuziga qaradi.

Javriyaning yuzlari sarg'ayib ketgan, qop-qora sochlari parishon. Xastalikdan eti qochgan yuzida yanada kattalashgandek ko'rinayotgan ko'zlari hadik bilan boqadi. Doimo qip-qizil du-doqlari juda so'lg'in.

Yigit:

— Men orqamga o'girilib turaman. Siz bermalol yechinib, ko'rpaga kiravering, — dedi.

Javriya hayron bo'lib:

— Nega endi orqangga o'girilasan? — deb so'radi.

U shu qadar tabiiy bir hayrat ichida savol bergan ediki, yigit kulimsirashdan o'zini tiya olmadi.

— Bermalol yechinib olasiz, deb aytdim.

Javriya unga qaradi, labini burib:

— Qarasang qara, qaramasang qarama! — dedi. — Menga baribir, ko'nglim yozdagidek.

Asta-asta bluzkasini yechdi. Ostida moviy jersi ko'ylagi bor edi. Biroq kasalxonada dezinfeksiyalashgani uchun ohori to'kilgan. Yubkasini oyoqlaridan tushirib yechdi.

Endigina kasalxonadan chiqqani uchun tan-badani top-toza.

U yechinarkan, yigit teskari qarab turdi. Javriya ko‘rpaga kirgach, u to‘shakka yaqinlashdi.

Javriya nariroqqa surilib so‘radi:

— Sen ham yotasanmi?

— Yo‘q!.. Men yotmayman... Biroz ishim bor...

Javriya unga hayrat to‘la ko‘zlari bilan qarab qoldi. Modomiki, u bilan yotmas ekan, nega uni bu yerga, uyiga opkeldi, hatto zinapoyadan ko‘tarib olib chiqdi?

U manfaat ko‘zlamay uyida mehmon qilgan bir erkaknigina bilardi xolos.

U ham bo‘lsa Barba edi.

Biroq u qari tullak edi. Bu bo‘lsa hali yosh. Qolaversa, Javriya Barbaning uyida katta bo‘lgan. Barba uni mushtdayligidan biladi.

“Fosforli” laqabi bilan mashhur bo‘lishidan oldin Barba uni “Bolapaqir” deb chaqirardi. Endi u ham Javriyaga “Fosforli” deyishga odatlangan.

Begona yigit qo‘lini Javriyaning peshonasiga qo‘ydi. Kaftining orqasi, so‘ng o‘ngi bilan peshonasini ushlab ko‘rdi.

— Biroz isitmangiz borga o‘xshaydi, — dedi.

— Bilmasam...

— Qani, ko‘raylik-chi...

Tortmadan termometr olib, Javriyaning yoniga qaytdi. Termometrni qo‘ltig‘ining ostiga qo‘yishni tayinlagach, sal nariroqdagi kat ustida kutib o‘tirdi.

Keyin:

— Termometrni bering! — deb qo‘lidan termometrni oldi-da, yoruqqa solib, tikildi.

So‘ng yana tomir urishini tekshirdi va:

— Sizga isitma tushiradigan bir dori beray, — dedi.

Uning xatti-harakatlarini ko‘rib, kibor ko‘ringisi kelgan Javriya kasalxonada hamxonasi bo‘lgan keksa ayolning doktor to‘g‘risida “U emchi tabib!” deganini esladi. U bu so‘zni kiborona bir so‘z deb bilgani uchun begona yigitdan:

— Sen emchi tabibmisan? — deb so‘radi.

U bo‘lsa kulimsirab:

— Yo‘q! Doktor emasman. Faqat boshqalar singari men ham kasalliklarni biroz bilaman, — dedi.

Hapdori va ozroq suv keltirdi.

— Endi shu dorini iching. Ertaga kechgacha mening mehmonimsiz. Kun bo‘yi o‘ralib yoting. O‘zingizni yaxshi his qilsangiz kechasi chiqib ketaverasiz. Hozir bo‘lsa yaxshi uxlab, istirohat qiling, — dedi u.

Javriya tushunmadi.

— Xo‘sh, sen nima qilasan? — deb so‘radi u.

— Men katda yotaman.

— Meni bu yerga nega opkelding unda? — dedi Javriya hayrat bilan.

U go‘yo tushunmayotganga o‘xshardi.

— Kasal ekansiz... Damingizni oling deb opkeldim.

— Boshqa gap yo‘qmi?

— Yo‘q.

Javriya unga qaradi va savol to‘la nigohidan ne bo‘layotganini anglamagan bir tuyg‘u his qildi.

— Uyiga qiz keltirgan erkaklar aksarisiga... — dedi-yu, so‘zining davomini ichiga yutdi.

Yigit:

— Men sizni kasal bo‘lganingiz uchun bu yerga keltirdim, — deya kat tomonga yo‘naldi. — Siz o‘ralib yoting, tonggacha yaxshi bo‘lib ketasiz...

So‘ng ilova qildi:

— Sizga choy keltiray. Choy ichgandan so‘ng yaxshi uxlaysiz.

Chumchuq pir etsa yuragi shir etayotgan, ta‘qib etilayotganidan gumonsirayotgan bo‘lsa-da, uni nega uyiga olib bordi, keyinchalik uning bu yerga kelib turishiga nechun ruxsat berdi?

Javriya o‘sha kechasi qattiq shamollab qolgani uchun roppa-rosa bir hafta yotib qolgan, u bo‘lsa yosh ayolni parvarish qilgan edi. Javriya uni doktor deb o‘ylaganida haqli edi. Chunki u bemorni xuddi doktorlarday parvarishlashni bilardi.

Uning nega va nima sababdan yaxshilik qilganini Javriya hech tushunib yetolmasdi. O‘shandan beri qancha vaqt o‘tgan bo‘lsa-da,

oralaridagi munosabatni u nimaga yo'ygangini haligacha bilmaydi.

Bir haftadan keyin tuzalib, bir kechasi uning uyidan ketish oldidan:

— Senikiga yana kelaymi? — deb so'radi.

U bo'lsa: "Nega?" demoqchi bo'lgandek, yuziga boqdi, so'ng qisqa qilib:

— Hojati bormikan? — dedi.

Bu javobdan Javriya xafa bo'ldi.

— Menga ko'p yaxshilik qilding, — dedi u. — Necha kunlab o'z to'shagingdan joy berding. Dori-darmon berding, davolading. Evaziga hech narsa so'ramading.

— Menga mehmonxona yoki kasalxona haqini to'lamoqchimisiz?

U go'yo qizning ne demoqchi bo'lganini tushunmagan edi.

Javriya uning olijanobligidan uyaldi.

Tasodifan bu odam bilan uchrashib qolgach, hayotida ilk bor uyat hissini tuydi.

Birinchi bor bu xonaga kelgan, uning to'shagiga kirgan va to'shakdan unga joy berish maqsadida nariroq surilganida u Javriyaning bu harakatini bilmaslikka olgan vaqtida qattiq uyalgan edi.

Qo'llarini stol ustiga qo'yib:

— Sevgilim qamoqda! — degan edi.

Holbuki, uning uyida o'tkazgan ilk yetti kun va undan so'ng ham u hech vaqt Javriyani biron marta bo'lsin bag'riga olmagan, oralarida boshqa erkaklar bilan bo'lgan munosabatlariga mengzaydigan biror ish bo'lib o'tmagan edi.

Shunday bo'lishiga qaramay, uning uyida, uning to'shagida o'tkazgan bu yetti kun hayotining eng mas'ud damlari bo'lgandi.

Bu baxtiyorlikning boisi ne edi?

Avvallari buni bemorlik chog'ida unga qilingan mehribonchilik tufayli paydo bo'lgan minnatdorlik hissi deb o'ylagandi.

Kasalxonadan chiqib, qora chaqasiz Hisorda qolgan, bemorlikdan sillasi qurigan gavdasini ming mashaqqat bilan qayiq ichiga tashlagan, ajal yoqamdan oldi, deb taxmin qilgan o'sha pallada bu

yigit uni qayiqdan haydab chiqarib, ketib qolganida “o‘lib ketishim muqarrar edi” deb o‘ylardi.

Uning Javriyani qayiqqa solib olib ketgani, hushiga keltirishga unnashi, so‘ng ko‘chaga tashlab ketishga ko‘zi qiymay, uyiga opketgani, eng yaqin g‘amgusoridek necha kunlab unga qaragani, doktorlardek dori-darmon berib turgani, issiq cho-yu yegulikni kanda qilmagani — barcha-barchasi sodda Javriyaning qalbini minnatdorlik tuyg‘ulariga to‘ldirib-toshirgan edi.

Uning Javriyaga hech qachon yelimlik qilmagani Javriyani ka-lovlatgan, hayratga solgan, hatto bir qur izzat-nafsiga ham tekkan va shunga qaramay unga yoqib tushgan edi.

Ko‘rgan kunidan boshlab uni “siz”lagan, hali-hamon “siz”laydi.

Javriya “Amerika podshosi ham bunday davr-u davron surolmasa kerak!” deb o‘ylaganicha to‘shakda qimirlamay yotarkan, uning atrofida girdikapalak bo‘lishidan, ustiga egilib, suti, choyini ichirib qo‘yishlaridan behad shod bo‘lgan edi.

Xonaga qadam qo‘yib, eshik-derazalarga osilgan pardalarni ko‘rdi, xira chiroq va uning ehtiyotkorona harakatlarini sezdi deguncha bu odamda bir gap borligini tushunib yetgandi. Necha kun o‘sha yerda yashab, uning yashirinib yashayotganligini bildi.

Javriya yosh bola emas. Hamma narsani yaxshi biladi. U politsiyadan qochgan, ta‘qibdan qo‘rqqan va qandaydir xufiya ishlar bilan shug‘ullanadigan kishi edi. Kunduz kunlari uyidan chiqmaydi. Kat ustida chalqancha yotib, sigareta tutatgani tutatgan. Xuddi Javriya urishib beradigandek, qimir etmaydi, ohistagina nafas oladi. Uzoq so‘ragandek:

— Ishsizman. Bu yer bir tujjorning ombori. Omborchi mening qarindoshim. Bu bo‘sh xonani menga bergan, bu yerda birov bor-yo‘qligini bilmaydi ham, — derdi.

Javriyaga buning qizig‘i yo‘q. Xonasiga biqinib olgan ishsiz bo‘ladimi, o‘n kishini o‘ldirib, vijdon azobida qiynalayotgan qotil bo‘ladimi, baribir, uning o‘z nazaridagi qadr-qimmatini hech qachon pasaymaydi.

U Javriyani yetti kun yotog‘ida olib qolgan, yetti kun u bilan yop-yolg‘iz qolsa-da, qo‘lining uchini ham tegizmagan, tegizmoq istamagan yagona kishi edi.

Ayolligiga nisbatan ko'rsatgan bu loqaydligi Javriyaning nafsoniyatiga tekkani aniq.

Biroq, ayni zamonda, bu ishning unga yoqib tushgan tomoni ham bor edi.

“Menga fohishalarga qilinadigan muomalani qilmadi. Ajabo, mening kim ekanimni bilmadimikan?” deb o'ylardi. Buni tushunib yetmaydigan g'o'r odamga aslo o'xshamaydi. U nimadandir qattiq qo'rqar edi, xolos.

Kun bo'yi uyda o'tiradi. Atrofga qorong'i tushganidan keyingina ko'chaga chiqadi. Chiqishidan oldin:

— Siz qimirlamay o'tiring! — deya ogohlantirardi.

Javriya qoplarning ichida nima bor ekan deb qiziqsinsa-da, “Balki, nima qilarkin deya meni kuzatayotgandir!” deb qo'rqqani uchun hech narsaga qo'l tegizmay, uning qaytib kelishini poylab o'tirardi.

Qaytganida xona issiq bo'lishi uchun o'choqdagi olovni hech o'chirmay, o'tin qalashtirardi.

Zinapoyalardan sassiz-sadosiz ko'tariladi, oyoq tovushini eshish mushkul. Birdaniga eshikni taqillatadi. Taqillatganda ham ohistagina chertadi. Shunda Javriya to'shakdan turib, eshikka yaqinlashar va katta chiroqni o'chirib, kichkina moviy chiroqni yoqqach, eshikni ochar edi.

Keyin eshikning pardasini yaxshilab yopgach, katta chiroqni yoqishadi. U Javriyaga:

— Siz yotib damingizni olavering!.. — derdi.

Qo'lida doim kattagina va og'ir tugun bo'lardi. Tugunni bir chetga qo'yar, choy tayyor ekanini ko'rib, Javriyaga yuzlanar:

— Kasal bo'lishingizga qaramay nega bunday qildingiz? Kelganimdan so'ng o'zim qaynatardim... — der edi.

Shunda Javriya uning hech narsaga parvo qilmay, odatdagi bir ishni qilayotgandek, unga choy damlashga kirishganini ko'rib, quvonib ketardi.

Tuzala boshlagach, unda ko'cha qizlariga xos istak uyg'ondi. To'shakda yotarkan o'zining havas qilsa arzigulik ayol ekanini, go'zal ekanligini tushunib yetishini xohlab qoldi va unga buni bildirishga urindi.

Biroq u pardaning orqasiga o'tib, har doimgidek, qandaydir mayda temir-tersaklarni sandiqdan olishga kirishdi.

Javriya "Har holda kontrabanda bilan shug'ullansa kerak!" deb o'yladi.

Kechalari ne ish qilardi u?

Uning fikr-zikri stol ustidagi temir-tersakda ekani aniq.

"Biror sevgani bor bo'lsa kerak. Uni sevgani uchun boshqalarga qiyo boqqisi kelmaydi!" deb o'ylardi. Sevgilisi bor bo'lsa, qayerda ekan? Har oqshom sevgilisini ko'rgani ketarmikan? E, yo'q... Sevgilisini ko'rgani borgan odamga hech o'xshamaydi.

"Kontrabandist!"

Shubhasiz, u yo o'g'ri, yoki kontrabandist. Kechalari ishlaydi. Qayiqni eslashi bilan uning kontrabandist ekaniga ishonchi kuchaydi.

U holda yop-yolg'iz yashaydigan bir erkakning o'z to'shagida yetti kun yotgan xotinga qiyo boqmasligining sababini ham anglab bo'lmaydi.

"Meni nazariga ilmayapti shekilli". O'zi juda orasta kiyinadi. Javriya shu kungacha to'shakni baham ko'rgan erkaklarga qaraganda ancha kelishgan yigit.

Erta tongda eshik oldiga oziq-ovqat tashlab ketadigan, ichkari-ga hech qadam bosmaydigan o'sha noma'lum qarindoshi har kuni yangi gazetalarni ham keltirardi.

Oqshomga qadar gazeta o'qib vaqt o'tkazishiga, hatto ba'zan kitob o'qib, nimalarnidir yozishiga qaraganda u maktab-madrasa ko'rgan kishiga o'xshaydi.

Javriyaga: "Yana kelishning hojati bormikan?" degandi. Ammo Javriya u istamasa-da, bu uyga qayta-qayta kelaverdi.

Bu yerga kelgan paytdagidek, qorong'i bir kechada uni yo'lga chiqarib qo'ydi. Uy ko'chaning eng qorong'i joyida bo'lsa-da, endi tuzalgan, boshi aylanmayotgan Javriya uchun bu yerni topish cho't emas. U Galatani besh barmog'iday yaxshi bilardi.

Istanbul uning o'z bog'chasiday gap. Butun umri shu ko'chalarda o'tgani uchun bu shaharning u bilmagan biron tirqishi, burchagi yo'q... Uning yonidan ketayotib, birovdan ayrilish jafosini birinchi bor dildan his qildi. Bu kimsasiz bir burchakda sodir bo'ldi.

— Omadingizni bersin...

— Menga shunchalik yaxshilik qildingki... — deya yelkasini silagan qo'lni birdan ikki qo'llab tutdi-da, dudoqlariga yaqinlashtirib, o'pdi.

Bu shunday oniy bir lahzada sodir bo'ldiki, yigit qo'lini tortib olishga ulgurmadi ham. Yumshoq tovushda:

— Qo'ying, qo'ying, nima qilyapsiz o'zi? — dedi.

So'ng Javriya birdan uning yonidan qochib ketgisi keldi. Bu tariqa, astagina xayrlashish uning yuragini qattiq ezayotgandek tuyulardi.

“Bu yigit menga kim bo'пти?” dedi u o'z-o'zicha va qorong'i ko'chalarda yeldeklar yelib, uzoqlashib ketdi.

Ko'cha botqoq, havo rutubatli. Yerto'lalarda joylashgan qovoqxonalar, mayxonalardan chiqayotgan sharob hididan o'pkasini to'ldirmoqchi bo'lgandek, chuqur nafas olib, yurib ketaverdi.

Kasalxonadagi diqqinafas kunlardan va kasalxonadan keyin bu kamgap va ajabtovur yigit bilan bir hafta yashaganidan so'ng emin-erkin nafas oladigan xonasi kelgan edi.

O'sha kechasi boshi aylanayotgan, bemajol edi. Kechasi notanish ko'chalarda boshpanasiz qolib ketishdan hech qachon cho'chimasdi. Chunki uning butun umri ko'chada o'tgan. Bir hafta mobaynida bir joyda qolgan, bir joyda yashagan paytlari oz bo'lgan.

Undan ayrilarkan, olgan taassurotlari endi ko'chalarda yolg'iz va emin-erkin kechishdan his etayotgan quvonch tuyg'ulari ostida g'arq bo'lib ketganday bo'ldi.

O'sha kechasi birinchi kirgan joyi Barbaning mayxonasi bo'ldi.

Barba har doimgiday soqoli olinmagan, egniga kir peshband ilib olgan, uzun sochlari parishon bir alfozda peshtaxta orqasida o'tirardi. Kechki mijozlar tarqab ketgani uchun mayxonada hech kim yo'q edi.

— Iye, senmisan, Fosforli! — deya quvonchdan qo'llarini bir-biriga ishqadi Barba.

Peshtaxta ustidan egilib, keksa yunonning bo'ynidan quchoqlab, ikki yonog'idan...

— To'xtasang-chi, nima qilyapsan, hoy qiz?

— Seni o‘pyapman, asalim. Yetti haftadirki, ta‘mirda edik. Endi tuzalib, yana maydonga chiqdik. Biroz non puli topmasak bo‘lmaydi, Barbajonim!..

— Qo‘ysang-chi, Fosforli...

— Seni yaxshi ko‘raman, o‘zing bilasan.

— Barbani nuqul qizlar yaxshi ko‘radi. Bu qanday zamon bo‘ldi, yigitlarning urug‘i qurib ketdimi...

— Barba, men sendan o‘zgani dermidim?

— Qayiqchi Mahmud-chi, qayerda u?

— Qo‘y o‘sha betayinni. Haromisini oldirish uchun kasalxonada yotdim. Yotganimda bir quti “Yenija” u yoqda tursin, aqalli bir quti “Posho”¹ ham keltirmadi. Kasalxonadan chiqsam, pirr etib uchib ketibdi.

— Shunday bo‘lishini bilarkansan, nega homilalik bo‘lding, Fosforli?

— Men homilador bo‘lishni xohlaganim yo‘q edi, Ollohning ishi bu, Barba.

— Ollohning ishi? Gunoh Javriya, Olloh bunday qilmaydi.

— Qilmaydimi? Sening Panaiyang-chi... Unga nima deysan?

— Qo‘y Panaiyani!

— O‘zingniki bo‘lsa yig‘ishtir, shundaymi? Panaiya tug‘sa sevgi, Fosforli tug‘sa gunoh ekan-da?! Unga sham yoqasiz, men uchun-chi?

— Sen uchun yuragimiz yonadi, Javriya.

Barba unga yaqinlashib yonoqlarini siladi.

— Xo‘sh, mendan ne istaysan?

— Hozir mullajiringimiz yo‘q. Mumkin bo‘lsa qarzga ikki qadah otvolsak devdik. Bizga ishonch qolmagan bo‘lsa, Xudo yo‘liga mehmon qilarsan.

— Kasalxonadan chiqibsan. Mayli, birinchi qadahni mening hisobimdan ichaqol...

— Ikkinchisini-chi?

— Unisini qarzga ichasan...

— Ko‘p yasha, Barba! Olloh seni meni g‘arib-u notavon qolmasin deb yaratgan, — deya Javriya peshtaxta oldida turib, ikki qadah raqi otib oldi.

¹ “Yenija”, “Posho” — sigareta turlari.

— Qani, so‘zla, Barba, — dedi u. — Yaqin atrofda bolalardan hech kim yo‘qmi?

— Salgina burunroq Fantom Orif kelgan edi, lekin ko‘p o‘tirmadi. Oyoqda turganicha uch qadah otdi. So‘ng chiqib, aravasini tortdi-ketdi.

— Qayoqqa ketdiykan, ajabo?

— “Ov”ga ketdi. Ustasi farang, bilasan-ku.

— Bu bola burganing ketini ko‘rganlardan, ovdan hech qachon quruq qaytmaydi. Yo bankani urishga, yoki qaysidir pariga soliq solishga, yoki qaysidir xotinning uyini kuydirishga ketgan u.

— Sen bu oqshom nima qilasan?

— Barba, men ham ovga chiqib ko‘ray. Nasib qilsa to‘rimizga bir narsa ilinar, ilinmasa... Qaytib kelib orqadagi derazani taqillataman. Endigina tuzalib chiqdim, kechasi sovuqda qolsam holimga voy.

— Bemalol kelaver, Fosforli. Bizning uyimiz sen uchun bami-soli “Imperial” o‘teli, “Grand” o‘teli.

Ikkinchi qadahdan so‘ng a‘zoyi badaniga issiq yugurgan Javriya mayxonadan chiqdi, daydilarga o‘xshab, Qorako‘y va Beyo‘g‘li ko‘chalarida tentiradi, yo‘lda duch kelgan bir yosh jinoyatchi bilan tong ottirdi.

Birdaniga Najotibey ko‘chasidagi ombor, omborning boloxonasi, xonani to‘ldirgan nur va uning yoqimli harakatlari lop etib esiga tushdi... Uning yuzi, uning hasrati qalbini o‘rtab yubordi.

“Nima bo‘lyapti o‘zi menga?” deb o‘yladi.

Shu onda ichidan ko‘pirib-toshib kelgan bunday hissiyotni hech qachon tuymagan edi.

Erkak ko‘rmagan qiz emas edi.

Manfaat yuzasidan, goho ko‘ngilxushlik uchun erkaklarning quchog‘iga kirardi.

Erkaklardan manfaat ko‘zlagani uchun darrov taslim bo‘lib qo‘yaqolmasdi. Ba‘zan qoraparang bir o‘g‘lon, ba‘zan sariq yigit, goho bug‘doyrang pahlavon unga ma‘qul tushar va yoqtirib qolgani uchungina ularni yo‘ldan ozdirib, bir necha soat yoki tonggacha birga bo‘lardi. Biroq shu choqqacha uning erkaklar bilan munosabati yoqtirish va lazzatlanishdan nariga o‘tmagan edi. Ulardan

hech birini yana bir marta ko‘rishni xohlamasdi. Faqat qattiq turib yalinganlar bilan yoki har ikkoviga ham daxli bo‘lmagan tasodif tufayli qayta uchrashgan, xolos.

Biroq o‘sha kechasi bu yoqimtoy, ko‘zi ko‘kimtir, o‘zi sariq saxiy yigitning yonida, nozu ne‘mat-u ichkilikka to‘la dasturxon atrofida o‘tirarkan, birdan uni eslab qoldi.

Uni esladi. Xastalik bilan to‘shakda o‘tkazgan kunlarini, zim-ziyo tun qo‘ynida ustiga qalin palto tashlangan holda chal-qancha yotib, yulduzlarni tomosha qilib ketgan o‘sha totli kechani esladi.

Uni “siz”laydigan, biroq hatto ismini ham bilmaydigan o‘sha oq-sariqdan kelgan yigitni, uning ovozi, ustiga mehribonlik bilan egilishlarini xotirladi. Va qalbi sog‘inchdan o‘rtanib ketdi... Bu anduhdan oldidagi dasturxondagi noz-u ne‘matlar zahar-zaqqumga aylandi. Yonidagi hotam yigitdan nafratlana boshladi, bir amallab undan qutulish uchun reja tuza boshladi.

Undan:

— Yana kelaymi? — deb so‘raganida u:

— Hojati bormikan? — deganini yaxshi eslaydi.

Haqiqatan ham bunday qilishning hojati yo‘qdek edi.

Holbuki, hozir, shu onda Javriya uchun u yerga borish lozim bo‘libgina qolmadi. Bu uning uchun shu lahzada hayotiy ehtiyojga aylandi.

Ha, shunday, bu go‘yo katta bir zaruriyat tufayli tug‘ilgan ehtiyojga o‘xshardi.

Hech bostira olmagan bu ehtiyoj tuyg‘usidan o‘rtanib, yonidagi yigit bilan mayxonadan chiqdi va uning ortidan Findiqliga ketdi.

Findiqliga borib, bir qandolatpazlik do‘koni orqasidagi zina-poyadan yuqoriga ko‘tarilishdi. Derazasi oldida siniq oyna bo‘lgan xonaga kirishdi. Xonaning bir tomonida karavot bor. Shipdagi sim uchiga osig‘liq va xiragina nur sochayotgan chiroqni pashsha-chivin axlati qoraytirib yuborgan.

Bu xonada o‘tgan vaqt, hech shubhasiz, Javriya uchun hayotining eng uqubatli damlari bo‘ldi.

Vaqt hech o‘tmayotgandek, beliga chirmashgan bu sarxush qo‘llar uni hech bo‘shatmaydigandek tuyulaverdi.

Butun vujudi loqayd qolgan va uni jirkantirgan ish nihoyasiga yetganidan nihoyatda quvondi. Siniq oyna oldida turib, sochlarini tuzatdi. To‘shakda uxlab qolgan erkakni allaqachon unutgan edi.

Eshikdan chiqmasidan oldin uni yelkasidan tutib silkidi.

— Ayg‘ir kabi xurullayvermasdan mullajiringni cho‘zib qo‘y.

Yigit ko‘zini bazo‘r ochdi. Qizga tikilib, so‘kindi. So‘ng yerga tashlangan kamzuliga qo‘l cho‘zib, cho‘ntagini kavlashtirdi. Qo‘liga ilingan pulni Javriyaga tutqazdi.

Javriya bu yerdan tez chiqib ketishni qanchalik istayotgan bo‘lmasin, professionallarcha qiziqish bilan hovuchini ochdi. Bir kumush lira va ikkita mayda pul bor edi.

Sevinib, hovuchini yumdi va zinapoya tomon shoshdi.

Ko‘chaga chiqib, salqin havodan to‘yib-to‘yib nafas oldi. Raqi ichgan, turli-tuman arzon ovqatlarni yegan Javriya kunjutmoy, charvi yog‘i va sigareta hidi bosgan xonada ko‘ngli aynigan edi. Shu bois kecha salqin bo‘lsa-da, tashqaridagi ochiq havo unga yoqdi.

Kasalxonadan endigina chiqqani, hali kuchga kirmaganiga qaramay Findiqlidan Qorako‘yga piyoda bordi.

Yurarkan tizzalari titrar, o‘zini duch kelgan joyga tappa tashlab, biroz dam olgisi kelardi. Shunga qaramay, o‘zini zo‘rlab, tezroq, yanada tezroq, borgan sari tezroq ildamlab boraverdi.

Sabr-toqati tugadi, tugab bitayozdi.

Iloji boricha tezroq o‘sha yerga, Najotibey ko‘chasidagi omborga joylashgan, ilgari borligini hecham o‘ylamagan o‘sha xonaga, o‘sha bejirim, saranjom-sarishta, issiq xonaga tezroq yetib olishni istardi.

Go‘yo necha-necha yillardan beri xuddi o‘sha yerda yashagandek bu joyni sog‘ingan edi. Shu qadar sog‘ingan ediki, omborga yaqinlashgan sari yuragi sevinchdan hapriqardi. U xonadan kechasi chiqqan bo‘lishiga qaramay, bu yerni yana topib kelishi uchun chor tarafga diqqat bilan razm solgan, mo‘ljal olgan, fikran qayta-qayta xayolidan o‘tkazgan, hatto bir kuni kunduzi bu yerdan o‘tib, joyni yaxshi eslab qolgan edi.

Shuning uchun ham qorong‘i bo‘lishiga qaramay, ombor darvozasini unga o‘xshash boshqa darvozalar orasidan osongina topib oldi.

Hech bir ikkilanmay o'sha tomonga yo'naldi.

Javriya eshikni itardi. Eshik o'sha birinchi kechadagi singari, ochiq edi.

Zim-ziyo tun qo'ynida sassiz-sadosiz ostonadan hatladi.

Agar ro'parasidan biror begona kishi chiqib qolib, bu yerda nima qilib yurganini so'rab qolsa, yolg'on gapirib, uyi yo'qligini, bu yerga tunash maqsadida kelganini aytdiqchi edi.

Nari borsa uni o'g'ri deb gumonsirab, ushlab olishar.

Bu esa hech gap emas, qoraqo'ldagilarning barchasi uni biladi. Hozirga qadar u o'g'rilik qilgan emas. Necha yillardan buyon u o'g'rilik jinoyatiga aslo qo'l urmagan. O'g'rilik uchun emas, tunash uchun u yerga kirganiga ishonishadi.

Ishonmaganlari taqdirda ham biron narsa o'g'irlamagani uchun uni qo'yvorishadi.

Bu borada Javriyaning ozmi-ko'pmi tajribasi bor.

Qorong'ida hovli ichida olg'a yurdi. Zinapoyaning o'ng tomonda ekani esida.

Tosh pillapoyalar keng va pastak. Asta-asta ko'tarila boshladi. Zinalarni bir-bir sanab chiqaverdi. Tushayotganida ham shunday qilgan, zinalarni sanab tushgan edi.

Shu yo'l bilan qorong'ida qayerga qadar chiqish kerakligini yaxshi bilib olgandi.

Yuzta zina sanadi.

Yuzta zinadan so'ng, uning hisobiga ko'ra, zinapoya oxiriga yetishi kerak. Biroq zinapoya hali tugamagandi. U yo oldin, tushayotgan paytida hisobdan adashgan, yoki hozir aniq sanamagan bo'lsa kerak. Birdan xavotirga tushdi. Nima qilmoq kerak? Zinapoya bitguncha chiqsinmi? Yana qancha yurishi kerak? Bino ikki qismdan iboratmikan? Uning xonasi boloxonada edi, biroq binoning yana bir qavati bo'lsa-chi? Yuqori qavat ostdagidan pastroqdir ehtimol? Bu atrofdagi binolarning ancha-munchasi shunday-ku.

Chiqqan joyida to'xtab qoldi. O'zini yo'qotib, mutaassir bo'ldi. Uning xonasini yo'qotib, topmaslikdan qo'rqish Javriyaning qalbida ko'chada onasini yo'qotib qo'ygan yosh bolaning qo'rquviga o'xshash vahima uyg'otdi. Yig'lavoray-yig'lavoray deb turardi.

Ne qilish kerak, deb bir qur o'yladi. Temir zinapoyani oxiriga-cha, ilk maydonchagacha bosib o'tishga qaror berdi. Yana sakkizta zina sanadi.

Bir maydonchaga chiqdi. Avvaliga o'ng tomonga yurdi. Bir necha odim otgach, bir eshikka to'g'ri keldi. Eshik yonidan chapga burildi. Biroz yurgach, nihoyat, o'rtada, o'ng-u so'ldagi ikkita eshikning qoq o'rtasidagi uchinchi eshikka to'g'ri keldi. So'ng yana zinapoya... Bu uch eshikdan biri uniki. Biroq qaysi biri?

Xonaga chiqishganida to'g'riga yurishgandi. Har holda shu o'rtadagi eshik. Biroq Javriyaning ishonchi komil bo'lmadi.

Eshiklarni bir-bir astagina, o'zi o'sha yerda bo'lgan choqlarda ovqat keltirgan kishiga o'xshatib ohistagina taqillatdi.

Bu juda jo'n: avvaliga ikki marta ustma-ust taqillatadi, so'ng yana uch marta taqillatadi, oxirida bir marta urib, nihoyasiga yetkazadi.

Uch eshikni ham ayni shu usulda astagina taqillatdi.

Biroq hech kim javob bermadi.

U yo uyida yo'q, yoki bu xonalarning birortasi uniki emas, ehtimol, u bu yerdan butunlay ketib qolgandir.

Javriya oxirgi taxminni darhol rad etdi.

Bu uyga yaxshi joylashib olgan odam bu qadar oz vaqt ichida nega endi birdaniga ketib qolishi kerak?

Javriya o'z hayotida ko'p odam ko'rgan, ulardan ko'pini boshqa uchratmagan edi.

Ba'zilarini ko'cha-ko'yda uchratib qolar, uzunmi-qisqami, bir-ikki og'iz so'zlashar, so'ng yana ajralib ketishardi.

Bu odamlar ko'pchilik ichida paydo bo'lar, so'ng ko'pchilikka qorishib yo'q bo'lib ketardi.

Javriya ularning birortasini bunday, bu begona yigitni ko'rgisi kelgandek yana ko'rishni hech istamagan va hech birini "ko'rolmaymanmi, ajabo?" deya, shu ondagidek xavotirga tushmagandi.

Eshiklar ochilmagani uchun ne qilishi kerakligini tushundi va bir qarorga keldi. Balki u tashqarida bo'lsa kerak. Ha, har holda shunday. Biroz kech kelsa kerak. Shu yerda kutgani yaxshi. Zi-

napoyaning oxirgi zinasida o'tirdi. Boshini chang hidi anqiyotgan suyanchiqqa suyadi.

Juda toliqqan. Uyqu qovoqlarini qo'rg'oshindek bostirgan va boshqa payti bo'lsa, Javriya o'tirgan joyida uxlab qolishi muqarrar edi. Biroq bu kecha ko'zlariga uyqu kelmadi.

Holbuki, uning har doimgi uxlash tarzi xuddi ana shunday edi. U butun umri mobaynida o'tirgan joyida bir necha daqiqa yoki bir necha soat uxlab, hordig'ini chiqarib olardi. To'shakda maza qilib uxlagan kunlari esa barmoq bilan sanarli.

Shu holatda qancha o'tirdi bilmaydi.

Yarim soat o'tdimi, bir necha soat kechdimi?

Javriyaga bu vaqt ko'p uzoq, oylab davom etgandek tuyuldi.

Ich-ichdan qattiq xafa bo'lib, uning kelishidan umidi uzilgan bir lahzada shitirlash tovushi qulog'iga chalindi.

Bu shitirlash insonning oyoq tovushiga hech o'xshamasdi. Ochiq joyda diqqat bilan quloq solib, kutayotgan kishigina birov kelayotganini payqab olishi mumkin edi, xolos.

Kelayotgan kishi sassiz-sadosiz chiqayotgan edi. Yurib kelayotganmidi yoki uchib chiqayotganmidi bilinmasdi.

Javriya hayajon ichida: "U!" deb o'yladi. Zinapoya tutqichini changallaganicha nafas olishdan ham cho'chib, quloq tutdi.

Ha, kimdir yaqinlashib kelayotgandi. Tobora yaqinlashib kelaverdi. Zinapoyaga chiqqaniga ancha bo'lib qoldi. Ne bo'lsa ham... Javriyaning yuragi orqasiga tortdi. U bo'lmasa-chi? Boshqa birov bo'lib chiqsa-ya? U yoq-bu yoqni tekshirish uchun chiqayotgan qorovul bo'lsa-ya? Uni ko'rmay turib qo'lga tushgisi yo'q edi.

Kelayotgan kishi o'zi o'tirgan zinapoyaning eng pastki zinasiga oyoq qo'yganini sezdi. Qorong'ilikka ko'nikkan ko'zlari zulmat ichida, zulmatdan ham qoraroq bir sharpaning cho'ng qoyadek o'ziga yaqinlashib kelayotganini ko'rdi.

Uning diqqatini tortmaslik maqsadida qimirlamay o'tirgani uchun noma'lum sharpa birdan uning ustiga keldi. Oyoqlari oyog'iga tegibgina qolmay, paltosining bari ham yuziga urildi.

Palto yuziga urilmagunga qadar kim kelganini bilmagan edi.

Paltoning bari yuziga tegishi bilan egasini hididan tanigan tozidek sevinib ketdi va yuragi hayaJon-u quvonchdan dukullab urdi.

Biroz ho'l paltoning etagidan mog'or va dengiz hidi anqirdi. Shuningdek u chekadigan sigaretaning, uning xonasini to'ldirgan o'ziga xos hidi dimog'iga urildi... Uning o'ziga xos hidi bor edi.

Yuziga urilgan bu matoda qayiqda chalqancha yotib, tubsiz osmonni, son-sanoqsiz yulduzlarni tomosha qilgan, o'zini noma'lum va qo'rqinchli bir olamning eshigi oldida, qorong'i choh yoqasida turgandek his qilgan, ha, o'limni shu qadar yaqin va muqarrar his etganiga qaramay, ajabtovur go'zal bo'lgan, bu go'zallik ichida benihoya hazinlik ufurgan o'sha kechaning hidi bor edi.

Bu mato uning xonasida o'tgan o'sha mas'ud, o'sha iliq xastalik kunlarining totli xotiralarini ham eslatdi.

Oyog'i Javriyaning oyog'iga tegdi deguncha u qo'rquvdan sakrab tushdi.

So'ng hech kutilmaganda pastga engashib, qoqilib ketgan kishiga tashlanmoqchi bo'ldi. Lekin qo'li tasodifan Javriyaning qo'lga tegib, bu yerda o'tirgan kishining kim ekanini payqadi shekilli, muloyim tortdi.

Javriyani oniy bir lahzada qo'lidan tortib, oyoqqa turg'azdi.

Uning birov bilib qolishidan juda qo'rqishini bilgan Javriya ustiga tashlangan vaqtida u o'ziga bir yomonlik qiladi, deb o'ylagan va bundan qo'rqib ketgan bo'lsa-da, lablarini tishlab, "g'iq" etmadi.

Endi yonma-yon turishardi. Javriya balandroq zinada turgani uchun uning issiq nafasi yuziga urilganini his qildi.

Salgina avvalroq bir yosh yigitning butun erkalatishlariga loqayd qolgan vujudi bu issiq nafasni his etishdan juda lazzatlandi.

U Javriyaning qo'lini qo'yib yubormadi. Xonaga barobar kirishdi.

Avvaliga moviy chiroqni yoqdi. Javriya uning yuzini moviy yog'duda kuzatishni yaxshi ko'rardi.

Moviy nur ostida u bir haykalga o'xshar, unda boshqa kishilarga o'xshamagan bir hol paydo bo'lardi.

U eshik va derazalarning pardalari yopilgan-yopilmaganini tekshira boshladi, Javriya bo'lsa sekin yurib, o'choq boshiga bordi. Yerdagi yotgan gugurt qutisini olib, gugurt chaqib, mayda taxta bo'laklari-yu qog'oz qalashtirilgan o'choqqa uzatdi.

Pardalarni zich yopib, katta elektr chiroqni yoqqach, u noxush qiyofada Javriyaga yuzlandi. Yuz-ko'ziga qaraganda uning bu yerga kelishi yoqmagan ko'rinadi.

— Nega keldingiz? — deb so'rarkan ovozigacha erk bermagani uchun titroq chiqdi. — Men sizni bu yerga boshqa kelmaslik to'g'risida ogohlantirgan edim-ku.

Javriya ayb ish ustida qo'lga tushgan boladek unga jovdirab qaradi.

— Ha... — deya duduqlandi.

To'g'risi ham shu. Bu yerga yana kelishini xohlamagan, bu haqda qayta-qayta ogohlantirgandi. Bu joyni topib kelolmaydi, deb o'ylagan edi.

Ro'parasidagi yigitining ko'zlari shubhaga to'la.

Bu xatti-harakati bilan uning nazarida yomon ish qilib qo'yganini angladi.

U dag'al tovushda:

— Shunday ekan nega keldingiz? — deb so'radi.

Parvonadan "Nega o'zingni olovga urasan?" deb so'rab bo'ladi-mi? U bu yerga keldi. Irodasidan ustun chiqqan bir kuch uni bu yerga yetaklab keldi! U endi bu yerga har doim keladi. Quyoshning jozibasiga maftun bo'lgan, u tufayli mavjud bo'lgan bir sayyora kabi, u endi bu mehvarga, o'chog'i gurillab yonayotgan bu xonaga ipsiz bog'lanib qolgan edi. Undan ayrilish uchun uning hissiyotlaridan ustun keladigan, uni bu mehvardan ayro tushiradigan bir qiyomat qo'pishi lozim edi.

Birdan qiyomat qo'pdi ham. Hammayoq ostin-ustun bo'ldi, Javriyani quyoshidan zo'rlik bilan ayirdilar, bir yildirki, uni tom ma'noda quyoshidan mahrum etgan edilar. Takror umid uchqunlari

porlagan choqda, taqiqlar-u surgunlarga qaramay, Javriya yana quyosh, quyoshi tomon talpingan edi.

Biroq!

Uni topolmadi.

Uni topolmadi, surishtirib bildiki, u hibsga olingan. Endi u turmada.

— Qiz qo‘llarida haqiqatan tamg‘a bor! — deyishardi.

Javriyaning har ikkala qo‘lida sanchma kishan tasviri bor edi. Garchi qo‘llaridagi kishan rasmi sevgilisining boshiga tushgan kulfatni baham ko‘rish o‘rnini bosolmasa-da, sodda qizning dil yarasiga bir qadar malham bo‘lar edi.

G‘irt mast Javriya chayqala-chayqala eshik tomon yo‘l oldi. Zombi arvothdek unga ergashdi.

Javriya og‘zini to‘ldirib so‘kinar va:

— Endi meni tinch qo‘ying, bolalar! — der edi. — Qo‘llarimda emas, ko‘nglimda tamg‘a bor!

G‘am neligini yaxshi biladigan so‘qir:

“Ko‘zlaringdan ayondir, Javriya!” — deya kuylashda davom etdi.

Mast ayolning mayxona eshigi tomon yo‘l olgani bilan uning ishi ham bo‘lgani yo‘q.

III

“KO‘ZLARINGDAN AYONDIR, JAVRIYA”

Ha, Javriyaning ko‘zlaridan ayon edi.

Bu hurkak va oddiy ko‘zlar boshqa xotinlarniki singari ichki his-tuyg‘ularini pardalay olmasdi.

Javriyaning ohunikidek katta qora ko‘zlari butun his-tuyg‘ularining, qalbining ko‘zgusi edi. Ichida bori, nafratidan tortib mehri-gacha bu ko‘zlarda ochiq-oydin namoyon bo‘lib turardi.

Javriya agar oynaga qarasa o‘zini tanimasligi tayin edi. Chash-mamaydonliklar mabodo uni ko‘rsalar: *“Shu bizning Fosforlimi?!”* deya hayratga tushishlari turgan gap edi.

Bu ko‘zlar uning xonasida endi ko‘chadagidek beandisha, horg‘in, behayo va besharm boqmasdi.

Bu ko‘zlar hayotga endigina qadam qo‘yayotgan yosh qizning ko‘zlari singari har yerda va har doim aql bovar qilmaydigan bir mo‘jiza kutayotgan bokiralikka limmo-lim edi.

Hayotning achchiq-chuchugini totib ko‘rmagan, hayotdan umidvor bir juft ko‘zgina atrofga ana shunday ma’sum va umidvor boqishi mumkin, xolos.

Erkaklarning eng tuban mayl va ehtirosalaridan boxabar, ruhan va jisman hech qachon bokira bo‘lmagan bu ko‘cha ayoli unga bir erkak bir ayolga baxshida etishi mumkin bo‘lgan lazzatlardan bexabar, faqat ichidan chiqayotgan tuyg‘ular girdobi ostida noaniq bir baxtni orzu qilayotgan yoshgina va pokiza bir ayol istagi bilan boqardi. Shugina emas, unga boqarkan, qalbida o‘zi hozirgacha hech bilmagan va his qilmagan boshqacha bir tuyg‘ular uyg‘onganini his qilardi.

Bu noma’lum va ajoyib tuyg‘u edi.

Bu hozirga qadar bilmagan, his etmagan hamda bilib his etmagan uchun qanday atalishini ham bilmaydigan kuchli bir tuyg‘u bo‘lib, uni nihoyatda gangitib qo‘ygandi.

Shuning uchun ham nigohidan buni bilib olishlaridan cho‘chib va hozirga qadar hech kimning oldida hech qachon tuymagan javobgarlik hissi ostida doimo yuzini boshqa tomonga o‘girar, bu uyalish hissidan battarroq uyalib ketar edi.

O‘sha oqshomi u:

— Bu yerga boshqa kelmasangiz yaxshi bo‘lardi,— dedi.— Hech kelmang.

Javriya “Xo‘p!” degandek asta bosh irg‘adi.

Javriya shu onda uning o‘zini unutishini xohlayotgandi.

Chunki “Bor endi, ket!” deb uni quvishidan qo‘rqayotgandi. Bu xonada biroz qolmoqchi edi. Agar “Ket!” desa chiqib ketishga majbur.

Modomiki, boshqa kelmasligi to‘g‘risida qayta-qayta ogohlantirayotibdimi, bu gal hech bo‘lmasa biroz uzoqroq qolishi kerak.

U bo‘lsa paltosini joyiga ildi. Har doimgiday tashqaridan olib kelgan og‘ir tugunni odatdagiday pardaning orqasiga qo‘ydi.

U bu ishlar bilan mashg'ul ekan, Javriya uni diqqat bilan kuzatib o'tiraverdi. Bu yerda bo'lgan kunlari har doimo shunday qilguvchi edi. U Javriyani uxlab yotibdi deb o'ylab, boshqa ish bilan shug'ullanar, qiz bo'lsa, ko'z qiri bilan uni kuzatib yotardi.

Zotan Javriya uning xonasida qolgan vaqtlarda u o'zini uyida yoshgina xotin borligidan bexabardek tutardi.

Hozir ham shunday qilayotgan edi.

Xuddi o'sha vaqtlardagidek, Javriyaning bor-yo'qligi bilan ishi yo'q, u tarafga qiyo boqmay, xonada o'zining mayda-chuyda ishlari bilan shug'ullanaverdi.

Kamzulini yechgan, ko'ylagining yenglari shimarilgan.

Stol ustiga mato yozib, ustiga tovoqlarni qo'yar va bu ishni o'z ishini yaxshi bilmaydigan, oilasida ko'rgan, biroq tajribasi bo'lma-gan bir erkakka o'xshab yaxshi uddalay olmasdi.

Ko'p o'tmay o'choq ustidagi qumg'on qaynadi. U chetdagi bir qutidan choy olib, qumg'onga tashladi.

Choy dam yegach, Javriyaga:

— Keling, choy iching, tamaddi qiling, — deya manzirat qildi.

Javriya quvib yubormagani uchun shu yerda tunab qolishdan umidvor edi.

Dasturxonga taklif etishi bilan xavotirli umid birdan quvonchga aylandi.

Quvonchi va uni bu yerda qoldirgani uchun minnatdorlik tuyg'ulari ko'zlarida aks etdi.

Javriya shahlo, qop-qora ko'zlari bilan unga boqib:

— Xo'p! — deya o'rnidan turdi. Stol atrofida yuzma-yuz o'tir-dilar.

Kasal yotgan choqlarida u bilan hech qachon bunday yuzma-yuz o'tirmagan edi

Endi u bilan dasturxon ustida yuzma-yuz o'tirishdan boshi osmonda edi.

Uning ovqatlanishi hech kimnikiga o'xshamaydi. U pichoq bilan sariyog' olib, nonga surar, ustiga oq pishloq qo'yar, so'ngra yerdi.

Javriya bo'lsa, nonga sariyog' surib tishlab-tishlab yerkan, o'ng qo'lining ikki barmog'i bilan katta-katta pishloq bo'laklarini butu-nicha og'ziga tashlar va unga hayron-hayron qarab o'tirardi.

Uning pichoqni ushlashi ham, luqmalarni chaynashi ham g'ayritabiiy tuyulardi.

Javriya ko'zlarini qisib, kipriklari ostidan xonani kuzata boshladi.

U bilan yuzma-yuz o'tirib ovqatlanar ekan: "Er-xotinlar uylarida mana shunday yuzma-yuz o'tirib ovqat yesalar kerak..." degan fikr xayolidan o'tdi.

Javriya boshqa erkaklar bilan ham yashab ko'rgan.

Bir gal Baloning O'qi Sabri uni Qorako'ydagi mehmonxonalardan biriga joylashtirgan edi.

Mehmonxona xo'jayini ruxsat bergani uchun o'zi ham bir necha kun o'sha yerda yotdi.

O'sha paytda ovi yaxshigina yurishgandi.

U Javriyani roppa-rosa bir hafta mehmon qildi.

Yeb-ichish uning hisobiga bo'ldi. Javriyaga kiyim-kechak, sumka, palto, tufli ham olib berdi.

Ammo keyinchalik bularning hammasi burnidan chiqdi!

Biroq o'sha vaqtda bir xonada bu taxlit yuzma-yuz o'tirib ovqatlanishmagan edi.

U Javriyani qo'ltiqlab kinolarga olib tushdi. Oqshomlari mayxonalarga olib bordi.

Har oqshom, Xudoning bergan kuni Sandiqburniga borishardi...

Majidiyako'ydagi tutzorda qanday nash'ali kunlarni kechirishdi. Biroq bir haftadan so'ng u politsiya qo'liga tushdi.

Yo'q, yo'q, u bilan o'tgan bir hafta er-xotinning turmushiga hecham o'xshamaydi!

Er-xotin bo'lib yashash mana shunday bo'lsa kerak... Mana shunday, har kuni bir xonada bir erkak bilan, faqat o'sha erkakning o'zi bilan o'tadi bunday hayot...

Birdan bunday hayot zerikarli bo'lishini o'yladi.

Nuqul bir erkak bilan...

"Holbuki, er bo'lganlar orasida shunaqa ezma-churuklari, o'taketgan ahmoqlar-u pandavaqilari va g'irt tentaklari bo'ladiki...", deb o'ylar, "Bechora erli xotinlar" deya ularga chin dildan achinardi. Er-lari tullak, bezbet, ikki pulga qimmat, takabbur bo'lsalar-da, chidab yashayverishadi. Har oqshom, bir dasturxon ustida bir zolim er bilan

yonma-yon o'tirib ovqatlanishaveradi. Javriya "Mening sabrim bir kunda tugab bitgan, yorilgan bo'lardim. Er bilan yashashning turmadan farqi yo'q!" deb o'yladi va birdan unga tikildi.

"Agar u bilan turmush qurgan bo'lsam-chi?!" deb o'yladi va yuragi dukullab ketdi.

Ha, shunday bir xayolning o'zigina uni hayajonga solgan edi.

U bilan turmush qurmoq. Bu juda yaxshi ish bo'lgan bo'lardi. U bilan umrining oxirigacha yuzma-yuz o'tirib, bir dasturxondan ovqat yesa-da, hech qachon bezor bo'lmasligini angladi.

Bu fikrdan entikdi...

"Ajabo, u uylanganmikan?" Barmog'ida nikoh uzugi yo'qligini ko'rib:

"La'nat halqasi yo'q ekan!" — dedi ichida. Xo'sh, buyog'ini qanday tushunish kerak bo'lmasa?

"Qanchadan-qancha erkaklar o'zlariga kishan urilganini bildirmaslik uchun uzuklarini xufiya joyga yashirib qo'yishadi-ku". U haqda o'ylarkan, "Ajabo, uylanganmikan?" degan savol yana xayolidan o'tdi.

"Uylanmagan bo'lsa-da, harholda, biror o'ynash-po'ynashi bo'lsa kerak", degan qarorga keldi.

Chunki Javriya erkaklarni yaxshi bilar edi. Bu yigit ham erkak.

Javriya hozirga qadar uchratgan erkaklar orasida unga bu qadar loqayd qaragan kimsani ko'rmagan edi.

"Ne-ne olifta janoblar men bilan bir kechagina birga bo'lishni orzu qilmadilar".

Bir gal ana shunday olifta janoblardan biri uni Shishlida, o'sha go'zal ko'chada joylashgan saroydek muhtasham uyga olib borgan.

Uy boshdan-oyoq ipak, kimxob gilamlar bilan bezatig'liq edi.

O'shanday saroylarda yashagan janoblar ham uning oldida tiz cho'kishgan.

U o'sha keksaning o'zini:

— Xonimginam, xonimcham! — deya quchoqlaganlarini yaxshi eslaydi.

— Umrimda senga o'xshash xotinni hech ko'rmagan edim! — deyishi bilan Javriya:

— Iye, hali ona suti og‘zidan ketmagan bola ekansan-ku! — deya uni kalaka qilgan edi.

— O‘sha harifni o‘ziyam ko‘zaga qamagan edim-da... — derdi Javriya.

Bu qariya uning qo‘liga bir dasta pul tutqazgan, so‘ng:

“Xohlagan payting yonimga kelaver... Eshigim senga doimo ochiq!” degan edi.

Javriya buncha ko‘p pulni sarf qilguncha oradan ko‘p vaqt o‘tib ketdi. Pul tugagach: “Yana borsam, bu chol meni tanigisi ham kelmas. Eshigidan haydab soladi!” deb o‘ylagan edi.

“Xotinbozlarning va‘dasi ko‘p, va‘dasidan qaytishi ko‘p” degan fikrda edi u.

— Bu muloyimsupurgilar sen bilan bir martagina dilini yozadi, ishrat qiladi, maqtab ko‘klarga ko‘taradi, oyog‘ingni ham o‘padi. Lekin keyinchalik qayerdadir duch kelib qolsa taniydi, deb o‘takasi yoriladi! — derdi u. Dugonalarining barchasi xuddi shunday fikrda edilar.

Oh, bu Istanbul, inson bozori bu. Bu yerda nelarni ko‘rmadi, kimlarni tanimadi.

Javriya: “Unga o‘xshagan kishini hozirga qadar hech uchratmadim”, deb o‘ylardi.

Uning ajoyibligi nimada o‘zi?

“U na oliftalarga, na bezorilarga o‘xshaydi”.

Unday bo‘lsa, u kimga o‘xshaydi? Oliftalar va bezorilar orasida boshqa xillari ham bormi yo?

Javriya unaqa kishilarni haligacha uchratmagan edi.

U Javriyaga qiyo boqmay, choyini ichaverdi.

Go‘yo uning shu yerda o‘tirganini unutganga o‘xshardi. Ko‘zi taqsimchada, nimalar haqidadir qattiq o‘ylayapti.

Balki Javriyaning kelganidan qattiq jahli chiqqandir. Shu sababdan jon-poni chiqib, betoqat bo‘lib, asabiylashayotgandir.

Qoshlari chimirilgan, ko‘zlari bir nuqtaga mixlangan. Ishtahasiz ovqatlanayotgani ko‘rinib turibdi.

Javriya ham uning ro‘parasida iloji boricha uzoqroq o‘tirish niyatida choyini oz-ozdan ho‘plardi.

Bu xonada, bu issiqqina go'shada uning ro'parasida o'tirib choy ichish odatdagi bir ishdek Javriyaga xushyoqar, bundan voz kechib bo'lmaydigan bir zavq olardi.

Biroq bu zavq-u shavqqa soya tashlayotgan bir narsa ham bor edi.

U ham bo'lsa uning ana shunday mamnuniyat va huzurni his etmayotgani edi.

Javriya buni anglash va chuqur his etish bilan birga, undan biroz xafa bo'ldi.

Javriya bu yigitdan ne istayotgan edi? Nega uning yoniga keldi? Nega uni ko'rgisi, yonida o'tirgisi, yuziga boqqisi, uning yonida bo'lgisi keldi?

Javriya bu savollarga javob berishdan ojiz edi.

Holbuki, Fosforli Javriya Istanbul ko'chalarining guli edi. Bir erkak unga yaqinlashgan yoki o'zi biron erkakning pinjiga kirgan zahoti uning o'zidan va o'zining undan, xullasi kalom, bir-biridan nimalar istashini juda yaxshi bilardi.

Javriya ko'pdan beri hayotning bu tomonlarini, hatto chirkin jihatlarini juda yaxshi o'rgangan edi.

Ismini bilmagan, o'zini tanimagan bu noma'lum, noma'lumligi bilan birga sirli bo'lgan bu yigitning uni maftun etgan jihati hozirga qadar uni o'zi yoqtirgan erkaklarga tortgan, yaqinlashtirgan tuyg'u emasdi.

Bu tuyg'u ulardan tamoman o'zgacha bir narsa edi.

Faqat bu tuyg'uga Javriyaga tanish bo'lgan tuyg'ular ham qorishib ketgan edi.

Bu tuyg'u qandaydir bir mahzun hislar qorishmasidan iborat bo'lib, ular orasida hayrat tuyg'usi ham bor edi.

Javriya moviy dengizga, moviy osmonga tikilib qaraganida o'zi o'ziga ta'rif ham etolmaydigan cheksiz hayrat tuyg'usiga ko'milardi.

Bu bir buyuk olam oldida o'zining zarradek kichik, mitti ekanini anglash tuyg'usi edi.

Uni o'zidan juda ustun deb bilardi. Unga ko'ra o'zini nihoyatda kichik va ojiz his qilardi. U bilan munosabati faqat u tarafdin hi-

moyakor bir aloqa zamirida bo‘lishi mumkinligini mubham his etar, agar u bu aloqaga rag‘bat ko‘rsatmasa, ne qilishini bilmas edi. Bu hayotiy ehtiyojga aylanganiga o‘zini ishontirgandi.

Bu damda ming turfa tovlanadigan juda ajoyib hissiyot edi.

Goho unga o‘xshash otasi bo‘lishini xohlab qolardi.

Undan minnatdorlik tuyg‘usi ham unga bog‘lanib qolishiga sabab bo‘ldi.

U haqda o‘ylarkan, doim:

— Menga ko‘p yaxshilik qildi, — derdi.

Biroq shu zahotiy oq boshqa kishilardan vaqt-vaqti bilan shunga o‘xshash yaxshilik ko‘rgan bo‘lsa-da, qalbida ulardan hech biriga bu qadar bog‘liqlik tuyg‘usini his etmaganini e‘tirof qilardi.

Masalan, Barba yoki Qimorboz Fishfish, hatto bangixona ochib qo‘ygan Firibgar Nuridan ham ko‘p yaxshilik ko‘rgan. Arab Jamil-chi...

Bulardan Barbani, bolaligidan beri tanigani uchun bo‘lsa kerak, juda yaxshi ko‘rardi. Bechora Jamilni bo‘lsa akasidek sevardi.

Narigi ikkovidan ham minnatdor, qilgan yaxshiliklari doimo yodida, kezi kelganda o‘z navbatida qilgan yaxshiliklarini qaytarishni xohlaydi. Shu xolos, bundan boshqa uni ularga bog‘laydigan hech narsa yo‘q.

Barba yaxshi odam. Barba uni otasidek suyishini Javriya bilardi.

Mushkul vaziyatga tushgan kezlarida Barbaning hamyoni unga doim ochiq. Yordam qilish imkonini topolmagan choqlarida xo‘jayinidan yashirincha mijozlardan ortgan ovqat bilan uning qornini to‘ydiradi.

Javriyaga boshpana kerak bo‘lib qolsa, yoki biron joyga yashirinish, ko‘zdan pana bo‘lishga to‘g‘ri kelib qolsa, Barba joniga ora kiradi. Uning xonasi Javriya uchun eng ishonchli joy edi.

Barbaning xonasi, Barba ishlaydigan mayxona, Barbaning hamyoni va qalbi — hamma-hammasi Javriyaga ochiq.

Javriya eng mushkul vaziyatlardagina bu yerga kelardi. Raqi va ovqatdan boshqa masalada yordam berishni nihoyatda muhtoj bo‘lib qolgan vaqtlaridagina so‘rardi. Og‘rib qolsa yoki tashqarida chidab bo‘lmaydigan darajada sovuq bo‘lsa, qorbo‘ron bo‘ralab qolsa, yoxud qahraton izg‘irinli kechalarda Barbaning xonasida tunab

qolardi. Bir-ikki daf'a yomon do'st-u dushmanlaridan, politsiyadan qutulish maqsadida bu yerga kelgan.

Bir kuni kechasi, — o'h, o'ziyam kechamisan kecha bo'lgan-di-da, — "Moviy Gul" musiqali oshxonasida Chopag'on Xalil bilan yuz ellik liralik ovqat yeyishgandi. Ertasiga Xalil Qorako'ydagi sug'urta shirkatining g'aznasini urgan o'g'ri ekani ma'lum bo'ldi. Xalil Javriya bilan kayf-safoni davom ettirish maqsadida taksi tutish uchun ko'prik tomon ketayotganida birdaniga ikki tomonida fuqaro-cha kiyingan ikki politsiyachi paydo bo'lib, ko'z ochib-yumguncha qo'llaridan mahkam ushlab olishdi. Xalil qochish u yoqda tursin, qurol ishlatishga ham ulgurmadi. Javriya to'polon paytida juftakni rostlab qoldi. Tergov bitib, o'g'rilikka aloqasi yo'qligini aniqlash-gunicha Javriyani Barba bir hafta mobaynida xonasida saqladi.

Yana bir gal Baloning O'qi Sabridan qochib, roppa-rosa sak-kiz kun o'sha yerda yashirib o'tirdi... Bularni unutib bo'larmidi. Barba Galataning hech qaysi qalang'i-qasang'isiga o'xshamaydi. Masalan, "Yashil Transval" mehmonxonasining egasi Barbadan ham keksaroq bo'lishiga qaramay, politsiyadan yashirinchalik bir kecha mehmonxonada qolishi uchun pul olgani yetmaganday, boshqa nelarni tama qilmadi, pastkash odam!

Bu Istanbulda yomon odam ko'p.

Yamoqli Domlaning aytganlarida jon bor. Yomonlarning ko'pligidan yer yorilib ketsa kerak, deb o'ylaysan. Lekin dunyo yaxshilar tufayli turibdi. To'g'risini aytganda, insonlar tushunib bo'lmaydigan bir maxluq. Shu Qimorboz Fishfishni ko'ring. Naqadar hiylagar, naqadar zo'ravon, ho'kizga o'xshagan bir yigit. Qimordan g'avg'o chiqarib bittasini pichoqladi. Boshqalardan so'rasang, iflos odam deyishlari turgan gap.

Bir marta Javriya politsiyadan qochib, devordan sakraganida oyog'i lat yeb yurolmay qoldi. O'shanda oqsoqlana-oqsoqlana ketib borarkan Fishfishga duch keldi. U: "Hoy qiz, nima bo'ldi, ingliz kemasiga o'xshab qiyshayib ketayotirsan?" deb so'radi.

Nima gapligini bilgach, taksi ushlab uni Etemasning allaqaysi kovagidagi siniqchi tabibga olib bordi.

Tabib Javriyaning oyog'ini solib qo'ygach, Fishfish uni yana avtomobilda Galataga olib keldi, Sumbul Duduning uyiga olib bor-

di. Sumbul Dudu Galatada taniql ayol. Umurtqa suyagi xastaligiga uchrab, eshakqurtday ikki bukchayib qolgan. Gavdasi ikki bukilib, burni tizzalariga tekkuday bo'lib yurardi. Boshini ko'tarib qaragan vaqtida uning bukriligidan ham ko'ra, atrofini oq mo'y qoplagan og'zidagi ikkitagina ko'karib, kirlanib ketgan tishlariga, g'ilay ko'zlari va paxmoq, o'siq qoshlariga ko'zi tushgan odam qo'rqib ketardi.

Xotin jinsidan bu qadar jirkanch va badburush maxluq chiqishi mumkinligiga birov ishonmasdi.

Bu xotin haqiqatan ham insonni hayotdan bezdiradigan, umidsizlikka tushiradigan darajada xunuk edi.

O'zining aytishiga qaraganda, bir vaqtlar mashhur Abdurazzoqning guruhida xonanda bo'lgan emish. "Hech kim Shamronga, Kichik Virjiniyaga qiyo boqmasdi. U paytlari rahmatli Peruzdan keyin eng mashhur ashulachi men edim", derdi u.

Xonasining devoriga "Saboh" fotostudiyasi tomonidan olingan bir ayol surati osig'liq. Bu suratdagi u emish.

Bu tor siynaband va ishtoncha kiyib olgan, uzun sochlari yalang'och badani ustiga yoyilib tushgan, boshiga gulchambar taqqan, yelkasiga soxta kaptar qo'ndirilgan yigirma-yigirma besh yoshlardagi bir qizning surati edi.

Bu ayol gultuvaklari bo'lgan panjara oldida, yomg'irpo'sh ushlagan holatda turardi. Ayol sarvqomat. Yuz-ko'zi hecham xunuk emas. Agar Sumbul Dudu aytganiday, bu suratdagi haqiqatan ham u bo'lsa, tabiat uning vujudini nihoyatda shafqatsizlarcha o'zgartirib yuborgan. Endi bu o'limtik yuzli, bucri va yalmog'iz kampirga o'xshash xotinning suratdagi ayol ekaniga kim ham ishonardi?!

Xullas, Qimorboz Fishfish Javriyani bu yerga olib kelgandi. U Sumbul Duduga:

— Menga qara, — dedi, — bu qiz senga omonat. Oyog'i lategan. Shu yerda malikalardek yashasin, yeb-ichadigani ta'minlanadi. Tushundingmi?

Sumbul Dudu tizzalariga qapishgan og'zi bilan xuddi tizzalariga so'ylayotgandek javob berdi:

— Hech g'am yema, bekszodam. Sumbul cho'ring omonatingni Iskandar Zulqarnaynning urug'idan chiqqan haqiqiy malikalarday

avaylab-asraydi. Mening musofirxonam jumlayi jahonda "oliy makon" deb nom chiqargan.

Qimorboz Fishfish qo'liga bir qancha qog'oz pul tutqazgach, vaqti yanada chog' bo'lib:

— Qani yur, bolaginam, yuraqol! — deya uning oldiga tushib, yuqori qavatga olib chiqdi.

Bu uch qavatli bino edi. Pastki qavatda ko'cha eshigi ro'parasida oshxonasi bor. Ikkinchi qavatda uch xona. Bu xonalardan biri ko'cha tomonda, ichida bir divan va ikkita kreslo bor. Divan va kreslolar ancha eskirib, rangi o'chib ketgan.

Devorda siynaband reklamasi, Olmoniyaning sobiq imperatori kayzerning Istanbulga tashrifi vaqtida mashina ichida turgan holdatdagi rasmi osig'liq. Bu rasm gazeta yoki jurnaldan qirqib olingan bo'lsa kerak.

Eshikning ustiga salobatli, armaniga o'xshash, qalin mo'ylovli bir janobning rasmi ilingan.

Taxta pol. Divan oldiga uzun, kirlanib ketgan arslon terisi to'shog'liq. O'ymakor stol ustida bir cheti uchgan guldona, guldonda pashsha-chivin axlatidan qorayib ketgan sun'iy gullar. Derazalardan birining ichida rangi o'chgan va kir qog'oz o'ralgan gultuvaklar. Gultuvaklardan birida yaproqlari katta-katta gul. Yaproqlardan biri so'ligan. Derazalarda burama hoshiyali kashta tushirilgan qog'oz darpardalar. Darpardalar tushirib qo'yilgan.

Xonaning eshigini ochar ekan, Sumbul Dudu Qimorboz Fishfishga:

— Biroz dam olmoqchi bo'lsang, har narsa hozir, bekozdam. Xoniming bilan xoli qoldiray, — devdi Qimorboz Fishfish boloxonador etib so'kindi va:

— Ko'rmayapsanmi, dajjolning eshagi. Bu qizning g'ildiraklaridan biri ishdan chiqqan, Ford avtomobiliga o'xshab qiyshayib yuribdi. Bu yerga ishrat uchun kelganimiz yo'q! — deb baqirib berdi.

— Kechirgaysan, jigarim, aslo g'azablanmagaysan. Maxluqlar ichida eng nozigi inson bo'ladi. Qahr-g'azab uning yuragini poralaydi. Birdan yiqilib qolishing mumkin. Sen kabi jo'mardlar bizning Galatada barmoq bilan sanarli ekani hammaga ma'lum. Bu yerga

xotin opkel, opkel-u hech narsa qilmay, xayr-xo‘shlashib ket. Bu olijanoblik bo‘lmay ne?!

Qimorboz Fishfish:

— Xotin emas, o‘qlangan miltiq bu, — dedi. — Oллоh seni tildan qismagan. Qani, yaxshisi, bu qizning xonasiga obor-chi, bir ko‘ray!

To‘g‘risini aytganda, Javriya ham bunchalik yaxshilikdan keyin biron xizmat bo‘lsa kerak, deb o‘ylagandi.

Fishfish uni uchinchi qavatda joylashgan, ichida bitta karavot, bitta o‘rindiқ va yuvinish uchun bitta jo‘mrak bo‘lgan xonaga tashlab ketganidan keyin qanday qilib bunday bo‘lishi mumkin, deya ishona olmay qolgandi. Oyog‘i tabibning tortqilashlari, silab-siy-pashlaridan keyin tamoman zo‘riqqan edi. U o‘zini behol to‘shakka tashlar ekan: “Dunyodagi odamlarning eng olijanobi Fishfish bo‘lsa kerak!” deb o‘yladi. Shu yotishda bir yarim kun to‘shakdan turmay uxladi.

Bir hafta mobaynida Sumbul Dudu uni Iskandar Zulqarnaynning qizidek parvarish qildi.

Sumbul Dudu “Qaynonam” deb tanishtirgan va undan kamida besh yosh kichik ko‘rinadigan keksa ayol oshxonada ovqat pishirar va patnusda uning xonasiga taom keltirar edi.

Taomlar juda shirin, lazzatli bo‘lardi. Bunaqa xilma-xil va lazzatli taomlarni Javriya umrida totib ham ko‘rmagan edi.

Sumbul Dudu:

— Amerikada ham, Ovro‘poda ham mening musofirxonamga teng keladigani yo‘q. Qaynonam pishiradigan taomlar, pishiriqlar hatto “To‘qatlagan” otellarida ham bo‘lmaydi! — derdi.

Darhaqiqat, bu taom va shirinliklar ancha shuhrat qozongan bo‘lsa kerak. Chunki o‘rta qavatdagi ikki xonaning bir kunda tez-tez o‘zgarib turadigan ijaragirlari uyga kirdi deguncha:

— Sumbul Dudu, dasturxonni tuza, bir bazmi jamshid qilaylik, — deyishardi.

Bu uydagi bazmi jamshid dasturxonida taom-u raqi mo‘l bo‘lardi.

O‘shanda Sumbul Dudu qars urib, “qaynonasi”ni chaqirardi:

— Mayriq... Mayriq...

— Hozir boraman, qizginam.

— Bekzodam amr qildilar. Darhol bazmi jamshidga unna.

Kampir oshxonaga yo‘l olardi. Ko‘p o‘tmay uy qovurdoqning ishtahani qitiqlaydigan yoqimli hidiga to‘lib ketardi.

Mijozlar Sumbul Duduga bir-ikki qadah quyib bersalar bormi, u nihoyatda tiniq va yoqimli tovush bilan ashula boshlab yuborar, bu ovozning shu kampirdan chiqayotganiga hech kim ishonmasdi.

*“Moviy oynak taqaman,
Boy beklarga boqaman.
Boy bek menga boqqanda,
Qoshlarimni qoqaman.
Bek akalar boqmasa,
Zor-zor yig‘lab ketaman”.*

Bu Sumbul Duduning eng yaxshi ko‘rgan ashulasi edi.

Kayfi taraqqiyligi, aytadigan birinchi qo‘shig‘i shu bo‘lardi. Uning repertuarida hech kimda yo‘q bir to‘da boshqa ashulalar ham bor edi:

*“Do‘ngaligi bor voy-ey,
Mashinasi bor voy-ey”,*

degan g‘alati bir qo‘shig‘i ham bor edi. Javriya bu ashulani yaxshi eslab qololmadi.

Yana bir boshqa ashulasida shunday misralar bor edi:

*“Olma shoxda, qiz sahnada sollanadi, voy-voy,
Sollandimi, gilos dudoq bollanadi, voy-voy.
Kim deb yondim yor-yor,
Sen deb yondim yor-yor”.*

Javriya bu qo‘shiqni juda yaxshi ko‘rardi. Bundan tashqari:

“Qoshida kurd akamning uyi bor...” deb boshlanadigan, Javriyaga juda ma‘qul tushgan, biroq unutgan yana bir qo‘shiq ham bo‘lguvchi edi.

Javriya to‘shakda yotgan ko‘yi pastdan eshitilayotgan qo‘shiqni tinglardi.

Uy ichini taom hidi bosdimi, bilardiki, ko‘p o‘tmay qo‘lida tovoq ko‘targan Sumbul Dudu bukchayganicha ostonasida paydo bo‘ladi va:

— Sumbul Duduning jigarporasi, og‘zing suv ochgan bo‘lsa kerak, hammayoqni ovqat hidi bosdi. Bundan keyin hazmi taomga noranja bilan Diyorbaqir tarvuzi keladi! — deya ichkariga kiradi va mazali taom to‘la patnisni unga uzatadi.

Goho:

— Uyimda qanchadan-qancha olifta bekszodalar, turli toifa boyvachchalar qo‘noq. Biroq sen menga Xudoning omonatisan. Sumbul Dudu hech qachon omonatga xiyonat qilmaydi! — derdi.

Ha, Sumbul Duduning uyida kechgan umridan ana shunday totli xotiralar qolgan.

— To‘yguningcha yeb-ich, o‘yna-kul, podsholardek yasha. Hech qachon erkak dog‘ini tortmagin!

Bu go‘zal hafta uchun Qimorboz Fishfishdan qarzдор. Qilgan yaxshiligi uchun na o‘sha paytda, na keyinchalik undan biron narsa tama qilmagan Fishfishdan u hanuz minnatdor. Biroq bu minnatdorlik tuyg‘usi Javriyani Fishfishga, hatto, ismini ham bilmaydigan o‘sha kishiga bog‘lagandek bog‘lamagan edi. Javriyaning Fishfishga nisbatan tuyg‘usi qarzдор kishining hissiyotiga o‘xshardi xolos. Mushkul bir vaziyatda qarz bergan kishidan minnatdorlik tuyg‘usini his etgan va imkon topdi deguncha qarzini qaytarishni istagan Javriya o‘zini Qimorboz Fishfishdan qarzдор deb bilardi. Shu xolos...

Butun Galatani zir titratgan, zo‘rlarning zo‘ri, quturgan “olarmon”larni, uchchiga chiqqan bezorilarni, ne-ne shafqatsiz, kuchli jinoyatchilarni ham tiz cho‘ktirgan Firibgar Nuriga kelsak, uning yaxshiligi bir marta bodiligi tutib, Javriyaga ellik “soqqa” berishidan iborat bo‘lgan edi.

Javriya Beyo‘g‘lida bir poyabzal do‘koni vitrinasi oldida turib, tuflilarga mahliyo bo‘lib turardi. Timsoh terisidan tikilgan tuflining es-hushini o‘g‘irlagandi.

Bu tuflidan ko‘z uzolmay turganida orqadan Nurining xirqiroq tovushi eshitildi:

— Hoy qiz, nega ammamning buzog'iga o'xshab baqrayib turibsan?

Javriya timsoh terisidan tikilgan tuflini ko'rsatib:

— Mana shunga mahliyo bo'ldik, Nuri Aka... Ko'z qisib ko'rdim, qosh qoqib ham ko'rdim, biz tomonga hech qayrilib boqmaydi qurg'ur. Bag'ri toshdan ham qattiq ekan, buning ustiga imo-ishorani tushunsa o'lay!

Shunda Firibgar Nuri qo'lini cho'ntagiga tiqib, bir narsa oldi-da, qo'liga tutqazarkan, dedi:

— Oltin kalitning ochmaydigan eshigi yo'q. Shuni ol-da, kir ichkariga. Qani bu timsoh deganing yuvoshgina bo'lib senga ergashmay ko'rsin-chi.

Bu ishonish ham qiyin bo'lgan bir jo'mardlik edi.

Bir marta Edirnaqopidagi qabristonda bir qishloqi askar bilan tong ottirgandi. U Xizr Alayhissalomni ko'rganini, Xizr uni mushkulotdan qanday xalos qilganini so'zlab bergandi.

O'shandan keyin Javriya boshiga ish tushdi deguncha Xizr Alayhissalomni intizorlik bilan kutadigan bo'ldi.

Har kuni poyabzal do'koni oldiga borib, vitrinadan timsoh terili tufliga mahliyo bo'lib tikilar, Xizr kelib, olib berishini poylar edi. Ammo Xizr unga Firibgar Nuri qiyofasida ko'rinadi deb hech qachon o'ylamagandi.

Nuri unga pulni bergach, "Bor ol, so'ngra birga ketamiz" degani ham yo'q. Javriya erkaklarning mardligi qachon tutishini juda yaxshi biladi.

Holbuki, Firibgar Nuri hech narsa tama qilmasdan, mehri iyib ketgani uchun unga tuflini olib bergandi. Bu hech bo'lishi mumkinmi?! Lekin insonlar juda g'aroyib. Goho aql bovar qilmaydigan shunday ishlarni qilib turishadi.

Firibgar Nuri o'sha kuni emas, undan keyin ham hech qachon qistalang qilmadi. Ha, shunday, hech qachon. Javriya avvaliga u bu pulni nechun berganini tushunmagan, "Birovning pulini o'marib kelayotgan bo'lsa, quvib kelayotganlarning qo'liga tushmaslik uchun menga berib ketgandir", deb o'ylagan edi.

Lekin u "ne bo'lsa bo'lar" deya ichkariga kirib, qirq ikki lira turadigan tuflini o'sha zahoti sotib olgan edi.

Kir va paypoqsiz oyoqlariga, ohori to‘kilgan ko‘ylagiga bu tuflı unchalik yarashmagan bo‘lsa-da, Javriya e‘tibor berib o‘tirmay, tuflini kiyib, ko‘chaga chiqdi. U o‘zini Istanbulning eng olifta ayolidek tutib, ko‘chada viqor bilan qadam tashlab ketgandi.

Bu tufliga egalik sevinchi va g‘ururini bilmoq uchun faqat Javriya bo‘lish kerak edi.

O‘sha tasodifdan uch oy o‘tgach, u yana Nuriga duch keldi. Oyoqlarida haliyam o‘sha timsoh terili tuflı bor edi.

Javriyaning to‘xtov bilmaydigan oyoqlarida eskirib, mayishib ketgan bo‘lsa-da, tuflı hali bejirim edi.

Javriya Nurini ko‘rishi bilan “Pulni qaytar desa-ya?!” deb xavotirga tushgandi.

Chunki Firibgar Nurining balo-qazoning naq o‘zi ekanligini juda yaxshi bilardi.

Lekin Nuri unday qilmadi. Bil’aks, Javriya tuflini unga ko‘rsatib:

— Buni Nuri akamizning soyasida oldik, — deya karashma qilganida u:

— Derazangning pardasini tushir, sovuq urib o‘tirmasin yana! — degandi. — Bo‘ldi, bu haqda boshqa og‘iz ochma.

— Tuflini olgan paytimda qanchalar quvonganimni bilsayding, Nuri Aka.

Nuri unga horg‘in bir nazar tashlab:

— Tovuq miya xotindan sen tengi bir qizim bor. Hozir qaysi jahannamda yurganini Xudo biladi, — deya uf tortdi.

So‘ng salmoqlab dedi:

— Bu dinsiz, imonsiz xotinning ismi Eleniko’s edi. Ko‘rsang, yangi ochilgan gulga o‘xshardi. Biroq bu fohisha men bilan keli-sha olmadi. Men u vaqtlar bunday emasdım, gulday yigit paytim. Kunlarning birida “Afina, Afina” deb ikki oyog‘ini bir etikka tiqib oldi. Yo‘q paytim taksiga chiqib jo‘navoribdi. Yana orqasidan it quvgandek qochgan. Uyga kelsam, xotin yo‘q, juftakni rostlabdi.

Qo‘li bilan ishora qilib:

— Qizcham mana shunday kichkinagina edi. Ketgan vaqtida bir yoshida edi. Shundan keyin xotinni ham, qizaloqni ham hech

ko'rmadim. Qayerdan ham topardim ularni? O'zing yaxshi bilasan, qidiray desam, hukumat idoralarining eshigi bizga yopiq.

So'ng Javriyaga bir horg'in nazar tashladi-da, ketdi qoldi.

Ha, Javriyaga Arab Jamil ham ko'p yaxshilik qilgan. Ammo ular oylar mobaynida bir-biriga hech duch kelishmasdi. Javriya uni qidirib topish uchun qalbida hozirgiga o'xshagan ishtiyoq his etmasdi. Holbuki, hatto ismini ham bilmaydigan bu yigitga nisbatan unda minnatdorlikkina emas, balki chuqur hurmat tuyg'usi ham uyg'ongandi.

Nima sababdan uni hurmat qila boshladi? Balki o'z muhitida hozirga qadar ko'rmagan-bilmagan kishilardan bo'lgani buning sababidir, ehtimol.

U go'yo boshqa mamlakatdan kelgan odamga o'xshardi.

Turkcha so'zlaydi, biroq uning tili Javriya so'zlaydigan va o'rgangan tildan xiyla farqli. Javriyaga tanish kalimalarning ko'pini ishlatmaydi.

Qo'llarining terisi silliq. Balki u hayotida hech qachon og'ir ish qilmagandir. Tirnoqlari toza, ust-boshi ozoda. Kitob-gazeta o'qiydi. Maktab ko'rgan, o'qish-yozishni biladigan kishi. Ko'p o'qib, ko'p yozadi.

Balki uning bunday so'zlashi, bunday ekanligi Javriyani rom etgandir?

Unday desa Javriya hozirga qadar o'z muhitiga mansub bo'lmagan erkaklar bilan ham ko'p uchrashgan. Binobarin, bu yigit uning o'z muhitiga mansub bo'lmagan va ilk bor tanishgan erkak emas. Asosan, u bu kishilarga ham hech o'xshamasdi. U hammadan boshqacha va Javriya "haqiqiy insonlar mana shunday bo'lishi kerak", deb o'ylardi.

Ularga "mayli, bu yerni ham bir ko'raylik" deb kirgan qovoqxonalarida duch kelgan. Uylariga borgan, qo'yinlarida yotgan. Ularning tilini ham tushunmagan, turush-turmushi, gap-so'zlari, yeyish-ichishlarini yotsiragan edi.

Bir kuni bittasi uni uyiga olib bordi, aroq bilan siyladi. O'zi bo'lsa, aroqni somon cho'pi bilan so'rib icha boshladi. Javriya bunga hecham hayron bo'lmagan, aksincha:

— Voy-bo'y! — deya qiyqirib, qars urgancha uni kalaka qilgan edi.

— Voy-bo'y, bunga qaranglar, og'ziga Tarks quvuri qistirmasa ichagi ishlamas ekan! — deya xaxolab kulgandi.

Uning bunday xatti-harakatlari qalang'i-qasang'ilarga xushyoqardi. Biroq ular uni nazariga ilishmas, hatto qo'yniga kirgan choqlarida ham masxara qilishar, uni inson o'rnida ko'rmasdilar. Javriya ham o'ziga uchragan bu oliftalarga ahamiyat bermasdi. Bir gal bittasiga:

— Sen inson qiyofasidagi lattachaynar maxluq ekansan, — degandi. — Sen men uchun shunchaki bir ermaksan xolos. Seni qachondan beri qo'g'irchoqdek o'ynatyapman, biroq sen befarosat buni bilmaysan. Sen bir haftafahm, ahmoq ekansan.

U hayratdan dong qotib qolgan edi.

Yana birovini, uni uyida bir hafta olib qolgan boy qariyani bir oqshom toza boplagan, shahar kazinosining eshigi oldida, o'z ta'biri bilan aytganda, "bir rasvosini chiqargan" ediki...

Bu voqea yoz oqshomi sodir bo'ldi.

Kazinoning chiroqlari yalt-yult yonib, ajib tovlanadi. Havo go'zal edi.

Javriya Arab Jamil bilan qo'ltiqlashib aylanib yurgandi. Arab Jamil o'sha paytlari ko'chada muzqaymoq sotadigan qizga oshiq bo'lgan edi. U yoqdan bu yoqqa borib-kelishadi, Arab Jamil muzqaymoqchiga gap otar, u bo'lsa: "Meni yoqding-yondirding, habashim" deb javob berardi.

Javriyani tanimagan shofyor yo'q, qalang'i-qasang'ilar goh o'ngdan, goh so'ldan o'tib, salomlashishadi. "Hoy Fosforli, qalaysan?" deya hol so'rashadi.

Nihoyatda xushhol edilar. Muzqaymoqchi xizmatchisini yuborib, bir shisha sharob oldirdi. Kazinodan pastga, Toshqishloqqa tushib, shishani ko'tarib bo'shatishdi. Kayflari oshib, xushchaqchaq bo'lib qolishdi. So'ng yana bu yoqqa qaytib kelib, avtomobildan tushib, kazinoga kirayotgan er-xotinlarni kuzata boshlashdi.

Xullasi kalom, ayni o'sha paytda kazino oldiga bir avtomobil kelib to'xtadi va ichidan u bilan bir hafta aysh-ishrat qilgan kekxa olifta tushdi.

U pak-pakana, yuzini ajin bosgan, tepakal kishi edi. Mashina-ning eshigini ochib, barvasta bir xotinning avtomobildan tushishiga yordamlashdi.

Xotin o'rta yashar, rosa pardoz-andoz qilgan. Egnida tulki po'stin. Sal qimirladi deguncha atrofga muattar hid taraladi.

Javriya Arab Jamilga:

— Shu bedavoni ko'ryapsanmi? — dedi. — Og'zining kattaligiga qara, naq qulog'iga yetadi-ya. Ko'rdingmi? Anavi kulimsirayotgan pandavaqi. Og'zi o'pqondek pandavaqini ko'rdingmi? Yonida konfetdaygina xotin bor. Sariq sochli xotin. Ko'rdingmi? Uning uyida roppa-rosa yetti kecha qolgan edim.

Arab Jamil elkasini qisib:

— Tuya-ku! — dedi.

— Tuyaday emas-ey.

Xonim avtomobil ichiga biron narsasini tushirgan bo'lsa kerak, timirskilanib qidirishga tushib ketgandi.

— Yoniga borib, qo'lini olsam nima deysan?

— Ol-a, qilolmaysan buni.

— Iye, nima, nima deysan, qilolmaymanmi?

— Bekorga lof urma, yana peshonang toshga tegib, g'urra bo'lib o'tirmasin.

Arab Jamilning gigijlashidan Javriyaning boshiga birdan qon urdi.

— Bo'lmasa qarab tur, hozir ko'rasan, — dedi u. — Shu harifni bir dovdiratishimni ko'rib qo'y!

Shunday deb Javriya birdan undan ayrilib, qorong'ilik qo'ynidan yashindek otilib chiqdi va kazino eshigi ustidagi chiroqlar yog'dusi ostida yashil-sariq chit ko'ylagi, oyog'idagi shippagini ko'z-ko'z qilib, paydo bo'ldi.

Avtomobil oldida turgan chol uni ko'rdi deguncha oqarib ketdi. Bechoraning ahvoliga maymunlar yig'layotgandek edi.

U Javriyani tanigandi. Tanimaslikka olib, qutula olmasligini ham anglagan edi.

Javriya unga yaqinlashib, qo'lini uzatganini ko'rsa-da, serrayib turaverdi.

Javriya masxaraomuz ohangda:

— Qo‘lingni ber, otaginam, — dedi. — Biz ham yaxshilikning tagida qoladiganlardan emasmiz. Sen bilan bir omonlashib qo‘yaylik.

Qariya ne bo‘layotganini anglab yetguncha bo‘lmay, uning qo‘lini mahkam ushlab, bir necha bor silkitdi-da, hech narsa demay uzoqlashdi ketdi.

Oq mo‘ynali xotin bir eriga, bir ko‘cha qiziga hayron bo‘lib qaradi. Eri ahvolni o‘nglash, xotinini tinchitish maqsadida:

— Bu g‘irt mast xotin ekan, — dedi.

Javriya o‘sha kechani eslab qolsa: “Eh, naqadar go‘zal kecha edi!” derdi. “Muzqaymoqchi qiz, shina yamoqchi usta Ahmad, Vizviz Mustafo, Arab Jamil, hammamiz qotib-qotib kulgan edik. Kulaverib ichagimiz uzilayozgandi o‘sha kechasi!..”

Ha, uning boshqa muhit kishisi ekanining o‘zi uni hurmat qilishi uchun kifoya qilmasdi.

Javriya uni faqat hurmat qilibgina qolmay, balki o‘z taqdiri bog‘liq bo‘lgan bir qudratdan qo‘rqqandek qo‘rqardi ham.

O‘zi ustidan hokim sohibi qudratdan tortingandek, undan tortinar edi. Javriya bu hissiyotlarning ma‘nosini anglab ololmaydigan darajada sodda qiz edi.

U yigit o‘zini yoqtirishini istab qolgan edi.

Lekin bu yoqtirish boshqa erkaklarning yoqtirishidan biroz farqli bo‘lishini g‘ayriixtiyoriy ravishda istardi.

— Hoy qiz, qo‘llaring muncha chiroyli bo‘lmasa!

— Hoy qiz, ko‘raklaring muncha go‘zal bo‘lmasa!

— Meni ado qilding Fosforli! — kabi maqtovlarni undan ham eshitgisi kelardi. Biroq uning uchun faqat shularning o‘zi kifoya emasdi.

Javriya o‘zi ham bilmagan, anglamagan holda uning o‘ziga biroz ko‘proq e‘tibor berishini, qadrlashini istay boshlagan edi.

Javriyada bu his-tuyg‘ularning uyg‘onishiga ham u sababchi bo‘lgandi.

Zotan, Javriyaga hurmat ko‘rsatgan birinchi erkak ham u edi.

Javriyaning aslida kimligini, uning or-nomusli, oilali ayollardan farqli xotin ekanini bilmaganga olgan ilk kishi u edi.

U Javriyani hurmat qilardi. Hozirga qadar hech kim Javriyani “siz”lamagan. U bo‘lsa Javriyani “siz”lardi.

Javriyaning kim ekanligi bilan ishi yo‘q edi. Javriyani qadrlaydigandek tuyulardi.

Javriya u Javriyani qanday ko‘rmoq istasa shunday bo‘lmoq, yanada to‘g‘rirog‘i, ko‘rmoq istamaganiday bo‘lmaslik uchun o‘zi bilmagan holda o‘z nafsini bostirardi.

Javriyani o‘zgartira oladigan bir kuch-qudrat sohibi ekanligi uchun ham Javriya unga bog‘lanib qolgandi.

Uni ko‘rgan, u bilan so‘zlashgan paytlarida Javriya ich-ichida kuchli bir tuyg‘u paydo bo‘lganini his qilardi.

Qalbining tubidan otilib chiqayotgan bu tuyg‘u uni yaxshi bo‘lmoq, yanada yaxshiroq bo‘lmoq, mukammal bo‘lmoqqa, boshqalardan ustun bo‘lmoqqa undardi.

Agar Javriyadan buning nimaligini so‘rab qolishsa, u buni na so‘raganga, na-da o‘ziga tushuntirib berishga ojiz edi. Bu tuyg‘u Javriyani unga ipsiz bog‘lagandi.

Javriya hayotda o‘zining boshqacha bo‘lishi, unga o‘zgacharoq munosabat qilishlari, biron erkak unga shahvoniy hirsini qondirish maqsadida emas, balki o‘zgacha qarashi mumkinligi haqida hatto o‘ylab ham ko‘rmagan edi.

Go‘dakligidan beri u tilanchi qizaloq, tashlandiq ko‘cha bolasi, keyin shunchaki oddiy bir fohisha bo‘lgan, xolos.

Shahvoniy hirsini qondirish istagan ismsiz, kimligi ham noma‘lum kishilar uni izlab kelar, qorong‘i ko‘chaning bir burchagida tanishishar, tanishuv qorong‘i, pastqam yerda oxiriga yetardi. Yoki bir to‘da politsiyachilar uni bo‘ralab so‘kishar, qoraqo‘ldan qoraqo‘lga, tanosil kasalliklarini tekshiradigan joylarga, mudiriyatga olib borishardi.

U hammaning, uni sevgan va sevmaganlar, hatto Barbaning nazdida “Fosforli Javriya” edi, xolos. Qoraqo‘lda Fosforli. Ko‘chada, mayxona-yu, pastqam joylarda, Oxurqopi g‘orlarida, Takfur Saroyi xarobalari, Chashmamaydonida, xullas, har yerda “Fosforli Javriya” deb nom chiqargan va shunga yarasha muomala ko‘rardi.

Holbuki, bu yerga, uning yoniga kelishi bilan Fosforli ekanini tamomila unutardi.

Bu eshik oldiga keldi deguncha ko'chada va faqat ko'chada o'tgan o'tmishining butun chirkinliklaridan tozalanganday bo'lar va g'uborlaridan, fohishaligidan pokizalangan o'zga bir ayol o'laroq ostonadan hatlardi.

Uning yonida boshqa erkaklarni o'ynatib yuboradigan qichiq so'zlarni aytolmas, shahvoniy karashmalarini qilolmas, haqorat va nafsoniyatga tegadigan so'z o'yinlarini ishлата olmas, erkaklarni yo'ldan ozdirib, pul ishlash uchun ishlatadigan barcha makr-hiylalarini unutar, o'zining bu hunarini uning bilishini istamas edi.

Buni bilib qolishidan qo'rqib, o'sha paytgacha hech qachon sezmagani-bilmagani bir hissiyot uni hayajonga solayotganini, o'rtayotganini his qilardi.

Bu uyat hissi edi!

Uyat!

Bu juda kuchli tuyg'u edi! ..

U hayotida ilk bor undan uyalgandi.

O'sha kechasi, Javriyani bemor, behol bir ahvolda xonasiga olib borgan kechasi, odatlanganidek, unga to'shakdan joy bermoq istagani va uning bu harakatning ma'nosini anglamagani, anglamagandek ko'ringan o'sha kechasi Javriya o'z hayotida birinchi bor qattiq uyalgan edi. Va ilk daf'a o'sha yerda uyg'ongan bu tuyg'u u bilan bo'lgan munosabatlariga hokim bo'lgandi.

Faqat iffatli, pokiza xotinlarga xos bo'lgan bunday tuyg'u Javriyada qanday paydo bo'ldi?

Ruhining qaysidir burchida iffat va bokiralik tuyg'usi hozirga qadar pinhon yotgan bo'lsa kerakki, uning bir harakati tufayli qo'qqisidan uyg'onib, kurtak otgan va Javriya uyat hissini tuygan edi.

Javriyani bu kishiga ipsiz bog'lagan narsa uning qalbida hozirga qadar borligini o'zi ham his etmagan mudroq tuyg'ularni birdaniga uyg'otib yuborgani edi.

Bu yerga boshqa kelmasligi kerakligi to'g'risida qayta-qayta ogohlantirishlari puchga ketdi.

Javriya bu yerga hadeb qaytib kelaverdi, kelaverdi.

Bu ishq savdosimidi?

Insonning eng tuban, olchoq mayllarini yaxshi bilgan Javriya singari ko'cha ayoli seva olishi mumkinmidi?

Bu qadar pokiza, hech qanday moddiy manfaat kutmagan holda totli bir orziqish va iztirob to'la sevgi tuyg'usini undan kutish mumkinmidi?

Uni taniganidan so'ng dunyo uning ko'ziga favqulodda go'zal bo'lib ko'rina boshladi. Istanbul go'yo bir sehr bilan Javriyani birdan o'zgartirib yuborganday edi. Kech kuzning ayozli shamol esgan oqshomlari Oxurqopi mayog'ining ostida o'tirib, quyosh botishini tomosha qilar, qo'rg'oshin va mis tusiga kirayotgan ufqqa tikilar va tomosha qilarkan, dengizning bunday ajoyib manzarasini faqat tushida ko'rganini eslardi.

Ranglar unga, o'zi juda sevib tomosha qiladagan rangli kino-filmlardagidek, yorqin va go'zal ko'rinar edi.

Og'ziga ichkilik olmagan paytlari ham o'zini doimo sarxush his qilardi. Kuchli va totli bir sarxushlik... "Xuddi doim ichib yuradigan odamga o'xshayman... Nima bo'ldi o'zi, bilmayman", derdi.

Jo'shgisi, oxirigacha jo'sh urgisi kelardi. Undan uzoqda bo'lgan kezlari hayoti mahzunlashib, g'ariblashib qolgandek bo'lardi.

Yoniga kelgan erkaklarga: "Senlar sariq chaqaga ham arzimay-sanlar" deb nopisand qarardiki, bu mijozlarning maylini yanada kuchaytirardi.

U bilan orasida hech gap bo'lmagani uchun ham unga sodiq bo'lishi to'g'risida gap ham bo'lishi mumkin emasdi.

Zotan uning uchun erkaklar bilan birga bo'lish ovqat eyish, uyqu kabi tabiiy bir hol edi.

Najotibey ko'chasidagi boloxonaning o'sha sirli, yashirin xonasida kechgan umridan tashqari paytlarda Javriya o'sha hamishagi Javriya bo'lib qolaverdi.

Boshqacha hayot tarzini bilmasdi ham... Ko'cha kezar, qovoqxonalar, so'qqaboshlarning uylarida, pastqam joylarda mehrini va o'zini istagan kishiga berardi. Yashashi kerak edi.

Uning turish-turmushi ana shunday edi. Hayotining favqulodda, masalan, romanlarda yozilganga o'xshash jihati esa o'n-o'n besh kunda bir marta uning xonasida qolgan kunlarida sodir bo'lardi.

U Javriyaga erkaklar xotinlarga qiladigan muomalani qilmasdi. U shu qadar tanho va shu qadar darveshona yashashiga qaramay, ishonib bo'lmaydigan darajada unga beparvo edi.

Holbuki, Javriya erkaklar ko'rgan zahoti o'zini qo'yarga joy topa olmay qoladigan ayollar toifasidan edi.

Javriya yoniga yaqinlashgan erkaklarda ishtiyoq uyg'otishning hadisini olgan edi.

Erkak bo'lishiga qaramay uning Javriyaga yotsirab, juda sovuq munosabatda bo'lishi qizni hayron qoldirgan bo'lsa ehtimol.

Uning qandaydir bir siri borligini bilardi. Javriyaning umri politsiyadan qochib, bekinib yuradigan odamlar orasida o'tgan. Qo'lga tushishdan qo'rqqan, ta'qib etishayotganidan xavfsiragan kishilarning ko'zlari qanday olazarak bo'lishini, bir narsa shitir etsa, yuragi po'killashini, duch kelgandan gumonsirab, hatto do'sti bilan osh-qatiq bo'lishni xohlamasliklarini ko'p ko'rgan.

Bir gal o'limga hukm etilgan, biroq yuqoridan hukm tasdig'i kelmay turib qochishga muvaffaq bo'lgan Ipakchi Sulaymon uning ko'zi oldida jonajon do'sti Lutfini uch joyiga xanjar sanchib o'ldirgan edi. Uni tutib beradi deb qo'rqqani uchungina pichoq tortib yuborgandi. Vaholanki, Lutfi bu yerga uni tutib berish uchun emas, balki yanada ishonchliroq joy topganini aytish uchun kelgan edi.

Jonidan qo'rqqan, barchadan gumonsiraydi.

Uning Javriyadan tortinishiga ham qo'rquv sababchidir balki.

Uning xonasiga borgan ilk kecha har ikkovi ham tonggacha mijja qoqmadi. Javriya o'z-o'zidan bir necha bor: "Nega uxlamayapti?" deb so'ragan va har gal qanoatlangudek bir javob topolmagan edi.

"Mendan shubhalanayotgani, unga bir yomonlik qilishim mumkinligidan gumonsirayotgani uchun uxlamayotganmikan?" degan o'ydan qayg'uga botgandi o'shanda.

Goh-goh o'z-o'zidan: "Nega u uxlay olmayapti?" degan mahzun va mujmal savol so'rab qo'yardi.

Bezgak tutgan odamday tishlarini qisgan ko'yi qaltirab tong ottirgan edi.

Eng pinhona tuyg'ularini ham erkaklardan yashirib o'tirmaydigan, beparda, ochiq so'zlashga odatlangan, jismi-jonini begonalardan yashirmaydigan Javriyaning mijja qoqmayotganimni sezib qolsa, ichimdagi hislarni bilib qoladi, deb qo'rqqanidan to'shakda qimirlamay yotishi, qimirlay olmayotgani hayratlanarli bir ish edi.

Ha, bu kishi ta'sirida unda uyg'ongan hislarning eng kuchlisi uyat tuyg'usi edi.

Javriyaning aslida kim ekanini ko'rmasligi, anglamasligi, yana-da to'g'rirog'i, ko'rishni, bilishni istamasligi Javriya necha yillardan buyon hech uyalmay-netmay, yomon ish ekanining farqiga ham bormay shug'ullanib kelgan fohishalik yuki bu yigitning oldida endi uni og'ir toshdek ezayotganini qiz butun vujudi bilan his qilayotgandi... Bularning barchasidan ozod bo'lmoqni istayotgan ruhi vujudidagi toza qon, jism-u jonining pokiza hislarini uning anglashini xohlayotgan edi.

Kechasi uni to'shakka mixlagan tuyg'u bir bokira qizning o'z yoniga kelgan erkakda hoy-u-hirs uyg'otishdan qo'rquv hissiga o'xshardi.

Ha, Fosforli Javriya bu ozoda to'shakda toshdek harakatsiz qotib yotarkan, vujudini qamragan totli xayollarni tahlil etishdan, e'tirof qilishdan bir iffatli qiz kabi uyalar edi.

Xullas, o'sha Javriya, Istanbulning eng fosiq sayoqlari oldida qipyalang'och yechinadigan, aroqxo'rlarning o'tirishida chiftatelliga o'ynab, dumba-qorin titratadigan, pul beradimi-yo'qmi bundan qat'i nazar, bir erkakning qo'li qo'lga tegdi deguncha va uni istadi deguncha hech qarshilik ko'rsatmasdan, zarracha e'tiroz bildirmasdan taslim bo'ladigan Javriya, Istanbul ko'chalarining mashhur Fosforlisi o'zining to'shakda nega uxlay olmayotganini fahmlagach, qimir etmay yotar, o'z qalbidan kechayotgan bu his-tuyg'ular ne ekanini anglashni istardi.

Ertalab o'rnidan turgach, sochini tarash uchun kichkina oynachasiga qaradi. Tuni bilan mijja qoqmaganiga qaramay, yuzko'zi tiniqlashganini, ajinlari yozilganini, chehrasi ochilganini ko'rdi.

Garchi mijja qoqmagan bo'lsa-da, bug'doyrang tani har doimgidan ham tozaroq, qora ko'zlari har doimgidan ham ko'proq chaqnar edi.

Javriya erta saharda, undan ilgari turdi. Uni uyg'otib yubormaslik uchun ovoz chiqarmay astagina uzoq yuvindi.

Yuz-ko'zlari, qo'l-oyoqlarini yuvdi.

Ko'chada yopishgan loy va kirni kechasiyoq yuvib tashlamagani uchun o'kindi, o'zi o'zidan ranjidi.

Oldidagi tog'oradagi suv loyqa tusga kirdi.

Javriya bu suvga qarab turarkan, birdan o'ziga e'tibor bermaganini angladi va:

— Harholda mendan jirkangan bo'lsa kerak, — dedi. — Isqirt bo'lganim uchun quchog'imga kirgisi kelmagan.

Bunchalik isqirt bo'lib yurishi to'satdan Javriyaning izzat-nafsigaga tegdi:

— Uning uyi bor, menga o'xshab ko'chada yotmaydi, duch kelgan joyda g'ujanak bo'lib, tong ottirmaydi! — o'zining bu ahvolidan o'zini o'zi ma'zur tutmoq istadi.

Najotibey ko'chasiga ikkinchi borishidan oldin rosa tayyorgarlik ko'rdi.

Bir hafta oldin biroz pulni kir ro'molchasiga o'rab, eski paypog'ining ichiga tiqib qo'ydi. O'sha yerga borishga qaror bergan kuni ertalabdan Qopalichorshining Mahmudposho tarafidagi darvozasi yonida joylashgan do'kondan biroz uringan paypoq, moviy jersi ko'ylak, lozim sotib oldi.

Oxirgi pulini sarflab, hammomda obdan yuvindi, yuvingandan keyin yanada jingalaklashgan sochlarini taradi. To'rvada g'ijimlangan yangi ich kiyimlarini egniga ilarkan, juda huzurlandi. Hammomchi xotinga yalinib, g'ijimlangan kofta-yubkasini dazmollatdi.

O'sha kuni Dovul Oytandan olgan kalta yashil kamzulini, qora-qirmizi katak chit yubkasini kiydi.

Hammomdan chiqqanida qosh qoraygan edi.

Ikkinchi marta uning yoniga boshqa bir erkakning qo'ynidan chiqib borgisi yo'q edi.

Nima qilish kerakligini oldindan o'z-o'zicha o'ylab, pishitib olgandi.

Uning oldiga sochlari taralgan, ust-boshi dazmollangan holda, hammomdan pok-pokiza chiqib boradi.

Galataga borish uchun ko'prikdan o'tarkan: "Shilqimlardan qanday qutulsam ekan?" deb o'yladi. Lop etib esiga Sumbul Dudu tushdi.

Sumbul Duduning uyida bir hafta mehmon bo'lgach, u bilan do'stlashib qolishdi.

Javriya keyinchalik ham Sumbul Duduning uyida bir necha bor mehmon bo'lgandi.

Biroq ko'pincha unikiga yolg'iz o'zi borardi.

Sumbul Dudu va uning qaynonasi bilan uzoq o'tirib, dardlashishardi. Sumbul Dudi Abdi Afandining teatrida xonandalik qilgan davrlarini og'zidan bol tomib hikoya qilardi.

— Oh, u qanday ajoyib davr bo'lgan edi, — derdi u. — Erkaklar u zamonlarda jo'mard bo'lguvchi edi. Rahmatli Fahmi posho bir kuni meni taklif qildi. Gapini yerda qoldirmaganimdan iyib ketib, hech og'rinmay menga bir ko'zli uzuk tuhfa qildi. Hozirgi ahvolimga qaramang. U zamonlarda Sumbul, Sumbul Dudu edi. O'sha davrlarda Nosuhiybey degan shoir bo'lardi. Ketvor-gan g'azallar, o'ynoqi qo'shiqlar yozardi. Mening ismim aslida Dikranuy bo'lgan. Armanchadan ko'ra forschaga yaqin bir ism. Bir kuni marhum Nosuhiybey ko'zlarimga oshifta-oshifta tiki-lib: "Bular ko'z emas, sumbul guli" deya tashbeh aytdi. "Senga Dikranuy ismi yarashmaydi, bugundan e'tiboran seni Sumbul-xonim deya atayman", dedi. O'sha kuni dasturxon ustida bir necha artistlar do'stona chaqchaqlashib o'tirgandik. Xullas, o'sha kuni Dikranuy o'ldi. Sumbul tug'ildi. Javriya, qizim, sen mening bu ahvolimga qarama, men qarg'ishga qoldim, menga ko'z tegdi, o'sha paytdagi go'zalligim, yoshligim, oppoqqina, do'ndiqqina vujudim so'ldi ketdi. Go'zal xotin qarg'ishga qoladi. Shundoqqina eshigimning oldida 18 yoshli tibbiyalik bir yigit to'pponchasidan ko'ksimga o'q otdi. Uning kimligini keyinchalik bildim. Yigitning onasi: "Gulday yuzimni zafaron qilgan Sumbulning beli bukilib, boshi yerga urilsin, tuproqdan boshqa narsa ko'rmasin iloyo" deb qarg'abdi. Aytgani kelib, belim bukildi. Bir bel og'rig'i tutdiki, eshakqurtdek ikki bukindim qoldim. Erkaklar bilan aysh-ishrat

qil. Erkaklarga o'ynash bo'l, mayliga. Ammo haddingdan oshib, onasi-yu, xotin, bola-chaqasining qarg'ishiga qolma...

O'sha kuni Sumbul Dudu yolg'iz edi.

— Qaynonam ul-bul olgani bozorga ketdi. Uylarni yig'ishtirib, bir pas dam olay deb endigina o'tirgan edim.

Boshini zo'rg'a ko'tarib, Javriyani nazardan o'tkazdi.

— O'ho', Javriya, bugun bayrammi deyman. Rosa yasan-tusan qilib olibsan?

Javriya birdan butun borlig'i yoqimli bir titroqdan huzurlanganini his qildi. Ayni choqda bu savolga javob berish unga malol keldi.

— Yo'q, Sumbul Dudujonim, hammomga bordim xolos.

— Nega unda ko'zlaring yonib ketyapti? Nigohlaring kishini o'rtab yuborgudek-ku!

Javriya bu so'zlarga unchalik tushunib yetmagan bo'lsa-da, kulib qo'ydi.

Ikkovlon birinchi qavatdagi xonaga kirishdi. Bir chetdagi o'choqda ko'mir lang'illab yonar, o'choq oldida qop-qora mushuk g'ujanak bo'lib uxlardi.

— Senda bir gap bor, — dedi Sumbul Dudu. — Bu faqat hammomga o'xshamaydi-yov. Javriyam, ko'zlaring aytib turibdi, senda bir gap bor... Qani so'yla-chi, bugun kim bilan uchrashadigansan?

Javriya birdan unga ichini to'kib solgisi keldi.

Biroq uni, uning borlig'ini saqlash majburiyatini olgan ko'cha qizining shuuri, aqli uni g'ayriixtiyoriy ravishda ogohlantirib, bu haqda og'iz ham ochtirmadi.

U haqda og'iz ochmasligi darkor. Ko'cha qizi nimalarni ko'r-maydi, nimalarni eshitmaydi, nimalarga shohid bo'lmaydi, deysiz. Ko'rgan-bilganini aytmasa shuncha yaxshi, tinchlik kerak.

— Sumbul Dudu, — dedi u. — Men bironi sevib qoladigan anoyiga o'xshaymanmi?

— Bilib bo'larmidi, bolaginam. Inson yuragiga ishq tushdimi, hech kim unga mone bo'lolmaydi, mana man degan professorlar ham davo topolmaydi. Sen "Ernani" pyesasida men bilan rol

o'ynagan bo'lsayding, hozir bunday demagan bo'larding, — deya xo'rsindi Sumbul Dudu.

So'ng unga bir finjon qahva uzatdi.

— Shuni oxirigacha ich, oldin bir aralashtirib olgin. Men bo'lsam qalbingga nazar tashlay, ko'ngil rozingni tinglay.

Javriyaning lablari undan gap ochay-gap ochay deb turardi. U haqda so'zlagisi kelardi. Biroq negadir jim qoldi. Agar u haqda og'iz ochsa, sir ochilib, uni boshqa ko'ra olmaydigandek tuyuldi. Qahvani issiq-issiq ichib tamomladi.

Xona nimqorong'i, issiqqina. Hammayoqni mazali taom hidi bosgan. Mushuk biram maza qilib xurillar ediki ... Hammomdan keyin a'zoyi badani bo'shashgan Javriyaning uxlab olgisi kelardi.

Keksa Sumbul Dudu bir narsalar haqida so'zlashda davom etar, ertak aytayotganga o'xshardi.

— Agar men senday suluv qiz bo'lsam, Istanbul shahrini otashdek yondirgan bo'lardim. Biroq sen hali g'o'rsan. Yoshligingni shamolga sovuryapsan. Senday qizning Shishlida bir muhtasham uyi bo'lmog'i darkor. Egingda mo'yna palto, unaqa-bunaqasi emas, Argentina mo'ynasidan tikilgan palto bo'lmog'i kerak. Qish pallasi bunday diydirab ... tozi itdek ko'cha kezish senga yarashadigan ishmi? Ne-ne boyvachchalar bor. Hoji og'a degani bor, unga yaxshi bir o'ynash kerak ... Ko'rsang, o'zi biram kelishgan yigit, hali qirqga ham chiqqani yo'q. Kallasi butun, qomati kelishgan. Xudo haqqi, bu yigitning qo'yniga kirish uchun qaytadan o'n olti yoshli bokira qiz bo'lishga rozi edim.

Javriyaning kipriklari og'irlashib borardi.

— Unga bir narsa topib beraman deb so'z bergandim. Or-nomus va vijdonimni o'rta qo'yib qasam ichganman. O'zi biram shirinso'z, biram yoqimtoy, ko'rsang, Xudo haqqi, og'zingning suvi oqadi. Menga dediki: "Sumbul Dudu, senday zo'r, madaniyatli xotin dunyoda yo'q. Biroq, bilasanki, molni ko'rmay savdo qilinmaydi. Anqaradan chaqirasanmi, Vandan keltirasanmi, bizga baribir, haqini to'laymiz. Shu choqqacha nuqul bir bedavo baqaloqlarga uchradik, bulbul istasak, zog'ga duch keldik. Endi avvaliga qizni ko'raylik, mazasini totaylik. Sen Baliqbozoriga hech borib ko'rdingmi? Baliq

yemoqchi bo'lsang, sotuvchi pichog'ining uchida bir parcha kesib beradi, mazasini totib ko'rasan. Sen mening ja-a ketvorgan qizlarim bor deysan, shunday ekan, bittasini tanla-yu, opkel, mazasini totib ko'raylik. Yoqsa bo'nak beramiz, yoqmasa, xarajatini to'lab, xayrma'zur qilamiz qo'yamiz". To'g'risini aytganda, Javriya qizim, men ham uning bu so'zlariga qo'shilaman. Yo'llaringga ko'z tutib, ko'zlarim giryon bo'ldi. Biroq Istanbulning qoq yuragida Fosforlini topolmadim. Undan so'radim, ko'rmadim deydi, bundan so'radim, uchratmadim deydi. Qara, Xizrni yo'qlagan ekanman, o'z oyog'ing bilan kelib turibsan.

Javriya qovoqlarini zo'rg'a ochib, unga quloq solardi.

— Avvalo sen bilan vaqtini kelishib olaylik, so'ng men u yigitni o'sha kechasi chaqiray. Ko'nglini olsang ko'p yaxshi... Ko'nglini ololmaganingda sendan nima ketardi, iffatingni yo'qotarmiding? Bu ish sen uchun tegirmon tortish emas-ku.

So'zlari Javriyaning qulog'iga kirmayotganini sezgach, uning uyqusini qochirmoqchi bo'ldi.

— Qara, finjon sovubdi, senga fol ochib qo'yay, — dedi u.

U finjonni qo'liga olishi bilan Javriyaning uyqusi qochdi. Sumbul Dudu undan so'z ochsa kerak, deya o'yladi. Unga taalluqli biron narsani bilib olgisi keldi, uning his-tuyg'ularidan boxabar bo'lish umidida entikdi.

Ko'pni ko'rgan Sumbul Dudu inson fe'l-atvorini yaxshi bilardi. U Javriyaga: "Ko'zlaring aytib turibdi", degan edi.

Ha, Sumbul Dudu uning ko'zlaridan hamma narsani anglab olgandi. U tasmollayotgan narsalarini xuddi finjondagi qahva quyqasiga qarab bilib oladigandek, finjonni qo'liga olib, ohista-ohista so'zlay boshladi:

— Javriya, quloq sol. Noma'lum bir dard yuragingning to'rida kulcha ilondek bo'lib yotibdi. Bu dard yurak-bag'ringni o'rtamoqda. Hoy qiz, Do'mboq Sumbul Dudu senga so'ylaydi, oyog'ingni bilib bos, umringni xazon etma. Qara, fol sen uchun ikki yo'l borligini ko'rsatib turibdi. Bir yo'lning boshida to'vus o'tiribdi. Izlaringni ko'zimga to'tiyo qilay, to'vus bilan yuzma-yuz turibsan, sen ham yo'l boshida turibsan. Yo'lning o'rtasida bir baliq bor. To'vus boylik, baliq bo'lsa taqdir. Rohat-farog'at, yaxshilik, boylik, as'asa-yu

dabdaba, hammasi shu yo'lda. Ikkinchi yo'lda esa kelishgan bir yosh yigit bor. Uni ko'rdim deguncha yuraging og'zingga tiqilib, entikib qolasan. Biroq qadamingni o'ylab bosishing kerak, chunki sevgi-muhabbatingga javob ko'rinmayapti. Ya'ni sen sevasan, biroq u seni sevmaydi.

Javriya ichidan: "Juda to'g'ri aytyapti", deya takrorlar edi.

— Boshqa bir xotin ham bor ekan.

Javriyaning ichida bir narsa uzilib ketgandek bo'ldi.

"Rost bu, bo'lmasa bu qadar befarq bo'larmidi?" deya o'yladi u.

— Xullas, Fosforli, ko'zingni katta och. Oldingdagi shu ikki yo'ldan o'zing uchun baxtlisini tanla. Uqdingmi?

— Sog' bo'l, Sumbul Dudu! — dedi Javriya.

Sumbul Dudu finjonni qo'liga olib, oyoqqa qalqdi.

— Bizning Hoji og'a qachon kelsin? — deb so'radi u. — Ammo yuzimni shuvut qilmassan, Javriya?

— Yo'o', men yolg'on so'zlamayman, Sumbul Dudu. So'z bir, Olloh bir.

— Ertagacha ulgurmaymiz. Balki uni ko'rolmasam ham kerak. Indinga oqshom payti kelgin, xo'pmi?

— Xo'p bo'ladi, qosh qoraydi deguncha kelaman. Ammo sen ham bir bazmi jamshid tashkil qil... Bu Hoji og'a deganing bir erisin.

To'kin dasturxon ko'z oldiga kelib, og'zining suvi qochdi.

Xona tobora qorong'ilashib borardi. Sumbul Dudu eshik tomon yo'naldi.

— Qorning ochdir? Fosforliday ofatijon qiz Istanbulda boshqa yo'q. Lekin, Javriyajonim, hushyor bo'l, indinga o'zingni oltin-u brilliant bahosiga pulla!

U xonadan chiqqach, Javriya ko'rpacha ustida g'ujanak bo'lib yotdi. Biroz mizg'ib olmoqchi bo'ldi. Biroq endi koshki ko'ziga uyqu kelsa.

— Oldingda ikki yo'l bor. Birida bir erkak bor, uni ko'rding deguncha, yuraging hapriqadi, dedi. Haqiqatan ham to'g'ri aytdi, u seni sevmaydi, uning boshqa bir xotini bor!

Boshqa ayol. Javriya uni rashk qilayotganini sezdi. Haqqi bormidi bunga? U hozirga qadar hech kimga ko'ngil bermagan,

shuning uchun uni quchog'idan bo'shatgan bir erkak besh daqiqa o'tmay ko'zi oldida boshqa xotinni quchib, erkalay boshlasa ham hech parvosiga kelmas edi.

Bu yigitni rashk qilishga, unga xo'jayinlik da'vo qilishga qanday haqqi bor?

U Javriyaga nisbatan qoya toshdek, yog'ochdek, jonsiz haykaldek beparvo bo'lsa?

Javriya bilan ishq, sevgi-sadoqat to'g'risida ahd-u paymon qilmadiki, mehr-muhabbat ko'rsatmagani uchun undan ranjisa?!

Bunga hecham haqqi yo'q ekanini tushunardi. Biroq, shunga qaramay, his-tuyg'ularidan ustun kelolmas va uni rashk qilardi.

Boshqa ayol...

Ajabo, bu xotin benihoya go'zalmikan? U xotinning qanday fazilatlarini borligini qayerdan bilsin? Balki o'sha ayol ham u singari xat-savodlidir. Unga o'xshab nazokat bilan ovqatlanar, kiborona so'zlashar.

Anchagacha ko'zlarini yumib yotdi. Vaqt o'tkazish uchun biroz uxlab olishni istardi.

"Hoji og'a ... Unga o'ynash bo'lmoqchimish!" deb o'yladi. Sumbul Dudu Shishlidagi shohona uy to'g'risida bir gap aytganday bo'luvdi.

— Men kabi bechoraga kim ham uy olib berardi?

Ko'z oldiga shohona uy, kreslolar, qarasa inson aksi ko'rinadigan yaltiroq karavot keldi.

Yotsa botib ketadigan par to'shak. Har kuni stolda o'tirib ovqatlanadi.

"Bu yigit chindan ham Argentina mo'ynasidan tikilgan palto olib berarmikan?" deb o'z-o'ziga savol berdi. Birdan ko'z oldida mo'ynachilar do'koni vitrinasida ko'rgan mo'yna palto paydo bo'ldi. O'zini o'sha mo'yna palto kiygan holda tasavvur qildi. Bu bo'ladigan ish emas, hozirga qadar u bunday paltoni tushida ham ko'rmagan. Bu tasavvurga ham sig'maydi. Bular ro'yo emas, chinga aylangan taqdirda u Najotibey ko'chasidagi uyda aqalli bir oqshom ham qololmagan bo'lardi.

Javriya umrida hech qachon birona erkakka ko'ngil bermagan edi. Agar Sumbul Dudu aytgan Hoji og'a bilan yashay boshlasa uni ko'rishdan umuman mahrum bo'lgan bo'lardi.

"Pulini to'lagan odam o'ynashini u yoq bu yoqqa yuborib, o'z holiga tashlab qo'yarmidi?" deb o'yladi. Va birdaniga siqilib ketdi. Yuragi iztirobdan o'rtandi.

— U tentakning shohona uyi ham, mo'ynasi ham boshidan ordona qolsin! — deya o'rnidan sakrab turdi.

Cho'ntagidan sigareta qutisini chiqarib, bir dona sigaret oldi. O'choq yoniga borib tutatdi. Xonaga kirganidan buyon ko'zini hech ochmay xurillab uxlayotgan mushukka ko'zi tushib, uyda, issiqqina o'choq oldida hech qanday g'am-tashvishsiz oqshomgacha uxlash rosa maza bo'lishini o'yladi. Va agar Hoji og'aning taklifi amalga oshadigan bo'lsa, bu aslo rad qilib bo'lmaydigan ish ekanligiga iqrar bo'ldi.

Shu payt xona eshigi ochilib, ichkariga Sumbul Dudu kirdi.

— Iye, qorong'ida ham o'tiradimi odam? Ne xayollar opqochdi seni? Shu chiroqni yoqib qo'ysang bo'lmaydimi? Janobi Olloh shu elektr deganni sen-u men uchun chiqarmaganmi? — deya bo'ynidan chiqqandek ko'rinadigan qo'lini ko'tarib, elektr tugmasini bosdi. Uncha kuchli bo'lmagan lampochka yonib, xona yorishdi, Javriya-ning ko'zlari qamashdi.

Sumbul Duduning qo'lida patnis, patnisda bir nechta likopcha, likopchalarda turli taomlar.

— Bugun molimiz kasod bo'ldi, ertalabdan buyon bir mijoz ham kelmasa-ya. Bir yog'i tinch o'tirganimiz ham yaxshi. Kechadan qolgan raqi bor. Dasturxon tuzadim. Kechga yaqin qorin tatalaydi.

Qadahlariga raqi quydi. Javriyaga qadah uzatdi.

— Ol, Javriyajonim, shuni sen uchun ichaylik.

Javriya qadahni bir ko'tarishda bo'shatdi. Kaftining orqasi bilan lablarini artdi.

— Jonim qurbon bo'lsin shu raqiga!.. — deydi.

Ichkilikni yaxshi ko'rardi. Rosa ichib, kayf qilardi. Biroq bu safar u yoqqa borishi kerakligi uchun ko'p ichmadi. Shunga qaramay soat to'qqizlarga borib, boshi aylana boshladi.

Sumbul Dudu “qaynonam” degan kampir ham soat yettilarda uyga qaytib kelgan edi.

Oshxonada kuymanib, mayda-chuyda narsalar tayyorlagandi.

Soat to‘qqizlarga yaqin qolganida bitta, so‘ng roppa-rosa to‘q-qizda ikkinchi mehmon kelib, Sumbul Dudu xonadan chiqdi.

U yoqqa ketish uchun kecha yarim bo‘lishini poylayotgan Javriya ko‘rpacha ustida oyoq uzatdi. Yarim xayol, yarim ro‘yo, yarim uyqu, yarim sergaklik bilan bir necha soatni o‘tkazdi. Soat o‘n ikkiga yaqin o‘rnidan turib, xonaga kirgan Sumbulga:

— Sumbul Dudu, men “pirr” etib uchaman endi, — dedi.

— Uchrashuv payting kelgan shekilli, Fosforliginam, tan olaver. Yashirincha bir ishlar qilmoqchiga o‘xshaysan.

Javriya ko‘zini qisib qo‘ydi.

— Chumchuqdan qo‘rqqan tariq ekmaydi, — dedi u va eshikni shartta yopib, yeldi ketdi.

Bu gal uni xonasidan topdi.

U Javriyani odatdagidek xo‘mrayib qarshiladi va jahlini zo‘rg‘a bosib:

— Men sizga bu yerga boshqa kelmang degandim, — dedi. — Bu haqda qayta-qayta ogohlantirgandim-ku...

— To‘g‘ri, shunday degandingiz, lekin men kelmay turolmadim.

Bu uning o‘z ichki his-tuyg‘ularini e‘tirof etishi bo‘lmay nima edi?

Biroq u o‘zini Javriyaning bu so‘zlari zamiridagi ma‘noni tushunmaganga oldi.

— Ha, havo sovuq, — dedi u. — Har holda yotadigan joyingiz bo‘lmasa kerak.

Javriya salgina oldin o‘zi aytgan gapdan xijolat bo‘lib turgani uchun uning gapni bu tomonga yo‘yganidan xursand bo‘ldi.

— Ha, — dedi u. — Bu kecha juda sovuq.

So‘ng birdan ovozini pasaytiribroq:

— Seni ko‘rgim ham keldi! — deb yubordi.

Biroq u o‘zini eshitmaganga solib, yonidan uzoqlashdi.

O‘sha kechasi boshqa so‘zlashmadilar. Javriya uning beparvoligidan foydalanib, o‘rnidan turdi-da, xonaning parda bilan to‘sil-

gan qismiga o'tdi va u yerda uyulib ketgan kir-chirlarni yuvishga kirishdi.

Ayolni ichki bir tuyg'u o'zining bu yerda bo'lishini qonuniy va tabiiy bir narsaga aylantiradigan ishlar qilishga undadi.

Javriya bu yerda bunday ishlar qilishi mumkin bo'lgan, o'z zimmasiga shu ishlar yuklatilgan bir ayol singari unnab yurarkan, u qo'qqisidan xonaga osig'liq pardaning u yog'idan dedi:

— Biron narsa yeb olasizmi? Choy ichasizmi?

Uni bu yerga yeb-ichish uchun keladi, deb o'ylashidan Javriyaning jahli chiqdi.

— Yo'q, hech narsa yegim yo'q, — dedi u. — Yorilar darajada to'qman.

Uni deb bu qadar harakat qilsa, bu qadar yasan-tusan qilib kel-sa-yu, u loaqal bir bor ko'z tashlamasa. Xafa bo'lmay bo'larmidi. Lablari bilinar-bilinmas titradi, unga bir narsalar demoqchi bo'ldi. Biroq dudoqlari ochilmadi. Shu choqqacha his etmagan ichki bir tuyg'u, intizom uni og'iz ochishga qo'ymadi.

O'sha kechasi uyquga yotishdan oldin Javriya unga:

— Siz karavotda yoting, — dedi, — men katda uxlayqolay.

U so'z ohangidan Javriyaning ranjiganini payqadi. Va bu oqshom ilk bora kulimsirab:

— Mehmonim turganida qanday qilib men karavotda yotishim mumkin? — dedi.

“Mehmonim” degan so'z Javriyaga shu qadar totli tuyuldiki... Nihoyat u Javriyani mehmon sifatida tan olgan edi.

— Sening mehmoning bo'lsam nega meni har gal haydaysan? — deb so'radi qiz.

Ammo bu so'z oniy bir tarzda og'zidan chiqib ketgani uchun kalovlanib qoldi.

U bo'lsa, noo'rin xatti-harakati uchun uzr so'ramoqchi bo'lgan mezb-on nazokati bilan dedi:

— Lekin sababini sizga ko'p bor aytganman. Men bu yerda yashirin yashayman. Mening bu yerda yashayotganimdan na bu binoning egasi, na bu xonaning asl xo'jayini xabardor. Sizga yana aytay, yashirib yurganim ochilib qolsa bormi...

Javriyaning yonoqlari raqi ichgani, hayajon va xona issig'idan qirmizi tusga kirgan edi.

— Akajon, — dedi u, — na seni, na seni yashirganlarni sotsam meni non ursin, ko'r bo'lay. Biroq bu yerga kelib tursam maylimi? Xo'p deyaqolgin.

U Javriyaga boqdi.

Ha, Javriyaning ko'zlaridan hammasi ayon bo'lib turardi.

Bu ko'zlar vafodor itdek sadoqat va yalinchoqlik bilan qarab turardi. Erkak bu xotindan qutula olmasligini aniq-ravshan his qildi. Ko'zlarida ehtiros, ishq va itoat tuyg'ulari porlagan bu ayol unga naqadar bog'lanib qolganini va bu rishtalar uzib bo'lmaydigan darajada pishiq-puxta ekanini angladi. Javriya o'ylab-netib o'tirmay:

— Mening hech kimim yo'q, Akajon, — deb yolbordi, — goh-goh bu yerga ota uyimga kelgandek kelib tursam maylimi? Bu yerga kelmay turolmayman.

U hech narsa demadi.

Bu go'zal xilqatga nazar tashladi. Yuvi taralgan sochlari sumbuldek, dudoqlari ehtirosli, ko'zlari xumor-xumor.

Biror sevgani bormikan, ajabo? Yoki bunday yashirin yashab yurarkan, biron-bir qiz yoki biron-bir xotin bilan yanada yaqin, birga hayot kechirishdan qo'rqarmikan?

Javriya buning tagiga yetolmadi. Biroq uning o'zi bilan birga bo'lishni xohlamayotganini, uni o'zidan uzoqroq tutishga azm-u qaror berganini sezib turardi.

Bu holat uzoq davom etishini istamagani uchun bo'lsa kerak, yigit birdan Javriyaga orqa o'girdi va:

— Hay, mayli, — dedi. — Endi uxlaylik. Siz mening to'shagimda yoting. Men bo'lsam, katda uxlayman.

Bu haqiqatan ham g'ayritabiiy bir hol edi.

Ayniqsa Javriya uchun.

Butun umrida bunga o'xshash hodisaga hech duch kelmagan edi.

Shu qadar yasan-tusan qilib, orasta bo'lib kelganiga qaramay unga qo'l ham tegizmaganidan iztirobga tushdi.

O'z-o'zicha: "Folda boshqa bir xotin ko'ringan edi-ya", dedi. Ha, uning boshqa bir ayoli borligi aniq. Bu ayol uni jodulab olgan.

Javriya dardini Sumbulga oshkor etmaganidan afsuslandi. Sumbul kabi xotinlar sehr-joduga ustasi farang.

Xayoliga kelgan bu fikrdan uyalib ketdi.

Uni issiq-sovuq yo'li bilan sevdirishni istamas edi. Sevgi to'g'ri-likcha, sehr-jodu aralashmagan holda paydo bo'lsinki, shunda Javriya baxtiyor bo'ladi.

"Sehr-jodu bilan qurbaqaga oshiq qildiradiganlar bor emish!.."

Uning o'zi hayotda qurbaqaga oshiq bo'lgan erkakni ko'rgan emas, biroq ko'rganlar bor, ular hatto gapining rostligi haqida qasam ham ichishardi.

Javriya garchi ichkilik ichib kelgan bo'lsa-da, yana tonggacha mijja qoqolmadi.

Uchinchi yoki to'rtinchi gal borganida u ilk bor hech qanday e'tiroz bildirmadi.

Oldini ololmagan va majburan qabul qilgan bu do'stlikni e'tirof etishga majbur bo'ldi. Birinchi marta o'sha oqshom uzundan-uzoq suhbatlashdilar.

— Hech kimingiz yo'qmi, Javriya?

— Hech kimim yo'q.

— Ota-onangizdan qachon ayrilgansiz?

Javriya o'ziga xush yoqqan "siz" xitobini zavq bilan tinglardi.

"Meni bir oqsuyak xonim deb o'ylayapti!" deya g'ururlanib ketdi.

— Onamiz ham, otamiz ham Haq huzuriga ketgan, Akajon, — deya javob berdi u. — G'arib-u benavo, yetim qo'zining o'ziman. Yop-yolg'izman.

— Istanbullikmisiz?

Javriya unga Istanbuldan boshqa bir joy ham bormikan degan-dek, hayrat bilan qaradi, keyin:

— Albatta! — dedi. — Qishloqi emasmiz! Istanbulda o'sib katta bo'ldik, Akajon...

O'rnidan turdi va uning bunday, unga aloqador savollar bera-yotganidan quvonib, bir chekkaga tashlab qo'ygan jun kamzulidan sigareta olib chekmoqchi bo'ldi. U:

— Nima qidirib qoldingiz? — deguncha...

— Ha endi, bir tutataylik degandim! — deya javob qildi.
Shunda u cho'ntagidan bir quti sigareta chiqazib, Javriyaga uzatdi.

— Oling, bitta chekaylik, — dedi.

Ha, oralarida iliqlik, bir do'stlik va qadrdonlik paydo bo'lgandi. Javriya birinchi kundanoq uning faqat ishsiz va uysiz bo'lgani uchungina bu yerda yashayotganiga ishonmagan edi.

Javriyaning butun umri qamoqxonadan qochganlar, ashaddiy jinoyatchilar, politsiya qidiruvida bo'lgan turli-tuman qonundan tashqari kishilar orasida o'tgan.

Javriya yashirin yashashga urinishidan uning qandaydir bir aybi bor ekanini va qonunga zid bir ish bilan shug'ullanishini sezardi. U faqat politsiyadangina emas, umuman inson zotidan cho'chiydigan bir kishi edi. Chumchuq pir etsa, yuragi shir etadi, ko'zga tashlanishdan, yashashdan qo'rqadi, ombor odamlarga to'la bo'lganidagina emas, hatto kimsasiz bo'lgan choqlarda ham inidan chiqmaydi.

U juda katta ehtiyotkorlik bilan yashayotgani sezilib turardi.

Asta-asta u Javriya buni tushunib yetganini, shu bois endi buni undan yashirib o'tirish befoyda ekanini sezdi. Nihoyat bir kuni Javriyaga ochiqchasiga:

— Bu yerga kelayotganingizda u yoq-bu yoqqa qarab keling, qo'zim, — dedi. — Orqangizga politsiya tushgan bo'lishi mumkin, qayoqqa ketayotganingizdan shubhalanishlari, so'ng bu yerni topib kelishlari mumkin...

Keyin ovozini yanada pasaytirib ilova qildi:

— Buni o'zingiz tushunsangiz kerak, — dedi, — politsiyaning bu yerni bilib qolishini istamayman.

Javriya yosh boladek xandon tashlab kuldi va ko'zini qisib:

— Aytmagan bo'lsangiz ham men buni ko'pdan beri bilib olganman, Akajon, — dedi. — O'libmanmi xitlarning birortasini bu yerga ergashtirib keltirib, undan ko'ra o'lib qo'yaqolganim yaxshi emasmi?!

Jiddiy suhbat ketayotgan bir pallada Javriyaning bunday qasam ichishi uning kulgusini qistatdi.

U ham Javriyaga qandaydir bog'lanib qolgani aniq edi.

Bu yolg'iz, yashirin, kimsasiz hayotiga kirgan, bu yerga butun ko'chani olib kelgan bu qizga, balki, tashqarida tutmoq majburiyatida bo'lgan hayotining bir parchasi kabi o'rganib qolgan edi.

Javriya ham uning munosabati iliqlashganini his etgach, bu yerda o'zini ancha erkin tutadigan, u bilan ko'proq gaplashadigan, soddalarcha ochilib so'zlaydigan, beg'ubor qalbini bemalol ochib tashlaydigan bo'lib qoldi.

Biroq u hamon ikki oyog'ini bir etikka tiqib olganicha Javriyaning ko'cha qizi ekanligini bilmaslikka olishda davom etardi. Javriyaga haligacha biror marta qochirim, tagdor gap aytmagan, bu toifa ayollar bilan erkaklar gaplashadigan tilga o'tmagan edi.

Uning aslida kim ekanligini bilishini biron daf'a bo'lsin bildirgani yo'q.

U bilan ko'cha qizi emas, balki iffatli bir qiz bilan suhbatlashayotgandek gaplashar, oila doirasiga taalluqli savollarigagina javob olgan edi, xolos. U bilan munosabatlarida, ya'ni bu ajoyib-u g'aroyib do'stliklari mobaynida Javriyani baxtiyor qilgan ko'pgina xotiralar bor edi. Bu xotiralar orasida uning xonasida o'tkazgan bir yoz kechasi eng totlisi edi.

Qamoqda yotganida bu kechani shirin bir tushdek ko'p eslagan, turmaning temir panjaralari ortidan osmonga boqarkan, boloxona derazasi ortidan yulduz to'la osmonni tomosha qilgan o'sha kechani xotirlagan edi.

U bilan ko'rishmaganiga yigirma besh kunlar bo'lganidan keyin bir kechasi u yerga borgandi. Yigirma besh kun davom etgan daydilikdan so'ng birdan qalbida jo'sh urgan sog'inchi hissi isiriqdon-dan ufurgan muattar bo'ydek, butun borlig'ini qamradi va sarxush qildi. Shunda u sayoqligini darrov unutib, qattiq iztirob va hasrat og'ushida ishtiyoq bilan darhol u tomon chopgan edi.

Ko'pdan beri ko'rmagani uchun Javriyaga go'yo u uni sog'in-gandek ko'rindi.

Javriyani tabassum bilan qarshilagan va:

— Shuncha vaqt qayerlarda qolib ketdingiz? — deb so'ragan edi.

Havo nihoyatda issiq bo'lgani uchun derazalarni ochib qo'yish-ga to'g'ri keldi. Derazani ochadigan bo'lishsa chiroqni o'chirib

qo'yish lozim. Boloxona derazalaridan biri naq uning karavotining ustida edi.

Parda-yu derazalar ochiq, Javriya uning to'shagida chalqancha yotgancha, ochiq derazadan osmonni tomosha qilardi.

Ko'k o'sha kechasi lojuvard rangga kirgandi. Osmonda benihoya ko'p yulduzlar jimirlar edi.

Javriya hayotida ikki narsani nihoyatda yaxshi ko'rardi. Dengiz bilan osmonni...

Dengiz unga otasining bog'idagi xususiy hovuzdek bo'lsa, osmon go'yo yotoqxonasining shipi edi.

Keyingi yigirma besh kun mobaynida dengiz va ko'k og'ushida bo'lib, bu yerga kelmagan edi. Har kuni dengizda cho'milgan, har kecha qirda ochiq havoda yotib, ko'kni tomosha qilgandi.

Biroq osmon unga hech qachon bu oqshom kichkina bir deraza ortidan ko'ringani singari bunchalik go'zal bo'lib tuyulmagan edi.

Havo nihoyatda issiq. Asablarni toliqtiradigan, vujudlarni bo'shashtiradigan issiq edi bu...

U katda yotgancha sigareta chekardi. Javriya ham sigaretaning biri tugamay, ikkinchisini tutatardi. Qorong'i xona ichida ikki sigaretaning uchi tillaqo'ng'iz singari goh qizarib, goh so'nadi.

Issiqdan a'zoyi badani bo'shashib, lohas bo'lgan Javriya ko'kka boqib yotarkan, u bilan so'zlashgisi keldi va unga:

— Bu yulduzlarning har biri o'zga bir dunyo emish, rostmi? — deb so'radi.

— Kim aytdi buni sizga?

Unga bir litsey talabasi aytgandi. Bundan bir necha kun oldin dengiz bo'yida tanishgandilar. U ham plajdan tashqarida yuvina-yotgan edi. Ikkovi bir-biriga yaqin kelgach, o'z-o'zidan suhbat boshlanib ketdi, suhbat Yashilko'y qirlarida birga tunash bilan yakunlandi. Bu yigit butun kecha davomida unga yulduzlar haqida turli-tuman gaplarni aytib bergan, ularning yerdan va bir-biridan qanchalik uzoqlikda joylashganini, xuddi o'zi metrlab o'lchab chiqqandek, qat'iyat bilan aytgan edi.

Zerikib ketgan Javriya oxiri uni:

— Hoy yolg'onchi, safsatangni yig'ishtirsang-chi... — deb siltab tashlagan edi. Hozir bunga iqror bo'lishdan negadir uyaldi va unga:

— Xudo haqqi, o‘zim bilmayman, eshitganimni aytdim, — deb javob qildi. So‘ng ayyorona iljaydi. U qorong‘ida buni ko‘rmadi.

— Menga shunday deyishgandi, biroq ishonmadim... — deya ilova qildi Javriya. — Bunchalik kichik yulduzlar qanday qilib dunyo bo‘la olishi mumkin? U yerga Angliya, Amerika, Turkiya, Armaniston, Fransiya kabi mamlakatlar qanday qilib sig‘ishi mumkin? Shu mitti yulduzga Istanbul yoki Izmir joylashishi mumkinmi hech?

Uning kulimsiragani ovozidan bilinib turardi.

— Yulduzlar juda uzoqda, shu boisdan ular kichkina ko‘rinadi. Aslida ular kichkina emas...

— Qancha uzoq bo‘lsa bo‘lsin, ammo ular hech qachon dunyo bo‘lolmaydi.

Ancha jim qolishdi. Keyin Javriya birdaniga:

— Dunyo bo‘lmaganlari ham ko‘p yaxshi! — dedi.

— Nega?

— Yulduzlarning yulduz bo‘lgani, faqat nur sohib turgani ko‘p yaxshi. Baladiyaning¹ ko‘cha chiroqlari bo‘lgani singari, yulduzlar Ollohning chiroqlari. Ko‘k gumbazini bezatish uchun Olloh ularni osmonga qadab qo‘ygan. Bilasanmi Akajon, men ko‘kka boqdim deguncha nimani eslayman?

— Bilmayman, Javriya.

— Otarchilarning yaltiroq ko‘ylaklari ko‘z oldimga keladi. Ularning tangacha yopishtirilgandek ko‘rinadigan ko‘ylaklarini yoqtiraman. Sen yoqtirmaysanmi?

— Otarchilarning yaltiroq ko‘ylagini hech ko‘rmaganman.

— Hech ko‘rmaganmisan?

— Kichkina bolaligimda onam olib borgan, biroq yaxshi eslay olmayman.

— Onangmi?

— Nega hayron bo‘lyapsiz? Hammada bo‘lgani singari mening ham onam bor. Nima, onam bo‘lmasligi kerakmi?

— Bo‘ladi, albatta. Hammaning ham onasi bo‘ladi, seniki ham bor, albatta.

Ovozidagi hayajonni bildirmaslikka urinib:

¹ **Baladiya** — tuman yoki shahar hokimligi.

— Onang tirikmi? — deb so‘radi.

— Ha!

— Istanbuldami?

— Yo‘q, uzoqda, ancha uzoqda, — dedi. — Uning ovozi birdaniga hazinlashdi.

Javriya o‘ksinib:

— Uzoqda bo‘lsa ham onang bor ekan-ku! — dedi, so‘ng: — Mening onam bo‘lmagan, — deya ilova qildi.

U:

— Onasiz bola tug‘ilmaydi! — deguncha:

— Mana men onasiz tug‘ilganman, — dedi. — Hech qachon onam bo‘lmagan. Osmondan tushgan bo‘lsam kerak. Men haqiqatan biror ayoldan tug‘ilganmanmi, yo‘qmi, Xudo haqqi, bilmayman.

“Osmondan tushganman” derkan, yulduzlarga qaradi. Ularning jimirlashi shunchalar yaxshi ko‘rinib ketdiki, birdaniga soddalarcha hazin tovushda dedi:

— Balki, bo‘lsa bordir. Modomiki, u yulduzlarning har biri bir dunyo bo‘lsa, balki men o‘sha yerdan bu dunyoga tushib qolgan-dirman.

Jimirlagan yulduzlardan tushgan kishi bo‘lish unga nihoyatda yoqib ketdi va:

— Balki shuning uchun ham menga fosforli deb laqab qo‘yish-gandir, — dedi va birdaniga ajib bir sevinch tuyg‘usini his qildi.

U Javriyaning bolalarcha sodda, uzuq-yuluq so‘zlarini jim turib eshitayotgandi.

Javriyaga o‘zining so‘zi yana ma‘qul tushmadi:

— Bunchalik yuqoridan tushsam, balki majaqlanib ketgan bo‘lardim.

Qo‘qqisdan ko‘zi oldida mudhish bir manzara gavdalandi.

Bir kuni Qumri Fatosh ismli bir qiz “Boyazid yong‘in minorasi-ga chiqaylik” deb barchani holi-joniga qo‘ymadi.

O‘sha kuni ular to‘rt qiz edilar. Iyun oyining ajoyib kunlaridan biri. Havo hali uncha issiq emas. Moviy osmon tip-tiniq va musaffo.

Qumri Fatosh hammaga patta olib, ularni minora tepasiga olib chiqdi.

Qizlar hazil-huzul qilib, xandon tashlab kulishadi, Fatosh ham barobar o'ynab-kulayotgandi. Biroq birov ne bo'lganini anglashga ham ulgurmasdan Qumri Fatosh o'zini minoradan pastga otdi. Qizlar uning pastga qanday uchib tushganini o'z ko'zlari bilan ko'rishdi.

Keyin bechora Qumri Fatoshning gavdasini pastda, toshlar ustida majaqlanib ketgan bir holda ko'rdilar.

Uch qiz dod solib, aylanma zinalardan yugurib tushgan edilar.

Bu zinapoyadan tushish naqadar mashaqqatli, naqadar dahshat bo'lgan edi.

Nega Qumri Fatosh o'zini minoradan pastga otdi? O'ynab-kulib turib, birdan o'zini tashlashiga sabab nima? Boshi aylandimi, muvozanatini yo'qotdimi yoki aqldan ozdimi?

Javriya ham, qizlar ham o'ylarining tagiga yetolmadilar.

Qumri Fatosh yaxshi qiz edi. Doim xushchaqchaq, sho'x-u shodon yurguvchi edi. O'zi qishloqdan chiqqan. Bir zilzila payti yetim qolgan, uni shaharga opkelib, tarbiyalashgan. Bir oila uni farzandlikka olgan, ammo bu oilada boshiga nelar tushmadi uning. Oxiri azob-uqubatlarga chidamay, shu atrofdagi boyonlarning uyida qorovul bo'lib ishlaydigan bir yosh yigit bilan qochib ketdi. Biroq yigit u bilan atigi bir kecha yashadi xolos. Boyonlar o'sha kuniyoq hamma gapni bilib olishgandi. Qishlog'ida xotini bo'lgan qorovul yigit ishdan haydab yuborishlaridan qo'rqib, Fatoshni ertasigayoq uyidan chiqarib yubordi.

Qochgan uyiga qaytishga Fatoshning yuragi betlamadi. Shundan so'ng u ko'cha qiziga aylandi.

Javriya esiga tushgan boshqa narsa haqida baland ovoz bilan dedi:

— Bir marta Takfur saroyidan pastga bir odamni otishdi. Men o'sha yerda o'tlar orasida dam olib yotgan edim. Qarangki, bu baloga yo'liqqurga hech narsa bo'lmadi. Mushukdek oyoq ustida tushdi. Darrov o'midan sakrab turdi-yu qochdi ketdi, hatto oqsagani ham yo'q.

— Demak, siz yulduzlardan yerga oyoq ustida tushgan ekan-siz-da?

— Akajon, men qachon, qayerga tushmay doim oyoq ustida tushaman. Dengizning qumi bor, mening omadim bor. Qolaversa,

illo, yer ustiga tushish shartmi? Sen ko'prikdan dengizga kalla tashlagan suzuvchilarni hech ko'rmaganmisan? Hatto, men ham Unqapani ko'prigidan o'zimni tashlab ko'rganman. Suvga tushsang hech gap bo'lmaydi. Balki, men yulduzdan suvga tushgan bo'lsam kerak.

So'ng kulimsirab:

— To'g'risini aytganda, bu bir taxmin xolos, — dedi. — Lekin Respublika bayrami kuni uchoqlardan parashutda tushganlarni ko'rganman. Ohista suzib, yerga qo'ndilar. Hech kimga hech narsa bo'lgani yo'q.

Uning ovozidan hamon kulimsirayotgani bilinib turardi.

— Balki Olloh sizni yulduzlardan bu dunyoga parashutda tashlagandir?

Javriya:

— Yo'q, — deya javob qildi. — Bunday bo'lmasa kerak. Har holda men osmondan to'g'ri dengizga tushgan bo'lsam kerak. Chunki esimni taniganimdan buyon ko'prik ostida tunab, nuqul dengizda cho'milaman. Xotiramda qolgani shu.

Anchagacha jim qolishdi. So'ng Javriya:

— Ko'prik ostida dengiz nihoyatda go'zal tovlanadi, — dedi. — Ko'kimtir, buning ustiga dengiz doim to'lqinlanib turadi. Beyo'g'li do'konlari vitrinalariga gazmollarni qat-qat qilib osib qo'yishadi-ku, xuddi shunga o'xshaydi. Galata ko'prigining ostida dengiz juda chuqur. Bir kuni sho'ng'ib, suv ostidan bir narsa opchiqmoqchi bo'ldim, nafasim qaytdi. Hech tagiga yetolmaysan, o'pqonga o'xshaydi. Bolalar bu yerning chuqurligi yetti minora uzunligiga teng keladi, deyishardi. Bo'lsa bordir. Ko'prikning ustida sayr qilganmisan hech? Yo'sin va paroxod tutuni hidi ufuradi. Xush yoqadi kishiga.

Javriya deraza tomon yuz burib, havoni hidladi.

— Bu yerdan ham doim tutun va yo'sin hidi keladi. Dengizdan dengiz hidi keladi. Shu bois uni yaxshi ko'raman. Dengiz va balchiq hidi bor. Dengizdan tarvuz hidi keladi. Shunday emasmi? Kechalari ko'prik ostida o'tirib, oyoqlarimni dengizga solgan va o'sha hidni sezgan zahoti tarvuz yegim keladi.

Javriya kulib ilova qildi:

— Ba'zan axlat tashuvchi qayiqlar dengizga axlat ag'darishadi. Aksiga olib, shamol janubdan esib qolsa bormi, axlatning hammasi ko'prik tomonga oqib keladi. Dengizning shunday ajoyib hidiga axlatning qo'lansa hidi aralashadi, oqibat — kishining kayfi buziladi. O'shanday vaqtlarda baliqchi qushlarning charx urishini ko'rsang. Bechora qushlar. Bir narsa topadigandek o'zlarini axlat uyumiga urishadi, goh ko'tarilib, yana pastga tushishadi, uchadi, qo'nadi, uchadi, qo'nadi bechoralar. Axlat uyumlari qirg'oqqa kelishi bilan ko'cha bolalari baliqchi qushlar kabi axlat ustiga tashlanadilar. Akajon, bu axlat ichidan nelar chiqishini bilsayding. Ajoyib qutilar, taxta parchalari. Taxtalarni quyoshda quritib, o'tin o'rnida kekxa xotinlarga sotishadi, non puli chiqadi. Mening bolaligim dengiz bo'yida, dengiz ichida o'tdi.

— Demak, ota-onangiz kimligini bilmaysiz?

— Onamni hecham bilmayman. Go'daklik choqlarimda yonimda bir kasalvand odam bo'lguvchi edi. Oriq, uzun bo'yli. U kishini juda yaxshi ko'rganimni eslayman. Eslagan zahoti sog'inaman. Nega yaxshi ko'rganimni bilmayman. Ehtimol, u kishi mening otam bo'lgandir.

Javriya biroz jim qoldi. So'ng kulib:

— Balki yulduzdan dengizga tushgan paytimda meni topib olgan kishidir u, — deya hazil qildi. Bu oqshom u o'ziga-o'zi hazil qilgisi kelayotgandi.

— Siz bugun yulduzdan tushganingizga tamoman ishonganga o'xshaysiz.

— To'g'risini aytsam, bu go'zal yulduzlarni ko'rib, ixtiyorim qo'limdan ketganga o'xshaydi. Yulduzdan tushgan kishi bo'lish menga juda yoqadi. Shunday emasmi Akajon?.. Qo'ziqorin emas-manki, yerdan bodrab unib chiqqan bo'lsam.

Javriya birdan jim qoldi. Qalbini cheksiz bir hazinlik qamradi. So'ng u o'ksingan bir tovushda so'radi:

— Sening onang bor ekan, Akajon... Menga ayt-chi, onani juda yaxshi ko'rishadimi?

Yigitning tovushi mehr-muhabbatga yo'g'rilgan holda jarangladi:

— Onani juda yaxshi ko'rishadi, Javriya!

— O'sha oriqlar va xasta kishi har holda mening otam edi, chunki uni esladim deguncha qalbim quvonchga to'raldi. Bir kuni u ko'pri ostida o'ldi. Agar u otam bo'lmaganida meni bunchalar yaxshi ko'rmagan, meni bu qadar parvarish qilmagan bo'lardi. U borligida g'am-tashvish nimaligini bilmasdim. Menga issiqqina kestana¹ olib berardi. O'zi yemay menga yedirardi. Uyquga yotganimizda meni qo'yniga olar, sovqotgan oyoqlarimni qo'ynida isitardi, kamzuli, paltosi, xullas, borini ustimga yopardi. Butun borlig'i bilan meni sovuqdan asrardi.

Javriya jim qoldi, so'ng qo'qqisidan:

— Sen ham o'sha tobim qochgan kechasi meni paltong bilan o'rating!.. — dedi.

O'sha voqeani eslab hayajonlanib ketdi. Bu voqea ko'pri ostida ustiga palto tashlab, uni sovuqdan asragan kishini eslatganidan juda hayratga tushdi. So'ng astagina:

— Otamga o'xshab... — deya shivirladi.

Javriya shu choqqacha o'tmish xotiralaridan hech kimga so'z ochmagan va bu xotiralarni eslaganida hech qachon ko'zlariga issiq yosh to'lmagan edi. Endi boshidan o'tkazganlari to'g'risida so'zlar ekan, tosh qotib muzlab yotgan bu eski xotiralar to'satdan erib, jonlana boshladi.

O'tmishdagi voqealar xuddi hozir bo'lib o'tayotgandek tuyulardi. Avvalgi shodlik onlari ham, g'am-anduhli lahzalar ham xuddi hozir sodir bo'layotgandek qalbiga ta'sir qilardi. Endi Javriyaning so'zlari bamisoli bemorning alahsirashiga o'xshab ketardi.

— Ha, xuddi shunday, u kishi juda yaxshi odam edi. Meni yaxshi ko'ardi. Ko'pri go'yo otasining mulkidek ostida tunashni taqiqlashadi. Otam kechalari meni barjalarning xilvat bir go'shasiga olib borar, o'sha yerda tunardik. Yolg'on bo'lsa Xudo ursin, otam meni shunday boqqan, shunday boqqanki, bunday hayot, hatto, lordlarning tushiga ham kirmagan. O'zi yemay menga yedirar, o'zi ichmay menga ichirardi. Yeganim oldimda, yemaganim ketimda edi.

Ko'pri ostida, bechora kasalvand odam yonida o'tgan umridan Javriyada haqiqatan samimiy xotiralar qolgandi. Javriya bu davrni hayotining eng mas'ud va baxtiyor pallasi kabi yodga olardi.

¹ **Kestana** — kashtan yong'og'idan pishiriladigan taom.

Zotan Javriya ozgina narsaga ham qanoatlanadigan odamlar toifasidan edi. U butun umrining deyarli har bir kunini mana shunday mamnuniyat bilan yodga olardi. U tabiatan hayotsevar inson edi. Turfa ranglarga to'liq hayot unga doim maftunkor, go'zal va rang-barang tuyulardi.

— U o'lgan kuni ko'p yig'ladim. O'sha kunimidi yoki boshqa kunimidi, esimda yo'q, ko'priki ostidagi shumtakalarning barmoqlarini bigiz qilib meni ko'rsatishayotgani hamon ko'z o'ngimda. Aniq eslay olmayman. Biron ayb ish qilganmidim yoki baladiya kuni tug'ib, ko'cha bolalarini Doruljazoga opkettish uchun qidiruv boshlanganmidi, xullas, nechunligi esimda yo'q, atrofimni politsiyachilar o'rab olgan. Men birdan qochdim, pontondan pontonga sakrab, qochib ketaverdim. Sichqon iniga o'xshash tor tirqishlardan o'tib ketdim. Bu joylardan politsiyachilar u yoqda tursin, boshqa bolalar ham o'tolmasdi. Faqat bo'y-basti menikiday bo'lgan bolakaylarga bu tirqishlardan o'ta olardi. U bo'ldi, bu bo'ldi, chopa-chopa politsiyachilar qo'lidan qutulib ketdim. Xuddi mana shu qarichimdek kichkina zumrasha edim o'sha paytlari.

Politsiyachilarni laqillatgani esiga tushgan shumtaka boladek huzurlanib kuldi.

— So'ng ustiga qanday chiqdim, bilmayman, bir suvsiz favvoraning ichiga biqindim. Har holda meni Unqapani ko'prigi ustida quvgan bo'lsalar kerak. U paytlari hozirgi ko'priki yo'q edi. Harholda shunday bo'lsa kerak, chunki yangi ko'priki qanday qurilganini yaxshi eslayman. Shunday qilib, kechalari favvora ichidan chiqib, u yoq-bu yoqda tentirar, dasta-dasta sabzavot chiqindilarini topardim. Men ham baliqchi qushlar kabi bu tashlandiq sabzavot orasidan rizqimni terardim.

Javriya jim qoldi, keyin osoyishta va xotirjam tovushda:

— Olloh buyuk, — dedi. — Bandasini rizqsiz qoldirmas. Mening rizqim chiqindilar orasida edi. Ha, rizq-ro'zim shu bo'ldi. Shu tufayli o'lmay qoldim. Istanbulda kimsa ochidan o'lmaydi. Gado bo'lsa bordir, lekin ochlikdan o'lgan yo'q. Xayr-sadaqa hisobiga ham yashash mumkin. Tavakkalchining ishini Xudo o'nglaydi, deb bejiz aytishmagan.

— Siz shu qadar sevadigan Olloh rizqingizni sizga toza-pokiza holda berolmasmidi, ajabo?

— Ollohnig ishiga aralashtirib bo'lmaydi! — dedi Javriya. — Peshonamizga ne yozilgan bo'lsa, shuni ko'ramiz, taqdirimizda bori nasib bo'ladi.

Hisorda Javriyaning o'zini uning qayig'iga olib tushgan ham taqdiri azal emasmi?

Javriya toleyi va taqdiridan hech qachon norozi bo'lmagan. Hayotda ko'rgan-bilganidan yaxshiroq narsalar bo'lishi mumkinligi xayoliga ham kelmas, bundan yaxshirog'ini ham bilmas va shuning uchun ham hech qanday xafagarchiligi, armoni yo'q edi.

Yulduzlarga tikilib, ohista tovushda goh shodlanib, goh ma'yuslanib, goh qahqaha otib, goh xo'rsinib, hayotining eng zo'r damlari haqida so'zlashda davom etdi.

— Rizqimizni Olloh berib turibdi, shuning uchun ham biz tirik-miz, Akajon, — dedi. So'ng yana davom etdi: — Ne-ne mashaqqatlar tortmadi Javriya, Ollohu karim uni o'z panohida asrab kelyapti. Shu Istanbul ko'chalarida qancha tentiramadim deysiz. Olloh mendan voz kechdimi, yo'-o'-o'... Bu yorug' dunyoda otam yo'q, onam yo'q. Ulkan shaharni go'yo dushman bosgandek, qayerga borma, quvib solishadi. Shunday bo'lsa-da, biz ham bo'sh kelmadik. Shuncha vaqtdan beri kim peshonamizni siladi? Shu yorug' jahonda na boshpanam, na o'choqda oshim bor. Olloh buyuk. Men unga shukr qilaman. Bir g'amxo'ri bo'lmagan menday bechoraga voyaga yetguniga qadar kim rizq berdi? Bo'sh qayiq topdik deguncha bolalar bilan baliq ovlash uchun dengizga chiqardik. Chirtloq Hamdi degan bola bor edi. Bir kuni mudiriyatning ikkinchi qavatidan hovliga sakrasa bo'ladimi? Qanday sakradi-ya, yoqangni ushlaysan! Dengizdan baliq tutib keldik deguncha u bizga zaytun yog'i topib kelardi. Qayerdan olardi — bilmayman, lekin hamisha zaytun yog'i opkelardi. Darrov bir o'tloqda gulxan yoqib, dengizdanmi, chiqindilar orasidanmi, qayerdandir topib kelgan konserva qutisi ichiga zaytun yog'i to'ldirib, baliqni qovurardik. Qish kunlari bo'lsa, qorda qopqon qurib, tuzoq qo'yib, qush tutardik va darhol o'sha yerning o'zida pishirib yerdik. Ko'pincha qayiqlardan meva, sabzavot tushirib berardik. Mol egasi bizga pul bermas, meva-chevadan istaga-

ningizcha yeng, derdi. Bir gal qayiqdan mushmula¹ tushirdik. Egasi qo'limizga savat berdi. Oqshomga qadar ishlab, holdan toydik. Biroq u kishi oxirida bir savat mushmula bersa bo'ladimi?! Bolalar bilan bir o'tirishda hammasini paqqos tushirdik. Men ko'p yevor-ganim uchun kasallanib qoldim. Mushmula zaharli emas, ammo... Har narsaning ozi yaxshi, ko'pi ko'plik qiladi. Xullas, xastalanib, ko'chada yiqilib qoldim. Kasalxonaga yotqizishdi. Oshqozonimni yuvishdi. Doruljazoga tushishimga sal qoldi. Qoraqo'lning dera-zasidan chiqib qochib qutuldim. Hech esimdan chiqmaydi, o'sha kechasi bizning bechora G'ilay Fotining oyoqlarini tramvay cho'rt uzib yuborgan edi. Agar bilsang, yuqorida, Fotih ko'chasiga yaqin yerda bir eski madrasa bo'lguvchi edi. Uning hujralarida beva-bechora, kambag'al kishilar yashardi. Shallaqi Amina degan bir xotin ham o'sha yerda yashardi. Bir kuni u mening va menga o'xshash bir necha bolaning ko'ziga cho'p soldi. Biz tilanchilik qiladigan, oqshom payti topganlarimizni unga keltirib beradigan bo'ldik. U bo'lsa, bizni yuvib-taraydigan, ovqat pishirib beradigan bo'ldi. Istanbul ko'chalarini o'zaro bo'lishib oldik. Anchagina pul topdik. Oqshom payti pulni opkelib berdik. U o'sha oqshom go'mma pishirgan ekan, bizni go'mma bilan siyladi. O'ziyam go'mmamisan, go'mma bo'lgan ekan, tovoqlarni yeyishimizga sal qoldi. Hammamiz xursand bo'ldik. Kechasi tagimizga poxol to'shak yozdi. Yonma-yon yotdik. Ertalab bizni yana ko'chalarga tarqatib yubordi. Yana tilandik. Biroq u bu oqshom bizga go'mma emas, qovurilgan loviya berdi. Keyingi kuni bug'doy go'ja ichdik. To'rtinchi kuni bo'lsa faqat teshikkulcha berdi. Xotin bizni laqillata boshlaganini tushundik. Bizni och qoldirgani yetmaganday, kunduzi bizni topmasa, kechasi kaltaklar edi. "Yaramaslar, valadizinolar. Amina momongiz bu dunyoga oqshomlari sen haromi tekintomoq-larning qornini to'ydirish uchun dunyoga kelganmi? Kunduzi shata-loq otib o'ynab yurasiz-u, kechalari yumshoq to'shakda yotishni, shirin taom yeyishni xohlaysizmi?.." deya baqirib-chaqirib ketardi. Bir kuni bolalarning hammasini to'plab dedim: "Bu shallaqi kampir bizni eshakday ishlatadi. Biroq osh-u non bermaydi, buning ustiga kaltaklaydi ham. Nega endi unga mardikorlik qilishimiz kerak?

¹ Mushmula — meva.

Hozirgacha bizni u boqqanmidi? U bo'lmasa och qolarmidik?" Xullas, bolalarni qayradim. Bolalar masalani tushunishdi. O'sha kundan boshlab Amina uchun ishlamaydigan bo'ldik. Men uning yoniga bordim. Bolalarning eng kattasi men edim. "Menga qara, onagingam, — dedim unga. — Biz o'zaro gaplashib sen bilan ishlamaslikka qaror berdik. Senga har kuni pul keltirib bersak-da, haqimizni bermayapsan. Biz kabi yetim-yesirlarning haqini yeyish gunoh emasmi?! Bir oyog'ing yerda, bir oyog'ing go'rda. Go'rkov Mahmud seni intizor bo'lib kutib yotibdi, qachon bo'lsa ham muzdek lahadga kirasan. Shunday ekan, Ollohdan qo'rqmaysanmi? Sen bizlarni onadan haftafahm tug'ilgan, aqli qisir yoki eshakmiya deb o'ylaganmiding? Bundan keyin sen bilan ishlamaymiz!" Kampir birdan ko'pirib-toshdi. Supurgini olib, meni ura ketdi. Qovurg'a suyaklarim peshrav kuyini chaldi. Men dod soldim deguncha, eshik ortida poylab turgan quzg'unlarimiz ichkariga yopirilib kirishdi. Hammasi zumrasha, biroq uchchiga chiqqan bezori. Oramizda Qo'chqor Mustafo degan biri bor edi. U hozir ham Galataning baloyi azmi. Urishsa qo'chqorga o'xshab nuqul kalla qo'yadi. Bir kalla qo'ydimi, agar Rustami Doston bo'lsa-da, yiqiladi. Boshiga temir bilan ursang ham ta'sir qilmaydi. Bu bolani onasi tank qilib tuqqan deysiz. U paytlari hali o'zi mushtdek bo'lsa-da, kallasi hozirgiday katta edi. Xullas, u kampirga bir kalla qo'ygandi, cho'zildi qoldi. Bolalar hashoratdek har tarafni tita ketishdi. Ko'rpa-yostiq ham qolmadi. Anchagina pul chiqdi. Kampirning qo'lini bog'ladik. Pulni uning ko'zi oldida taqsimladik, xotinga ham barcha bilan barobar ulush ajratdik. Har birimizga uch-to'rt soqqa tegdi. Keyin kampirning qo'lini bo'shatib, chiqib ketdik. Xotin qoraqo'lga shikoyat qilsa kerak, deb anchagacha xavfsirab yurdik. Qoraqo'ldagilar qo'limizdan olib qo'ymasidan oldin pulni sarflash niyatida oldin qandolatchiga, undan keyin muhallebichiga¹ bordik. O'sha kungacha muhallebi yeb ko'rmagandim. Oshpaz ustiga gulob sepdi. Taomdan gul bo'yi ufuradi. Bitta yedim, so'ng yana bitta oldim. Keyin ko'chaga chiqdim. Do'konlarning vitrinalarini tomosha qildim. Tayyor kiyimlar osig'liq. Bu liboslarni tomosha qilayotganimda yonimda boyqushko'z kishi paydo bo'ldi. Do'konga kirsam, bola

¹ **Muhallebi** — guruch unidan tayyorlanadigan kiselga o'xshash taom.

bo'lganim uchun menga ko'ylak sotmaydilar, buning ustiga pulni qayerdan olding, deb so'raydilar deya qo'rqdim. O'sha odamga: "Amaki, — dedim, — mana shu pulni olib, ichkaridan anavi qirmizi ko'ylakni menga olib bering..." Qo'limdagi pul u ko'ylakni sotib olishga yetmasdi harholda, biroq boyqushko'z g'ing demadi. Pulni olib do'konga kirib ketdi. Biroq qaytib chiqmadi. Tekin kelgan tez ketarkan. Bu ablah bizning yakanni olib, juftak rostlab qolgan ekan. Kampir o'zining aybi borligi uchun qoraqo'lga xabar bermagan bo'lsa kerak, politsiya-molisiya bizni tutmadi. Boshqa safar yana bir muttahamga duch keldik. Hammamizni cho'ntakkesarlikka, qoradoriga o'rgatishiga sal qoldi. Men so'yla-yu, sen eshit. Shu Istanbul ichida ne o'yinlar borligini bir ko'r. Bir kuni tizza bo'yi qor yog'di. Qorbo'ron hanuz davom etardi. Tramvay yo'llarini tozalashar, biroq ko'p o'tmay izlar yana qorga ko'milib qolardi. Tramvaylar bir-bir, asta-asta yuradi. Istanbulda ana shunday qorbo'ronli kunlar bo'lib turadi. Bunday vaqtlarda istanbulliklar shaharni go'yo ko'cha bolalari ixtiyoriga tashlab, uylariga biqinib olishadi. U vaqtlari Jo'xoribozori va u yerdagi bog' hali yo'q edi. Biz, bolalar, avtomobillar hosil qilgan iz ustida turardik. Bolalardan biri yoki bir nechtesi bosmaxonadan o'marib chiqqan bir quchoq qog'ozni yoqib, atrofida isinayotgandik. Avtomobillarning g'ildiraklariga zanjir taqilgan, taqur-tuqur etib, o'tib ketishardi. Eminu maydoni, Yangijome kamarining oldi bo'm-bo'sh, istasang ot choptir, chavgon o'yna. Xullas, biz — besh-o'nta shumtaka gulxan tevaragida isinib turibmiz. To'satdan yonimizda bir barzangi yigit paydo bo'ldi. Egnida yap-yangi qora palto. Bo'ynida qizil sharf. Bir ko'zi ikkinchisidan kattaroq, burni o'roqdek bir olifta. Qo'llari cho'ntagida. Bizni biroz kuzatgach:

— Hoy shumtakalar, — dedi, — to'ng'iz qo'pasiz-ku bu sovuqda. Nima, uy-puyingiz yo'qmi? Boring uyingizga keting. Nima balo, ota-onangiz yo'qmi, xavotir oladigan?

Yonimdagi bolani turtib, qulog'iga dedim:

"Og'aynichalish, bu harif xitga o'xshaydi. Bizni tutishmoqchi shekilli!" Yonimdagi Cho'loq Shavkat edi.

"Unday bo'lsa yaxshi-ku, — dedi u. — Balki Qorako'ydagi maktabga olib borishar".

So‘ng u keluvchiga yuzlanib:

“Uyimiz bormi-yo‘qmi sening nima ishing bor?” — dedi.

“Senlarni tuqqan onalarni Xudo ursin, nega ular sizlarni izlab kelmaydi?”

“Mening onam o‘ynashlaridan ortmaydi, men haqda o‘ylashga vaqti yo‘q, — dedi Shavkat. — U yigirma to‘rt soatning yigirma beshini to‘shakda ayg‘irlar bilan o‘tkazadi. Uyga borib nima qilardim? Nomussizlarcha harom ishga guvoh bo‘laymi?”

Bizning Cho‘loq Shavkat u paytlari yetti-sakkiz yoshlarda edi. Uning so‘zi barzangiga g‘alati tuyuldi shekilli, oldin kuldi, keyin:

“Ahmoq, — dedi. — Sen hali ona suti og‘zidan ketmagan bolakaysan. Nomus qilishingga hali erta. Bu yerda laqillab yurmay, uyingga bor. Onangning o‘ynashi bo‘lsa bo‘pti, senga nima?”

Cho‘loq Shavkat xo‘rozdek xezlandi.

“Akam, sen yo‘lingdan qolma, — dedi u. — Biz sen aytganchalik benomus laqqi emasmiz”.

Cho‘loq Shavkat ko‘p yaxshi bola edi. Oxir-oqibat nomusiga chiday olmadi. Fohisha onasini o‘n yildan so‘ng otib o‘ldirdi. O‘ziga ham o‘lim jazosi berildi. O‘sha kuni barzangi yigit bolaning so‘zlaridan rosa kuldi.

“Bildim, — dedi u. — Boradigan joyingiz yo‘q. Qor ham tinmaydigan ko‘rinadi. Yaxshisi, sizni o‘z uyimga olib boraqolay. Men sizga yengilroq bir ish beraman. Oldin isinib olasiz, qorningizni ham to‘ydiraman. Keyin men aytgan ishni bajarasiz”.

Yonimdagilarga:

“Bu harif yaxshi odamga o‘xshamaydi, — dedim. — Xudo ursin, bu bizni yetimxonaga tiqadi. Sizlar o‘g‘il bolasiz, cho‘chimasangiz ham bo‘ladi. Siz uchun Qorako‘yda maktab bor. Ammo men ne qilaman?”

“Sen ham shim kiyib olasan, — deyishdi ular. — Agar Emin o‘nu markazi tomon yuradigan bo‘lsak, hammamiz bir tomonga qochib, bu harifni chalg‘itamiz, sen boshqa tomonga qochib qutulasan”.

Nihoyatda sovqotgandik. Barzangining taklifini qabul qildik.

Uning orqasiga tushib, Taxtaqal‘aga qadar bordik. U bizni o‘sha yerdagi g‘aroyib bir kulbaga olib kirdi. Kulba bir eski saroyning

orqasida joylashgan bo'lib, unga saroy hovlisidan emas, ko'cha tomondagi eshikdan kirilardi. Atrofdan ichak-chavoqning qo'lansa hidi anqir edi. Kirgan xonamizning o'rtasida bir temir o'choq bor ekan. Barzangi o'choqqa o't qalashtirdi. O'choq atrofiga teshikkulchadek tizildik. U kishi:

“Avvalo isinib olinglar, so'ng gaplasharmiz”, — dedi.

Issiq o'choq boshida bizni ikki-uch soat xoli qoldirdi. Bizga choy ham oldirdi. Choychi teshikkulcha ham keltirdi.

Juda xursandmiz. Biroq hech kim o'z-o'zidan Xudo yo'liga yaxshilik qilmasligini bilamiz. Oramizdan biri, hozir uning ismi esimda yo'q, o'rtaga chiqdi:

“Menga qara, Amaki, — dedi u. — Agar bizga aytgan ishing tilanchilik bo'lsa, meni hisobdan chiqarib qo'yaqol”.

Boshqa biri ham:

“Bunaqa ish me'damizga urgan, rosa bezganmiz”, — deya uning so'zlarini tasdiqladi.

Barzangi bolalarga qarab kuldi.

“Xavotirlanmang, — dedi u. — Bizning ishimiz shunchaki bir ermak. Biroq endigina sal-pal isinib o'zingizga keldingiz. Yana biroz dam oling, keyin gaplashamiz”.

Boshqalar ne qildi, bilmayman. Choy, teshikkulcha va o'choqning taftidan juda huzurlanayotgandim. Bu kishining niyati yaxshi emasligini sezsam-da, dosh berolmadim, ko'zlarim o'z-o'zidan yumilib, pinakka ketibman.

Qancha uxlaganimni bilmayman. Ko'zimni ochsam, atrofda hech kim yo'q. Bolalar qayoqqadir ketishgan ekan. Darhol o'rnimdan turib, narigi eshik tomon yurdim. Eshikka yaqinlashdim deguncha yengil tortdim, ichkaridan do'stlarimning ovozi eshitilayotgandi. Ichkariga bosh tiqdim. Barzangi qora paltosini yechib tashlagan. Egnida hali ohori to'kilmagan jigarrang kastum-shim. Qizil sharf hamon bo'ynida. Ichidan to'q yashil yengsiz kamzulcha kiyib olgan. O'rtada turvolib, bolalarga bir narsa ulashayotgandi. Nima berayotgan ekan, deb diqqat bilan qaradim. Sigareta ekan. Men ham ichkariga kirib:

“Amaki menga ham bitta sigareta bergin”, dedim.

Yuzimga boqib kulimsiradi. So'ng menga bir dona sigareta uzatdi.

Keyin hammamizga qarata:

“Sigareta chekib, maza qiling, — dedi. — Bugun havo yomon, ish qilib bo‘lmaydi”.

Bolalar bilan baravariga narigi xonadagi o‘choq boshiga qaytdik. O‘t qalashtirib, sigaretalarimizni tutatdik.

Javriya jim qoldi. So‘ng undan:

— Sen hech qachon nasha solingan sigareta chekib ko‘rganmisan? — deb so‘radi.

— Yo‘q, Javriya!

— Yaxshi qilgansan. Dunyodagi eng yomon ish bu. Ne-ne gulday yigitlar bu baloga yo‘liqib, tamom bo‘lishdi. Olloh hech kimni bu baloga yo‘liqtirmasin. Men bir marta chekib ko‘rganman. Menga hecham yoqmasi, keyinchalik hech chekmadim. O‘sha kuni birinchi marta nashali sigareta chekib ko‘rganman. Sigaretani chekdim deguncha, g‘alati bo‘ldim. U paytlari hali yosh bola bo‘lganim uchun tezda o‘zimdand ketib qolibman. Men hushimni yo‘qotgach, u yerda rosa ajoyib ishlar bo‘lgan. Qo‘chqor Mustafo “Sigaretani keyinroq chekaman” deb olib qo‘ygan ekan. Boshqalar kabi o‘sha zahotiyoy chekmagan. Shuning uchun ham, tabiiyki, u hushyor qolgan, ne bo‘lganini ko‘rib, bilib turgan. U bizga aytib berdi. O‘zim bilmayman ham, eslolmayman ham, ammo aytishlaricha, o‘rtaga tushib raqs tusha boshlabman. Chirtloq Hamdi o‘zini Qorako‘ydagi chorrahada turadigan politsiyachi his qilib, o‘rtaga chiqqan va avtomobil, tramvay haydovchilariga buyruq bera boshlabdi. Boshqa biri bo‘lsa, “Qoching, it kelayotir, quturgan it kelayotir!” deb baqira-baqira o‘zini bir tomonga uripti. Yana biri bo‘lsa, uxlab qolgan. Xullas, bu yer naq jinnixonaning o‘zi bo‘lgan-qo‘ygan. Qo‘chqor Mustafo “Bu sigareta odamni telba qilar ekan” deb qo‘rqibdi va o‘z sigaretasini o‘choqqa otibdi. Biroq biz chekkan sigareta tutunlari unga ham biroz ta‘sir qilgan. O‘sha cho‘chqa, dinsiz, imonsiz barzangi oxiri Chirtloq Hamdini ham, Cho‘loq Shavkatni ham qoradoriga o‘rgatdi. O‘zimga kelganimda ahvolim nihoyatda yomon, boshim lo‘qillab og‘rir edi. Akajon, bu nasha degan narsa meni oldin rosa kayf qildi, so‘ng qustirdi. O‘ladigan bo‘ldim, biroz havo olay deb tashqariga chiqdim. Chiqdim-u qaytib kirmadim. So‘ng bilsam, o‘sha harif bir yaramas odam ekan. O‘sha xonasida takyaxona ochib qo‘ygan

ekan. U yosh bolalarni qoradori ichirib, nasha chektirib, o'ziga ipsiz bog'lab olar, so'ng ularga kisavurlikni o'rgatib, ko'chaga chiqarar ekan. Ammo-lekin kisavurlikda bu o'g'riga yetadigani yo'q edi. Hecham sezdirmay kissa kesarkan bu o'g'ri. Bizning do'stlarimizni u tarbiyaladi. Bechora Chirtloq Hamdi, kallasini betonga urib yor-masidan ilgari uni bir ko'rsayding. Hatto, kisavurlarning piri uning shogirdi bo'lsa arzirdi. Tramvayda birovning yonidan o'tsa bormi, cho'ntagini shunday boplab qoqlardiki, bechora yo'lovchi sezmasdi ham. Bunday qo'li gul, ustasi farang kisavur dunyoda bo'lmagan. Hatto, ustasi bo'lgan o'sha harif ham unga: "Sen mening ustozimsan", — degan ekan. Bir kuni turmada o'n ikki guvoh yonida "Sen menga ustozlik darajasiga chiqding, men sen bilgan usullarni bilmayman" deb e'tirof etgan va uning qo'lini o'pgan. O'sha kuni biz ham u yerdan ketmasak, oxirimiz voy bo'lishi turgan gap edi. Biz ham uning hunarini egallab, kisavurlikka o'tgan bo'lardik. "Nihol yoshligida egiladi" degan gap bor-ku!

Ha, o'z o'tmishini, bolalik chog'lari, hali biror erkak quchog'iga tushmagan davriga oid bu xotiralarini unga so'zlab berishdan chek-siz huzurlanmoqda edi.

Boshidan o'tkazganlarini shu choqqacha hech kimga hikoya qilmagan edi. Hech kim unga bunday e'tibor bilan quloq osmagan-di. U bugunga qadar faqat bugungi kuni bilan yashagan, o'tmishda ko'rgan-kechirganlari to'g'risida ham, kelajakda nimalar bo'lishi to'g'risida ham hech bosh qotirmagan edi.

Hozir unga boshidan o'tkazganlarini so'zlab berar ekan, bular-ni barchasi unga tegishli ekanini, bular o'z hayotining minglarcha parchalari ekanini, butun borlig'ining asosi bo'lganini chuqur his qilardi.

Javriya goh-goh jim qolar, boshiga quyunday bostirib kelayot-gan yaxshi-yomon xotiralari orasidan unga aytishga arziguliklarini tanlab olishga harakat qilardi.

— Istanbul qal'a devorlari yaqinida, har holda Chatladiqopida bo'lsa kerak, bir bog' bo'lguvchi edi. Bog' qabristonga tutashib ke-tardi. Qabristonda to'rt-besh mozar va kattakon bir maqbara bor edi. Bog'da shunday anjirlar bor ediki, Akajon, ko'rsangiz, har mevasi

naq mana shu mushtumimdek kelardi. Istanbulning boshqa biron joyida bunday anjir bitmaydi. Bog'ning orqasi egasiz maydon... Qal'a vayronalari... Avvallari bu yerda shinakli devorlar bo'lgan. Xullas, bu yer kechalari tunashga juda bop joy edi. Anjir pishdi deguncha bizning quzg'unlar o'sha tomonga tanda qo'yishardi. Meva mo'l... Toza havo... Jonim qurbon bo'lsin shu Istanbulga, qayeriga borma, shohona yashash mumkin... Podsholardek yashash mumkin, xudo ursin shunday bo'lmasa. Bog'bonning qo'liga tushib qolsak bormi, bizni xumordan chiqquncha do'pposlardi. Biroq biz uning yo'q paytini poylab, anjirning ustiga hashoratdek yopirildik. Anjirning eng shirini qabriston tomonda edi. Mozorlarning orqasida, maqbaraning yonida, yashil sallali avliyoning bosh uchida ajoyib anjirlar bo'lguvchi edi. Bu avliyoning boshidagi kulohdan juda qo'rqardik. Shuning uchun bu anjir qanchalik shirin bo'lsa-da, yaqin yo'lamasdik. Oramizdan kimdir: "Bu anjir avliyoning anjiri, kim yesa shol bo'ladi" degandi. Bu yerga yaqin borishga ham yuragimiz betlamasdi. Uch omborli Mahmudiyadagi parvonalar yanglig' bu yerdan charx urib, aylanib o'tardik.

Boshqa anjirlarni ship-shiydon qilib bo'ldik. Bir kuni kunduzi maqbara yonidagi anjirga mahliyo bo'lib tikilib qoldim. Anjir bilan mening o'rtamda unashtiruv marosimi bo'ldi. Oqshomga yaqin Ollohning amri-yu, payg'ambarning xohishi bilan nikoh o'qildi. Endi kechasi go'shangaga kiradigan bo'lib turibmiz. Oshiq kuyovdek betoqat bo'lib, qorong'i tushishini poylayapman. Shu choqda biror joyimdan et qo'porsalar ham sezmaydigan holdaman. Ko'zim anjirdan boshqa narsani ko'rmaydi. Bir avliyo u yoqda tursin, mingi chiqsa ham parvoyimga kelmaydi, hech kim meni bu yo'ldan qaytara olmaydi. Kechasi oldin bog' devorining u yoq-bu yog'ini kuzatdik... So'ng xotirjam bo'lib, ichkariga o'zimizni urdik. Bog'ga kirdim-u, o'zimni ko'z ochib-yumguncha anjirning ustida ko'rdim. Anjirni yeyaveribman, yeyaveribman, yigirmatami-o'ttiztami, sanamadim, rosa paqqos tushiribman. Oqshom ham go'zal, ko'kda oy porlaydi. Shunday oydin kechaki, suqing kiradi. Bolalar qolgan-qutgan anjirlarni qoqlash uchun o'sha kechasi boqqa hujum etishga qaror qilishgan ekan. Ular boqqa kirdi degunlaricha, anjirning ustida bir narsa qimirlaganini ko'rib, qo'rquvdan qotib qolishgan. Anjir

daraxti muqaddas sanaladi-ku! Buning ustiga, bu anjir yashil sallali avliyoning bosh uchida. Bolalar oy nurida bir ko'lanka anjirning bir shoxidan ikkinchisiga sakraganini ko'rdi deguncha, meni insu jins deb o'ylab, o'takalari yorilgan va dumini qisib, qochib qolishgan.

Men ularni ko'rganim ham yo'q. Anjir ustidan tushganimda yurgulik holim qolmagandi. O'sha yerning o'zida, mozorlar orasida cho'zilib, uxlab qoldim.

Javriya ancha jim qoldi. Nimalarnidir o'ylayotgandi. Keyin:

— O'shandan keyin qabristondan hech qo'rqmaydigan bo'ldim,
— deya maqtanib qo'ydi. — Qabriston nihoyatda sokin bo'ladi. O'liklar aylangani qabrdan chiqadi, degan gap bekor gap ekan. Hammasi go'yo o'lib yotganday emas, tinchgina uxlab yotganday tuyuladi. Men qabristonda ko'p tunaganman, birorta o'lik ko'rganim yo'q.

U qabristonlarda tunab qolish bilan birga, tanasini duch kelgan-ga sotib ham yurar edi. Biroq qandaydir uyat hissi bu haqda unga og'iz ochtirmadi. Unga faqat bolalik chog'lariga oid beg'ubor va qiziqtiruvchilaridan hikoya qilaverdi.

Bolalik davridan so'ng bugunga qadar bo'lgan xotiralarini unga so'zlab berishni xayoliga ham keltirmasdi.

Bila-ko'ra emas, g'ayriixtiyoriy bir istak bilan unga o'zini faqat bu tomondan ko'rsatishni, oddiy, beg'ubor va kuydi-pishdi ko'cha bolasi bo'lganini anglatishni xohlardi.

Ajabo, boshdan kechirganlarini anglatarkan, mavzu balog'at davriga borib taqalarmikan? O'zi istamagan holda unga o'z hayoti-ning chirkin tomonlari, past va gunoh ishlar bilan o'tgan davri haqida ham ochiq so'zlab berarmikan?

Javriya to'xtovsiz hikoya qilardi. Endi u boshqa mavzuga o'tgan edi.

— Yolg'izlik yomon ekani, ayniqsa, kasal bo'lganingda qattiq bilinar ekan. Sog' bo'lsang bas, Istanbulning istagan tomonida rizq topib yeysan. Ammo bir marta kasal bo'ldingmi, holingga voy. Shu padarla'nat xastalik bir yozda meni oyoqdan oldi. Isitma ichida yonardim. Tanam u yoqda tursin, hatto bosh o'girishga ham holim yo'q. Yoz bo'lgani uchun vaqtimizni ko'pincha bo'g'oz tomonda o'tkazardik. Amirgonning ustida, biroz o'ng tomonida bog'cha-

ning orqasida mo'jazgina bir ko'shk bo'lguvchi edi. U o't tushib yonib ketdi. Keyin u yerda boshqa ko'shk bino qildilar. U vaqtlari binoning to'rt devori ko'tarilgan edi xolos. Kechalari o'sha yerda tunab qolardik. Bir kecha yana o'sha yerga bordim. Yotdim. Ertalab o'rnimdan turolmadim. Yolg'iz emasdim. Har doim to'rt-besh bola birga yurardik. Meni turtishdi, silkitib ko'rishdi. Suyaklarim zirqillar, ko'nglim aynir edi. Arab Jamila: "Hoy qiz, senga ne bo'ldi? — dedi. — Yuzing sarg'ayibdi. Nima, safaring qarib qoldimi?" Ustimga egilib, peshonamga tushgan sochlarimni to'g'riladi. Kichik qo'llari duxobadek qop-qora, tirnoqlari sadafdek yaltiraydi. "Jamila opa, ahvolim yomon!" — dedim. Jamila mendan katta edi. "Sen bugun shu yerda qimirlamay yot, — dedi. — Biz ovga chiqamiz. Tushgacha senga biron narsa topib kelamiz". Hammasi chiqdi ketdi. Yerda uvadasi chiqqan ko'rpacha. Bog' etagida joylashgan, tomi cho'kkan otxonadan topgandik bu ko'rpachani. Ko'rpacha ustida Jamila ikkovimiz yotardik. Jamila turib ketgach, ko'rpacha ustida yolg'iz qoldim. Havo issiq. Qo'ng'izlar vizillaydi. Pashshalar g'ujg'on o'ynaydi. Arab Jamila tushga yaqin menga sut opkeldi. Hatto, sutni ham icholmadim. Ahvolim yanada og'irlashdi.

"Javriya, qo'rqma, — dedi u. — Men shu yerdaman, o'zim senga xuddi onangdek qarayman. Kasalxonaga yubormayman".

Biz, ko'cha bolalari, hukumat qo'liga tushishdan qo'rqamiz xolos. U yerda har xil qalang'i-qasang'ilar, jinnilarning orasiga tiqishadi. Doruljazoga jo'natishadi...

Bechora Jamila menga "Sen qo'rqma" derdi. Holbuki, o'sha paytlari uning o'zi qamishdek oriqqina bir qiz edi. Keyin u to'lishdi. Bo'yi erkaklardan ham baland bo'lib ketdi. Beli xipchagina, boldirlari tiqmachoqdek, ko'kraklari olmadekkina tim-tik bir qiz bo'ldiki, asti qo'yaverasiz. Butun erkaklar unga oshiq-u beqaror edilar. O'tgan yili harom sut emgan bir haromi to'satdan ikki kuragining o'rtasiga pichoq urib o'ldirdi. O'shanda necha kun kasal yotganim esimda yo'q. Yolg'on aytsam, tilim tanglayimga yopishsin, hech kim meni Jamiladek parvarish qilgan emas. Hali o'zi yosh bo'lsa-da, bog'lardagi qahvaxonalarda, kazinolarda kinofilmlardan o'rgan-gan qo'shiqlarni inglizchaga taqlidan kuylar, arabcha raqs tushardi. Azbaroyi xudo, taqlidni shunaqa qoyillatar ediki, Akajon, kinofilm-

lardagi zanjii artistlar ora yo'lda qolib ketardi. Zotan keyinchalik o'zi ham artist bo'ldi! Mumxona ko'chasidagi artistlar qahvaxonasiga bir cho'tir yigit kelib turardi. O'sha cho'tir uni bosh artist qildi. Onado'lida bormagan qishlog'i qolmadi. Yunoniston-u Arabistonga ham ketishdi. Oxirida o'sha zoti pastni yaxshi ko'rib qoldi. Koshki bu benomus odambashara bo'lsa. Ko'zining biri boqqa qarasa, ikkinchisi toqqa boqadi, og'zi o'pqondek. Biroq shopmo'ylov. Kek-kayib so'z so'ylasa, hammani og'ziga qaratadi. Ishqilib, bechora Jamila o'sha dardi bedavoning qo'liga tushdi qo'ydi. Artistlikni ham yig'ishtirdi. Oxir-oqibat qora tuproq unga par to'shak bo'ldi. Nima ham derdim? Qo'limizdan nima ham kelardi? Xullas, men kasallanganda Jamila kunduzlari qahvaxonalarda ashula aytib, pul topar, oqshomlari kelib menga qarardi.

Necha kun behol yotdim. U menga qaradi. Keyinchalik Olloh menga qilgan yaxshiligi uchun mukofotini ham berdi. Oxirida bo'lsa, o'z aybi tufayli yo'q bo'ldi-ketdi.

Biroz jim qoldi, bir narsalarni o'yladi, so'ng uh tortib:

— Oh, shu ko'ngil! — dedi. Keyin yana jim qoldi. Agar xona yorug' bo'lganida yuzi qizargani ko'ringan bo'lardi. Ajoyib tuyg'ular uni birdan to'liqlantirib yuborgandi. Yana o'tmishga qaytib, hikoyani to'xtagan joyidan davom ettirish uchun o'yga toldi. Kalovlanib qolganini va "Oh, shu ko'ngil!" so'zini nega aytganini uning tushunib qolishidan cho'chiyotgan edi.

Nihoyat o'zini qo'lga oldi va yana avvalgiday sokin so'zlashga urinib, davom etdi. So'zlarkan, o'tmish xotiralari ichiga ko'mildi va ovozing ohangini o'zgartirishga urinishning hojati ham qolmadi. Endi u o'z-o'zidan tabiiy ohangda so'zlay boshlagan edi.

— Arab Jamilani bir vaqtlar haqiqatan ham boshlariga ko'tarib yurishdi. Yegani oldida, yemagani ortida. Bir marta uning konsertini Tapaustida tomosha qildim. Ularning dastasi Tapaustida konsert berdi. Xudo haqqi, umrim bino bo'lib bunday raqsni hech ko'rman edim. Unga pichoq urgan o'sha la'natini qarang. O'n besh yilga kesildi deyishadi. Ollohdan iltijo qilamanki, u o'sha turmada irib-chirib ketsin. O'sha yerda to'ng'iz qo'psin. Navnihol, go'zal bir qizni o'ldirishga qanday ko'zi qiydi uning?! Bundaylar hech qachon do'st bo'lmaydi. Ollohning balosi ular. Undan boshqaga

qaramasligi kerakmish. Go‘yo Jamilani shu yoshigacha o‘zi boqib katta qilgan, yedirib-ichirib qo‘ygan odamday uni temir qafasga qamab qo‘ymoqchi edi. Jamilaning qo‘lidan guvohnomasini tortib olib, ustiga-ustak, tekin ishlatmoqchi ham bo‘ldi. Bekorni aytibdi. Artist deb qo‘yibdi buni! Uning kasbi shunday — sen bilan yurishi mumkin, boshqasi bilan ham. Jamila olifta qiz edi. Keyingi vaqtlarda faqat Bafra ma‘dan suvini ichardi. Belidagi kamarini, qo‘lidagi portsigarini aytmay sizmi. Bay-bay. O‘ziyam bir qultum suv bilan yutadigan pari edi o‘sha kezlari. Biroq unda kibr-havo yo‘q edi. Qayerda ko‘rsa, bo‘ynimdan quchoqlab, cho‘lp-cho‘lp o‘pard.

Ha, ular bir-birini opa-singildek yaxshi ko‘rishardi. Bir umr bir-birini qo‘llab kelishgandi. Biroq Jamila artist bo‘lib, guruhga kirganidan so‘ng anchagacha bir-biridan ayro tushdilar. Jamila Istanbulga oxirgi kelishida, o‘ldirilishidan bir necha kun oldin Javriya bilan ko‘rishgan va ikkovlon Galatadagi mayxonada hasratlashishgan edi.

Javriyaga: “Javriya, boshlig‘imizga sen to‘g‘ringda gapirdim. Go‘zal milliy o‘yinlar o‘ynay olishingni aytdim. Bir oy ichida safga chiqamiz, seni ham olib ketamiz ...” degan edi.

Biroq Javriya bu taklifni qabul qilmagandi. Chunki Arab Jamilaning oxirgi kelishidan oldin Javriya “u” bilan tanishgan edi.

Shu bois Istanbuldan uzoqlashgisi kelmasdi.

Shuningdek, xuddi shu boisdan, Sumbul Dudu aytgan o‘sha qishloqi boyga o‘ynash bo‘lishdan ham voz kechgandi.

Vaholanki, Sumbul Dudu Javriyani rosa avragan va:

— Javriya, bundaylar ko‘chada yotmaydi. Aqldan ozganmisan, nima balo? Yoki es-hushdan ayrildingmi, bir dardga muhtalo bo‘ldingmi? Bu yigit senga Qutulish tomonda bejog‘liq-yasatig‘liq shohona uy olib bermoqchi. Bu uyning yerto‘lasi ham Qorachaahmad qabristoni, Toshqishloqdagi uylardan o‘lsa o‘ligi ortiq. Bu yigitni noz-u karashmaling adoyi tamom qilibdi... “Sumbul Dudu, Fosforlini ko‘ndirasan, faqat Fosforlini!” deyverib, qulog‘imni qoqib qo‘limga berdi. O‘tgan kuni yana keldi. Ellikta otgandan so‘ng oldiga biroz gazak qo‘ydik. Gap orasi aytay, bu yigit shisha ko‘rsa, turolmaydi. Biram otadi, biram otadiki ... Bo‘shagan shishaning son-sanog‘i yo‘q. Oxiri sendan so‘z ochdi. Ishq ta‘rifida Minakyan janoblarining

dastasidagi marhum Binamejiyan ham uning oldida ip esholmas ekan. So‘ylab jo‘shaverdi, jo‘shib so‘ylayverdi. Ro‘parasida o‘tirgandim. Eng oxirida meni sen deb o‘yladimi, bo‘ynimdan quchib, ikki yonog‘imdan o‘pa ketsa bo‘ladimi? To‘g‘risini aytganda, bu bola narigi ishlarni ham boshlab yubormasaydi deb qo‘rqib ketdim.

Javriya bu so‘zlarni eshitib, xandon tashlab kulgandi.

O‘sha kishiga o‘ynash bo‘lgisi kelmadi.

U kishining o‘zi Sumbulning musofirxonasida o‘tirgan oqshom Javriyaga ro‘yirost shu taklifni aytgandi. Puli borligi ko‘rinib turardi. O‘sha kechasi unga dasta-dasta pul bergan va agar u bilan yashashga rozi bo‘lsa, tilla zanjir va oltin bilaguzuk olib berishni va‘da qilgan edi.

Javriya bo‘lsa: “Galatada oltin bilaguzuk yoki zanjir taqsang bormi, kimdir yo qo‘lingni, yoki kallangni kesib ketadi”, deb hazillashgandi. So‘ng:

— Yaxshisi, sen bilan haftada bir marta ko‘rishaqolaylik, Hoji og‘a, — deb uning bo‘yniga qo‘l solgandi. — Har kuni ko‘rishishga ne hojat? O‘zing bilasan, har kuni osh yesang, ko‘ngilga uradi.

Hoji og‘a sarxushlikdan suzilgan ko‘zlarini unga tikib:

— Javriya, sen o‘lgunga qadar ham ko‘ngilga urmaysan... — degan va uni bag‘riga bosgan edi. Hoji og‘a qishloqlik bo‘lgani uchun vaqtdan ilgari keksaya boshlaganga o‘xshardi. Nevaralik bo‘lsada, u endigina qirq yoshga to‘lgan erkak edi. Qishlog‘ida salobatli ko‘rinish uchun mo‘ylov qo‘ygan. Qalin shopmo‘ylovining orasida oq mo‘ylari ham bor edi.

Qishloqdagi xotiniga ko‘pdan beri qaramay qo‘ygan. Xotini undan besh yosh katta bo‘lib, oldiniga akasining rafiqasi bo‘lgan. Akasi o‘lganidan so‘ng u kelinoyisini nikohlab olgan. O‘sha paytda ayol yigirma, o‘zi o‘n besh yoshda bo‘lgan. U ko‘p yillar bu ayolni xuddi Javriyani sevgandek sevgan. O‘n yil. O‘n yildan keyin o‘zi yigirma besh, xotini o‘ttiz yoshga kirgach, xotinini keksaydi degan fikrga borgan.

O‘sha vaqtdan boshlab u xotiniga xiyonat qilib kelardi.

Biroq hech bir xotin unga Javriyachalik yoqib qolmagandi.

Keyingi vaqtlarda u ish yuzasidan Istanbulga tez-tez kelib turardi.

Sumbul Dudu aytgan uy, bezatilgan bu uy ikkinchi qavatda emas, balki birinchi qavatda joylashgan ikki xonadan iborat edi. Bu uy bir yunonga tegishli bo'lib, xonada undan qolgan ashyolar bor edi.

Hoji og'a oldin bu uyga yoshgina bir yunon qizni olib keldi. Olti oy mobaynida Istanbulga har kelganida uning yoniga tushib yurdi. Oxirgi marta xabar bermay kelgan kechasi qizni yosh va kelishgan bir yunon yigiti bilan qo'lga tushirdi.

Qiz:

— Bu ... bu qarindoshim. Matateo akam... — deya uni aldamoqchi bo'ldi.

Biroq shaharliklarga aldanib, "ahmoq" deb nom ko'tarishni istamagan barcha qishloqilar singari Hoji og'a ham bu so'zlarga ishonmadi. Yigitni ham, qizni ham xumordan chiqquncha do'pposlab, haydab yubordi.

Uyning bir yillik ijara haqi oldindan to'lab qo'yilgani uchun yana besh yarim oy u yerda o'tiradigan bir ayolga ehtiyoji bor edi.

Hoji og'a Javriya bilan besh yarim oy o'sha uyida aysh-u ishrat qilmoqchi edi.

Ehtimol, boshqa bir payt bo'lganida, Javriya boshqa ko'cha qizlari kabi, shubhasiz, bu taklifni jon deb qabul qilgan bo'lardi. Biroq hozir u bunga ko'nmasdi.

Xohlamadi, tamom-vassalom. Agar Hoji og'a bilan birga yashashga rozi bo'lsa, "u" ni sog'ingan kechalari qanday qilib bu "ahmoq" ning yonidan chiqib keta olishi mumkin? Hoji og'aning bo'yniga chirmashgan qo'llari Javriyaga uni zanjirband etayotgan kishan bo'lib ko'rinar edi. O'z-o'ziga: "Bunday xotinboz hayvonlar bilan bir marta yotiladi. So'ng qaytib qorangni ko'rsatmaysan. Axir, har kuni bir kishining o'zi bilan ishrat qilishning nima qizig'i bor?" der edi.

Yo'q, yo'q, bularni, hayotining bu tomonlarini unga aytishni hech istamas edi. Bunga o'xshash voqealarni xotirladi deguncha ularni darhol unutishga harakat qilar, birinchi navbatda uyaltirmaydigan xotiralaridan hikoya qilishga o'tardi.

— Arab Jamilani naq ikki kuragining o'rtasidan pichoqladi. Dinsiz, imonsiz! — deya davom etdi u. So'ng xo'rsinib qo'ydi. — Uni

tug‘ishgan opamday yaxshi ko‘rardim. Pul topsam, bir kuni uning uchun mavlud o‘qitaman ...

Keyin:

— Mavlud o‘qitish yaxshi ish, to‘g‘rimi? — dedi. — Mavlud o‘qitilsa, o‘lganlar shod bo‘lar emish. O‘qilgan mavlud ularning ruhini alqar emish.

— Bularni qayerdan bildingiz?

— Bularni Qirq Yamoqli Domladan o‘rgandim.

— Kim u?

— Qirq Yamoqli Domlami? U mulla, Akajon. Sultonahmadda olmonlar yasagan chashma yonida tilanchilik qiladi. Soqoli sariq kishi. Uncha keksa ham emas, bunday qarasang, toat-ibodatga o‘tadigan yoshga kirmagan. Lekin juda e‘tiqodli kishi. Bir vaqtlar nihoyatda yoqimli ovoz bilan Qur‘on tilovat qilganini eshitganlar bor. Ovozi bo‘lgan ekan. Qur‘onni shunday qiroat bilan tilovat qilarkanki, ta‘rifiga til ojiz. Yoqimli ovozi borligidan xabar topib, uni ashula aytish uchun kazinoga taklif qilishibdi. Katta pul berishgan. U ham rozi bo‘lgan. Biroq Ollohning g‘azabiga uchrabdi. Kazinoda ashula aytmoqchi bo‘lgan birinchi oqshomdayoq ovozi xippa bo‘g‘ilibdi qolibdi. Hozir ham tovushi xirillab chiqadi. O‘zi bu haqda og‘iz ochmaydi, pinhon tutadi. Bularning barchasini, Ollohn va Ollohn sevishtni menga u o‘rgatdi. U bilan suhbatlashishni yaxshi ko‘raman. Qachon ko‘rsam, darrov yoniga o‘tiraman. So‘zlari yurak-yuragingizga yetib boradi. Jamila o‘lganida ko‘p yig‘ladim. O‘sha kuni ko‘z yoshlarim daryo bo‘lib oqdi. Dali-devonalardek tentirab yurganimda oldimdan chiqib qoldi. Yoniga borib o‘tirdim. Menga ko‘p narsalar haqida gapirib berdi. Qirq Yamoqli Domlanning aytishicha, inson bir marta chin dildan tovba qilsa, Olloh barcha gunohlaridan kechar ekan. Ammo buning uchun chin dildan tovba qilish kerak ekan.

Ichidan: “Men ham bir marta tovba qilaman” deb o‘yladi, ammo ovozini chiqarib aytmadi. “Hali yoshman. Keksayib, ajal yaqinlashgandan keyin...” So‘ng yana so‘zlashda davom etdi:

— Qirq Yamoqli Domla Jamila uchun yig‘layotganimni ko‘rib, “Nima bo‘ldi? — deb so‘radi. — Nega yig‘layapsan, Javriya?” Men unga “Avvallari doim men bilan yuradigan qiz bor edi-ku,

ismini Arab Jamila deyshardi. Ko'rganmiding-yo'qmi, bilmayman. Bir imonsiz yelkasiga pichoq sanchib o'ldirdi..." "Uni juda yaxshi ko'rarmiding?" dedi u menga. Dedimki: "Yaxshi ko'rganda qandoq! O'z tuqqanimdan yaqinroq edi menga. Menga ko'p yaxshilik qilgandi". Qirq Yamoqli Domlaga hammasini aytib berdim. Tanishganimizdan buyon Jamilaning menga qilgan yaxshiliklarini, kasallanganimda qanday parvarish qilganini aytib berdim. "Undan qarzdor ekansan, — dedi u. — Uning arvohiga mavlud o'qit, ruhi shod bo'ladi, sen ham yengil tortasan ..." Men unga pul berib turdim, mening o'rnimga mavlud o'qib tursin deb... Olloh barcha narsadan xabardor. U o'qigan duolar mening uchun o'qilganini biladi. Yo'lida qurbon bo'lay Ollohning, unga har narsa oshkor...

— Ollohn juda yaxshi ko'rasanmi, Javriya?

Javriyaning tovushi birdan o'zgacha mehr bilan tovlandi.

— Undan boshqa sevadiganim yo'q, Akajon.

— Uni nega sevasan?

— Ishonganim uchun.

— Unga qattiq ishonasanmi?

— Albatta ishonaman. Unga ishonmay kimga ham ishonay?

Unisi jim qoldi. Boshining ustida uchi-keti ko'rinmaydigan osmonning bir parchasi. U yerda son-sanoqsiz yulduzlar jimirlardi.

— Bu dunyoda nimamiz bo'lmasa uni Olloh u dunyoda berar ekan. Narigi dunyoda. Balki menga u yoqda bir ona berar.

U kuldi. Bu unga ajabtovur bir fikrday tuyulgandi.

— So'ng, kim biladi, balki Olloh Beyo'g'li do'konlari vitrinalarida osig'liq turgan, har gal go'shtga tikilgan mushukdek o'rtanib qaraydigan o'sha parli, guldor telpakchalar, ko'rganda iching uziladigan o'sha ajoyib ipak matolar berar menga. Ko'ngling ne istasa, shuni berarmish.

Birdan Qopalichorshidagi bir do'konda ko'rgan kelin ko'ylak, gulchambaru harir ro'mol ko'z oldiga keldi. Bu libosni kiyib, o'zini ko'z-ko'z qilayotgandek ko'rindi.

O'zini oppoq kelin ko'ylak, gulchambar-u harir ro'molda, uni bo'lsa, yonida ko'krak cho'ntagida qizil ro'molcha, oyoqlarida yap-yangi yaltiroq tufli, bo'yniga guldor galstuk taqqan kuyov holidi tasavvur qildi. Atir hidi ufurib turgan qo'lini uzatib, Javriyani

qo‘ltiqalaydi. Egnida lojuvard kamzul, kulrang, dazmollangan shim. Qanday kelishgan bir kuyov bo‘lgan bo‘lardi u. Nikoh o‘qitish uchun baladiya binosiga kirishadi, suratkashlarga rasmlarini ol-dirishadi.

Bu go‘zal xayoldan Javriyaning yuragi duk-duk ura boshladi. So‘ng ichida: “Noma‘qul buzoqning go‘ishtini yebsan, — dedi. — Bu dunyoda bunday ish hech qachon bo‘lmaydi. Bu ish faqat oxir-atdagina, barcha armonlar ushaladigan joydagina bo‘lishi mumkin. Ha, faqat jannatda...”

— Ko‘nglimizda neki orzumiz bor, hammasiga jannatda qo-vushamiz.

Ovozi ohistagina chiqdi.

— Ko‘ngling ne tilasa ijobat bo‘larkan. Nimaniki yeyman, ni-maniki ichaman, nima kiyaman desang ham hamma-hammasi. U:

— Arvohlarning badani, jismi bo‘lmaydi-ku, — dedi. — Ovqat va kiyim-kechakning ne hojati bor?

— Qiyomat kuni barcha qayta tirilarkan, o‘liklar qabrlaridan chiqarkan.

— Kim aytdi?

— Qirq Yamoqli Domla. Sen eshitganmisan?

— Yo‘q!

Javriya biroz jim qoldi. So‘ng:

— Yo sen Ollohgga ishonmaysanmi? — deb so‘radi.

— ...

Javriya cho‘chib ketdi:

— Ollohgga ishonmasang qanday qilib ishing o‘nglanadi? — dedi. — Tovba qil. Ollohgga inongan, jannatga inonadi. Jannatga inonmasang, bu dunyoda yashashning ne qizig‘i bor?

— Men ham jannatga ishonaman. Biroq mening jannatim Qirq Yamoqli Domla aytgan jannat emas.

Javriya umrida hech qachon hech kim bilan bunchalik uzoq suhbat qurmagan edi.

Javriya umrida birov bilan bunchalik uzoq suhbatlashganini eslay olmadi. Totli bir charchoq va rohat og‘ushida chalqancha yotgancha ko‘kni tomosha qilardi.

Yo‘q! ... Oralarida hech gap bo‘lmagan bo‘lsa-da, o‘tmishining eng mas‘ud damlari haqidagi xotiralarini unga to‘kib solgan bu kechani o‘lgunicha unutmaydi, bu oqshom esa uning qalbida hayotining eng baxtiyor kuni bo‘lib qoladi.

Javriya vaqt o‘tgan sari ichida “Tovba, tovba!” der, qalbini u tobora ko‘proq egallab borayotganini his qilardi.

Javriya uni hurmat qilishini, uni sevishini, uning boshqalardan kuchliroq va yaxshiroq ekaniga ishonch hosil qilganini sezardi.

Bu hissiyot uni Ollohga bog‘lagan hissiyotga yaqin bir tuyg‘u edi. Qirq Yamoqli Domlaning o‘gitlari bilan qalbida Ollohga nisbatan qanday mehr-muhabbat va hurmat uyg‘ongan bo‘lsa, endi bu begona kishiga nisbatan ham ana shunga yaqin tuyg‘ular uyg‘ongan edi.

Unga bo‘lgan hurmat tufayli uni o‘zidan shu qadar ustun deb bilardiki, xuddi muhabbati, hurmati va e‘zozi evaziga Ollohdan bir narsa kutmagani singari, o‘z tuyg‘ulariga javoban undan ham hech narsa kutmasdi.

Qirq Yamoqli Domlaning ta‘sirida kechirguvchi, rizq berguvchi, yaratguvchi Ollohga nisbatan tug‘ilgan ishonch-e‘tiqod chirkin, gunohga botgan hayotida barcha gunohlardan forig‘ qiladigan, pokizalaydigan o‘tkir nashtarga o‘xshardi. Unga nisbatan tug‘ilgan tuyg‘ulari ham uni turli-tuman iflos, chirkin narsalardan, gunohkor hislardan shu qadar uzoqlashtirayotgan edi.

Boshqa erkaklardan kutgan narsalarning birortasini undan kutmasdi. Boshqa erkaklar Javriyadan kutgan narsalarning birortasini u ham Javriyadan kutmasdi.

Shuning uchun ham u Javriyaning butun his-tuyg‘ularining mehvariga aylangandi.

U bilan ko‘rishish, u bilan suhbatlashish, bir necha soat u bilan hamnafas bo‘lish Javriya uchun dunyoning eng buyuk saodati bo‘lib qolgandi.

Uning xonasi Javriya uchun go‘yo jannatning bir parchasiga o‘xshardi.

Bu yerda u hozirga qadar borligini, hatto, tasavvur ham qilib ko‘rmagan bir hayot ichida yashardi.

Sevganining yoniga o'tlanarkan, egnidagi kundalik liboslari-ni almashtirgan kishidek, fohishaligini, ko'cha-yu mayxonani, pichoqbozliklar, baqir-chaqirlar, urish-janjallarni, butun qabohat-u razolatni unutib, pokizalanar, og'zi shaloqlikni chetga otar va ta-moman boshqa odamga aylanib, o'sha yoqqa yo'l olardi.

Butun borlig'i yangilanardi. Shahlo ko'zlari otashlarga to'lib, ma'nodor boqar, yuzlari yosh bolalarnikidek qirmizi tusga kirib, ol dudoqlari bir ishtiyoq og'ushida titrardi. Yuzidagi behayo va besharm ifoda o'rini umid, xavotir, baxt, hasrat, andisha va hayo egallardi.

Duch kelgan kimsadan badanini ayamagan Javriya uni to'satdan bokira bir tuyg'u bilan sevib qolgan edi. U endi, bu xonaga qadam qo'rganidan keyin sochlari ham o'sha ko'cha chirog'i ostida mijoz da'vat qilgan paytlaridagi singari emas, balki mutlaqo boshqacha tovlanardi.

Qorong'i kechalarda birovlarini o'rtab yuboradigan va Istanbul-ning eng pastqam joylarida Fosforli laqabi berilishiga sabab bo'lgan sochlarining yog'du sochishi endi gunoh ishga da'vat etuvchi jozi-basini yo'qotardi. Uning xonasida, uning yonida bo'lgan choqla-rida Javriyaning sochlari pochta otkritkalarida tasvirlangan go'zal malaklarning boshlari atrofida tasvirlangan zarhal nurga o'xshar va bu sochlar qandaydir ilohiylik kasb etardi. Javriya "Fosforli Javri-ya"likdan mutlaqo qutulgan holda uning yoniga kelardi.

Xuddi shunday, yotgan erkaklarining ismini ham, son-sanog'ini ham bilmaydigan, aft-basharasini ham eslolmaydigan bu ko'cha qizi, "Fosforli Javriya" unga hech qachon ko'cha ayoliga qara-gandek qaramagan yoki, buni bilsa-da, bilmaslikka olgan bu yigit yonida hech qachon erkakka yuzi tushmagan bir bokira va iffatli ayolga aylanib qolgandek bo'lardi.

Javriya buni birovga tushuntira olmas, tushuntirgan taqdirda ham unga hech kim ishonmas edi.

Biroq, ne bo'lsa-da, bu begona kishi uning butun borlig'i ana shunday ajoyib bir tarzda o'zgarishiga sabab bo'lgandi.

Uning yoniga ruhiyati butun bu oqavalardan, iflos va ara-lash-quralash hirslerden pokizalanib, shaffof kabi tiniqlashib ke-lardi.

Ruhiyatidagi bu o'zgarish jismini, ko'rinishini ham o'zgartirib yuborgandi.

Javriyani pastqam joylarda, mayxona, ishratxona-yu gadoytopmas yerlarda ko'rib o'rgangan kishilar uni bu xonada ko'rsalar tanimay qolgan bo'lishardi.

Avvalgi yelka uchirib noz-u firoq qilishlar, yuziga tushgan sochlarini orqaga tashlash uchun keskin bosh siltashlardan endi unda asar ham yo'q.

Ovozidagi shallaqlik ham yo'q bo'lgan, butun vujudi og'ir-vazmin harakat qiladi.

U tomonga otlanarkan, yuzidagi ortiqcha pardoz-andozlarni artib tashlar, parishon sochlarini tartibga keltirar, ko'ylagini kirchirlardan tozalar edi. Va Javriya doimo uning yoniga borishni, undan ayrilmaslikni xohlardi.

Agar imkoni bo'lgan, zamin topgan taqdirda bu yangi fazilatlar Javriyaning haqiqiy va yagona xususiyatiga aylangan bo'lurdi.

U o'zining bu qizga ana shunday ta'sir o'tkazayotganini bilar-midi, ajabo?

U ne sababdan bu ayol bilan o'zaro munosabatni davom ettirayotgan edi? Butun qish bo'yi va yozning ko'pgina kechalarini uning uyida o'tkazgan bu ayolga egalik qilishni nega xohlamadi?

Bu ayol bilan bunday munosabatga kirishishdan, unga yaqinlashishdan qo'rqarmidi, ajabo?

Nihoyat, qolaversa, uning o'zi yakka-yolg'iz, yashirin hayot kechirayotgan bir kishi emasmi, axir? Xullas, bular qandaydir tushunib bo'lmaydigan narsalar edi.

Hatto, boshqa yerda boshqa bir ayoli bo'lgan taqdirda ham bunday bir qizni o'z sir-asroriga bu qadar oshno etganidan so'ng ham o'zini undan uzoq tutishini hech narsa bilan izohlab bo'lmas edi.

Shunday bo'lsa-da, bor gap shu edi, xolos.

Bu holatni hech kim o'zgartira olmasdi.

Ba'zan kishi ko'chada ketayotganida orqasidan ozib-to'zgan bir mushuk yoki kuchuk ergashadi. Bu mushuk yoki kuchukni har-chand quvib solsangiz, yoningizdan uzoqlashmoqchi bo'lsangiz ham u orqangizdan qolmay, yaltoqlanib kelaveradi. Avvaliga jahlingiz chiqadi, g'azablanasiz. So'ng bora-bora yumshaysiz, hatto uni

uyingizga kiritib, ovqat-povqat berasiz, oxirida u sizning qadrdon do'stingizga aylanadi.

Ehtimol, Javriya ham uning uchun shunday bo'lgan edi. Oldin uni ko'rishni ham istamagani aniq. So'ng esa kelganidan jahli chiqqan va eng oxirida unga yon berib, qabul qilgan edi.

U ham Javriya o'ziga bog'lanib qolganini tushungandi. U Javriyaga ishonib, xavotirlanmaydigan bo'ldi. "Qarindoshim" deydigan va unga yegulik keltiradigan kishi endi Javriya borligida ovqatni eshik ortiga tashlab ketmaydigan bo'ldi. Javriya ichkarida bo'lgan vaqtlarida ham u ichkariga kiradigan bo'lib qoldi. Javriya endi uning kimligini bilib olgandi. U ombor qorovuli edi.

Javriya u bilan yaqinlashgach, uning yashirin va tahlikali bir hayot kechirayotganini tushunib olgandi.

Bu qadar tahlikali va bunday yashirin yashagan kishining sirdoshi bo'lish uning uchun nihoyatda zavqli edi.

U bundan zavqdan ko'ra ko'proq g'ururlanardi. Javriya u bilan yaqin sirdosh ikki kishining biri bo'lganidan g'ururlanardi.

Ikkinchisi, balki, uning jinoyatiga sherikdir. Javriya biladiki, bu yigit politsiyadan qo'rqqan bir kishi. Aybi borki, burga yo'talsa, tizzasi qaltiraydi.

Javriya u qamoqdan qochgan, hali qo'lga tushmagan bir aybdor yoki undan ham yomonroq ishlar qilgan ashaddiy jinoyatchi bo'lsa kerak, deb o'ylardi.

Bu, ehtimol, o'ziga xos bir kontrabandadir. Bu yigit qachon qarasa qayiqda u yoqdan-bu yoqqa borib keladi, yashirin xonasiga doim og'ir-og'ir tugunlar ko'tarib keladi. Binobarin, u yo qaroqchi, yoki kontrabandist.

Xuddi shunday, uning yashirin joyidan boxabar bo'lgan, u bilan hamnafas ikki kishi bor edi, xolos. Ulardan biri zarurat yuzasidan buni bilardi.

Javriya bo'lsa, bu yigit bilan hech qanday ish zarurati yuzasidan bog'lanmagan.

Bu yigit yashirin yashab yurganiga qaramay, uni kasal holda ko'chaga tashlab ketmagan, bunday qilishga vijdoni yo'l qo'ymagan, bu yot va noma'lum ayolni bu yerga, yashirin uyiga olib kelgan edi.

Endi Javriya ham uning ishonchiga munosib bo‘lmoq, unga fidokor do‘st bo‘lmoqni istardi.

Javriya uning yonida va undan chetda bir-biriga tamoman zid, bir-biridan farqli ikkita hayot kechirardi.

Bu ikki xil hayot bir-biriga mutlaqo qovushmas, biri ikkinchisiga yaqin ham kelmas, keskin farqlanar edi.

Javriya uning yonida ham, ko‘chada ham birday samimiy edi.

Har ikki tomonda ham u o‘z borlig‘ini o‘zgartirish uchun o‘z-o‘zini majburlamas, balki tabiiy, ko‘ngli qanday tilasa, shunday yashar edi.

Uning yoniga kelmagan kezlari yana boyagi, o‘sha Fosforli bo‘lib qolaverar, ko‘cha muyulishida turib, xaridor izlar, mast-alast davralarda “Yasha Fosforli!” olqishlari ostida chiftatelliga raqs tushishda davom etardi.

Yana Galataning, Chashmamaydoni, Beyo‘g‘lidagi tor ko‘chalarning, To‘pxona, Toshqishloq, Kumushsuvi, Yangishahar, Qutulish, Majidiyako‘yning o‘sha yagona Fosforlisiga aylanardi.

Yana erkaklar mayxonalarda uni deb yoqa bo‘g‘ishishardi.

Yana u, ko‘cha-ko‘yning Fosforlisi gohida pul evaziga, gohida tekinga duch kelganga o‘zini in‘om etishda davom qilaverardi.

Javriya yana o‘sha och qoringa raqini suv qo‘shmasdan ustma-ust simiradigan, og‘zini to‘ldirib haqorat yog‘diradigan, chiftatelli o‘ynarkan, yelkasini uchirib, qosh-ko‘zini suzadigan fohishaga aylanardi.

Ha, uning avvalgi hayoti hech qanday o‘zgarishsiz, qanday bo‘lsa, shundayligicha davom etmoqda edi.

U, o‘z ta‘biri bilan aytganda, faqat bir kishining o‘ynashiga aylanmaslikka, kimdir unga bo‘g‘ov, tushov bo‘lib qolmasligiga harakat qilar edi. Tushov bo‘lmasliklari, “yopishib olmasliklari” uchun bir marta yotgan erkakni ikkinchi marta yoniga yo‘latmaslikka qattiq e‘tibor qilardi.

Jazmanlari bilan bo‘lgan munosabatlari tufayli katta tajriba orttirgan Javriya takrorlanadigan har bir ish mijozni o‘ziga o‘rgatib qo‘yishini bilgani uchun ular bilan davomli muloqot qilmaslikka urinardi.

Vaholanki, u oldinlari do'st orttirishni, baloning o'qi bo'lgan nomdor bir jinoyatchining o'ynashi bo'lishni afzal bilardi.

Shu tufayli dugonalari orasida obro'-e'tibori baland bo'lar, cho'ntagi ham mullajiringsiz qolmas edi.

Biroq endi Javriyaning hech kimga doimiy o'ynash bo'lgisi yo'q edi.

Doimiy jazman orttiradigan bo'lsa, ma'lum bir muddatga Najotibey ko'chasidagi yashirin uyga qatnamasligi, kimdir u yashirin yashayotgan uydan xabar topmasligi uchun, hatto, o'sha ko'chaga qadam ham tashlamasligi lozim bo'lardi.

Javriyani eng ko'p tashvishlantirgan narsa shu edi, xolos.

U haqda hozirga qadar hech kimga loaqal bir og'iz so'z aytgani yo'q. Qandaydir ehtiyotsizlik oqibatida uning borligini va yashirin yashayotgan joyini oshkor etishdan qo'rqib, doim titrab-qaqshab yurdi. Bu sirni saqlash uning uchun hayotining mazmuniga aylandi.

U yerning yashirin, noma'lum qolishi va kundalik hayotidan tamoman chetda turishida, u bilan hech qanday aloqasi yo'qligida ham o'ziga xos bir go'zallik va lazzat bor edi.

Javriyaning borlig'ida ko'cha ayoli va bir erkakning do'sti birlashib ketgan edi. Ha, u bir erkakning do'sti edi.

Bu yerkak uni "siz"lar, hatto qo'lini ham ushlamas, necha kunlab birga yashasalar-da, uni quchog'iga olishni istamas edi.

Unga or-nomusli xotindek muomala qilar, boshqalar singari:

"Hoy jonon, qani, bir chiftatelliga tashlasang-chi!" deb hayvoniy hirs to'la ko'zlar bilan tikilmasdi.

Bu narsa uning, hatto, xayoliga ham kelmasdi.

U endi Javriyani ochiq chehra bilan, samimiy, bir jonajon do'sti kabi kutib olardi.

Ha, Javriyaning ikki xil hayoti o'rtasiga go'yo qalin devor urilganday. Zim-ziyo kechalar uning hayotini ikkiga bo'lib tashlagan edi.

Javriya hammaga ochiq-oydin bo'lgan ko'chadagi chirkin va iflos hayotidan uzilib, qorong'i kechalarning qop-qora pardalarini yirtib, uning sirli-sinoatli, biroq pokiza ko'ringan asrorangiz hayotiga kirib borardi.

Javriya bir necha bor uning boshidan o'tkazganlarini bilib olishni xohladi. Bu xotinlarga xos shunchaki qiziqsinishning o'ziga bo'lib qolmay, sevgan qalbning sevgilisini yanada yaxshiroq bilib olishdan iborat ichki ehtiyoji ham edi. Javriya uni bunday yashirin yashashga majbur etgan, hamisha yuragini po'killatib yuradigan jinoyati nimadan iborat ekanini va uning ne ish bilan shug'ullanishini bilishni istar edi.

Javriya politsiyadan qochib, yashirin yashagan kishilarni ko'p ko'rgan.

Biroq ular orasida hech kim u qadar ehtiyotkor emasdi.

Qani endi uning ismini, boshidan kechirganlarini bilib olsaydi.

Agar unga xavf tug'dirayotgan biron tahlika bo'lsa, birgalikda bu xavf-xatarni bartaraf qilsa. O'shanda Javriya naqadar baxtiyor bo'lgan bo'lardi.

Bularni bilib olish uchun beradigan har qanday savoli uni shubhalantirib qo'yishini bilgani, yanada to'g'rirog'i, anglab, sezgani uchun damini chiqarmas, uning hayoti va shaxsiga oid bilgan narsalari bilan kifoyalanishni maqbul deb o'ylardi.

Bir yil ichida uning xonasida o'tkazgan kunlarning hammasini qo'shib hisoblasa, ikki-ikki yarim oyga yetib qoladi.

Darhaqiqat, endi ular bir-biriga juda o'rganib qolgan edilar.

Uning uchun ham Javriya hayotining bir parchasiga aylangandi.

Ehtimol, yashirin hayot kechirayotgan bu yigitni ko'chadan kelgan, sergap, hayoti tuban mojarolarga to'liq bo'lishiga qaramay, og'iz ochgan zahoti bolalardek to'g'ri va samimiy so'zlashga kirishadigan ko'cha qizining hikoyasi zavqlantirar va chalg'itar edi.

Javriya u bilan o'tkazgan har bir kun, har bir soat va har bir lahzani hayotining eng mas'ud kuni, soat va lahzasi deb bilar, undan ayrilgach esa bularning qaysi birini yanada yaxshiroq deb topishga qiynalardi.

Biroq endi u bu kunlar ichida eng baxtli va eng badbaxt kuni uni so'nggi marta ko'rgan arafa kechasi bo'lganiga amin edi.

Javriya o'sha kuni uning uchun kunduziyoq bir quti shirinlik, baxtiyor ota va ikki bolakayning rangli rasmi tushirilgan, zarrin nur sochayotgan quyosh rasmi tasvirlangan otkritka sotib olgan edi. Shundan keyin u pochtaxona ro'parasidagi mirzaxonaga kirib,

chiroyliroq ko‘rinishi uchun otkritkaga mashinkada “Bayramingiz bilan qutlayman, qo‘lingizni samimiyat-la siqaman” deb yozdirdi. Otkritkani tumshug‘ida maktub ushlagan kabutar tasvirlangan xatjildga joyladi va xatjildni shirinlik solingan quti bog‘langan yaltiroq va rangdor iplar orasiga joylashtirdi. Oqshomgacha vaqt o‘tkazish uchun ne qilarini bilmay, u yoq-bu yoqni kezishga tushdi.

Avvalgi paytlari bayram kunlari rosa yayrardi. Bayram kunlari ko‘cha qizlari mo‘may pul topib, katta foyda olishar va rosa o‘ynab, maza qilar edilar.

Biroq u bugun hech kimning ko‘ziga ko‘ringisi yo‘q, qosh qorayishi bilan sekingina o‘sha yoqqa ketishi kerak.

Shuni o‘ylab Babak tomonga yuradigan tramvay bekatiga ketayotganida kimdir qo‘lidan shappa ushladi.

— Yo‘l bo‘lsin, Fosforliginam... — dedi orqadan kimdir.

Ichida: “E, voh, qo‘lga tushdik!” deb o‘ylagancha bosh o‘girdi va ro‘parasida Yong‘oqli Qahvachining harbiy xizmatdan ta‘tilga qaytgan xizmatkori Kamolga ko‘zi tushdi.

— Iye, senmiding? — dedi Javriya.

Kamol:

— Shoshib qayoqqa ketyapsan, ajabo? — deb so‘radi-da, so‘ng, taklif qildi: — Bayram sharafiga ikkovimiz bir ko‘ngilxushlik qilaylik. Sening Barbang yoniga boraqolaylik. Yuzta-yuzta otamiz. Qani, ketdik!

— Ishim bor edi.

— E, besh daqiqalik ish-ku bu, Javriya.

— Ertalabdan otadigan odatim yo‘q.

— Nima balo, tavba-tazarru qildingmi deyman?

Bu so‘zdan birdan Javriyaning ichi yorishganday bo‘ldi. U:

— Tavba-tazarrumi? — deya yelkasini qisdi. — Ishim bor dedim-ku.

Shunday derkan, ko‘zini qisib qo‘ydi.

— Kimgadir va‘da berganlar shekilli!

Kamoldan qutulish kerak. Biroq qanday qilib qutulishni bilolmadi.

Kamol endi uni ikki qo‘lidan ushlab, siltashga o‘tgan edi.

— Seni juda sog‘indim, Fosforliginam! — dedi u.

Kamol uning eski jazmanlaridan. Armiyaga ketishidan oldin Javriyaga oshiqu beqaror bo'lgan.

Javriya ham xizmatga ketmasidan oldin Kamolni yoqtirardi. Bug'doyrang, novcha yigit edi u. Qora, qalin sochlari orqaga taralgan, xushbichim burni bor. Katta og'zidan yirtqichlarnikidek o'tkir tishlari yaltirab ko'rinadi.

O'sha paytlari Javriyaga uning shu og'zi ma'qul tushgan.

Ayiqpolvonga o'xshash bu yigitni boshqalardan afzal ko'rar, u bilan tez-tez uchrashib turishni xohlar edi.

Kamol armiyaga jo'nayotganida uni Haydarposhoga qadar kuza-tib bordi. O'sha kuni Kamol "Fosforli Javriya" ashulasining ushbu baytlarini to'xtamay xirgoyi qilgan edi:

*Ko'prik usti bandargoh,
Askar bo'lding banogoh.
Oymas, kunmas, uch yil, oh,
Qanday o'tar Javriyam...*

Bu baytlarni aytarkan, pahlavonkelbat yigitning ko'zlari jiqqa yoshga to'lgandi.

— Javriya, qaytganimdan so'ng turmush quraylik...

— Avvalo xizmatni bitir, qaytib kel, undan keyin o'ylab ko'ramiz, — degandi Javriya shunda.

Yigit jo'nab ketgach, Javriya kipriklariga sizgan ikki tomchi ko'z yoshini astagina artdi.

Biroq Javriya kemaga orqa o'giran zahotiyoq uni unutdi.

Kamol ta'tilga kelgan vaqtlari Javriyani qidirib topar, butun ta'tilni tongdan shomgacha u bilan o'tkazar edi.

Bu gal ham Dovul Oytan unga:

— Yong'oqli Qahvachining Kamoli ta'tilga kelibdi. Seni izlab yuribdi, — deb xabar berdi deguncha yuragi orqasiga tortib ketdi va u o'zini topishi mumkin bo'lgan ko'chalardan o'tmay qo'ydi.

U Kamolning bayram ta'tiliga kelganini, bayramning birinchi kuni va tunini u bilan o'tkazishni xohlashini, bunday taqdirda butun rejalari barbod bo'lishini bilgani uchun unga duch kelmaslikka harakat qilgandi.

Biroq endi uning o'zi oyoq ostidan chiqib qoldi.

Yigit uning qo'llarini qisib:

— Seni juda sog'indim, Fosforlim, — derdi.

Qo'llarini zo'rg'a bo'shatgan Javriya dedi:

— Hoy bola, nima balo, kuch sinashga boshqa narsa topilmadimi? Qo'llarim sinib tushayozdi-ku!

Haqiqatan ham qo'llari qattiq og'rigan edi.

Qo'llarining qizarganini ko'rgach, achchig'i chiqdi.

— Hoy bola, ayg'irga o'xshaysan-a, — dedi. — Qo'llaringa qara. Bu ahvolda ko'rgan ne deydi?

Javriyaning rostakamiga andishaga tushib, achchiqlanganini ko'rgan Kamol ham ko'pirdi:

— Hey, manjalaqi, — dedi u. — Boshqasini topdingmi?

Kamolning jahli chiqqanini ko'rgan Javriya past tushdi.

— Hoy bola, sen hazil-pazil degan narsani tushunmaydigan bir g'alcha ekansan-ku! Noz-u karashma qilgandim senga. Sen bo'lsang, noz-u karashmani bilmaydigan to'nka ekansan. Qolaversa, nega rashk qilasan? Farishtamidikki, bir yil davomida yemay-ichmay yashasak?! Muncha pashshadan fil yasamasang. Qursoqda bir narsa bo'lmasa necha kun chidaysan? Ha, barakalla. Otamizdan bizga uy-joy, mol-mulk, Usmoniylar Bankasi meros qolmagan-ku! Shahzodamiz rashk qilar emishlar. Galatada bu gap ketmaydi. Bir yildan buyon ta'minlab qo'ygan odamdek kekirdak cho'zasan, boshqasiga o'ynash bo'lgan-bo'lmaganimni surishtirasan? Menga qara, Kamol, men senga so'z berganim yo'q. Fohisha ekanimni yaxshi bilasan. Yashirib o'tirishning ne hojati bor? Biroq shuni ham bilib qo'yki, mening hech qanday o'ynash-po'ynashim yo'q. Bu oqshom sen bilan otamlashsak otamlashaveramiz. Otamlashganda ham xumordan chiqquncha, sen aytganday Barbanikida oyoq ustida emas. G'irt bo'lguncha, yanada to'g'rirog'i, g'irt emas, emaklab qolguday bo'lguncha ichishamiz. Bizning Kamoljon har kuni kelib o'tiribdimi? Ta'tiling va bayram sharafiga bir chiftatelliga tushib beray-ki! Biroq hozir yo'limni to'sma. Bir ishim bor. Kech soat beshlarga qarab Barbanikiga bor. U bechora ham xiyla qartaydi. Naryog'i yaqinlashib qolgan.

So'ng unga so'zlashga imkon bermay, ko'z qisdi-da:

— Bayram sovg‘asi keltirishni unutma lekin, — dedi va liq to‘la tramvayga sakrab chiqdi. Tramvayda ketarkan, qo‘l silkib yana qichqirdi:

— Kechki beshda Barbanikida!

O‘sha kuni yana Kamolni uchratib qolishdan qo‘rqib, shaharga qaytmadi. Tramvaydan Babakda tushdi, so‘ng sohil bo‘ylab asta-asta yurib, Hisorga bordi, qal‘a devori ustiga chiqdi, keyin shu atrofdagi hangamatalab qalang‘i-qasang‘ilar ko‘ziga tushmaslik uchun butalar orasida yotib, uzoqdan bo‘g‘oz suvini tomosha qilib, kunni kech qildi.

So‘ng tramvayda Galataga bordi. Tramvaydan tushdi, orqasida hech kim yo‘qligiga ishonch hosil qilgach, xursand bo‘lib, ildam yurib ketdi. Omborning pastak eshigi bu kecha ham ochiq edi.

Javriya shirinlik solingan qutini bag‘riga bosgancha, zinapoyadan astagina ko‘tarildi.

Yuqori qavatdagi xonaning eshigini ohista chertdi va eshik shu zahoti ochildi.

Javriya ichkariga kirar-kirmas stol ustiga oppoq dasturxon tashlanganini ko‘rdi.

Xonani moviy chiroq yoritib turardi. U darhol eshikni yopib, qulfladi-da, Javriyaga qarab jilmaydi.

Dasturxon ustida uchta likopcha bor edi. U elektr tugmasini bosib, katta chiroqni yoqayotganida Javriya:

— Mehmon kutyapsanmi? — deb so‘radi.

— Ha, shunday!

— Unday bo‘lsa, men seni bezovta qilmay, qaytib ketaqolay, — deb duduqlandi.

— Biroq men seni kutayotgandim, Javriya!

Buni eshitgan zahoti Javriya quvonchdan to‘lib-toshdi. Qattiq hayajondan yuragi gurs-gurs urdi.

— Meni kutayotganmiding?

U birinchi marta Javriyani “sen”ladi.

— Ha, seni kutayotgandim.

Endi uni “sen”lashga o‘tgan, ayni choqda uni kutayotganini aytgan edi.

Javriya qo‘lidagi qutini qayerga qo‘yishini bilmay tik turardi.

— Bayramda kelasan, — deb o‘ylagandim.

— To‘g‘ri o‘ylabsan.

Javriya ichidan: “Shayton yo‘ldan urib, Kamol bilan ketsam, nima bo‘lardi?” deb o‘yladi.

Javriya dasturxonga qarab turar, baxti kulganiga ishongisi kelmasdi.

Demak, uni keladi deb o‘ylagan va, hatto, oldindan dasturxon ham yozgan. Demak, uning kelishini istagan, umid qilgan va bunga tayyorlangan.

Buni tushungan Javriya hayajondan bo‘g‘riqib ketdi. Ertalabdan buyon ko‘tarib yurgani uchun biroz ezilgan qutini unga uzatdi.

U qutiga qarab:

— Bu nima? — dedi.

— Bu senga bayram sovg‘asi.

— Bekorga ovora bo‘psan-da, — deya qo‘lidan qutini oldi.

Oyog‘ida pokiza shippak, ustida kulrang shim va yengi kalta, yoqasi ochiq ko‘ylak.

Chiroqni yoqib qo‘yish uchun derazani zich yopib, pardalarni tortgandi. Shuning uchun ham xona rosa isib ketgan edi.

U stol tomon yurdi. Javriya ham uning ortidan odimladi. Har ikkovi dasturxonga tikilib qolishdi. Javriya hayajonini bildirmaslik uchun boshi bilan dasturxondagi likopchalarga ishora etib, sekingina so‘radi.

— Mendan boshqa yana kimni kutyapsan?

Unisi boshi bilan pastki qavatga ishora qilib:

— Og‘aynim ham keppoladi, — dedi.

Javriya stol yoniga o‘tib o‘tirarkan, uning o‘zi keltirgan quti ustidagi xatjildni olganini ko‘rdi.

— Bir xatjild ham bor ekan, — dedi u.

— Ha, bor!

— U ham mengami?

Javriya o‘z-o‘zidan mamnun kulimsirab:

— Albatta senga! — dedi. — Ko‘chada katta bo‘lgan bo‘lsak-da, biz ham anoyi emasmiz.

U xatjildni qo‘liga olib, aylantirib ko‘rdi.

— O‘ho‘!.. Bu juda chiroyli xatjild ekan-ku! — dedi. So‘ng u bir yosh bolaning ko‘nglini olmoqchi bo‘lgan katta kishidek otkritkani va undagi yozuvni maqtab ketdi.

— Naqadar go‘zal otkritka bu! Bay-bay... Buning ustiga mashinkada yozilganini aytmaysanmi? — deya Javriyaning ko‘nglini olish uchun og‘zini to‘ldirib maqtadi. So‘ng:

— Men ham seni bayraming bilan tabriklayman! — dedi-da, birdan ikki qo‘lini unga uzatdi.

Javriyaning yuragi totli hayajonga ko‘milib, gurs-gurs urdi, baxtiyorlikdan o‘tdek qizib ketgan va titrayotgan qo‘llarini unga cho‘zdi.

Badani uning badaniga tekkan, Javriyaning qo‘llarini o‘z qo‘llari orasiga olgan paytda qiz o‘zida yo‘q darajada baxtiyor bo‘lgandi.

Qachondan beri bu yerga necha bor kelib-ketganiga qaramay, ular haligacha qo‘l olishib ko‘rismagan edilar. Endi bo‘lsa u birdaniga ikki qo‘lini uzatgan edi.

Javriya hozirga qadar uning qo‘li o‘ziga necha bor tekkanini aniq bilardi.

Bir gal, uni ilk bor ko‘rgan kecha qayiqda tomir urishini tekshirib ko‘rgandi. Keyin uni qayiqdan tushirgan, yo‘lda qo‘ltiqlab olib ketgan, zinapoyadan bo‘lsa, belidan quchib ko‘tarib chiqqan edi. Bemorligida harorati bor-yo‘qligini bilish uchun bir necha bor peshonasini ushlab ko‘rgan, so‘ng yana bir necha marta tomir urishini tekshirgan. Bor-yo‘g‘i shu, xolos. Bir yildan beri ular tanish-bilish bo‘lsalar-da, biron marta, hatto, salomlashish uchun qo‘l olishib ko‘rismagan edilar.

Endi bo‘lsa, u qo‘lini uzatib, ko‘rishib qo‘ydi.

Uning yonida o‘zining undan juda kichik, uning esa juda katta ekanini doimo his qilib kelgan Javriya endi o‘z qo‘lining uning kattakon hovuchi ichida naqadar jajji ekaniga ham hayron qoldi.

Bu kattakon, issiq, do‘st qo‘l uning qo‘lini mehr bilan avaylabgina siqarkan, Javriyaning vujudi sarxush bir holatga tushganday bo‘ldi. U umrida hech qachon his etmagan ajoyib bir zavqqa to‘lib-toshdi.

Hozirgacha u hech kimdan bu qadar lazzatlanmagan edi.

Va g'ayriixtiyoriy bir harakat bilan Javriya bu qo'lni lablari tomon yaqinlashtirdi.

Bergan nash'-u namosiga tashakkur bildirmoqchi bo'lgandek, u bu qo'lni lablariga yaqin keltirib, o'pdi.

Javriya bugunga qadar hech kimning qo'lini o'pmagan edi. Lablari uning qo'liga tekkan onda ichida ibodat qilayotgan paytdagiga o'xshash bir tuyg'u paydo bo'ldi.

Bu tuyg'u zavq-shavq, baxtiyorlik va iztirob tuyg'ulariga qorishib ketgan edi.

Shu qadar baxtiyor ediki, balki nash'-u namo, zavq-shavqning bu qadar mo'lligi unga iztirob kabi tuyulayotgan bo'lsa ajab emasdi.

Lablari uning qo'liga tegar-tegmas, ko'zlariga yosh quyilib keldi va ikki tomchi yosh uning qo'liga tom-di. Shu xolos. Javriya ho'ngrab yuborishdan o'zini zo'rg'a tiyib turardi. Unisi qo'lini shartta tortar ekan, Javriya yoshli ko'zlarini ko'rsatmaslik uchun boshini yonga bur-di.

U ham o'zini avvaliga qo'lini kuydirgan, so'ng qurigach, ikkita dog' bo'lib qolgan bu ko'z yoshlarini ko'rmagan-bil-manga oldi.

Javriya anchagacha so'zlay olmadi. Bir og'iz gap aytish uchun og'iz ochguday bo'lsa, bo'g'ziga toshdek tiqilib turgan bir narsa o'tilib chiqib, ho'ngrab yuborishi mumkinligini sezib turardi.

Nega uning ho'ngragisi kelardi? Uni yig'lagudek darajada haya-jonlantirgan minnatdorlik tuyg'usimidi?

Axir, dasturxon yozilgan, unga atab bir likopcha ham qo'yil-gan. Bayram oqshomi uni o'ylagan, uni kutgan kishi ham bo'lar ekan-ku?

Biroq bu kecha uni kutgan boshqa odam yo'qmidi?

Bor edi...

Uni bu oqshom Yong'oqli Qahvachining shogirdi Kamol ham kutayotgan edi.

Barbaning mayxonasida. Ha, shunday, bayram va Fosforli shara-figa kim biladi qanday dasturxon tuzadi ekan?!

Buni o'yladi deguncha burniga mayxonadan anqiydigan ichkilik va taom hidi urilgandek bo'ldi. Orqadagi o'choqda jazillab ovqat pishmoqda. Sal nariroqda bo'lsa, sharmanka.

Dudoqlari uning qo'liga tekkan lahzadan keyin Javriya juda jo'shib ketgandi.

Sehrlanganga o'xshardi.

U shunday bir holatga tushgandiki, faqat ko'cha qizlariga xos jazavaga tushibgina taskin ola bilardi xolos.

Yonoqlari yal-yal yonayotgan Javriya u qo'lini tortib olganidan buyon hech so'zlay olmayotgan edi. Shahlo ko'zlari katta-katta ochilgan, yuzlari so'lg'in, dudoqlari xiyol ochiq holatda unga termilib turardi.

Mabodo tilga kirs aytadigan ilk so'zi:

"Meni bag'ringga ol. Xudo haqqi, din haqqi, non-u tuz haqqi, meni erkalat... Meni sev...." deb yolvorish bo'lardi.

Ha, burniga mayxona hidi urilgandi.

Qahvachining yugurdagi bo'lgan bo'lsa nima qipti, agar qo'li ochilsa bormi, sarf-u xarajatda millionerlar ham uning oldiga tusholmaydi.

Javriyaning ichgisi kelayotgan edi. Tonggacha sharmanka chaldirishni istar, qadah ustiga qadah bo'shatib, baqirib-chaqirgisi, g'avg'o ko'targisi, jo'shgisi, jo'shgisi, Galataga ovoza bo'ladigan darajada qaynab-toshgisi kelardi.

Ha, xuddi shunday qilishi, ichidagi hovurini tushirish uchun politsiyaga tushishi kerak.

Qalbi alg'ov-dalg'ov, ichida qiyomat qoyim. Ko'zlari yumuq. Javriya ko'zlarini yumib o'tirar, agar ochguday bo'lsa, u ko'zimdan ko'nglimdan o'tayotganlarni darrov bilib oladi, deb cho'chiyotgan edi. Ko'ziga Galata ko'chalari ko'ringandek, mayxonalar hidi dimog'iga urilgandek, bo'yangan qizlarning bo'g'iq tovushlari qulog'iga chalingandek bo'laverdi.

Ichidagi bu xuruj faqat ustma-ust raqi otib, bir burchakda cho'zilib qolgunga qadar ichgan taqdirdagina bosilgan bo'lardi, xolos.

Faqat shundagina, xolos.

U Javriyaning bu holatini sezayotganmidi yoki sezmayotganmidi?

Yoki buni bilishni ham xohlamasmidi?

Javriya ichidan o'tayotganlarni uning bilib qolishidan juda qo'rqayotgan edi.

Birdan eshik astagina taqilladi. Javriya ko‘zlarini ochdi. Ko‘zini ochdi deguncha yana bu sokin xona, oppoq dasturxonni ko‘rib, ko‘chani, mayxonani, hamma-hammasini unutdi — shu yerda qolish, bu yerdan hech ayrilmaslik ishtiyoqida yondi.

Agar u bir martagina istasaydi, bu yerdan hech qachon chiqmagan, doimo uning yonida qolgan, uning Fosforlisiga aylangan bo‘lardi. Bunday qila olishiga ishonchi komil edi.

Agar haqiqatan ham u Javriyadan buni istasa, Javriya shunday qila olarmidi?

Biroq u bu ishni davomli bir shaklda qila olmasdi!

Nima bo‘lgandayam shu lahzada uni bu ishning keyinchalik Fosforli Javriya uchun ko‘p og‘ir ish bo‘lishiga ishontirish g‘oyat mushkul edi.

Bu ishni qila olishi uchun Javriya mutlaqo boshqa odamga aylanishi lozim edi.

Javriyaning o‘ziga xos zaif tomonlari bor edi.

Hozir bo‘lsa, Javriya hamon o‘sha-o‘sha — qadimgi Javriya. Ayni choqda u bu begona yigitni o‘lgudek sevib qolgan edi.

O‘z hayotida u ilk bor sevib qolgandi. Barcha kishilarning peshonasiga yozilgan bu savdo uning boshiga ham tushgandi.

Uni ko‘rdi deguncha yana butun o‘tmishini unutdi.

Uning yonida bo‘lgan vaqtida Galataning mashhur Fosforlisi ekaniga o‘zi ham ishonmay qoladigandek tuyulardi.

Ichkariga kirgan qorovul edi... U:

— Kechikding, Karim! — dedi.

Javriya bu Karim deganni juda yaxshi ko‘rardi. Uni bir necha bor shu yerda ko‘rgan. Birinchi ko‘rgan kuniyoq uni yoqtirib qolgan.

Zotan sevganining atrofida neki bo‘lmasin, unga yaqin kimki bo‘lmasin Javriyaga nihoyatda qadrli, go‘zal, yaxshi ko‘rinardi.

Karim ham Javriyaga insonlarcha muomala qilardi.

Karim u kabi og‘ir-vazmin, kamgap va jiddiy emasdi. U ochiq yuzli, dilkash odam edi.

Doimo hazil-huzul aralashtirib so‘zlaydi. Biroq hazil-huzuli Galatadagi kabi sharmsiz va behayo emas.

Qartaygan. Avvalgi podshohlar zamonida, birinchi jahon urushi vaqtida askar bo‘lgan.

Ajabtovur hikoyalar soʻzlaydi. Shunday latifalar aytadiki, kulgudan ichak uziladi.

Uyat gap qoʻshilmagan latifalar ham ichakuzdi boʻlishi mumkinligini Javriya, hatto, tasavvur ham qilib koʻrmagandi. Karim aytadigan latifalar Galatada eshitadigan besharm latifalarga hecham oʻxshamaydi.

U koʻpincha oʻz boshidan oʻtkazgan voqealar, mushkul vaziyatlar toʻgʻrisida hikoya qilardi. Javriya bu hikoyalarni eshitib, rosa zavqlanardi.

Karim ham Javriyaning soʻzlaridan zavq oladigandek tuyulardi.

Javriya sevgilisiga aytolmaydigan gaplarni u bilan bemalol oʻrtoqlashishi mumkinligini his qilardi.

Garchi u shu choqqacha hech narsani oshkor etmagan, qalbining toʻridagi his-tuygʻulardan ogʻiz ochmagan boʻlsa-da, bu yigit nimasi bilandir Javriyaga koʻprik ostida oʻlgan oʻsha kishini eslatardi.

Karimning sevgilisini avaylab-asrashi Javriyaga eng maqbul tushgan narsa edi.

Karim uni juda yaxshi koʻrar, nihoyatda ardoqlar, asrar, uning feʼli-huyini bilar, unga otasidek mehribon edi. Javriya koʻpincha: "Ajabo, otasimikan yo?" deb oʻylardi.

Biroq qochoq kishi hech qachon oʻz otasi yonida yashirib yurmaydi. Bu toʻgʻri boʻlmas edi. Nima boʻlgandayam Karim unga juda yaqin bir kishi. Bir-birini qattiq hurmat qilishadi, yaxshi koʻrishadi.

Goh-goh Karim uning bolalik choqlari haqida soʻzlab qolardi.

Uning bolalik davriga oid hikoyalarni eshitish naqadar maroqli boʻlardi.

Bu juda yoqimli edi.

Karim unga hech qachon ismini aytib murojaat qilmagani uchun Javriya uning ismini hech bilolmadi.

Karim uning bolaligi toʻgʻrisida bir necha bor hikoya qilgan choqlarda Javriya gap orasida uning ismini bilib olarman, deb oʻylagandi.

Biroq har gal umidi chippakka chiqaverdi. Karim hech qachon parishonxotirlik qilmas, uning ismini zikr etmas edi.

Karim oltmish yoshlarga borgan. Sochlari quv oqargan, peshonasi keng, bug'doyrang yuzini ajin qoplagan. Lekin keng yelkalari hali cho'kmagan.

Chap qo'lining ikki barmog'i yo'q. Birinchi jahon urushida barmoqlaridan ayrilganini aytgan edi.

Salgina qishloq lahjasida so'zlaydi. Biroq Javriya uning qayerlik ekanini aniq bilolmadi. Javriyaning ular ota-bola emas, degan fikrga kelishining boisi ham Karimning shevada so'zlashi edi.

U bo'lsa, sof Istanbul shevasida so'zlardi.

Uning istanbullik ekaniga shubha qilmasa ham bo'laveradi.

Suhbatlashayotganlarida Javriya uning hayotiga oid biron tafsilot eshitish umidida hamisha qulog'ini ding qilib o'tirardi.

Bu shunchaki bir qiziqish emasdi.

Uning hayotining har bir sahifasini maroq bilan o'qigisi, har bir xususiyatini alqagisi kelardi.

Ichida katta va dahshatli qo'rquv ham bor edi: Javriya uning boshqa xotini bo'lishi mumkinligidan cho'chirdi.

U o'zini sevmasligini bilsa-da, anglasa-da, uning boshqa bir ayoli bor bo'lib chiqsa, bu Javriya uchun eng yomon falokat bo'lgan bo'lardi.

Buni bilgisi kelardi. Boshqa bir ayoli bormikan? Yo'qmikan? To'g'rirog'i, ularning suhbatlari asnosida bunday bir xotin bor-yo'qligini bilib olishni istardi.

Ularning suhbatiga diqqat bilan quloq solishining sababi ham shu edi.

Dasturxon atrofidan joy olishdi. Karim hamishagidek xushchaqchaq. Ichakuzdi latifalar so'zlashga kirishdi.

Javriya latifa eshitarkan, ishtaha bilan ovqat yerdi. Chunki kuni bo'yi ovqat yemay, och-nahor kezgandi. Naqadar hayajonlangan bo'lmasin, ishtahasi karnay edi.

Yaxshi taom yeb o'rgangan kishidek ishtaha-yu ochko'zlik bilan ovqat yerdi.

Javriya ovqat bilan mashg'ul ekan, har doimgidek ular suhbatlashar edilar. Javriya bo'lsa, jim o'tirar va o'z-o'zidan: "Nega shu paytgacha ovqatlanmagan ekan bular? .." deb so'rab qo'yardi.

“Ajabo, meni kutishganmikan yo?”

Karim uzoqdan kelgan odamga o‘xshardi. Xonaga kirib kelgan choqda horg‘in ko‘ringan edi.

Endi bo‘lsa unda horg‘inlikdan asar ham qolmagan.

Javriya maza qilib o‘tirardi.

Dasturxonda sharob ham bor.

Biroz oldin shishani ochar ekan, Karim birdaniga jiddiy qiyofada:

— Bu yerda hech kim mast bo‘lmasligi darkor! — degan edi.

Javriya tushundi. Karim buni unga qarata aytgandi. “Kayfim oshib, baqir-chaqir qilishimdan qo‘rqayapti!” deb o‘yladi Javriya.

Va u mast bo‘lmaslikka, ichishni bilishini unga ko‘rsatib qo‘yishga qaror berdi. Karim:

— Ichdi deguncha kishining aqli boshidan ketadi, — dedi. — Baqir-chaqirni boshlab yuborsak ahvolimizga voy!

Javriya ko‘z qisib qo‘ydi-da:

— Akajon! — dedi. — Avvalo shishani bo‘shatib ko‘raylik-chi. Kerak bo‘lsa, tilni tizginlashni biz ham bilamiz.

Shunday deyishiga qaramay, birinchi qadah to‘ldirilgan zahoti:

“Bu oqshom kayfimiz taraqqiyladi, shekilli!” deb o‘yladi.

Shundog‘am u mastga o‘xshab qolgandi.

Bu hissiyot shu qadar kuchli ediki, uning ta‘sirida Javriyaning ko‘p o‘tmay “g‘irt bo‘lishi” muqarrardek tuyulardi.

Uning yonida, uning dasturxon atrofiga u bilan birga mast bo‘lish g‘oyat zavq-u shavqli ish bo‘lishini his qilardi.

Ustiga likopcha qo‘yilgan dasturxon atrofiga, u Javriyani kutib yozgan shu dasturxon yonida o‘tirib ichmoq!

Qirg‘ Yamoqli Domla ham jannatda bu qadar nash‘-u namo bo‘lishi mumkinligini tushuntirib berolmagan edi.

Karim bardaq ichiga qirmizi sharob quyarkan, Javriya “Ichmasammikan?” deb o‘yladi.

Ichsa, shubhasiz, kayf bo‘ladi. Kayfi taraqqiyladi, Javriyaning bir ishkal chiqarishi turgan gap.

Uning odati shunday.

Biroq u bu yerda ham g‘alva ko‘tararmikan, ajabo?

“Sharob ichmay qo‘yaqolay. Ichmayman desam tarbiyalidek ham ko‘rinaman” degan fikr xayolidan yilt etib o‘tdi. So‘ng: “Ular mening kim ekanimni bilishmaydimi? Sharob desa jonimni berishimni ham bilishadi, bu xotin rol o‘ynayapti, deydilar...” degan fikrga keldi, keyin “Ne desalar deyversinlar, ichamanmi ichaman!” deb qaror qildi. Sharob kallasiga urishini bila-ko‘ra turib, liq to‘ldirilgan birinchi qadahni bir ko‘tarishda oxiriga qadar bo‘shatdi. Birinchi qadahning o‘ziyoq, o‘ylaganidek, unga tez ta‘sir qildi. Qadah ustiga qadah, bardaq ustiga bardaq bo‘shatadigan, hatto shishaning og‘zidan raqi ichib yuradigan Javriyaga sharobning bunday tez ta‘sir qilishi kutilmagan bir hol bo‘ldi.

U bir bardaq sharob ichiboq kayf bo‘lib qolgandi.

Mast bo‘lishdan haqiqatan qattiq qo‘rqayotganiga qaramay, ikkinchi bardaqni ham qaytarmadi.

Uni ham bir ko‘tarishda bo‘shatmoqchi bo‘ldi, biroq g‘irt mast bo‘lib qolishdan qo‘rqqani uchun bunday qilmadi.

“Naqadar xira, suyuq ekanimni ko‘rsatishning ne hojati bor? — deb o‘yladi u. — U, har holda, mening bu tomonimni ko‘rishni xohlamaydi, menga kibor xonimlardek muomala qiladi...”

Ikkinchi qadahni ikkinchi ko‘tarishda yarimlatgach, shunday fikr xayolidan o‘tdi: “Xo‘sh, mening bir aslzoda xonimdan ne farqim bor? Uni ham, meni ham Ollohning o‘zi yaratgan-ku!”

Biroq keyin: “Olloh yaratdi, ammo boshqa-boshqa qilib yaratdi! — dedi qat‘iyat bilan. — Bu dunyoga mendek bir Fosforli kerak edi, Olloh Fosforlini yaratmasa, Galataning qalang‘i-qasang‘ilari nima qilardilar?”

Ichida qilgan bu hazilni ovoz chiqarib aytgisi keldi. Ikkinchi qadahdan uchinchi qultumni ham yutdi. Bardaqda Javriya uchun bir ho‘plam sharob qolgan edi.

Kayfi oshganini bilib qolishlaridan qo‘rqib, jim o‘tiraverdi. Ular o‘zaro suhbatni davom ettirayotgan edilar. Nima haqida so‘zlashayotganlariga Javriya quloq ham osmayotgandi. Bu suhbat asnosida Javriya faqat bir narsani, uning ismini bilib olishni istardi.

Uning ismini bilib olsaydi, unga ismini aytib murojaat qilsaydi...

Uning ismi nima ekan?

Ahmadmikan?

Ahmad ismi unga ma'qul tushmadi. Esiga Ko'ftachi¹ Ahmad tushdi.

G'oyat jirkanch bir maxluq edi o'sha Ahmad.

Balki, ismi Usmondirdi? Usmon ismi juda go'zal. Javriya bu ismni yaxshi ko'rardi. Hozirga qadar nechta Usmonga duch kelgan bo'lsa, hammasi yaxshi kishi bo'lib chiqqan. Ko'pri ostida birga o'ynaydigan bolalar orasida ham Lochin Usmon degani bo'lguvchi edi.

Eh, Lochin Usmon... Juda jo'mard bola edi u...

Bir marta Javriyani cho'kib ketayotir deb o'ylab o'zini Galata ko'prigidan dengizga otgan. Mushtdek bo'lsa-da, arslon yurakli bola edi u.

Yoki Shofyor Usmon-chi... Shofyor Usmon unga ozmuncha yaxshilik qildimi? Avtomobilida uni aytgan joyiga oborib qo'yardi. Buning ustiga u xuddi Barba singari hech narsa tama qilmagan, Javriyaga hech qachon yomon taklif etmagan. Uni ko'rdi deguncha: "Kel Javriya, nima gaplar? — derdi. — Qani, o'tir yonimga, bir aylanib kelaylik. Sen menga baraka keltirasan".

Javriya avtomobildan tushayotganida pul ham berar edi. Biroq hech qachon hech narsa tama qilmagan. Faqat ikkovlon ochiq-sochiq hazil-huzul qilishib kulishishgan, xolos.

Keyin Qorovul Usmon, qoraqo'ldagi komissar muovini bo'lgan Usmon. Hammasi ham yaxshi kishilar. Usmon ismlilarning barchasi yaxshi. Shu Qorovul Usmon uni necha marta qochirib yuborgan.

Komissar muovini Usmon bo'lsa, Javriya qo'lga tushib, qoraqo'lga keltirilganida har gal unga sigareta berar, choy bilan siylar edi.

Hatto, bir gal Fosforliga bir quti sigareta ham olib bergan.

"Xitlar orasidagi Usmonlar ham yaxshi-ya!" dedi.

Va avvaliga unga "Usmon" deb murojaat qilishga qaror qildi.

Biroq Sharafiddin, Husomiddin kabi ulug'vor ismlar ham bor-ku. Baho, Bulent, Turg'ut... Yo'q, yo'q... Hech bir ism unga "Usmon" ismiddek yarashmaydi.

"Agar onasi bo'lsam, unga "Usmon" deb ot qo'ygan bo'lar-dim", — deb o'yladi Javriya.

"Usmon ... Usmon... Usmon!..." deb takrorladi u.

¹ Ko'fta — kotlet.

Har bir kishining ismi, har ashyoning nomi bor.

Ashyolarga kim nom qo'yarkan, ajabo?

"Insonlarning qiladigan ishi yo'qmikan, duch kelgan narsaga nom qo'yishadi" dedi ichida. So'ng birdaniga xayoli boshqa yoqqa ketib:

— Ajabo, menga kim "Javriya" deb ism qo'ygan ekan? — dedi.

— Esimni taniganimdan buyon meni "Javriya" deb chaqirishadi...

Bu gapni u ovoz chiqarib aytib yuborgandi. Unga hayron bo'lib qarab qolishdi. Karim kulib qo'ydi-da:

— Kallangga bu gap qayerdan keldi, Javriya? — dedi. — Har bir kishiga otasi yoki onasi ism qo'yadi.

— Mening na otam bor, na onam.

— Harholda qachonlardir bo'lgan. Insonlar dunyoga boshqa yo'l bilan kelmaydilar-ku.

U hozirga qadar o'ziga onasi ism qo'ygan bo'lishi mumkinligi to'g'risida o'ylab ham ko'rmagan edi.

O'z ismi o'sha noma'lum ona bilan uni bog'lovchi sirli bir rish-ta, bir robita bo'lib ko'rindi unga. O'z-o'zicha: "Mening ham onam bo'lgan, ismimni onam qo'ygan!" deb g'ururlandi.

Bu nihoyatda yoqimli fikr edi.

U hozirga qadar onasi bo'lganligini o'ylab ham ko'rmagan, buni hatto, tasavvur ham qilmagandi.

Onalik bo'lmoq!

Hayotda onasi bo'lganiga hech aqli bovar qilmas edi.

Qanday tug'ilganini so'rab qolishsa:

— Jonim qurbon bo'lsin Ollohimga, meni har holda qo'ziqorin kabi yerdan undirgan yoki yomg'ir kabi ko'kdan indirgan, — deb yelka qisib qo'yardi.

Ona! Bu unga g'oyat uzoq bo'lgan mavhum tushuncha edi...

Odamlar onasiz dunyoga kelmasliklarini juda yaxshi bilsa-da, o'zining onasi bo'lganiga ko'pam ishonavermasdi.

Bir ayol... Haqiqatan uni to'qqiz oy qornida ko'tarib yurgan, unga jonidan jon bergan va unga hayot baxshida etish uchun azob-uqubat chekkan bir ayol bo'lganmikan, ajabo?

Uni bag'rida olib yurgan, ko'ksidan sut bergan, erkalatgan bir ayol.

— Eh, onalik bo‘lish naqadar soz bo‘lardi! — dedi va buning naqadar yoqimli ekanini his qildi.

U umrida ona mehr-muhabbati, ona muruvvati ne ekanini, onaning yaqinligini hech qachon bilmagan, sezmagani edi. Biron-bir ayolning uni ona muhabbati bilan sevishi mumkinligiga hech aqli bovar qilmasdi.

Ko‘cha qizlari orasida dugonalari juda ko‘p. U yaxshi ko‘rgan va uni yoqtiradigan qizlar ham juda ko‘p.

Biroq ularning hech biri ona o‘rnini bosolmas edi.

Unga yaqin bo‘lgan bir qiz bor edi:

Arab Jamila!

Arab Jamila bilan uzoq yillar do‘st bo‘lishdi.

Ammo Jamila uning tengdosh do‘sti edi, xolos.

Uning mehr-muhabbati va muruvvatini faqat opa yoki singilning muhabbatiga o‘xshatish mumkin edi, xolos.

“Yaxshi opa-singillardek bir-birini yaxshi ko‘rish uchun ham bir onadan tug‘ilmoq kerak!” deb o‘yladi u.

“Ikki dugona bir-birini naqadar yaxshi ko‘rmasin, baribir, opa-singil muhabbatiga teng kelolmaydi!” dedi Javriya. Xo‘rsindi.

Ichida o‘zi bilmagan, his etmagan bu mehr-muhabbat hislarini boshdan o‘tkazish, totish ishtiyoqi jo‘sh urdi.

Ta‘rifiga til ojiz bo‘lgan bir achchiq hasrat qalbini o‘rtab yubordi.

“Yig‘lab yubormasam go‘rgaydi!” deya o‘z-o‘zidan hayratlandi.

— Shu padarla‘nat sharob bu kecha meni rosa mast qilganga o‘xshaydi-ya! — dedi. — Bayram ham rasvo bo‘ldi!

Bolalik choqlarida onasi bo‘lganlar uchun kim biladi bu bayramlar qanday yaxshi o‘tgandir?!

Bayram tomoshalari o‘tkaziladigan maydonlarga borgan kunlarini esladi.

Qizil, pushti, jigarrang, sariq, yashil ko‘ylak kiygan qizaloqlar, egnida matroscha ko‘ylak, kastum-shim bo‘lgan bolakaylar ko‘z oldida jonlandi.

U bu maydonlarga yalangoyoqlariga loy chaplashgan, bo‘yiga ham yetmaydigan kalta ko‘ylak kiygan holda borardi... Tengdoshlarining yuvib-taralgan sochlariga, bellariga bog‘lab

olgan ipak ro'mollariga, sochlariga taqqan lentalariga hayrat bilan boqardi.

Ularga hech qachon hasad qilmagan, Javriya ularni g'ayritabiyy bir jonzotdek tomosha qilardi xolos.

Ulardek bo'lishni hech istamasa-da, ularni ko'rgisi kelardi.

Balki u o'z hayotida ulardek bo'lishi mumkinligi to'g'risida hech o'ylab ham ko'rmagan edi. Bu haqda o'ylamagani uchun ham ulardek bo'lmaganidan zarracha xafa bo'lmasdi.

Eh, u bayram kunlari ...

Javriya bayramni o'sha bolalardan ko'ra ko'proq sabrsizlik bilan kutar, arafa kuni to'plar otila boshlagach, uyqusi qochar, maydonga borishini o'ylab, yuragi gurs-gurs urar, yotgan joyida u yoqdan-bu yoqqa ag'darilar, intiq bo'lib tongni kutardi. Tong otishi ham biram qiyinlashib ketardiki...

Javriya bir kun oldindanoq hayinchak qurayotgan ishchilarning ishini tomosha qilish uchun u yerlarga borar:

— Amakijon, senga yordam beraqolay, evaziga meni bir mar-tagina tekinga uchirsang bo'ldi! — der, ularga ko'maklashib, taxta, mix tashir, ertasiga hayinchak uchish uchun qulday ishlar edi. Biroq ertasiga hayinchakchi bolalarning ko'pligidan shoshib, uni esidan chiqarib qo'yardi. Javriya:

— Amaki, amakijon... Kecha men sizga yordamlashgandim. Kecha ertaga tekinga hayinchak uhasan, degandingiz-ku, derdi. Hayinchakchi bo'lsa:

— Bor ket... Seni ko'rganim yo'q! — derdi.

Javriya shu tariqa necha bor tekinga ishlab bergan va haydalgan.

Ovqatlanib bo'lishgach, Javriya idish-tovoqlarni yuvishga kirishdi. Ikki erkak past tovushda gaplashishga o'tishdi. Javriya ularga quloq solgisi kelmadi, chunki bunday qiziqsinish uning jahlini chiqarishidan juda qo'rqardi. Biroq, shunga qaramay, uning hayoti-ga taalluqli biron narsani bilib olish istagi kuchaygandan kuchayib borar, bu istakni bostirishning iloji yo'q edi.

Ular deyarli shivirlashib gaplashayotgan edilar.

Javriya uning Karimdan:

— Yig'ladimi? — deb so'rganini eshitdi, xolos.

Karimning javobini eshita olmasdi.

So'ng u baland ovozda:

— Bechora xotin! — dedi.

Bechora xotin! Kimni nazarda tutdi u? Bu xotin kim ekan?

Idish-tovoq yuvayotgan qo'llari titradi, yuragi siqildi.

Ehtimol, bu xotin uning onasidir!

Mabodo u xotin uning sevgilisi bo'lgan taqdirda ham Javriya-ning rashk qilishga yo xafa bo'lishga ne haqqi bor?

U Javriyani biron marta bo'lsin quchdimi?

Bu, xotin, balki, Karimga tegishlidir. Ha, Karimga tegishli ekani turgan gap. Illo uning sevgilisi bo'lishi shart emas-ku!

Javriya o'ziga o'zi taskin bermoqchi edi. Bu oqshomdagi shunday baxtiyor onlariga putur yetishini istamasdi.

U bilan do'stlikka erishganini his qilib turardi. U Javriyaga berishi mumkin bo'lgan bergan, bermoq istaganidan ko'prog'ini talab qilish va kutish to'g'ri bo'lmasdi.

Idish-tovoqni yuvib bo'lib, ichkariga qaytib kirganida unda avvalgi xursandchilikdan asar ham qolmaganini ko'rdi. Yigit o'yg'a botib o'tirardi.

Stol yonidan ketib, kat ustiga o'tib o'tirgandi. Tirsaklarini tiz-zalariga tirab, boshini kaftlari orasiga olgan. Karim bo'lsa, stol yonida o'tirardi, oldida sharob to'ldirilgan qadah.

Karim xursand va shod. Qahqahalar orasida yo'tala-yo'tala unga qiziq bir narsa to'g'risida hikoya qilayotgan edi.

U bo'lsa, ochilib kulmasdi. Karim o'zi gapirib, o'zi qahqaha otgan choqda u ma'yusgina tabassum qilib qo'yardi.

Karim cho'ntagidan bir narsa chiqardi. Bu to'qrang ipak galstuk edi. U kulimsirab:

— Unutishimga sal qopti-ya. Senga bayram hadyasi olgan ekan, ayrilishayotganlaringizda berishni unutibdi.

Javriya "O'sha xotin!" deb o'yladi. Galstukni tortib olib, parcha-parcha qilib yirtgisi keldi.

"Demak, u bilan ko'rishib turarkan!"

Bu noma'lum xotin uning bayram kayfiyatini bir pul qildi.

Yigit o'ziga uzatilgan galstukni oldi. Uning yuzlari sarg'aygan, ko'zlari cheksiz hasratga to'lgan edi. Javriya oddiy bir galstuk uni qanday qilib bu darajada mahzun etganiga hayron qoldi.

Hadyani ko'rib hissiyotga berildimi yoki sovg'a jo'natgan ayolni eslab hayajonlandimi? Bilolmadi.

U bu kichkina ipak parchasini ko'ziga surtar darajada ehtiyotlab o'tirganini ko'rdi.

— Uni juda ranjitib qo'yayapman, — dedi yigit. — Uni niho-yatda badbaxt qildim.

Karim javob bermadi.

Xursand, sho'x-u shodon ko'rinmoqchi bo'lsa-da, uning ko'zlari ham o'ychan boqardi.

— Bugun bayram, — dedi Karim. — Xafagarchilik oqshomi emas.

— Xafagarchilik oqshomi dedingmi?— deya takrorladi u va sekin bosh chayqab:

— Bitmas-tuganmas kechalar bular! — dedi so'ng.

Karim indamadi. Jim qolishdi. Nihoyat Karim:

— Xudoga shukur, ertaga bayram, — dedi. — Bu kecha ko'p o'tirib qoldik. Ertaga maza qilib uxlaymiz.

U Karimdan:

— Darrov ketmoqchimisan?— deb so'radi.

Javriya: "Qani endi, hadeb gap sotavermay tezroq ketaqolsay-di", deb o'yladi. Karimni qanchalik yaxshi ko'rmasin, shu topda u ko'ziga yomon ko'rinib ketgandi!

Negaki u o'sha xotindan galstuk olib kelgan edi.

Yo rabbiy, bu xotin kim bo'ldi o'zi? Nega u bu yerga kelib u bilan birga yashamaydi?

"Agar men uning xotini bo'lsam, u qayerda bo'lsa, men ham o'sha yerda bo'lardim".

Balki, bu ayol uning xotini emas, faqat sevgilisidir. Undan bosh-qa turmushi bo'lgan bir xotindir.

Javriyaning ichida cheksiz bir qiziqish hissi bor edi. Ayni paytda u hayratlanardi. Uning sevgan ayoli favqulodda bir ayol ekanligini, o'zi hech qachon o'sha xotinday bo'lolmasligini bilar edi.

Bu xotin juda baxtli bo'lsa kerak.

Ko'zlariga yosh quyilib kelganini sezdi. Qani endi o'zini yerga tappa tashlab, yer terinib va ustma-ust qarg'ish yog'dirib, baqirib yig'layversa, yig'layversa. Undan:

— Senga galstuk yuborgan xotin kim? — deb so‘ray olsa koshki.

Biroq unga bu savolni bera olmasdi.

Bunday savol berishga haqqi yo‘qligini bilardi.

Uning rashk qilishga haqqi yo‘q edi.

Uni bu qadar o‘larday, vafodor itday sevrishiga qaramay, u uni sevmagani, istamaganini tushunar va rashk qilishga haqqi yo‘qligini yaxshi bilardi. Bu nihoyatda alam qiladigan bir ish edi.

Hozirga qadar boshidan o‘tkazmagan bunday iztirobning o‘ziga xos lazzati ham bor edi.

Unga taalluqli barcha narsalarni sevardi, hatto, bu iztirobni ham.

“Bu galstukni yuborgan kim?” degan savol tilining uchida turgan, lablarini yondirib yuborayotgan bo‘lsa-da, jim o‘tirardi.

Jim o‘tirgancha unga boqar, “Uni sevguncha meni sevsan bo‘lmasmidi, Ollohim?!” deb o‘ylardi.

Endi ular yolg‘iz qolishgandi.

Anchagacha yuzma-yuz jim o‘tirishdi.

U o‘z o‘y-xayollariga botgan. Javriya bo‘lsa, jimgina unga tikiilib o‘tirardi.

Bir soatcha shunday o‘tirishdi. So‘ng u qaddini rosladi-da:

— Unutishimga sal qopti-ya, Javriya, — dedi. — Senga bir narsa opqo‘ygandim.

— Menga-ya?

— Ha!

— Nima ekan u?

— Bayram sovg‘asi. Senga bayram sovg‘asi bor, Javriya!

— Menga-ya?

— Ha!

O‘rnidan turdi, javonning bir tavaqasini ochib, bir juft ipak paypoq va sharf oldi.

Javriya shu zahoti bilmagan, tanimagan, u bilan qanday munosabatda ekanining tagiga etolmagan bir xotin unga galstuk yuborganidan his etayotgan rashkni unutdi-qo‘ydi.

Katta hayajon bilan:

— Mengami? Mengami? — deb so‘radi.

Bu sovg'alarni qo'l cho'zib olishga jur'at etmadi.

— Nima, yoqmadimi? — deb so'radi yigit.

— Yo'g'-ey, juda go'zal narsalar-ku bular.

Javriya bu narsalarni barmog'ining uchi bilan silab-siypadi. Ay-tishga so'z topolmadi. Bunday hadya berishgan choqlarida tashak-kur tariqasida aytiladigan nazokatli so'zlarni bilmasdi.

— Bularni meni eslab olibsan-da?

— Seni eslaganimga nega hayron bo'lyapsan, Javriya? — dedi. — Nima, biz do'st emasmizmi?

So'ng ovozi tovlanib:

— Axir, sen ham meni eslabsan-ku! — dedi.

Javriya beixtiyor:

— Seni hech qachon unutmayman-ku... — dedi.

Javriya cheksiz mehr to'la ko'zlari bilan unga boqdi.

Bu so'z qattiq ta'sir qilgandi. Biroq Javriya buning farqiga bor-adigan ahvolda emasdi.

U Javriyaga qarab kulimsiradi va:

— Men ham doimo seni kutib o'tiraman. Kelmagan paytlaringda izlab qolaman, — dedi.

Javriya beixtiyor yosh boladek quvonib, unga boqdi. Bu kecha kutilmagan bir baxt unga kulib boqqan edi.

Oh, shu qimmatli bayram sovg'alari.

U Javriyani o'ylaganining dalillari...

"Oh, Ollohim, qanday ajoyib bayram!" derdi u ichida. Inson ham shu qadar baxtli bo'la olishiga hech ishongisi kelmasdi.

O'sha xotin bo'lmasaydi...

O'sha xotin unga galstuk yubormasaydi...

Qanday soz bo'lardi!

Qanday soz bo'lardi!

Javriya hadyalarni silab-siyparkan unga savol berishga jur'at qildi:

— Bu chiroyli galstukni senga xotining yubordimi?

Savolni eshitib, u birdan jiddiylashdi. Yuzi juda jiddiy, mahzun va ma'nodor tusga kirdi.

— Mening xotinim yo'q, Javriya! — dedi. So'ng yanada bosiqlik bilan: — Endi mening xotinim yo'q! — deb takrorladi.

— Unday bo'lsa sevgan ayoling buni yuborgan bo'lsa kerak.

Javriya uning kattakon kafti yonog'iga yaqinlashganini ko'rdi. Yigitning issiq kafti uning yuzini bolakay yuzini siypagandek siypalarkan:

— Ha, jigarim, — dedi. — Bu galstukni menga jonimdan ham ortiq sevadigan bir ayol yubordi.

So'zlarkan tovushi titradi. Ko'zlari namlandi.

Galstuk yuborgan ayolni u g'oyat qattiq sevishi ko'rinib turardi.

U ko'z yoshini tutishga uringan kishining tovushiga o'xshash titroq ovozda dedi:

— Men u ayolni juda yaxshi ko'raman. U ham meni sevadi. Bu ayolni juda baxtsiz qilganman. Biroq ne bo'lsa bo'lgandir, men hamon sevadigan o'sha muqaddas ayol yubordi bu galstukni, Javriya. Buni onam yubordi.

— Onang bu yerdami? Istanbuldami?

— Ha.

— U bilan ko'rishib turasanmi?

— Yo'q.

— Qachongacha bunday bo'ladi? Yashirin yashash, qochib yurishing qachon nihoyasiga yetadi?

U qo'lini silkib, bu juda uzoq, balki abadiy davom etishi mumkinligini anglatdi.

— Sening ishing juda chalkash ko'rinadi, — dedi Javriya. — Qanday ish o'zi bu? Nahotki, biron chora topolmasak?!

Yigit kuldi va yonoqlari yonidagi qo'li asta-sekin yelkasi tomon suzdi.

Va birdan uni ikki yelkasidan tutdi.

Javriya entikdi.

Uning bu qo'llari, bu mushfiq qo'llar yelkasidan hech uzilmasligini xohlardi.

Doim shunday o'tirishsa, u doim shunday mehr bilan boqib turaversa.

— Javriya, sen ko'p yaxshi qizsan, — dedi u.

Javriya:

— Men Ollohning bir g'arib bandasiman, — deb javob qildi. — Bu ahvolim senga ko'p ma'qulga o'xshaydi chog'i.

— Sen mening eng yaqin do'stimsan, Javriya. Darddoshimsan. Men senga o'rganib qoldim. Tushunyapsanmi?

Ko'zlariga tikildi.

— Bu yerdagi hayotimni sal bo'lsa-da, yengillashtirgan ham sen bo'lding, — dedi. So'ng:

— Insonlarni yaxshi ko'rasan-a? — deb so'radi.

— Ha, bu yolg'onchilarni ko'p yaxshi ko'raman, — deb javob qildi Javriya. — Nechog'lik pastkash bo'lsalar-da, inson axir ular. Hammasining ham qandaydir yaxshi tomoni bor.

— Odamlardan uzoq yashash qiyin, Javriya. Ko'pchilikdan chetda, yolg'iz yashashga majbur bo'lishdan yomoni yo'q.

— Seni g'am bosgan, bilaman, — dedi Javriya. — Onang bor bo'lsa-yu, hatto, bayram kuni ham yoniga borolmasang. Uying bo'lsa-yu, borolmasang. Tushunaman.

Unga boqdi.

— Mening onam ham, uyim ham yo'q, ammo seni tushunaman. Endi men ko'p narsani tushunaman.

Birdaniga hayratga tushdi.

Haqiqatan ham u boshqa bir kishiga aylanib qolganga o'xshardi.

Oldinlari o'ylab ham ko'rmagan narsalarni bilar, avvallari his qilmagan narsalarni his qilar, ilgari borligidan mutlaqo xabari bo'lmagan tushunchalarga aqli yetadigan bo'lib qolgandi. Va ilgari unga tamoman yot bo'lgan beg'ubor bir hissiyot bilan, go'yo avvallari bironta erkakka berilmagan pokiza bir vujud bilan uni sevar edi.

Uning issiq qo'llari yelkasiga tekkan lahzada qalbida uyg'ongan hayajonni u hozirga qadar hecham, biron marta his qilmagan edi. Uni sevmog' Javriya uchun o'z-o'zini birdaniga kashf etmoqqa o'xshardi.

— Sen odamlarning eng yaxshisidan, Javriya, — dedi. — Sen juda yaxshisan. Seni xonamda, o'z yonimda ko'rdim deguncha...

Yana bir narsa demoqchi edi.

Ajabo nima demoqchi edi?

Javriya buni hech qachon bilolmadi.

Chunki birdaniga eshik taqillab, so'zi bo'linib qoldi. Bir-biridan sal uzoqlashdilar.

U eshik tomon yo'nalib, ochdi.

Ostonada Karim ko‘rindi.

Javriyaga Karimning rangi biroz oqargandek tuyuldi.

Karim uning qulog‘iga nimalarnidir pichirladi. Uning yuz-ko‘zidagi ma‘no o‘zgarmasa-da, rangi o‘chdi.

— Yo‘g‘ey, azizim, — dedi u.

Karim shivirlashda davom etdi.

Javriya ichkariroqqa o‘tib, to‘shak ustida o‘tirdi. Biroz gangib qolgan bo‘lsa-da, mas‘ud edi. Ularning pichir-pichiridan biroz xavotirlanayotgan bo‘lsa-da, qalbini qamragan so‘ngsiz baxtiyorlik hissi og‘ushida sarmast edi.

Ne bo‘ldi bu kecha, yo Rabbim?

Hayot bunchalar go‘zal bo‘lmasa?! Yashamoq naqadar go‘zal.

Dunyoda yomon narsaning o‘zi yo‘qdek tuyulardi unga.

Dunyoda barcha narsa go‘zal va borliq baxt-u saodat og‘ushida.

Karimning yuzi buncha sovuq bo‘lmasa, u nimalar deb pichirlayapti, ajabo?

Uning aytayotgan gap-so‘zlari Javriya tushgan bu baxtli-saodatli olamga putur yetkazishi mumkinmidi?

Javriya bu haqda, hatto, o‘zi o‘ziga savol berishdan ham qo‘rqdi.

Ular anchagacha shivirlashdilar. Keyin u devorga osig‘liq kamzulini olib, indamay kiyindi.

Nimasi o‘zi bu?

Karim unga ne dedi? Qayoqqa ketyapti?

Ne zamonlardan boshi ustida gir aylanib yurgan tahlika birdan xavf solib, o‘rtaga chiqdimi yo?

Javriyaga yuzlandi. Bo‘g‘iq tovushda:

— Javriya, sen yot! .. — dedi. — Tashqariga chiqishimga to‘g‘ri kelyapti. Kalitni olib ketaman. Kelgach, eshikni o‘zim ochaman. Sen uxlayver.

Chiqib ketishdi.

“Sen uxlayver! ” dedi. Uyqu...

Javriya hech qachon bugungiday bedor tong ottirishni istamagan edi. Baxtiyorlik onlarini bedor o‘tkazishni xohlardi.

Unga qanday go‘zal hadyalar berdi. Qanday yaxshi gaplar aytdi.

Qayerga ketdi ekan?

Javriya o'rnidan turib, eshik tomonga yo'naldi. Qulog'ini eshikka bosib tingladi. Zinapoyadan tushayotgan oyoq tovushini eshitgisi keldi.

Biroq hech narsa eshita olmadi.

So'zi bo'linib qolgan edi.

Javriya so'zning oxirini qachondir eshitadimi-yo'qmi — bilmasdi.

"Meni sevarmikan?" deb o'ylagancha, dasturxon tomonga yurdi.

Shisha tagida qolgan ozgina sharobni bardaqqa quyib, bir ho'plashda yutdi.

"Bu kecha kerak bo'lsa tog'larni talqon qila olaman!" deb o'yladi.

"Qo'ng'iroqchalarni taqib olib, ajoyib raqs tushishim mumkin!"

Qani endi sharmanka bo'lsa... Majidiyako'ydagi kazinoda va Galatadagi Yo'rgining mayxonasida eskiroq sharmanka bor. Javriya kayf qilgan choqlarida sharmankaning dastasini aylantiraverardi.

Sharmankadan kuy eshitalardi.

Sayoqlar:

— Yashavor, Fosforli! — deb qiyqirishadi.

Qani endi bu kecha sharmankalar chalinsa... Qog'oz fonarlar porlasa...

U qog'oz fonarlarni va sun'iy gullarni juda yaxshi ko'rardi.

Qani endi Javriya qadahlarni urib sindirsa...

— Fonar-u mushaklar sendan aylansin, yasha, Fosforli! — deb qichqirishsa edi sayoqlar...

Bugun Javriyaning bayrami. Javriya uchun haqiqiy bayram bo'ldi bugun!

— Yondim-ku, Ollohim! — deya hayqirib stol ustidagi qadahni musht urib sindirgisi, so'ng necha kunlar davomida yaralangan kaftini oppoq doka bilan bog'lab, kezgisi kelardi. Kayfi taraqligidan chap qo'lini karnay qilib, orqaga tupurgisi kelardi.

Chirt etib bir tupuradi-da: "Hammangizga tupurdim. Sevgilim meni sevadi. Endi men uning jazmaniman!" deya qalang'i-qasang'ilarni lol qoldirgisi kelardi.

"Uning jazmani!"

Maqtangisi kelib qoldi.

Axir uning yelkasidan tutdi, yonoqlarini siladi.

Bu oqshom uni kutgan edi.

Unga qanday shirin soʻzlar aytdi. Shoir boʻlib ketgandi u bu kecha.

Sharob tugab bitgandi. Pastga tushib, sharob keltirsammikan, deb oʻyladi. Biroq buni xavfli deb topdi.

Harholda ular behudaga ketgani yoʻq. Bir tahlika borligi aniq.

Bu yigitni odamlardan chetda yakka-yolgʻiz yashashga majbur qilgan sir nima ekanini hech bilolmadi.

Unga taalluqli hech narsani tushunolmay hayron edi.

Sharob ichishdan umidi uzilgach, kayfi baland boʻlmasa-da, mastlarcha chayqalib, yotoq tomon yoʻnaldi.

Toʻshakka yuztuban tushib yotdi.

Boshini yostiqqa burkadi. Oʻzi tushunib yetmagan bir sababdan, baxtiyorlikdanmi yoki iztirobdanmi, xullas, ne boisdan ekanini oʻzi ham bilmagan holda hoʻng-hoʻng yigʻladi.

Javriyaga umrida hech nasib boʻlmagan bu baxtiyorlik har holda eng yuksak choʻqqisiga koʻtarilgan edi. Shundan keyin uning toleyi yana pastlashib ketdi.

Falokat ustiga falokat yogʻildi, boshi iztirobdan chiqmay qoldi.

Oʻsha kechasi u, oʻzi aytganiday, tezda qaytib kelgani yoʻq. Tong yorishay degan bir paytdagina qaytib keldi.

Javriyaga:

— Sen darhol oʻrningdan tur-da, ketgin, — dedi. — Vaziyat shuni taqozo etyapti.

Yuz-koʻzi juda soʻlgʻin edi.

Izoh berib oʻtirmadi. Javriya ham izoh talab qilib oʻtirmadi.

Uning butun umri oʻgʻri-kazzob, jinoyatchilar, qochoqlar orasi-da oʻtgan.

Erkak kishining qovoqlari uyulib, yonoqlari ucha boshlasa, falokat oyoq ostida deyaver.

Javriya toʻshakdan turib, shosha-pisha kiyindi.

Sovgʻalarni qoʻliga olib, eshikdan chiqayotganida u Javriyaga yana qoʻl uzatib:

— Javriya,— dedi,— bu kecha ko‘p yomon ish bo‘ldi. Endi anchagacha bu yerga kelmagin. Hech kim meni ko‘rmasligi lozim.

Javriya bu shunchaki ehtiyot chorasi emasligini tushundi. Bu gal haqiqatan ham bir tahlika borligi aniq.

— Ne bo‘ldi?— dedi u. — Menga ishonishing mumkin. Meni endi yaxshi bilasan-ku.

— Javriya, oppog‘im. Bilasanki, men yashirin hayot kechir-yapman. Kecha bir ehtiyotsizlikka yo‘l qo‘ydim. Necha yillardan beri ko‘rmagan onamni borib ko‘rdim. Meni qo‘lga tushirish uchun uning orqasiga odam qo‘yishgan ekan. Bizning uchrashganimiz-dan xabar topishgan. Meni topa olishmagan, ammo onamni qo‘lga olishibdi. Onamni...

Rangi o‘chib, somondek sarg‘ayib ketgandi. Davom etdi:

— Bu yerga bildirmay kirib-chiqish endi xavfli. Onam tergov-dan qutulgunga qadar bu yerga kelma.

— Men bundan qanday xabar topaman? — dedi. — Endi seni qachon ko‘rishim mumkin?

— Bir oydan keyin. Roppa-rosa bir oydan keyingina bu yer-dan o‘tgin. Tushundingmi? Agar tushdan keyin soat uchda Ka-rim eshik oldidagi o‘rindiqa o‘tirgan bo‘lsa yaxshi, o‘sha kecha hamishagidek bu yerga kelaver. Aks holda yana bir oy kut. Har oyning o‘sha kunida o‘sha soatda bu yerdan o‘t.

Javriya yig‘idan ovozi bo‘g‘ilib:

— Xo‘p, shunday qilaman! — dedi. — Xavfdan qutulib, sen bilan uchrashish imkoni paydo bo‘lgunga qadar shunday qilaman...

So‘ng yolvorgan nigoh bilan unga boqib:

— Nega bunday qilishadi? — deb so‘radi. — Nega seni qidi-rishyapti? Aybing og‘irmi?

— Men o‘limga mahkum etilgan odamman.

Javriya avvaliga tushunmadi. So‘ng a‘zoyi badanini titroq bosdi. Unisi:

— Sirdan hukm etilganman! — dedi. — Agar qo‘lga tushsam... Bilasanmi, nima bo‘ladi?

Javriya buni juda yaxshi tushunib turardi. Faryod urib yig‘la-gisi keldi. Uni qo‘lidan olib, dor tagiga opketishadi, deb qo‘rquvga tushdi.

— Aybing nima? — deb so‘radi.

— Qo‘y endi bu gaplarni. Faqat shuni bilki, arzimagan ehtiyot-sizlik oqibatidan qurbon bo‘lib ketishim turgan gap.

Javriya ich-ichidan qaynab-toshib kelayotgan iqrorini to‘xtatishga endi qodir bo‘lmay qoldi. Ko‘zlaridan tirqirab otilib chiqayotgan yoshlarni to‘xtata olmaganiday, iqror so‘zlari ham o‘z-o‘zidan lablaridan otilib chiqib boshladi:

— Seni o‘ldirishmoqchimi? Iloyo, seni osmoqchi bo‘lgan qo‘llar irib tushsin. Seni qanday sevishimni, senga bir itdek sadoqatli ekanimni nahotki sezmayapsan?! Seni bundan so‘ng hech ko‘rmasam ham mayliga. Sen tirik bo‘lsang bas... Sening o‘rningga mening o‘lganim yaxshi... — derdi u.

U Javriyaga hech narsa demasdan, ikki yelkasidan tortib, bag‘riga bosdi. Ko‘ksiga bosh qo‘yib o‘krayotgan qizning sochlaridan o‘pib:

— Azizim, — dedi xolos.

Shu orada zinapoyadan kimningdir shitirlagan oyoq tovushi sezildi. Ko‘p o‘tmay eshik ohistagina taqilladi. Karim ostonadan hatlar ekan:

— Tez chiqib ketsin! — dedi.

Javriya kaftining orqasi bilan ko‘z yoshlarini artib:

— Qanday chidayapsan, portlab ketmayapsanmi, Karim aka?! — dedi-yu eshikdan chiqdi-ketdi.

Qo‘lida mehr bilan bag‘riga bosgan hadyalar bor edi.

Bu u bilan oxirgi ko‘rishishi bo‘ldi. Shundan keyin uni ko‘rgani yo‘q.

Bir yildirki, Javriyani mumday eritib bitirgan bu munosabat shu zaylda nihoyasiga yetgan edi.

Bir yildirki, Javriya javobsiz sevgi otashida yonib, erib-bitishdan o‘zgacha bir huzur topgan edi.

Bir yildirki, uning o‘zini sevmasligini, seva olmasligini bilgan, o‘ziga ayol sifatida qaramasligini his etgan, unga faqat do‘st deb qarashini bilgan holda ishq otashida yonib yashadi.

Shunga qaramay u qachondir Javriyaning ayolligini ko‘rishidan, ayol sifatida sevishidan umidvor edi.

Goh-goh quturib toshgan bir jo'shqinlik ichida o'zidan ketgan, ichkilikka berilgan, sarson-sargardon tentiragan, chirkinlig-u qabohat quchog'iga otilgan bo'lsa-da, asos e'tibori bilan uni tanigani, uni sevgani uchun ruhini bir nur yoritib, orom berardi.

Javriyani unga bog'lagan tuyg'u hayotiga yashindek birdan yorib kirgandi.

Javriya ham to'fonga duch kelib, egilib-bukilgan kuchsiz novdadek, bu hissiyotga taslim bo'lgandi.

U bilan tanishganidan keyin qalbining to'rida shu choqqacha pinhon yotgan, uyqu og'ushidagi muhabbat tuyg'usi birdan uyg'onib, jo'sh urib ketgan edi. Butun tuyg'ulari birdan ko'z ochib, kurtak yozgan edi.

Javriya hech qachon ko'rmagan onasi, qalbida hamon tirik bo'lgan otasi, dunyoga kelmagan, kelgan bo'lsa-da, o'zi ko'rmagan-bilmagan aka-uka, opa-singillari, iffatli qiz bo'lmagani uchun peshonasiga yozilmagan qallig'i, hech qachon nasib bo'lmaydigan eri o'rniga ham uni sevardi.

Uni hamma-hammasi uchun, hammasini nechog'lik sevishi mumkin bo'lsa, shunchalik sevib qolgandi.

Uni bir oydan so'ng ko'rishi mumkin edi.

Bir oy o'tishini kutish, buning ustiga, uning hayoti qil ustida turganini bila turib, bu bir oyni o'tkazish Javriya uchun jahannam azobidan ham o'tib tushdi.

Qayoqqa borishini, ne qilarini bilmasdi.

Istanbul birdan torayib qolgandek bo'ldi. Bu ulkan shahar to'satdan kichrayib qolgandek tuyulardi unga.

Ko'chalar odamni dilgir qiladigan darajada g'amboda. Mayxonalardan mog'or-u axlat hidi anqiydi.

Dengiz qo'rg'oshin rangiga kirgan.

Havoning qovog'i soliq, go'yo shahar ustiga qo'rg'oshin qubba to'ntarib qo'yilganga o'xshardi.

Javriya o'zini qo'ygani joy topolmas, goh u yoqqa, goh bu yoqqa yo'l olardi. Bir soat oldin Edirnaqopida turgan bo'lsa, bir soat keyin uni Machqada, Toshliqda ko'rishardi.

Yoniga kelmaslik to'g'risida ogohlantirganidan beri Javriya Istanbulda boradigan joy topolmas, qo'nimi yo'q edi.

Oqshom tushdi deguncha Najotibey ko'chasidagi ombor tomonga borgisi kelardi.

Uyidan quvilgan mushukdek darbadar bo'lib qoldi.

"Endi uni bir oy ko'rmayman harholda", derdi. "Birdan uni tutib olishsa-ya..."

Bu fikr xayolidan o'tishi bilan a'zoyi badani muzlab qolgandek bo'lardi.

Uning o'limga hukm etilganini bilgan daqiqadan boshlab yashash Javriya uchun do'zax azobiga aylandi.

— Hozirgacha tutqich bermabdi, bundan keyin ham, inshoolloh, qo'lga tushmas,— deya o'ziga taskin berardi. So'ngra birdan achchiqlanib: "Birovni pichoqlashning nima keragi bor edi?" deb to'ng'illab qo'yardi.

— Biroq u odam o'ldiradigan kishiga o'xshamaydi hech! ..

U bunday ish qilishi mumkinligiga ishonmasdi.

— Ajalini so'rab oladigan kishilar ham bo'ladi-ku...

Aybi ne bo'lsa bo'lsin, ne sababdan o'limga hukm qilingan bo'lsa bo'lsin, Javriya uchun farqi yo'q.

Javriya uchun bu yigit uni xastaligida ko'chaga tashlab ketmagan, o'limga hukm qilingan bir qochoq bo'lsa-da, unga achinib, o'z uyiga olib kelgan va bir hafta uni boqqan yaxshi inson edi.

U og'ir-vazmin va yaxshi inson...

Bayram oqshomi...

Uni kutib, dasturxon tuzagan, unga hadyalar bergan bir do'st edi u. Javriya hech kimdan ko'rman hurmat-izzatni undan ko'rdi.

— Qani bir tashla-chi, Fosforli! — deya uning qorin o'ynatishini istamagan, raqi anqigan lablari bilan dudoqlarini o'pmagan yagona erkak ham u edi...

U tamoman boshqacha odam. Hech kimga o'xshamaydigan favqulodda bir kishi. U bilan yaqinlik tufayli Javriya boshqa kishiga aylandi.

Javriya ilk bor uning yonida o'zining inson ekanini his qilgandi. U Javriyaga aslzoda xonimlardek muomala qilgan edi.

— Go‘yo men ko‘prik ostidan chiqqan isqirt ayol emas, balki ota-onasi huzurida tarbiyalangan boyvuchcha xonimdek! — derdi.

Undan juda minnatdor, uni butun qalbi bilan sevadi.

Ajabo, uni yana bir marta ko‘ra olarmikan?

“Uni qo‘lga tushirishsa nima bo‘ladi?” Bu fikrdan jigari ezilib ketganday bo‘lardi.

“Uni turmaga tiqishsa-ya!”

Turma bo‘lsa go‘rga-ya, lekin, axir, u o‘limga hukm qilingan kishi-ku.

Javriya o‘limga hukm qilingan kishilarni ko‘rgan.

Yo Rabbim, ularning kunini hech kimning boshiga solmagin!

Ularni sevgan baxti qaro xotinlarning ahvolini aytmay sizmi?!

Javriya Tentak Marikani esladi.

Uning o‘limga hukm etilganini bilgan kundan beri ko‘z oldiga nuqul Tentak Marika keladi.

U paytlari unga “Tentak Marika” deyishmasdi, ismi “Kishmish Marika” edi. Galataning eng sho‘x qizi edi. Javriya uning sirtoga¹ raqs tushishlarini, yunoncha aytgan qochirimli qo‘shiqlarini hech unutmaydi. Marika bir kulsa bormi, mayxona yorilib ketgudek bo‘lardi.

Bechora Marika...

Xullas, u Qatiqchi Atemni o‘ldirgan Po‘rim Umarni yaxshi ko‘rib qolgan edi. Umar uncha kelishgan yigit bo‘lmasa-da, o‘ziga bino qo‘ygan yigit edi.

Qoshlarini chimirib, kastumini yelkasiga yelvagay tashlab yurardi.

Kaftining orqasi bilan mo‘ylovini silab qo‘yardi. Marika uning po‘rimligiga uchgan bo‘lsa kerak.

U Galataga Bursadan kelgan edi. Bu bursaliklar doim bir baloni boshlab yurishadi.

Po‘rim Umarni birinchi ko‘rishdayoq Javriya:

— Bu molning zoti past!.. — degan edi.

Marika uni qanday qilib sevib qolgan, Xudoning o‘zi biladi.

Yo rabbim, odam ham shu qadar o‘larday sevadimi, axir?! Vaholanki, u qachon qarasang Marikani do‘pposlaguvchi edi. O‘lasi qilib urardi.

¹ **Sirto** — yunoncha raqs turi.

Bir kuni ulfatlar Barbaning mayxonasida otib o'tirishgandi. Teparoqdagi stol yonida Marika bilan Po'rim Umar o'tirishgandi.

Yon tomondagi stolda o'tirgan bir mast yigit:

— Barba, birr jigarr kabob pishirr!.. — derkan Marikaga ko'z qiri bilan tikildi. Po'rimning quturib ketishi uchun shu bir qarashning o'zi yetarli bo'ldi.

“Juda badgumon yigit edi!..” Baloning naq o'zi edi.

Po'rim birdan jigarr kabob buyurgan yigitga o'girildi:

— Sen jigarr kabob deb nimaga ishora qilyapsan? Meni haftafahm deb o'yladingmi? Mening lankamga “jigarrim kabob bo'ldi” deyayotganingni bilmaydi deb o'yladingmi?! — dedi-yu, sapchib turib, u yigitning hiqildog'idan bo'g'ib, yerga tappa bosdi.

Javriya u kechani hech unutmaydi. Uning yonida o'tirganlar ham irg'ib oyoqqa qalqishdi.

Bir ola-tasir boshlanib ketsa bo'ladimi?!

Qiyomat qoyim bo'ldi... Bu g'avg'oga hech aloqasi bo'lmanlar ham mushtlashib ketishdi. Likopchalar, qadahlar havoda uchdi.

Barbaning o'sha paytdagi ko'rinishi hamon yodida. Burni yanada uzayib ketganga o'xshardi. Barba, Barba...

Javriyaning boshiga ham bir qadah uchib kelib tegdi.

O'ng qoshi orasida o'sha yaraning izi qolgan.

O'sha kechasi Po'rim u yigitni chavaqlab tashlagan edi. Hammasini guvohlikka chaqirishdi. Sudga chaqirtirishganida sud raisi unga bir yomon qarab qo'ydi-da, qoidaga ko'ra ismini so'radi. Shunda u:

— Janjal chiqqan joyda guvohning ismi nima ham bo'lardi, Raisbey? — degan edi. — Ismim Javriya... Sharifim bo'lsa Fosforli... — dedi.

O'sha kuni sudya uni so'kib bergandi.

Marika Po'rimga ipsiz bog'langan edi. Bu yigit xotinlarning boshini aylantirishning hadisini olgan edi. Tamom vassalom.

Marika unga pul topish uchun dugonalariga yalinib, ularning mijozlarini olardi. Javriya u haqda dugonalariga:

— Bu xotin xotin emas. U temir xotin, charchash neligini bilmaydi, — derdi.

Oh, bechora Marika. Po‘rim Qatiqchini o‘ldirayotganida o‘ziga ham o‘lim jazosi berishlari mumkinligini hech o‘ylamaganmikan?

Arzimagan bir qimorni deb odam o‘ldirish mumkinmi, axir?! Qolaversa, besh yarim lirani deb-a?!

Qatiqchi qimorbozlarning eng zo‘ri edi.

Hiyla ham ishlatar, oqibatda ora-cho‘ra kaltak ham yeb turardi. Po‘rim uni o‘ldirganini eshitgan butun Galata:

— It qavmida ketdi bechora... — degan edi.

It qavmida ... Axir, u bu qiziqqon Po‘rimni aldamaslik kerakligini bilmasmidi? Qimorda hech kim Po‘rimning oldida ip esholmasdi. Ne-ne usullarni bilmasdi u. Shunday usta bo‘lsa-da, Qatiqchining fribini bilmay qolgan. Besh yarim “qo‘qon”... Bor-yo‘g‘i besh yarim “qo‘qon” yutqizgan xolos.

Do‘ppi tor kelganda besh yarim chaqa ham asqotishi mumkin. Biroq...

Besh yarim “qo‘qon” deb kishining bu qadar kek saqlab yurishi yaxshi emas-da, to‘g‘rimi?

Po‘rim qamalgan kunlari Javriya Marikani ko‘rib qoldi. Ustboshi, yuz-ko‘zi aftoda bir holda tergov idorasi oldida poylab o‘tirardi.

Bu ahvol oylab, balki, bir yildan ko‘pga cho‘zildi.

Bechora Marika.

Oxiri Po‘rimni o‘limga hukm etishdi. O‘sha kechasi ham u Marikani uchratgandi. Ko‘prik ustida unga duch keldi. Marikaning yuzi ko‘karib ketgan. Lablari qimtilgan, ko‘zlari bejo, bir nuqtaga tikilgan ko‘yi ketib borardi. Javriyani ko‘rmay o‘tib ketdi.

— Marika... Marika!.. — deb qichqirdi.

Bechora Marika. Gulday bir qiz edi.

Endi bo‘lsa yuzlari so‘lg‘in, so‘lib bitgan, aftoda.

— Marika...

— Ovozingni o‘chir, Javriya! — jerkidi u. — O‘chir!

— Qayoqqa ketyapsan?

— Otamning yoniga! — dedi u. — Qayerdan bilay qayoqqa ketayotganimni?

— Yur, Barbanikiga boraylik, dugonajon, yuraqol. Rang-ro‘ying bir holda. Bir narsa ichaylik.

— Ichgim yo‘q.

— Yur, deyman senga. Yoki shu yerda, ko‘prik ostida o‘tirib, meni kut. Kut meni, raqi olib kelaman.

Javriya borib, bor puliga bir shisha raqi sotib oldi.

Qodiko‘y bandargohidan Xalij bandargohiga o‘tiladigan kichik ko‘prik yonida Marika oyoqda turib, shishani bir ko‘tarishda bo‘shatdi. So‘ng Javriyaning yelkasiga bosh qo‘yib, shishani suvga otdi.

— Uni o‘limga hukm etishdi!

Boshini Javriyaning yelkasidan ko‘tarib, bor ovozi bilan qichqirdi:

— Yo‘q... Yo‘q... Yo‘q...

Javriya qo‘li bilan uning og‘zini yopdi.

— Dugonajon, ovozingni o‘chir! — dedi u. — Politsiyaga opketishadi bizni. Mast ekaningni bilib qolishadi.

Javriya yomon qiz emasdi. Unga chin dildan achinayotgan edi, biroq politsiya uchastkasida tong otirishga kimning tobi bor deysiz.

O‘sha kechasi uni zo‘rlab Barbanikiga olib ketdi.

Barba derazalarni zich yopdi. Saharmardongacha Marikani rosa ichirishdi.

Shu Barba qanday jo‘mard odam-a! G‘amxo‘r, birovning dardini tez payqaydigan kishi u. “Bu Barba yurak doktori, qalb tabibi!” deb o‘yladi Javriya.

Umar qatl etilgan kun esida. O‘sha tong nihoyatda mudhish bo‘lgan edi.

Uning o‘limga hukm etilganini eshitgan kundan buyon... o‘sha Sulton Ahmad maydoni... o‘sha xaloyiq... o‘sha dor ko‘z oldidan hech ketmaydi. O‘sha kuni tomoshaga chiqqandek, maydonga odamlar tiqilib ketgandi.

Teshikkulcha sotuvchi bola:

— Yangi teshikkulcha... Yangi teshikkulcha!.. Issiqqina! — deya qichqirib olomonni oralab yurardi.

Javriyaning dimog‘iga teshikkulcha hidi urilgandek bo‘ldi. Umarning qatl etilishini kutayotgan odamlar talasha-talasha xushbo‘y teshikkulcha yer edilar.

Javriya o'sha manzarani ko'z oldiga keltirdi. Qamoq aravasining maydonga kirib kelishi ko'z o'ngida jonlandi.

Po'rimni ko'rish uchun Galataning barcha qalang'i-qasang'ilari dorga yaqin joylashib olishgandi.

Po'rim asl yigit edi, tamom-vassalom. Hatto, dor ostiga opkeshlaridan oldin soqolini olgan. Sochlarini ho'llab taragan, lojuvard kamzulining ko'krak cho'ntagiga qirmizi ro'molcha tiqib olgan.

Hamon o'sha-o'sha olifaligi va po'rimligi qolmagan. Javriya uning dor ostiga shaxdam qadam tashlab borayotganini xuddi hozir ham ko'rayotgandek bo'ldi.

Javriya undan keyingi voqeani ko'rishni xohlamagan, ko'ngli aynib, teskari qaragan, yerga tufurib, maydondan chiqib ketgan edi.

Bir necha kundan keyin Marikani Galata sohilida uzala tushib yotgan holda ko'rdi.

O'lganmikan deb qo'rqib ketdi. Yo'q, g'irt mast ekan.

O'ziyam unaqa-bunaqa emas, mutlaqo uchib qolgan edi.

Uni o'ziga keltirishga urinayotganida politsiyachilar kelib qolgan, ikkovini birga deb o'ylab, Marikani kasalxonaga, Javriyani politsiya mahkamasiga olib ketishgandi.

Tekshirishganida u kasal chiqdi. Bir necha hafta tanosil kasalliklari shifoxonasida davolandi.

Bu uncha xavfli kasallik emasdi. Doim yo'liqib turadigan kasallik.

Undan so'ng na Javriya, na Istanbulning barcha politsiya mahkamalari, qoraqo'llari Marikani biron marta bo'lsin hushyor ko'rganlari yo'q.

Topsa raqi, topsa sharob, topmasa qo'lbola spirt ichardi.

Ichkilik uni sob qildi, oxiri aqliga ham putur yetdi. Shu boisdan uni "Tentak Marika!" deb chaqiradigan bo'lishdi.

Tentak Marika!..

Javriya uni esladi deguncha:

— Yo'q... Yo'q! — dedi. — Uni qo'lga tushirisholmaydi!

Uning qo'lga tushishidan juda qo'rqqan kezlarda shunday umid qilardi. "Nega endi tutilar ekan? Modomiki, hozirga qadar qo'lga tushmagan ekan..." deb o'ylardi.

Uning qo'liga tushishidan va uni boshqa ko'rolmasligidan qo'rqqani uchun o'zini qo'yarga joy topolmasdi.

Bir oyning tezroq o'tishi, Najotibey ko'chasidagi ombor oldidan o'tish va, uning aytganiday, Karimni eshik oldida kursida o'tirgan holda ko'rish uchun Javriya aziz umrining yarmini berishga ham tayyor edi.

— Yarmi ham gap bo'ptimi? — derdi u. — Unga jonim sadaqa. Uning dardida ado bo'ldim-ku...

Shu orada Barbanikiga bir necha bor bordi. Barba uning ko'zlaridan og'ir kunlarni boshdan kechirayotganligini angladi.

Hamma-hammasi Javriyaning qora, go'zal ko'zlaridan ayon edi.

Ko'cha xotinlarining, balki, hech birida unikidek ma'nodor, ichidagi dardi-yu, sevinchi yaqqol aks etib turadigan ko'z yo'q edi.

Hamma narsa uning ko'zlaridan ayon bo'lib turardi.

Barba unga:

— Xudo haqqi, Javriya, sen oshiq bo'lganga o'xshaysan, — dedi.

Otasidek qadrdon bo'lgan Barbaga dardini to'kib solgisi keldi.

Biroq og'ziga qulf urilgan. Agar u to'g'risida birovga bir og'iz gap aytsa bormi, sir ochilgan va, ehtimol, uni boshqa hech ko'rolmagan bo'lurdi.

Javriya u haqda og'iz ochish naqadar xavfli ekanini bilardi.

Uni hech kim bilmasligi lozim. U Javriya uchun Istanbul kechalarning qorong'i qo'riga ko'milgan eng totli bir sir bo'lib qolishi kerak edi.

Shu geroin balosi hech kutmagan, hech o'ylamagan bir paytda boshiga tushdi.

Bu qadar baxtsizlik hech kimning boshiga tushmagan bo'lsa kerak.

Javriya har kuni barmoq bukib, kun sanardi. Nihoyat o'sha kunga ham oz qolgandi.

Najotibey ko'chasidagi omborning oldidan o'tishiga atigi bir hafta qolgandi.

Uni izlab boradigan kunlar yaqinlashgan sayin Javriya yana umidlana boshladi. Uning nekbin qalbi: “U bu xavfdan ham eson-omon qutular!” deya sevinardi.

Nihoyat uni ko‘radi.

— Men o‘z toleyimga ishonaman! Men omadli odamman,— derdi.

Haqiqatan ham u o‘z-o‘ziga qattiq ishonardi.

Bir haftadan so‘ng ombor yonidan o‘tadi, shunda Karimni kursi ustida o‘tirgan holda ko‘radi.

Oppoq sochli boshi shirakayflikdan yon tomonga og‘ib tushgan, har doimgiday og‘zi qulog‘ida, labida sigareta...

Keyin...

Oh, undan keyin...

O‘sha kechasi qosh qoraygach, yo‘q, yo‘q, tun yarimlaganda u yerga boradi.

Zinapoyaga tirmashadi, yo‘q, yo‘q, qanot bog‘lab uchib chiqadi.

Ajralishlaridan oldin, Karim xonaga kirmasidan burun Javriyani bag‘riga bosib, “Azizim!” degandi.

Hech qaysi erkak unga bunday shirin va mushfiq tovushda “Azizim” demagan edi.

Erkaklar Javriyaning o‘z hirslarini qondirishini istashardi xolos. Ularning hech biri Javriyani xursand qilishni, baxtiyor qilishni, muhofaza qilishni, o‘zlari emas, Javriyaning ko‘ngli uchun uni silab-siypab, erkalatishni, hatto, o‘ylamagan ham.

Javriyaga g‘oyat pokiza munosabatda bo‘lgan, unga mushfiqona yondashgan, uni o‘ziga yaqin olgan va uni samimiy erkalatgan yagona erkak u bo‘ldi.

Javriya uning uyiga borib, uni topsa nelar bo‘lar edi, ajabo?

Javriya yuragida borini unga allaqachon aytib bo‘lgan.

Ha, Javriya unga dilda borini aytib bo‘lgan va u Javriyani bag‘riga bosib, “Azizim” degandi.

Endi uning hayoti tubdan o‘zgarib ketsa kerak.

— Uning sevgilisi bo‘laman! — derdi u.

Biroq eng muhimi bu emas. Uning Javriyani qadrlashi dunyodagi eng katta baxt-saodat edi.

U yoqtirgan, o‘ziga yaqin olgan ayol bo‘lish...

Biroq shu geroin ishi hamma narsani ag'dar-to'ntar qilib yubordi. Bu falokat hech kutilmaganda, bevaqt yuz berdi. Shu sababdan u uni yo'qotdi, qaytib ko'rmadi.

Javriya o'tgan bir oy ichida yashash uchun, yashagani uchun, yana non va aroqqa pul topish uchun badanini unga-bunga sotgan edi.

Bir kechasi bir burchakda yana mijoz poylab turgan paytda o'sha "it emgan, nomussiz" qo'liga geroin paketlarini tutqazib, "Tezda shularni ol... Men sendan keyin olaman", deb ko'zdan g'oyib bo'lgan edi.

Javriya ne bo'lganini tushunib ham yetmay, qo'liga tutqazilgan paketchalarda ne borligini bilishga ulgurmay ham turib, atrofini politsiyachilar o'rab oldi.

Juda ahmoqona ish bo'lgandi bu.

Politsiyachilar uni hovuchida paketcha bilan ushlab olishdi.

— Bu nima, ey qiz?

U savolga samimiyat bilan:

— Men ham bilmayman, Akajon... — deb javob berdi.

Biroq politsiyachilarni tanigach, yuragi shuv etdi, qo'lidagi paketchalarda nima borligini darhol tushundi.

Bu geroin edi.

Politsiyachilardan biri undan:

— Endi geroin sotishga o'tdingmi, Fosforli? — deb so'radi.

Ikkinchisi:

— O'zini-ku tonnalab sotardi. Endi grammlab sotishni o'rgana boshlabdi-da! — deya go'yo zo'r gap aytgandek mamnun ishshayib qo'ydi.

Uchinchisi bo'lsa jahldor ekan.

— Xo'sh, yoningga kelgan kishi kim edi?

— Qaysi kishi?

— Senga bu paketlarni bergan kishi?..

— Tanimayman uni, Akajon!

— Bizda tezda aqlingni kiritib qo'yishadi, shunda darrov tanib qolasanki...

Qoraqo'llarni, politsiya markazlari, mudiriyatlarni yaxshi bilardi.

U yerga oborishganida hech qachon qo'rqmagan. Biroq bu gal...
O'z-o'ziga:

"G'arib-u bechora Javriyaning dodini kim ham eshitardi?" dedi.
Bu ishdan qutulish oson emasdi.

Haqiqatan shunday bo'lib chiqdi.

Javriya yoqasiga yopishgan bu balodan qutula olmadi. U ko'chani yozilmagan axloq qoidalariga qattiq rioya qiladiganlar toifasidan edi.

Javriyaning tushunchasiga ko'ra, qo'liga paket tutqazgan "o'sha ablah" unga o'z sirini ham ishonib topshirgan hisoblanardi.

Javriya hozirga qadar o'ziga aytilgan sirni boshqa hech kimga aytgan emasdi.

U o'ziga "aytmaslik" sharti bilan oshkor etilgan sirnigina emas, o'zi istamagan holda, tasodifan shohid bo'lib qolgan voqeani ham o'zgalarga aytmagan.

Birovning sirini maxfiy saqlay olish ko'chada olgan tarbiyaning mevasi edi.

Biror voqeaga shohid bo'lib, uni oshkor etdingmi, tamom, insonning burdi ketardi. Istagan joyga bosh ur, istagan kishingga yolvor, foydasi yo'q, ishonch-e'tibordan qolasan, hech kim dardingni eshitishni xohlamaydi ham, sabab-pabab bilan ham hech kimning ishi yo'q, sotqinsan, tamom-vassalom.

Ish politsiya mahkamasida bitsa ko'p a'lo bo'lardi. Aks holda keyin tergov boshlanadi, kamida sakkiz marta chaqirishadi, goh Ali bilan yuzlashtirishadi, goh Vali bilan. Undan keyin ayblanuvchi yoki nohaq chiqqan kishining sizga shunday bir tikilishi borki... Bundan ko'ra o'lgan yaxshi.

"Sudyalarning oldiga borib ko'rsatma beradigan shohidlar nuqul g'irt yolg'onchi, muttaham, firibgar bo'lsa kerak!" deb o'ylardi Javriya.

"Raisbey" ham aytilgan so'zlarga ikki dunyoda ishonmasa kerak.

Goh uni so'raydi, goh buni, u qiladi, bu qiladi, xullas, boshni aylantiradi, natijada kishi avvalboshda nima deganini, hatto ne ko'rganini ham esdan chiqaradi.

Tilni tiygandan, sendan bir narsa so'rab qolsalar:

— Koʻrmadim, eshitmadim, sezmadim, bilmadim,— deb turib olishdan yaxshisi yoʻq.

Javriya azaldan shunday qilardi. Guvoh sifatida chaqirilgan vaqtlarda sud raisi unga:

— Sen oʻsha yerda boʻlgan ekansan. Bu odam sening koʻz ol- dingda pichoqlanibdi-ku... — desa bormi, Javriya darrov:

— Non ursin, Raisbey, koʻrganim ham, eshitganim ham yoʻq, sezganim ham yoʻq! — deb javob berardi.

— Oʻsha joyda emasming?

— Oʻsha joyda edim.

— Oldingda shuncha toʻs-toʻpalon boʻladi-yu, sen koʻrmay- sanmi?

Javriya ikki oyogʻini bir etikka tiqib, inkor etaverardi. U shun- day qilishga odatlangan.

Galatada ana shunday qizlarni yoqtirishadi. Zagʻizgʻonga oʻxshab qagʻillayveradiganlarni hech kim ikki pulga olmaydi.

Qalangʻi-qasangʻilarning hammasi biladi:

— Javriyaning tiriklay terisini shilsang ham bilganini aytmaydi. Unga sir ishonsa boʻladi,— deyishardi ular.

Javriya buni birovga yoqish uchun qilmasdi. U tabiatan shunaqa. Bundan boshqacha boʻlolmaydi ham.

Xullas, bu ish boshiga tushganda ham ogʻzi qulflandi qoldi.

— Bu geroirlarni senga kim berdi?

— Bilmayman, Akajon.

— Yoningdan oʻtib, qochib ketgan kishining ismi nima?

— Bilmayman, Akajon.

Aslida bu axloqsiz kazzobning ismini bila turib aytmaslik koʻp qiyin ish edi.

Bu yerdan tezroq qutulish ishtiyoqida boʻlgan holda jim turish koʻp qiyin.

Javriyaning holatidan hech kimning xabari yoʻq edi.

Hech kim uni tushunmasdi.

Aytgisi kelsa-da, u kishining ismini aytmadi.

Balki bunga qandaydir qoʻrquv sabab boʻlgandir.

Galata bezorilari ichida kek saqlab yuradigan, turmadan chiqar- chiqmas oʻzini sotgan odamni chavaqlaganlar ozmi?

Qamoqqa tushgan ilk kunlarida Javriya qattiq asabiylashdi, nazoratchi xotinni siltab tashlar, duch kelganni og‘iz to‘ldirib haqoratlari, o‘zini qo‘ygani joy topolmas edi.

Hafta — o‘n kun shu zaylda o‘tdi. Vaqtning o‘tishi juda qiyin, siqilib o‘lguday bo‘ldi.

Ikki haftadan so‘ng sukunat davri boshlandi. Taxta kat ustida yuztuban yotib, ko‘zlarini yumgancha, uni o‘ylardi:

— Bo‘lar ish bo‘ldi, endi uni boshqa ko‘rmaydigan bo‘ldim.

— Agar uni hech bo‘lmasa bir marta ko‘rmasam o‘laman, — derdi.

Tergov turmasiga tushganiga to‘rt hafta bo‘ldi deganda Shafiqqa ismli yosh qiz bilan do‘stlashib qoldi.

Boshqa xotinlar unga “Nozli Shafiqqa” deyishar, uning noz-u karashmasini masxara qilar edilar.

Vaholanki, bu nozli ayol qotil edi.

Bir kechasi bu haqda Javriyaga o‘zi so‘zlab berdi.

Sevgilisini o‘ldirgan ekan.

— Sevgan kishingni qanday qilib o‘ldirding?

— Meni aldab yurgan ekan.

— Bor aybi shu xolosmi?

— Ha, Javriya... Avvaliga boshimni aylantirdi. Meni sevadi deb o‘ylardim. Vaholanki, keyin...

Ko‘zlari yoshlandi.

— Nomusimga tegdi, — dedi.

Nomus!..

Javriya nomus neligini bilmas edi. Nomusi bormidiki, birov unga tegsa.

“Ajabo, Olloh meni nega benomus qilib yaratdi ekan?!” deb o‘ylab qoldi. Olloh bu qadar qimmatli narsadan uni nega mahrum qildi ekan? Nega unga bu nomus degan narsadan hech bo‘lmasa jinday bermagan?

“Vaholanki, men yaxshi qizman-ku!”

Javriya yaxshi qiz edi.

Buni o‘zi ham yaxshi bilardi.

Benomus kishilar ham yaxshi bo‘lishi mumkin bo‘lgani holda nega Nozli Shafiqqa nomusiga tekkani uchun bir odamni o‘ldirdi?

“Insonlar teng tug‘iladi, — deb o‘yladi u. — Harholda tug‘ilgan paytimda men ham nomusli bo‘lganman. Xo‘sh, unda mening nomusimni kim poymol qildi?”

Ko‘chalarni esladi. Ko‘chalar, turfa odamlar ko‘z o‘ngida jonlandi. O‘zining bunday ekanligidan hech kimga nisbatan kin-u adovat sezmedi.

“Biz ko‘prik ostida o‘sgan bolamiz. Ko‘prik ostida nomus ne qilsin?!” dedi u. U Shafiqaga o‘girildi.

— Uni faqat nomusingga tekkani uchun o‘ldirdingmi?

— Yo‘q, faqat shuning uchungina emas, sevganim uchun ham uni o‘ldirdim.

Sevgani uchun?!

Ajabo, u nega o‘limga hukm etilgan ekan? Sevgan ayolini o‘ldirgani uchunmikan yo?

Nega?

Shafiq ham “Nozli” deganlaricha bor. Navnihol va kichkinagina bir narsa. “U” ham yumshoq va xushfe‘l kishi, odam o‘ldirishiga hech kim ishonmaydi.

“To‘g‘risini aytganda mening o‘zim, hatto, tovuq ham so‘ya olmayman!” deb o‘yladi u.

“Tashqi ko‘rinishdan Nozli Shafiqadan ko‘ra men qotilga ko‘proq o‘xshayman”.

Nozli Shafiq birovni o‘ldirgan.

Sevganini o‘ldirgan, haligacha uni sevadi.

Undan so‘z boshlarkan, yig‘lab yuboradi. Ziyorat kunlari uni ko‘rishga kelgan onasidan unga sag‘ana qurdirishni o‘tinadi. Mozor qurdirish uchun taqinchoqlarini sotishni onasiga ta‘kidlardi.

Javriya Shafiq bilan birga ovqatlanar, ishlarini qilib qo‘ygani uchun Shafiq unga pul berib turardi.

— Agar o‘y-fikrim tashqarida bo‘lmaganida, bag‘rimni juvoldiz titmaganida bu yerda shohona yashagan bo‘lardim, — derdi u.

Tergov turmasida Folchi Arab Fozilani tanimaydigan yo‘q.

O‘, bu qanday zo‘r xotin edi...

U turmaga ataylab tushgan. Jinoyat ustida qo‘lga tushganlar unga qaytariq qildirishardi. Eng ko‘p pul ishlaydigan joy ham turma-da!

Bu yerda qizlarga sevgi tumorlari tayyorlab berar, afsunlar o'qir, suddan oldin sudyaning og'zini, tilini bog'lash uchun ne-ne duolarni yozib berar, tilsimlashni o'rgatardi!..

Qahva quyqasiga qarab fol ochishda unga teng keladigani yo'q. Qamoqdagilarning hammasi bir narsaga qattiq ishonardi: agar u bir erkakni bir xotinga issiq-sovuq qilib bersa bormi, bu yerkak hech qachon, to o'lgunicha bu xotindan ajralmaydi.

Javriya ham cho'ntagiga pul tushdi deguncha uning yoniga chopar, fol ochtirardi. Romchi necha bor unga issiq-sovuq qildirgin, deb aytgandi.

Biroq Javriya har gal qat'iyat bilan: "Sevganim meni sevadi!" deb rad etgan edi. "Sehr-joduning keragi yo'q".

Shunday bo'lsa-da, u folga ehtiyoj sezardi.

Arab Fozila Javriyaning folini hech o'xshata olmasdi.

Javriya og'ziga shunchalik mahkam ediki, jodugar Arab Fozila uning sirini bilib olib, unga ko'ra qahvada fol ochish imkonini topolmasdi.

— Fozila yanga, ko'zingni o'yib olaman, nima, mening dardimni ko'rmayapsanmi?! — deb baqirardi Javriya.

Shunga qaramay yana har kuni fol ochtirgani uning yoniga borardi.

Biroq Fozila biron marta uning tashvishli o'y-fikrlariga yaqin bir gap aytgani yo'q.

Qahva finjonining tubida loaqal bir marta "u"ni ko'rgani yo'q.

Javriya undan xabar topish uchun yonib-kuyardi.

Bu yerda o'tirarkan, undan biror xabar olish imkoni yo'q.

Faqat ichida uning bir baloga giriftor bo'lmasligini tilardi. Shu xolos!..

Olti oy tutqunlik davri bir yillik hukm bilan oxiriga yetdi.

Javriya mahbuslikning qolgan davrini ham shu turmada o'tkazdi.

Erkinlikdan mahrum bo'lish Javriya kabi erkin qiz uchun chidab bo'lmaydigan bir iskanja edi.

Necha marta bu tambali eshiklarni, baland devorlarni qo'porib tashlagisi, quturgan hayvondek devorlarga bosh ura-ura yig'lagisi kelardi.

Shu yoshigacha biron joyda qayd etilmay, emin-erkin yashagan Javriyaga tergov turmasi intizomi juda qattiq tuyulishi turgan gap edi. Unga eng qattiq ta'sir qilgan narsa erkinlikdan mahrum bo'lgani ham emasdi.

Undan ayrilgani, undan xabar ololmasligi, undan xabar olish imkoniyatidan ham mahrum bo'lgani Javriyaga qattiq botgan, og'ir bo'lgan edi.

Qamoqdan chiqqan kuni uni o'sha joydan topishiga ishonchi komil bo'lsaydi, balki turmada o'tkazayotgan bu kunlari u qadar aziyatli, uzun ko'rinmagan bo'lurdi.

U qo'lga tushmagan bo'lsa, qanday yaxshi. Ammo uning qalbini boshqa bir xavotir o'rtayotgan edi.

Qo'lga tushmagan bo'lsa, Javriya to'g'risida qanday fikrda ekan? Javriyaning Najotibey ko'chasidagi uyga kelmay qo'rganini, uni izlamay qo'rganini qanday izohlayotgan ekan?

“Ha, endi bir daydi qiz-da... Ne bo'lardi, joyini topib ketgandir” deb o'ylarmikan?

Yoki undan ham yomonroq, ya'ni: “Mening o'limga hukm etilganimni bilgach qo'rqdi, boshqa kelmadi” degan xayolga borgan chiqar.

Javriya uning mana shunday fikrga borishidan juda qo'rqardi.

Shu gap xayoliga keldi deguncha behalovat bo'lar, u yoqdan bu yoqqa ag'anab, tonggacha mijja qoqmay chiqardi.

Qo'lga tushgan bo'lsa-chi?

Buni qanday biladi? Erkaklarning tergov turmasi bu yerdan ikki qadam... U yerdagi erkaklardan faqat bu yerdagi o'ynashlarigagina xabar kelar edi.

Koshki uning ismini bilsaydi, boshqa xotinlar vositasida u yerdan surishtirgan bo'lardi.

Muddatini o'tab, turmadan chiqquniga qadar undan hech xabar ololmadi. Biron narsa o'ralgan gazeta qo'lga tushib qoldi deguncha savodi borlarga ko'rsatib:

— Qani o'qi-chi, azizim, ichida o'lim jazosi haqida nelar yozishgan ekan? — derdi.

Nozli Shafiqadan ham bir marta iltimos qilgan.

Javriya bu xatti-harakati esga tushdi deguncha haligacha xijolat bo'ladi.

Bilishi kerak edi. Vaholanki, u o'ylamay-netmay birovning ko'nglini og'ritib qo'ydi. Shafiqa qotillikda ayblanib, "o'lim jazosi" moddasiga ko'ra sudga berilgan edi. U da'voning so'ngi nima bilan yakunlanishini, prokurorning talabini kutayotgan, o'ziga o'lim jazosi talab qilinishidan qattiq qo'rqayotgan edi.

Ana shunday bir odamga o'lim jazosi haqida so'z ochish mumkinmi axir? Holbuki, bu Javriyaning xayoliga ham kelgani yo'q va qo'liga gazeta tushgan zahoti uni darrov Nozli Shafiqaga ko'rsatib:

— O'qi! Ko'raylik-chi, o'limga hukm etilganlar to'g'risida biron gap bormikan? — degan edi.

O'shanda Javriya, to'g'risi, Shafiqaning rangi gezarib ketganidan cho'chib ketdi.

Jon-poni chiqib ketgan Shafiqa uzatilgan gazetani jahl bilan Javriyaning yuziga otdi va bo'g'i q ovozda:

— Seni o'ldiraman! — deb baqirdi.

Har doim chiroyli yuzi qo'rqinchli tusga kirdi. Lablari qimtilgan, ko'zlari hayvonlarnikiday bejo, burun teshiklari kerilgan.

Xuddi yuziga niqob tutib olganday bo'ldi.

Javriya:

— Iye, sen g'irt ahmoq ekansan-ku... Sendan qo'rqadigan anoyi yo'q bu yerda!.. — deya oldiniga bir hurpaydi, so'ng janjal chiqmasin deb nari ketdi. Shafiqaning nega bunday qilganini u tushunmadi.

Biroq u burilib ketarkan, Shafiqa o'roq tushgan jo'xoridek gup etib yiqildi.

Javriya:

— Ey, men hazillashdim, — deya orqaga qaytdi. — Har holda pasporting bor, seni ham odam deb bizdan hisob so'rab o'tirmasinlar tag'in.

Nozli Shafiqa uzala tushib yotardi.

Bezgak tutganday qalt-qalt titrardi.

A'zoyi badani tarang tortilgan, qo'llari musht bo'lib tugilgancha qotib qolgan, ko'zlari olaygan, tishlari qisilgan, bo'yin tomirlari bo'rtib chiqqan.

— Iye, rixlatga ravona bo‘lmoqchimi, nima bo‘ldi bu xotinga? Nima qipmiz, bor-yo‘g‘i bir gazeta ko‘rsatdik, xolos...

Shu yerda o‘tirgan o‘rta yoshli bir ayol:

— Voy, qizim-ey, — dedi. — Uning o‘lim hukmi bilan sudga berilganini bilmaysanmi, axir? Yo unga nisbat beryapsan, yoki o‘lim hukmi chiqqan deb o‘yladi.

— Qo‘ysangiz-chi, xolajon. Biz qovun tushirganmiz shekilli. Agar siz aytgan narsani o‘ylagan bo‘lsam, ko‘zim oqib tushsin.

— O‘ylash kerak edi, Javriya...

Bola tushirish ishi yuzasidan turmaga tushgan o‘rta yoshli bir ayol yerga cho‘kkaladi.

Mushtlari bilan Nozli Shafiqaning qorniga bosib-bosib qo‘yarkan, Javriyaga dedi:

— Nimaga baqrayib turibsan, undan ko‘ra chop-da, ozroq suv bilan atir opke!

Javriya aybdor mushukdek oyoq uchida yurib uzoqlashdi.

Nozli Shafiq asta-asta nafas ola boshladi. Nafas orasida hiqichoq tutib turdi. Hiqichoq borgan sari tezlashib, shaklan o‘zgarib, achchiq faryodga aylanib, turmani boshiga ko‘tardi.

Bir joyidan etini qo‘porib olganday ustma-ust urilayotgan faryod kamera etagidagi belanchakda yotgan go‘dakni uyg‘otib yubordi. Go‘dakning onasi Chataljaning bir qishlog‘idan bo‘lib, eshak o‘g‘irlaganlikda ayblanib, bu yerga keltirilgan va hali-hanuz hech narsa bilmasligini, aybsiz ekanini da‘vo etayotgan juvon edi.

Nozli o‘ziga keldi deguncha u haqorat yog‘dirdi:

— Go‘yo etidan et qo‘porishgandek muncha dodlaydi bu fohisha?!

Nozli Shafiqaning noz-u karashmasini yoqtirmaydiganlar ko‘p edi bu yerda.

Turmada yolg‘iz yashagan, hech kimga yoqmagan edi.

Ular orasida Javriya mustasno: biroq unga ham xizmatkoridek muomala qilardi.

Nafaqaxo‘r bir amaldorning qizi edi u. Badavlat emas, o‘rtahol.

Ishq savdosi ko‘zini ko‘r qilmaganida hech qachon bu yerga tushmagan bo‘lardi.

Biroq peshonasining sho'ri bor ekan, o'z aybi bilan bu yerga tushib o'tiribdi.

Hujradosh ayollarning hech birini nazar-pisand etmasdi. Biron-tasiga ko'nglini ko'taradigan bir og'iz iliq gap aytmagan.

Xuddi boshqa ayollar bilan uning orasiga ko'rinmas devor urilgandek, hech kimga qo'shilolmay yakka yashardi. Shu sababli narigi xotinlarning hech biri unga yordamga shoshmadi, bil'aks, ajoyib tomosha ko'rsatilayotgandek unga qiziqsinib qarab turishardi.

Javriya qilgan xatosini tuzatish uchun, tezda suv va atir keltirdi. Shafiqaning qo'llarini silay boshladi.

Shafiqani tomosha qilish uchun to'planganlarga qarata jahl bilan:

— Manavi kallavaram mollarni ko'ring! — deb baqirdi. — Hoy, sizlarga aytyapman, bu yerda maymun o'ynatishyaptimi yoki Peruz onamiz maqom aytyaptimi? Beayb parvardigor... Yanglish bir ish qildik, yiqildi qoldi. Buning nimasi qiziq?

Bir qishloqi xotin:

— Astag'furulloh, — dedi. — Bu xotinning jon achchig'ida dumalaganining bizga nimasi qiziq bo'larkan? Aksincha, unga achinib qarab turibmiz.

Doya xotin ham:

— Qani, o'rtani oching. Hammamiz xotinmiz. Tutqanog'i bor ekan. Bu har kimning boshiga ham tushishi mumkin, — dedi.

Shafiqaning o'ziga kelishi, to'g'rirog'i, oh-u faryodlarning to'xtashi uchun yarim soat-bir soatcha kutishga to'g'ri keldi.

Shundan keyin Javriya Shafiqadan necha bor kechirim so'rgan bo'lsa-da, u qaytib Javriya bilan el bo'lmadi. Javriyani o'z dushmani deb bilgani yaqqol ko'rinib turardi.

Asosan o'sha kuni paydo bo'lgan tutqanoq keyin tez-tez takrorlanadigan bo'ldi. Bu yosh qiz vasvasaga tushib qolgan edi.

Prokurorning aybnomasi o'qiladigan kuni ertalab hojatxonaga ketdi va o'sha yerda o'zini osib o'ldirmoqchi bo'ldi.

Zo'rg'a qutqarib qolishdi.

Javriya "Oллоh, Oллоh, nari borsa uni osadilar, balki osmasliklari ham mumkin, oxiriga qadar sabr qilgan yaxshi emasmi?" deb o'ylardi.

Javriya yashashni yaxshi ko‘rar, o‘lishni hech istamas edi.

Bu yerda o‘tirgan vaqtida, uni yo‘qotdim deb o‘ylab qattiq qo‘rqib, iztirob chekkan lahzalarida ham hayotni sevardi.

Hayot umid qilmoq degani.

Hayot har narsa. Tirik bo‘lsa, uni yana topishi mumkin, tirik bo‘lsa, uni yana ko‘rishi mumkin, tirik bo‘lsa, u bilan qovushishi mumkin.

Javriya o‘limni, hatto, eng so‘nggi chora deb bilmasdi.

Hech narsasi qolmagan choqda ham nimadandir umid qilsa bo‘ladi.

Chunki hayotda ehtimol va imkon behisob.

Qarangki, ayblovchi ham Shafiqaning jinoyatida yengillashtiruvchi unsurlar topib, unga o‘lim emas, balki o‘n besh yil qamoq jazosini talab qildi.

Nozli Shafiqa o‘n besh yilni eshitgan kuni turmaga og‘zi qulog‘iga yetib qaytdi. Hamma uchun qahva buyurdi va birinchi marta o‘zidan kichiklar bilan so‘zlashib, ular bilan do‘stlashgisi keldi. Shundan keyin u taklif qildi:

— Bu kecha bir bazmi jamshid qilaylik.

Fohishaxona xo‘jayini Lamiya:

— Ichkilik mendan! — dedi.

O‘sha kechasi bazmi jamshid bo‘ldi. Raqi ham ichildi. Bo‘kkuncha ichishdi. Raqini fohishaboshi Lamiya topib keldi. Qanday opkelganini hech kimga aytmedi.

Nozli Shafiqa o‘lim jazosidan qutulganidan suyungan Javriyaning ko‘zlariga yosh keldi. O‘sha kechasi Javriya bir chiftatelli o‘ynadi, bir chiftatelli o‘ynadiki, xotinlarning hammasi jo‘shib ketdi. Islovotchi Lamiya:

— Javriya, bu yerdan eson-omon chiqsak, sen mening boshimning toji bo‘lasan! — dedi va xayolan uni qanday qilib ko‘z-ko‘z qilishini o‘ylay boshladi.

— Lamiya opa, bu yerdan chiqsam bormi, hech kimga qoramni ko‘rsatmayman!..

— Qayoqqa borasan, Javriya?

— U yolg‘iz Ollohu o‘zimga ayon.

Kisavur Malohat:

— Voy, — dedi, — Olohd bilan sening o'rtangda bir gap bormi? Doya xotinning jahli chiqdi:

— Hoy qiz, tovba qil! — dedi. — Boshimizga ne tushgan bo'lsa, sizlarga o'xshash bedinlar sababli tushgan.

Kisavur Malohat:

— Biz tufaylimi yoki o'zingiz tufaylimi, Doya xonim? — dedi. — Olohdan qo'rqaman deysan-u, o'zing ona qornidan homilasini qo'porasan.

— Men bunday qilganim yo'q. Qilsam ham savob uchun, tekinga qilaman. Biroq gunoh ish deb bunga qo'l urmadim.

— Tekinga bola tushirgan doyani ham, doktorni ham hech ko'rgan emasman.

— Boshqalar bilan mening ishim yo'q.

— Sen bilan bizning ishimiz yo'q. Bu yerga bizni machitda nomoz o'qiganimiz, va'z tinglaganimiz yoki el-u yurtga sadaqa ulashganimiz uchun tiqishgani yo'q-ku! Hammamizning ham qandaydir aybimiz bor.

— Sizlarniki bo'lsa bordir, ammo mening aybim yo'q.

So'zga mashinkachi Amina aralashdi:

— Doyalarga rahmat! — deb baqirdi u. — Yaxshiyamki, ular bor, bo'lmasa holimiz ne kechardi?

Mashinkachi Amina xo'jayini bilan ishrat qilayotganida xo'jayinning xotini tomonidan ushlab olingan va zinoda ayblanib, qamoqqa tashlangan edi.

— Pulga bo'lsa-da, bizga yordam qilganlarni hurmat qilaman, — dedi u. — Ularning oyoqlariga yiqilib yalinib-yolvoramiz, qutqarishlarini so'rab, o'tinamiz, ustiga qancha bor bo'lsa, shuncha pul ham beramiz.

Kisavur Malohat:

— Ular hech qachon bizga achinganidan qilmaydilar bu ishni, — dedi.

Doya xotin:

— Ko'nglimning ko'chasi, — dedi. — Ham ustingga mas'uliyat ol, ham bu ishni tekinga qil. Ol-a! Sizlar yigitlar bilan aysh-u ishrat qilmasdan burun bizdan bolani tekinga oldirish to'g'risida va'da olib qo'yganimdilaring?!

Javriyaning jahli chiqdi:

— Ota merosini talashgandek muncha bir-biringizga yopishdiniz, hoy opalarim? — dedi u. — Sizning xat-savodingiz bor. Biz bu gaplardan to‘yganmiz. Shafiqa dugonamiz qutuldi. Biz bugun shunga xursandchilik qilyapmiz-ku, axir! To‘xtating endi g‘idi-bidini! Yaxshisi, sizlarga bir “savatchi”¹ga o‘ynab beray, maza qiling.

Tovuq o‘g‘risi Pushti:

— Yashavor, Javriya opa! — deb qiyqirdi. — Shu kamonni olib, sening bitingni bir to‘ktiray. Xotirlarning uni o‘chsin!

Shunday deb kamon chala boshladi. Javriya juda eshilib xirom etardi.

Javriya zavq-shavq bilan o‘ynardi. Necha oy bo‘ldiki, og‘ziga sharob tegmagan, bugun bo‘lsa, maza qilib otib olgan edi. Ichgan raqisi ta’sirida hamda bir kishining o‘lim jazosidan qutulganidan suyunib, dunyoni pushti rangda ko‘rayotgandi.

“Yo‘q, azizim, uni topolmaydilar. Yashirinishni biladi...” deb o‘ylardi u.

Uning mahbusligi shu tariqa o‘tdi. Unga eng alam qilgani mahbuslik emas, Bo‘luga surgun qilingani bo‘ldi.

Agar Bo‘luga jo‘natishmaganida turmadan qutulib chiqqaniga sevingan bo‘lardi. Bo‘luga yuborishayotgani uchun bu temir darvozalardan chiqqaniga zarracha quvonmadi. Ozodlikka chiqqanday bo‘lsa-yu, Istanbulga kelolmasa, Najotibey ko‘chasiga borolmasa, undan xabar ololmasa, bundan ham ortiqroq azob bormi dunyoda?!

Javriya Bo‘luga borganini, Bo‘luda yashagan kunlarini va Bo‘luda uchratgan bir yuk mashinasining shofyori bilan qaytib kelganini xuddi ro‘yodek, dahshatli bir tushdek eslardi.

Bo‘luga kelishi bilan bu yerdan qutulish rejasini tuza boshladi.

O‘ylay-o‘ylay, nihoyat Bo‘luga kelib-ketgan yoki shu yerdan o‘tadigan yuk mashinasi haydovchilaridan birini laqillatishga qaror berdi.

Istanbulga kelishi bilan qo‘lga tushgach, yana darhol qochib ketgani uning uchun bir omad bo‘ldi.

“To‘p Malohatdan Olloh rozi bo‘lsin” derdi u.

¹ **Savatchi** — turkcha raqs.

Malohat bo'lmaganida qutulolmasdi. Mudiriyatdan tekshirish uchun kasalxonaga, u yerdan yana surgunga jo'natib yuborishgan bo'lardi.

O'sha kechasi Mavroning qahvaxonasining orqa derazasidan tushib, orqa yo'ldan To'pxonaga borgach va ancha sanqib yurgach, g'oyat tabiiyki, ombor tomon ketishdan o'zini tiya olmadi.

Orqasida politsiyachilar yo'q edi.

Yana politsiya qo'liga tushmasdan oldin unga ne bo'lganini bilishni istardi.

Zimziyo tunda ombor eshigi oldiga yetib kelgan choqda yuragi qinini yorib chiqquday bo'lib gurs-gurs urardi.

Agar hech gap bo'lmagan bo'lsa, agar u hamon o'sha yerda bo'lsa, besh daqiqa ham o'tmay uni ko'radi. Zinapoyadan ko'tariladi, eshik yoniga borib, ohista chertadi. Balki ichkarida uxlayotgandir. Biroq u shu qadar ehtiyotkor kishiki, shitir etgan tovushni eshitadi. Shu bois Javriyaning eshik chertganini eshitmay qolishi mumkin emas. Javriya uning eshik yoniga qanday yaqinlashganini sezmasdi, zotan Javriya hech qachon uning oyoq tovushini payqamagan ham. U yashirin yashashga shu daraja ko'nikib ketgan ediki, tovush chiqarmay pisib yurardi. Xuddi arvohlarga, sharpaga o'xshardi.

Yana birdan eshik ochiladi va u... Javriyani ko'rib sevinadi.

— Javriya qiz, senmisan? — deydi. — Qayerlarda qolib ketding?

Eshikni zich yopganidan keyingina aytadi bu gapni. Javriya quvonchdan yal-yal yonib:

— Asti so'rama! — deydi. — Oldiniga turmada, keyin surgunda bo'ldim.

— Yo'g'-ey, jonim!

Shu qadar hayratga tushadi, shu qadar hayratga tushadiki, uning bu holidan Javriya suyunadi.

Javriya uni tashlab ketmagani, unutmagani, turmada yotgani uchun kelolmaganini bilib, boshi osmonga yetadi.

— Qani, ko'raylik-chi, o'zgaribsanmi?

— Bilmasam, — deydi.

— Rangi-ro'ying biroz sarg'aygandek shekilli...

Katta chiroqni yoqishadi. Shunda uning yuz-koʻzini atrofidagi mayda ajinlarigacha endi tushida emas, oʻngida yaxshilab koʻrib oladi.

— Men boʻlsam sen endi bizni sogʻinmay qoʻyding deb oʻylovdim,— deydi.

Shunda Javriya:

— Boʻlishi mumkin emas! — deb javob qiladi. — Seni juda sogʻindim...

Soʻng qoʻlini ushlaydi, peshonasini qoʻliga bosib, hoʻng-hoʻng yigʻlaydi.

— Yigʻlama... Azizim!.. — deydi u.

Mehribon va issiq qoʻllari bilan yelkasini tutadi, soʻng oʻng qoʻli yonogʻi tomon koʻtariladi va yonoqlarini silaydi. Yuzini silarkan qayta-qayta:

— Azizim... — deb takrorlaydi.

Shunday qilib bu totli uchrashuv oʻsha yarim qolgan joyidan boshlanadi.

Javriya bu uchrashuvning davomi qanday boʻlishini oʻylamasdi, faqat qanday boshlanishini tasavvur etardi xolos.

Javriyaning shirin xayoli eshikka qoʻli tekkan zahoti soʻndi.

Eshikka qulf osigʻliq edi.

Bu nimadan darak berardi?

Orzularining xomxayoligidan...

Yoʻq, yomonlikka yoʻyish kerakmas, ehtimol ustidan qulflab qoʻyishgandir? Balki buni maxsus qilishgandir? Ehtiyot chorasi tariqasida...

Javriya u yerdan zoʻrgʻa sudralib chiqib ketdi.

Agar uyalmaganida baqirib yigʻlab, koʻchani boshiga koʻtargan boʻlurdi.

Istanbulga nega keldi?

Endi qayoqqa boradi?

Eshik qulf ekanini koʻrgach, goʻyo yana turmaga tushganday oʻzini ojiz va notavon his qilardi.

“Boʻlar ish boʻlgan!” deb oʻyladi.

“Uni tutib olishgan”.

Yo‘q, nega endi qo‘lga tushishi kerak. Balki, boshqa yoqqa qochib ketgandir.

Ha, uning qochib ketgani rost bo‘lishini xohlardi.

“Balki xavfsirashgani uchun eshikni ustidan qulflab qo‘yishgandir”.

Javriya boshidan o‘tkazgan mojarolardan rosa horib-charchagan edi. Kecha sovug‘idan titrardi.

Boshpana qidirib To‘pxonaga ketdi. O‘sha yerda eski hammom vayronasi eshigini taqillatdi. Ichkarida kimdir yo‘taldi.

— Kim u?

— Sotilmish bormi?

Erkaklarnikiga o‘xshash yo‘g‘on ovozli xotin:

— Sotilmishni nima qilasan? — deb so‘radi.

— Hanifa Xotun, och eshikni.. Men... Men Javriyaman...

Vayrona uy eshigi g‘ijirlab ochildi.

— Javriyaman deydi, qani ko‘raylik-chi, kim ekan?

Dahlizdagi chiroq yorug‘i Javriyaning sochiga tushdi.

— Ha, Fosforli qiz, senmiding? — deb xotin uni ichkariga taklif etdi.

— Bu kecha senikida qolmoqchiman, Hanifa xola, — dedi. — Sotilmishni shuning uchun so‘rovdim.

Hanifa Xotun:

— Sotilmishni endi izlamay qo‘yaqol! — dedi.

— Sotilmishga ne bo‘ldi?

— Unga ne bo‘lganini endi Go‘rkov Mahmuddan so‘rash kerak! — dedi kampir. Bu so‘zdan Javriyaning yuragi orqasiga tortib ketdi.

— Sotilmish o‘ldimi?

— Ha, o‘ldi. Eti ham, balki suyagi ham chirib bitgandir.

— Opqochma, Hanifa Xotun! — dedi. — Uni bir yil ilgari ko‘rgan edim-ku.

— Bir yil deysanmi? Yo‘q, jonim... Uning o‘lganiga besh yilcha bo‘lib qoldi.

Chiroqqa yaqin kelishdi.

Shunda Hanifa Xotunning yuzi yaxshiroq ko‘rindi.

Bir yil oldin yuzlari tarang, ko'zlari yonib, lablari doim tabasum qilib turardi bu xotinning.

Endi bo'lsa, sakson yoshga kirgan kampirdek yuzlari burushib qolibdi.

Kir ro'mol ostidan ko'rinib turgan sochlari quv oqargan. Lablari qimtilgan, qoshlari chimirilgan, ko'zlari jinnilarnikiday olazarak boqadigan qo'rqinchli bir maxluq edi u.

— Oldin pulini to'la, so'ng ichkariga kiraver! — dedi u.

— Lekin Hanifa Xotun, turmadan chiqib kelayapman. Cho'n-tagimda hemiri yo'q.

— Bu yer xayriya uyimi?

— Yo'q, Hanifa Xotun... Biroq sen meni taniysan-ku... Sotilmish meni bu yerga necha marta opkelgan-ku!..

— Sotilmishning boshiga ne kelgan bo'lsa ham sizlarga o'xshash mochag'arlar dastidan keldi!

— Hanifa Xotun, bugun bu yerga mijoz sifatida keldim... Sen meni unutibsan, shekilli...

— Nega endi unutar ekanman, Fosforlisan.

— Fosforliman, to'g'ri. Biroq sen o'zingni men so'zimning ustidan chiqishimni bilmaydigandek tutyapsan.

— Hozir zamon o'zgargan. Avvallari so'zining ustidan chiqib yurganlar endi firib berish yo'liga o'tganlar. Zamona yomon. Ko'rmaysanmi, shu yerda necha oylab tekinga yashagan bir kazzob Sotilmishni bir mochag'arni deb pichoqladi.

Hanifa Xotun chuqur nafas oldi.

— To'qqizta o'g'limning eng kenjasi edi u...

Xotin ichkariga ochiladigan eshikni to'sib turar, Javriyaga yo'l bermayotgan edi.

— Gapning qisqasi, mullajiring bermasam meni ichkariga kirit-maysan, shundaymi?.. Mayli, mayli... Ketaveraymi bo'imasam?..

Xotin miq etmay Javriyaga tikildi.

— Xo'p, mayli, — dedi u. — Bu kecha tunayqol... Ammo ertaga pulini opkeb bermasang, bu yerga qaytib qadam bostirmayman.

Ichkari degani buzilgan hammomning issiqxonasi edi. Marmar qoplamalari ko'chib tushgan sobiq issiqxonada besh-o'n kishi qop-larga o'ralib yotardi.

Issiqxona tutunga to'lgan va issiqqina edi. Tutun bosh aylan-tiradi.

— Bir chilim tortasanmi?

Hiddan ko'ngli aynigan Javriya:

— Yo'q, yo'q, istamayman! — dedi.

— Ichkariga kirishga kirding, qarzing ozgina ko'payadi, xolos. Yana o'zing bilasan.

— Sen meni o'zingning xonangga olib boraqol, — dedi Javriya. — Bu yerni tutun bosibdi.

— Mening xonam bundan battar. U yerni ham tutun va hid bosgan.

— Ne bo'ldi senga, Hanifa Xotun? Sen ham nasha chekishga o'tdingmi?

Yelkasini qisdi.

— Ne qilay, Javriya? — dedi. — O'g'lim o'lgandan beri ko'zim ilinmaydi. Hay, mayli... Shu yerga cho'zilaver, Javriya.

Qo'lansa hid dimoqni yoray deydi. Ko'ngil ayniydi. Javriya uxlay olish uchun bir-ikkita tortsam yomon bo'lmasdi, deb o'yladi. Biroq bu yerdagi "sheriklar" bilan bu ishni boshlaguday bo'lsa, bu takyadan qaytib chiqolmasligiga aqli yetardi.

Qanchadan-qancha kishilar bu ishni ana shunday boshlagan.

Javriya Hanifa Xotunga o'girildi:

— Balki sening xonangga borganim yaxshiroqdir, — dedi. — Menga Sotilmish haqida gapirib bergan bo'larmiding?

Xotin yelkasini qisib qo'ydi.

— U haqda nima ham derdim? — dedi. — Undan og'iz ochsam bag'rim kuyadi. Qolaversa, o'zim xonamda bemalol yotishni xohlayman. Bo'lmasa mana bu yerda yotaqol.

U Javriyani eshik o'rniga shol tutilgan bir sovuq xonaga olib kirdi. Yerga somon ko'rpacha tashlangan edi.

Javriya:

— Sotilmish meni bu yerga opkelgan kechalari o'z xonasidan joy berardi. Buning ustiga tunaganim uchun pul-mul ham olgan emas, — dedi.

Keksa ayol chiqib ketdi. Fosforli "Sotilmish nega o'ldi ekan?" deb o'ylardi.

Bu azamat yigit nega o'ldiyan?

Hali juda yosh edi. Agar uni pichoqlashmaganida kim biladi, necha yoshga kirgan bo'lardi.

Endi bo'lsa o'lgan.

Bir yil ichida yo'q bo'libdi ketibdi.

Uni yo'q qilishgan edi.

Javriya ko'rpachaga cho'zilarkan shular haqida o'ylar edi.

Bechora Sotilmish...

Javriyani bu yerga oxirgi marta olib kelgan kundan keyin o'tgan bo'lsa, besh-o'n oycha vaqt o'tgandir.

Bir kazzob bir manjalaqini deb uni pichoqlagan emish.

Omborning eshigi ham qulflog'liq edi. Uni ham tutgan bo'lishlari mumkin.

Qo'lga tushgan... Yo Xudoyim-ey. Javriya bu haqda ko'p o'y-lashni xohlamadi.

U somon tiqilgan ko'rpacha ustida yotgancha, eshikdagi shol tirqishidan nashavandlarni tomosha qildi.

Ularning hammasi uchib qolgan. Xonani bir sham yoritib turibdi. Shamning titroq yog'dusi xonada dumalab yotganlar ustida lipil-laydi. Oralarida bir ayol ham bor. Kelishgan ayol ekan. Xotinning egnida juldur-juldur, isqirt latta-putta, mallarang sochlari to'zg'igan. U ham nasha tortganmikan yo?

Harholda shunday bo'lsa kerak. Lekin narigilari xurрак otib yotibdi, bu xotin bo'lsa uxlamay o'tiribdi.

Eshik qulf ekanini ko'rgani ustiga Sotilmishning o'lganini eshit-gach, Javriya qo'rquv ichida qoldi.

"Inshoolloh, unga hech gap bo'lmagandir" derdi ichida.

O'lim degani hech gap emas ekan. Sotilmish undan ancha yosh bo'lsa-da, o'libdi ketibdi.

Charchaganiga qaramay ko'zlariga uyqu kelmadi. "Tezroq tong otsa-yu, Karim Amakining yoniga borib surishtirib bilsam" der edi.

Bu yerning havosi kishining nafasini qaytaradi. Bu og'ir havoda uning boshi aylandi.

Bora-bora ko'zlari suzildi. Fikrlari chalkashdi.

"Kayfim oshyapti, shekilli", degan fikr xayolidan o'tdi.

Vaholanki, tong otishi bilan bu yerdan chiqib, Karimni topishi, undan hamma gapni bilib olishi kerak edi.

Uygʻonganida eshikdagi shol yirtigʻidan xira nur tushib turardi. Javriyaning boshi loʻqillardi.

— Shu laʼnatini yomon koʻraman-da! Hatto, tutuni ham odamni oʻldiradi-ya! — dedi.

Shunga qaramay nasha tutuni unga ham taʼsir qilgan va bundan u hecham norozi emasdi.

Loaqaq ozgina boʻlsa-da, uxlab oldi-ku, axir ... Endi boʻlsa aʼzoyi badani yoʻl horgʻinligi, Istanbulga kelib qoʻlga tushish va qochish tufayli sodir boʻlgan hayajondan, hamma-hammasidan boʻshashib ketgan edi.

Javriya qamoqdaligida, hatto, surgunga yuborishlarini bilganidan keyin ham, turmadan ozodlikka chiqish naqadar totli bir narsa boʻlishini oʻylab, butun borligʻi hayajondan titraganini his qilardi.

Turmadan chiqib, bunday balolarga giriftor boʻlaman deb hech oʻylamagan edi. Javriya oʻrnidan turib, tashqariga chiqdi. Hanifa Xotun hovlida eski tunuka tovada baliq pishirayotgan edi.

Baliqqa koʻzi tushdi va qovurdoq hidi dimogʻiga urdi deguncha Javriya yutindi.

Hanifa Xotun baliq agʻdarayotgan qisqich bilan tovadani baliq olib, Javriyaga uzatdi.

— Ol, shuni yut! — dedi. — Dam ololdingmi?

— Oldim, kam boʻlma Hanifa Xotun...

— Seni bu yerga oʻgʻlimiz opkelgandi, shundaymi? Bechora Sotilmish...

— Bechora Sotilmish!.. — takrorladi Javriya.

Issiq baliqni yerdan olgan qogʻoz parchasi ustiga qoʻydi. Lablarini kuydirgudek boʻlib, baliq yeya boshladi.

— Sadagʻasi ketay baliqning, — dedi u. — Baliq boʻlmasa yashashning ham qizigʻi boʻlmasdi...

Hanifa Xotun:

— Sotilmish baliqni yaxshi koʻrmas edi, — dedi. — U oʻlganidan keyin baliq pishiradigan boʻldim.

Soʻng ilova qildi:

- Baliq qovurdoq pishirish oson.
- Shirinligini aytmaysizmi?
- Sotilmish erkatoj edi. To'qqiz o'g'limning orasida kenjasi edi. Kattalarini oldinroq qora yer yutdi.

Kuldi:

- Men to'yg'izmasam bu qora tuproqning ko'zini ne to'yg'izardi, ajabo?

Yo'q, bu yerda ko'p qololmaydi. Darrov o'sha tomonga borib, so'rab-surishtirishi lozim.

Baliq chaynagancha eshik tomon yurdi.

- Hoy qiz, qayerga?

- Ertaga senga yigirma besh qurush¹ keltiraman, Hanifa Xotun.

- Yigirma besh qurushing boshingdan ordona qolsin. Seni bu yerga Sotilmish keltirardi. Sen Sotilmishning mehmonisan.

Hanifa Xotun ko'ziga sizgan yoshlarni artidi. Ehtimol, o'choqda yonayotgan o'tinning tutuni ko'zlarini achishtirgandir...

Javriya ko'chaga chiqib, taraddudlanib to'xtab qoldi. Ko'cha botqoqqa aylangandi. Qayerga borsa ekan?

Hali qosh qoraymagan. Demak, kecha tonggacha mijja qoqa olmagan Javriya kunduzi oqshomgacha uxlabdi.

Uzoqroqda ko'cha chirog'i yonmaganida Javriya oqshom tushganini bilmasligi aniq edi.

Havo bulut bo'lgani uchun atrof qorong'i deb o'ylagan bo'lardi.

Agar Javriya qorong'i tushmay ko'chaga chiqsa shu zahoti qo'lga tushishi turgan gap. Yaxshisi, uyga qaytib kirish kerak.

Orqaga qaytdi...

Yo'q, yo'q...

To'xtamay Sotilmishdan, o'limdan gapiradigan bu xotinni ko'rishga endi toqati yo'q.

Bu yerga qaytib kirolmaydi.

Lop yetib esiga Sumbul Dudu tushdi. Uning yoniga borgani, uni ko'rgani yaxshiroq emasmi?

Sumbul Dudunikiga katta ko'chaga chiqmay yetib olsa bo'ladi.

Koshkiydi, u kecha esiga tushgan bo'lsa.

O'n daqiqadan so'ng Sumbul Dudu unga eshik ochdi.

¹ **Qurush** — tanga; turk puli — liraning yuzdan biri.

— Javriyam, bolaginam... Tushimmi, o'ngimmi, o'zingmi-san... — deya qichqira ketdi.

— Menman, Sumbul xolajon.

— Sumbul xolangning g'unchasi, qani, ichkariga. Tashqari qora sovuq, et-etingdan o'tadi. Iliklarimgacha muzlatib yubordi-ya. Hoy qiz, buncha vaqtdan beri qaysi jahannamda yurgan eding?

— Undan ham battarroq joyda edim, Sumbul xola... Qamoqda edim.

— Boshingga nelar tushdi, hey xotin? Sen unaqa nozik masalalar bilan shug'ullanmasding-ku. Nima, yo o'g'irlik qildingmi?..

— Safsata sotma, Sumbul xola...

— Men qayerdan bilay... Sening kasbing zino... O'z kasbi bilan shug'ullangan kishini ham qamaydilmarmi hech?

— Nimalar deb valdirayapsan? Nega endi zino yuzidan qamamishim kerak ekan? Geroi bilan qo'lga tushib qamaldim, geroi bilan...

— Voy, tentak qiz-ey, nima qip qo'yding? Nega geroi ishiga burun tiqding? Jazmanlarningning puli yetmay qoldimi senga?.. Nega bu ishga burun tiqding-a?..

— Men geroi bilan shug'ullanganim yo'q.

— To'ppa-to'g'ri, sen shug'ullanmagansan. Tushundim... Tushundim... Seni necha oydan beri dali devona etgan o'sha xushtoringning ko'yida uchragansan bu baloyi azimga.

— Yo'g'-ey, Sumbul xola... Bir ko'cha boshida yakka o'zim mijoz poylab turganimda bir it emgan qarshimda paydo bo'ldi-da, qo'linga paketlarni tutqazib, juftakni rostlab qoldi. Orqasidan xitlar yetib keldi. "Qo'lingdagini ko'rsat" deyishdi, ko'rsatdik. Ichidan geroi chiqdi.

— Hayron qolaman senga, to'g'risi. Bo'yaringdan o'rgilay, qoqindiq, haliyam ona suting og'zingdan ketmagan... Sen u kazzobning firibini sezmadingmi?

— Hozir aytish oson, Sumbul xola. O'sha paytda bu kazzobning ne firib o'ylaganini qayerdan bilay?

— Nega endi bilmas ekansan? Sen shu Galatani bilmaysan o'zi. Nima u kazzob jazmaningmidi?

— Yo'g'-ey, jonim, u bir latta harif edi.

— Ko‘zimga tik qarab ayt, Javriya. Agar meni aldayotgan bo‘lsang yaxshi emas!

— Xudo ursin, Sumbul xola, u ko‘cha sayoqlaridan biri edi. Shunday ekaniga na komissarni, na bo‘lim boshlig‘ini, na boshqa birovni ishontira oldim. Men aybdor bo‘lib chiqdim. Qorong‘ida o‘sha kazzobning lankasini ko‘rmagan ekanlar. Ko‘tara sotuvchi bilan gaplashganini ko‘rishgan xolos. Bir yil tekin tomoq yeb yotdik. Endi biz kimsan, politsiya barmoq izini olib qo‘ygan jinoyatchimiz, hech qayoqqa qilt etolmaymiz.

— E, bundan g‘ururlan, qizim.

— G‘ururlanamiz ham Sumbul Dudu. Bizning ota-onamiz, avlod-ajdodimiz noma‘lum. Jinoyatlarimiz ko‘paysa, obro‘miz ham oshib, yangi ismu unvonlarga ega bo‘lamiz.

— Sen oriyatli, hamiyatli qizsan. Senda faqat iffat yo‘q, xolos. Pokiza emassan, xolos. Aytganlaringga ishondim. Ko‘pchilikning ko‘z o‘ngida bo‘ldingmi, falokatga tayyor tur. Balo-qazoga sabr-chidamli bo‘lmoq kerak, xolos. Menga qolsa, shu geroin deganing ham, kokain deganing ham ikki pulga qimmat, befoyda narsa. Endi qolaversa, geroin mamlakatdan tashqariga sotilayotgan emish. Bizning kazzoblarni qo‘lga tushirish uchun Amerikadan maxsus izquvarlar kelayotganmish...

— Voy, xolajonim-ey. Hadeb oyoq ustida gap sotguncha, meni ichkariga boshlasang-chi!

— Oh, jigarporam. Olloh meni bu yoshda tul qoldirdi. Bola-chaqa yo‘q. Seni o‘z qizimday yaxshi ko‘raman. Mening uyim — sening uying, Javriyaginam. Kelganing bosh ustiga!

Baravar yon tarafdagi xonaga kirishdi. Javriya bu xonada o‘choq borligini avvaldan taxmin qilgani uchun shu yerga kirishni xohlagan edi.

Ichkariga kirdi deguncha butun vujudi titrab:

— Sovuq iliklarimgacha muzlatib yubordi, — dedi.

Sumbul Dudu:

— Amerika viskisi ichasanmi? — deb so‘radi.

— Amerika viskisi?

— Turmada bir yil yotibsan, Javriyaginam. Bu yerlar o‘zgarib ketdi. Mijozlarning didi ham o‘zgardi. Buni qara, shu Hoji og‘a

deganimiz dunyoning narigi chetidan keladi, ammo darrov he yo‘q, be yo‘q, Amerika viskisi, jin talab qiladi. Kecha bir shisha opkeli-shuvdi. Hoji og‘a mol olib-sotishga o‘tgan. Endi dallolning nomi ham o‘zgarib, qoramol tujjori bo‘ldi. Shu Sumbul Dudung zamonaviy xotin. Zamon senga boqmasa, sen zamonga boq, deydiganlar toifasidanmiz. Shu dallollarni biz ham mol tujjori deydigan bo‘ldik... Ha, nima deyayotgan edim... Ha, buning ustiga shunday bir tujjorki... Bu kazzobni yaylovlarga jo‘natib ko‘r, undan yaxshi ayg‘ir topolmaysan. Aslida uni hayvon naslini yaxshilash ishiga qo‘yish kerak. Undan tarqalgan ho‘kizlar xalqaro mol ko‘rgazmalarida oltin medal olmasa otimni boshqa qo‘yaman. Bizning shu G‘ilay Sorani aytmaysanmi? Sochlarini sariqqa bo‘yadi, oyog‘ida kuyovlarnikiga o‘xshagan pastposhna tufli, egnida etagi keng yubka... Yelkasida lo‘lilarning to‘rvasiga o‘xshash somon sumka.. Bir payt eshikni taqillatdilar. Eshikni ochar-ochmasimdan G‘ilay Sora “Xavaryu xello...” deydi degin. Tushundingmi? Sumbul Dudu ham bo‘sh keladiganlardan emas... Pinagimni ham buzmadim, darrov “O key” deb oldiga uyub tashladim.

— Sumbul Dudu, demak, sen ham amerikaparast bo‘lib qolibsanda?

— G‘ilay Sora amerikaparast bo‘lgandan keyin biz qarab turarmidik... Qolaversa u kim bo‘pti?.. Uni qo‘y, hatto, mol tujjori ham ketayotganida menga “Sumbul Dudu, bay-bay” deydi... Cho‘ntagidan bir dollar chiqarib, qo‘limga tutqazib: “Bu senga esdalik uchun” deydigan ham bo‘lib qoldi... Turib-turib menga alam qildi. Chunki Sumbul Dudu shu yoshigacha iflos ishga qo‘l urmagan toza xotin. Menga dollarning nima keragi bor, ezibichki qilamanmi?.. Yoki bir dollar uchun chayqov bozorida valuta o‘g‘risi bo‘lib chiqaymi?.. Bu muttaham pul sochgan bo‘lsa, men ham qarab turganim yo‘q, puliga yarasha xizmatini qildim. Ha, xizmatini qildik... Janobi Haq shohid. Birdan miyamga qon ursa bo‘ladimi?

Shunday derkan qo‘li bilan tizzalari tomon egilgan boshini ko‘rsatdi.

— Bechora Sumbul Dudu...

— Sumbul Duduning qo‘zichog‘i... Biz unaqa oliftalik qilmaymiz. Gapning po‘stkallasini aytsak, biz mol tujjori qiyofasidagi

yuradigan hayvonlardan, sochini bo'yatib, saqich chaynab turib "Xavaryui" deydigan G'ilay Sora singari hasharotlardan emasmiz... Sen, Fosforli, jigarporamsan. Seni bir mushtariyga tanishtirgan paytimda ko'ksim iftixorga to'lib toshadi... Galatamiz, Chashmaydonimiz, Edirnaqopi, To'pqopi, Yangishaharning yetishtirgan eng ko'hlik qizi sensan.

— Kam bo'lma, Sumbul xola.

— Hoy qiz, bu ishga kirishganimdan beri ne-ne jononlarni ko'rdim, biroq hech qaysisi sening oldingga tusholmaydi. Ularning birortasini senchalik yaxshi ko'rmaganman.

Birdan ko'ngli yumshab ketgan Javriya qo'lini uzatib, Sumbul Duduning qo'lini ushladi. Uni labiga yaqin keltirib, mehr bilan o'pdi, so'ng yuziga bosdi va birdan o'krab yubordi.

— Oh, yig'lama, Fosforlim... Yuragimni tilka-pora etma... Qo'zichog'im...

Sumbul Dudu ikkinchi qo'lini ko'tarib, ko'zlariga yaqinlashtirdi, uchi do'mboq barmoqlari bilan Javriyaning ko'zlaridagi yoshni arta boshladi.

— Ne gap o'zi, qani bir yoril-chi... Nega yig'laysan, Javriyajonim?..

Bu mehr-muhabbat havosida birdan unga hamma-hammasini aytib, yuragini bo'shatgisi keldi. Biroq o'zini bosdi.

Yo'q, yo'q, "u"ni asrashga majbur, aks holda "unga" tahlika tug'iladi. Buni yaxshi biladi.

— Bir yil turmada yotish osonmi, Sumbul xola?— dedi Javriya.— Bir yildirki, hammangizdan uzoqda, yolg'iz qoldim... Bu go'zal Istanbuldan uzoqda yashash...

— Oson emas, qizim... Seni ham juda sog'inganman...

— Men hammangizni sog'indim... Ayniqsa, seni juda sog'indim, Sumbul Dudu.

— Ko'z yoshingni art, Javriyajonim. Men ichkariga kirib, senga ovqat tayyorlay. Keyin birga biir no'-o'-sh etaylik. Lekin bizga Amerika viskisi kor qilmasa kerag-ov.

Kuldi.

— Bukrini go'r tuzatadi deyishadi, to'g'rimi?

— To'g'ri, Sumbul Dudu...

— Boyaqish Mayriq rahmatli bo'lganidan beri men hech qachon uningdek shirin taom pishira olmadim... Buning ustiga hiddan ko'nglim ayniydi degin...

Javriya birdan cho'chib tushdi.

— Nima deding, Sumbul Dudu? — dedi u. — Mayriq o'ldimi?

— Oh, bolaginam, xabaring yo'qmidi? Aytgancha, sen u paytlari nariyoqda eding-ku. Bechora Mayriq... To'g'ri jannatga ketdi u. Janobi Ollohim uni arosatda qoldirmagan bo'lsa kerak. Bir kechasi yostiqa boshginasini qo'ydi de. Tongda tursam, u hali uyg'onmabdi. Holbuki, har tongda azon vaqti bo'lmay oshxonasiga tushardi. "Mayriq" deb ovoz berdim. Biroq har doimgiday "Labbay, qo'zichog'im!" deb javob qilmadi. Xonasiga kirib qarasam, to'shakda uzala yotibdi, qo'li yuragining ustida... To'shakka yaqin bordim... Xuddi uxlayotgandek ko'zlari yumuq, biroq og'zi beo'xshov ochilib qolgan. Qarasam, qo'lida Bibi Maryam onamizning hazrati Isoni quchoqlab o'tirgan rasmi bor ekan. Ehtimol, o'lganidan keyin farishtalar qo'liga bu rasmni tutqazib ketgan bo'lsa kerak. Yoki mazasi qochgan bo'lsa, madad bo'lsin deb o'zi rasmni yuragining ustiga qo'ygandir balki. Bilmadim. Ammo, Xudo haqqi, aytayki, xuddi bir farishta singari begunoh va pokiza o'tdi dunyodan.

Ovozi g'amginlashdi:

— Men uni jonimdan ham yaxshi ko'rardim. Undan boshqa hech kimim yo'q edi. U mening qaynonam emas, o'z onamdek edi.

Javriyaning so'z so'ylashga holi yo'q, titroq ovozd:

— Boyaqish... Boyaqish xotin... — deb shivirlardi. — U ham bu dunyodan ketdi degin!..

Go'yo Azroil uni qadam-baqadam ta'qib qilayotganga o'xshardi.

Bu o'limlarning, bu yo'q bo'lishlarning qat'iy va qayg'uli ma'nosini tushunib yetgani uchun qalbini qo'rquv qamrab olgan edi. Ustma-ust eshitayotgan o'lim xabarlarini bu vahimani yanada kuchaytirardi.

Sumbul Dudu davom etdi:

— Uning uchun shunday katta janoza marosimi qildirdimki, asti qo'yaverasan, Xudo haqqi, agar u Amerika podshosining xotini bo'lganida ham bunchalik dabdaba bilan ko'milmagan bo'lardi. Janozasiga butun Galata keldi. Baqqol, qassob deganlar bag'ritosh

bo'ladi, to'g'rimi? Biroq kim bo'lsa-da, inson bolasida baribir yurak bor. Odamlarning tili boshqa xolos. Sulaymon payg'ambar hayvonlar-u qushlarning, jamiki nabotot va hayvonotning tilini bilgani singari mukammal yaratilgan inson ham barcha yuraklarga yo'l topa olishi lozim. Mening qaynonam hammaning dilini topgan ekan. Bechora Mayriqning tobutini olib o'tishayotganida do'kondorlar do'konlarning panjaralarini yopib, yugurib chiqib, tobut ko'tarishdi. Qassob Rasim afandi butxonadan u yog'iga tobutkash bo'lib bordi. Yig'lamagan kishi qolmadi. "U bir muqaddas ayol edi" dedilar. Haqiqatan ham u tabarruk ayol edi.

Javriya ham ko'zyoshlarini artib:

— Xudo haqqi, men ham uni juda yaxshi ko'rardim, — dedi.

Sumbul Dudu:

— Yig'lama, Javriyajonim, — dedi, — yig'laganning foydasi yo'q. Olloh sabr bersin, u boqiy dunyoga ketdi. Bu foniylar dunyoda yashash bir havas xolos. Modomiki, jismimizda jon omonat ekan, bir kuni farishta Azroil uni bizdan oladi... Undan u yog'i esa, falsafa. Go'ri nurga to'lgur birinchi erim Suflyor Hochiq afandi bu masalada menga Suqrotdan gapirib berardi. Necha yil o'tdi, uni unutdim. O'zingdan qolar gap yo'q, senu men kabi sho'x xotinlarga g'am-hasrat yarashmaydi ham, yoqmaydi ham. Endi senga ozroq taom bilan raqi opkelay. O'tmishing moziy, emishing qo'zi bo'lsin deyishadi.

Sumbul Dudu eshikdan chiqarkan:

"Ketgan kelmadi, oh bu ne savdodir!" deya bir ashulani xirgoyi qilib ketdi.

Javriya o'choq tomonga nazar tashladi: qora yalqov mushuk o'sha yerda. Yotgan joyida kerisha-kerisha uxlardi.

Birdan umid paydo bo'ldi. Qora mushuk o'choq yonida. Balki u ham bu kecha o'choq yonida xushhol o'tirsa, ajab emas.

Galatada eng sevgan joyi Sumbul Duduning uyi edi.

Bu yerni o'z ota uyidek yaxshi ko'rardi. Shu boisdan ichkari kirgan zahoti bu uy havosi unga har doimgiday issiq tuyulgan edi.

Keksa ayol o'lganini eshitgandan so'ng esa bu uy birdaniga huvillab qolgandek, kimsasiz va tashlandiq ahvolga tushgandek tuyula boshladi.

Hech ko'zga tashlanmaydigan o'sha kekxa ayol go'yo bu uyni obod qilib turgan yagona kimsa edi. Kirar-kirmas dimoqqa uriladigan ovqat hidi bu uyga o'ziga xos oila havosini berib turardi. Dimoqqa ovqat hidi urildi deguncha, ko'p o'tmay oila a'zolari das-turxon atrofiga to'planadigandek tuyulardi kishiga.

O'limni eshitgan ondan e'tiboran bu uy huvillab qolganday bo'ldi.

Javriya o'choq yonidan turib, ko'rpacha ustiga borib o'tirdi. Ayni shu lahzada patnis ko'targan Sumbul Dudu ichkariga kirdi.

— Mana senga arslon suti! — dedi u.

So'ng viskini eslab, ilova qildi:

— Bu senga anavi taxta yog'i emas!

Patnusni o'rta qo'yishdi.

— Endi tez-tez kelib tur, Javriya, — dedi u. — Doim band bo'lmassan. Tez-tez kelib tur.

— Xo'p bo'ladi, Sumbul Dudu.

— Lekin sen bir sayoq qizsan... Senga ishonish qiyin.

— Sen bilan ishlagan vaqtimizda seni biron marta dog'da qoldirganmidim?

— Yo'q, dog'da qoldirmagansan. Sen bilan ishlasa bo'ladi, so'zining ustidan chiqadigan qizsan. Mayriqqa ham doim aytardim: Javriya yaxshi qiz, oriyatli deb. Unda faqat bokiralik yo'q, xolos, derdim.

Javriya bu so'zning ma'nosiga ham e'tibor bermay, tasdiq ma'nosida bosh irg'adi.

Birinchi qadahni barobar bo'shatishdi.

Sumbul Dudu:

— Marhum qaynonamning ruhi uchun ichaylik, — dedi.

Javriya ham:

— Joyi jannatda bo'lsin, — dedi.

Sumbul Dudu:

— Go'ri nurga to'lsin, — deb ilova qildi.

Ul-bul yegan bo'lishdi... Javriya ichidan: "Omadi chopgan qizman, — deb o'yladi. — Qayerga bormay Olloh rizq beradi".

Bugun o'zining omadli ekaniga ishonishi uchun katta ehtiyoji bor edi.

U omadi chopgan qiz edi... U toleyi kulgan bir qiz edi.

Bu kecha tun yarmidan oqqach, yana o'sha yerga boradi, endi eshik ochiq bo'ladi.

Ha... Bir yildan ko'p bo'ldiki, ko'p uqubat tortdi.

Bu hadeb shunday davom etaverishi mumkin emas. Oyning o'n beshi qorong'u bo'lsa, o'n beshi yorug', axir!

Xullas, endi qora kunlar o'tib ketdi.

Qamoq tugadi, surgundan qochdi. Istanbulga kelar-kelmas qo'lga tushdi, biroq darrov qochib qutuldi.

Inson hayoti silliqqina va oson kechmaydi, axir!..

Birinchi kuni borganida eshik qulf edi. Biroq bu gal eshik, albatta, ochiq bo'ladi...

— Sen uchun, go'zalim, Sumbul xolajonim...

— Bir vaqtlar go'zal edik. Endi tasqara bo'ldik, ammo sha'nimiz, oriyatimiz bor, olmosdek toza... Sha'nimizga hech qachon dog' tushirmadik.

— Yasha, Sumbul Dudu!..

Ikkinchi qadahdan so'ng hayot Javriyaga biroz yaxshiroq ko'rina boshladi.

— Sumbul Dudu, senga jonim fido, kerak bo'lsa oyoqlaringga poyondoz bo'lay!

— Kam bo'lma!

Uchinchi qadahni ko'tarishgach, Javriya:

— Sumbul Dudu, — dedi. — Men turmadan chiqdim, lekin politsiyadan butunlay qutulganim yo'q. Shuning uchun ko'cha kezolmayman. Cho'ntak ham bo'm-bo'sh. Sen menga ish topib bersang yaxshi bo'lardi, men ko'cha kezmay qo'yaqolay. Meni kimlargadir tanishtirib qo'ya olmaysanmi?

— Dengizda qum ko'p, menda mijoz, Fosforliginam... Ertaga kechasi...

— Kunduzi bo'lgani yaxshiroq.

— Kunduzimi?

— Kechasi biroz ishim bor...

— Senga bir balo bo'lgan, Fosforliginam... Pinkertonmisan yoki Sherlok Xolmsmisan? Izquvarlikka ishga o'tdingmi?

— Mendan izquvar chiqarmidi? Suf-ey senga!

— Inson xom sut emgan banda. Xom sut me'dasining o'rtasida turib qolgan. Bu sut goh-goh aynib, me'dani buzadi, me'dadan qonga, qondan miyaga o'tadi, miyadan butun ahvoli-ruhiyasiga ta'sir etadi... Fahmlayapsanmi?

— Tushundim, Sumbul Dudu... Ammo men bunday ishlardan yiroqman... Mening kallamda bir tashvish bor, xolos. U ham bo'lsa, fohishalik...

— Omon bo'l, Fosforlim...

— Boshimga balo kelishidan qo'rqaman, politsiyachilar meni kunduzi ko'rishini istamayman. Yashiradigan joyi yo'q: ochig'ini aytsam, men bir yil turmadan so'ng, yana bir yilga Bo'luga badarg'a qilingan edim.

— Bo'luda o'tirimli qilishdi, degin. Bu gapni aytsang, sening hurmat-e'tiboring oshadi.

— Bu safsatani yig'ishtir. Men Bo'luga borishga bordim-u u yerda ko'p qololmadim, yashirinchu bu yerga qaytdim.

— Yo Oллоh, Oллоh... Nima, Bo'luda islovotxona yo'qmi? Bo'lu erkaklarining mijozlari sustmi yo? Menga qara...

Javriya:

— Men Istanbuldan uzoqda yashay olmayman, — dedi.

— Yashab bo'lmaydi, Javriya... Bir gal, birinchi jahon urushi vaqtida kelishgan bir olmon matrosi meni Olmoniyaga olib ketmoqchi bo'ldi... O'sha paytda ketib qolishim ham mumkin edi... Hamburg shahrida onasining islovotxonasi bor ekan... O'ziyam zo'ri ekan... Meni o'sha yoqqa olib ketmoqchi bo'ldi... Iye, dedim, samatyalik Sumbul Dudu molmidiki, chetga oborib sotsalar... O'lsam ham Galatada o'la qolay, dedim. Shu Galatada bir qo'lansa hid yo'qmi, mabodo?

Xuddi xushbo'y hid iskamoqchi bo'lgandek, chuqur nafas oldi.

— Agar shu qo'lansa hid jigarimdan urmaganida edi, allaqachon to'rdan qutulgan baliqday bosh olib ketgan bo'lardim.

Javriya boshini egdi:

— Oh, Sumbul xola, — dedi u. — Xafa bo'lmagin lekin, gap kelganda aytish kerak. Sen nasroniysan... Nasroniy bo'lmaganingda ham, har holda ajnabiysan. Shunga qaramay bu Istanbulni shunchalik yaxshi ko'rasan. Men-chi... Men-chi...

— Voy, voy. Bugun kularman deb o‘ylamagandim, Javriyajonim... Hecham kulгим yo‘q edi... Biroq sen... Ey, ko‘p yasha. Mening nasroniyligim bilan sening musulmonliging to‘g‘risida gapirishning hojati ham bo‘lmasa kerak. Men-ku, hech bo‘lmasa, ibodatxonada cho‘qintirilganman. Senda loaqal shu daraja ham musulmonchilik yo‘q. Sen musulmon emishsan, men nasroniy. Eshitgan qotib-qotib kulmasa men o‘lay. Agar gapning po‘stkallasini aytadigan bo‘lsak, biz aslida inson ham emasmiz.

Javriya:

— Ko‘nglingga og‘ir olma, Sumbul Dudu, — dedi. — Ha, og‘ir olma, men kamsitish niyatida aytganim yo‘q. Ahmoqona bir valdiradim qo‘ydim-da. Istanbulni qanchalik yaxshi ko‘rishimni senga tushuntirmoqchi edim. Meni Bo‘luga olib borishganidan keyin... — bir chuqur nafas oldi-da, davom etdi. — Xudo haqqi, aqldan ozib qolayozdim!

Ko‘zlari qisildi. Qadahni ko‘tarib, raqini ichdi.

— Jonim qurbon bu Istanbulga, — dedi u. — Istanbul uchun bir ko‘taraydik.

— Ichaylik, Javriyajonim...

Sumbul Dudu qadahini bo‘shatdi. Javriya jo‘shib ketdi.

— Yashil dengiz ustida chiqayotgan quyosh qirmizi rangga kiradi, deb o‘ylardim. Ko‘z oldimda yashil po‘choq yorilib, ichidan qirmizi tarvuz chiqib kelgandek bo‘lardi. Oh, shu dengizdan ba‘zi-ba‘zida ajoyib tarvuz hidi ufuradi. Bilasanmi, Sumbul Dudu, Istanbulning nimasini ko‘zim qiymaydi: shu tosh ko‘chalarini! Kuz kunlari yomg‘ir shivaladi deguncha, ko‘chalar xoldor gazlamaga o‘xshab qoladi. O‘larday yaxshi ko‘raman shu Istanbul ko‘chalarini. Yomg‘ir yog‘di deguncha xushbo‘y bir hid taraladi. Yo shunday emasmi?

— Ey Ollohning suyuqli Javriyasi, chunki u seni o‘sha ko‘chalarda dunyoga keltirgan, ko‘chada voyaga yetkazgan, tirikchiliging ham ko‘chada...

— Omadli xotinman, to‘g‘rimi Sumbul Dudu?.. Olloh sevgan bandaman.

— Albatta Javriyajonim, aks holda buncha ko‘ppakka, bu qadar ochlig-u sovuqqa bardosh bera olarmiding... Agar seni sevmasaydi bunga chiday olmasding...

- Chidab bo‘lmasdi, Sumbul Dudu...
- Chidab bo‘lmasdi, ha!..
- Jonim qurbon Ollohimga, meni sevadi u... U mening badbaxt bo‘lishimni istamaydi, nima tilasam beradi.

Shunday der ekan, Olloh bu oqshom ham o‘zini istaganiga qovushtirishidan umid qilardi.

Biroq bu gal ham eshik qulflog‘lik edi. Endi umidni uzsa ham bo‘laveradi. U bu yerda yo‘q.

“Yo uni qo‘lga tushirishgan, yoki u qochib ketgan...” deb o‘yladi.

Endi bunday xavotir ichida yashashga bardosh bergulik holi qolmagan edi.

Ne qilarini bilmasdi.

Ne bo‘lsa bo‘lsin, ertaga kunduzi u yerga borib, Karimni topmasa bo‘lmaydi.

Karimni topishi, nima hodisa yuz berganini undan bilib olishi kerak.

Unga nima bo‘lganini bilmay turib o‘zi qo‘lga tushib qolishdan qattiq qo‘rqardi. Ko‘cha-ko‘yda kezishdan qochardi.

Bor orzusi — nima bo‘lganini bilmoq.

Agar u bu yerda bo‘lsa, uni ko‘rish ehtimoli bor bo‘lsa, o‘zini juda ehtiyot qilib, yashirinib yurmog‘i kerak.

Mabodo, u yo‘q bo‘lsa, “Hammasiga tupurdim!” deb yelka qisishdan boshqa chora qolmaydi.

Unda ne bo‘lsa bo‘lar, unga baribir.

Tunni qayerda yarimlashni bilmay hayron.

Barba esiga tushdi. Barbaning derazasiga bir nechta mayda tosh otdi.

Bu Barba bilan Javriya o‘rtasidagi parol edi.

— Qaysi shamol uchirdi seni?

— Qo‘yaver, asti so‘rama. Bugun so‘zlagim kelmayapti. Ertaga kechki beshga qadar yoningdaman. Yaxshisi, hozir meni tinch qo‘y, biroz uxlab olay! — deb javob qildi Javriya.

Biroq Barba bergan to‘shak ustida tonggacha ag‘anab chiqdi, mijja qoqqmadi.

Uchinchi kuni oqshom soat beshda Najotibey ko'chasiga ketdi. Qalbida goh umid porlaydi, goh so'nadi.

Karimni ko'rsa uni topishini, Karimni topmasa, barchasi barbod bo'lishini o'ylab ketaverdi.

Uni tanimagan va sevmagan paytlari hayotining mazmuni nimanadan iborat edi, ajabo?

Endi nimaiki o'ylamasin, o'ylari unga tutashadi.

Najotibey ko'chasidagi ombor qorovulxonasi kattagina va saranjom-sarishta bir xona ekan.

Karim to'lda chalqancha yotgan edi.

Qo'llarini boshi ostiga yostiq qilib qo'ygan.

Unga ko'zi tushgandanoq Javriya hayajondan hushdan ketib qolayozdi.

Ha, Karim shu yerda ekan!..

Kichkina lampochkaning xira yorug'ida Javriya xona o'rtasiga yaqinlasharkan, Karim hayrat bilan qaddini rostladi.

Mamnuniyatdan yuzi yorishib ketdi.

— Iye, bizning Javriya-ku bu!.. — dedi u.

Javriya qalbida qo'rquv, labida tabassum bilan Karimning iltifotiga javob qildi.

— Ha, bu menman, sen kim deb o'ylovding?

— Hoy qiz, buncha vaqt qayerlarda qolib ketding? — derkan Karim oyoqlarini yerga uzatdi. — Nega kelmay qo'yding? Ne bo'ldi?

— Sen so'rama, men aytmay, Akajon, — deya xo'rsindi Javriya. — Bir badbaxt kazzobning dastidan bir yil qamoqda yotdim.

— Hech eshitmadik.

“Eshitmadik” derkan uning nomidan ham so'zlayotgan edi.

— Qayerdan ham xabar topardingiz? Bu g'arib Javriyaning ismi va rasmi gazetalarning birinchi sahifasida e'lon etilmaydi-ku!

— Qachon chiqding?

— O'n besh-yigirma kuncha bo'ldi, Akajon.

— E, qoyil, o'n besh-yigirma kundan beri bizni hech izlamabsan-da.

“Bizni deyapti! — deya ich-ichidan suyundi. — Demak, unga hech gap bo'lmagan”.

— Ozodlikka chiqib, Istanbulga kelganimga endi uch kun bo'ldi. Lekin bunga "ozodlik" deb ham bo'lmaydi!

— Tushunmadim.

— Tushunmaydigan joyi yo'q, Akajon. Meni bir yil Bo'luda o'tqazishdi.

Sumbul Duduning so'zlarini xotirlab, kiborlarcha: "o'tirimli qilishdi" demoqchi bo'lgan, biroq shoshilganidan, "o'tqazishdi" deb yuborgan edi.

— Bu nima deganing?

— Ya'ni sen-u mening tilimda aytganda, surgun qilishdi Bo'luga.

— Xo'sh, unda nega bu yerdasan?

— Qochdim.

— Qochdingmi?

Karimning yuzi jiddiylashdi.

Javriya, go'yo bir ishni qoyillatgandek, tirjaydi.

— Albatta qochdim. Turma degani turma, baland devori, temir eshigi, hujrasi-yu, hovlisida soqchisi bor. Ammo Bo'lu bir chet joy. O'sha joydan ham juftak rostlay olmasak, suf bizga.

Qilgan ishidan faxrlanar, g'urur bilan ko'krak kerib maqtangisi kelayotgan edi.

— Uch kundan buyon sizlarni izladim, ammo topolmadim. Kechalari eshik doim qulf bo'ladi. Hozir sovuq tushib qoldi, har holda sovqotayotgan bo'lsangiz kerak...

Karim kulimsiradi.

— Endi eshiklarni qulflab qo'yadigan bo'lganman, — dedi u.

Karimning yuziga shunday bir ma'no qalqdiki, Javriyaning yuragi orqasiga tortdi va eti uvishib:

— Nega? — deb so'radi.

— Endi ochiq eshikdan kiradigan odam yo'q, shuning uchun.

— Tushunmadim, Akajon.

Javriya oldidagi stolga tiralib turar, o'zini qattiq charchagandek his qilardi.

"Ertalabdan tuz totmagan bo'lsam-da, ko'nglim ayniyapti!" deb o'yladi.

— U qayerda?

— Umi? — dedi Karim. Bir oz jim qoldi. Bor gapni aytsam-mikin yoki yo‘qmi deb ikkilanardi.

So‘ng birdan qaror bergandek qisqa qilib dedi:

— Qo‘lga tushdi.

— Demak, onasi aytib qo‘yibdi-da? — degan Javriya turgan joyiga behol cho‘nqaydi.

Tizzalaridan darmon ketgan edi.

“Men omadli qiz edim-ku, omadli ekanim qayerda qoldi?” deb o‘ylardi u.

Bu gapga ishonib bo‘lmaydi. Ishonib bo‘lmaydigan, dahshatli bir voqea sodir bo‘lgan. Uni politsiyachilar tutgan. Endi...

Yo‘q... yo‘q... Bunga dosh bergulik holi yo‘q.

Dod solib, faryod urgisi kelardi. “Qamoqxonada o‘tirgan va bunday gapni eshitmagan bo‘lsam koshkiydi”, deb o‘yladi.

Karim:

— Onasi churq etmagan, — dedi. — Shundan keyin onasini tinch qo‘yishdi. O‘zini bo‘lsa boshqa bir ish ustida ushladilar. Bu endi boshqa bir ish.

Javriya:

— Bu ishi ham katta jinoyatmi? — deb so‘radi va o‘zining uning oldingi aybini oshkor etib qo‘rganini tushunib uyaldi.

— Yo‘q, bu uncha katta ish emas. Biroq uning kimligini aniqlashsa...

Javriya:

— Uning kim ekanligini hali bilishmaydimi? — deb so‘radi.

— Yo‘q!.. Biroq aziyat yo‘li bilan, qiynoqqa solib bilib olishlari mumkin.

— Agar uning kim ekanini bilishmasa, yengil bir jazo bilan qutulib chiqishi mumkin, shundaymi?

— Ha.

— Biroq aksincha bo‘lsa!..

Endi u politsiya qo‘lida. Kim ekanini aniqlashsa, oldingi jinoyati ham qo‘shilib, uni qatl etishadi. Qiynab va azoblab, uni iqror qildirishlari mumkin.

Javriya ovozing boricha o'krab yuboray deb turardi. U hanuz cho'ngayib o'tirardi.

Yuzi sokin. Faqat boshi aylanar, Karim o'z joyida turmayotgandek ko'rinardi. Uning yuziga diqqat bilan razm solaman deb Javriya qattiq charchadi.

— Karim aka, — dedi. — Bir yo'lini topaylik. Uni qutqaraylik. Qutqaraylik uni, qochiraylik. Ular rahm-shafqat neligini bilishmaydi, bilaman, oxir-oqibat uni iqrar qildirishadi.

— U iqrar bo'ladigan xilidan emas.

Javriya birdan og'zidan qochirdi:

— Biroq avvalgi jinoyati yuzasidan politsiyachilar uni tanib qolishlari mumkin. Axir, u o'limga hukm etilgan-ku!

— Uni sirtidan o'limga hukm etishgan. O'sha paytda ham u qo'lga tushmagandi, faqat do'stlarini ushlagandi.

— Endi ular bilan yuzlashtiradilar.

— Tiriklari qolmadi hisob, borlari ham og'ziga mahkam.

— U yashirin yashardi, ammo, kim biladi, balki uni taniydiganlar bordir.

— Uni taniydiganlar juda oz. Bu gal undan boshqa hech kim qo'lga tushmadi. Men u bo'yniga oladi, deb o'ylamayman.

Javriya ingrab yubordi:

— Oh, peshonam muncha sho'r bo'lmasa...

Qaddini rostladi. Butun boshli Istanbul unga endi turmaday tor va g'amboda bo'lib qolgan edi.

Javriya bo'g'ilib ketayotgandek bo'laverdi.

Uning bir yoqdan o'lim xavfi ostida ekanini, ikkinchi yoqdan turmada ekanini bilish Javriyani qattiq azobga solib qo'ygan edi.

O'zi turma azobini bir yil tortdi. Temir eshiklar-u temir panjaralar ortidagi g'amni o'zi totib ko'rgan. U bu uqubat ne ekanini yaxshi biladi.

O'z erkiga o'zi xo'jayin bo'lmaslik alamini totib ko'rgan. O'zgalar tomonidan belgilab berilgan chegaradan chiqmay yashashga majbur bo'lish naqadar og'ir mashaqqat ekanini tushunar edi.

Turmaning to'rt devori ortida yotgan choqlarida u taqiqlarsiz, jandarmsiz, soqchisiz, devorsiz va eshiksiz bir dunyoda rohat qilib

yurish ishtiyoqida yongan, emin-erkin, xohlaganini qilish istagida oʻrtangan edi.

Orzusini roʻyobga chiqarish uchun yonib-kuygan, ammo hech kimga bu haqda ogʻiz ocholmagan edi. Turmada arzimagan bir istagini roʻyobga chiqarish uchun ham nazoratchilardan ruxsat soʻrashga toʻgʻri kelardi. Shuning uchun u, hatto, eng mayda, arzimagan, oddiy xohish-istaklaridan ham voz kechgandi.

Javriya uning nelar tortayotganini yaxshi bilardi. Bu ham yetmaganday, uning hayoti ham xavf ostida edi.

Uni soʻzlatish uchun, kim biladi, qanday qiynoqlarga giriftor etishadi...

— Ogʻa, men xitlarni bilaman, — dedi. — Ularda din, imon degan narsani kunduz kuni chiroq yoqib topolmaysiz. Balki qiynoqqa solib, uni soʻzlatishlari mumkin. Uni qutqaraylik. Qoʻl qovushtirib oʻtirmay, biron chorasini topaylik.

Javriya Karimning “Qoʻlimizdan ne ham kelardi?” demoqchiday yozilgan qoʻllari orasiga oʻzini tashlab, yelkasiga bosh qoʻygancha hoʻng-hoʻng yigʻladi.

IV

“SENDA QORASAVDO BOR”

Udchi kuylashda davom etardi:

“Senda qorasavdo bor”

Ha, unda qorasavdo bor edi.

Javriya buni chuqur his qilardi. Javriya “Hozirgacha shu dunyoda hech kim bironvi men uni sevganchalik sevgan emas” deb oʻylardi.

Gʻoyat tushkunlikka tushgan, ichini quturgan it tatalayotgandek boʻlardi.

Koʻcha-koʻyda faryod urgisi, uni qutqarish uchun butun dunyoni oyoqqa turgʻizgisi kelardi.

Karimdan jinoyati ne ekanini soʻramadi. Bunchalik yaxshi kishi qanday qilib oʻlim jazosiga loyiq jinoyat qilganini hech tushunib yetolmasdi.

Dunyoda unga o'xshaydigan, uningdek xushfe'l, jiddiy, rahmdil, mehr-muruvvatli bir kishi ko'rmagan.

Kim bo'lsa bo'lsin, qanday jinoyat qilgan bo'lsa bo'lsin, ismi ham nima bo'lsa bo'lsin, uning tirik qolishini istardi.

Bir necha bor politsiya mudiriyatiga borib, uni ko'rgisi keldi. Biroq uning ismi nima? Ismini bilgan taqdirda ham uni izlab borish xavfli. Uni taniydigan, biladigan biror kishini topish uchun politsiyachilar, kim biladi, nelar qilayotgan ekan. O'zini ham Bo'luga jo'natib yuborishlari mumkin. Orqasidan birov so'rab, izlab kelmaydigan mahbus dunyodagi eng g'arib mahbus.

Goh-goh Karimning yoniga borib turdi. Bir gal undan:

— Onasi bor-ku, uni izlab boryaptimi? — deb so'radi.

— Qanday qilib borsin?! Borsa uning kimligini darrov bilib olishadi-ku! Bechora ona o'g'lining uyida bor barcha suratlarini yoqib tashladi. Mabodo, uni yuzlashtirishgan taqdirda ham bu mening o'g'lim emas deb tonadi.

Turmada o'tirganida bog'dagi chog'roqqina hovuz suviga tikilib, dengizni tasavvur qilar edi. Endi bo'lsa, Marmar dengiziga tikilib, turma hovuzini eslardi.

Istanbulda yurish ham endi unga zavq-shavq bag'ishlamay qo'ydi. Bu ko'chalar turma hujrasidan battaroq g'amboda.

Ora-sira Karimga uchrab undan xabar olib turish va Bo'luga jo'natib yubormasliklari uchun politsiyadan qochib, yashirincha yashab yurdi.

Bu ham Javriyani juda ezib, siqib yubordi.

Yashash uchun pul ham topishi kerak.

Kunduzlari goh Barbanikida, goh Sumbul Dudunikida uxlar, so'ng tonggacha ko'cha kezardi.

Puli bo'lgan taqdirda ham shunday qilgan bo'lardi. Chunki kechalari ichini kuydirayotgan g'am-alamga chiday olmay loyga botgan ko'chalarda yugurgisi, lovullab yonayotgan yuzlarini yomg'irda sovutgisi kelganday telbalarcha u yoqdan bu yoqqa chopgisi kelardi.

Ana shunday kechalardan birida Galataning eng mashhur sanchma rasm ustasiga ikki bilagiga kishan rasmini sanchtirdi. Ichiga

chiroq yoqsa yorishmas, hech qayoqqa sig'mas edi. Politsiyadan qochib yurganiga qaramay kechalarni ko'pincha g'avg'o-janjal bilan oxiriga yetkazardi.

Biror erkakni yo'ldan ozdirar, keyin u bilan ichkilikbozlikni boshlab yuborardi. Bo'kib ichar, oqibatda o'zini qo'lga ololmas, qadahlarni urib sindirishga o'tar, g'avg'o ko'tarar, yonidagilarga tirg'ilar, huda-behudaga boshqa stollarda o'tirganlarga shisha ota boshlar edi.

Ba'zan kimningdir boshini yorar, ba'zan o'zi kaltak yer yoki kim bilandir yoqalashardi. Xullas, o'zini bilmay, yiqilib qolguncha tinchimasdi.

Sevgilisining kishanband ekanini eslab turish va eslab azoblanish uchun bilaklariga kishan rasmini soldirgandi.

Bilagiga kishan rasmini soldirgach, Javriyaga sevgilisining azobini biroz yengillashtirgandek, mahbuslik azobini baham ko'rgandek tuyulardi.

Uni qutqarish uchun hech narsa qilmay o'tirishdan qattiq azoblanardi.

Shu kishan rasmlariga boqib, uni bu balodan qutqarishga kuchi yetmasligini ko'rgisi va bundan yanada battarroq ahvolga tushgisi kelardi.

Sumbul Dudu unga:

“Qorasavdolidinam” derdi.

Bangi Shavqi uning ahvolini bilar, tushunardi. Unga:

— Opajon! Kel, mana shu jannat moyidan bir tatib ko'rsangchi, — deya qoradori taklif qilardi. — Xudo haqqi, bu judayam ketvorgan narsa. G'am-hasrat deganing tarqaydi ketadi. Sog'lik uchun ham foydali, — shunday deb u qo'lidagi moshdekkina qoradorini alqab, davom etardi:

— Qorajonim mening, hayotda ikki narsam bor: biri Gullim, ikkinchisi, mana shu qorajonim... Boshqa hech narsam yo'q...

Javriya giyohvand bo'lib qolishdan qattiq qo'rqardi. Garchi bir-ikki marta tortib ko'rgan bo'lsa-da, qoradoriga berilmadi.

— Bundan arslon suti ming marta yaxshi.. Ko'z ochib ko'rganimizdan ayirmasin! — derdi.

Karimning ko'kragiga bosh qo'yib to'yib yig'lagan o'sha kundan so'ng Javriyaning ko'zi nam ko'rmadi. Ko'zlari ham, dudoblari ham, tomog'i ham qurib qolganga o'xshardi.

Aytarmikan, aytasmikan? Kimligiga iqror bo'larmikan? Oldingi o'lim hukmini ham qaytadan bo'yniga ilisharmikan?

Javriya mana shundan qo'rqib, shu vahima ichida yashardi. Tong qorong'usida Sulton Ahmad maydoniga tikilgan dor va mahkum ko'z oldidan ketmas edi.

Unutganiga necha yil bo'lgan o'sha qatl manzarasi butun ikir-chikirigacha ko'z oldida gavdalanardi. Yuzlari ko'kargan, dadil nigohli o'sha kishi ko'z oldida paydo bo'lar, biroq sirtmoq bo'yniga tushdi degancha, birdaniga chehrasi o'zgarib, "u"nga aylanib qolardi.

Uning yuzi... u sirtmoqda... shunday paytlarda Javriya hech qayoqqa sig'may qolar, ko'chalarga otillar, mayxonalarda ulfat qidirar, o'zini duch kelgan birining quchog'iga tashlar, unutmoq, unutmoq, unutmoq, bu manzarani ko'z o'ngidan yo'qotmoq istardi.

Biroq beliga ikki qo'l chirmashib, ichkilikning badbo'y hidi anqigan so'ljaygan bir og'iz hansirab dudoqlarini izlab qolgan choqda, ko'pincha Javriya birdaniga u kishini itarib tashlab, bu qo'llardan sirg'alib chiqar, haqorat so'zlari yog'dirib, qochib qolar edi.

Ibodatdan so'ng kishi qalbi ajoyib bir nurli tuyg'ularga to'lgani singari Javriyaning qalbiga yopirilib kirgan bu totli sevgi tuyg'ulari endi uni g'am-hasrat quchog'iga tashlab, bir ofat kabi qovurmoqda edi.

Xullas, stol yonida o'tirgan Javriya ancha pishib qolgandi.

Kichik mayxona unga tor ko'rinayotgan, bu qo'shiq, Zombi Rajabning quchoqlashlari, ishqilib, hamma-hammasi uning uchun chidab bo'lmaydigan bir azobga aylana boshlagan edi.

Doim shunaqa qilardi. Zombi ham o'rnidan turib, unga ergashdi.

Tashqarida havo sovuq, osmonda to'lin oy suzadi, yulduzlar porlaydi.

Javriya sovuq havodan to'yib-to'yib nafas olgancha, yurib keta boshladi. Zombi Rajab dag'al tovushda:

— Xo'sh, qayoqqa ketyapsan? — deb orqasidan chaqirdi. Katta-katta qadam tashlab, unga yetib oldi-da, belidan quchdi. Javriya nima deyayotganini o'zi ham bilmas edi.

— Qo'yvor, — deb g'uldiradi u. — Qo'yvor deyman, meni tinch qo'y.

— Nima, nima? Oxirida dumingni tutqazmay qochib ketishing uchun senga dasturxon yozdikmi? Yoki o'n olti yoshlik bokiraday noz qilishga o'tdingmi?

Javriya uyqusiraganday odim otdi. Yonverida ne bor-yo'qligini ko'rmayotgandek ketib borayotgan edi.

U og'zini to'ldirib, so'kindi:

— Tort aravangni, bor yo'qol!

Zombi kuchli qo'llari bilan belidan tortib, uni to'xtatdi.

— Orqaga qayt, manjalaqi, boshqalarga qiladigan o'yining menga o'tmaydi, bildingmi?..

Javriya yarim inson, yarim hayvonga o'xshash bu qo'rqinchli odamga tikildi, biroq mastlikdan g'ilaylashgan ko'zi oldida Zombining yuzi goh suzilar, goh burishar, yo kattayib, yo kichrayar, ajabtovur shakllarga kirardi. Javriya zo'rg'a bosh ko'tarib undan:

— Mendan nima istaysan? — deb so'radi.

Zombi Rajabning beliga chirmashgan qo'li endi uni tobora qattiqroq tortayotgan edi.

— Mendan nima istaysan? — deb takrorladi.

Ko'z oldida Rajabning yuzi shunday alkash-chalkash bo'lib ketdiki, ortiq qarab tura olmadi. Yuzini uning ko'ksiga bosdi.

Mastona g'uldirab:

— Ko'rmayapsanmi? — dedi. — Holimni ko'rmayapsanmi?

Mayxonaning ochiq eshigidan udchining ovozi eshitilardi.

*"Ko'zlaringdan ayondir, Javriya,
Senda qorasavdo..."*

Javriya:

— Menda qorasavdo bor! — dedi. — Ko'rmayapsanmi, menda qorasavdo bor!

Va birdaniga ho'ngrab yubordi.

Qanchalik otmasin, bo‘kib qolguncha ichmasin hech unuta olmas, uning o‘limga hukm qilinganini, uning hayoti shu onda xavf ostida ekanini, u tufayli qattiq iztirob chekayotganini hech unuta olmas edi.

Zombi Rajab uni ko‘ksiga bosib, qattiq siqdi.

Ko‘kda oy sovuq nur sochadi. Yer sovuqdan tars yorilgan. Udchi bo‘lsa, qo‘shiq kuylashda davom etmoqda:

*“Oh mening Fosforlim,
Voh mening Fosforlim”.*

Javriyaning quloqlari ostida qo‘shiq so‘zlari to‘xtovsiz jaranglardi:

*“Yasha jonim Fosforlim,
Oh mening Fosforlim”.*

Ha, Istanbul ko‘chalari, kulbalari va mayxonalarining Fosforlisi, o‘sha mashhur Fosforli Javriyasi endi cheksiz qo‘rquv girdobi ichida qaltirayotgan mana shu qizmidi? O‘tirishlarning guli bo‘lgan sho‘xu shodon Javriya shumi? Zombining yelkasiga bosh qo‘ygan-cha ho‘ngrayotgan bechora qiz o‘sha Fosforli Javriyamidi?

Javriya birdaniga Zombining ko‘kragidan bosh ko‘tardi. Bu keskin harakat tufayli sochlari jimirlab ketdi. Mushtumchalari bilan ko‘zlarini, kaftining orqasi bilan burnini artidi-da:

— Ketdik ichkariga! — dedi. — Ichkariga kiramiz... Bir o‘yna-moqchiman.

Yigitni qo‘lidan ushlab, eshigi ochiq mayxona tomon sudradi.

Javriya endi mayxonaning o‘rtasida turib olgan-cha, qo‘shiq aytishga kirishgan edi:

*“Ko‘prik usti bandargoh,
Askar bo‘lding banogoh.
Oymas, yilmas, uch yil oh
Qanday o‘tar, Javriyam...”*

Boshqalar qarsak urib, bir ovozdan jo‘r bo‘lishdi:

*“Oh mening Fosforlim,
Voh mening Fosforlim”.*

Fosforli udchiga:

— Hoy Abdo‘sh, “Chodirimning ustiga”ni chal! — deb baqirdi. Udchi ohangni o‘zgartirdi. Javriya o‘rtada ham qo‘shiq aytar, ham o‘ynar edi.

Gir aylanib xiromon etar ekan, duch kelgan stol va kursilarni bir tepib ag‘darib ketaverardi. Hech kim uningdek go‘zal raqs tusha olmas edi.

Butun vujudi kuy ohangiga uyg‘un harakat qilar, yelkalari titrar, beli buralar, oyoqlari xuddi yerdan uzilgandek, uchib xiromon etardi. Zombi eshik oldida turib hissizlarcha unga baqrayib turardi.

Boshqalari qarsak urishardi.

Bangi Shavqining boshi Gullining tarvuzday ko‘kraklari ustida, ko‘zlari g‘ilaylashgan. Gulli qarsak urib:

— Yasha Fosforli! — deb qichqirardi.

Abjir Sharaf:

— Opajon... jonim qurbon senga, sen uchun o‘lmagan nomard! — deb qiyqirardi.

Javriya o‘ynayverdi, o‘ynayverdi.

— Ketini uzma, Abdo‘sh! — deb qichqirardi u. — Bo‘lmasa, ko‘r ko‘zingni pichoq bilan o‘yib olaman! Endi “Seni menga bersalar voy-ey”ni chal!.. Uzma!

Abdining sasi mayxonadagilarni borgan sari jo‘sh tirib borardi.

*“Sochlari qoraginam, voy-ey,
Seni menga bersalar, voy-ey,
Quling bo‘lib ishlaram, voy-ey”.*

So‘qir udchi sel bo‘lib qo‘shiq aytardi:

*“Dedilar: yoring xasta, voy-ey,
Yetishdim so‘ng nafasda, voy-ey”.*

Javriya hech kutilmaganda baqirib berdi:

— Ovozingni o'chir! Jim bo'l, Abdo'sh! Kallangni yoraman bo'lmasa!

O'rtada a'zoyi badani qalt-qalt titrab turardi.

Stoldan bir shishani oldi-yu, azot ko'tardi.

"Yetishdim so'ng nafasda..." O'lim... So'nggi nafas... Dor maydoni... Tong qorong'usi...

Boshi aylandi... Mayxona gir aylanib ketdi... Dunyo gir aylandi... Qiyomat qoyim bo'lgan edi.

Abjir Sharaf o'qday otilib borib, shishaga chang soldi.

— Opajon... Yondirding, ado qilding. Ey, yasha Fosforli!.. — dedi u.

Javriya shishani bermaslik uchun an'chagacha Abjir Sharaf bilan yulqilashdi. Biroq har holda u erkak, u bo'lsa ayol, buning ustiga oyoqda turolmaydigan darajada mast edi.

Abjir Sharaf qo'lidagi shishani tortib olishi bilan, o'roq tushgan jo'xoridek yerga gup etib yiqildi. Yerdan dumalab, o'krab yig'lab yubordi. Bangi Shavqi:

— Bo'kib qopti-ku bu! — dedi.

Abjir Sharaf:

— Bo'kkanda ham rosa g'irt bo'lguncha... — dedi.

Zombi bo'lsa salmoqlab:

— G'irt emas, tamom bo'lgan bu, — deya unga yaqinlashdi. Yelkasidan tortib, yerdan azot ko'tardi, so'ng belidan quchoqlab, stol tomonga olib bordi-da, zo'rg'a yoniga o'tqazdi.

Gulli:

— Hoy Fosforli, ne bo'ldi senga? — dedi. — Ne bo'ldi?

Javriya hiqillay-hiqillay:

— Menda qorasavdo bor, — deb ingradi. — Menda qorasavdo bor.

Uning qorasavdo kasali endi o'lguniga qadar tuzalmaydiganga o'xshardi.

Bu darddan qutulishga hech qanday umid yo'q.

Na ichkilik, na aysh-ishrat, na sayr-u tomosha, hech narsa Javriyaga tatimas, uni loaqal bir daqiqaga unuttira olmasdi. Javriyaning butun fikr-zikri uning boshiga kelgan xavf-xatarda edi.

Javriya endi oldingidek davron surishi, avvalgisi kabi o'z hayotidan zavqlanishi mumkin bo'lmay qolgandi. Ahvoli, vaziyati ham nochor.

Politsiya qo'liga tushib qolsa Bo'luga jo'natishlari aniq. Kayfi tarqalgandan keyin kecha g'avg'o ko'targanidan uyalar, qilmishiga pushaymon bo'lar, o'ziga-o'zi: "Xudo bir saqlabdi-da, bo'lmasa qoraqo'lga tushib qoladigan ish qilgan ekanmiz-da!" deb qo'yardi.

Kunduzi pastqam ko'chalardan oshib, Sumbul Duduning eshigini taqillatardi.

Sumbul Dudu uni har doim ochiq chehra bilan kutib olardi:

— Oh! Yagonaginam o'zingsan! — deb iltifot qilar, so'ng: — Bir kun kelmay qolsang, Durdonam qayerda qoldi ekan, deb siqilib o'laman, — deb ilova qilib qo'yardi.

Javriyaga qahva qaynatib berar, qahvani oxirigacha ichishga undar, fol ochar, pastki qavatdagi xonada oqshomga qadar uxlab olishiga ruxsat berardi. Javriya, so'zlasa, suhbatga qo'shilar, so'zlamasa, ovozini chiqarmas edi.

Odatdagiday kelgan mehmonlarga xizmat qilar, yuqoriga taom va raqi keltirishni buyurishsa, ulardan orttirib Javriyaga ham bir patnis tuzab kelardi.

Qahvaga qarab fol ochishga Javriya juda qiziqardi.

— Qani, Sumbul Dudu, finjonni bitirdik, bir ko'rib qo'y-chi, — deya sas berardi.

Keksa ayol deraza oldiga kelib o'tirar, o'zini biroz orqaga tashlagan ko'yi fol ochishga kirishar edi.

— Javriyam, Javriyam, boshingga nelar tushibdi-ya?! Yuraging zulmatdek qorayib ketibdi. Yuragingning ustiga tegirmon toshi bostirishibdi. Hali ko'p ko'zyoshi to'kadiganga o'xshaysan, Javriyam... Biroq yoshsan, o'zingni o'tga-cho'qqa urib, mayib bo'lma. Ne bo'lsa Ollohdan. Qo'lingdagi hunaringdan topganing yetib ortadi...

Javriya unga umidvor tikiladi:

— Yana nima bor, Sumbul Dudu?

— Yana nima ham bo'lardi... Yana nimalar yo'q deysan... Bir joyda bir yigit qo'lini iyagiga tiragan holda o'tirib, chin ko'ngildan, yurak-yurakdan seni o'ylamoqda... Borim ham Fosforlim, yo'g'im

ham Fosforli deyapti... Ammo oralaringizda to'siqlar bor. Ammo bu to'siqdan o'tishlaringiz mumkin. Ikkovlon bir bo'lsa, bo'lmaganni bo'ldirar...

Sumbul Dudu Javriyaning ko'zlaridan, o'zi farqiga bormay, oshiq ekanligini bildirib qo'ygan so'zlaridan gap nimada ekanini tismollab, unga yoqadigan gaplar to'qir va tasalli berar edi.

— Javriyam, Javriyajonim... Xotirjam bo'li!.. Yaqinda yulduzing tug'adi. Tumshug'ida qismat tutgan mana bu tovu sen go'yo Iskandar Zulqarnaynning qizidek, oyoqlaring ostiga o'zini tashlagay. Omading bor, toleying yor... Biroq sen ularni ko'rolmayapsan. Senga qanday tushuntirsam ekan?.. Oh, mening musichaginam... Seni go'yo jahannamning qoq o'rtasiga otishibdi... Qancha qanot qoqsang-da, ucholmayapsan... Ucholmayapsan, Javriyajonim! Inson yuragi misoli bulbul, faryod urmasa, qoq o'rtasidan yoriladi. Ishq degani ham bir otash, unga tushgan yonib, kabob bo'ladi. Senda qorasavdo bor, Javriyajonim... Sen bu savdodan kech... Voz kech undan, qara, senga rohat-farog'at yo'li ochilib turibdi. Oldinga boq, orqaga qayrilma... O'tmishing moziy, yeganing qo'zi bo'lsin, deydilar... Folingda ko'ringan ishoratlarni tushungan bo'lsang, hayot senga xo'mrayib emas, kulib boqadi... Ammo senda qorasavdo bor!..

Javriya gapni hazilga burmoqchi bo'ladi:

— Sumbul Dudu, qara-chi, xushtorimni yana bir marta ko'rarmikanmi yoki yo'qmi?

— Ketgan qaytganida Ipakchi Artin Istanbulga voliy bo'lar edi... Ketganning qaytganini hech ko'rganmisan?.. Qo'lingdan necha-necha xushtor o'tdi. Omad kelganda otib qol. Javriyajonim, ishq degani qovurilgan baliqqa o'xshaydi, issig'ida mazali... Sovudimi, mazasi qochadi. Birinchi jahon urushi vaqtida bir olmon matrosi bilan oshiq-ma'shuq bo'lgandik. U mashhur bir olmon shoirining faylasufona so'zlarini aytib yurguvchi edi. Tramvayga chiqib, ketib qolgan sevgilingning orqasidan ko'zyoshi to'kib o'tirma, ko'p o'tmay boshqa tramvay keladi, deguvchi edi.

Javriya unga tikilib, takrorlardi:

— Demak, hech qanday ishorat yo'q, degin. Uni hech qachon ko'rolmaymanmi?

— Ko‘rasan, Javriyajonim, ko‘rasan, lekin senga ne desam ekan, bir oy desammi, bir yil desammi... Bir kun emas, bir hafta emas, ancha vaqt o‘tadi, — deb uni ovutardi.

— Meni o‘ylarmikan?

— Fosforlini bir ko‘rgan uni unuta olarmi hech?!.. Sen o‘zingni ko‘pam yerga urma, qo‘zichog‘im. Sen bilan tanishtirib qo‘ygan mijozlarimning birontasi hanuz shikoyat qilganicha yo‘q. Hammasi sen uchun o‘lishga ham tayyor. Qaysi biriga qarama: “Javriyam qayerda? Uni topib ber!” deb eshigimning turumini buzib yotishib-ti-ku! O‘sha o‘zimizning Hoji og‘ani aytmaysanmi? Yana Istanbul-ga kelibdi, seni izlab yuribdi. Ne bo‘lsa bo‘lsin, senga uy ijaraga olmoqchi, seni boshdan-oyoq yasantirmoqchi.

Javriya, validang bo‘lmasam ham, senga opang o‘rnidaman. Ishq degani bir yara, malhami topilmaydigan bir chipqon, yoshlik degani bo‘lsa, g‘unchaga o‘xshaydi, gullagandan so‘ng so‘lishi ham bor. Ko‘zingni och, Javriyajonim! So‘nggi pushaymon o‘zingga dushman. Kemaga kechiksang, bandargohda yig‘lab qolaverasan. Bir vaqtlar bir faylasuf bir zo‘r gap aytgan:

“Yoshlikning qadrini bil,

Keksalik yetmay turib.

Yigitlik qadrini bil,

Quvvating ketmay turib”.

Oh, hozir bilmaysan, Javriyajonim, yoshsan. Biroq bu ishq degani insonni pokizalaydi ham. Eski kitoblarni o‘qisang, eh-he, nelar yozilmagan deysan?! Biz ham bir vaqtlar marhum Abdurazzoq afandining teatrida “Ernani”, “Zolim cho‘pon”ni o‘ynaganmiz... Ana ularda ko‘r ishq deganini. Otelloning qo‘lini qon qilgan, Dezdemonani o‘n gulidan bir guli ochilmay so‘ldirgan, Ofeliyani aqldan ozdirgan ne ekanini bilasanmi? O‘sha ishq, o‘sha savdo emasmi?.. Ishqdan foyda ko‘rgan bormi o‘zi?.. Iskandar Zulqarnayn ham ishq balosidan o‘lib ketgan. Men tarixni yaxshi bilaman, yoshligimni behuda o‘tkazmadim. “Layli va Majnun”ni o‘qiganmisan?.. Shoir aytganki,

“Ishqdir meni o‘ldirgan,

Voh, shundan bir qutulsam...”

Zo‘r gap aytgan. Tushundingmi, zo‘r gap-a?!.. Bu haqda katta odamlar aytgan gaplar hamon qulog‘im ostida jaranglaydi. Biz ishq ne ekanini sal-pal bilamiz, Javriyajonim. Bu cheki-chegarasi, sohili bo‘lmagan bir dengiz, tushsang o‘rtasida cho‘kasan, sohiliga yetolmaysan. Bir vaqtlar Xoldor Hoygano‘sh degani bor edi. Galatada mashhur edi. Sevilib, sevmaslik eng katta baxt, deguvchi edi. Oltin qidirib, Amerikaning shimoliga ketgan janubliklar o‘zlari oltin ustida o‘tirganlaridan bexabar bo‘lganlar. Xristofor Kolumb tuxum savdosi deb okeandan oshdi, o‘z hayotini xavf ostiga qo‘ydi. Vaholanki, sevdirib sevmagan o‘sha ma‘danning ustida o‘tirgan ekan u ham.

Sumbul Dudu so‘zlar ekan, Javriyaning ko‘zlari ohista-ohista suzilib ketar, uyqu istagi qovoqlari ustiga bostirib kelardi.

Bir-ikki oy ana shunday o‘tdi.

Goh-goh Karimga uchrab tursa-da, Javriya undan tayinli bir xabar ololmadi.

Ombor qorovulxonasida, o‘choq yonida o‘tirib suhbatlashishardi.

Karim unga choy damlab berardi. Ikkovlon choy ho‘plarkan, u haqda so‘z yuritish Javriya uchun benihoya maroqli edi.

Bir oqshom u titroq tovushda:

— Qanday jinoyat qilganki, uni o‘limga hukm etdilar?.. — deb so‘rashga jur‘at qildi. Biroq Karim javob bermasdanoq yig‘lab yubordi.

— Nega yig‘layapsan? — dedi Karim unga yaqinlashib.

Yonoqlarini kaftlari orasiga oldi. So‘ng boshini ko‘kragiga bosdi.

— Uni juda sevasanmi? — deb so‘radi.

Bu Javriya uchun hayotining eng mas‘ud lahzasi bo‘ldi. Uni sevlashini kimgadir aytish ehtiyoji lablarini yondirar, sevlashini aytib maydonlarda baqirgisi kelardi. Bu ishq Javriyaning g‘ururi, iftixori edi. Uni sevib qolgandan so‘ng ulg‘aydim, hozirga qadar erishmagan baland martabaga erishdim, deb o‘ylardi Javriya.

Ko‘zlari jiqqa yoshga to‘lib unga qaradi.

— Uni juda sevasanmi?

— O'lgudek!.. — dedi Javriya. — Uni o'lgudek yaxshi ko'raman.

Yelkasidan tog' ag'darilgandek, chuqur nafas oldi.

Karim unga mehr-shafqat bilan boqqanini ko'rib turardi.

Bir tomonda o'choqda o't chirsillab yonadi, o'choq ustida qirmizi qumg'on qaynaydi, qumg'on ustidagi choynakka choy damlangan.

Nimqorong'i xonani choyning xushbo'y hidi tutgan.

Karim uning yelkalari va yonoqlarini siladi:

— Bechora bola!..

Javriya endi o'zini bosolmay qoldi. U hozirga qadar o'ylagan, his qilgan va tushunib yetmagan narsalari to'g'risida so'zlay boshladi:

— Uni o'larday yaxshi ko'raman, Akajon. Balki, ishonmassan. Meni ko'chada yurgan bir irkit, shilqit qiz, yolg'on aytyapti, deb o'ylashing mumkin. Ammo, Xudo ursin, to'g'risini aytyapman. Yolg'on aytsam, yegan non-tuzim meni ko'r qilsin, uning yoniga kelganimda o'zimni erkak zoti qo'lini ushlamagan o'n olti yashar bokira qizdek his qilaman. Uning yonida, hatto, so'zlashga tortinaman. Unga hech narsa deya olmasdim. O'ylab ko'rgin-a, Akajon, astag'furulloh, inson Ollohni qanday sevgani va bu sevgisiga javob kutmagani singari sevaman uni. Xohlasa meni sevsin, xohlamasa sevmasin. Ne bo'lsa bo'lsin, uning tirik yurishini istayman. Mabodo, uning boshiga bir balo kelsa... Nima desam ekan... Tushuntirolmayman... U qo'lga tushganini bilganimdan buyon barcha odamlar ko'zimga dushman bo'lib ko'rinyapti. Uni o'ldirishlari mumkinligini o'yladim deguncha olamga o't qo'ygim, odamlarni urib-yiqqim, derazalarni sindirgim, quturgan itga o'xshab uligim keladi. U tirik qolsin, men o'lsam mayliga. Yaxshisi men o'lay... Yosh chog'imda va hayotga to'ymay turiboq o'laqolay... Bu aziz jonimni Olloh tanamdan olsa ham parvoyimga kelmaydi. Parvoyimga kelmaydi, Akajon... Turmaning nima ekanini men yaxshi bilaman. Og'ir, qulflog' eshiklar, temir panjaralar, kishanlar ne ekanini o'z ko'zim bilan ko'rganman. Soqchilarning qo'pol muomalasi-yu, bir bardaq suv uchun birovga mo'ltirash azobi ne ekanini bilaman. Tashqarida rang-barang olam, ko'cha-ko'ylar,

emin-erkin insonlar, ochiq havo, quyosh, osmon-u dengiz bo'lsa-yu, sen bu yoqda, yopiq darvozalar, baland devorlar ortida o'tirsang. Tutqunlik nima ekanini yaxshi bilaman. Kishan taqmagan qo'llar uning og'irligini qaydan bilsin?! Qamoqda o'tirganimda, Akajon, ko'chalar xayolimdan ketmasdi. Yomg'ir botqoqqa belagan, sovuq va balchiq ko'chalarni o'ylab, oyoqlarimga tikilardim. Oyoqlarimga tikilib o'tirib, o'sha loy ko'chalarda yalangoyoq bo'lib yuravergim, so'ng chopgim kelar edi. Loy ko'chalarda, qorong'u kechalarda sayr qilishni, yomg'irda ivishni, ko'pri ostida tunashni, hatto, havo yomon bo'lgan taqdirda ham sohilda o'tirib, oyoqlarimni sollantirgancha, dengizni tomosha qilishni, Gulxona bog'ida bir chekkada o'tirvolib, yelkamni oftobga solishni orzu qilardim. Shularni o'ylab g'amga botardim. Ketaversam, ketaversam, oldimda devor ham, eshik ham bo'lmasa, hech kim: "To'xta! O'tma, taqiqlangan!" demasa, uzoq-uzoqlarga ketaversam derdim ichimda. Horib-charchab yiqilgunga qadar kishansiz, soqchisiz yurishni istardim. Hozir uning boshiga nelar tushganini bilmaymanmi?.. Hozir u tor bir joyda uchi- keti ko'rinmaydigan cheksiz, nurga to'la yo'llarni o'ylab, qafasdagi arslondek u yoqdan bu yoqqa borib kelayotganini shundoq ko'rib turibman-ku! Unga urilgan kishanlar xuddi mening bilaklarimga urilgandek, qo'llarim qaqshab ketayotir. Qani endi, bir zilzila bo'lsa-yu, u o'tirgan qamoqning temir eshiklari-yu, devorlari qulab tushsa. O'lishni xohlayman. Tushuntira olmayman buni... Meni bo'g'izlashayotganga o'xshaydi. Bor ovozim bilan baqirishni, maydonlarga chiqib hayqirishni, boshimni toshlarga urib yorishni, duch kelgan biri bilan yoqa bo'g'ishishni istayman.

Uni qutqarishni xohlayman. Uning qutulib chiqib, boshqalardek kishansiz, atrofida jandarmsiz yurishini istayman. Uning yurishini, odim otgan oyoqlarini ko'rishni xohlayman. Uzun bir yo'l bo'ylab uning yurib ketayotganini ko'rish men uchun Ollohning eng katta mukofoti bo'lgan bo'lurdi.

Bir oz jim qoldi. So'ng:

— Uni qutqaraylik, Karim aka, — dedi.

Karim oldinga qarab o'tirar, qoshlari chimirilgan edi. Nimanidir o'ylayotgani ko'rinib turardi. Bir qarorga kelgan odamday birdan boshini ko'tardi va:

— Uning kimligini bildirmaslik uni bu balodan qutqarish yo‘lidir. Sen unga yordam qilishing mumkin, — dedi.

— Rostdanmi, Karim aka? — deya kulimsiradi. Ko‘z yoshlari hali qurimagan edi.

— O‘tgan kecha yana ikki kishini tutishibdi. Ulardan biri meni taniydi. Uning bu yerda bo‘lganligini taxmin qilishi mumkin. U valdirab qo‘ysa, ish chatoq bo‘ladi. Politsiyachilar uning yuqoridagi ba‘zi narsalarini topsa, kim ekanini bilib olishlari mumkin. U narsalarni yoqib, yo‘q qilib bo‘lmaydi, temir narsa. Ularni dengizga tashlab yuborish kerak. Ularni tashib, dengizga tashlashda menga yordam bera olasanmi?

— Albatta.

— Unday bo‘lsa, qosh qoraygach, bu yerga kel. Senga bir tugun beraman. Bu ancha og‘ir tugun. Men ham ikkita tugun olvolaman va...

Karim bu kecha qayerdan qayiqqa chiqishlarini yaxshilab tushuntirdi. Ular tugunlarni dengizning eng chuqur joyi bo‘lgan Qizqal’a yaqinida suvga otadigan bo‘ldilar.

Karim unga tushuntirib bo‘lgach, qo‘lidan ushladi:

— U qutulib chiqqanida sening bu yordamingni eshitib, sendan g‘ururlanadi, — dedi.

Javriya:

— Faxrlanadimi?.. — deya so‘radi. Hayajondan ko‘zlari yoshga to‘ldi. — Agar unga ko‘ngil qo‘ymaganimda ham bu ishni qilgan bo‘lardim. Umrimda faqat ugina menga xonimlardek muomala qil-di. Meni inson deb bildi.

Fevral oyi bo‘lishiga qaramay kecha ancha iliq. Bu yolg‘onchi havoga aldanib, bodomlar gullagan payt edi.

Uylarning ichi hali sovuq bo‘lsa-da, tashqarida bahor yeli yuzlarni silab-siypaydi.

Kelishilgan paytda Javriya Karimning yoniga borib, tugunni oldi.

Rejani pishirib olishgan. Kelishuvga muvofiq, Findiqli sohilida bog‘lab qo‘yilgan qayiqqa oldiniga Javriya chiqadigan va Karimni kutadigan bo‘ldi. So‘ngra dengizga chiqib, tugunlarni cho‘ktiradi-

gan, ish bitgach, boshqa joydan sohilga chiqadigan va boshqa-boshqa tomonga ketadigan bo'lishdi. Eson-omonlikni bilish uchun ertasi-ga qoq tush mahali Qorako'yda kalla-pocha sotadigan qassobxona oldida uchrashadigan, biroq bir-birini tanimaydigan kishilardek o'tib ketadigan bo'lishdi. Bir oydan so'ng Javriya Karimni borib ko'radigan bo'ldi.

— U sen bilan faxrlanadi, — degan edi Karim.

Javriya bu og'ir tugunni ko'tarib, xilvat ko'chalardan ketib borarkan, xayoli faqat shu so'zda edi.

Qutulib chiqsa va yana diydor ko'rishishsa u:

— Sen bilan faxrlanaman, — degan bo'lur edi.

Buning uchun esa zimmasiga olgan ishni uddalashi, olgan topshiriqni bajarishi kerak.

Agar uni taniydigan bir politsiyachiga duch kelib qolsa, ishlar pachava bo'lardi. Uni darhol qamoqqa olishadi, bu tugun ham o'rta-ga chiqadi. Buni eshitsa u Javriya uni sotdi deb o'ylashi mumkin.... "Bunday bo'lsa uyatdan o'lsam kerak", dedi Javriya ichida. Bunday emasligini bilgan taqdirda ham nima foydasi bor. Bu narsalarning politsiya qo'liga tushishi uning uchun juda xavfli edi. Xavfligina emas, bu muqarrar o'lim degani.

Javriya bu juda xavfli ish ekanini bilsa-da, ularni katta tahlika ostida tutgan va doimo yashirin holatda bo'lishga majbur etgan faoliyatlari nimadan iborat ekanini tushunib yetolmasdi.

Shuning uchun ham juda ehtiyotkor bo'lmog'i darkor.

Javriya orqasiga odam tushgan-tushmaganini diqqat bilan kuzatib ketib borardi.

U, umuman, Bo'ludan qaytganidan buyon mana shunday ehtiyotkor bo'lib qolgan edi.

Uning o'rnida boshqa birov bo'lganida ham u bir umr politsiya bilan bekinmachoq o'ynagan bo'lardi.

Ehtiyotkorlikda Javriyaning yetarli malakasi va mahorati bor edi.

Biroq u hech qachon bu qadar muhim bir ish yuzasidan politsiyachilardan bekinmagandi.

Uni qutqarish uchun bu ishga bel bog'lagan va shuning uchun chumchuq pir etsa, yuragi shir etardi. Orqadan hushtak chalib kel-

gan o'tkinchidan, devordan sakrab, ro'para tomonga yugurib o'tgan mushukdan, ko'cha chirog'ida birdan oldiga tushgan o'z soyasidan ham qo'rqib ketardi.

Kimsasiz yo'llar tugadi. Endi ko'chaga chiqishi kerak. Endi bironta tanish-bilishiga, politsiyachiga duch kelib, qo'lga tushish va uni tutib berish ehtimoli kuchaygan edi.

Eski etigining poshnasi bu tosh yo'llarda bunchalik qattiq taqillamasa?! Hech qachon uning etigi bu qadar qattiq taqillamasdi-ku!

Ko'cha boshiga chiqib, nafasini rosladi. Ko'cha bu soatlarda u qo'rqqanchalik gavjum emasdi.

"Qo'rqqanga qo'sha ko'rinar, deyishadi. Shu mahalda kim ham ko'chaga chiqar edi?!"

Yorug' ko'chada ancha yurdi, bir chashma yonidan dengiz tomonga qayrildi. Yo'lda unga bir erkak duch keldi. U mahalla qorovuli edi. Javriyaning yuragi ko'ksini yorib chiqar darajada potirladi. "Bular xitlardan ham yomon, — deb o'yladi u. — Bemahalda kattakon tugun ko'tarib, sohil tomonga borayotgan kishidan shubhalanishlari turgan gap. Yana buning ustiga kimsasiz, xilvat joyda..."

Qorovul qo'lidagi fonarni yoqib, uning yuziga to'g'riladi. Qo'rquvdan Javriya hushidan ketayozdi. "Bu tomonlarga ko'p kelmayman-ku, inshoolloh, meni tanimas", deb o'yladi va mador-sizgina odim otib, yo'lida davom etdi.

Qorovul hamon qoqqan qoziqday qaqqayib turar edi. Javriya orqaga o'girilib qaramasa-da, uning joyidan jilmay qotib turganini his qilardi. Javriyadan gumonsiragani aniq.

Shu yog'och uydan o'tib ketsa bas, uning ko'z oldidan g'oyib bo'ladi, ellik-oltmish qadam narida kichik bandargohda bog'liq turgan qayiqqa yetib oladi.

Ichida: "Eshkakni erkaklardan yaxshiroq eshaman, qorovulning kuchi yetsa orqamdan suzib yetib olaqolsin" dedi. Inshoolloh, Karim undan oldinroq sohilga kelib, uni qayiqda kutayotgan chiqar.

Javriya muyulishdan o'tishi bilanoq chopa ketdi. Qorovul uni ko'rolmasligini hisobga olgan, biroq chopgan payti taqillagan oyoq tovushini eshitishi mumkinligini hecham o'ylamagan edi. Qorovul kattakon tugun qo'ltiqлагan bu ko'cha qizining tashqi ko'rinishini

yoqtirmagan va unga duch kelganidan so'ng yugurishga boshlaganini eshitar-eshitmas, darhol o'sha tomonga chopgan edi. Endi u Javriyaning orqasidan qichqira boshladi:

— Hoy... Hoy, to'xta!.. To'xta deyman!.. Qochma!..

Uning ovozini eshitdi deguncha Javriya yanada tezroq chopdi. Ichiga mudhish bir qo'rquv tushgan, o'z-o'ziga: “Yo Olloh... Yo Olloh, meni o'zing asra! — derdi. — Qo'lga tushsam unga yomon bo'ladi, ustiga-ustak, u meni sotdi deb o'ylashi mumkin...”

Kattakon tugun ko'tarib qochib ketayotgan xotinning yo o'g'ri, yoki kontrabandist ekaniga ko'zi yetgan qorovul beso'naqay gavadasi bilan uni quvib yetolmasligini angladi va hushtagini churillata boshladi.

Javriya qorovulning hushtagiga boshqa bir hushtak javob berganini eshitdi. Qadam tovushlari...: chopib kelayotgan qadam tovushlari qulog'ini qomatga keltirgandek bo'ldi.

Tugun juda og'ir, bu og'ir tugunni qo'ltiqlab chopish undan ham og'ir edi. Eh, qani endi yigirma-o'ttiz qadam otsa, shunda qayiq bog'langan sohilga yetib olgan bo'lurdi. Qochib borarkan, bir necha bor qoqilib, munkib ketdi, biroq o'zini o'nglab oldi. Nihoyat qirg'oqqa yetdi. Orqadan: “To'xta!” degan qichqiriqlarga parvo ham qilmay, qayiqqa sakrab chiqdi. Karim hali kelmagan edi. Endi ne qiladi? Qayiq bog'langan arqonni bo'shatdi. Bu yerni politsiyachilar va qorovul bosganini sezsa Karim aslo yaqinlashmaydi, qochib ketadi, albatta. Istar-istamas, eshkak otib, sohildan uzoqlasha boshladi.

Butun kuchini ishga solib, eshkak eshib ketaverdi. Dengiz huvillab yotgan uydek tinch va osuda. Chor tarafda sukunat hukmron, sas-sado eshitilmaydi. Faqat u eshayotgan eshkakning shaloplashi eshitarlar va juda qo'rqinchli tuyular edi. Qirg'oqdan xiyla uzoqlashdi. Bu kecha omadi chopdi: bo'g'oz suvi ham unga qo'l kelib, tez oqar va uni sohildan uzoqlashtirardi. Javriya: “Mushukdek tomdan to'rt oyog'im bilan tushaman-a”, deb omadi chopganiga yana bir bor hayron bo'ldi. Biroq uni xavotirga solayotgan bir narsa ham bor edi: “Shu tunuka eshkaklarning padariga la'nat, shaloplashini qarang-a”, deb so'zlandi u. Shaloplatmay eshmoqchi bo'lsa-da, shoshgani uchun eshkaklarni suvga yanada qattiqroq urar va

shaloplagan tovush sohilda kuchliroq aks-sado beryapti, deb taxmin qilardi.

Orqasidan quvib kelgan odamlar bu zimziyo tunda uni ko'rolmasalar-da, eshkak tovushlarini eshitib, uning suzib ketganini bilib olishlari turgan gap. Javriya sohildan ancha uzoqlashgan bo'lishiga qaramay, oyoq va hushtak tovushlarini, erkaklarning baqir-chaqirlarini eshitib borardi.

Har doimgiday nekbinlik bilan: "Yetib kelisholmaydi! — deb o'yladi. — Bandargohda boshqa qayiq yo'q edi". Shuni o'ylab, g'ayrat bilan eshkak esha ketdi. Eshkak esharkan, o'z-o'zidan: "Tugunni hoziroq suvga tashlasammikan? — deb so'rardi. — Karim aka sohildan uzoqlarga tashlash kerakligini aytgandi... Ne qilsam ekan?.. Suvga tashlasam qidirib toparmikan bu zolim xitlar?.."

Birdan qo'rqib ketdi. Ne bo'ldi o'zi?.. Teskari oqimga duch kelib qoldimi yoki vahima bosib, qo'rqib ketdimi? Go'yo dengiz birdaniga quyuqlashib, og'irlashganday bo'ldi, eshkak eshishi ham og'irlashdi. Javriya xuddi dengizda suzib borayotgandek emas, botqoqlik qa'riga cho'kib ketayotgandek qo'rquvga tushdi.

Javriya nafasini ichiga yutgancha, qirg'oqda u yoqdan bu yoqqa chopgan elektr fonarlarni va fonarlar nuri ostida yugurishayotgan ko'lankalarni ko'rdi. "Butun umrim davomida xitlardan qo'rqib yashadim, ammo hech qachon bunchalar qo'r qarman deb hech o'ylamagandim", deya xayolidan o'tkazdi u.

Sovuq qish kechalari, pulsiz qolgan vaqtlari uni tutib, qoraqo'lga olib borishlarini xohlar, hatto, qoraqo'llarni o'z boshpanasidek xush ko'rardi... Ayniqsa Beyo'g'lidagi qoraqo'l. O'sha tomonlarda qo'lga tushsa, Javriya:

"Qoraqo'lida oyna bor..."

deb xirgoyi qilardi. Javriya o'zini bu qoraqo'lning oynasiga solishni va o'ziga oro berishni juda yoqtirardi. Avvalgi vaqtlarda uning uchun bularning hammasi bir o'yin edi, ammo endi... endi uni ko'rganlar:

"Qiz qo'lida tamg'a bor!"

deyishardi... Ha, Javriyaning qo'lida tamg'a bor edi... Igna sanchib tushirilgan kishan tasviri edi bu tamg'alar... Javriya uning mah-

busligini baham ko‘rish uchun qo‘llariga kishan rasmi sanchtirgan edi.

Javriyaning qo‘llarida tamg‘a bo‘lganidek, ko‘zlari ham chekkan azob-uqubatlarini oshkor etib turardi. Shuning uchun bu Sumbul Dudu unga hamisha:

— Senda bir gap bor, Javriya, — derdi.

*“Ko‘zlaringdan ayondir Javriya,
Senda qorasavdo bor...”*

Unga bo‘lgan muhabbati oshiqlikdan ham kuchliroq bir narsa edi... Bu bir qorasavdo edi... Bemor bo‘lgan o‘sha kechasi uni uyiga olib kelgan va undan bugungacha boshqa erkaklar istagan narsani istamagan, bu boyaqishning fohisha ekanini payqamagandek ko‘ringan, uni hurmat qilgan, unga insonlik g‘ururini qaytarib bergan bu kishini, bu bechora mahbusni Javriya qorasavdoni eslatadigan bir muhabbat bilan sevardi.

Uning boshiga tahlika tushganini bilganidan beri uni qorasavdoga chalingan odamday sevardi.

“Meni “siz”lagan birinchi va oxirgi kishi ham u edi, — derdi Javriya. — Jonim sadaqa unga... Fosforli Javriya politsiyachi, qorovul deganlaridan hech qo‘rqqan emas”. Faqat qorasavdoga chalingani uchun bo‘lsa kerak, shoshqaloqlik qildi. Qorovul yuziga tikilgan paytda hamishagi sovuqqonligini yo‘qotib, yugurishga tushib qoldi.

“Ishning pachavasini chiqardim, quturgan ko‘ppak to‘dasi izimga tushdi”, deb o‘ylardi u.

Uchlarida suv tomchilari jimirlayotgan bu eshkaklar tobora og‘irlashib boraverdi. Shu la‘nati eshkaklar. Qatron dengiziga tushib, qaytib chiqmayotgan shu eshkaklar...

Javriyaning bilaklari zirqirab og‘riy boshladi. Marmar dengizida suzib katta bo‘lgan, yaxshi eshkakchi bo‘lgan bu qiz toliqqan... qo‘rqayotgan edi... U shoshqaloqlik va qo‘rquv ichida eshkak eshishni unutib qo‘ygan va qo‘llarini bir-biriga urayotgan

edi. Chunki dengiz ustida eshkak, motor va odam ovozlari eshitila boshlagan edi.

Barmoqlar tosh qotdi, bilaklari tosh bosganday og'irlashdi. Bilaklaridagi tamg'alar haqiqiy kishandek qo'llarini qisayotganga o'xshardi.

Dengizni projektor nurlari tilimladi. Ko'p o'tmay Javriya o'zini nur ichida ko'rdi.

— Endi o'ldim! — deya ingrab yubordi u.

Qo'lga tushgan edi. Motor tovushi tobora yaqinlashib kelaverdi. Bir-ikki soniyagacha eshkaklarni tashlamay qotib qoldi, so'ng nurga duch kelgan parvonaday projektor nuri ostida to'lg'andi. Birdan eshkaklarga yopishib, bu nur ostidan qochib, zulmat qa'riga kirib yo'qolishni istadi. Ha, zulmat, faqat zulmatga qochishni xohlar ekan, dengiz ustidan kelayotgan ovozlarni: "Ha, uni bu yerda... tutdik" degan so'zlarni eshitgandek bo'ldi.

Bir yo'lini topishi, qo'lidagi tugunni yo'q qilishi lozim. O'r-nidan sakrab turdi-da, tugunni azot ko'tarib, dengizga uloqtirdi. Biroq u bu harakatni shu qadar keskin bajardiki, qayiq muvozanatini yo'qotdi. Qayiq ag'darilarkan, Javriya o'zining dengizga qulayot-ganini his qildi. Javriya baliqdek suza olardi, shuning uchun bexos-dan suvga tushib ketganidan qo'rqmadi, faqat bu kecha dengiz suvi juda sovuq bo'lishini o'yladi va xayolidan: "Bu oqshom bo'lar ish bo'ldi, muzdek suvga cho'milib oladigan ham bo'ldik" degan fikr yilt etib o'tdi.

Bu uning oxirgi o'yi bo'ldi: Javriya dengizga uchib tushayotga-nida ag'darilayotgan qayiq chetiga boshi zarb bilan urilib, hushdan ketgan edi.

G'arq bo'larkan, qo'rquvdan qaltirab, o'z-o'zidan: "Shu ko'kka osilgan, ko'ksimga taqmoqchi bo'lgan la'nati yulduzim uchdimi yo?" deb so'rashga ulgurmadi ham.

Holbuki, o'sha yulduz uchib suvga tushganga o'xshardi, chunki Javriya g'arq bo'lgan joyda suv xuddi ustiga yulduz tushib, parcha-langandek jimirlar edi.

Dengiz ustida motorning gurillashi, hushtak tovushlari va odam-larning hayqiriqlari bir-biriga qorishib ketdi. Dengizga langar tash-

lagan kichkina kema ustida yolg'iz o'tirgan bir dengizchi tepaliklar ortidan birdan ko'tarilgan qip-qirmizi oyni tomosha qilgancha, jura¹ chalar va bir vaqtlar tildan tilga ko'chib mashhur bo'lib ketgan bir qo'shiqni kuylar edi. Bu qo'shiq o'zini qoraqo'ldagi oynalarga solgan, qo'llari tamg'ali, qorasavdosi borligi ko'zlaridan ayon bo'lib turadigan bir fosforli go'zal haqida edi. Qorong'i kechada ko'kdan tushib, parchalangan yulduzdek suv ustida nurli iz qoldirib g'oyib bo'lgan Fosforli Javriya haqida edi bu qo'shiq...

*“Men dengizning qumi-yu,
Baliqlarning tangasi.
Och qo'yingni, Javriya,
Men ham Olloh bandasi”.*

¹ Jura — torli musiqa asbobi.

MUNDARIJA

O'RXON KAMOL

O'rxon Kamol (<i>Adhambek Alimbekov</i>)	4
--	---

FIRIBGAR

I	10
II	22
III	34
IV	48
V	65
VII	82
VII	101
VIII	112
IX	127
X	143
XI	157
XII	172
XIII	193
XIV	212
XV	224
XVI	243
XVII	255
XVIII	269
XIX	284
XX	295
XXI	313
XXII	329

SUOT DARVISH

Muqaddima (<i>Boboxon Muhammad Sharif</i>)	334
--	-----

FOSFORLI JAVRIYA

I. "Qoraqo'lda oyna bor!"	335
II. "Qiz qo'lida tamg'a bor!"	366
III. "Ko'zlaringdan ayondir, Javriya"	400
IV. "Senda qorasavdo bor"	545

O' 80 O'rxon Kamol. Suot Darvish [Matn]: nasr/to'plovchi va nashrga tayyorlovchi Maftuna Muhammadaminova. — Toshkent: "O'zbekiston nashriyoti", 2022. — 568 b.
ISBN 978-9943-8724-0-0

UO'K 821.512.161-31
KBK 84(5Turk)-44

O'RXON KAMOL SUOT DARVISH

43-jild

Adabiy-badiiy nashr

Tarjimon

Boboxon Muhammad Sharif

Muharrir *Lola Fattoyeva*
Badiiy muharrir *Shuhrat Mirfayozov*
Dizayner *Bobur Tuxtarov*
Texnik muharrir *Yelena Tolochko*
Kichik muharrir *Zilola Mahkamova*
Musahhih *Sadoqat Beshimova*
Sahifalovchilar: *Shahlo Buriyeva,*
Islom Azamatov

Tasdiqnoma raqami № 4642. 22.07.2020-y.

Bosishga 18-oktabr 2022-yilda ruxsat etildi. Bichimi 60x90 $\frac{1}{16}$.
Ofset qog'oz. "PT Astra Serif" garniturasida ofset usulida bosildi.

Shartli bosma tabog'i 35,5. Nashriyot-hisob tabog'i 32,53.

Adadi 1 185 nusxa. Shartnoma № 110-1/22 Buyurtma raqami № 22-326

Original maket O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi
huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligining

"O'zbekiston" nashriyotida tayyorlandi.

100011, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30.

Telefon: (71) 244-34-38, (71) 244-24-91.

"O'zbekiston" NMIU MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Bosmaxona manzili: 100011, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30.

TURKIY ADABIYOT
DURDONALARI

O'RXON KAMOL
SUOT DARVISH

